

Şəmistan
Nəzirli

VURĞUN KEÇİB
bu yerlərdən

Şəmistan Nəzirli

Vurğun keçib
bu yerlərdən

Bakı - 2025

Redaktor: Aışə Məmmədali qızı Əhmədova

Şəmistan Nəzirli
Vurğun keçib bu yerlərdən

Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC, 2025, 648 səh.

ISBN 978-9952-593-26-6

© Şəmistan Nəzirli, 2025

Heydər Əliyev,
Ümummilli lider

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Heydər Əlirza oğlu Əliyev:

– XX əsrdə mədəniyyətimizdə, ədəbiyyatımızda, ictimai-siyasi həyatımızda Səməd Vurğunun xidmətləri olduqca böyükdür və ona görə də xalq onu sağlığında da sevib, ona sitayiş edib. İndi artıq 40 ildir ki, O, dünyasını dəyişib, ancaq xalq nəinki onu unutmur, daim onun yaradıcılığından bəhrələnir, onun əsərlərini sevə-sevə oxuyur, onun əsərlərinin təsiri altında tərbiyələnir. Bu gün müstəqil Azərbaycanda milli azadlıq şəraitində Səməd Vurğunun əsərləri bizim hamımız üçün və xüsusən gələcək nəsil üçün, bu günün gənc nəsli üçün böyük bir sərvətdir.

... Səməd Vurğunu biz təkcə şair kimi, alim kimi, yazıçı kimi yox, eyni zamanda böyük bir ictimai-siyasi xadim kimi həmişə xatırlayırıq və o, tariximizə belə daxil olubdur. Ən gənc yaşlarından Azərbaycanın o dövrdəki

ictimai-siyasi həyatında çox böyük fəaliyyət göstərib. Keçmiş Sovetlər İttifaqı miqyasında onun böyük fəaliyyəti məlumdur. Xüsusən İkinci Dünya müharibəsindən sonra sülh uğrunda mübarizə hərəkatında Səməd Vurğun beynəlxalq aləmdə çox böyük fəaliyyət göstərmişdir və bunların hamısı eyni zamanda bizim xalqımızın adını, hörmətini daim ucaltmışdır.

... Səməd Vurğun ailəsinə mən həmişə böyük hörmətlə ehtiramla münasibət göstərmişəm. Gənc vaxtlarımdan Səməd Vurğunun şeirlərini, əsərlərini sevərək, onların təsiri altında təhsil almışam, həm də formalaşmışam. Ona görə də onun ədəbi irsinə Azərbaycanda həmişə böyük hərəkat edilməsi üçün və ondan istifadə olunması üçün bütün imkanlardan istifadə edib lazımi tədbirlərin görülməsinə çalışmışam.

...Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, dünya birliyinə daxil olması, xalqımızın öz milli azadlığın əbədi olaraq əldə etməsi böyük nailiyyətdir. Bu nailiyyətlər bizdən əvvəl yaşamış nəsillərin, içərisində çox görkəmli yer tutur.

(Heydər Əliyevin çıxışından.
Bax. "Azərbaycan" qəzeti.
21 dekabr, 1995-ci il.)

Səməd Vurğunun yaradıcılığı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən parlaq və təkrarsız səhifələrindən birini təşkil edir. Müasir Azərbaycan dilinin və ədəbiyyatının zənginləşməsində böyük rol oynamış sənətkarın bədii irsi mədəniyyətimizin inkişafında bütövlükdə yeni mərhələ olmuşdur. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk akademiklərindən biri olan Səməd Vurğunun görkəmli ictimai-siyasi xadim kimi xidmətləri də təqdirəlayiqdir.

Səməd Vurğunun xatirəsi həmişə Azərbaycan xalqının qəlbində yaşayır.

Səməd Vurğun böyük sənətkar, böyük şair, böyük vətəndaş olmuşdur.

İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Müzəffər Ali Baş Komandan

MÜƏLLİFDƏN

1972-ci ilə qədər xırda-para publisistik yazılarla, ara-sıra kiçik hekayələrlə mətbuatda çıxış edirdim. Özüm də hiss edirdim ki, həvəssiz işlədiyim bu yazılar geniş oxucu kütləsini o qədər də maraqlandırmır.

Bir dəfə Qubada ezamiyyətdə olanda Şəməd Vurğun haqqında danışılan xatirə bolluğuna düşdüm. 1926-1927-ci illərdə burada müəllim işləyən, on il (1946-1956-cı illərdə) bu bölgənin deputatı olan şair haqqında şirin söhbətlər, əhvalatlar məni valeh elədi. İstər-istəməz uşaq vaxtı həmsöhbət olduğum böyük şair gözümün önündə nur dağı kimi dayandı. İlk dəfə "Mən Vurğunu görmüşəm" adlı sənədli hekayə yazdım. İki il mətbuatda "susub" Vurğun dostlarının soracağı ilə oba-oba, kənd-kənd Azərbaycanı gəzdim. "Ulduz" və "Azərbaycan" jurnalında, "Azərbaycan gəncləri" qəzetində dərc etdirdiyim silsilə yazıları oxucular maraqla qarşıladılar.

İlk oxucu məhəbbətini, ilk uğuru "Ulduz"un səhifələrində qazandım. Televiziyanın hərbi şöbəsində işləsəm də, "Ulduz"un səhifələrində gedən "Vurğun keçib bu yerlərdən" silsilə sənədli hekayələrimə və publisistik yazılarıma görə həmin jurnalın ünvanına mənim adıma oxucu məktublarının axını başlandı. Hətta 1975-ci ildə "Ulduz" jurnalının ən fəal müəllifi kimi Respublika Komsomolunun Mərkəzi Komitəsi məni fəxri fərmanla təltif etdi. Məhz Şəməd Vurğun haqqında araşdırmalarıma görə aldığım bu mükafat mənə çox əziz və doğma idi. Bu, həyatımda sovet imperiyası tərəfindən mənə verilən ilk və son mükafat oldu.

Sonra müdrik yazıçımız İsmayıl Şıxlının və sevimli şairimiz Əhməd Cəmilin məsləhəti ilə yolum keçmiş ittifaqın müxtəlif guşələrində yaşayan Şəməd Vurğunun sənət dostlarının ünvanına düşdü.

Nalçıkda Qaysın Quliyevlə, Veşenskida Mixail Şoloxovla, Tbilisidə Karlo Kaladze, Sandro Şanşavili, İrakli Abaşidze, Daşkənddə Qafur Qulamin ailəsilə, Moskvada Nikolay Tixonov, Konstantin Simonov, Pavel Antokolski, həmyerlimiz Sabit Orucovla və daha kimlər Şəməd Vurğunun poeziya kəhkəşanında böyüklüyünün şahidi olubsa, onlarla görüşüb söhbət etmək mənə qismət oldu. Bu mövzuda üç: "Vurğun ömrü" və "Vurğun keçib bu yerlərdən" (I və II kitab) kitablarının müəllifi oldum.

Şəməd Vurğunun həyatı, poeziyası ömrümə həmişəlik bir mayak olub. Onun mənalı ömrünü öyrənməyə beş-üç tədqiqatçı əməyi bəs eləməz. Vurğun ömrü bütöv bir akademiya. Gələcək tədqiqatçılar, gələcək nəsillər hələ ondan bol-bol bəhrələnəcəklər.

1976-cı ildə Gürcüstan Dövlət Arxivində böyük şairin XVIII əsrdə yaşamış ulu babaları vəkil Alı ağa və Yusif bəy Kosalı haqqında bəzi sənədləri araşdıranda sərkərdə oğullarımız barədə tədqiq olunmamış sənədlərə də rast gəldim. Ulu Şəməd Vurğunun ruhu qarşısında səcdə edib bu qatı açılmamış materialları üzə çıxarmaq üçün ondan "icazə" istədim.

Axı, böyük şairin özü bizə vəsiyyət edib ki, keçmişimizi əlifba kimi öyrənməliyik... Hər bir həqiqi insan öz irsiyyəti ilə fəxr etməlidir. Tarix elmi bütün ictimai elmlərin beşiyidir. Tarixi bilmədən xalqın böyük əzəmətinə və onun əməllərini müəyyənləşdirmək çətindir... Vətənin məhəbbəti ilə alovlanmayan, onun tarixini bilməyən alim və ya tarixçi, yazıçı və ya rəssam öz xalqına layiq heç bir şey yarada bilməz.

Şəməd Vurğunun bu tövsiyələrinə əməl edib general oğullarımız haqqında "Qərribə talelər", "Azərbaycan generalları", "Əfsanəvi Mixaylo", "Qoridən gələn qatar", "Qacarlar", "Cümhuriyyət generalları", kitablarını yazdım. Bir də hərbi sənəti sahəsində böyük ad-san qazanmış tam artilleriya generalı Əli ağa Şıxlının "Xatirələrim" hərbi memuarını rus və Azərbaycan dillərində (1984-cü ildə) tərtib edib, nəşr etdirdim.

Bu əsərlərimi yaza-yaza ulu Şəməd Vurğunu yenə də unutmadım. Yenə də uzaq-yaxın mənzillər gəzdim, yaddaşlarda xeyirxahlığı, insanı ucalığı ilə yaşayan sevimli şairimiz haqqında tədqiqatlarımı davam etdirdim. "Vurğun keçib bu yerlərdən" kitabım yuxusuz gecələrimin, narahat günlərimin oxuculara yeni töhfəsidir.

MEHDİXAN VƏKİLOVA

12 sentyabr 1960-cı il

Hörmətli Mehdiqan Vəkilov!

Səməd Vurğunun yeni altı cildə ibarət nəşr olunan əsərlərinin birinci cildində Səməd Vurğunun tərcümeyi-halını oxuyum. Köhnə yaralarım təzələndi. Çünki mən və mənim ailəm Səməd Vurğunu çox sevirik. Onun yaşının 50 illiyi münasibətilə iş otağında işləyən vaxtı çəkilmiş şəklini mən evimdə aynanın içində divara salmışam. Həmişə evə girəndə Səməd Vurğunu görüm.

Anam şəkilə baxıb həmişə deyir: “Səməd, əzizim, o qanlı fəlak sənə necə qıydı?” Bir dəfə anamdan soruşdum ki, ana, sən Vurğunu haradan tanıyırsan? O, cavab verdi ki, 1941-ci ildə bizim Əli Bayramlı kəndində olan Hacı Əfəndi türbəsinə kolxoz idarə heyəti uçururdu. Türbənin uçurulmasına görə kəndin bütün qadın və kişiləri ağlaşırdılar. Səməd Vurğun bu abidənin uçurulmasını eşitcək bizim kəndə gəldi. **Abidədən bir az uçurulmuşdu. O dayandırdı və haray-həşir saldı ki, quru divarlar insanın inam, əqidə yeridir. Sizə nə zərəri var ki, onu uçurursunuz. Babalardan qalma abidəni uçurmaq günah və həm də cinayətkar əməlidir.**

Bunu eşitcək gəndin bütün adamları Səməd Vurğuna alqış elədilər. Səməd Vurğunun bu xeyirxah işi kəndin bütün adamlarına elə bil böyük bir hədiyyə oldu.

Bu söhbəti eləyən anam ağladı. Yadımdadı, Səməd Vurğunun xəstəliyini eşidib anam xəbər verdim. Anam əllərini göyə tutub: “Ey Hacı Əfəndinin müqəddəs türbəsi, sən xilaskarın olan Səməd Vurğuna imdad elə deyə-deyə, göyə və bütün canlılara yalvarırdı...

Səməd Vurğun vəfat edəndə onun yası bizim evimizdə tutuldu...

İmza:

Azərbaycan Boru-prokat zavodunun
əməkdaşı Yunusov Məmməd Yunus oğlu

1. İndiki Aslanbəyli kəndi, Qazax rayonundadır.

ELLƏR VURĞUNU

Sağlığında Səməd Vurğunun nə alman şairi İohan Volfanq Höte, rus yazıçısı Lev Tolstoy kimi bioqrafi olmuş, nə də Sofya Tolstoya kimi onun da həyat yoldaşı Xavər xanım gündəlik yazmışdır. Əgər belə bir şey olsaydı Səməd Vurğunun əlli illik ömründə olmuş qeyri-adi əhvalatlardan bu gün bir neçə cild kitab yazmaq mümkün idi. Yaxşı ki, xalqın yaddaşı var. Səməd Vurğunun vəfatından qırx il keçməsinə baxmayaraq, Azərbaycanın və keçmiş Sovetlər İttifaqının ayrı-ayrı guşələrində şairin xeyirxahlığından, yetimə-yesirə əl tutmasından, yüksək rütbəli buqələmunları sərt cavabları ilə susdurmasından maraqlı epizodlar danışılır.

Deyirlər, vaxtilə birdəstə yazıçı rayonlarımızdan birinə ədəbi görüşə gedibmiş. Orada “nə üçün idarələrdə yazı Azərbaycan dilində getmir?” sualı ortaya çıxır və mübahisə başlayır. Hər bir cavab verir və axırda deyirlər ki, Azərbaycan dilində makinamız yoxdur. Səməd Vurğun əsəbiləşir:

-Ə, desənə, qeyrətimiz yoxdur, qeyrətimiz. Makinanın nə günahı var?!

Axtarırlarında dönə-dönə şahidi olmuşam ki, bəzən tamam başqa bir tarixi şəxsiyyətin haradasa dediyi və başına gələn əhvalatı Səməd Vurğunun adına danışılar. Əlbəttə, bu xalqın şairə olan intəhasız məhəbbətidir. Qərribə burasıdır ki, əhvalatı danışanı inandıra bilmirsən ki, Səməd Vurğunun həyat yollarında belə bir əhvalat olmayıb. Müsahibimə xatırladanda ki, sizin danışdığınız əhvalat Səməd Vurğunla bağlı deyil, həmin əhvalat filankəsin başına gəlib. Bu xeyirxahlığı da o eləyib. Onda müsahibim məndən inciyir və əlavə edir ki, filankəsə belə qeyrət, belə səxavət ola bilməzdi... Üstəlik də məni günahlandırır ki, Səməd Vurğun yaradıcılığını, Səməd Vurğun ömrünü pis bilirsən... Bu adamların fikrincə, yaxşılığı, xeyirxahlığı Səməd Vurğundan başqa heç bir şair, heç bir dövlət xadimi eləyə bilməzdi. Hələ uşaqlıqdan varlığımıza, ağılımıza həkk olunub ki, yaxşı şeiri ancaq Səməd Vurğun yazıb, şairlər arasında ən xeyirxah adam da Səməd Vurğun olub. Məhz buna görə də Hüseyn Arifin “Məni”, Məstəhan Əliyevin “Qaldı” kimi məşhur qoşmalarının tapşırmasında aşığılar Səməd Vurğunun adını çəkir, onun adını oxuyurlar. Şübhəsiz ki, Səməd Vurğunun buna ehtiyacı yoxdur...

Xalq intəhasız sevgidən Səməd Vurğunu ilahiləşdirib, adına dastanlar, əfsanələr yaradır. Heç bir təbliğat, təzyiq olmadan onun adı, əməlləri məclislər yaraşığı olur. Onun ölümündən yarım əsrə yaxın bir vaxt keçsə də müasirləri ondan iftixarla danışır və yazırlar.

Professor – yazıçı Mir Cəlal: - Səməd Vurğun hər bir ailəyə atadan, anadan əziz bir insan kimi sevilən xoşbəxt sənətkardır.

Görkəmli türk şairi Nazim Hikmət: - Səməd Vurğun poeziyamızın planetidir. Bu planetin günəşi, ulduzları sönməzdir.

Görkəmli rus yazıçısı Mixail Soloxov: Səməd Vurğun əvəzsiz insan idi. Onun ölümü biz yazıçıların qəlbinə, ürəyinə dağ çəkdi.

Xalq şairi Rəsul Rza: - ... Biz Səməd Vurğundan ayrıldıqca, ona daha da yaxınlaşıyıq. Səməd yaradıcılığının yeni çalarlarını, onun yeni cəhətlərini həyat bir daha açır. Onun poeziyasının incəliyini bir daha yenidən duyuruq. Və bu yeniliklər onu bizə və bizi ona yaxınlaşdırır. Ölümsüzlük elə bu deməkdir.

Akademik Məmməd Arif: - Səməd Vurğunu yaşadan, onu irəli aparan təsadüflər deyil, cəmiyyət və ilhamdır. Səməd Vurğun qüvvətli bir ilham sahibi olmaqla bərabər, böyük mütəfəkkiridir.

Rus şairi Yevgeni Dolmatovski: - O, elə insandır ki, artıq əfsanəyə, heykələ çevrilmiş klassik olmuşdur. Lakin onun yoldaşları və müasirlərinin vəzifəsi bu ölməz insandan danışmaq, onun sadə, bəşəri keyfiyyətlərini toplamaqdır... Səmədə akademik kimi şərəfli ad verilməsi onun tək cə ədəbi xidmətlərinin təcəssümü deyildi. O, həm alim, müdrik insan, həm də tarixçi və filoloq idi.

Özbək şairi Qafur Qulam: - Səməd Vurğun başdan-baş istedad idi, yalnız şeir üçün doğulmuşdu.

Belə sitatların sayını istənilən qədər artırmaq olar. İnamlı demək olar ki, gələcəkdə “Vurğunun müasirləri” adlı ayrıca kitab da tərtib etmək mümkündür. Bu nəcib iş Səməd Vurğunu öyrənən alimlərin öhdəsində qalır...

Xalqımızın iftixarı olan Səməd Vurğun şeirə, sənətə, şifahi xalq yaradıcılığına yaxşı bələd olan bir ailədə böyümüşdür. Ötən əsrlərə (XV-XIX) məxsus tarixi sənədlərdə, el arasında hələ də danışılmaqda olan zərb məsəllərdə onun ulu babalarının - Kosa Mirzəlinin, Vəkil Alı ağanın, Hacı Məmmədخان ağanın, Pənah ağa Vəkilovun, atası Yusif ağanın hazırcavab olması, saza, sözə qiymət qoyması göstərilir və danışılır.

Gürcü padşahı II İraklinin şəxsi dostu olan Vəkil Alı ağa bir vasitəçi kimi İran nümayəndələri ilə görüşdə, diplomatik danışıqlarda həmişə yaxından iştirak etmişdir.

Uzun müddət Qazax mahalının vəkili olan Alı ağanı bir dəfə İrana - şahın yanına nümayəndə göndərməli olurlar. Tədbirli, hazırcavab və savadlı Vəkil Alı ağa İrana çatanda üzünü tər-təmiz qırxdırıb əvvəlcə əyanların hüzuruna gedir. Əyanlardan biri Alı ağanın çox gənc olmasına və üzünü tər-təmiz qırxdıraraq saqqal saxlamamasına görə sataşmaq məqsədilə belə bir sual verir:

-Vəkili-Mahalı-Qazax Alı ağa, lütfən deyən görək, sizin obada dayçanı neçə yaşında qırırlar?

Əyanın nəyə işarə vurduğunu başa düşən uzaqqörən Vəkil Alı ağa təmkinlə belə cavab verir:

- Əyan sağ olsun, o dayçanın cinsindən asılıdır, bir yaşında, ya da yaşı yarımında. Amma qatırla eşşəyi heç bir vaxt qırıxmırlar.

Bir dəfə II İrakli Vəkil Alı ağanı məsləhət üçün yanına çağıraraq deyir:

- Vəkil, mən Daryal dərəsini açmaq istəyirəm, buna necə baxırsan? Rus qoşunlarını Qafqaza buraxmaq istəyirəm...

Uzaqqörən Vəkil Alı ağa bir az fikirləşdikdən sonra belə cavab vermişdir:

- Hökmdar sağ olsun, özünüz bilən yaxşıdır, açmaq asandır, amma sonralar gör bağlaya biləcəksənmi?

Bəzi mənbələrdə M. P. Vaqifin adına çıxılan “Adam var idi, adam yanına göndərdilər” adlı məşhur hazırcavablıq haqqında “Rəvayətli ifadələr” (1961) kitabının redaktor qeydində oxuyuruq: “Başqa bir rəvayətdə bu əhvalat Qazax rayonunun Qıraq Salahlı kəndindəki məşhur Vəkilovlar nəslinin banisi olan Vəkil Alı ağa adlı hazırcavab kişi ilə Nadir şahın əyanları arasında baş verir.”

... Səməd Vurğun hazırcavablığı, Səməd Vurğun hikməti, Səməd Vurğun müdrikliyi ona ulu babalarından qalma bir irsdir. O, çoxdan geniş xalq kütləsinin dilində əzbər olub. Bu əhvalatlar şairin yaratdığı sənət inciləri kimi xalqımızın sonsuz ehtiramını qazanıb, xalqın yaddaşında əbədləşib, az qala əfsanələşib də. İnamlı demək olar ki, indi elə bir ədəbi-bədii və ya xeyir-şər məclisi yoxdur ki, orada şairin hazırcavablığından, hikmətindən söhbət açılmasın. Bunu yaxşı görüb-duyan onun böyük müasiri Aleksandr Fadeyev bu mənada fəxrlə demişdir: **“Dostlar həyatımızda ən böyük səadətdir və nə yaxşı ki, dünyada Səməd Vurğun var...”** Hələ çox illər keçəcək. Gələn

hər yeni nəsil şairin və heç zaman unudulmayan xatirəyə dönmüş Səməd Vurğunun müdrik obrazından, qanadlı poeziyasından, ədəbiyyatımızdakı misilsiz xidmətindən yeni səifələr açacaq, onunla bir əsrdə yaşamış, yaratmış müasirlərinə qibtə edəcəklər. Səməd Vurğun barədə belə əhvalatların, xalq arasında çox olması şübhəsizdir. Təbii ki, mən onların hamısını toplaya bilməmişəm. Bir insan ömrü bu işə qadir deyil. Bu, ulduzlar qədər çox, torpaq qədər sonsuzdur.

Xalq şairi Səməd Vurğunun izi ilə keçmiş İttifaqın bir çox şəhər və respublikalarını, Azərbaycanın demək olar ki, əksər rayonlarını, kəndlərini gəzmişəm. Çoxlu xatirələrlə yanaşı məktublar da toplamışam. Bunların çox az qismindən “Vurğun keçib bu yerlərdən”, “Vurğun ömrü” və “Yaddaşlarda yaşayan Vurğun” kitablarımda istifadə eləmişəm. İki il əvvəl məktublarını ayrıca kitab kimi hazırlamaq qərarına gəldim. Əslində “Vurğun ömrü məktublarda”nı tərtib etməyə məni xalq şairi Osman Sarıvəllinin sözləri sövq elədi. Hələ iyirmi il əvvəl Osman müəllim müsahibələrindən birində demişdir: “Məktublar, xatirələr məsələsi səmədşünaslıqda həllini gözləyən tədqiqat vəzifələrindəndir. Doğrudur, Səməd Vurğunu görüb tanıyanların xatirələri, söhbətləri qələmə alınır. Ancaq deməliyəm ki, bu işdə lənglik, səliqəsizlik, qeyri-ardıcılıq da göz qabağıdadır. Vaxt gözləmir - Səmədi yaxından tanıyan, onunla dostluq, yoldaşlıq edən, bir ədəbi cəbhədə çalışan adamların “Yarpaq töküümü” başlayıb. Bu iş ciddi yanaşılmalıdır, sonra gec olacaq”.

Bəli, mərhum Osman müəllim “sonra gec olacaq” hökmünü verməkdə haqlı idi. Vaxtında toplanılmadığından indi həyatda olmayan Səməd Vurğunun neçə-neçə dostunda, tanışında əlyazmaları, məktubları qaldı...

Səməd Vurğun Vəkilovun əldə olan ilk məktubları 1925-27-ci illərə aiddir. Onun qardaşı Mehdixana, görkəmli ədəbiyyatşünas-alim Əkrəm Cəfərə, şair dostu Osman Sarıvəlliyə, Şikəstə Şərifə məktublarında ilk gəncliyində keçirdiyi iztirabları, proletar ədəbiyyatı sıralarına gəlişi və o dövrün ziddiyyətli ab-havası öz əksini tapır.

Səməd Vurğun məktub yazmağa öləri cızma-qara kimi baxmamışdır. Onun şeir yazmaqdan da çətin olduğunu sənətkar ürək genişliyi ilə etiraf etmişdir. 1942-ci il fevralın 27-də Moskvadan qardaşı Mehdixana yazırdı: “Bilirsən ki, məktub yazmaq şeir yazmaq qədər asan deyildir.” Hamıya məlumdur ki, şair Səməd Vurğun çox qayğıkeş və səxavətli adam olub. Yetimə əl tutmaq,

evsizə mənzil almaqda kömək etmək, günahsız həbs edilənləri qurtarmaq, ona dayaq durmaq kimi insani keyfiyyətlər şairin 50 illik ömründə saysız-hesabsızdır. Bu gün də yaşayan onlarla azərbaycanlı Səməd Vurğunun xeyirxahlığından bəhrələndiyini xeyir-şər məclislərində iftixarla danışirlar. Ayırı-ayrı adamların bu mövzuda yazışmaları xoşbəxtlikdən müxtəlif arxivlərdə qismən saxlanılmışdır.

Səməd Vurğunun Respublika Elmlər Akademiyasında Vitse Prezident vəzifəsində işləyəndə istedadlı gənclərə qayğı göstərüb, kömək edib, elmə gətirdikləri:

1. Akademik Sara xanım Aşurbəyli
2. Akademik Püstə xanım Əzizbəyova
3. Professor - dilçi alim Türkan Əfəndiyeva
4. Professor Vaqif Aslanov
5. Professor Camal Mustafayev
6. Professor Mahal Məmmədov
7. Professor Adil Qasimov
8. Akademik Qəzənfər Yusif oğlu Əliyev

Topladığım məktublar arasında Səməd Vurğunun gənc şair və yazıçılara tövsiyələri, onlara pak, səmimi məsləhətləri də var. Gənc yazıçı Gülhüseyn Hüseynoğlu, şairlərdən Əliağa Kürçaylıya, İslam Səfərliyə, Malik Xaifə, Yusif Aşırılıya, Emil Yaquba, alim Mahal Məmmədova o, şair və dövlət xadimi kimi qayğısını əsirgəməmişdir.

Xalq şairi Səməd Vurğunun oxucularla və görkəmli sənətkarlarla məktublaşma coğrafiyası çox genişdir. Alma-Atadan Sabit Mukanov, Tatarıstandan Özbəkova, Başqırdıstandan Axniyar Kiriye, Daşkənddən Tamara xanım, Riqadan Yan Sudrabkaln, Moskvadan Pavel Antokolski, Aleksandr Fadeyev, Nikolay Tixonov, Konstantin Simonov, Yuri Karasyov, həmyerlimiz Əziz Şərif, Gürcüstandan Georgi Leonidze, Koli Boboxidze! Azərbaycan yazıçıları Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, Osman Sarıvəlli, Süleyman Rüstəm, akademik Heydər Hüseynov və başqaları böyük şairlə məktublaşıblar.

1953-cü ilin mart ayında Səməd Vurğun haqqında oçerk yazmağa gələn moskvalı jurnalist Georgi Osipov şairin yazı stolunun üstündə çoxsaylı məktubları gördükdən sonra onların arasında belə bir söhbət olmuşdur:

“Siz öz oxucularınızla yazışırsınız mı?”

şikayətləri arasında çoxlu oxucu məktubları da tapdım. Bunlar nə ərizə, nə də şikayət idi. Onların müəllifləri adi oxucular, şairlərin pərəstişkarları və qələm yoldaşları idi. Səməd Vurğunun parlaq şairlik istedadını, odlü qəlbini hörmət və minnətdarlıqla yad edirdilər”.

Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivində, xüsusilə Respublika Əlyazmaları İnstitutunun xəzinəsində ən zəngin fond Səməd Vurğuna məxsusdur. Hələ sağlığında şairin ünvanına gələn yüzlərlə məktub burada saxlanılır. Qayğı ilə mühafizə edilən mavi, çəhrayı rəngli zərflər uzaq dağlar qoynundan, dalğalı dənizlərin, okeanların arxasından keçib bu ünvana üz tutmuşdur: “Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına, Səməd Vurğuna”, “Bakı şəhəri, şair Səməd Vurğuna”, ya da “Azərbaycan Respublikası, deputat Səməd Vurğun Vəkilova”.

- Yazışırım, - deyə Səməd Vurğun cavab verdi və stolun üstünə yığın-yığın düzülmüş böyük bir məktub bağlamasını əlilə göstərdi.

-Siz bu məktublarla tanış olmağa icazə verərdinizmi, onlar mənə oçerk üçün lazım ola bilər. Bir neçə gündən sonra onları sizə qaytararam.

Səməd Vurğun dodaqaltı gülümsəyərək:

-Buyurun, götürün, - dedi.

- Lakin itirməyin. Bunları xalq yazır. Onların bəzilərinə mən hələ macal tapıb cavab verə bilməmişəm.

Böyük şairin poçtası ilə mən ilk dəfə belə tanış oldum. Üzərində müxtəlif idarələrin arayışları və cavabların surətləri sancılmış seçicilərin məktub və

Üzərində müxtəlif dillərdə, müxtəlif ölkələrin poçt markası, möhürləri olan məktubların hamısının ilk cümləsi belə başlayır: “Əziz şair”, “Əziz Səməd Vurğun!”

Uzaq Baltik dənizi və Dauqavanın sahillərindən, qarlı Sibirdən, günəşli Bolqarıstandan, anamız Təbrizdən, Varşava, Pekin, Dehli, Kəraçi və Tiranadan Səməd Vurğunun sağlığında aldığı məktubların onun xarici ölkələrdə də nə qədər məşhur olduğuna əyani sübutdur.

1953-cü il mayın 12-də Moskvadan ədəbiyyatşünas Yuri Karasyov Səməd Vurğuna yazdığı məktubunda “Şairin hüquqları” adlı məqaləsinin “Literaturnaya qazeta”da dərc olunması haqqında məlumat verir və onun sənətkarlıqla yazılmasını tərifləyir. Baş redaktor Konstantin Simonovun məqaləni oxuyandan sonra çox bəyəndiyini, “əladır”, “gözəldir”, - söyləməsini iftixarla qeyd edir, hətta redaksiyanın əməkdaşlarından bir qadın: “Bax, belə yazmaq lazımdır” - deyir.

Yuri Karasyov iyulun 2-də yazdığı digər məktubunda Səməd Vurğun yaradıcılığından dissertasiya mövzusu götürmək istədiyini qeyd edir, “sapı özümüzədən” olanların Səməd Vurğunun məqaləsi əleyhinə başdan-başa böhtan, yalan və iftira yazmaları haqqında şairə məlumat verir. Səməd Vurğun özünün fitri poetik istedadının, şair kimi ölməzliyinin əbədi yaşarlığını 1934-cü ildə, iyirmi səkkiz yaşında inamla xalqa bəyan etmişdir:

*Anacaqlar, sevəcəklər bilirəm;
O zaman dağda küləklər, bilirəm,
Ötəcək bir gələcək şairini,
Bu günün, bəlkə də, tək şairini.*

1996-cı il, avqust.

ŞUŞALI ƏBDÜLƏHƏD MÜƏLLİMİN HƏDİYYƏSİ

Yollar, cığırılar... Mən onların hansından keçməmişəm. Hansı obada, hansı kənddə olmamışam? Vətənim Azərbaycanın uca dağına da çıxmışam, dərin dərələrindən də keçmişəm. Bu səfərlərdə qazancım nə olub, nə itirmişdim, nə axtarırdım. Kimin sorağı ilə gedirdim, kimi axtarırdım?.. Sualların indi yox, çoxdan cavabı var: ölməz və unudulmaz şairimiz Səməd Vurğunun sağ qalan dostları idi, mənə oba-oba, kənd-kənd gəzməyə məcbur edən. Bu istəkdən, bu məhəbbətdən "Vurğun keçib bu yerlərdən" (2 hissəli), "Vurğun ömrü", "Yad-daşlarda yaşayan Vurğun" və "Vurğun ömrü məktublarda" kitablarım dünyaya gəlib. Bu axtarışlarımda şairin haqqında bolluca fotosəkillər də toplaya bilmişəm. Elə şəkillər ki, onların çoxu bu günə qədər də oxucu üzünü görməyib.

Bu günlərdə köhnə cib dəftərçəmi vərəqləyəndə 1983-cü il noyabrın 4-də cənnət Qarabağın füsunkar Şuşasında ağsaqqal müəllim Əbdüləhəd Ədil oğlu Muxtarovdan aldığım qeydlərimə rast gəldim.

Əbdüləhəd müəllim mənə üç fotosəkil bağışlamışdı. Şəkillər 1955-ci ilin avqust ayında İstisuda və Ceyran bulağının üstündə çəkilmişdi. Şəkildə şuşalılarla birgə xalq şairi Səməd Vurğun, xalq yazıçıları Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, aşiq Şəmşir, akademik Validə xanım Tutayuk, professor Rəcəb Məmmədov və başqaları təsvir olunub.

- Yadımdadır, - deyər, Əbdüləhəd müəllim o günlərdən xatirəsini nəql edirdi – Səməd Vurğun iki aya yaxın İstisu sanatoriyasında istirahət etdi. Biz hər gün də olmasa tez-tez görüşürdük. Mənim yaxşı səsım vardı. İstisunun yaylaq rəisi Həsənov familiarlı bir qazaxlı idi. Səməd ondan xahiş etmişdi ki, at gətirsin dağlarda atla gedək. Üçümüz də atlanıb üzünü yuxarı dağlara çıxanda, binələrdən aralanan kişi:

-Aya, şuşalı babası, gör bir neyləyirsən, o qaymaq səsinlə bu gözəlliklərə can ver. Burda hər daşın, gülün, çiçəyin də gözü var, qulağı var. Oxu, sən canın bu təbiətin alqışı səni min il yaşadar. Mənim özümə də ləzzət verirdi, bu ilahi gözəlliklərdə, yalçın qayalarda əks-səda verən səsimi dinləmək.

Bir də şairin yaman xoşuna gəlirdi fermalarda it hürüşməsi, at kişnərtisi.

"Taxtalar düzü"nə çıxanda Səmədlə baya-tılaşırdıq. Onun tez-tez təkrarən oxuduğu bayatı yadımdadır:

*Əzizim, yastı dağlar,
El gəldi basdı dağlar.
Üç ay toylu-düynülü,
Doqquz ay yaşlı dağlar.*

Durub-oturub aşiq Ələsgərdən danışardı:

- İndi bu yerləri görəndən sonra bildim ki, Ələsgərə Allah niyə yüz altı il ömür verib. Bizim ömrümüzü gödəldən iclaslar, kabinetlər və boş-boş danışılan çıxışlara qulaq asmaq oldu. Kaş, bu yerlərə beşcə il əvvəl gələydim. Həkimlər də dəhnəmizə döyür ki, Səməd, çox ucalara çıxmaq Sizə olmaz. Sizə ziyanı var. Bir yandan da Xavər xanım oturub-durub deyir ki, Səməd, sən buraya müalicəyə gəlmişən, yoxsa at minib dağda-daşda gəzməyə. – Üzünü Həsənova tutub yalvarışla deyirdi: - Aya, eloğlu, sən atları gətirəndə bir başa sanatoriyanın həyətinə gətirmə. Bir xeyli aralıda, görünməz yerdə saxla. Əbdüləhədlə biz səni görən kimi sakitcə aradan çıxıb gələrək.

Amma çox vaxt aradan çıxmaq bizə qismət olmurdu. Sanatoriyanın həyətinə görünən Səmədin başına o qədər adam toplaşdı ki, aralanmaq mümkün olmurdu. Şairə xalqın istəyi, sevgisi hədsiz idi. Allahverdi İsayev, Laçın rayonunun birinci katibi Şahlar Hüseynov, həyat yoldaşı Şəfiqə xanım, Kəlbəcərin prokuroru, şair Paşa Salahlı və sanatoriyada istirahətdə olan böyük-lü-kiçikli hamı onunla həmsöhbət olmaq istəyirdi.

Çox vaxt Əli Vəliyev, ya da Süleyman Rəhimov ərlə bəzilərinə təpinib deyərtilər:

- Əl çəkin, görürsünüz kişi istirahətə gəlib, nə yapışmışınız yaxasından?!

*Səməd Vurğun və həyat yoldaşı
Xavər xanım, 1955-ci il, İstisu.*

BİR GÖRÜŞDƏN XATİRƏ

(Səməd Vəkilovun və Osman Sarıvəlinin Seminariya illəri)

Firudin bəy Köçərli Gürcüstan menşevik hökumətindən aldığı Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə aid olan bütün əmlakı, mebeli, kitabxana və sair müxəllifəti Poylu vağzalında vaqondan boşaltdırmışdı. Qazax ziyalılarının təşəbbüsü və köməyi sayəsində seminariyanın bütün əmlakı öküz-kəl arabalarında Qazaxa daşındı. Məşədi İbrahim Mirabı mülkü boşaldılıb seminariya üçün verildi. Halbuki danışığa görə vaqon Yevlaxda boşaldılıb, Ağdama daşınmalı və seminariya da burada açılmalı idi

*Seyfulla Şamilov (1902-1974),
Qazax Seminariyasının məzunu, yazıçı*

1976-cı ildə böyük şairimiz Səməd Vurğunun yetmiş illik yubileyi hər yerdə, hər obada təntənə ilə keçirdi. Məktəblərdə, kitabxanalarda tez-tez maraqlı görüşlər təşkil edilirdi. Kitabxanalardan biri "Səməd Vurğun və gənclik" adlı sərgi açmışdı. Məni də vurğunşünas kimi oraya dəvət etmişdilər.

Şairin gənclik dostları haqqında bildiyim faktları, əhvalatları danışdım. Danışdıqca fikrim-zikrim Səməd Vurğunun iki misrasının çevrəsində cövlan edirdi:

**Gəncliyim bir oddur, yandıqca sönməz,
İnad bir insanam, sözümdən dönməz...**

Görüş iştirakçılarının nə danışdığını daha eşidə bilmirdim. Xəyalən "Gəncliyim bir oddur"... adlı verilişin səhifələrini vərəqləyirdim. Yubiley münasibətilə yazacağım ssenarinin mövzusunun və adını elə bu görüşdən tapmışdım.

Redaksiyaya qayıtdım. Baş redaktor Yusif Kərimov və şöbə müdiri Həqiqət xanımla kimlərin çıxışını vermək barədə birgə plan tutduq. Axtarışlarım zamanı şairin 1933-cü ildə yazdığı "Muradxan" mənzum oçerkinin qəhrəmanı Muradxan Musa oğlu Hacıyevi tapıb görüşdüm. Çox maraqlı, nurani bir ağ-

saqqal idi. Onu dinləyəndə, hazır cavablığının şahidi olanda fikirləşirdim ki, Səməd Vurğun mənzum - poemasına Muradxan kişini qəhrəman seçməkdə heç də səhv etməyib. Sumqayıta gedib onun gənclik dostları barədə söhbətini lentə yazdıq.

Daha sonra maarifçi Mirqasım Əfəndiyevin, professor Yusif Yusifovun və şairin ən sadıq gənclik dostlarından biri - əziz şairimiz Osman Sarıvəlinin çıxışını verməyi nəzərdə tutduq. Elə həmin anda zəng edib Osman müəllimə fikrimi bildirdim. Daha doğrusu, bu mövzuda bizim verilişdə çıxış eləməsini xahiş etdim. Telefonda ani olaraq susan Osman müəllim:

- Ay yoldaş, adınız necə oldu? - deyər soruşdu.

- Şəmistan - dedim.

- Bəs familyan?

- Nəzirli - deyər, cavab verdim.

- Vaxtınız varsa, durun gəlin bizə, oturaq bir əməlli-başlı söhbət edək. Görək hardan başlayıb, harda qurtaracağıq. Belə sanballı mövzunu telefonda həll etmək olmaz - dedi.

Həmin günü Osman müəllimin görüşünə getdim. O illərdə televiziya kinolentin qıtlığı ərsə qalxmışdı. Moskvanın şovinst rəhbərləri bizim respublikaya kinolenti cır ilə verirdi. Ondan da o vaxtın ən mühüm partiya və sovet tədbirlərində istifadə olunurdu. Hər verilişə çəkiliş üçün lent verilmədiyindən əksəriyyətdə fotosəkildən istifadə edirdik. Bu da ən yaxşı ssenarini belə keyfiyyətə yarıbmayarı aşağı salırdı. Kinolent veriləcəyinə ümidim yox idi. Fotoqraf dostum Seyfəddin Məmmədovəliyevdən Osman müəllimin görüşünə birgə getməyi xahiş elədim.

Osman müəllim hər ikimizlə ehtiramla görüşüb "xoş gəldin" elədi. Yazı masasının yanında ayaq üstə dayanıb ikimizə də diqtətlə baxa-baxa:

- İkiniz də bir-birinizə oxşayırsınız; əsl sovet uşaqlarıınız, elə bil nə çörək yemisiniz, nə də su içmisiniz. Əyər, nə yaman arıqsınız - deyib bizi zarafatla

*Xalq şairi Osman Sarıvəli və
tədqiqatçı-jurnalist Şəmistan Nəzirli*

qarşıladı. Asta, ağır addımlarla yaxınlaşıb əlini ərklə mənim çiynimə qoydu: -İncimədiniz ki?..

- Yox - dedim, niyə incəyək ki ? Olanı deyirsiniz.
- Yaxşı, məndən telefonda danışan hansınız idi?
- Mən idim, Osman müəllim.
- Demək Şəmistan Nəzirli də sənsən?
- Bəli, mənəm.
- Lap yaxşı, lap yaxşı, - diqqətlə, fikirli-fikirli mənə başdan- ayağa kimi baxdı- De görüm, sən bizim hansı Şıxlıdansan?
- Mənim babalarım Şıxlıdandı, vaxtilə köçüb Körpüludə məskən salıblar. Şıxlıdan bir az yuxarıda...
- Osman müəllim bıqaltı gülümsünüb, sol çiyni üstə döndü.
- Ağız, a Səyalı, bəri çıx, qohumun gəlib - deyə həyat yoldaşını çağırırdı. Sol tərəfdəki qapının pərdəsi titrəyib aralandı. Səyalı xala görünən kimi:
- Durma, mərcimi gətir, mən uddum. Buyur, bu da sənin Körpülü qohumun -deyib, məni göstərdi.
- Səyalı xala canıyananlıqla:
- Boy-dedi, - onda bu, Süleyman əminin nəvəsidir.
- Bəli, bəli Süleyman katdanın... Sənə demədimmi bu, sənin Nəzirli qohumlarından olacaq. - Üzünü bizə tutub: - əyləşin, ay uşaqlar, siz gələne kimi Səyalı xacə ilə əməlli-başlı mübahisəmiz oldu. - Zarafatla: - Allaha şükür ki, heç olmasa, bir dəfə Nəzirli tayfasının hesabına mən də muştuluq yeyəcəm. Sən də, a Səyalı, gör orda nəyin var, təzə qohumuyun hesabına bizə bir görüm-baxım elə...

Səyalı xala:

- Eləyəyəm, niyə eləmirəm - dedi. Süleyman əminin nəvəsi də xoş gəlib, onun dostu da...

Osman müəllim söhbətinə ilk gəncliyindən, Səməd Vurğunla, Möhsüm Poladovla, Komissar Şəmistan Əyyubovla (Səməd Vurğunun "Komsomol poeması"nın qəhrəmanı Sarı Şəmistan – Ş. N), Allahverdi Namazovla, Mirqasım Əfəndiyevlə, İbrahim Mirzəyevlə tanışlığından başladı. Seminariyadakı təhsil illərindən maraqlı əhvalatlar danışdıqca mən də qısa qeydlər götürdüm. Dostum Seyfəddin isə şair Osman Sarıvəllinin bolluca foto-şəkillərini çəkdi. Bu nadir foto-şəkillər də 1976-cı ilin sentyabrından bizə yadigar qaldı. Verilişin hazırlanmasından bir həftə əvvəl rəhbərliyə məlumat verdim ki, bu-

rada Osman Sarıvəlli də çıxış eləməyə söz verib. Səməd Vurğuna və Osman müəllimə görə sədr Elşad Quliyev bizim verilişə səxavətlə limitdən kinolent verdi. Veriliş efirdə səslənəndən sonra həmin süjetin kinolentini götürdüm. İndi də özümdə həmin verilişi yadigar saxlayıram.

Osman əmi ötən günləri yada saldıqca başını bulayır, yanıqlı-yanıqlı gənclik dostlarından danışır. İnqilab illərində, otuz yeddinin acı tufanlarında qətlə yetirilən, günahsız həbs olunanlardan söz düşəndə o, Dağkəsəmənli igid Sarı Şəmistanın vaxtsız ölümünə heyfləndi. Asta, ağır səslə Səməd Vurğunun bir bənd şerini əzbər dedi:

*Biz az döyüşmədik qoca dünyada,
Qorxub çəkinmədik isti qanlardan.
Atımız ölüncə getdik piyada,
Çıxdıq o qarışıq imtahanlardan.*

Sonralar o ağır illəri xatırlayan professor Mehdixan Vəkilov yazırdı: "Səməd Vurğunla Osman Sarıvəllinin həyat, mübarizə və yaradıcılıq yolları bu illərdən (1930-cu illər) başlayaraq birləşir. Əlbəttə, mən seminariya illərini demirəm. Onların arasında yaranan səmimiyyət, fədakarlıq və mənəvi yaxınlıq ömürləri boyu davam etmişdir. Bu iki ədəbi simanın dostluğu, qədim yunan əsətilərində söylənən, Homer nəğmələrində oxunan əfsanəvi dostluğu xatırladır"

-Osman əmi, keçmiş müəssibələrimizin birində demisiniz ki, Səməd Vurğun haqqında hələ çox yazılacaq. Səməd Vurğunu öyrənən araşdırıcılar bu günə qədər seminarist Səməd Vəkilovu tədqiq edib oxuculara çatdırmayıblar. Olarmı sizinlə bu günkü, söhbətimizin şah damarı seminariya illəri olsun?

-Olar, niyə olmur. Onda mən istəyirəm, dədə-babalarımız demiş söhbətimizə dib-dəhnədən başlayım. Mənim də, Səmədin də uşaqlığımız Kür qırağında keçib. Bir gün bir dəstə uşaq Kür çayında çimirdik. Bir də gördük budu üç atlı üz tutub sürətlə bizə tərəf gəlir. Elə gəlir deyirsən bəs qovurlar. Fikirləşdik ki, aya, görəsən bu nə qovhaqovdu, kəndə-kəsəyə qaçaq-quldurmu hücum edib?

Ha baxdıq tanıya bilmədik atlıları. Yetirən kimi də sözləri bu oldu ki, gəlmişik sizi aparaq Qazaxa, seminariyada oxuyub savadlanasınız.

*Səməd Vurğun və seminarist dostu
Mirqasım Əfəndiyev*

Çöldə, bayırda qoyun-quzu otarsaq da seminariya sözünü eşitmişdik. O vaxtlardan da xeyli qabaq bizim Şıxlıda 1885-ci ildə ilk məktəb açan İsa bəy Abakarovun məktəbində oxumuşdum. İsa bəy Qazax və onun kəndlərindən hazırlaşdırdığı yetim uşaqları öz xərci ilə Qori şəhərinə aparıb seminariyaya qəbul elətdirərdi. Yəqin ki, eşitmişən, bilirsən, məşhur yazıçı, “Can yangısı” romanının müəllifi Abdulla bəy Divanbəy - oğlunu da İsa bəy aparıb oxutdurub. Qocalarımız danışdı ki, İsa bəyin apardığı uşağı seminariyaya imtahansız qəbul edərdilər.

Nə isə, uzun sözün qısa, bu atlılar bizi götürüb gətirdilər kəndə, ata-analarımızdan rusxət alıb, doldurdular arabalara, oradan da birbaşa Qazaxa – seminariyaya gətirdilər. Payızın ilk günləri idi. Əynimizdə yamaqlı boz köynək, ayaqlarımızda kotğu çarığı, başımızda da quzu dərisindən papaq. Əvvəlcə bizi tibbi müayinədən keçirdilər. Sonra hamama aparıb, yaxşıca çimisdirdilər. Çıxanda hamımıza məktəbli üçün xüsusi tikilmiş göy mahud-dan təmiz paltar verdilər. Kirli və yoxsul paltarlardan çıxan uşaqlar bir-birini az qala tanımırdılar.

Seminariya binasında Əli əfəndi Hüseynov bizə təmiz, işıqlı otaqları göstərdi. Zəngin kitabxana və laboratoriyalarla tanış elədi. Bu zənginliyi bir-cə adamın – Firudun bəy Köçərlinin yaratdığını xüsusi qeyd elədi. Sonralar bildik ki, bunların hamsını Qori şəhərindən Firidun bəy özü gətirib. Zəngin, çox zəngin kitabxanamız vardı. Otuz yeddinci ildə Qazaxın NKVD-si Xoren Qriqoryan keçmişin qalığı - deyib hamsını yandırdı.

Tətil vaxtı bu geyimdə, bu səliqədə kəndə qayıdanda az qala ata-anamız da bizi tanımırdılar. Onların fərəhi, sevinci yerə-göyə sığmırdı.

Seminariyada tələbələr Firudun bəyin rəhbərliyi ilə çox maraqlı “Tələbə əfkarı” divar qəzeti buraxırdılar. Hələ balacalıqda mənim saza, sözə həvəsim vardı. Hərdən bir özümdən söz qoşmağım da olurdu.

Osman əmi, Seminariyanın direktoru Firudun bəy Köçərlini necə xatırlayırsınız?

-Mən aşağı sinifdə oxuduğuma görə Firudun bəy hələ bizə dərs demirdi. Mehdi Hüseynovun atası Əli əfəndi ədəbiyyat, Alay bəy Şıxlinski riyaziyyat, Borçalıdan Mahmud Bayramov təbiət müəllimimiz idi. Elmi ilahiyyat müəllimimiz İbrahim Əfəndi Qayıbovu bu gün də hörmətlə yad edirəm. Biz tələbələr ona “İbrahim əfəndi” – deyər müraciət edərdik.

Firudun bəy bizə yuxarı siniflərdə dərs deyəcəkdi. Bizim sinif o günü səbirsizliklə gözləyirdi. Təəssüf ki, qismət olmadı. O, 1920-ci ildə həbs olunub güllələndi. Firudun bəy mənə dərs deməsə də dövrün görkəmli şəxsiyyəti, çox savadlı adamı kimi ona dərin hörmət və məhəbbət bəsləyirdim. Görkəmli, yerışı, duruşu indi də gözlərimin qabağındadır. Çuxalı, papaqlı, arxalıqlı gördüyüm bu adam bütün ziyalıların ümid yeri, arxası, dayağı idi. Onun açdığı Qazax seminariyası bizə təkcə bilik yox, məlumat yox, əsl həyat və tükənməz yaradıcılıq eşqi verdi. Biz şagirdləri böyük arzulara səfərbər elədi.

-Osman əmi, Səməd Vurğunla necə tanış oldunuz. Seminariyaya gəlməmişdən qabaq onunla tanışlığınız varmı?

-Yox, tanımırdım. Tanışlığımız divar qəzeti vasitəsilə oldu. O vaxt Səməd Vəkilovun “Tələbə əfkarı” qəzetində çıxan şeirlərini, kiçik ədəbi parçalarını maraqla oxuyurdum.

Kənddən gələn biz uşaqlar yaman utancaq idik. Bir simsar tapmırdım ki, soruşam, bu Səməd Vəkilov kimdi. Yazıb-oxumağı əməlli-başlı öyrənmişdim. Artıq ikinci sinifə keçmişdim. Başıma, beynimə nə gəlirdisə bir dəftərim vardı ora köçürürdüm. Onu da deyim ki, seminariyada dəftər-qələmi bizə pulsuz verirdilər. Bir gün divar qəzetində mənim də yazım çıxmışdı. Tənəffüsdə uşaqlar oxuyurdular. Mən də orada idim. Bu vaxt bizdən iki sinif yuxarıda oxuyan qıvrım saçlı bir oğlan da gəldi. Mən onu üzdən tanısam da, adını bilmirdim. Mənim yazımı oxuyub :-Ə, bu Qurbanzadə kimdi?-deyə soruşdu. Tələbələr məni göstərdilər, dedilər ki, Qurbanzadə Osman budu, a Səməd. Düzü, mən də ona çox diqqətlə baxdım. Qarşımda qarabuğdayı, xoş sifətli, qaynar gözlü bir oğlan dayanmışdı. Boyda mənim bərabərimdə olardı, amma hərəkətimdən, danışığından da hiss olunurdu ki, heç özünə görəsi deyil. “Əy, sən də yazırsan?” – yekəxana sual verməyi toxundu mənə. Dedim, nə bilim, az-az uydururam dana, hərdən. Dedi: Əy, pis döyül, filanı yaxşı deyibsən, amma, yaxşı olardı ki, filanı bax belə deyərdin. Bundan

sonra Səmədlə dostlaşdıq. Bu dostluğumuz, qardaşlığımız ömrünün son gününə, son saatına qədər davam etdi.

Osman əmi fikrə getmişdi. Xeyli sükutla dayandı. Hiss olunurdu ki, ötən günlər –daha doğrusu Səmədli və seminariyalı günlər onu bərk tərpətmişdi. Handan–hana:

- A Şəmistan, a bala, -dedi- sən Səmədin haqqında çox çalışırsan, bir neçə kitab da yazdın. Çox sağ ol. Getdin Rusyeta kimlərlə görüşmədin. Mixail Şoloxov, Boris Polevoy, Nikolay Tixonov, Konstantin Simonov... .

Seminariyada oxuyanda Səmədin 1923-cü ildə çəkilmiş bir foto şəkli var. Yaxasında da ərəb əlifbası ilə yazılmış bir bənd şeiri. Oxumusanmı, o şeiri yadında varmı?

-Yox Osman əmi, yadımda deyil.

-İndiyə kimi heç kimi diqqətini cəlb etməyən bir bənd şeirdə Səməd yazıb.:

*Bilsin bütün aləm,
Ki, mən bir pərişan haləm.
Düşün ki, dilsizəm, laləm,
Kəsibsən dilimi dilbərə.*

İnsanın gəncliyində dəli-dolu vaxtı olur. Səməd bu şeiri ilk sevgisi Dürre Mustafayevaya yazıb. Səməd ilk gəncliyində dərin iztirablar, həyəcanlar keçirirdi. Kədərli motivlər o zaman qıvrımsaçlı, qarayanız gənc Səmədin poeziyasında daha güclü idi. Elə mən özüm də Səyalı xalana vurulanda dünya gözümdə heç nə idi, xəyalım, huşum daima buludlarla əlləşirdi.

-Osman əmi, Səməd Vəkilovun onda şair kimi təxəllüsü varmı?

-Vardı, gah Səməd Vəkil, gah Şahin, gah da Səməd Məsrur (sevincli) təxəllüsü ilə Tiflisdəki, "Yeni fikir" və "Dan yıldızı" qəzetlərində çıxış edərdi. 1922-ci ildə Dürre Bakıya oxumağa Darülmüəllimata keçəndən sonra Səmədin təxəllüsü "Vurğun" oldu .

Aya, yaxşı yadıma saldın, a bala, o vaxt seminariyada oxuyanda mənim də təxəllüsüm vardı: "Qəyyur", mənası bilirsən nə idi? El dərdi çəkən. Seminariyanın divar qəzetində təbiət təsvirləri haqqında və aşiqanə qoşmalarım ilə çıxış edərdim. O vaxtlar Vaqifi, Vidadini, Zakiri məşhur türk şairlərindən Tofiq Fikrəti, Əbdülhəq Hamidi daha çox sevər, şeirlərini hər gün

əzbər oxumaqdan xüsusi zövq alardım. Vaqifin, Vidadinin ruhu, şeir dili iliyimə, qanıma hopur, məni yaradıcılığa ruhlandırır. Birinci, ikinci sinifdə oxuyanda mənim riyazi elmlərə həvəsim daha çox idi. Riyazi terminləri şeirə gətirməkdən ləzzət alırdım. Bu xüsusiyyət Səməddə də vardı. Çünki, riyaziyyat müəllimimiz Alay bəy Şıxlinski dərsi poetik pafosda keçirdi. Ona görə çoxumuz Alay bəyə oxşamağa çalışırdıq.

-Osman müəllim, kənddən, ata-anadan ayrılmış on iki–on üç yaşlı uşaqlar kimi yaqın ki, ev, ailə üçün darıxan vaxtınız da olub?

-Açıgını deyim, darıxmağa vaxt yox idi. Seminariya pansion tipli məktəb idi. Yəni qapalı. Biz səhər tezdən durardıq, əl-üzümüzü yuyub məktəbin həyatında gəzinə-gəzinə dərslərimizi hazırlardıq. Seminariyada çox ciddi qayda- qanun vardı. Yalnız cümə günü həftədə bir dəfə şəhərdə gəzməyə, ya da evə getməyə icazə verilirdi. Dərsə davamiyyəti pis olan seminarist bu gəzintidən, bu hüquqdan məhrum olunurdu. Seminariyada şagirdlərdən ibarət gözəl teatr və musiqi kollektivi yaranmışdı. Yaxın kəndlərə -Qarapapağa, Xanlıqlara, Daş Salahlıya gedib teatr verərdik. Səməd skripkada, Əsgər Xasməmmədov klarnetdə, mən də sazda çalıb oxuyardım. Dərnəklərdə, xorda iştirak edərdim. Bütün fənlər üzrə çox güclü müəllimlərimiz var idi. Mirzə Mehdi Vəlizadənin, Əhməd ağa Mustafayevin, Alay bəy Şıxlinskiyin, İbrahim əfəndi Qayıbovun, Əli əfəndi Hüseynovun, Yusif Qasimovun fədakarlığı ilə Qazaxda misilsiz təhsil ocağı fəaliyyət göstərirdi. Açıq fikirli, vətənpərvər müəllimlərimiz tez tez yazıçı və şairlərlə görüşlər keçirir, ədəbi söhbətlər, müsəmirələr təşkil edirdilər.

1948-ci ildə ictimaiyyət Qazax seminariyasının otuz illik yubileyini keçirirdi. Yubileyə keçmiş şagird və müəllimlərlə yanaşı Şəkidən Firudun bəy Köçərlinin həyat yoldaşı Badisəba xanım da dəvət olunmuşdu. Həmin illərdə (1937-ci ildə) totalitar sovet rejimi seminariyanın adını dəyişib S. M. Kirov adına Pədoqoji Məktəb eləmişdi. Badisəba xanım çıxışında kədər hissi ilə bildirdi ki, gərək Azərbaycanda nəyi dəyişsəniz də seminariyanı adını dəyişməyəydiniz. **Çünki, Qazax seminariyası Azərbaycanda açılan ilk müəllimlər seminariyası idi.** Mənə ağır təsir edən bir də seminariyanın kitabxanasının məhv edilməsidir. Zəngin bilik xəzinəsinin necə böyük bir çətinliklə toplanmasının mən şahidiyəm. Firudun bəy kitabların üstündə övlad məhəbbəti ilə əsim-əsim əsirdi. Orda xalqımızın tarixinə və ədəbiyyatına aid hansı kitablar yox idi. Hamısı da qədimi. Onlardan indi əsər-əlamət qalma-

yıb, deyirəm ürəyim ağrıyır.

Xalq şairi Osman Sarıvəlli ədəbi aləmdə mühüm və danılmaz rolu olan Qazax seminariyasının yubileyi münasibəti ilə göndərdiyi təbrik məktubunda yazmışdır: "Qazax Pədoqoji məktəbi bir çox ziyalının, eləcə də mənim tərbiyə beşiyim olmuşdur. Əynimdən döşləri çarpazlı boz arxalığı, ayaqlarımdan cırıq çarıqları, başımdan yunlu papağı ilk dəfə bu məktəbdə çıxarmışam. Yeni, təmiz və səliqəli tələbə libasını orada geymişəm. Əlifbanı ilk dəfə orda öyrənmişəm ... Sağlam tələbə mühitini, geniş ictimai tələbə yığıncaqlarını, komsomol ödəklərini ilk dəfə orda görmüşəm. Elmlərin əsasını o məktəbdə öyrənmiş, ədəbiyyatı, incəsənəti orada sevməyə başlamış, onlarca odlu, aşiqanə gənclik şeirlərimi ilk dəfə orada yazmışam."

- Osman müəllim, - dedim - Səməd Vurğunun sonrakı gənclik illərindən hansı epizodu tez-tez xatırlayırsınız?

- Eh – dedi, - ay oğul, birdimi, beşdimi... 1929-cu ildə Səməd Vurğun, Əkrəm Cəfər, Süleyman Rüstəm, Əbdülbağı Fevzi, bir də mən Moskvaya Maksim Qorki adına "Ali Ədəbiyyat Kursları"nda oxumağa getdik. Bizi - Azərbaycan proletar yazıçılarını çox böyük hörmət və izzətlə qəbul elədilər. Yataqxanada yer paylananda Səmədi itirdim. Axşam el yatanda gəlib çıxdı. Komendantdan yer-zad ala bilmədi. "Osman, bu axşam baş-ayaq yataq, sabaha özümə yer alacam". Bu minvalla ay yarımaya yaxın mənimlə baş-ayaq yatan Səməd özünə yer almadı. Axırda da nə desə yaxşıdır: "Əy, Osman, vallah, sənə elə öyrəşmişəm, heç ayrılmaq istəmirəm".

- Sən atanın goru - dedim, məndən əl çək, səhərə qədər bir böyrü üstə yatmaqdan qabırğalarım əzilib.

Gördüm Səməd öz kefindədi, mənim isti, yumşaq, halalca çarpayımından getmək istəmir. Onda məcbur olub özümə gün ağladım, köhnə bir çarpayı tapıb, sınıq-salxaq yerini təmir elədim. Səmədin "çarpayısı" ilə yanaşı qoydum.

-Moskvadan danışdıq, oğul, yadıma bir əhvalat da düşdü. Onu da deyim ki, Qazax seminariyasında da, Moskvada da mən Səmədlə birgə oxumuşam.

Moskvada oxuyanda ikimiz də İvan Turgenevin yaradıcılığından kurs işi yazıb, imtahan verməli idik. Mən günümü kitabxanalarda keçirir və Turgenevin əsərlərini oxuyurdum. Ən çox da yazıçı haqqında olan tədqiqatları mütləq edir, yaradıcılığını öyrənirdim. Amma Səməd adlı adam nə kitabxanaya gəlir, nə də kurs işi yazırdı. Bütün günü şəhərdə gəzməkdə, öz kefində

idi. Axşamlar da uşaqları başına yığib skripka çalardı. Bəzi hallarda məndən kitabxanada nə oxuyub öyrəndiyimi soruşardı, danışdıqlarıma diqqətlə qulaq asardı. Özünün dediyinə görə, Turgenevin iki əsərini oxumuşdu: "Asya" və "Bahar suları".

İmtahan günü gəlib çatdı. Mənim danışdıqlarımdan Turgenevin yaradıcılığını öyrənən Səməd "Əla" qiymət aldı. Mən isə "Kafi". O zaman da ikicə qiymət vardı: "Kafi" və "Əla".

- Ay oğul, Səmədlə belə günlərimiz çox olub, lap çox. Mənim indi huşum qalmayıb - deyib, əlini ağ saçlarında gəzdirdi. "Bax, ağrının hamısı burdadır, beyin də ki, ağrıdı, heç nə... düşünməyin, fikrin motoru, mühərriki budu, bu...

Xeyli sükutla dayandı. Dostum Seyfəddin ona yaxınlaşıb:

- Osman müəllim, - dedi, - yorğunluqdadır, işləməyi bir az azaldın, nə qədər işləmək olar? Sizin indi istirahət vaxtınızdır. Allah canınızı sağ eləsin, onsuz da Siz xalqımız üçün çox iş görmüsünüz.

O, Seyfəddinə təfərrüclə baxıb:

- Oğul, - dedi. - İstər şair olsun, istərsə yazıçı. Gecə də, gündüz də işləməlidir. Atalar deyir ki, at öluncə otlayar. Demək şair, yazıçı da son nəfəsinə qədər yazmalıdır.

Seyfəddin masanın üstündən götürdüyü "Səməd Vurğun" foto-albomunu ona göstərib soruşdu:

- Bu kitabı tez-tezmi oxuyursunuz?

- Burda oxumağa bir şey yoxdu. Rəhmətlik Səmədin, mənim, bizim dostlarımızın yaxşı şəkilləri var burda. Darıxanda vərəqləyib Səmədlə keçirdiyim günlərin azlığına heyfslənirəm.

Osman əmi kitabı vərəqləyəndə Seyfəddin onun müxtəlif rakurslardan şəklini çəkdi. Biz getmək üçün yığışdıq. Osman müəllim də ayağa durdu. Asta addımlarla yaxınlaşıb mənimlə üzbəüz dayandı, sağ əlini ərklə çiynimə qoyub:

- Yaxşı, - dedi. - a Körpülü balası, bayaqdan sən sual döşəyirsən, mən də cavabını verirəm. İndi sən mənim bircə sualıma cavab ver görüm. Sizin kənddə körpü varmı?

- Yox-dedim.

- Bə, niyə kəndinizin adı Körpülüdür?

- Deyirlər, XVIII əsrdə Sınıq körpünün bir qolu uçub dağılıbmış, bizim kəndin də qoçaq kişiləri onun tikintisində fəal iştirak ediblər. Onda Şıxlı

varıymış, Körpülü yox. Vaxtilə körpünün tikintisində işləyənlər 1841-ci ildə Şıxlıdan ayrılıb gəlib indiki Körpülüdə məskən salıblar. Kəndimizin adını da Körpülü qoyublar.

Osman müəllim mənalı-mənalı gülümsünüb:

- Hə, - dedi, - yəqin ki, elədi. İndi sən mənə de görüm bunları hardan birlirsən, axı sənə nə yaşın var ki?...

- Bu barədə - dedim- Tiflis Dövlət Arxivində olan sənədlərdən. Qocalarımızdan Şıxı oğlu Vəkilin, Nəzir oğlu Məmişin yaxşı məlumatları var...

- Amma mənim yaxşı yadımdadır ki, bizim ağsaqqallar sizin kəndçiləri görəndə zarafatla deyirdilər:

*Körpülünün yoxdu körpüsü,
Dəysin ona Tanrı törpüsü.*

Sonralar görüşəndə də Osman əmi bu iki misranı təkrar-təkrar deməyi xoşlardı.

Ayrılanda, elə qapının ağzında Osman əmi Səməd Vurğundan yenə bir əhvalat danışdı.

- 1952-ci ildə Səməd Akademiyada vitse-prezident idi. Mən də bilmirəm nəyə görə yanında idim. Bu vaxt Mehdixan və Yusif Yusifov da gəldi. Telefon tez-tez zəng eləyirdi. Yadımdadır, Səməd iki nəfərə məsləhət verib yol göstərdi, üçüncüyə isə kömək elədi.

Səmədin xətrini çox istədiyi, zarafatla "yetim Yusif" çağırdığı professor Yusif Yusifov dedi:

- Hamıya iş düzəldib, kömək edirsən, bəs bizə keçmiş seminarist dostlarına nə vaxt arxa, dayaq olacaqsan?

- A yetim, nə sənə, nə də qardaşım Mehdixana karyera dalınca qaçmağı məsləhət bilmirəm. Siz Əli əfəndi (xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin atası Ş. N.), Firidun bəy Köçərli, Əhmədağa Mustafayev kimi kişilərdən, görkəmli maarifçilərdən bilik almısınız. İllərin ağır sınağından çıxmış adamlarsınız. Sizin hər ikinizi müəllim, maarifçi kimi el-oba yaxşı tanıyır. Gedin, peşənizdən bərk yapışın. Elm dalınca gedin. Vəzifə, rəyasət boş şeydir, qardaşlarım.

Səməd Vurğunun məsləhəti ilə hər ikisi elmin çətin yollarından keçib elmlər doktoru, professor və əməkdar elm xadimi kimi yüksək ada layiq görüldülər.

ARZUNUN İŞİĞINDA

- Nənə, ay nənə, atam Qaranı hara apardı?

Aşa qarı yarıyuxulu gözlərini açıb Səmədin başını sıgalladı:

- Yat, oğlum, yat, - dedi.

Uşaq əl çəkməyib sualı sual dalınca verdi:

- Atamnan Qara nə vaxt qayıdacaqlar, hara getdilər ki?..

Qarı nəvəsinin əl çəkmədiyini görüb, sanki nağıl başladı, aram-aram xırıltılı səslə:

- Bizim kənddən uzaqlarda, - dedi, - bir şəhər var, adına Tiflis deyirlər. Orda saqqalı dümağ qar kimi bir qoca baba yaşayır, Hüseyn baba. O, uşaqlar üçün məktəb açıb, kasıb balalarını oxudur. Atan Qaranı apardı ki, onu da məktəbə qoysun. Mənim balam, sən bir azca böyü, səni də aparacaq...

- Bəs mənə dedilər ki, sənə monopas alacağıq...

- Alacaq, oğlum, konfet də alacaq...

- Nənə, Tiflis burdan çox uzaqdır? - Uşaq ağlamsındı.

- Hə, oğlum, çox uzaqdır. Böyüyəndə, Qara boyda olanda səni də aparacaq.

Hər ikisi susdu. Uşağın kövrəldiyini görən nənənin nitqi qurudu. Narahatlıqdan yuxusu tamam dağıldı. Dönüb közərən lampaya baxdı. Nöyütü qurtarırdı. Onu tamam söndürməyə qarının ürəyi gəlmirdi. Çıraqla sönüb dam qaranıqlaşanda Aşa qarını vahimə basırdı... O, dönüb Səmədə baxdı. Uşaq sol əli üzündə yuxuya getmişdi. Onun qarışın

Seminarist Səməd Vəkilov və qrup yoldaşı Mohsün Poladov, 1919-cu il.

sifətinə istidən azca qızartı çökmüşdü. Aşa qarı uşağın alına tökülmüş qıvrım saçlarını geri eləyib, ehtiyatla öpdü. Yusif ağanın bir həftə qabaq sazda, "Ruhani" çalib Səmədi oynada-oynada dediylə sözlər yadına düşdü:

– Ana, ay ana, buna bax gör, necə cəld oynayır. Görərsən, bu qara-baladan bir oğul olacaq ki!..

Sudan qayıdın nənə çiyini səhəngli sevinclə durub toz-torpaq içində əl-qol atan nəvəsinə fəxrlə tamaşa edirdi. Qarı birdən səhəngi yerə qoyub, özünü uşağın üstünə saldı:

– Bəsdi, qadan ürəyimə, bəsdi, əldən düşdün. Qalanını da toyunda oynar-sən.

Səməd dartınıb nənəsinin əlindən çıxdı. Ara verməyən saz havasında yenidən oynamağa başladı. Bu dəfə qarı canıyananlıqla:

– Ay Yusif ağa, sən Allah, yığışdır bu sazını, bəsdi, balamı yorub əldən saldın.

– Yenə Yusif ağa nazıkbaldır oğlunu nə tərifləyir?!

Yusif ağa başını qaldırıb səs gələn səmtə baxdı. Əmisi oğlu Mədəd bəy

çəpərin yanında dayanıb gülümsünürdü. Ata çalğısına ara verib, dərindən köks ötürdü:

– Mədəd bəy, – dedi, – Allah sənə ömür versin, görərsən, bundan, bu qara-baladan bir oğul olsun ki, gəl görəsən! El-oba onun başına and içəcək. Sonra kə-dərlə – eh dünya, görək axırı nə olacaq, Allah kərimdir.

Mədəd bəy uzun, səliqəli bığını ağayanaqla sıgallayıb:

– Olsun, olsun, a Yusif ağa, istəməyən gözü tökülsün. Deyirlər Napoleon da uşaqlıqda sənin oğlun kimi cılız olub.

– O Napoleonu nə görmüşəm, nə də tanıyıram. Amma mənim oğlum bir oğul olacaq ki... Yusif ağa baş barmağını dik tutub, – bax, belə, – deyər fəxrlə əmisi oğlunun özünə baxdı.

O axşam Aşa qarının sevincinin həd-

1924-cü il, soldan Səməd Vəkilov və Həsən Hüseynov, II Şıxlı kəndi.

di-hüdudu yox idi. Birçə Mədəd bəyin uşağa "nazıkbaldır" deməsi yadına düşəndə əsəbiləşirdi. Yusif ağanın əmisi oğlu olmasaydı cavabını qaytarardı. Nə olsun ki, Qazaxda pristav işləyir. Hamının uşağı onların kimi yağ-bal içində böyüməz ki... İbrahim də yetimin biri idi. İndi gör necə yaxşı səsi-sədası gəlir. Gedib Tiflisdə oxudu, komandir oldu. Camaat başına and içir. Yusif ağa düz deyir ki,

"oğul bundan olacaq." Bu üç kəlmədən Aşa qarı xüsusi ləzzət alırdı. Özünə təsəlli verirdi. Bu üç kəlmə ilə kürəkəni Yusif ağa ona sanki dünyanı bağışlamışdı.

Yastığa dirsəklənib uşağa baxa-baxa bunları fikirləşən Aşa qarı dərinə köks ötürüb arxası üstə uzandı. əllərini başının altında çarpazlayıb nəzərlərini uzaqlara dikdi. O günün hələ çox uzaqda olduğunu fikirləşəndə bikeflədi. Gözləri qıyılmış nənəni xəyal xeyli uzaqlara apardı.

... Aliskəndər təpəsinin yanından əli balaca çamadanlı, rus geyimli ortaboylu bir oğlan gəlir. Tez-tez yoldan kənara çıxır, əyilib üstü şəhli çiçəklərdən dəstə bağlayır. Narlı qajında əvəlik yığan Aşa qarı əlini gözünün üstünə qoyub, oğlanın hərəkətlərini izləyir. Ürəyinin döyüntüsünü saxlaya bilməyən qarı, əvəliyi önlüyünə atıb yaxınlıqdakı qılıca tərəf qaçır. Oğlan paltosu qolunda cığıra düşür. Düz onların Sədəfli məhəlləsinə doğru gedir. Aşa qarı dözə bilməyib:

– Səməd, ay Səməd, – deyər həyatında ilk dəfə uca səslə adam çağırır.

– Nənə, ay nənə, – Səməd şəhli çəmənliliyi yara-yara Aşa qarına doğru qaçır.

Nənənin şirin, əlçatmaz xəyalı balaca Səmədi oxumaqdan qaytarırdı. İndi mışıl-mışıl yatan körpə "böyük adam" olub gəlirdi. Bu həyatda oğul görməyən, iki qız anası Aşa qarının arzusu, diləyi idi. Əri şair Kühənsal qəfil öləndə Aşanın hələ iyirmi yeddi yaşı tamam olmamışdı. İkinci uşaqları da qız olanda Aşanın qaşqabağı açılmırdı. Şən, gülərlü Kühənsal özünəməxsus şairənəliklə:

Qazax seminariyasının müəllim və tələbə heyəti, sağdan birinci oturan Səməd Vəkilov, 1924-cü il.

– Fikir eləmə, mənim mələyim, – dedi, – Tanrı sənə elə bir oğul verəcək ki, elin gözü onda olacaq. Öz yoxsul obasına şan-şöhrət gətirəcək.

Qarı dərinə nəfəs alıb öz-özünə:

– Ah, gözəgörünməz Tanrı, mən Şəmədimin o gününü görə-cəyəmmi? Bəlkə babasının arzuladığı elə bu tifildi, Allah bizə verib, – deyər fikirləşən qarı yenidən nəvəsinin bir-birinə qarışmış, tozlu saçlarından ehməllə öpdü.

Mehdixan Vəkilov və Şəməd Vurğun,
Quba, 1932-ci il.

– Bu nəydi gecə vaxtı. Dağı arana, aranı da dağa daşıyıram.

Əldən düşmüş qarı yorğun gözlərini yumdu. Yadına düşdü ki, ürəyi yanır. Durub rəfdəki qəlyanını doldurdu. Ehtiyatla qapını açdı. Çöldə odun yarılan kötüyün üstündə oturub, demisini boşaltdı. Əri Kühənsalın vaxtsız ölümündən sonra Aşa qarı qəlyan çəkirdi. O taydan, Saloğlu döngəsindən düşən gur işıq Kürün sinəsini yalayır irəliləyirdi. O, Qarayazı meşəsini, biçənəkləri bir anlıq işıqlandırır yox olurdu. Aşa qarı biçənəkliyi görəndə diksindi...

O gün biçənəklərdə Sarı Dərviş Məhəmməd baba qəfil qabağına çıxanda məndən soruşdu ki, bu uşaq nə vaxt anadan olub. Mən:

– Novruz bayramı axşamında –deyəndə əyilib Şəmədin üz-gözünə diqqətlə xeyli baxdı. Sonra qayıdıb nə desə yaxşıdı:

– Aşa bacı, bu uşağın başı üstündə xoşbəxtlik ulduzu yanır.

– Əli ilə uşağın çənəsini yuxarı qaldırıb, sonra fikirli-fikirli başını sığaladı. – Bundan muğayat olun, heç vaxt hirsənəndə başına vurmayın, mən bu uşaqda nəşə ayrı bir görkəm duyuram. Baxışlarına fikir ver, alıcı tərlana bənzəri var...

Dərviş bunu deyib “yahu, yahu” eləyə-eləyə gözdən itdi. Əl-qol ata-ata gedən dərviş yerdə, göydə kimisə lənətləyirdi.

Nənə payızın ilk soyuğundanmı, yoxsa dərviş əhvalatındanmı qorxub yerində büzüldü. Ürəyində, fikrində nəvəsinin “böyük adam” olacağı fikriylə durub içəri keçdi. Yerinə uzanan kimi Tiflisdən qayıtmayan kürəkəni barədə düşündü.

Sabah bir həftə olacaq ki, Yusif ağa şəhərə getmişdi. Amma heç bir səs-soraq yox idi. Qarının nəzərləri yarıqaranlıq damın küncündə ilişib qaldı. Narahatlıq, intizar onun yuxusunu ərsə çəkmişdi. Xəyalında Tiflisdən Salahlıya uzanan dərli-təpəli yolda bir atlı Yəhya bəy Dilqəmdən yanıqlı oxuya-oxuya yol gəlirdi:

*Seyri-gülüstanda, Kür kənarında,
Aman bir növrəstəm qalib, ağlaram.
Ayrılıq çövrünün, dost fərağının
Sevdası başıma dolub, ağlaram.
Laçın qanadlıdan, tərlan tavadan,
O hüsnü-Yusifdən, mehri-ruxsardan,
Züleyxa camallı, məhcəbin yardan
Fələk məni cida salıb, ağlaram.*

Məhbubənin ölümündən sonra qəmli, hüznü mahnılar oxumağa Yusif ağa adət etmişdi. Biçarə kişi axır vaxtlar yaman arıqlamışdı. Geniş alınıdakı qırıqlar daha da uzanıb dərinləşmişdi. Kədərli, fikirli sifətində yazıqlıq və kövrəklik elə bil əbədi yuva qurmuşdu. Qarı Yusif ağanın gecələr ah çəkdiyini, eşidirdi, görürdü. Amma dinmirdi. Dinəndə də nə deyəcəkdi ki... Adama nə qədər təsəlli verərlər...

Çöldən tappıltı eşidildi. Obanın itləri ağız-ağıza verib hürüşürdü. Dirdəkdən asılan çıraq lap öləziləşmişdi. Otaq nəninin gah işıqlı, gah da kədərli xatirələri ilə dolu idi...

Qapı döyüldü. Gələn Yusif ağa idi. Böyük oğlu Mehdixanı Tiflisdəki Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbzadənin kasıblar üçün açdığı məktəbə qoyub qayıdırdı. 1915-ci ilin payız səhəri artıq işıqlaşdı...

1979-cu il

ATA SEVİNCİ

Aşa qarı samovarı doldurdu. Samanlığın qabağına tökülmüş quru çırpıdan yığışdırıb odluğa atdı. Alışdırıb içəri girdi. Taxçadan götürdüyü güllü stəkan-nəlbəkini siniyə yığıb Çöldə, samovarın yanında yerə qoydu. Dərhal geri qayıdıb kilim, döşəkçə gətirdi. Kilimi açıb, döşəkçəni və yükün üstündən götürdüyü iki mütəkkəni yuxarı başdan yanaşı qoydu. Samovarın dudkeşindən çıxan alovun dilləri yalmanırdı. Alov sönəndə samovar həzin zümzüməsini oxuyurdu.

Torpaq damdan uca boylu iki kişi çıxdı. Biri ev yiyəsi Yusif ağa, biri də Salahlı kəndinin ibtidai rus-tatar məktəbinin direktoru Əhməd ağa Mustafayev idi. Müəllimin yaşı yetmişə haqlasa da, zəkası hələ məşəl kimi aydın yanırdı. Yerli camaat hörmət əlaməti olaraq Əhməd ağanı “uçitel” deyər çağırırdı. Bu obada maarif və mədəniyyətdən söz düşəndə, birinci olaraq, onun adı çəkilirdi. O, zamanəsinin dərin bilikli, ilk rus təhsilli, istedadlı bir şəxsiyyəti idi. Onun rəhbərlik etdiyi nümunəvi kənd məktəbində dünyəvi təhsillə yanaşı ilk dəfə rus dili tədris olunurdu.

Hörmətli qonağının getmək istədiyini görən Aşa qarı irəli gəlib:

– Əhməd ağa, – dedi, – çaya əyləşin, birdən-ikidən bizə gəlməyiniz olmayıb...

Əhməd ağa:

– Çox sağ ol, – deyib, aralanmaq istəyəndə Yusif ağa onun qolundan tutdu.

– Yox, a uçitel, qarının əməyini itirmə, səni görüb səhərdən od-alova dönüb, gərək kişinin qızının zəhmətini yerə vurmaysan.

Əhməd ağa inadın yersiz düşəcəyini duyub, kölgəlikdə salınmış palaza tərəf getdi. Əsasını palazın ayağında yerə qoyub, ayaqqabılarını çıxartdı. “Ya Allah” deyib Yusif ağa ilə yanaşı əyləşdi.

– Yusif ağa, deyirsən bizim Əliağanı görə bilmədin?

– Hardan görəydin ay Əhməd ağa, qulluq adamıdı. Bir də ki, dünyanın o başında qan tökülür, indi Əliağa kimi generalı boş-bikar oturmağa qoyarlar mı?

– Onda Paşa ağanın oğlu İbrahimi də görməzdin, yəqin o da davaya gedib.

Sağda Şəməd Vurğun və Qazax RPK-I katibi İslam Əkbəroğlu Məmmədov (1909-1945). Klassik şair Molla Vəli Vidadinin qəbri yanında, I Şıxlı kəndi, 31 noyabr 1940-cı il

– Yox, yalan nə deyim, görə bilmədim.

– Bir axşam uşaqlar gəlib məni konsertə apardılar. Orada kimi görsəm yaxşıdır, – Məşədi Əkbəri.

– Sən Allah, eləmi? – Əhməd ağa qəfil eşitdiyi xəbərdən sevincək oldu, stəkanı əlindən yerə qoydu. Maraqla həmsöhbətinin özünə baxdı.

– Əşi, – dedi, – bu yaxınlarda onun sorağı Dilicandan gəlirdi. Heyf, heyf, bir imkan tapıb, ona qulaq asmağa gedə bilmədik. Saqqalı ağarmışın “Şur” dəstgahından olmaz. Bir dəfə İrəvanda əlimizə düşdü. Düz iki saatdan çox oxudu. Yusif ağa, açığını deyim, hələ bizim tərəflərdə onun tək muğam ustasını heç bir ana doğa bilməyib. Əmioğlun orda nə oxudu?

Yusif ağa fəxrə:

– Nə oxumadı, – dedi, – farsca, türkcə, gürcücə elə mahnılar oxudu ki, yığışan camaat mat-məəttəl qaldı. Bakıda bir teatra çıxıb.

Əhməd ağa dərhal:

– “Leyli və Məcnun”u deyirsən?

– Hə, bax onun bir yeri var e, Məcnun üzünü göyə tutub yana-yana yalvarır.

Ya rəbb, bəlayi-eşq ilə qıl aşina məni!

Bir dəm bəlayi-eşqdən etmə cüda məni!

Yusif ağa yadında qalan bu iki misranı pəsdən avazla elə oxudu ki, Aşa qarı da, Əhməd ağa da heyranlıqla onun özünə baxdılar.

– Zalım oğlu, – dedi, – elə yaralı oxudu ki, elə bil bunların hamısı öz başına gəlmişdi. Camaat Məşədi Əkbəri buraxmırdı. Konsert qurtaranda da ondan əl çəkmirdilər. Camaatı yarıb zorla onunla görüşə bildim.

Əhməd ağa təəssüflə:

– Saqqalı ağarmış bizləri unudub, – dedi, – xeyli vaxtdı bu tərəflərə gəlmir, görəsən necə dolanır?

Yusif ağa učitelin dilindən əmizadəsi haqqında tərifləri eşitdikcə fərhlənirdi.

– Yaxşıdı, – dedi, – elə gümrahdı ki, görünür günü-gözəranı xoş keçir. Qəşəng geyinib. Oxuduqca sallama cib saatının qızıl zənciri işıq altında bərq vururdu. Yaraşıqlı qəddi-qaməti, uca boyu...

– Uzaqdan Vəkilovlardanam deyirdi hə, – Əhməd ağa zarafatla dostuna sataşdı. Ürək dolusu, kinsiz-küdurətsiz güldü. Sonra bir qurtum çay içib “Allah canını sağ eləsin”, – dedi, – uzaqlarda el-obanın ad-sanını qaldırır. Burda qalıb neyləyəcəkdi. Ən uzağı mənim kimi bir kənd müəllimi olub koxalar-nan, kattalardan əlbəyaxa qalxacaqdı ki, uşağını ver oxudum. Yanqır Camala bir quranlıq söz danışsən, oxumağın, elmin mahiyyətini başa salırsən, yenə öz beynindəkini çağırır. Hələ bir üstünə də qışqırır ki, bəs mənim dana-buzovumu kim otarsın. Bu qədər zəhmət çəkdi, bir qara qəpiyə dəymədi, ay Yusif ağa...

– Elə demə, Əhməd ağa, – Yusif ağa dostuna təsəlli verdi. – Sənin haqqı-sayın bizim üstümüzdə çoxdu, qardaş. Sən olmasaydın bu oba tamamilə savadsız qalardı. Qarabağın Malıbəyli kəndində ilk qız məktəbi açan Məmməd bəy Qarayev sənin tələbəni deyilmi? Eləcə də Salahlı, Şıxlı, İncə dərəsindən savad alıb, el-obasına maarif işığı aparan onlarla gənc sənin əməyinin bəhrəsidir. Şikayət eləməyə haqqın yoxdu, qardaş. İndi bir-iki gədə-güdə xətrinə dəyib, sən də incik olubsan. Səbr elə...

– Yusif ağa, Hüseyn Əfəndinin evində oldunmu? – Tərifdən xoşu gəlməyən uçitel qəsdən söhbətin yönünü dəyişdi.

– Hə, oldum, necə bəyəm?

– Yenə qonaq-qarası çox idimi?

– Demə qardaş, hər axşam bir dəstə oxumuş yığışdı. Danışdılar, məsləhətləşirdilər. Düzü, mən bu söhbətlərə diqqət kəsilirdim. Amma çifayda, çoxusu mənə əyan olmurdu.

– Heç seminariya haqqında danışdırlarmı?

– Vallah, nə deyim, ay Əhməd ağa, elmdən, ədəbdən söhbətləri qurtarmaq bilmir. Bir axşam uca boylu, yaraşıqlı, səliqəli geyimli bir kişi gəlmişdi. Gördüm sir-sifətdən mənə tanış gəlir. Soruşdum kimdi. Dedilər Firudin bəy Köçərlidi. Qori seminariyasında inspektor işləyir.

– O sizin qohumdu ki, Badisəbanın həyat yoldaşıdır. Bəs indiyədək tanıyırdın?

– Sağ ol səni, hardan tanıyım. O vaxt toylarında gördüyümdü.

– Seminariyanı köçürməkdən bir şey danışdırlarmı?

– Əhməd ağa səhərdən ürəyində tutduğu mətləbin üstünə gəldi.

– Vallah, imanımı yandıra bilmərəm, elə şey eşitmədim. Əhməd ağa köksünü ötörüb:

– Deyirlər Firudin bəy seminariyanın Azərbaycan şubəsini Ağdama köçürmək istəyir. Ora Azərbaycanın hər yerinə yaxındır. Qori uzaqdadır, yad yerdi, uşaqlar gedib-gələ bilmir. Elə bir şey olsa, mən də Ağdama köçəcəm.

– Sənin bu vaxtı eldən, obadan çıxacaqsan?

– Qardaşım, onu bil ki, suda boğulan saman çöpünə əl atar. Nə vaxtacan Yanqır Camal kimi qanmazlara ədəb dərəsi keçib, yalvar-yaxarla onlardan uşaq alacam.

– Əhməd ağa, Yanqır Camal elə toxumlardandır ki, onlar əkilmədən, səpilmədən hər yerdə cücərib, boy atırlar. Sənin kimi arifi-alimlər də onları bir-bir qopardıb atır. Bir də ki, kişinin düşməni olar də. İndiki bəzi bəylər, ağalar qudurğanlıqdan qan salıb özünə düşmən qazanır. Sən də uşaqlarımıza elm-ədəb öyrədib bir-iki nadürüstü özünə düşmən eləmişən. Amma düzüne qalsa, sənin heç bir düşmənin yoxdu. Qanan adam da insana elm, ədəb, ağıl verəni özünə düşmən hesab edərmidi? Sən belə düşmənlərindən heç vaxt ehtiyat eləmə. Onlar günü-gündən azalır, məhv olur.

– Çətindi, qardaş. Burda, əldən-ayaqdan uzaq bir yerdə məktəb saxlamaq çox çətindir. Özün Allaha şükür, görürsən ki, nələr çəkirəm.

– Əhməd ağa hirsə ürəyini boşaldıb susdu.

Yusif ağa qəlyanını yenidən doldurub odladı. Acı tüstünü uda-uda:

– Əhməd ağa, ilk dəfə məktəb açmağın yadındamı?

Ağır düşüncələr içində qovrulmuş ucitel başını qaldırmadan sərt səslə:

– Əlbəttə, niyə yadımda deyil. – dedi. – məyər mən o günü, o sevinci qiyamətə kimi unudarammı? Tauhiddin Mamlayevin, Əbdüləli Muxtarovun, Bennamin Bennaminovun ilk vaxtlar burada işləməyini, onların əvəzsiz xidmətini unutmaq mı olar? Onlar çox qiymətli və vicdanlı müəllimlər idilər. Bizim Salahlı camaatı onların qədir-qiymətini bilmədi...

– Yox, dostum, burda səhv elədin. – Yusif ağa dostunun sözünü kəsdiyi üçün üzr istədi. – Salahlı camaatı onların qədrini bildi, hörmətlərini də saxlayırdı. Onları yuxarıdan – Yusif ağa əlini göyə uzatdı – qubernatorluqdan incitdilər, məcbur etdilər ki, burdan çıxıb getsinlər. Sənə də, onlara da bir damğa vurmuşdular. – “Siyasi cəhətdən etibarsızlar”. Onları burdan qovmaq üçün bizim Salahlı məktəbini, yadındamı, 1877-ci ildə Yelizavetpol, sonra da İrəvan quberniyaları xalq məktəbləri direktorluğunun tabeliyinə keçirdilər. Onda səni də möhkəmcə sıxışdırmışdılar. Yenə başını götürüb harasa qaçmaq istəyirdin. Kim köməyinə gəldi? Səbir, əlbəttə, səbir! Ancaq mən səndən bunları soruşmurdum. Soruşmaq istəyirdim ki, ilk vaxtlar necə, Salahlı sizə oxutmağa uşaq vermişdimi?

– Dəqiq yadımda deyil. İyirmi-iyirmi beş uşaq ancaq olardı. Yusif ağa sevinclə:

– Hə, görürsənmi, indi yüz iyirmini keçib eləmi, səhv eləmirəm ki? Demək qardaş, sən bu kənddə yüz iyirmidən çox düşmənin azalıb, özünə yüz iyirmi dost qazanmışsan. – Yusif ağa gur və uca səslə: – Dost da yox, özünə yüz iyirmi min illik ömür qazanmışsan. Səni gələn nəsillər qərinələr boyu xatırlayacaq.

– Hələ heykəl də yapacaqlar, bu gözəl vücudumdan, – deyib Əhməd ağa bir az kədərli, bir az da incik gülümsündü.

Yusif ağa özündən çıxdı, yerini rahatlayıb, sol əlini irəli uzadaraq, barmaqlarını açdı.

– Gəl, sayaq, – dedi, – bu meydan, bu da şeytan, görək kim üfürtməli danışır. Qafqaz Tibb Cəmiyyətinin həqiqi üzvü Məmmədrza Vəkilov – bir, sən tələbən olub, eləmi, ay sağ ol, – deyib barmağını qatladı. Şair Abbas ağa Nazir – iki, ilk azərbaycanlı təyyarəçi Fərrux ağa Qayıbov – üç. General Əliağa Şıxlinski də sizdəmi oxuyub?

– Bəli, – deyərək ötkəm səslə Əhməd ağa cavab verdi.

– Yaxşı, lap əla. Cəmil Şərifov, Məmməd bəy Qarayev, İncə dərəsində müəllim işləyən Əhməd Seyidov... Canım, hansı birini sayım, saymaqla qurtaran deyil.

– Birisini yaddan çıxartdın, Yusif ağa!

– O kimdi, mən unutdumsa, onu da sən de.

– Bunun üçün gərək baş barmağını qatlayasan. Bu elə-belə oğul olmaya-caq ki, xırda-para barmağını qatlayasan.

Yusif ağanın gözü Əhməd ağanın özündə olsa da Salahlı məktəbini qurtaranların hamısını xəyalından keçirirdi. Amma saydıqlarından əlavə adlı-sanlısını xəyalına gətirib, yadına sala bilmirdi. Sağ əlində yarımçıq stəkan quruyub qalmışdı.

Əhməd ağa əlinin işarəsilə məktəb tərəfdən gələn yolu göstərdi.

– Bir az bəri otur, – dedi, – gör o çəpərlərin arası ilə gələn uşağı tanıyırsanmı? Yaxşı bax, diqqət elə.

Yusif ağa təəccüblə yola baxıb dərs çantasını oynada-oynada gələn balaca bir uşaq gördü. Amma uzaqda olduğuna görə kimliyini ayırd edə bilmədi. Qocalıqdan şikayətləndi. Uşaq döngəni burulub, qarşıdakı balaca dikdirdə onlarla qarşı-qarşıya duranda sevinc ilə:

– Bu ki, mənim Səməd balamdı, – deyib Əhməd ağanın özünə baxdı.

Ona elə gəldi ki, Əhməd ağa yenə zarafat eləyir, onu lağa qoyur.

Ucitel isə gözünü balaca Səməddən çəkmədən təmkinlə:

– Bizim məktəbə şöhrəti sən bu cılız Səmədin gətirəcək. Allah ona ömür versin. Bir yaddaşı, bir dərrakəsi var ki... Mən iyirmi ildən çoxdu dərs deyirəm, yüzlərlə uşaq oxutmuşam. Hələ belə ağıllısına rast gəlməmişəm.

Sərtlikdən üzündə nişanə qalmayan Yusif ağa təvazökarlıqla:

– Dəcəlliyi necə, Əhməd ağa?

– Maşallah, ondan da geri qalmır, amma ziyankar dəcəl deyil. Bundan muğayat ol, Yusif ağa, bu ağılı, bu yaddaşı itirməsə onun böyük gələcəyi var. Əminəm ki, bizim məktəbə şan-şöhrəti o gətirəcək.

Yusif ağa sevinc yaşları içində zorla eşidiləcək səslə:

– Sağ ol, – dedi, – Əhməd ağa, ürəyimi dağa döndərdin.

Onu kövrəldən “muğayat ol” sözü idi. Axı, Səməd anasız böyüyürdü.

1979-cu il, iyul

HALALLIQ

Səməd evə qayıdanda artıq qaş qaralmışdı. Dilicanın tozlu-torpaqlı yolu onu bərk yormuşdu. Həyətdəki tut ağacının altında oturub ağır fikirlərdən ağrıyan başını aşağı saldı. Yusif ağanın kədərli baxışları, yaşlı gözləri onun uşaq ürəyini hələ də didib-parçalayırdı.

Səməd anasının ölümünü xatırlayanda isti yaş damlaları yanağı boyunca axıb əlinin üstünə düşdü. Aşa qarı eşiyə çıxıb ləyən dolu suyu zibilliyə tərəf atdı, geri dönəndə ayaq saxlayıb zəndlə tut ağacının altına baxdı. Nurdan düşmüş gözlərini geniş açıb:

– Ədə, ay uşaq, kimsən, orda niyə oturubsan? – dedi.

Səməd nənəsinin səsini eşidən kimi tab gətirməyib hönkürtü ilə ağladı. Aşa qarı Səmədi tanıyıb, tez ona tərəf yeridi, aşağı əyilmiş başını qaldıraraq sinəsinə sıxdı:

– Ömrüm-günüm, niyə burda oturubsan, nə vaxt qayıtdın, gəl evimizə gedək, dur!

Aşa qarı Səmədin niyə ağladığını yaxşı bilirdi. Yusif ağa Dilicanda xəstə yatandan Səməd hər gün ona baş çəkməyə gedirdi. Bəzən iki-üç gün evdə-eşikdə tapılmaz, gecələr həkimlərdən gizlin xəstə atasının çarpayısı başında, ya da Dilican bağındakı skamyalarda yatırdı. Aşa qarı isə bir dəfə də olsun kürəkəninə baş çəkməyə getməmişdi. Yusif ağa Məhbubə xanımın ölümündən altı il sonra Daşsalahlı Eyvazov Haqverdi ağanın qızı Tükəzban xanımla evləndi. Elə o gündən də Aşa qarı oğlu qədər sevdiyi kürəkənindən inciyib küsdü.

Amma Səməd bu mehriban və səmimi qadını tezliklə doğma ana kimi sevdi. Tükəzban xanım analıq olmasına baxmayaraq, Səmədin çılgın və sınıq qəlbinə məlhəm oldu. Novruz bayramı günlərində balaca Səmədi və Mehdixanı da götürüb Məhbubə xanımın qəbri üstə gedərdi, əzizi kimi onu ağlardı. Hamı şıltaq və üsyankar Səmədi ram eləyib doğma balası kimi sevdininə görə Tükəzban xanıma heyran qalmışdı.

Məhbubə xanım Mehdixan ağa qızı (1884-1912) çox cavan yaşında dünyadan köçmüşdü. Onda Səmədin altı, Mehdixanın isə on yaşı vardı. İyirmi səkkiz yaşında vəfat edən Məhbubə xanım sağlığında Hacıməmməd və Nəbat adlı iki övlad da itirmişdi.

Səməd Vurğun Azərbaycan nümayəndə heyəti ilə birlikdə, Moskvada.

Tükəzban xanıma təzə evləndə hamıdan çox Yusif ağa narahat idi. O, düşünürdü ki, Mehdixan sakitdi, başı aşağıdı, nə desən, nə versən ona qail olur. Amma Səməd çılgındı, inadkardı, görəsən analığa necə münasibət bəsləyəcək? Elə ki, az vaxtda Tükəzban xanımla Səməd arasında ana-bala səmimiyyətini gördü, Yusif ağanın sevinci yerə-göyə sığmadı. Şad və xürrəm bir əhval-ruhiyyə ilə seminariyaya işə getməyə başladı. O vaxt Yusif ağa seminariyada təsərrüfat müdiri idi...

Qarı nəvəsinin ağlamağının səbəbini bildiyindən uşağı kiritməyə, ona təsəlli verməyə də söz tapmırdı. O, Səmədin başını titrəyən sinəsi üstünə sıxıb:

– Neyləyim, ay oğul, atan ağzıyanmış gördünmü neylədi...

Səməd istədi desin ki, elə sən bu qarğışların, tənəli sözlərin onu yatağa salmadımı? Aşa qarı cod barmaqları ilə Səmədin titrəyən yanağındakı, qızarmış gözündəki yaşı silə-silə:

– Necədi, nə vaxt evə buraxırlar? Üst-başın toz-torpaqdır. Deyəsən, ya-nından elə indi gəlibsən, – dedi.

Bu höcət qarı elə bil Yusif ağanın adını çəkməyə qorxurdu. Kürəkəni xəstə yatandan heç kəsdən halını soruşmurdu. Yalnız Mehdixanla Səməd bərkdən

*Səməd Vurğunun bibisi
qızı Xanqızı Alibəy qızı
Vəkilova. (?-1947-ci il)*

danışanda onun halından xəbərdar olurdu. Əslində Yusif ağaya qarşı oğulluq, kürəkənlik məhəbbəti qarının ürəyinin dərinliklərində hələ də qalırdı. Lakin Daşsalahlı qızını görəndə, Məhbubə yadına düşəndə qarı odsuz-ocaqsız yanırdı. Bu vaxt Yusif ağaya qarşı nifrəti birə-on qat artırırdı. Aşa qarı kürəkənini ikinci dəfə evlənməyinə görə danlayanda Yusif ağa ancaq bunları dedi:

– Neyləyim, ay ana, uşaqları baxımsız qoya bilmərəm ki...

– Mən ölmüşəm bəyəm, mən ölmüşəm, hə, -dedi. -Yox, yox! Yusif ağa, sən saç-saqqalın bu çal vaxtında təzə eşqə düşüb, axirətdə özünə günah qazanırsan.

Aşa qarının nəvələrindən ən çox istədiyi Səməd idi. O, Səmədi ağzında dili bilir, gözünün nuru hesab edirdi. Qarının fikrincə onun fərasəti,

hazırcavablığı heç kəsdə ola bilməzdi.

İndi də o, sevimli nəvəsinin könlünü almağın xatirinə kişinin kefini soruşdu. Səməd başını qaldırmadan:

– Halı yaxşı deyil, həkimlər deyir ki, aparın evə. Yusif ağa özü də yalvarır ki, mənə aparın evimdə ölüm. Bir də... bir də dedi ki...

Araya xeyli sükut çökdü. Bu cansızıcı sükutdan Aşa qarı üzünü yana tutub, aşağılarda haray-həşirlə axan çaya baxdı...

... Uzaqlardakı toran içində bir atlı gedirdi. Avey dağından ovdan qayıdan bu qarabəniz, suyuşirin oğlanın çiyindəki tüfəng, belindəki gümüş xəncər ona gözəl yaraşırdı. Oğlan bir azdan irəliddə gedən iki zənən xeylağına çatdı, ədəb-ərkanla salam verdi.

– Aşa xala, – dedi, – verin bağlamanızı götürüm, yorulmusunuz. Aşa arvad yarıkönül:

– Yox, ay oğul, çox sağ ol, çıx get yoluna, – dedi.

Yusif ağa Aşa arvadın cavabına fikir verməyib atın üstündən aşağı əyildi, ərklə bağlamaya əl atdı, bir göz qırpımında onu qucağına qoydu.

Məhbubə iri, ala gözləri ilə Yusif ağaya baxıb azca gülümsündü. Tükü-

tükdən seçən Aşa arvad bunu sezdi, qızının yambızına bir dürtmə ilişdirdi. Aşa qarı iyirmi il bundan əvvəl, günün günorta çağı gələn o yaraşıqlı, qalınbıqlı Yusif ağanı bu axşam toranında yenidən, həm də aydınca görürdü.

Qarı baxışlarını uzaq toranlıqdan çəkmədən kədərlə köks ötürüb gözlərini yumdu. İsti, acı göz yaşları onun quru sifətinin qırıqlarına yayıldı.

– Oğul, bir də nə dedi, deyirsən?

– Ay nənə, dedi ki, mənim adımdan...

Səməd sözünü yarımçıq kəsib ayağının birini geri qoydu. Nəmli gözlərini qarının özünə dikdi.

– De ki, Yusif ağanın və mənim sözümü yerə salmayacaqsan.

– Bu nə sözdü, dərdin alım, mənim səndən başqa istəkli nəvəm varmı ki?...

– Yox, Yusif ağanın adını dilinə gətir və söz ver ki...

Qarı Səmədin inadkarlığını, sözündən dönməzliyini yaxşı bildiyindən:

– Ay bala, - dedi, - nə desən mənim gözüm üstə.

– Nənə, Yusif ağa can üstədir. Ağlaya-ağlaya mənə dedi ki, get nənəni göndər, gəlib mənə halallıq versin, yoxsa...

Səməd sözünün dalısını deyə bilməyib, uşaq kövrəkliyi ilə, ata-ana həsrəti ilə hönkür-hönkür ağladı.

Aşa qarı bütün gecəni kirpik-kirpiyə toxundurmadı. Tez-tez yerinin içində oturur, dərin fikirlərə dalır, ah çəkib, köks ötürürdü. Hələ dan sökülməmiş qarı daş kimi düşmüş Səmədi oyatdı. Əlinə ağac alıb, qurd-quşdan qorunmaq üçün cibinə kibrit qoydu.

Əl-ayaq yığışandan sonra açılmış itlər çəpər arxasında özlərini yeyirdilər. Yarıyuxulu Səmədin ayağı çuxurlara düşəndə ayılıb gözünü ovxalayır. Qara, hündür çəpərlər onun gözünə əlçatmaz uca dağlar kimi görünürdü. Payız gecəsinin səssizliyini ancaq itlər və ara-sıra banlayan xoruzlar pozurdu. Səməd isti əlini nimdaş sıırıqlısının cibinə salıb büzüşmüşdü. Aşa qarı ona baxdıqca sanki yana-yana əriyirdi. Səsini çıxarmadan “atadan-anadan qisməti kəm balam” deyib ağlayırdı. Bu səssizlik, bu sükut sanki qarının kövrək, qoca ürəyində nə vardisa dağıdıb-parçalayırdı.

Qazaxdan xeyli aralananda başı dumanlar içində itib-batan Göyəzəni, ağ daşları irişən Aveyi görəndə tab gətirməyib dedi:

– Qurban olum, ay Səməd, sənə yaxşı səsin var, bir mahnı oxu, a bala, yolumuzu başa vuraq, ürəyim partladı.

Səməd zorla eşidiləcək səslə dilləndi:

– Nə oxuyum, ay nənə? – İstədi desin ki, atamın ölümünə şadlanırsanmı, nənə? Birdən çölün ağır, cansız sükutunu yanıqlı səsilə pozdu:

*Sürmədim bir həyat canlı dünyada,
Şövkətli dünyada, qanlı dünyada.
Şu xəstə könlümdən qopan fəryada,
Bülbüllər dillənsin, güllər ötüssün!*

Qarı dönüb Səmədə baxdı. Onu qucaqlamaq istədi. Amma təqəti gəlmədi ona tərəf yerisin. Ona elə gəldi ki, uşağı qucaqlaya-qucaqlaya canını tap-sıracaq.

... Onlar tozlu yolları keçib Dilican xəstəxanasının həyatında nəfəs dərdilər. Pilləkənləri çıxanda qarının həyəcanı daha da artdı. Bir anlığa gəldiyinə peşmanladı. Yusif ağanın özünə baxmaq, onunla görüşmək dəhşəti canına üşütmə saldı.

Pilləkənin sürəhisindən möhkəm-möhkəm tutub:

– Dayan, oğul, bir dayan görüm, – dedi. Bu anda yuxarı mərtəbədən nalə eşidildi:

– Ay aman, Yusif ağa, atam, atam öldü, – bu Mehdixanın səsi idi. Qarı Səmədə, bir də yuxarı baxıb:

– Ədə, bu Qarabalanın səsi döyülmü? – deyə soruşdu.

Aşa qarı içəri girəndə Yusif ağanı üzü divara tərəf uzanmış gördü. Onun sinəsi bərkdən qalxıb enirdi.

Mehdixan yüyürüb nənəsinin ayaqlarına düşdü.

– Ay nənə, qurban olum, Yusif ağa öldü, Yusif ağa! – deyə fəryad qopartdı.

Aşa qarı:

– Əvvəli şirin dünyanın axırı zəhrimar imiş, ay Yusif ağa, – deyəndə kişi zorla başını tərpətdi, köksünün titrəməsi daha da çoxaldı. Səməd əl uzadıb atasının başını bəriyə döndərdi. Yusif ağanın dəhşətlə açılmış gözləri yaş dumanına bürünmüşdü. O, nəse demək istədi, amma nitqi çatmadı. Zorla seziləcək dərəcədə başını tərpətdi. Onun iri gözlərində:

– Ana, ana, mənə bağışla, mənə halallıq ver, – kəlmələri oxunurdu. Yusif ağa papirosdan saralmış bıqlarının ucunu təqətsiz halda yaladı və gözlərini əbədi olaraq yumdu...

Aşa qarı əvvəli şirin, axırı zəhrimar dünyanı lənətləyə-lənətləyə ağı deyirdi...

*Dağlar başı qar imiş,
Qardan bir anbar imiş.
Əzəli şirin dünyanın
Axırı zəhrimar imiş.*

Səməd Vurğunun atası Yusif ağa Hacı Məmmədxan ağa oğlu 1922-ci ilin avqust ayında Dilican xəstəxanasında vəfat etdi. Onun nəşini Qazaxa gətirib Qarapapaq kənd qəbiristanlığında dəfn etdilər. 1923-cü ilin noyabr ayında isə nənəsi Aşa xanım Aliskəndər qızı öldü. Yetim qalan hər iki qardaşa bibi qızı Xanqızı Vəkilova ana əvəzi olub qayğı göstərdi.

Səməd Vurğun bibisi qızının haqqı-sayını heç vaxt unutmamışdır. Bö-yüyüb ərsəyə çatanda övlad kimi ona qayğı göstərmişdir. Onu əri Mustafa ilə birgə Gəncəyə köçürmüş, tez-tez gedib onları yoxlamışdır. Əri Mustafa dünyasını dəyişəndən sonra tək qalan (onların övladı olmamışdır) Xanqızını Bakıya gətirib öz evində saxlamışdır.

Xanqızı Alıbəy qızı Vəkilova 1947-ci ildə Bakıda vəfat edib.

Sentyabr, 1975

SƏMƏD VURĞUN QORI SEMİNARIYASINDA OXUYUBMU?

(və ya seminariyanın arxivi niyə yandı?)

İki günlük Qori səfərimdən qayıdıb Gürcüstan Maarif Muzeyində axtarırları davam etdirməyə gəldim. Qapını üzümə açan direktor Anna Mixaylovna Samadaşvili salamımı almazdan əvvəl sevincək:

– Şəmistan, – dedi, – səni təbrik edirəm, ötən ildən bəri axtardığın 1219 sayılı qovluğu tapmışam (Bu qovluğun nümrəsini 1976-cı ildə Gürcüstanın əməkdar müəllimi Məhyəddin Sultanov vermişdi.).

Mən təşəkkür edərək qovluğu alıb oxu zalına keçdim. Qovluqda 1915-1916-cı illərdə seminariyanın sinif jurnallarında ibtidai məktəbə qəbul imtahan komissiyasının sənədləri saxlanılır. Burada Vəkilovlar nəslindən on altı nəfər haqqında Qazax qəza rəisinin verdiyi müxtəlif arayışlar, ərizələr var. Sənədlərdən dördü Salahlı kənd sakini Səməd ağa Yusif ağa oğlu Vəkilova məxsusdur. Əlli ikinci səhifədəki ərizədə Yusif ağa oğlu Səməd ağa Vəkilovun seminariyanın Azərbaycan şöbəsi nəzdindəki ibtidai məktəbə qəbul olunmasını xahiş edir.

Ərizənin üstündə seminariyanın direktoru Fyodor Antonoviç Smirnovun dərkənarı var. Direktor qəza rəisindən xahiş edir ki, şəhadətnamələri və sənədləri Salahlı kənd sakini Səməd ağa Vəkilovun valideynlərinə təqdim edib bildirin ki, oğlunun yaşı çatmadığına görə 1915-ci ildə seminariyanın ibtidai məktəbinə qəbul olunmayacaq.

Yusif ağa Vəkilovun ərizəsinin altında ərəb əlifbası ilə imzası və mötərizədə rus dilində “Yusif ağa Vəkilov” da yazılıb. Bir az aşağıda isə oxuyuruq: “Sın Samed aqa Vekilov rodilsya 10-qo fevralya 1906 qoda”.

Həmin qovluğun qırx ikinci səhifəsində (1236 sayılı işdə) Yusif ağa 1916-cı ildə ikinci dəfə oğlu Səməd ağa Vəkilovu ibtidai məktəbə dövlət hesabına qəbul etməyi direktordan xahiş edir və ərizəsində bildirir ki, “kasıbam, oğlumu oxutmaq üçün heç bir maddi vəsaitim yoxdur. Zati-alinizdən acizənə xahişim budur ki, Sizə tapşırılan müəllim seminariyası nəzdində açılan Tatar (Azərbaycan – Ş. N.) şöbəsinin ibtidai məktəbinin hazırlıq kursunda oğlum Səməd ağanın püşkatma yolu ilə dövlət hesabına oxuması üçün

səsə buraxılmasına icazə verib kömək edəsiniz.

Bir daha ərz edim ki, keçən il, yəni 1915-ci il tarixdə bu məsələ ilə əlaqədar sizə ərizə ilə müraciət etmişdim. Lakin 1915-ci ildə səsə qoymaq qaydası olmadığından zati-aliniz xahişimi rədd etmişdi. Oğlumun aşağıdakı sənədlərini də təqdim edirəm: doğum haqqında 2306 sayılı yaş kağızı, 137 sayılı çiçək peyvəndi haqqında həkim arayışı və ictimai mənsəyi haqqında 44 sayılı şəhadətnamə. Yusif ağa Vəkilov, 27 may 1916-cı il.

Oğlum Səməd ağa Vəkilov 1906-cı il, fevralın 10-da anadan olmuşdur”.

Çox təəssüf ki, bu dəfə də ata Yusif ağa Vəkilov arzusuna çatıb bilməmiş, balaca Səmədin isə bəxti gətirməmişdir. Yusif ağanın birinci ərizəsinə yaşı çatmır, bu il seminariyada xəzinə hesabına qəbul olunmayacaq dərkənarı qoyan direktor Fyodor Smirnov ikinci ərizənin üstündə yazıb:

“Vekilov Samed aqa – sunnit, 10 let, sela Salaxlı Elizavetpolskaya quberniə. Otkazat - pererosşiy”.

Onu da xatırladaq ki, Zaqafqaziya Maarif sərdarlığının 1875-ci ildə Maarif Nazirliyi tərəfindən təsdiqlənmiş Əsasnaməsində qəbul şərtlərindən biri uşaqların yaş fərqləri idi. “Zaqafqaziya Maarif Seminariyası yanındakı ibtidai məktəbə uşaqlar 10 yaşından, aşağı hazırlıq sinfinə 14 yaşından, birinci sinfə 16 yaşından (oğlan uşaqları) qəbul olunurlar”.

Şübhəsiz ki, qəbula gələn uşağın çox olmasına görə Yusif ağa Vəkilovun hər iki ərizəsinə əməl etməyən direktor bir bəhanə tapmışdır. 1915-ci ildə doqquz yaşlı Səməd Vəkilovun yaşı çatmır, 1916-cı il ərizəsinə isə yaşı ötmüşdür dərkənarı qoyan direktor onu qəbul etməmişdir. Yuxarıda qeyd etdik ki, yalnız 1915-1916-cı tədris illərində on altı nəfər Vəkilov soyadlı gənc qəbul üçün ərizə vermişdir. Görünür, bir qəzadan və eyni soyaddan qəbula gələn uşaqların çoxluğu da Səməd Vəkilovun işinə əngəl törətmişdir.

Səməd Vurğun 1950-ci ildə.

Прощение жителя с. Салахлы Казахского у. Ю. Векилова директору Горийской учительской семинарии о допуске его сына Самеда к баллотировке для поступления в Татарское начальное училище при Семинарии

15 мая 1916 г.

Ввиду своей несостоятельности я не имею никаких средств воспитывать сына своего, Самед Агу, на свой счёт, и желая определить его на казенный счет в Татарское начальное училище при вверенной Вам Учительской семинарии, покорнейше прошу в. п. допустить моего сына, Самед Агу, к баллотировке. При этом докладываю, что я подал прошение* и в прошлом 1915 г., но в просьбе моей в. п. отказало за не производством в 1915 г. баллотировки о принятии детей на казенный счет. При сем представляю следующие документы: 1) свидетельство метрическое за № 2306, 2) свидетельство о привитии оспы за № 137 и 3) свидетельство о происхождении за № 44.**

Юсуф Ага Векилов

Помета: Отос[лано] уезд[ному] н[ачальнику] с отказом за № 52.

Sənədlərdən məlum olur ki, həmin illərdə Qori Seminariyasının Azərbaycan şöbəsində oxumaq istəyənlərin axını çox güclü olmuşdur. Bunu 1914-cü il üçün qardaşını qəbula aparmaq istəyən Məmmədəli Sidqiyyə Firudin bəy Küçərliyin 1913-cü il 14 noyabr tarixli cavab məktubunda əyani görürük. Firudin bəy məktubunun bir yerində Məmmədəli Sidqiyyə yazır: “Bu axır vaxtlarda imtahana gələnlərin həddi-hesabı yoxdur. Bir vakansiyanın – boş yerin üstündə yeddi-səkkiz nəfər cəngi-cida edir”.

Firudin bəy Küçərli bu vacib qəbul məsələsinə toxunaraq hələ 1906-cı ildə “İrşad” qəzetində dərc etdirdiyi “Bir darülmüəllimin kifayətdirmi” məqaləsində milli vətəndaş yangısı ilə qəzəblə yazırdı: “Qafqazın uzaq guşələrindən elm və təhsil dalınca Qoriyə gəlmiş uşaqların beşi qəbul olunur, qırx beşi isə ürəyi qəmli, gözü nəmli geri qayıdırlar. Qərribə haldır ki, elm və bilik axtaranlar elm və bilikdən məhrum və məyus olurlar. Bu isə böyük zülm və ədalətsizlikdir. Bu ona bənzəyir ki, aclara yemək və susuzlara su verməyib məhrum edəsən. Cism və bədənə xörək və təam lazım olan kimi, ruhun da qidaya ehtiyacı var. O qida da elm, mərifət və ədəbdən ibarətdir. Beş yerə əlli adamın ərizə verməyi buna şəhadət verir ki, bir darülmüəllim bu halda bizə kifayət etməyir. Ona görə lazımdır ki, hər tüvr olsa özgə bir darülmüəllimin də açılmasına çalışıb səy edək və nə qədər bu işə tezəcə iqlam

etsək, bir o qədər bizim üçün xeyir və səlahdır. Hal-hazırda hər şeydən artıq ehtiyacımız müəllimlərimizdir”.

XIX əsrin səksəninci illərində seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin müfəttişi Aleksey Osipoviç Çernyayevski ildə 3500 verst yol qət edib oxutmaq üçün qəzalardan on beş-iyirmi müsəlman balasını zorla toplayırdı. XX əsrin əvvəllərində isə maarifə, təhsilə axın gur sel kimi Azərbaycana yayıldı. Hətta Şimali Qafqazın ayrı-ayrı bölgələrində belə – Acarıstanda, Abxaziya, Balkariya və Dağıstanda seminariyanı bitirən azərbaycanlı müəllimlər dərs deyirdilər. Heç şübhəsiz ki, bu Həsən bəy Zərdabi, Mirzə Fətəli Axundov, Soltan Məcid Qənizadə, Firudin bəy Köçərli, Səfərəli bəy Vəlibəyov kimi fədakar maarif xadimlərinin qoyduqları təməl daşının müsbət təsiri idi.

Diqqətli oxucu əgər fikir verdisə, hər iki ərizədə Səməd Vurğunun atası Yusif ağa oğlunun təvəllüdünü olduğu kimi, 1906-cı il, doğum gününün isə fevralın 10-da olduğunu yazır.

Bu faktları 1978-ci ilin oktyabr ayında aşkar etmişdim. O vaxtdan da şəxsi arxivimdə qalır. Səməd Vurğunun anadan olmasının 80, 90 və 100 illik yubiley günlərində bu barədə söhbət açmaq istədim. Amma keçmiş seminaristlər və Vurğunsevənlərin əksəriyyəti bu faktı hələ sovet dövründə üzə çıxartmağı məsləhət bilmədilər. Bəziləri deyirdilər ki, artıq martın iyirmi biri Səməd Vurğunun doğum günü kimi dövlət tərəfindən rəsmiləşdirilib. Bu fakt yuxarı təşkilatlarda, xüsusilə MK-da söz-söhbətə səbəb ola bilər. Yuxarıda oturanlar belə başa düşərlər ki, doğum günü fevralın 10-da olduğu halda, Səməd Vurğun nə üçün onu gizlədib, martın 21-də yazıb.

Tarixdə heç nə izsiz, soraqsız qalmır. Hardasa istər yazılı, istərsə də yaddaşlarda əbədiləşən şəxsiyyətlərin bioqrafiyası yaşayır, nəsildən-nəslə keçir. Bu mənada hər şey öz adı ilə çağırılmalı, Səməd Vurğun kimi şairin, şəxsiyyətin bioqrafiyasındakı bütün faktlar dəqiq olmalıdır.

Fədakar tədqiqatçı, filologiya elmləri doktoru, mərhum professor Nazim Axundov 1948-ci ildə Səməd Vurğunla görüşmüş və həmin il ilk dəfə şairin “Biblioqrafiya”sını tərtib etmişdir.

Sonralar – 1976-cı ildə “Şuşa” qəzetinin 28, 30 sentyabr və 2, 5 oktyabr saylarında “Səməd Vurğunla görüşlər” adlı silsilə xatirələrini dərc etdirmişdir. Xatirələrin birincisində “Səməd Vurğun hansı gündə anadan olmuşdur” fəslində Nazim Axundov yazır: “Mir Cəlal Səməd Vurğunun “Biblioqrafiya”sının əlyazmasını görüb sevindi və zarafatına sual verdi

ki, Səməd Vurğun haqqında ilk sanballı məqaləni kim yazmışdır? Mən cavab verdim ki, əlbəttə, Siz! 1932-ci ildə yazdığınız “Özünü yenidən-qurma yollarında” adlı məqalə, mənə, Səməd Vurğun haqqında ilk yaxşı məqalələrdən biridir. Mənim sözlərim müəllimim Mir Cəlali, görünür, həvəyə gətirdi. O, ayağa durdu, qolumdan tutub məni qonşu otaqda əyləşən, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun o zamankı direktoru mərhum Məmməd Arif Dadaşzadənin otağına apardı. “Bibliografiya” haqqında Məmməd Arif ürkədlə danışdı. Məmməd Arif isə öz növbəsində “bibliografiya”-nı vərəqləyib yarıciddi, yarı zarafatla dedi:

– Mir Cəlali, bir halda ki, əsər xoşuna gəlib, götür, redaktə elə, qoy çap olunsun.

Belə də oldu... Lakin əsərin əvvəlində Səməd Vurğunun həyat və yaradıcılığının əsas tarixlərini yazarkən maraqlı müəmma meydana gəlmişdi. Burda Səməd Vurğunun anadan olduğu gün, ay və il göstərməli idi. Kitablarda olduğu kimi, “Səməd Vurğun 1906-cı ildə baharın əvvəllərində doğulmuşdur” yazmaq qeyri-dəqiq idi. Bu məqsədlə Mir Cəlala müraciət etdikdə, o, Səməd Vurğunun özü ilə bu mövzuda danışmağı məsləhət bildi. Mən Yazıçılar İttifaqına getdim. Onun yanında xeyli adam olduğundan oturub gözləyirdim. Mənim çox gözlədiyimi görən katibə içəri girib bir aspirantın onu görmək istədiyini bildirən kimi Səməd Vurğun gözləmə otağına çıxdı. Əl verib görüşdük: divanda yanaşı oturub nə üçün gəldiyimi soruşdu. Mən “bibliografiya”-nı ona göstərdikdə sevindi, əlini bıqlarına çəkdi və bir növ təəccüblə soruşdu:

– Yəni bunların hamısını mən yazmışam?

– Bəli, Səməd müəllim, ola bilsin ki, hələ mənim nəzərimdən qaçan əsərlər də vardır, – dedim.

– Axı, mən çap edilən əsərlərimin hamısını toplamamışam, sənə bu işdə necə kömək edə bilərəm?!

– Səməd müəllim, mən başqa məqsədlə Sizin yanınıza gəlmişəm. Gərək məni bağışlayasınız, anadan olduğunuz günü heç bir kitabdan tapa bilmədim, çox yerdə yazırlar ki, baharın ilk günlərində anadan olmuşsunuz.

– Oğul, doğrusu, mən özüm də hansı gündə doğulduğumla maraqlanmamışam. Əlimdə bir şəhadətnamə də yoxdur.

– Səməd müəllim, tez-gec bu günü dəqiq müəyyən etmək lazım gələcəkdir. Bu “bibliografiya”-da isə həmin günü göstərmək çox vacibdir.

O, əlini alına çəkdi, qartal baxışlarıyla ətrafı süzərək soruşdu:

– Bu gün martın neçəsidir?

Mən cavab verdim ki, bu gün 20 mart 1948-ci ildir. Səməd Vurğun dedi ki, həmişə baharın ilk günlərində doğulduğumu mənə deyirdilər.

– Elə isə icazə verin dəqiq olsun, baharın ilk günlərini deyil, baharın ilk günü – 21 mart 1906-cı il yazmaq.

– Yaz oğlum, hamı bilir ki, mənim bahar bayramından çox xoşum gəlir...

Bir il sonra 1949-cu ildə Mir Cəlalin redaktorluğu ilə mənim “Səməd Vurğun (Bibliografiya)” kitabım çapdan çıxdı. Kitabın beşinci səhifəsində ilk dəfə olaraq: “21 mart 1906-cı il. Səməd Vurğun Yusif oğlu Vəkilov (Vurğun) Qazax rayonunun Salahlı kəndində doğulmuşdur” sözləri yazılmışdır. Bundan sonra bütün mənbələrdə həmin tarixi işlətmək bir adət şəklini aldı.

* * *

Az, çox az ömür yaşayan istəkli Səməd Vurğun cəmi əlli yaşında dünyadan köçdü. İlk gəncliyində yetimlikdən, otuz yeddinci ilin qara tufanlarından minbir əziyyət çəkən, Böyük Vətən müharibəsi illərində gecə-gündüz cəbhələr gəzən və ömrü boyu yetim-yesirə əl tutub qayğı göstərən, xalqını, millətini sevən Səməd Vurğun nə zaman asudə yaşamaq haqqı qazanmışdı ki, öz tərcümeyi-halını müfəssəl yazmağa da vaxt tapaydı?!

Heç olmasa yetmişinci illərə kimi sağ qalsaydı, atası Yusif ağanın onu oxutmaq üçün Qori Seminariyasına müraciət etməsini istər-istəməz xatırlar, bu sənədləri də axtarıb Tbilisi arxivindən tapardı.

O vaxtdan otuz il keçir. 1879-cu ildən 1918-ci ilə qədər təhsil alan üç yüzə yaxın Azərbaycan oğullarının sənədləri indi vaxtilə Tbilisidə yerləşən Gürcüstan Xalq Maarif Muzeyinin arxivində yoxdur.

1999-cu ilin aprel ayında keçmiş sərkərdələrimizlə bağlı Tbilisiyə yaradıcılıq ezamiyyətinə getmişdim. Keçmiş hərbiçilərimiz haqqında axtarışlarıma yekun vurub, seminariyanın arxivinə də baş çəkmək istədim. Həmin ünvana gəldim, gördüyümə inanmaq istəmirdim. Qədim arxiv binası yerli-dibli yox idi. Yerində gül-çiçək əkilmişdi. Gürcüstan Maarif Nazirliyinə getdim. Orada mənə dedilər ki, 1992-ci ilin dekabr ayında Tbilisidə Xalq Cəbhəsi ilə keçmiş prezident Z. Qamsaxurdiya hakimiyyəti arasında gedən düşümlər zamanı atılan mərmidən Gürcüstan Xalq Maarif Muzeyinin arxivi yanıb külə döndü.

Seminariya arxivinin direktoru Anna Mixaylovna Samadaşvilini axtarıb tapdım. Çavçavadze küçəsində arxiv üçün ona bircə otaq vermişdilər. Otaqda bir kitab rəfi, on beş – iyirmi də dəftər-kitab vardı. Anna Mixaylovna mənə görüb balasını itirmiş ana sayacağı kövrəldi:

– Yandı, – dedi, Şəmistan, hamısı yandı, külə döndü. Qırx iki min seminariya sənədindən, eksponat və foto şəkillərdən bircə vərəq belə xilas edə bilmədim. Mənim əlli ilə yaxın qapı-qapı düşüb yıgıldığım, göz bəbəyi kimi qoruduğum nadir sənədlər gözümün qabağında yanıb kül oldu. Gecə saat 2-də mənə xəbər verdilər. Oğlumun maşını ilə təcili gəldim, alov ərşə qalxmışdı. Kənarda oturub səhərə qədər ağlamışam...

2008-ci il, sentyabr

SƏMƏD VURĞUNUN İLK MƏHƏBBƏTİ

1922-ci ildən sonra Səmədin Dörrə ilə olan safuşaqlıq ünsiyyəti artıq ülvü və atəşin bir sevgiyə, aşiqanə məhəbbət dastanına çevrilməyə başlamışdı. O zaman Dörrə də Qazax seminariyasında oxuyurdu. Onlar həm məktəbdə, həm də ev həyatında tez-tez görüşər, mənalı baxışlarla bir-birini süzər, bir-iki kəlmə danışar və ötüb keçərdilər. Onların arasında artıq ciddi bir münasibət, uşaqlıq zamanı olan zərəfat və nadincliklərdən çox fərqli olan bir ünsiyyət yaranmışdı. Səməd Dörrəni dəlicəsinə sevməyə başlamışdı. Dörrə də bu sevgiyə biganə deyildi. O, bizim qızlara məxsus olan utancaqlıq və həya pərdəsi altından Səmədə gülür, nazlanır və sanki onu sevgi alovlarında yandırmaq istəyirdi. O zamanlar gənclər öz məhəbbətlərini bir-birinə açıq söyləməzdilər; baxışlar, davranışlar və incə, çox incə, başqalarının görə bilmədikləri ruhi tellərlə bir-birini anlardı. Səmədlə Dörrə də beləcə dilsiz və sakit sevgi ümmanına qərq olmuşdular.

Mehdixan Vəkilov

“Ömür dedikləri bir karvan yolu” kitabı,
“Yazıçı” nəşriyyatı, 1986-cı il, səh. 72-73-də

“... Məhəbbət gözəldir. İnsanların son saati onunla qurulacaqdır. Lakin D... dən böylə bir ideal bəkləmək dürüst deyildir. O, hənüz körpədir.

Çəmənzağa, gülşəndə dolaşmaq istəyən bir kələbəkdir. Əfsus ki, çamurlara düşdü... Ona yazığım gəlir. Onu son görüşdə çox məyus gördüm. Mənimlə görüşərkən gizli bir iç çəkdi... Bu isə onun istiqbalına gülürdü. Mən xətrinə dəymədim və dedim ki, bizi bir-birimizə tanıdan son bir görüş olacaqdır ki, sənələrcə gözləmək lazımdır. O isə dinmirdi, boynunu bükmüş, gözləri yerə baxırdı. Mən isə içimdən ağlayırdım... ”.

Bu sətirləri yazanda Səməd Vurğunun iyirmi iki yaşı vardı. O, ömrünün gənclik çağında sevən, lakin sevilməyən “xoşbəxt”dir. Yaradıcılığının ilk illərində Səməd Vurğun kədərli lirik şeirlərinə görə Dörrəyə minnətdar olmalıdırmı? Etiraf etmək lazımdır ki, Dörrə məhəbbətinin Səməd Vurğun yaradıcılığına təsiri olub. Xüsusilə, şairin ilk yaradıcılığı dövründə. 1924-

cü ildən 1934-cü ilə kimi şair, ilahi bir eşqlə sevdiyi Dürrənin vəfasına və vəfasızlığına aid 500 misradan çox şeir yazıb.

“Şikəstəyə məktub”, “Adsız şeir”, “Sızıltılarım”, “Tərənəm”, “Bir gün məni lap boğurdu hicran”, “Ondan da gözəldir”, “Bəlkə”, “Məni”, “El ayrılığı”, “Qadın”, “Çəkil” və başqa lirik şeirlər bu qəbildəndir.

Səməd Vurğun – Dürrə məhəbbəti haqqında el arasında belə bir əhvalat da var. Deyirlər ki, Səməd Vurğun məşhur şair olanda poeziya gecə-lərinin birində şeir oxuyurmuş. Şairin hər şeiri böyük alqışa səbəb olur. Salondakılar:

– Yaşasın Vurğun, yaşasın Vurğun, birini də oxusun, birini də! – deyər qışqırırlar.

Həmin gecədə Dürrə də iştirak edirmiş. Səməd Vurğun kürsüdən düşüb alqışlar altında gedəndə, necə olursa, Dürrənin yanından keçməli olur. Bu vaxt Dürrə yarıkinayəli, yarızarafat Səmədə deyir:

– Çox qürrelənmə, ay Səməd, səni şair eləyən mən və mənim məhəbbətim oldu.

Şair bir Dürrəyə, bir də yanında oturan ərinə baxıb:

– Əgər eləsə, ərin Heydəri niyə şair eləmirsən? – deyir.

Bu əhvalatın doğruluğunu Səməd Vurğunu yaxından tanıyanların əksəriyyəti: Osman Sarıvəlli, görkəmli şair Əhməd Cəmil, xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlı təsdiq edirdi. Hətta Mirqasım Əfəndiyev əhvalatın 1938-39-cu illərdə baş verdiyini söyləyirdi.

Bəs, görəsən niyə bəzi adamlar bunu uydurma adlandırırlar? Əhvalat niyə inandırıcıdır? Ona görə ki, bu həzircavablıq tamamilə Səməd Vurğuna məxsusdur. İkincisi, bu əhvalat xalq arasında geniş yayılıb. O, xalqa məxsusdur.

*Soldan birinci Dürrə xanım
Əsəd qızı və müəlliməsi Badisəba
xanım Vəkilova-Koçərli, 1926-cı il.*

Sual oluna bilər, xalqa nə düşmüşdü ki, məhz Səməd Vurğun və Dürrə məhəbbətinə dair belə bir əhvalat danışsın? Bəs xalqa nə düşmüşdü ki, “Abbas və Gülgəz”, “Tahir və Zöhrə”, “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib” dastanını qoşurdu?

Xalqın Səməd Vurğuna qarşı məhəbbəti o qədər böyükdür ki, bəzən başqasının yaxşı hərəkətini, yaxşı şeirini onun adına çıxırırlar, xalq onun adına dastan qoşub əfsanələşdirir.

Xalq artisti, görkəmli bəstəkar Əfrasiyab Bədəlbəyli 1974-cü ildə görüşlərimizin birində mənə danışmışdı:

– 1923-cü ildə Darülmüəllimata gəlmişdim. Orada tərbiyəçi-müəllim Badisəba xanım Vəkilova ilə görüşdüm. Badisəba xanımla xeyli söhbətdən sonra bu qayğıkeş qadın məni həyatə qədər ötürdü. Qızlar seminariyasının həyatində cavan bir oğlan oturmuşdu. Onun çox pəjmürdə görkəmi vardı, bərk fikirli idi. Badisəba xanım onu qucaqlayıb öpdü, təsəlli verdi. Ayrılanda soruşdum ki, kimdi bu oğlan, niyə belə kədərli, qəmli oturub burda.

Badisəba xanım dedi ki, bu cavan şair Səməd Vəkilovdu, mənim qohumumdu, Qazax seminariyasında oxuyur. Burda, bizim qızlar seminariyasında oxuyan Dürrə adlı qızı sevir, onun dəli-divanəsidir. Gözləyir ki, qızlar dərstdən çıxanda Dürrəni görüb onunla bir neçə kəlmə kəssin.

Jurnalist Qəhrəmanova 1971-ci ildə “Gənclik” nəşriyyatında çap olunmuş “Dağlar, salamat qalın” kitabında yazır ki, deyirlər şifahi xalq yaradıcılığının vaxtı keçmişdir. Lakin biz keçmiş səfərimizdə (bu səfərlər xalq şairi Hüseyn Ariflə olmuşdur: Dərbənddən Borçalıya və Göyçəyə qədər – Ş.N.) xüsusilə bu dəfə, qeyri-adi bir şeyin şahidi olduq – xalq arasında Səməd Vurğuna dastan qoşulur. Əvvəlcə bizi xatirələr bolluğu heyran etdi. Bu xatirələr hər yerdə var: Kürdəmirdə, İsmayılıda, Kəlbəcərdə, Qarabağda, Qazaxda... Hara gedirsən,

*Ortada Dürrə xanım
Əsəd qızı və bacıları, 1925-ci il.*

"АЧЫ КҮНҮӨР"

/она...о көлкөйө...о хиялә...о

"Дүррө"-Һө/.

Сен эй алтун гөфәсләрдә хумарланан, сүзүлән.
Билдирмисен бүгүнкү һанки гөлбдир үзүлән?
О гөлбдир ки, һөлтүндә мин бир ачы өмиддир.
Әзәл күндөн көнчлиһини сәне гурбан демидир.
О гөлбдир ки, етимликдә, һөхәуллүгдә бөрүлдү,
Төһиһәтин ән һарыһыг бир күнүндә дөгүлдү!..
Иһә, бәни гәһр әдиркән бу сайғысыз сөһәләт,
Вурулдугум ө көзләрдә мән аһтардым сөһәләт.
Фәһәт, сен эй зәһкиһләрин, ..бөһүкләрин аһрусу!
Дуһияләһә һәким олан бир һәһирин һәһрусу,
Һөһи һәһә өлләр һимн, көһиһ көһди һәһидән,
Мән һөһмәһәм аһуһ-аһуһ иһсәм бәһә һәһидән...
— Әһит сәһә сен сөһүмдүр, әһит эй һәһли аһәт!! /ah!/
— Аһтыг мәнн һөһхутмаһыһ һө һәһуһ, һө һөһүмөһ,
Өһүһ көһ, эй сөһдиһим! өһүһ һыһ мөһдәһимә!!!!
Я бәһ бөһһим һәһһимә, я сән бөһһ һәһһимә...

31/у-28.СӘМӘД ВӘКИЛ.

Иһһимә! мән өһүм иһһимә! һә әһмәк аһ! мәнн мөһбүр әһһимә.
Иһһимә Дүррә! мисал вәһ иһтәһидиһидән, һиһһиһ сөһр бәһәһим
и.
Оһу, һүһ, аһһидән һиһһәһт. уһуһ! уһуһ аһруһ! һөһө һи, мәнн уһуһ
дүһ!

Рәф. Иһв. 10197 4.

С. В. 1606

get, şair orada olub. Elə bir marşrut, elə bir yol yoxdur ki, oradan Səməd Vurğun keçməmiş olsun.

Maraqlıdır, Dürrə Heydər Zeynalova ərə getdikdən sonra Səməd Vurğun ona nifrət edibmi? Cəsarətlə demək olar ki, yox! Düzdür şeirlərində bir şair kimi onu qamçılayıb. Şübhəsiz ki, bu da gənclik dəliqanlılığından irəli gəlirdi. Həyatda isə o, Dürrəni bacı gözündə görüb, həmişə hörmətini saxlayıb, ona ailə çətinliklərində dayaq olub. İstər maddi, istərsə də mənəvi cəhətdən kömək edib. Onun ailə sarsıntılarının qarşısını alıb.

Keçmiş seminarist Mirqasım Əfəndiyevin xatirələrindən:

— *Müharibə ili idi. Səməd Qusar alayında əsgərlər qarşısında çıxış elədi. Dürrənin əri Heydər də həmin alayda komissar idi. Biz çıxışdan qayıdanda yolda güclü yaz leysanına düşdük. Digah kəndindən bir az bəridə gördük ki, bir maşın palçıq batıb. Bu Heydər maşını idi. Dürrə, bacısı Validə və bir neçə körpə uşaq yağışın altında qalmışdı. Səməd bu mənzərəni görüb, maşını saxlatdı:*

— *Ay, nəmərdlik olar — dedi, — Dürrəni burada yağışın altında qoyub getmək. Düşün, gözləyək. Bizim maşın onları mənzil başına qoyub qayıdana kimi.*

Özü də bizimlə birlikdə yağışın altında dayanıb maşının qayıtmasını gözlədi.

Şair 1927-ci ildə nahaqdan yazmırdı ki, mən onu (Dürrəni — Ş. N.) bir qadın kimi sevmədim. Buna şahid mənim uduzmağımdır. O isə məni düşünməkdə aciz qaldı. O məni düşünmək istəyirdi, fəqət görə bilməyirdi. Onun gözlərini ictimai həyatın pərdələri örtmüşdü...

Şairin qardaşı Mehdiqan Vəkilov yazır ki, Dürrə ərə getdikdən sonra da Səməd onu bir xəyal kimi izləyirdi. "Əski dildarını" seyr etməkdən ruhi bir qida alırdı. Səməd Vurğun Dürrəni görmək üçün saatlarla onun gələcəyi yolda dayanırdı. Bir dəfə Dürrənin əri ilə birlikdə Qazaxdan Bakıya gedəcəklərini eşidir və dərhal Gəncə stansiyasına gələrək, axşamdan səhərə kimi qatarı gözləyir. (Həmin il — 1929-cu ildə Səməd Vurğun Gəncədəki bir nömrəli şəhər orta məktəbində ictimaiyyət müəllimi işləyirdi. — Ş. N.)

Səhər qatar dayananda Dürrə əri Heydər birgə perrona düşür və öz Vurğununu pərişan halda görərək ondan yan keçir. Səməd bu münasibətlə yazdığı "Ayıq ol" şeirinin axırında sanki varlığa üsyan edir:

*Yad kimsələr kimi keçdi yanımdan,
Dumanlar, tüstülər qalxdı canımdan.
Bu təsadüf məni qəlbimdən vurdu,
Gözümdə qarışıq səhnələr durdu...
Dürrə, biz gəlirkən böylə üz-üzə,
Neçin qarışmadı gecə-gündüzə?*

*Buludlar oynadı, şimşəklər çaxdı,
Göylərin özünə çəkildi pərdə,
Gözümdən qəlbimə damcılar axdı,
Dedim kimdir məni salan bu dərdə?*

*O mələk ahəstə, qərib gəzərdi,
Dürrə! Gəl inan ki, sənə bənzərdi.
Dedim, ey gözümün nuri, ey pəri!
İnan, yaralıyam, get, çəkil geri,
Çəkil, səni görmək bəladır mənə,
Get axtar kəndinə başqa əyləncə!..*

Gəncliyində Dürrənin gözünü ürtən bu ictimai pərdə nə idi? O vaxt Heydər Zeynalov Qazax fırqə komitəsinin katibi idi. Onun vəzifəsi, məşını, var-dövləti vardı... Ümumiyyətlə, gözəranı yaxşı və təmtəraqlı idi. Bəs, Səməd kim idi? Seminariyanın son kursunda oxuyan yetim, kasıb, qarabağdayı cılız bir oğlan. Onun quru taxta sinəsində büllur kimi şeirdən başqa heç nə yox idi. Dürrə və yaxud onun atası Əsəd xozeyin hardan biləydi ki, gələcəkdə bu yetim oğlanın həyatı, şəxsiyyəti və poeziyası qarşısında dünyanın ən ali adamları belə baş əyəcək.

Dürrənin vəfasızlığından sonra məhəbbəti, sevgini əfsanə hesab edən S. Vurğun sonralar da onun təsirindən ayrılı bilmir. Çünki onun məhəbbəti saf və təmiz idi. On beş yaşından başına bəlalər gətirən bu məhəbbət şairdə ömrünün axırına qədər yaşayıb. S. Vurğun bütün yaradıcılığı boyu, istər iri həcmli əsərlərində, şeirlərində, istərsə də məktublarında bu məhəbbəti anıb.

Şairin 1954-cü ilin baharında Neftçala zəhmətkeşləri ilə görüşü olub. Görüşdən sonra onun şərəfinə qonaqlıq düzəldiblər. Qonaqlıqda S. Vurğun ədəbiyyat müəllimi İmamverdi Əbilova deyir ki, gəlsənə ahəstə bir

şeir oxuyasan, könlüm şeir istəyir, lirik bir şeir. İmamverdi Əbilov Səməd Vurğuna onun öz şeirini, – “Komsomol poeması”ndan bu parçanı oxuyur:

*Eşqsiz yaşayan donuq bir insan
İçini qurd yemiş boş bir ağacdır.
Əsrlər dolanır, dəyişir zaman,
Məhəbbət əbədi bir ehtiyacdır.
Dünən bir duyğusuz soruşdu məndən:
“ - Nə çox məhəbbətdən dəm vurursan sən?
Hər şey ki, dünyada dəyişir, dönür,
Məhəbbət, sədaqət gülünc görünür...
Gətsə bir qapıdan eşqin ayağı,
Saralar bağçası, tökülər bağı,
Qafil! Bu sualın kimə gərəkdir? –
Get ürəkdən soruş, sevən ürəkdir.*

... Şair xəyal aləmindən ayılıb soruşur:

– Şeir kimindir?

– Bu Sizin öz şeirinizdir, Səməd müəllim!

– Mənimmi? Hansı şeirimdəndir? Tamam unutmuşam. Görünür, yola saldıgım illər məni qocaldıb!

Mütəəssir olmuş şair bir papiros yandırır, tüstünü ciyər dolusu udub deyir:

– Eləsə onu bir də oxu! Görünür ilk gəncliyimdə yazmışam... İmamverdi Əbilov şeiri ikinci dəfə oxuyanda heyrdəndən donub qalır.

Baxıb görür ki, çənəsini ovucuna alıb gözünü məchul bir aləmə dikən şairin nurani üzündə bir neçə gilə göz yaşı var. Şübhəsiz ki, bu ilk, nakam məhəbbətin acı göz yaşı idi.

“Mən ki, doymamışam, öz ilk eşqimdən!” – deyər, yazan şair onu bütün yaradıcılığında kövrək bir hisslə həmişə xatırlayıb. İlk məhəbbətin uğursuzluğu şair istedadında ilahi, milyonlarla şeir həvəskarlarının səcdə edəcəyi şeirlərə çevrilmişdir. Bir piyli əlin bu iki gəncin saf məhəbbətinin arasına soxulub, ömrü boyu onları vüsəl həsrətində saxlamaq qüdrətinə qadir olduğu bir zamanda S. Vurğun yazırdı:

*İllər qərinələr keçərsə aləm,
Yadımda saxlaram hər zaman səni.
Dərdimi bilməyən varmı bir adam?
Bu bir həqiqət ki, sevdi can səni.*

* * *

*Dün öylə gedirdin ahəstə, rəvan,
Bulandı su kimi gözlərimdə qan,
Bir mənim başıma gəldimi hicran
Kim basdı bağrına cancahan səni?...*

* * *

*O axşam, rəyada gəzişə çıxdım,
Aramızı vuran bir evi yıxdım...
Titrəyə-titrəyə əlini sıxdım,
Baxdım zəhərləmiş o ilan səni...*

Nakam məhəbbət ömrü boyu onun qəlbində qövr edib, sağalmaz bir yara olub, onu odsuz-ocaqsız yandırır. Şair bu məhəbbətin yolunda nələr çəkmir... Onun ideal sevgisi Dürrədən də təmiz bir məhəbbət, sədaqət gözləyir:

Qoy bizə gülməsin nə dost, nə də yad,
Ehtiyatlı danış, ehtiyatlı dur! – deyə onu dözümə, mətanətə, iradəli olmağa çağırır.

1923-25-ci illərdə Səməd Vurğun nakam sevgi ucundan “Məcnun eşqilə” dəli şairə məxsus bir görkəmdə gəzir. O, yay aylarını Ermənistanın Qaraqoyunlu rayonunda keçirirdi. Laləli-nərgizli çöllərə, təmiz ab-havaya, dumduzu bulaqlara, başı qarlı dağlara dərdini söyləyirdi. Nişanlı bəxtəvər Dürrə də ailəsi ilə Dilicana dincəlməyə, istirahətə gəlirdi.

*Sənə qonşu olan Qazax elindən
Vəfalı-vəfasız mehmanlar gəlir.*

Səməd Vurğunun vəfatından bir il keçər-keçməz xalq şairi Osman Sarıvəlli onun ilk gənclik illərində yazdığı şeirlər kitabını 1957-ci ildə çap etdirdi.

“Çiçək” adlı kitabına yazdığı “İlk axtarışlar” məqaləsində Osman Sarıvəlli yazırdı:

“Çox təəssüf ki, gənc şairin (Səməd Vurğunun – Ş. N.) taleyi o zaman bizim gözlədiyimiz kimi gətirmədi, onun ilk sevdası baş tutmadı. O, gəncliyində uzun müddət dərin izzətlər, həyəcanlar keçirdi, ağır ürək sızıltıları ilə yaşadı. Bunlar hamısı o zaman gənc Səməd Vurğunun yaradıcılığına kədərli motivlərin gəlməsinə səbəb oldu.

... Öz nakam məhəbbətindən şikayət etməyi şairin yaradıcılığının ilk dövründə çox geniş yer tuturdu. Bizim əlimizdə olan bu şeirlərin əksəriyyətində, uzun müddət ilahi bir eşqlə sevmiş, ancaq istəklisinin vəfasızlığı, dönüklüyü üzündən nakam qalmış dərdli bir aşiqin qəmə, kədərə, nəhayət kinə, nifrətə çevrilmiş odlı məhəbbətini, ağır ürək sızıltılarını duyuruq.

Səməd çox cavankən bir bivəfanın eşqinə düşmüş və bu uğurda onun başı olmazın bəlalara çəkmişdir”.

* * *

Uğursuz məhəbbətdə əli bir yana yetişməyən şair doğma yurdu Qazaxı lənətləyir, onu qamçılayırdı. Hicran bir od olub körpə aşiq-şairin qəlbini yandıranda o yazırdı:

*Hər dürlü matəmdən, qəmdən uçurdu,
Xəstə xatirimdə bir həyat qurdu.
Tərk etdim o Qazax adlanan yurdu,
Orda zəhərlədi bir nəfəs məni.*

Şair taleyindən, həyatından küsür. Vəfasız yarı görməmək üçün bir sərsəri gedilə, heç bir yerdə yurd-yuva qurmadan yad şəhər və kəndləri dolaşır. Həmişə fikirli, dərdli gəzir, qabağına çıxan dost-aşnanı belə tanımaq istəmir, onları acılayır. “Varlı bir ailədən olan Dürrə yoxsul, yetim və kimsəsiz aşiqə sonralar könül vermədi. Eşqində, məhəbbətində uğursuzluğa düşər olan həssas qəlbli gənc şair bədbinləşmiş, ətrafdakılara qarşı sərt və etinasız olmuşdu.

1927-ci ildə Dürrə Heydər Zeynalova ələ getdikdən sonra Səməd Vurğunun “qolu-qanadı qırılır”. O, “Kəbəsinə itirir, yolunu azır”. Onun “tərənə xəyalı”, laçın könlü aldanır. Şöhrətə, altuna uyan “sevgilisi”nin “şahmarın qoynunda

yatdığını” eşidəndə hər şey onun sevən, yaradan şair qəlbində nifrətə dönür. Sevən qəlbin qanadlı romantikası hər şeyi tarmar edir. O, insanlara olan inamını itirir. Dərdini qəmli bir sazda çala-çala deyir:

*Tərlanım, tərlanım gözəl tərlanım,
Sənə qurban olsun bu düşgün canım.
Görünsə gözünə o Dürrə xanım,
De ki, Vurğun gədalara dönübdür.*

*Tərlanım, tərlanım, bir qalx havaya,
Bir yazığın gəlsin mən binəvaya
Əğyara dil verən o bivəfaya
De ki, Vurğun gədalara dönübdür.*

Mirqasım Əfəndiyev deyir ki, Səməd Dürrənin ərə getmək xəbərini Qubada eşitdi. Bu xəbər ona çox pis təsir eləmişdi. Səməd özünü öldürmək istəyirdi. Onu dəfələrlə Qudyalçayın sahilindəki sıldırımliqlardan, dağlardan tapıb gətirərdik. Dost-tanış danlayıb-dansadıq ki, dünya elə bir Dürrənin üstündəmi qurulub? Nə çoxdu gözəl-göyçək qızlarımız.

*Dəymə, dəymə mənə, darıxdım yenə,
Qoy çıxım dağlara, deyim yar hanı?
Fələk möhür basdı düşmən dəyəmə
Bəs mənim verdiyim yadigar hanı?*

* * *

1926-27-ci illərdə Qubada Mehdixan Vəkilovun və Səməd Vurğunun müəllim yoldaşı olmuş Zaman Qayıbovla 1973-cü ilin mart ayında Alpan kəndində görüşdüm. Zaman müəllim şairin əsərlərinə düşməyən “Məni” qoşmasının son bəndini yaddaşında saxlamışdı:

*Zalım əcəl nə tez kəsdi bərəni,
Ziyarət eyləmə yarı görəni.
Vurğunam, görsəniz əgər Dürrəni,
Deyin ki, satmasın əğyara məni.*

* * *

*Mən and içmişəm ki, bir də qələmim,
Gözəllərdən ilham almayacaqdır.
Peymanımı pozan xəyal həmdəmə
Dərgahıma sayə salmayacaqdır.*

Ömrün bu pərişan günlərini silib atmaq istəyən şair gözəllərdən bir daha ilham almayacağına and içərək deyir ki:

*Nə rəvadır bir qızın fikriylə məhv olsun başər.
Qıyma boğsun Vurğunu ömrün pərişan günləri.*

İndi o “Kəbəsinə, qibləgahına” üz tutub deyir:

*Çəkil, çəkil, artıq yoruldum, bıqdım,
Yanarsan, çox yaxın durma, ahımdan.
Bu gön mən başqa bir dünyaya çıxdım
O əski, pək əski qərargahımdan.
Bax, bu seyr etdiyim işçinin yurdu
O bədbin qəlbimə çox ağır vurdu
Şikayətçi idim bəlkə xilqətdən.
Bəlalər tanrısı o məhəbbətdən,
Çəkdim və dündüm qibləgahımdan...*

Doğrudan da, artıq Səməd Vurğun 1927-29-cu illərdə “ömrünün zavallı günlərindən”, sevgilisindən nisbətən az şikayətlənirdi. Onun ilhamı, fikri indi başqa bir yolun yolçusu idi. Bundan sonra şairin yaradıcılığında ciddi axtarışlar dövrü başlanır. O, sağlam və qüvvətli iradəsinə arxalanıb özünü həyat ağuşuna atır. Nakam məhəbbətin şikayətləri, kədərli şeirlərlə vidalaşib ciddi ədəbi fəaliyyətə başlayır. “Yazacaq Hamleti, coşqun qələmim”, “Aradığım şey artıq nə eşqdır, nə də ki, hicran”, “Zəhməti güldürən sənət olacaq” – deyərək şair bundan sonra poeziyanın çətin yollarında inamla addımlayacağını oxucusuna xəbər verir.

“Məhəbbət, sevgi qadın əfsanələridir. Mən ciddi bir mübariz, bir həyat fərdi olmaq istəyirəm, buna hazırlığım vardır”.

Bəs Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti hardadır? Doğrudanmı, o, yoxsul və kimsəsiz Səməd Vurğuna könül verməyib?

Bu qız Dürrə Əsəd qızı Mustafayevadır. Dürrə 1910-cu il mayın 12-də Aşağı Salahlı kəndində anadan olub. Sonralar ailəsi Qazax şəhərinə köçüb, ikimərtəbəli mülkdə yaşayıblar. (*Hazırda həmin mülkdə Qazax Rayon Polis İdarəsi yerləşir*). Dürrənin atası Əsəd xozeyinin əmisi qızı Nabat xanım Səməd Vurğunun ana babası Mehdixan ağa Vəkilovun birinci arvadı olmuşdur. Nabat xanım cavan yaşında vəfat etdikdən sonra Mehdixan ağa ikinci dəfə Aişə xanım ilə ailə qurmuşdu. Birinci cahan müharibəsindən sonra kəndlərdə yoxsulluq, ağır vergilər camaatı müflisləşdirmişdi. Dolanacaq üçün hamı qəza mərkəzinə, bazar, dükən olan şəhərlərə köçürdü. Salahlıda da güzəran ağır olduğundan 1918-ci ildə Qazaxa köçən Aişə xanıma və nəvələri Səmədə, Mehdixana Əsəd xozeyin mülkünün alt mərtəbəsində yaşamaq üçün sığınacaq vermişdi. Bu qohumluğa görə Mehdixan və Səməd nəvələrinin dililə Əsəd xozeyinə dayı deyirdilər.

Professor Mehdixan Vəkilovun xatirələrindən:

“Əsəd xozeyin nəinki bizdən ev kirayəsi almırdı, hətta yeri düşdükcə bizə maddi yardım da göstərirdi.

... Səməd balaca Dürrə ilə həyətdə “beşdaş”, “gizlənpaç” oynar, kəndirdən hoppanar, ərkəsöyün böyüyən bu saqraq səslə qızçıqazı bəzən ağladardı. Dürrə bütün ailənin sevimlisi, sonbeşiyi idi, ona görə də çox nazlı-qəmzəli və oynaq qızıdı. Heç kəs onun xatirinə dəyməzdi. O, bəstəboylu, iri qara gözlü, uzun kiprikli, buğdayı çöhrəli, məlahətlə danışan, gülürüz, füsunkar bir qızçıqaz idi”.

Qazax seminariyasında Səməd Vurğunla birgə oxuyan, ömrünün sonuna qədər şairin əziz dostu olan Möhsün Poladov 1965-ci ilin oktyabr ayında “Xatirələrimdən səhifələr” məqaləsində yazırdı:

“Yusif ağa və Aişə qarı Qazaxda onlara qohum olan Mustafayevlərin evində yaşayırdılar. Mustafayevlər ziyalı və nəcib bir ailə idi. Onların iki qızı Validə və Dürrə Mustafayevalar bizimlə seminariyada oxuyurdular. Səməd onlarla bir ailə üzvü kimi idi.

Səməd ilk şeirlərini yazarkən, özünə “Vurğun” təxəllüsünü qəbul etdi. Biz hamımız Səmədə: “Kimin vurğunusan?” – deyəndə açıq-açıqına “Dürrənin” – deyərdi. Sonralar mərkəzi qəzet və jurnallarda Səmədin şeirləri çox tez-tez çap olunurdu. Ancaq Səməd Dürrəni heç xatirindən çıxarmır, şeirlərində üstü örtülü də olsa ona işarələr edirdi”.

Yazıçı Abdulla Şaiq:

“- Mənim fikrimcə, sevgisiz insan quru, boş qabıqdan başqa bir şey deyil. Çünki o, özündən başqa heç kəsi və heç bir şeyi sevmə bilməz. Səməd hələ çox gənc ikən, Qazax seminariyasında oxuduğu zaman Dürrə adlı bir qıza vurulmuş, o münasibətlə “Vurğun” təxəllüsünü qəbul etmişdi. Gənc Səmədin pak və təmiz qəlbinin bir telində bir saz çalan sevgi tərənələri deyil də nədir?!

Şübhəsiz, mən pak ürəkdən, təmiz vicdandan doğan sevgidən bəhs edirəm.

O, evləndikdən sonra əzəli eşqini həyat yoldaşına fəda etdi. ” *Abdulla Şaiq, əsərləri, 5-ci cild, Bakı, 1978-ci il, səh. 470-472-də*

* * *

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə:

“- Səməd Vurğunun sevgilisi Dürrə o zaman Qazaxda varlı nəsil hesab olunan Mustafayevlər ailəsindən idi. Gənc Səməd hələ ilk gənclik illərində Dürrəni dəlicəsinə sevmiş, lakin bu sevgi uğursuz olmuşdur. Sevən, sevdini üçün də izzətləndirən şair, öz nakam məhəbbətini poeziyasının sehrli dili ilə ifadə edirdi.

Bu uğursuz məhəbbət yalnız bu illərdə deyil, şairin bütün yaradıcılığında dərin iz buraxmışdır. Hətta sonralar yazdığı bir çox əsərlərində belə şair, bu və ya digər məsələ ilə əlaqədar olaraq istər-istəməz ilk məhəbbətinin taleyinə acıyır. Buna biz xüsusilə şairin poemalarında daha tez-tez təsadüf edirik.

Məsələn, “Komsomol poeması”nın “Gözəllik və məhəbbət” adlı fəslində ay işığında Cəlalla Humayın görüşünü təsvir edən şair, birdən-birə bu təsviri kəsir. Öz gəncliyini, ilk məhəbbətini xatırlayır:

*Qaranlıq onlara xoşdur işıqdan...
Mən bu gözəllikdən, bu yaraşıqdan
Bir zaman vardı ki, ilham alardım.
Havada quş kimi qanad çalardım.
Fəqət, sevgilimin düşüncəsi dar,
Qəlbimi top kimi atıb oynadar,
Sonra divardakı daşa vurardı.
Ömrümün nə yazıq günləri vardı...*

1935-ci ildə şair “Qız qayası” poemasında “Ormanlar içində” çağlayan İsa bulağını, onun göz yaşı kimi dumduzu suyunu, o yerlərin şairanə təbiətini təsvir edəndən sonra “ey dağılan xəyal, yığılan ürək” – deyə ilk məhəbbətini xatırlayır:

*Mən də həyatımın gənclik yaşında,
Sizə söylədiyim bulaq başında
Süfrəmi açmışam, kabab yemişəm.
Baxıb gözəllərə şeir demişəm.
O vaxt əsərlərim ağlamış fəqət,
Könlümə sığmamış qoca təbiət.
Alıb sorağını ötüb keçəndən,
Gizli bir ilhamın xəyalilə mən
Ahımı salmışam boş dərələrə,
Küsmüşəm o gözəl mənzərələrə.
Sən ey gəncliyimin o ilk çağları!
Sən ey karvanımı qüruba sarı
Aparmaq istəyən cilovsuz külək!
Ey dağılan xəyal, yığılan ürək!*

“Muğan” poemasının “Muğanın meşələri” adlanan 19-cu nəğməsində şair, xəyalının qanadlarında uçur.

*Əlimdə bir əsa, gözümdə çeşmək,
Loğman tək gəzirəm Vətən mülkünü.
Yüzillər keçsə də unutmaz ürək
Vətənin ilkini, eşqin ilkini...*

– deyə yenə ilk eşqini xatırlayan şair, onu unuda bilmədiyini bildirir. Bütün bu səmimi etiraflar, bu ilk məhəbbətin şairdə ötərgi bir hal olmadığını, onu həmişə düşündürdüyünü, həyəcanlandırıldığını göstərir.

B. Vahabzadə “Axtarış yollarında” (1924-1932) məqaləsi, *Az. Dövlət Universitetinin “Elmi əsərləri”*, 1964-cü il, 14, səh. 15-16-da

“Professor Mehdixan Vəkilov:

- Səmədin Dürrəyə bəslədiyi atəşin sevgisi və aşiqanə davranışları artıq böyüklərə məlum olmuşdu. Qızın valideynləri hər vasitə ilə başlanan söz-söhbəti kəsməyə çalışırdılar. Onlar bu kasıb və yetim uşağın (*ata Yusif ağa 1922-ci ilin yayında Dilicanda vəfat etmişdi*) sevgisinə həqarət və gülünc bir əhvalat kimi baxırdılar. Səmədin Dürrəyə yazdığı kiçik məktublar və ya ilk şeir parçaları dərhal cırılıb atılırdı. Zavallı nənəmizi qızın valideynləri məzəmmət edir və “dəlinizin” ipini çəkin, – deyə qoca qarını çıxılmaz vəziyyətə salırdılar.

Səməd hamıya qarşı sərt və amansız olmağa başlamışdı, ona öyüd-nəsihət verənləri təhqir edirdi, onu heç kəs başa düşmək istəmirdi və başa düşə bilmirdilər, adamların yalnız bir əqidəsi vardı – Əsəd xozeyinin qızı bu yoxsul və yetim uşağın tayı deyil.

Səməd Vurğun sonralar, 1928-ci ildə o günləri xatırlayaraq, Gəncədə “Səməd Vəkil” imzası ilə “Dəli şair” adlı bir poema yazmağa başladı. Əsər tamamlanmamış qaldı. Səməd “Dəli şair”dən “Dağlarda” adlanan böyük bir parçanı belə başlayır:

*Yaydı... Dəli şair əlvida etdi
Bülbülü səslənən yaşıl bağlara,
Azca nəfəs almaq zövqilə getdi
Al-əlvan buludlu qoşa dağlara.*

Sonra şair dağları, orada yaşayan dağlıların həyatını, keçmişdə olan milli qırğınları, faciələri fəlsəfi və poetik boyalarla təsvir edir. Dağlıların məclisinə bir dərviş gəlib çıxır. Səməd nakam məhəbbətini xatırlayaraq sözü dərvişə verir:

*Deyin ayrılıqdan qaldım avara,
Göz yaşım əks edir bu qəlbi-zara.
Deyin gülünc oldum hər bəxtiyara,
Bəndə qeyrət hanı! Namus, ar hanı?*

*Günlər keçirmişəm ölümdən yaman,
Ağladım ən şirin güldüyüm zaman.
Bən öldüm bu dərdlə ay dad! Ay aman!
Dünyada etiqad, etibar hanı?*

Səmədi – “Dəli şair”i evdən qaçıran, onu dağlara-daşlara salan, sönmək bilməyən ilk məhəbbətdən doğan “can yangısı” idi. O, Qaraqoyunluda olarkən komsomol təşkilatında işləmiş, ictimai işlərdə iştirak etmiş, Aşıq Ələsgərin qohumları ilə və aşıqlarla oturub-durmuş, onlarla birlikdə saz çalib oxumuşdur. Səməd öz səmimiyyətilə və məhəbbət bəlasından dağlara qaçan “Dəli şair” kimi, hamının hüsn-rəğbətini qazanmışdı. O, əvvəlcə Ermənistan, oradan da Zaqafqaziya komsomol qurultayına və oradan da Ümumittifaq qurultayına nümayəndə seçilmişdi. Lakin şair Tiflis qatarında Moskvaya gedərkən, Ağstafa stansiyasına çatanda Göyəzən dağını, Avey dağını, Qazaxa doğru uzanıb gedən yolları görmüş, kədərlənmiş, Dürrəni xatırlamış, “Dəli şair”ə məxsus bir intizamsızlıq və üsyankarlıqla qatardan düşərək birbaşa şəhərə, yazıq nəəsinin yanına qayıtmışdı. Bu hadisə 1923-cü ilin payızında baş vermişdi. Səməd Vurğunun qəflətən gəlib çıxması şəhərdə bir hadisə kimi qarşılandı. Hamı onun haqqında danışır. Səmədin acı taleyini duyanlar, xüsusən gənclər, saf məhəbbətə qarşı duran maneələrə nifrət yağdırırdılar. O vaxt biz hələ də Dürrəgilin evində, zirzəmidə yaşayırdıq. Səməd bir neçə gün evdən bayıra çıxmıdı. Bəzi qohum-əqrəbə, hətta Dürrənin anası Güllər xala və bacısı Xanım da onun görüşünə gəlib, öyüd-nəsihət verirdilər. Lakin “Dəli şair”in qaşları çatılır, gözləri məchul bir nöqtəyə dikilir və dinməz-söyləməz öz xəyal dəryasına qərq olub gedirdi. Onun dodaqları tərpənirdi, sanki kiminləsə, nə barədə isə danışırıdı.

Səməd yenidən dərsə başladı. Müəllimlər onun intizamsızlığını bağışladılar. O, dağlardan qayıdandan sonra, 1923-cü ilin noyabrında nənəmiz Ayişə xanım vəfat etdi. Bundan sonra yerə-göyə sığmayan, çılgın və inadkar Vurğuna bibimiz qızı, “Bijı” (*bacı*) deyə çağırdığı Xanqızı Vəkilova qayğı göstərməyə başladı.

Səmədi artıq bütün əhali “Məcnun” kimi aşiq olan “Dəli şair”, “Dəli Səməd” kimi tanıyırdı.

Onun bir çox qərribə xasiyyətləri – yuxarılarda dediyim kimi – uzun və pərişan saç saxlaması, Tolstoy kimi ət yeməməsi, pullarını, bəzən də paltarlarını dilənçilərə və qoca yoxsullara verərək özünün cır-cındır geyməsi, adamları acılaması, hər sözü gözün içinə deməsi, onun “Dəli şair”, “Dəli

Səməd” adlandırılmasına səbəb olmuşdu.

Bir dəfə, yenə Dilicanda (*biz bir daxmada, Dürrəgil isə ikimərtəbəli bir binada – İrəvan şosesində yaşayırdıq*) Dürrəyə aşiqanə söz atması – “Gedən xanım bax bəri, – Çəkil dəli sərsəri” kimi zarafatyana mükəlimə üstündə nənəsi onu məzəmmət etdi. Səməd gözlərindən sel kimi yaş yağdıra-yağdıra otaqdan çıxdı. Xeyli gözlədik, Səməd qayıtmadı. Zavallı nənəmiz narahat olmağa başladı, o, qəlyanı doldurdu və mənə Səmədin dalınca göndərdi. Mən onu küçədə, körpü üstə, çay kənarında, Dürrəgil tərəflərdə axtardım, tapa bilmədim, o, şəhərə yaxın gəlib çıxdı.

Səmədin balaca bədənində yurd salmış sevgi vulkanları tez-tez püskürürdü. 1922-ci ildən sonra Bakı qızlar seminariyasında oxumağa gələn Dürrəni görmək, heç olmazsa onu uzaqdan seyr etmək üçün Səməd ara-sıra Bakıya gələr və məktəbin müdürəsi olan Mədinə xanım Qiyasbəylinin (*Vəkilovanın*) evində qalardı və Dürrəyə şeirlər yazıb göndərirdi.

Səməd müəllimlik etməyə başlamışdı. Dürrə Bakıda oxuyurdu. Mən Gəncədə işləyirdim. Hər yay Dilican yaylağında olurduq. Belə vaxtlarda Dürrə yenə də özünü anlaşılmaz aparır, nə Səmədin sevgisini rədd edir, nə də öz qəlbindəkini açıq bildirirdi, sanki o, öz aşiqinin mənəvi əzablarından həzz alırdı.

Səməd Dürrədən uzaqlaşmağa çalışırdı, lakin bacarmırdı. Artıq Səməd Vurğun kimi tanınmağa başlayan şair, ara-sıra yenidən “Dəli şair” üsyankarlığına qayıdaraq, Dürrə ərə getdikdən sonra da ona şeirlər ithaf edirdi. Səməd uzun müddət Dürrənin ata evindən uzaqlaşa bilmirdi, o, ailəyə hərdən bir qonaq gedirdi, söhbətlərdən təsəlli tapmağa çalışırdı. İnsafla demək lazımdır ki, bizim köhnə qohumlar, xüsusən Dürrənin kiçik qardaşı Mahmud Səmədi mehribanlıqla qarşılayar və onu ovundurmağa çalışırdı.

Dürrə! Mənim əziz bacım! Bu sevgi macərasını yazmağa sən razılıq verdin və dedin ki: “Tarixi danmaq olmaz ki!” İndi mən bu sətirləri yazarkən sən də dünyada yoxsan, lakin sənə əziz xatirəni mən heç bir zaman unutmayacağam. Axı, sən bizim Səmədin şeir və ilhamının ilk pərisi idin!”

M. Vəkilov

*“Mənim qardaşım” xatirə-povesti,
“Azərbaycan” jurnalı, 1976-cı il,*

“... Məhəbbət gözəldir. İnsanların son saati onunla qurulacaqdır. Lakin D...
dən böylə bir ideal bəkləmək dürüst deyildir. O, hənuz körpədir. Çəmənarda,
gülşəndə dolaşmaq istəyən bir kələbəkdir. Əfsus ki, çamurlara düşdü...”

Nakam məhəbbət ömrü boyu onun qəlbində qövr edib, sağalmaz bir yara
olub, onu odsuz-ocaqsız yandırıb. Şair bu məhəbbətin yolunda nələr çəkmir...

Səmədi artıq bütün əhali “Məcnun” kimi aşiq olan “Dəli şair”, “Dəli
Səməd” kimi tanıyırdı. Onun bir çox qərribə xasiyyətləri - yuxarılarda dediyim
kimi - uzun və pərişan saç saxlaması, Tolstoy kimi ət yeməməsi, pullarını,
bəzən də paltarlarını dilənçilərə və qoca yoxsullara verərək özünün cırındır
geyməsi, adamları acılaması, hər sözü gözün içinə deməsi, onun “Dəli şair”,
“Dəli Səməd” adlandırılmasına səbəb olmuşdu.

... Dış xəstəxanasında buraxılış vərəqəsi paylayan orta yaşlı bir qadından
Dürrə xanımı soruşdum. O, əvvəlcə mat-mat üzümə baxdı, sonra soruşdu:

- Nəyinizə gərəkdi, qardaş, o, çoxdandı bizdə işləmir.
- Bilirsiniz, – dedim, – mənə bağışlayın, axtarışım bir az qərribədir, qey-
ri-adidir. Gəncliyində Dürrə xanım Səməd Vurğunla...
- Hə, indi başa düşdüm. Biz qızlar da çox tez-tez onun ətrafına toplaşıb:
- Dürrə xanım, bir az o illərdən, Səməd Vurğunla olan sevgi macəraları-
nızdan danışın, – deyərdik.
- Çox vaxt Dürrə xanım:
- Görüm o anlar sizin də başınıza gəlsin, – deyərdi. – Ay qızlar, neyniyir-
siniz, olan oldu, keçən keçdi.
- Bacı, bəlkə telefonunu, ya da ev ünvanını biləsiniz?
- Bilirəm, niyə bilmirəm, – deyə qadın Dürrə xanımın ev telefonunu əzbər
söylədi.

– Telefon nümrəsi əlimdə ola-ola yenə narahatçılığım azalmırdı. Zəng
eləyib məsələni ona danışsam, acığı gəlməz ki... Birdən telefona oğlu, ya da
həyat yoldaşı cavab verdi. Neyniyirsiniz Dürrə xanımı? Kimdi soruşan? Nə
cavab verim?

Düz iki gün bu fikir, bu narahatçılıqla yaşadım. Cürətsizlik mənə boğurdu,
üzüb əldən salırdı. Fikirləşirdim ki, bu, ailədir. Axı, xalqımızın oğul və

qızlarının təmiz adla, namusla, qeyrətlə yanaşı, bir az hövsələsizliyi də var.
Bəlkə elə mənə telefonda cavab verən adam da istiqanlı və hövsələsiz olacaq.
Səməd Vurğun, Dürrə xanım deyən kimi tez özündən çıxacaq. Əlli il bundan
qabaq Səməd Vurğunun Dürrəyə oxuduğu, yazdığı eşqnaməni indi onun
oğluna, qızına, ərinə necə başa salım? Bəlkə başqasının ailəsinə narazılıq
salmamaq xatirinə bu fikirdən əl çəkim?

... Titrəyə-titrəyə, nəfəsim qarala-qarala bir günorta üstü nömrəni yığ-
dım. Telefon dörd-beş dəfə uzun-uzadı zəng çaldı. Nəhayət bir qadın səsi
“bəli” – dedi.

Mən:

– Dürrə xanımı olarmı? – deyəndə, zəif bir səs: “özüdür, buyurun” – deyə,
cavab verdi.

Dəfələrlə üzr istəyib, mətləbi açdım, daha doğrusu, nə münasibətlə zəng
etdiyimi dedim.

O, xeyli cavab vermədi. Handan-hana kövrək və zəif bir səslə:

– Mən indi bərk xəstəyəm, – dedi, – yenicə təşrih olunmuşam, üç-dörd
gündür ki, evdə zorla gəzə bilirəm. Telefonunuzu deyən yazım, yaxşılaşsam,
mən özüm zəng edərdəm, görüşərik. Doğrudur, məndə Səməd haqqında ma-
terial çoxdur: fotosəkil, çap özü görməmiş əlyazması halında olan şeirlər və
məktublar...

– Dürrə xanım, təxminən neçə gündən sonra zəng edə bilərsiniz?

– Səhhətimdən asılıdır, çalışaram, tez olsun. İki həftəyə, yarım aya kimi
zəng edərdəm.

... Dəstəyi yerə qoyub rahat, azad nəfəs aldım. Cib təqvimində hər günün
üstündən həvəslə qara çəkirdim.

Bu günlərin niyə belə gec gəlib keçməsindən əzab çəkir və darıxırdım.

Etiraf edirəm ki, indiyədək mən heç kəsin görüşünü bu qədər həvəs və
intizarla gözləməmişdim.

1974-cü ilin gödək və soyuq yanvar günlərinin ikinci yarısını həvəslə yola
salandı narahatçılığım yenidən başladı. Fevralın 10-u günü dözməyib Dürrə
xanıma bir də zəng vurdum.

Telefonda qadın səsinə eşidib sevindim. Amma bu səs Dürrə xanımın
xəstəliyinin daha da şiddətləndiyini və yenidən xüsusi müalicə komissiyasında
yatdığını söylədi. Hansı palatada yatdığını soruşdum. Qız kövrək səslə:

– 321-ci palatada – dedi. – Yanına hər gün buraxmırlar. Şənbə və çərşənbə

günləri saat 5-dən 7-yə kimi, bazar günü isə saat 12-dən, 7-yə kimi.

Dəstəyi yerə qoydum. Sevindim ki, nə yaxşı bu qız kimliyimi soruşmadı. Saata baxdım, altıya beş dəqiqə qalıb. Bazar günüdür. Səhəri bazar ertəsidir, demək Dürrə xanımın yanına buraxmırlar. Onun yanına getməyim çərşənbə gününə qaldı.

Bazar ertəsi və çərşənbə axşamı ancaq çərşənbə gününün intizarında qaldım. Çərşənbə axşamı işdən bir az tez çıxmaq istədim. Səhəri Dürrə xanımın yanına getmək üçün xüsusi hazırlıq görmək məqsədilə. Mümkün olmadı. Saat 7-yə işləyəndə işimi qurtarıb avtobusa qaçdım. Mətbəədə işləyən köhnə bir dostumla rastlaşdım. Dostum xoş-beşdən sonra qoltuğundakı bir dəstə qəzeti göstərib:

– Buyur, götür, təzədir, oxuyarsan – dedi. Mən:

– Tələsirəm, – dedim, bir “Bakı” qəzeti ver, yolda baxaram.

Metroda yerimi rahatladım. Xeyli getmişdim, dostumun verdiyi qəzet yadıma düşdü. Onu cibimdən çıxardanda nədənsə dərhal sonuncu – dördüncü səhifəyə baxdım.

Qəzetə baxa-baxa fikrim yenə səhərki görüşün yanında idi...

Gözüm qara çərçivəyə alınmış ad yığınınə sataşdı. Ötərgi bir-ikisinə baxmaq istədim. Bu nədir ilahi? “Dürrə xanımın” yox, yox, ola bilməz. Doğrudanmı bu odur?

“Səməd, Lalə, Əsəd, Məcid, Sənubər, Yaqut, Hidayət, Səkinə, Mariya, Məryəm, Zeynalovlar, əzizləri Dürrə xanımın vəfatı münasibətilə kədər-ləndiklərini bildirir və dərin hüznə baş sağlığı verirlər”.

Qəzet dizimin üstündə, gözüm qatarın sürətlə ötüb keçdiyi məzar kimi qaranlıq tunelə zillənmişdi. Nə fikirləşirdim? Dürrə xanımla görüşə bil-mədiyiməmi təəssüflənirdim. Yoxsa özünü görmədiyim adamın ölümünəmi? Əlbəttə, hər ikisinə!

Dürrə xanım Səməd Vurğun haqqında olan sözü-söhbəti özü ilə dilsiz torpağa apardı. Heyifsilənimmə, ağlayımmı?...

Bəs onun telefonda mənə dediyi və onda saxlanan qiymətli sənədlər necə oldu?

“Məndə Səməd haqqında material çoxdur. Yaxşılaşsam görüşərik hamısını verəcəm Sizə. Bu gündən sabaha etibar yoxdur. Sonra itib-batar. Bəli, şeir də var, məktub da, şəkil də. “Dürrənin səsi”, “Dilican dərəsi” şeirlərinin əlyazması məndədi, saxlamışam. Balaca ölçüdə çəkilmiş fotoşəkilləri də

var. Dəli-dolu, daha doğrusu alovlu vaxtı göndərib. O şəkilləri və “Dürrənin səsi” şeirini heç yerdə çapda görməmişəm. Onların hamısını verəcəm Sizə” – demişdi.

Görəsən Səməd Vurğun sağ olsaydı ilahi bir eşqlə sevdiyi Dürrənin ölümünə nə yazardı? Yəqin ki, 1926-cı ildə yazdığı bu misralar kimi o da bədbin olardı:

*Ey vah, o xəyal pərisi nolmuş?
Ömrüm qəmü-həsrət ilə dolmuş...
Fikrim düşünür o əski anı,
Dürrə! Səni sevdiyim zamanı...
Röyamı, nədir bu gördüyüm, ah?!
Xülyamı, nədir bu aləm, ey vah?!
Artıq günəşin ziyası sönsün!
Artıq bu diyar məzara dönsün!
Əflakı ahım dumanı sarsın,
Varlıq sürüşüb zavalı varsın!*

* * *

Xeyli zəhmət bahasına yazdığım “Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti” yazımı 1976-cı ildə dərc olunmaq üçün “Ulduz” jurnalına təqdim elədim.

Jurnalın baş redaktoru görkəmli şair Əhməd Cəmil on-on iki gün sonra zəng eləyib yanına gəlməyimi bildirdi. Onunla görüşən kimi mənim əziz dostum şair Səyavuş Sərxanlımı da yanına çağırdı. Elə ilk andaca həmişə mənim yazılarımı oxuyub redaktə edən publisistika şöbəsinin müdiri Səyavuşdan soruşdu:

– Oxumusanmı, – dedi, – Şəmistanın bu yazısını? Səyavuş yek kəlmədən:

– Bəli, Əhməd müəllim, oxumuşam, – dedi, – xoşuma da gəlib, indiyə qədər Vurğunun ilk məhəbbəti barədə mətbuatda bu mövzuda yazı olmayıb. Dözdü, bu barədə eldə-obada çox danışılıb. Amma heç kəs Vurğunun ilk məhəbbətini qələmə almayıb. Səməd Vurğun ömrünün hər anı, hər günü və əhvalatı bugünkü oxucu üçün maraqlıdır. Dərc eləsək pis olmaz...

Əhməd Cəmil asta qısıq səslə:

– Mən də oxudum, – dedi, – düzü, xoşuma gəldi. Verək, nə deyirəm, çap olunsun. Bir məsələ var, qorxuram ailəsi, Xavər xanım, nə bilim necə qarşılayar...

Səyavuş:

– Əhməd müəllim, – dedi, – Səməd Vurğunun altı cildliyinin birinci cildinə baxsanız görürsünüz ki, əksəriyyəti Dürrəyə yazılmış məhəbbət şeirləridir.

– Ay Səyavuş, bala, mən qadın qısqanclığından qorxuram. Eşitdiyimə görə S. Vurğunun sözlərinə Zeynəb Xanlarovanın oxuduğu “Tərənəm” mahnısını ailəsi yuxarıya şikayət edib ki, oxunmasın. Nə var, nə var orda “Görünse gözüne o Dürrə xanım” misrasında Dürrənin adı çəkilir. Vurğunun ilk məhəbbətinin mən də şahidiyəm, – bir az şübhə və tərəddüdlə: – nə deyirəm, Səyavuş, bala, onda qol çək, göndərək mətbəəyə.

“Vurğunun ilk məhəbbəti” mətbəəyə yığılmağa göndərildi. Aradan iyirmi gün keçər-keçməz Əhməd müəllim yenə məni yanına çağırdı. Onsuz da qaşqabaqlı və xəstəhal olan şair çox bikef idi. Könülsüz:

– Otur, – dedi, – oğul, hardansa, kimsə Xavər xanıma xəbər verib ki, bizim jurnalda Dürrə və Vurğun məhəbbəti haqqında yazı gedir. Xavər xanım zəng eləmişdi. Bərk əsəbiləşib, nə dedim, nə elədimsə razılaşmadı. Elə iki sözünün bir başı deyir ki, Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti də mənəm, son məhəbbəti də ailəsidir. Səni istəyirlər, get, onlarla görüş, bəlkə sən yola gətirdin, amma inanmıram. Mətbəədən sənin yazını da gətirdiblər onlardadır...

Axşam Aybəniz xanım zəng elədi. Hal-əhvaldan sonra birbaşa mətləbə keçdi:

– Sənin yazın, – dedi, – Xavər xanıma əsəbiləşdirib. Səhər saat on ikinin yarisində muzeyə gəl, söhbət edək. Qardaşım Yusif də gələcək.

Düzü, Yusif Səmədoğlunun gəlməyi məni açdı. Bir tərəfdən də onun gelişinə inanmırdım. Ona görə ki, bu ağır taxtalı adam çox az hallarda tədbirlərə gedərdi. Hətta Səməd Vurğunun ev muzeyinə də az-az gələrdi...

Dördümüz də üzbəüz oturduq. Birinci Xavər xanım “hücuma” keçdi:

– Ay oğul, ay Şəmistan, bu nə məsələdi, niyə belə elədin. Mən hər yerdə deyirəm ki, mənim üç oğlum, bir qızım var. Balalarım da demişəm ki, Şəmistanı qardaş kimi qəbul edin. O, Səməd Vurğun haqda çox xeyirxah iş görür. Bəs bu nə idi, bu nəyə lazımdı, belə şey olmayıb, nə ilk məhəbbət, nə zad, belə şey olmayıb...

Yusif siqaretini külqabında basıb söndürdü:

– Getdin Mixail Şoloxovla görüşdün. Atamın Ermənistan və Gürcüstanda, Moskvada olan dostlarını axtarıb tapdın. Onların xatirələrini dərc elətdirdin. Bunları çox sağ ol ki, vaxtında elədin. Rayonlarımızda atamın yaxşılıq elədiyi adamlar haqqında yazdın. Bunlar çox yaxşıdır, inan, görüşdüyüm adamlar məclislərdə bunları fəxrlə danışanda mən də bir oğul kimi qürur hissi keçirirəm. Amma ay Şəmistan, bu məhəbbət məsələsi bir az tezdi...

Xavər xanım daha da hirsləndi:

– Nə tezdi, sən nə danışırısan, ay oğul, belə şeylər olub ki, sən gec-tezindən danışırısan. Mənim kişim məni sevib, ailəsinə də çox bağlı, sadıq adam idi.

Mən günahkar bəndə kimi özümü ələ alıb:

– Xavər xanım, – dedim, mən heç yerdə yazmamışam ki, Səməd Vurğun ailəsini sevməyib. Sevib, oğlunu da, qızını da və Siz Xavər xanıma da çox sadıq olub, Sizə əla şeirlər də yazıb. Bunu hamımız bilirik. Mənim qələmə aldığım Səməd Vurğunun 1922-1930-cu illərdəki ilk məhəbbətidir. Sizi isə 1934-cü ildə Abdulla Şaiqin evində məşhur folklorçu Hübət Əlizadənin toylunda görüb sevib. Məni bağışlayın, əlbəttə bu ailə söhbətidir. Mən ailənin işinə qarışa bilmərəm. Bu fikirdə də deyiləm. Axı, hamı kimi Səməd Vurğunun da ilk məhəbbəti olub. Onun ilk Dürrə məhəbbəti siz Xavər xanımın saf məhəbbətinə kölgə salmır. Bunu rayonlarda görüşüb söhbət elədiyim Səməd Vurğunun çoxsaylı dostları da etiraf eləyirlər. Xüsusilə, Qazaxdakı keçmiş seminaristlər – Böyükağa Miralayev, Osman Sarıvəlli, Əsgər Xasməmmədov, Mirqasım Əfəndiyev, Zahid Vəliyev, Söyün Nəsimov, Musa Hüseynov və başqaları Səməd Vurğun haqqında 1958-60-cı illərdə xatirələrini yazıblar. Həmin xatirələr Nizami muzeyində saxlanılır. Mən onların hamısını oxumuşam. Hətta bu yaxınlarda rəhmətə gedən qaynınız Mehdixan müəllim “Səməd Vurğunun tərcümeyi-halı” məqaləsində yazır:

“Varlı bir ailədən olan Dürrə yoxsul, yetim və kimsəsiz aşiqə sonralar könül vermədi. Eşqində, məhəbbətində uğursuzluğa düçar olan həssas qəlbli gənc şair bədbinləşmiş, ətrafdakılara qarşı sərt və etinasız olmuşdu. Hətta bir dəfə: “Oğlum, onlar sənə qız verməzlər, biz Əsəd xozeyinin padvalında oluruq, səni hamı “dəli Səməd” adlandırır, bizi biabır eləmə, qabağına gələnə acılama, tərsliyindən əl çək!” – deyən nənəsini də acılamışdı”.

1976-cı il aprel 10-da Qazaxda çıxan “Qalibiyyət bayrağı” qəzetində Səməd Vurğunun keçmiş seminariya yoldaşı Əsgər Xasməmmədov

“Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti” adlı kiçik bir yazı da dərc etdirib.

Bayaqdan sakit oturub dinməyən Aybəniz xanım yarızarafat, yarı-ciddi:

– Ay yoldaşlar, – dedi, – mən bu iclasa özümü sədr seçirəm və təklif edirəm, Şəmistan bu yazını çapa verməsin. Bu yazı qalsın bizdə, qoyaq muzeyin fonduna, zaman keçər, vaxt gələr, yüz ildən sonra Səməd Vurğunun gələcək tədqiqatçısı onun ilk məhəbbəti ilə maraqlansa, ondan istifadə edər...

Yenicə sakitləşən Xavər xanım bu təklifi axıra qədər dinləməyib Aybəniz xanımın sözünü kəsdi:

– Nə danışsən, Aybəniz, heç bilirsən nə deyirsən? Yəni yüz ildən sonra da kimsə bilsin ki, Səməd Vurğun mən Xavəri yox, hansısa bir Dürrəni sevib, yox elə şey olmayacaq.

Yusif bığaltı xırdaca-xırdaca qımışırdı. Mənim mətbəədə yığılıb gəlmiş “Vurğunun ilk məhəbbəti” məqaləm makina yazısı ilə birgə stolun üstündə idi. Aybəniz xanıma baxıb zarafatla dedim:

– Yoldaş “sədr”, Sizin təklif keçmədi. – Xavər xanımdan icazə alıb stolun üstündən yazını götürdüm.

– Əgər Xavər ana bu yazının çap olunmasını istəmirsə, onda icazənilə mən də əlyazmamı cırıb atıram, – deyib yazını parça-parça eləyib zibil qabına atdım.

Aybəniz xanım:

– Mən də “sədr” kimi istefa verir, iclasımızı bağlı elan edirəm, – deyib bərkdən güldü.

Xavər ana mənə Vurğun məhəbbəti haqqında öyüd-nəsihət verirdi. Ona görə bir az gec çıxdım. Yusif Səmədoğlu getmişdi. Muzeydən çıxanda pilləkənin başında Yusif müəllimi papiros çəkən gördüm. Mərtəbəni aşağı düşər-düşməz Yusif müəllim geri boylandı. Muzey qapısının örtüldüyünü görüb sol əlilə çiynimə toxundu. Astadan:

– Sən anamın dediklərindən incimə, – dedi. – Xavər xanım (*Aybəniz də, Yusif də çox vaxt səmimiyyətlə analarına belə müraciət edərdilər*) bəzən Səməd Vurğuna ilahi məhəbbəti olan kişiləri belə az qalır qısqansın. Dayandı, təfərrüclə mənə baxıb:

– Doğrudanmı səndə yazının əlyazması qalmadı? – deyə soruşdu. Xavər xanımın tənqidindən, daha doğrusu, onu əsəbiləşdirməyimdən özümü itirmişdim. Ona görə də bir az gec, ehtiyatla cavab verdim.

– İkinci nüsxə qalır, – dedim. Yusif müəllim:

– Saxla dedi, heyifdi, cırıb atma, sən gələcə qədər yazına mən də baxdım. Orda yeni faktlar var. Oğlu da olsam mən onları bilmirdim. Anam Xavərinki qadın hikkəsidi. Saxla, vaxt gələr lazım olar. Onu yaxşı dedin ki, Xavər xanım, Səməd Vurğunun Sizinlə məhəbbəti 1934-cü ildən, Dürrə Səməd Vurğun məhəbbəti isə 1919-cu ildən, seminariyada oxuyanda Qazaxdan başlayıb.

* * *

Müəllifdən yekun söz...

Görəsən yer üzündə elə bir adam varmı ki, onun ilk məhəbbəti olmasın. Uzun ömür yaşamış ağsaqqal üçün həyat ona görə gözəldir ki, onun ilk məhəbbəti olub. Uzaq keçmişdə də olsa, vüsalına yetmədiyi ilk məhəbbətin dadı-tamı onu yaşadır.

Səməd Vurğunun bir ovçu dostu vardı. Allahyar Behbudzadə on ildən çox şairlə ov səfərlərində olmuşdu. O danışdı ki, ümrünün sonlarında Səmədin yanında Dürrə xanımdan söhbət açanda deyirdi:

– Əy, yekə kişisən, mən səni etibarlı oğlan kimi tanıyıram, etibarsız adamdan niyə söz salıb, köhnə yaramızı təzələyirsən.

Bunları deyən şair bir xeyli dinib-danışmazdı. Fikir-xəyal ağışunda qalardı.

Səməd Vurğunun ilk gəncliyində “qıbləgahım” – deyə Dürrəyə yazdığı aşiqanə və yanıqlı silsilə şeirlərin və qoşmaların heç biri yaddaşlardan toplanmayıb. Bu şeirlər şairin seçilmiş əsərlərində dönə-dönə nəşr olunub. Onların bəziləri M. Füzuli adına Respublika Əlyazmaları İnstitutunun elmi arxivində saxlanılır.

Bu sətirlərin müəllifi 1972-ci ildən başlayaraq Səməd Vurğunun izilə Azərbaycanda və keçmiş İttifaqda axtarışlar aparıb şairin gənclik, seminariya və şair dostları ilə görüşlərindən beş kitab yazıb: “Vurğun keçib bu yerlərdən” (*I və II kitab*), “Vurğun ömrü”, “Yaddaşlarda yaşayan Vurğun” və “Vurğun ömrü məktublarda”.

Görüşdüyüm adamların hər biri Səməd Vurğunun danışılmaz ilk məhəbbətindən müəyyən epizodlar danışılar. Qələmə aldığım bir neçə əhvalat kitablarımda öz əksini tapıb. Şairin yeganə qardaşı, Səməd Vurğunu ata kimi sevən professor Mehdixan Vəkilovun “Ömür dedikləri bir karvan yolu” xatirələr kitabını oxumağı tövsiyə edirəm. Mehdixan müəllim kitabının “Unuduldu eşqin andı...” fəslində bu barədə geniş söhbət açır. Səməd

Vurğunun ilk məhəbbəti barədə Mehdixan müəllimin yazdığı bir epizodla yazımı tamamlayıram. O, kitabının 81-ci səhifəsində yazır:

“Səməd Vurğun bir çox illər ərzində ilk sevgisinin təsirindən xilas ola bilməyir və Dürrəni tez-tez xatırlayırdı. Səməd Vurğun “O sevdalı qızın” xəyalı ilə yatıb-dururdu.

*Dürrənin kipriyi xain bir oxmuş O, hicranla fəqət inlərkən neçin?
Oyattın da məni, hər için-için? Ağlatdın yenə qəlbi – məcruhimi. Hiss
etməzmisən, ah söylə ruhimi?*

Dürrənin gözəl ailəsi vardı, namuslu, sədaqətli bir qadın kimi Səmədin hərəkətlərindən bəzən inciyirdi. Bir dəfə mən Dürrəgildə (atası evində) olarkən Səməddən şikayətləndi: “Bir ona desən ki, məndən əl çəksin, axı mən ailəliyəm, yaxşı deyil!”

– Üzüylə bacarmır axı, – dedim. – Gün gələr, sən də anlayarsan ki, bacarmır, bacara bilmir. Düz müsən, yenə düz, görək axırı hara gedir...

Dürrə daha kiridi. Yan otağa keçib mənə çay gətirdi. Əlindən xata çıxmış adam kimi peşman olmuşdu. Onun özünü itirdiyi belə halları az görmüşdüm.

GÖRÜNMƏ GÖZÜMƏ...

Səməd Mirqasımı evə yola salandan sonra seminariyanın həyatında xeyli gəzişdi. O, sanki boş qalmış otaqda, geniş həyatda özünə yer tapa bilmirdi. Səhər bazar günü olduğundan uşaqların əksəriyyəti kəndə getmişdi. Səməd əllərini sinəsində çarpazlayıb eyvanın dirəyinə söykəndi. Öz acı taleyini düşünür, yetimliyini, sevgilisinin dönüklüyünü xatırladıqca yaranışına lənətlər yağdırırdı. O, hər dəfə bu eyvandan axşamın nurlu şəfəqlərini seyr edəndə bədəni bir atəş, bir fırtına içində coşub-çağlayır, xəyalı isə geniş, sonsuz fəzalarda süzür, hey süzürdü... Bu dəmdə “insan niyə qanadsızdır? - deyir, arzusu gözündə qalmışlar kimi qaşlarını çatır və məyus olurdu. Gözlərini sonsuz səmadən çəkmədən bu həyatdan uzaq, lap uzaq, sərin rüzgarlı, yamyaşıl dağların arxasında ilahi bir çöhrə görür, orda varlığına, dərd və qayğılarına çarə axtararaq deyirdi:

*Of... bu yerlər yazıq ruhuma dardır;
Kəsilməmiş yollarım dumandır, qardır.
Vaxta ki, bu hüddud, bu sərhəd vardır,
Ömür dedikləri rüyaya bənzər.*

Səməd üçün Dürrə hər damlası bir şərbət olan həyatın gözəlliklərindən yaranmışdı. Onun gözündə çiçəklərin ən şuxu, qürub çağının oynaq şəfəqlərindən ən parlağı və bülluru, nur çiçəyi Dürrə idi. O, nəyə baxırdısa, Dürrənin alnındakı bir dəstə qıvrım telləri görür, qəmli şeirlərində də bunu vəsf edirdi.

Seminariyada ona təsəlli verən, ovunduran ikicə dostu vardı: birisi yenicə evlərinə yola saldığı Mirqasım Əfəndiyev, biri də Əsgər Xasməmmədov. Səməd birinciyə Əfəndi, ikinciyə isə Paşa deyirdi. Onlar da Səmədi Vəkil Səməd çağırırdılar.

... Əsgər paşa səhərdən harasa yoxa çıxmışdı. Səməd yataq otağına qayıdıb divardan asılmış balaca skripkasını götürdü. Qapının sağ küncünə çəkilib, yanıqlı el havalarından “Yurd yeri”ni çalmağa başladı. O, bu skripkadan tar və saz kimi istifadə edər, “Əsli və Kərəm”, “Aşiq Qərib” dastanlarından parçalar

Soldan birinci Əsgər Xasməmmədov, Şərifzadə, Qazax rayon partiya komitəsinin birinci katibi Hüseyn Cavadov və Səməd Vurğun, 1947-ci il, Qazax.

nək bağında, Axırıncı dərş Əli Əfəndinin idi. O da gəlmədi. Sənə də əlim çatmadı, sizin dərş hələ qurtarmamışdı. Özümü verdim bağa. Bilirsən, nə cövüz var, Əməlli-başlı yetişib. Ağaclar doludur. Al, sənə də gətirmişəm.

Əsgər paşa cibindəki cövüzləri çarpayının üstünə tökdü.

– Ye, niyə durmusan, – deyə o, Səmədə təklif elədi.

Səməd cövüzlərə gözücu baxsa da birini də götürüb sındırmadı. Əsgər dostunun nədən qəmləndiyini gözəl bilirdi. İstəyirdi ki, zarafatları ilə ona hər şeyi unutdursun.

– Ay Səməd, indicə gələndə yolda kimi görsəm yaxşıdır, – Əsgər tez səsinə kəsdi. Ürəyində “bu nə idi, desəm Dürrəni gördüm, bütün gecəni yatmayıb sərgərdan gəzəcək, adı üçüncü dəfə kondüyün jurnalına (*məktəbin rejim, intizam jurnalı idi*) düşəcək. Bədbəxti seminariyadan yarımçıq qovacaqlar” – deyə düşündü.

Əsgər Səmədin seminariyada ən yaxşı musiqiçi olduğunu, əlaçı olduğunu,

çalardı. Dürrənin həsrətindən onun balaca, kövrək ürəyi şam kimi əriyirdi.

– Ayə, sənə nə olub, ay Vəkil, yenə kamanı ağladırısan?

Səmədsəsəbaşını qaldırdı. İkiəlli skripkadan yapışib onu özünə söykədi. Doluxsunmuş gözlərini Əsgər paşaya zilləyib:

– Əvvəl sən mənim sualıma cavab ver, – dedi, – hardasan, yağlı əppəyə dönüb itmisən?

– Harda olacam, bilmirsənmi, Ağköy-

şəxsən məktəb müdirinin onun xətrini istədiyini xatırlayıb arxayınlaşdı. İntizamsızlığa görə kondüyün jurnalına Səmədin adı sonuncu dəfə düşsə də qovulmayacağını yəqin etdi.

Səməd gecdən-gec:

– Yolda kimi gördün, Əsgər paşa, – dedi.

– Kimi görəcəm, dostumuz Mirqasımı. Qırmızı xurcun çiyində, çarığın dabanını bərkidib, kompası da Şıxlını göstərirdi. Qəm eləmə, sabah axşamüstü Həcər ananın fəşəlisini yeyəcəyik.

Ayaq üstə dayanmış Səməd ağır, həm də qəmli nəzərlərlə çarpayıda uzanmış Əsgər paşanın gözlərinin içinə baxdı. Onun baxışlarının ağırlığı dostunu çaşdırdı.

– Gözünün içinə kimi yalan danışırısan, Mirqasım iki saatdan çoxdur gedib, sən onu harada görə bilərdin?! De görüm kimi görmüsən?

– Vallah, Səməd sən deyəni görməmişəm. O ki, burda deyil. Bakı darülmüəllimatı hara, Qazax seminariyası hara?

Əsgər dostunun xatirinə ağ yalan dediyindən ətli yanağı qıpqırmızı oldu. Pörtmüş üzünü divara döndərüb əlindəki cövüzü sındırmaq bəhanəsi ilə onu ovucunun içində bir neçə dəfə divara vurdu.

Səməd yaxınlaşıb onun biləyindən yapışdı, əlindən cövüzü alıb dişilə sındırdı.

– Al, bunun ki, qabığı nazikdir, dişlə sındırmaq olur. Özünü divara niyə döyürsən?

Əsgər cəld çarpayından yerə düşdü.

– Səməd, – dedi, – hələ axşamandır, yatmağa çox var. Gedək bir az seminariyanın arxasındakı təcədə gəzək.

Onlar çay sahilində, həmişə dərş hazırladıqları təcədə xeyli gəzdilər. Əsgər paşa nə qədər gülməli əhvalatlar danışib zarafat edirdisə, Səmədin könülü açılmırdı. Birdən Əsgərin yadına gözetçini aldatmağı düşdü.

... Əsgər cövüz oğurluğuna gedəndə gözetçi təcədə oturmuşdu. O, heç cürə oğurluq edə bilməyəcəyini görəndə qaçıb Ağköynək kəndinin qırağındakı balaca uşaqları inandırır ki, qaçın gözetçi Murada deyən ki, ot tayana od düşüb yanır. Arvadının qışqırmaqdan boğazı cırıldı, tez ol gəl.

Uşaqlar gözetçi Murada ot tayasının yandığını deyən kimi qaça-qaça evinə getdi. Gözetçinin deyənə-deyinə uşaqları qovduğunu görüb:

– Bu dəfə 1:0 mənim xeyrimə, a Murad dayı, – dedi.

Əsgərin hay-küylə danışdığı əhvalata diqqətlə qulaq asan Səməd gülümsünüb:

– Yaman fırıldaqçısan, – dedi, – ay Əsgər paşa...

– Səməd, gəl, sabah yenə gedək cövüz yığaq, bazar günüdür, Mirqasım qayıdana kimi nə edəcəyik?!

* * *

Səhəri günortaüstü iki dost cövüz oğurluğundan yeyib-doyub, kefləri kök Qazaxın mərkəzi küçəsində gəzişirdilər.

Səmədin tez-tez Əsəd xozeyinin evinə tərəf getməyinə Əsgər mane olmaq istəyirdisə də mümkün olmurdu. Onlar seminariya həyatında Mirqasımın yağlı fəsəli gətirəcəyindən danışib gülsələr də hər ikisinin oğrun gözləri Əsəd xozeyinin darvazasında idi.

Birdən-birə onlardan xeyli irəlində Dürrə göründü. Onun qara, uzun hörükləri yumru döşlərinin yanından üzəşəğı sallanırdı. Xozeyin qızı bahalı ipək paltarda elə qəşəng bəzənmişdi ki, sanki gözəllik ilahəsi idi. O, öz bədbəxt aşiqinə doğru irəliləyirdi. Qızın qarabuğdayı yanaqları həyəcandanmı, yoxsa firavan keçən həyatın varındanmı, od tutub yanırdı. Ərköyün qızlara məxsus yerışı mütənasib bədənində xüsusi gözəllik verirdi. Səməd Dürrəni görən kimi özünü itirdi. O, indi ətrafına boylanır, döyüş meydanından qaçmaq istəyən fərariyə bənzəyirdi. 30-40 addımlıq məsafə ona həyatla ölüm arasındakı yol qədər qorxulu görünürdü. Axı, bir ilə az qalırdı ki, o, məhəbbət qibləgahının nə üzünü görür, nə səsinə eşidirdi.

Əsgər paşa Səmədin mütləq qıza yaxınlaşacağını bildiyindən qorxa-qorxa ətrafa boylanırdı ki, birdən müəllimlərdən, ya da yaşlı adamlardan görən olar.

Səməd dostunun dinmədiyini görüb:

– Əsgər paşa, dedi–ora bax, o, Dürrə deyilmi bizə tərəf gələn?

– Əsgər paşa könülsüz, həm də qorxa-qorxa dedi:

– Hə, odur, görürəm, sən Allah yaxınlaşma, görən olar, biabır olarıq.

Səməd dinmədi, onun ürəyi elə döyünürdü ki, az qala indicə partlayacaqdı.

– Salam, Dürrə, necəsən, dünəndən gəlmisən? – Səməd soruşdu. Dürrə ayaq saxlayıb gülümsündü. Səmədin bir-birinə qarışmış tozlu, qara, qıvrım saçlarında nəzərlərini xeyli saxladı. Ürəyində deyirdi ki, başını daramaq üçün özünə bir daraq ala bilmirsən, hələ qız da sevirsen. Gör, hələ yuyulmamış köynəyin necə də üzülüb, şalvarının balağı torpaqda sürünməkdən didilib.

Səməd Dürrənin onun üst-başına diqqətlə, həm də kinayə ilə baxdığını görüb dedi:

– Belə baxma, Dürrə xanım, erkək atın çulu cırıq olar. Xozeyin qızı qəhqəhə çəkib güldü.

Səməd xozeyin qızının gülüşündən yox, təsadüfi görüşdən özünü itirmişdi. Dönüb dostuna baxdı. Əsgər paşa başı ilə işarə edib:

– Tez ol, gedək, – dedi.

Birdən Səmədin yadına nəsə düşmüş kimi tələsik ciblərini axtardı. Əlini cibindən çıxarıb ovcunu açdı.

– Dürrəciyim, – dedi, – sənə nəsə bağışlamaq istəyirdim. Amma üstümdə heç nə olmadı, bircə bu cövüzdən başqa. Atalar yaxşı deyib, bəxtini cövüzdə sına. Gəl, bu cövüzü qoyum ayaqlarının altına, onu vur sındır. Əgər cövüz saf çıxsə, deməli sən mənimsən, yox çürük çıxsə...

O, sözünün dalını demədi, aşağı əyildi. Cövüzü qızın dabanı yanında yerə qoydu. Qəddini düzəldib, qəmli baxışlarını hər cür qayğıdan, kədərdən uzaq Dürrənin özünə dikdi. Qızın şən-şən güldüyünü görüb:

– Vur, – dedi, – vur sınısın.

Dürrə ayağını qaldırıb ani olaraq havada saxladı. O, sanki ipək corabını, par-par yanan dikdabanını yoxsul aşiqinə göstərirdi. Qız qara gözlərini sözdürüb bir dikdabana, bir cövüzə, bir də Səmədə baxdı. Səmədin ürəyi nimdaş köynəyi altından tir-tir əsirdi. Dikdaban bir zərbə ilə cövüzü sındırdı. Səməd əyilib torpaqqarışıq cövüzü gütürdü. Ovcunda çürük cövüzü görəndə onsuz da qara olan sifəti daha da tünd rəng aldı, sonra da göyərdi. Sol əlinin şəhadət barmağı ilə çürük cövüzü qarışdırdı, sanki gözünə inanmırdı. Səməd sərt bir hərəkətlə başını dik tutub Dürrəyə şeir dedi:

Görünmə gözümə, yar, qan ağlaram,

Tülək tərən kimi səkən vəfasız.

Onu bil, Məcnundan yaman ağlaram,

Sinəmə dağ-düyük çəkən vəfasız.

1975-ci il

Vurğunun¹

*Dolaşır biçarə divanələr tək
Hər ülkəni, hər diyarı Vurğunun.
Könlüm evi xəstəxanələr tək,
Axtarır içməyə ağı Vurğunun.*

*Çəkdiyim pis günlər məlum ellərə,
Dəli Səməd düşüb ağız-dillərə,
Gözümün yaşları dönüb sellərə,
Çox itirib sən tək yarı Vurğunun.*

*Yəqinimdir mən varmaram da başa,
Sən ucal, ey Dürrəm, sənciyəz yaşa!
Hərdən qılsın məzarıma tamaşa,
Onda çox sevə məzarı Vurğunun.*

* * *

*Bən ki, bu dünyadan əl üzdüüm artıq,²
Qoy nə dərd bilənim, nə yarım olsun!
İlk dəfə eşqimi söylədiyim yer,
Boranlı bir gündə məzarım olsun!*

* * *

*Yenə xəstəliyim, əski halım var,³
Yenə dərd əlindən ərzi-halım var.
Əvət, zəhərliyəm... Yaxın durmayın,
Tarimar düşüncəm, dar xəyalım var.*

¹ 1918-24-cü illərdə Qazax seminariyasında oxuyanda yazıb. 1960-cı ildə nəşr olunmuş altı cildliyinin İkinci cildinin 309-cu səhifəsində dərc olunub.

² Əkrəm Cəfərə yazdığı məktubdan götürülmüşdür. Gəncədə 1928-ci ildə müəllim işləyəndə yazmışdır.

³ Altı cildliyinin İkinci cildində 1960-cı ildə səh. 325-də dərc olunub. Şairin özünün əlyazmasında "Dürrənin dəftərindən" qeydi var.

D. Əbədilik pənahgahına –M.⁴

*Badi-səba, bir xəbər ver o yara,
Getdi ümrüm tam əfyanə, de gəlsin!
Şu düşkün, pəjmürdə halıma çarə
Etmək üçün salıb yadə, de gəlsin!*

*Mən diləram qucağında can verəm,
O gül üzlü dilbər burya de gəlsin!
Təqətim qalmamış yanına gedəm,
Zəhmət çəkib, bu diyarə, de gəlsin!*

*Yar əlindən yaman şikayətim var,
Məhəbbət uğrunda zəlalətim var,
Söylə bunu yara, əmanətim var,
Vurğun olub bir biçarə, de gəlsin!*

*Gəlsin bir azcasa duraq yan-yana,
Uğrunda qalmışam mən yana-yana.
Edəmmərəm tabi artıq hicrana,
Ümrüm, günüm getdi zayə, de gəlsin!*

*Nalə qılar künül şamı hər səhər,
Kor gözlərim ağlar qanı sərbəsər,
Vurğun künül sana sarı, bəxtəvər,
Gəldi axır ilticayə, de gəlsin!*

⁴ Dürrəyə əbədilik pənahgahına məndən

Tərlanım

*Tərlanım, tərlanım, gözəl tərlanım!
Sənə qurban olsun bu düşgün canım.
Görünsə gözüne o Dürbə xanım,
De ki, Vurğun gədalara dönübdür.*

*Tərlanım, tərlanım, bir qalx havaya,
Bir yazığın gəlsin mən binəvaya,
Əğyara dil verən o bivəfaya
De ki, Vurğun gədalara dönübdür.*

*Tərlanım, tərlanım, artıbdı qədim,
Dəryayi-əşqində qərq oldu gədim.
Görünsə gözüne xəyal həmdədim,
De ki, Vurğun gədalara dönübdür.*
1926

Şikəstəyə məktub

*Başına döndüyüm əziz Şikəstə.
Dinlə məni, halı yaman olmuşam.
Qəlbədən yaralı, könüldən xəstə,
Nanı zəhər, ruzu fəğan olmuşam.*

*Çatandan bəridir on beş yaşına
Çox bəlalər gəlib qanlı başına,
Baltalar vurulub ömür daşına,
Bu eşqin yolunda yaman olmuşam.*

*Kəsilib qanadım, uça bilmirəm,
Eşq məhbusuyam, qaça bilmirəm,
Heç kəsə dərdimi açə bilmirəm,
Böylə halı çox pərişan olmuşam.*

*Gərçi istər çəkim çoxlu cəfa yar,
Mən diləram sürsün çoxlu səfa yar,
Qəsd eləyir mənə o bivəfa yar,
Qəsdinin altında talan olmuşam.*

*O mələk simalım, şahbaz baxışlım,
O dodağı ballım, ceyran yerişlim,
Həm o siyah tellim, turac gülüşlüm
Yandırırbdı məni, yanan olmuşam.*

1924-cü il, II Şıxlı kəndi

Olacaqdı

Səməd Vurğuna

*Yığvalından küsmə, ay Vurğun Səməd,
Çörəyin zəhər yox, bal olacaqdı.
Eşqinə, sevginə məhəl qoymayan
Dürrələr qarşında qul olacaqdı.*

*Coşqun təbin, gözəl sabahın vardır;
Bir qızçün hünkürüb ağlamaq ardı.
Cümlə Azərbaycan bil, sənə yardı,
Mənə inan, ağzım fal olacaqdı.*

*Biz də şadlanırıq üzün güləndə,
Yaşar haqqı-sayın qədir biləndə.
Yerin o ucundan səsin gələndə
Bədxahların mısıf lal olacaqdı.*

*Şikəstə ağrıdı şikayətindən,
Bir dastan yapardım hekayətindən.
Xalqın həzz alacaq söz sənətindən
Sənən bir millətə yol olacaqdı...*

Şikəstə Şərif Bağırzadə 1924-cü il

Sızıltılarım

(Möhtərəm və əziz Hüseyn Cavidə)

Xastayım, yalnızam ürəyimdə qəm,
Nəyə dəyər həyat, olmasa həmdəm?
Sevgisiz, sevdasız həyatı sevməm,
Gəl çıxalım seyrə, günlər ötüşsün

Sürmədim bir həyat canlı dünyada,
Şövkətli dünyada, qanlı dünyada.
Şu xəstə künlümdən qopan fəryada
Bülüllər dillənsin, güllər ötüşsün!

Həsrətlər yorğunu, şikəstə könlüm,
Ah şu dərdli könlüm, şu xəstə könlüm,
Görmədi müriyyəvət bir kəsdə könlüm,
Mən gülməyəm aylar-illər ötüşsün!

Yer üzü fanidir, uzaq gözəlim,
Vəcdan sədasını əldə edəlim,
Bir qaranlıq küncə həp çəkiləlim,
İllərcə paslanan dillər ütüşsün!

Əskimişdir yaram, artıq sağalmaz,
Sevdayi-naləmi bir könül almaz.
Bu xəstə Vurğunun dərdi azalmaz,
Qoy sınıq künlümdə tellər ötüşsün!

Qadın

Qadın! O sevimli, süslü bir sona,
Mən əsirəm, əlbət, əsirəm ona.
O bəzən bir mələk, bəzən iblisdir,
Çünki başdan-başa zövqdür, hissdür;

Onda sevinclər var, iztirablar var.
Bütün mənasilə etilə, vüqar
Həp ondan, qadından, o gözəldəndir,
Bu bir yeni deyil, bu əzəldəndir.

1927

* * *

Bir gün məni lap boğurdu hicran,
Hicran deyə bir siyahət etdim...
Yarəb!. . Nə yazıq olarmış insan,
Boynum bükük ol məkanə getdim;
Baxdım, onu görmədim o yerdə,
Sordum deyən olmadı ki, nərdə?..
Ey vah, o xəyal pərisi nolmuş?
Ömrüm qəmü həsrət ilə dolmuş...
Fikrim düşünüür o əski anı,
Dürrə! Səni sevdiyim zamanı...
Rüyamı, nədir bu gördüyüm, ah?!
Xülyamı, nədir bu aləm, ey vah?!
Artıq bu diyar məzara dünsün!
Əflakı ahım dumanı sarsın,
Varlıq sürüşüb zavalə varsın!
1926

Onu görürkən...

Alovlan, ey könül, yenə alovlan!
Bu gün lap dəyişib o günkü canan.
Dilbərim yorulub səyahətindən,
Düşübdür o keçən tərəvətindən.
Bir zaman o pəri yalnız yaşardı,
Quş kimi sıldırım dağlar aşardı.
İndi bükülmüşdür böylə tez beli,
Sığal verilməyən o qumral teli

*Tarümar görürəm... Bu bəsdır mana,
Ey məni tərək edən, qal yana-yana!
1927*

Məni

*A dostlar, baxınız, bir xəstəyəm mən,
Amandır, yetirin o yarə məni!
Bu dərdlə qəflətən əgər ölürsəm,
Siz allah, qoymayın məzarə məni!*

*Atın meyidimi, düşsün çöllərə,
Qismət olsun nəşim axan sellərə,
Aparsın qoy məni uzaq ellərə,
Tanıtsın hər yerdə biçərə məni.*

*Zalım əcəl nə tez kəsdi bərəni
Ziyarət eylərəm yarı görəni.
Vurğunam, görsəniz əgər Dürrəni,
Deyin ki, satmasın əğyara məni.
1927*

Unut...

*Unut, dedim, unut! Gətirmə yada,
Bir daha dünyada sən, ey səs, məni!
Sevdanın uğursuz o yollarında
Daş-qalaq eylədi hər bir kəs məni.*

*Çəmənlər, bağçalar, bağlar sararsa,
Fəzalar dönərək sular qararsa,
Hər şeyi bir ölüm qorxusu sarsa,
Əyilməm bir daha... bir həvəs məni*

*Hər dürlü matəmdən, qəmdən uçurdu,
Xəstə xatirimdə bir həyat qurdu.
Tərək etdim o Qazax adlanan yurdu,
Orda zəhərlədi bir nəfəs məni.*

*Qoy gülsün taleyim, gülsün həyatım,
Silinsin əskimiş hər xatiratım.
Baxdım ki, bu yeni-yeni ayatım
Deyir sıxmayacaq bir qəfəs məni.
1927*

Ellər gözəli

*Naltökən dağları yel kimi keçər,
Hər zümrüd yamacdan bir çiçək seçər.
Qaynar bulaqların gözündən içər
O ellər gözəli, o el yavrusu.*

*Təylənər dağların qılınc yalında,
Bəzən açıqlıqda, bəzən qalında.
Elə bil ay durur bulud dalında,
O ellər gözəli, o el yavrusu.
1927*

Şikayət

*Mənəm bu dünyada bəlalər çəkən
Nakişi, nəşükür insan əlindən.
O hankı vicdan ki, ağlar, ay aman!
Gündə bir don geyən dövrən əlindən?!*

*Qalmamış qüdrətim... darğınam çoxdan,
Unutdum varlığı... dönmədim yoxdan...
Fələklər tac saldı mən atan oxdan,
Çıxmadım bu qanlı meydan əlindən.*

*Sürün, sürün, iştə durmadan bir an,
Sən ey vəhşətindən feyz alan insan!
Yarın gülmək üçün, ağlasın cahan!
Bu Tövrət, bu İncil, Quran əlindən.*
1927

* * *

*Dağlar! Sizdəki bu böyüklük, vüqar
Nə olur bir zaman olsaydı məndə.
Bəlkə sayıldım o gün bəxtiyar,
Vidənimi yaxan bu zəhri-xəndə*

*Bəlkə çəkildirdi bir duman kimi.
O zaman bu xəstə qəlbim əsəbi
Və coşqun sulara məxsus ahənglə,
Lazım gəlsə məşğul olardım cənglə...*

*Əvət! Tapdaldım, döyər, əzərdim
İnsanlığın məğrur, dönməz başını...
Ən sonra qayğısız, bihuş gəzərdim,
Nə dərdi sevərdim, nə göz yaşını.*
1927

Sən satmadınmı?

*Çəkdiyim ağırlar bir yana dursun,
İnsafi, mürvəti sən atmadınmı?
Mən sənə yar desəm dilim qurusun,
Yarı, məhəbbəti sən satmadınmı?*

*Qırdın qanadımı, qırdın qolumu,
İtirdim Kəbəmi, azdım yolumu.
Tərən xəyalımı, laçın könlümü
Aldadıb-aldadıb oynatmadınmı?*

*Vurğunun ahları yüksəlir göyə,
Sormadın bu sirri, sormadın niyə?
Dünyada bir şöhrət, bir altun deyə
Şahmarın qoynunda sən yatmadınmı?*

1928

Самел Вургун Бекилов

1935-ci il 26 mart, Tiflis,
"Zarya Vostoka" qəzeti Rəssam:
V. Krotkov

MƏN SƏMƏD VURĞUNU GÖRMÜŞƏM

Kəndimizin tən ortasından keçən böyük şosse yolu idarənin yanında haçalanır. Üzəşəği stansiyaya enən bu yolun sağ qolu isə gedib Gürcüstan torpağına çıxır.

Günortaüstü dərstdən sonra sürümü yelləyib “Şiştəpə”yə doğru aparırdım. Quzular böyük yola çıxanda hürküb dağıldılar. Başımı qaldıranda lap yanımda dayanan çəhrayı rəngli “Pobeda” maşınını gördüm. Sürücü mənə yanına çağıraraq soruşdu:

– Bala, bu hansı kənddir?

Mən dillənənə kimi maşının arxa qapısı da açıldı. Maşından çal saçları dağılmış bir kişi düşdü. Mənə yaxınlaşıb mehribanlıqla:

– Ayə, a balaca çoban, bu yolun hansı Sadaxlıya gedir? – deyər xəbər aldı. Əlimi irəli uzadıb tək armudun yanından keçən xır yolunu göstərdim.

Ağsaçlı əmi irəli gəlib mənimlə əl tutdu. Diqqətlə bir mənə, bir də quzularıma baxıb dedi:

– Ayə, sürün də özün kimi nə balacadı?

– Olanımız budu, əmi.

– Neçənci sinifdə oxuyursan?

– Beşə keçmişəm.

– Heç şeir bilirsən?

– Bilirəm, - dedim.

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən!
Ayrılarımı künül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!*

– Afərin, afərin, – deyib yenidən qırılmış başımı qayğılı-qayğılı sığalladı. Sonra dönüb aşağılara – dəniz kimi dalğalanan taxıl zəmilərinə xeyli baxdı, nəşə dodaqaltı zümzümə elədi.

– Maşallah, nə bərəkətli torpaqdır, – deyib bu dəfə lap uzaqlara –

*Ağstafa, 1975-ci il, tədqiqatçı-jurnalist Şəmistan Nəzirli
Səməd Vurğunun büstü önündə.*

Gürcüstan tərəfdəki biçənəklərə, kəndimizə, üzbəüz dayanan yamyaşıl meşəyə baxıb köksünü ötürdü.

Maşındakılardan biri: "Yolçu yolda gərək" - dedi. Ağsaçlı əmi ağır-ağır maşına tərəf gedə-gedə:

-Sağ ol, a balaca çoban, - deyib mənə əl elədi.

Maşın tərpəndi. Nəzərlərimlə onu tək armudun yanındakı aşırıma qədər ötürdüm. Yerimdəcə donub qalmışdım. Yadıma gətirə bilmirdim ki, bu əmini harada görmüşəm.

Bu vaxt çiynimə bir əl toxundu. Ədəbiyyat müəllimimiz idi.

- Hə, tanımadın? Fikirli-fikirli:

- Yox, - dedim.

- "Azərbaycan" şeirini kim yazıb?

- Səməd Vurğun!

- Bax, o kişi Səməd Vurğun idi.

Təəssüfləndim. Nədənsə atam yadıma düşdü. Fikirləşdim ki, müharibədən qayıtmayan atamın da yəqin belə mehriban, şirin təmaslı əlləri var imiş. Atasızlıq ürəyimi göynətdi. Maşının arxasınca həsrət-həsrət baxdım, baxdım...

Yerimdən tərpənmədiyimi görən Məmməd müəllim:

- Fikir eləmə, - dedi, - Bakıya oxumağa gedəndə görərsən.

O gün axşama kimi gözümlə Gürcüstan yolunda qaldı. Quzularımı yolun kənarında otarib hər gələn maşına diqqətlə baxdım. Maşınlardan bəzisi yel sürətilə ötürüb keçirdi, bəzisi isə dayanırdı. Minən də olurdu, düşən də, amma o nurani çöhrəli, gur, dalğın saçlı şairi bir də görmədim...

Sonralar qəzetdə ona "rast gəldim". Qara çərçivəyə alınmış adı altında bu sözlər yazılmışdı: "Amansız ölüm..."

Onda ilk dəfə duyulmadan, əl qaldırılmadan ağladım. Evdə hamı məəttəl qalmışdı. Anam mənə yaxınlaşıb:

- Mənim gül balam, niyə ağlayırsan?, - dedi. Əlimdə dörd-beş qatlanmış qəzeti açıb göstərdim. Şəkili görən kimi anam da ağladı...

Hər dəfə o gözəl insanı fikirləşəndə bircə şeylə təskinlik tapıram və öz-özümə fəxrle deyirəm: "Mən Vurğunu görmüşəm."

Sentyabr, 1971.

MƏHƏD BƏY VƏKİLOVUN DƏFTƏRİ

Onun haqqında çox eşitmişdim. Amma nə fotosəklini görmüşdüm, nə də ədəbi-pedaqoji fəaliyyətini tam bilmirdim. Təkcə onu bilirdim ki, zövcəsi Olya xanım Vəkilova ilə bərabər inqilabdan əvvəl Qazaxda öz hesabına yetimxana saxlayırmış. Bir də mənə məlum idi ki, nüfuzlu Vəkilovlar nəslindən olan Məhəd bəy Səməd Vurğunun qohumu, daha doğrusu, 1900-cü ildən Qafqaz Tibb Cəmiyyətinin həqiqi üzvü, məşhur həkim Məmmədrza ağa Vəkilovun bacısı oğludur.

Məşhur balerina, SSRİ xalq artisti Leyla xanım Məhəd bəy qızı Vəkilova onun yeganə övladı idi. Leyla xanımla görüşdə o danışdı ki, mənim sənətdə qazandığım müvəffəqiyyətlərə görə Səməd Vurğuna borcluyam. Atamdan gizləncə balet dərnyinə gedirdim. Bundan xəbər tutan atam bir axşam məni otağına çağırırdı. Vəkilovsayağı hirsle, bərk təpindi: "Qızım, o nə sənətdi tapmısan, ayrı iş başına qəhətədi? Otur evdə, bundan sonra heç yerə getməyəcəksən!". Aradan beş-on gün keçəndən sonra Səməd əmi bizə gəldi. Bir az söhbət elədilər. Atam o biri otağa hansısa kitabı axtarmağa getdi. Mən girəvə tapıb Səməd əmimə yalvardım ki, atamı razı salsın, mən balerina olmaq istəyirəm, özü də əlasından. Atam məni ev dustağı eləyib, icazə vermir. Atam qayıdıb gələndə Səməd əmim gülümsünüb dedi:

- Məhəd bəy, heç soruşmursan, nə yaxşı gəlmişəm sizə.

- Yaxşı eləyib gəlmisən, öz qohumunun evidi, xoş gəlmisən.

- Yox, orası elədi, bu dəfə sən qohumun və keçmiş tələbən kimi bir təvəqqeyə gəlmişəm. Niyə mənim istəkli balam Leylanın balet dərnyinə getməyinə icazə vermirsən?

Atam əsəbi halda:

Leyla Məhəd bəy qızı Vəkilova Azərbaycanın milli balet sənətinin əfsanəvi və klassik dühalarındandır; Azərbaycan SSR Xalq Artisti və SSRİ xalq artisti

*Qazax
seminariyasının
müəllimi
Məhəd bəy Vəkilov
(1891-1959)*

- Ayə, o nə sənətdir, ay Səməd. Bizim fəmiləyaya yaraşmır, ayıbdır.

Səməd əmim ayağa durdu. Atamın çiyinlərini qucaqlayıb gülə-gülə dedi:

- Məhəd bəy, dünyada elə bir sənət yoxdur ki, bizim Vəkilovların orada nümayəndəsi olmasın, baletdən başqa. Mənim xatirimə qıza icazə ver, könlünü qırma...

Mum kimi yumşalan atam:

- Nə deyirəm, ay oğul, bu saat bizim nəslin ən görkəmli nümayəndəsi sənsən, məsləhət bilirsən, qoy getsin.

Sonralar baş rollarda çıxış edəndə Səməd əmimə dəvətnamə gündərdədim. Həmişə gül dəstəsi ilə gələn Səməd əmim məni təbrik edərdi.

* * *

İldə bir neçə dəfə Daşsalahlıya gedib-qayıdanda ara-sıra da olsa yol üstündəki "Məhəd bəy təpəsi" nə çıxıb Qazaxa, Kosalara, Dəmirçilər və Çaylı-Kommunaya baxardım. Ta Kür çayına qədər uzanan biçənəkləri, Ağstafa çayının sağ və sol sahillərini burdan aydın görürdüm. Bu yüksək yerdən baxanda doğma Aran, Göyəzən və Avey dağları təsəvvürəgəlməz gözəlliklə insanı valeh edir. Həmyerliləri Məhəd bəydən, onun el-oba üçün yaxşılıqlarından iftixarla danışırılar.

Bir dəfə ağsaqqal Əbdüləzim Həsənov çox sərt və ərklə mənə dedi ki, niyə Məhəd bəydən yazmırsan, axı, o, unudulası kişi deyil.

Əbdüləzim əmi fikir-xəyal içində baxışlarını uzaqlara dikmişdi. Gözucu onun baxdığı səmti izləyirdim. Gövhər ağa arxını, Qazaxbəyli biçənəyini seyr edən kişi bərk fikirli idi. Keçmiş günlərdən nəyisə xatırlayan Əbdüləzim əmi doluxsunmuşdu. Ayağı ilə üstündə dayandığımız "Məhəd bəy təpəsi"nin torpağını qurdalaya-qurdalaya:

- Oğul, - dedi, - el-oba sağlığında hər adamın, hər bəyin adını əbədləşdirmir. Bu yurd onun olub. Əlli ildən çoxdu şura hökuməti qurulub, yenə onun adını xalqın yaddaşından silə bilmir. Məhəd bəy xalqı talayan bəylərdən olmayıb, xalqa dayaq və xalqı dolandıran bəylərdən olub... Qazaxda ilk dəfə

kimsəsiz uşaqlar üçün qayğı evi açıb. Zövcəsi Olya xanım Vəkilova orda direktor olub. İlk dəfə teatr yaradıb, xalq mahnılarını toplayıb seminaristlərə və yetim uşaqlara oxuyarmış. 1939-cu ildə "Koroğlu" operasını ilk dəfə Qazaxda Məhəd bəy səhnəyə qoyub. Nigar xanım rolunu da zövcəsi Olya xanım ifa edib. Məhəd bəy inqilabdan əvvəl ən yaxşı maarifçilərdən biri olub. Qazax ziyalılarından ibarət dram dərnəyi yaradıb, Tacəddin Vəkilovdan, Teymur bəy Şadlinskidən, Abbasqulu Məhərrəmovdan, İsmayıl Qasimovdan, Soltan Vəkilovdan ibarət xor dərnəyi təşkil etmişdi. Onlar uşaq evində oxuyur, səhnəciklər göstərirdilər ki, yetimlər darıxmasınlar. Uşaqlara qarşı həssas və qayğıkeş olan Olya xanım Vəkilova onlara mahnı oxuyar, əyləndirər, analıq edərdi. Bəzi nadanlar belə bir maarifçini "rus Məhəd bəy" deyər çağırardılar...

Əbdüləzim Mirzə Səmədoğlunun söylədikləri nə az, nə çox, düz iyirmi ilə yaxın mənim yaddaşında yaşadı. İllər keçəndən sonra "Vurğun ömrü məktublarda" adlı kitab tərtib etməyi qəət etdim. Bir gün - 1995-ci ilin sentyabrında Respublika Əlyazmalar İnstitutunun elmi arxivində işləyəndə kartotekaların birində Məhəd bəyin adına rast gəldim. Min altı yüz iyirmi nömrəli saxlama vahidini sifariş verdim. Yarım saat sonra təptəzə mavi qovluğu açdım. Oradan Məhəd bəy Qasım ağa oğlu Vəkilova məxsus on iki vərəqli şagird dəftəri çıxdı. O, ayrı-ayrı illərdə (1936, 1941-1956-cı illərdə) "Nəsilim haqqında altı əhvalat", "Kəndi-Salahlıya", "Təbrik", "Kəltə və şişbuynuz" şeirlərini gözəl bir hüsnxətlə yazıb Səməd Vurğunun ailəsinin ünvanına gündərmişdi.

Səməd Vurğunun uşaqlığı və gəncliyi haqqında çox yazılıb. Etiraf etmək lazımdır ki, Mehdiqan Vəkilovdan başqa bu müvzuda yazanlar çox vaxt yersiz şişirtmələrə yol vermişlər. Məhəd bəyin qeydlərinin ən yaxşı məziyyəti şairin gəncliyi haqqında verdiyi real əhvalatlardır. O, seminarist Səməd Vəkilovun müəllimi olmuşdur. Oxucu üçün yeni fakt ondan ibarətdir ki, gələcəyin müəllimi Səməd Vəkilovdan 1924-cü ildə nümunə dərslərini Məhəd bəy qəbul etmişdir:

"Pedtexnikumu (Qazax seminariyası sonralar Sovetlər vaxtı belə adlanırdı-Ş.N.) qurtaran uşaqlar Qazaxda, orta məktəbin müxtəlif sinflərində təcrübə-nümunə dərsləri verirdilər. Səməd nümunə dərslərini mənim sinfində verməli oldu. O, sinif müəllimindən proqram üzrə sırası materialı alıb getdi. İki gündən sonra öz konspekti ilə gəldi. Konspekti gözədən keçirib, hazırlaşmağı məsləhət gördük. Dərs verəcək günü Səməd gəldi. O, başını üç

nömrəli maşınka ilə vurdurmuşdu. Təzə qara satin, yaxası yandan düymələnən (*kosovorotka*) küynək geyinmişdi. Şalvarı ütülənmişdi. Ayaqqabıları tərtəmizdi. Uşaqlar onu şeirlərinə görə tanıyırdılar. Boyunun balaca olmasına baxmayaraq dərstdə tələbələr cıqırlarını belə çıxarmadan heyranlıqla ona qulaq asırdılar. Dərs qurtaranda onu sinifdən əl çalaraq alqışlaya-alqışlaya çıxardılar. Səmədin həmin nümunə dərslə kifayətlənib, artıq dərs verməyi lazım bilmədilər”.

İkinci dəftərin ilk səhifəsindəki qeydlər şairin uşaqlığı və nəsildən yetişən şairlər barədədir. Həmin dəftəri Məhəd bəy 1956-cı il mayın 23-də yazıb. Onda son saatlarını yaşayan Səməd Vurğun ölümə əlbayaxa idi (*Dörd gün sonra şair əbədi olaraq gözlərini yumdu*).

“Balaca vaxtı Səməd orta məktəbdə oxuyanda, öz eşqli şeirlərini yazıb, “Vurğun” olanda biz ona: “Qara Səməd”, “Dəli Səməd” deyərdik. Onun çağlaşmış atası Yusif əmi deyərdi: “Səməd bəyə (*atası ona Səməd bəy deyərdi*) nə üçün elə deyirsiniz? O, elə bir oğul olacaq ki, xalq onu barmaqla göstərəcəkdir”. Qoca Yusif əminin sözləri düz oldu, heyif ki, özü sözlərinin təsdiqini görmədi.

Səmədin hər iki tərəfi şair idi. Nə üçün mən belə deyirəm? Əvvəla, Səmədin qanında ata tərəfdən şair Kazım ağa Salikin, ana tərəfdən isə Molla Pənah Vəqifin qanı vardır. Səmədin babası Hacı Məmmədşah ağa da, Xədicə Sultan xanım, böyük ciji də şairanə adamlar idi. Səmədin atası Yusif ağa sazın, şeirin vurğunu idi. Həmişə də cürə saz çalardı. Olduqca dərin fikirli adam idi.

Anası Məhbubə xanım özünün bütün məhəbbətini ailənin ən kiçiyi və səhhətə zəif olan Səmədə vermişdi. Ailədə Səməd özünü sevdiren uşaq idi. Hələ körpə ikən anası ona el laylaları çalardı:

*Güzgünü atdım bayıra,
A şoqu düşdü çayıra,
Yığışın, a qohum-qardaş,
Səmədin axırı xeyirə.*

Uşaqlıqda Səməd balacaboylu, arıq, qara bir uşaq idi. Buna baxmayaraq, çox diribaş, cəld, şadyana, hər şeyin yerini, hər adamın layığını bilən bir uşaqdı.

... Səməd məktəbdə çox gözəl oxuyur, oxumağı ilə hamını heyran qoyurdu. O, dərs hazırlamağa çox vaxt itirmirdi. Onun beyni o qədər kəskin idi ki, müəllimin sinifdə dediği dərslə məzmunu o saat onun malı olurdu. Dərhal qalxıb, təzə dərsləri sinifdə söyləyə bilirdi, ya da əzbər deməyə qüdrəti vardı. Müəllimlər həmişə onu tərif edərdi: “onunku oxumaq deyil, bir vergidir” – deyərdilər. Səməd Vəkilov həmişə elmi iclaslarda, dərnlərdə fəal iştirak edərdi. Puşkindən “Burya mqlouy nebo kroet, vixri snejniye krutya” və ilaxır şeirləri əzbər söyləyərdi.

Səməd bir iş görəndə, ya bir şey gətirəndə, nənəsi Aşa ciji: “Şələsi şəkər, cijisinə nökar, a qara balam” – deyib, boyunu sevardı, onu ruhlandırardı”.

Məhəd bəy “Vəkilov Yusif ağa” və “Müsəlman tulası” əhvalatlarında görcü çarı II İrakli dövründə onun sarayında Yusif ağanın vəkil olduğunu yazır.

Mərhum Mehdixan müəllimə görə, II İraklinin sarayında Qazax mahalının vəkili Alı ağa olmuşdur. İti ağıllı, natiq və cürətli vəkil Alı ağa vasitəci vəkil kimi dəfələrlə İran nümayəndələri ilə Gürcüstan arasında diplomatik danışıqlar aparmışdır. O, II İraklinin şəxsi dostu olmuşdur.

Mehdixan Vəkilov yazır ki, tarixi romanlar müəllifi Konstantine Qamsaxurdia Moskvada Səməd Vurğuna söyləmişdir ki, vəkil Alı ağanın II İrakli ilə olan diplomatik danışıqları haqqında Gürcüstan arxivində sənədlər vardır.

Mehdixan Vəkilov araşdırmalar aparmadığına görə bu sənədlər barədə söhbət açmır. Hər ikisinin - Məhəd bəyin və Mehdixan müəllimin yazdığı, nənə-babalarından eşitdiyi, bildiyi şifahi əhvalatlar olsa da, tarixi həqiqətə tam uyğundur. Lakin Gürcüstan Dövlət arxivində bu barədə saxlanan sənədlər təsdiqləyir ki, vəkilovlar nəslindən təkcə Alı ağa və Yusif ağa deyil, başqaları da vəkil olmuşlar. Onun qısaca tarixcəsi belədir:

Nadir şah Əfşarın ölümündən on doqquz ay sonra – 1744-cü ildə II İrakli qərar verib Salahlı elinin başçısı Səfixan bəyi gözədən şikəst olduğuna görə vəkil vəzifəsindən azad etdi. Əvəzində Pənah ağa Kosa Məmmədşərif ağa oğlunu onun yerinə seçdi.

1798-ci il yanvarın on birində II İrakli yetmiş səkkiz yaşında Telavidə vəfat etdi. Yerinə oğlu XII Georgi David Gürcüstanda hakimiyyət başına keçdi. Bu vaxt Qazaxın vəkili Salahlının Kosalı tayfasından olan Alı ağa Pənah ağa oğlu idi.

Bu illərdə (1744-1797) II İraklinin və XII Georgi Davidin sarayında eşik-

ağası – xarici işlər üzrə vəzir, Yusif bəy Kosa ağa oğlu idi.

1799-cu ildə çar XII Georginin əmrilə Qazaxın Pərili erməniləri yaşayan yuxarı hissəsi – Qaradaş, Qurumsulu kəndləri vəkil Pənah ağa Kosa ağa oğluna verilir və həmin kəndlərə o vəkil təyin olunur.

Qazax – Salahlı dairəsi isə vəkil Alı ağanın ixtiyarında qalır. Pənah ağadan əvvəl Salahlının vəkili onun atası Məmmədşərif ağa 1768-ci ilədək bu vəzifədə işləmişdir. O, qocalığına görə bu vəzifədən azad olunub. Pənah ağa isə vəkil vəzifəsinə üç dəfə seçilmişdir.

Mart, 1995

Hacı Məmmədخان ağa

Vəkil Alı ağanın böyük oğlu Hacı Məmmədخان ağa ərəb kimi qara bir adam idi. O, Xədicə Sultan xanım adlı qənirsiz bir gözəllə evlənir. Onun tərfi bütün mahala yayılıbmış. Qohumunun ağıllı və gözəllikdə tayı-bərabəri olmayan bir qızla evlənməsi şair Kazım ağa Salik – Şıxlinskiyə (1781-1842) də çatır. Salik, atını minib, Xədicə xanımı görməyə gəlir. Hacı Məmmədخان ağa evdə olmadığından, Xədicə Sultan xanım ağzı yaşmaqlı onun qabağına çıxır. Buyurub düşməsinə təklif edir. Salik atdan düşür, onun gözəlliyini yaxından görmək üçün soyuq su istəyir. Xədicə Sultan xanım su gətirir. Su içəndən sonra şair Salik deyir:

*Evləri var dağ ağzında,
Gül bitirər bağ ağzında,
Bir xınalı kəklik gördüm,
Bir dümqara zağ ağzında.*

Bunu deyib Salik atını sürüb gedir. Axşam Hacı Məmmədخان ağa evə qayıdanda Xədicə Sultan xanım xəbər verir ki, bu gün şair Kazım ağa Salik gəlmişdi. Onu evdə tapmadı, bu bayatını deyib getdi. Hacı Məmmədخان ağa gülümsəyir və cavabında deyir:

*Ələm qardan olmaqdır;
Qovğu cana solmaqdır.
Qara zağın qaydası,
Xınalı kəklik almaqdır!*

Qaban ovu

Hacı Məmmədخان ağanın əmisi oğlu Məmmədşərif ağa bir dəfə dostları ilə söhbət edərkən deyir:

– Xədicə Sultan xanımı qoyaydılar qabanın iki qaşının arasına, görəydin onu ordan mən alırdım, yoxsa Hacı Məmmədخان ağa.

Bunu Hacı Məmmədخان ağaya xəbər verirlər. Bir neçə gündən sonra Hacı Məmmədخان ağa dostlarını toplayır. Məmmədşərif ağanı da götürüb Qarayazı meşəsinə qaban ovuna gedirlər. Əlində sıyırma qılınc, qalın böyütkən kolları arasından keçən cıdırı kəsir. Məmmədşərif ağanı da yanında saxlayır. Dostları meşədə hay-küy salıb, qabanı yatağından hürküdürlər. Erkek qaban su cıdırı ilə bunların üstünə cumub gələndə Məmmədşərif ağa qaçmağa başlayır. Hacı Məmmədخان onun qolundan yapışır:

– Hara qaçırsan, Xədicə Sultan xanım qabanın qaşlarının arasındadır, al, -deyir, – qılıncı endirib Məmmədşərif ağanı yaralayır. Cəld geriye dönür, qılıncı üstünə hücum edən qabana endirir. Zərblə vurduğu qılınc qabanın üst çənəsini kəsir, alt çənəsində ilişib qalır. Qaban diz çöküb yığılır.

Boluş bəy

Qarabağ xanı İbrahimxəlil xanın dövründə Boluş bəy adlı bir cavan xanlığa və onun adamlarına boyun əyməyən cəsur bir igid kimi ad-san qazanıbmiş. Dağlarda mal-qara və qoyun sürüsü saxlayan Boluş bəy yarımqaçaq, öz sürülərinin içində dolanarmış. Xan və onun adamlarının əlinə keçməmək üçün tez-tez yerini dəyişib sərt və qayalı dağlarda məskən salarmış.

İbrahimxəlil xan adamlarına əmr edir ki, Boluş bəyi tutmaq üçün müəyyən yerlərə gözətçilər qoyun, çalışın diri tutun, tuta bilməsəniz də öldürün. Xan fikirləşirdi ki, Boluş bəyin ona tabe olmamağı, ağayana hərlənməyi qalan rəiyyətlərə də rəvac verər. Uzun zaman güdəndən sonra xanın adamları Boluş bəyi tutub xanın hüsuruna gətirirlər. Boluş bəy Şuşa qalasına gətiriləndə axşam tərəfi imiş. Xan əmr edir ki, onu bu gecəlik dama salsınlar, sabah divanına baxıb, cəzasını verər.

Bu zaman vəzir Molla Pənah Vaqif dostları ilə başmaq seyrinə çıxıbmiş. Görür ki, xanın adamlarının qabağında ucaboylu, pəhləvan cüssəli, neçə illərdi xana meydan oxuyan el qəhrəmanı Boluş bəy gətirilir. Onun tutulması Vaqifi bərk kədərləndirir. Gözətçilər vəziri görəndə dustağı dayandırır ona təzim edirlər. Boluş bəyə canı yanan vəzir Vaqif ona kömək məqsədilə deyir:

*Xan mən olsam,
Boluşu sabaha qoymaram,
Boluş da mən olsam,
sabaha qalmaram.*

Boluş bəy Vaqifin işarəsindən anlayır ki, işi xarabdır: səhərə qalsa xan onu ya qayadan atdıracaq, ya da dar ağacından asdıracaq. Ona görə də bütün gecəni yatmır, əlinə keçən dəmir parçası ilə damın arxasından yarıq açıb dağlara qaçır.

Qəzəbli İbrahimxəlil xan Boluş bəyi nə qədər axtartdırsa, tapa bilmir. Bundan sonra Boluş bəy Vaqifin məsləhətilə oturub-durur. Bir gün Vaqif ona xəbər gündərir ki, mal-qarasını, qoyun sürüsünü də gütürsün, ev-eşikli köçüb Salahlı kəndində yaşasın.

Məhəd bəy Vəkilov 1941-ci il martın 25-də yazdığı bu əhvalatın sonunda qeyd edir ki, “o vaxt Qarabağdan köçüb gələn Boluş bəyin nəslindən bizim Salahlı kəndində indi də yaşayanlar var. Boluş Əhmədi, Boluş Kərimi və Boluş Nəcəfi şəxsən mən yaxşı tanıyırdım. Boluşlular kəndin ucqarında ayrıca məhəllə kimi yaşayırdılar. Yayda yaylağa çıxanda da, boluşlular dağın ən sərt yerində “Atqırılan” qayasının dibində çətin yollu sərt yerlərdə dəyələrini qurub yaşayırdılar. Heç bir bəyə, heç bir hükümətə onlar boyun əyməzdilər. Sürü-sürü qoyunları, naxırları olsa da nə qubernatoru, nə də pristavı saymazdılar. Onların kiçikyaşlı uşaqları da at sürməkdə, ov eləməkdə və oğurluqda ad-san qazanmışdı.

Bu onlarda babaları Boluş bəydən qalma irsdir.”

“Vaqif” dramında xalq qəhrəmanı kimi verilən Eldar obrazı əslində Boluş bəydir. Boluş bəy Eldar surətinin prototipidir. Səməd Vurğun öz qəhrəmanını ona görə Eldar adlandırmışdır ki, o şəxs el arasında çıxmış bir özəkdir. Eldar el qabaqcılı, elçəkən, el tərəfdarı deməkdir.

Heç təsadüfi deyil ki, “Vaqif” dramında Səməd Vurğunun Vaqifinin dililə: “Divanı sabaha qalanlardan ol”, – deymi vaxtilə Vaqifin Boluş bəylə üzbəüz gələndə dediyi fikirlə eyni səsləşir.

Mart, 1995

BEŞ GÜNLÜK QONAQ

(sənədli hekayə)

Səməd, sənin viəsətli poeziyan sovet xalqlarının yaratdığı ən gözəl poeziyanın kəhkəşanında parlaq ulduz kimi şəfəq saçır. Müxtəlif millətlərdən olan milyonlarla oxucu bu poeziyanı sevir. Mən çoxdan onun pərəstişkarıyam.

Dostlar həyatımızda ən böyük səadətdir. Nə yaxşı ki, dünyada Səməd Vurğun var!

*Aleksandr Fadeyev
(1901-1956)*

«... Bağırov Səməd Vurğunu sevmirdi. Daha dəqiq desəm, hansı yollarsa yüksək vəzifə tutan və çox zalım olan bu adamın şairi görməyə gözü yox idi. Bəlkə də o, Səməd Vurğunu xalq arasında böyük hörmət və şöhrət qazandığına, böyük istedad sahibi olduğuna görə qısqanırdı. Amma mənə elə gəlir ki, Səməd Vurğunun səmimiliyi, ayılmazlıyi gözəl qəlbə sahib olması, prinsipial və dönməzliyi, şairin vəsf etdiyi ideya və fikirlərin Kommunist Partiyasının ideyaları ilə həmahəng səslənməsi, eyni ideala xidmət etməsi Bağırovu daha çox əsəbləşdirirdi. Səməd isə, təkrar edirəm, olduqca səmimi, sözündən və əqidəsindən dönməyən, heç nədən qorxmayan bir şəxsiyyət idi. O, ikiüzlülüüyü, yaltaqlığı sevmirdi. Şəxsi söhbətlərində və poetik fikirlərində heç nədən və heç kəsdən çəkinmədən Bağırov barədə tənqidi fikirlərini açıq söyləyirdi. O, heç vaxt onun dalınca danışmırdı, nə desə üzünə deyirdi. Bağırov buna daha çox əsəbiləşirdi. Səməd isə bizim cəmiyyətə yad olan bu yararsız zalım adamı tənqid etməkdən çəkinmirdi.

Dəfələrlə Səmədin başının üstündə qara buludlar sıxlaşdı, ancaq xoşbəxtlikdən, Bağırov şair-kommunistlə bacara bilmədi. Bağırov şairə böyük əzablar verdi, müəyyən dövrlərdə onun poeziyasının daha da şöhrətlənməsinin qarşısına müvəqqəti sədd çəkə bildi. Amma böyük şairə olan xalq

məhəbbəti durmadan artdı, aşıb-daşdı, bu onun öz zəhməti, istedadı və öl-məz poeziyası ilə qazandığı ümumxalq məhəbbəti idi».

Yevqeni Dolmatovski

Məhsur rus şairi

“Səməd Vurğun haqqında xatirə”sindən

20 yanvar 1963-cü il

Onlar Ağsu aşırımına çatdılar. Günəş qüruba enirdi. Tikanlıqlar arasından uzanan yol qıvrıla-qıvrıla Ləngəbiz dağlarının yaxası boyunca qalxırdı. Maşın bir neçə düngəni burulub yenə sağa dönmək istəyəndə Səməd Vurğun başı ilə işarə elədi. Aleksandr Fadeyev yerində dikəlib aşağı baxdı. Dərənin girəcəyində abad rayon mərkəzini görüb:

– Güzəldir, – dedi, əlini ehmalca sürücünün çiyinə toxundurdu: – Andrey, saxla Andrey.

... Sürücüdən başqa hər üçü düşüb lap yaxındakı cır armud ağacının yanında dayandılar. Səməd Vurğun üfüqlərə qədər uzanıb gedən Çöldən, sapsarı saralan qürub günəşindən gözlərini ayırmadan yavaşca yerə oturdu. Elə bil ilahi bir gözəllik qarşısında səcdə edirdi. Fadeyev papirosunu sümürüb atdı. Onun ağ saçları həmişəgülmə sifətini az qala tamam örtmüşdü. Oynaq, mavi gözlərini çiyin-çiyinə vermiş dağlardan ayırmır, duruşundan və baxışından hiss olunurdu ki, kefi saz, damağı da çağıdır. Özünü qonaq yox, ev yiyəsi kimi aparırdı. Zirvəsi qarlı, yaxası kölgəli, günəşli dağlara baxıb incə, nazik səslə:

*Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır.
Böyük bir keçmişin vardır,
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin!..*

– Kimindir bu gözəl şeir, kimin? – deyib aşağı əyildi. Sevinc dolu ürəklə dostunu qucaqladı:

– Səməd, şairsən, doğrudan da böyük şairsən. Sənin gözəl şeirlərin poeziya kəhəkşanında parlaq ulduz kimi şəfəq saçır. Biz hələ şəxsən tanış deyildik, amma Səməd Vurğun şeirlərinin məftunu idim. Səninlə dost olduğumu fikirləşəndə özümü bəxtiyar sanıram, fəqət dördgöz Mircəfər Bağirov kimisi sənin qədrini bilməz.

– Saşa, sən Allah, belə gözəl təbiətin qoynunda hər yetəni xatırlama. Qoy, bu ilahi gözəlliyə doyunca baxaq. Hələ bir sağa dün, mənim əsərimin qəhrəmanı Talıstan dağlarının füsunkar gözəlliyini burdan seyr elə. Bu torpağın sıx ormanlarından, yalçın qayalarından sərkərdə Cavanşirim güc alıb.

Sonra köks ötürüb dedi:

– Azərbaycan xalqının şərəfli keçmiş var və o, ən qədim, ən mədəni xalqlar sırasına daxildir. Azərbaycan mədəniyyəti tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində bütün Şərqdə ən qabaqcıl, ən mütərəqqi mədəniyyət olmuşdur... Alim və tarixçilərimizin əzəmətli xalqımız haqqında, onun çoxəsrlik mədəniyyəti və qəhrəmanlıq tarixi haqqında gur səslə danışmalarının vaxtı çatmışdır.

*Arif istər mənə qansın,
Tarixçilər qoy utansın!
Yazılmamış tariximiz,
Tarixsizmi yarandıq biz?!*

Aleksandr Fadeyev baxışlarını füsunkar təbiətdən ayıraraq geri qanrıldı, qəmli-qəmli dostuna baxıb:

– Düz deyirsən, Səməd, bizim tarixçilərin günahı çoxdu, – dedi. Belə bir ulu ölkəni onlar dünyaya məhz qədim tarixi ilə tanıtmalıdılar. Qoy bütün bəşəriyyət bilsin ki, yer üzündə belə bir ölkə var, onun da cənnətə bənzər təbiəti, bir də fəxr etməli ulu, qədim tarixi... Mənim əvəzsiz dostum, sən gözəl demisən ki, hər torpağın öz eşqi, hər millətin öz adı var.

İki addım aralıda qarağat kolunun yanında duran Mehdi Hüseyn gülümsünüb geri döndü:

*“Mənim təbiətə bir sualım var:
Öləmi bunları görən sənətkar?!”.*

Səməd Vurğun qarşısındakı bir görümlük Vətən təbiətinin füsunkar gözəlliyini nəzərlərilə süzür və daxilən sevinirdi ki, onu dostu A. Fadeyevə də göstərmək imkanı ələ düşüb. Duman günəyin yamacı boyu yuxarılara – zirvələrə can atır. Gah çınqıllı yalı, gah da xırda meşəliyi yalayıb keçirdi. Üzüaşağı dərələrin dibi ilə qıvrıla-qıvrıla axıb gedən xırdaca çay suları ağarırdı. Aşağıda, üfüqlərə qədər görünməz olan Şirvan düzündə ala-tala herik qaralır, kövşənlər isə qızılı rəngdə bərq vururdu.

Aleksandr Fadeyev bütün ağırlığı ilə ağaca söykənmişdi.

– Burda doğulsaydım, mən də şair olardım, – dedi, – dönüb Səmədə qıyqacı baxdı.

– Əsrarəngiz təbiətin gözəl şair oğlu, mən indi bildim ki, səni bizə kim bəxş edib. Aşağı əyilib şair dostunun çiyinlərini qucaqladı.

Səməd Vurğun əlini torpağın üstünə qoydu.

– Otur, qardaş, otur, – dedi, – torpağa məhəbbətini bildirmək üçün onu gərək sıgallayasan. Deyəsən bugünkü səfərimiz təriflə başlayıb. Məni elə hey tərifləyirsən.

– Səməd yadından çıxmayıb ki, sən mənə “gülüstan” adlandırdığın Muğanı göstərməyi də söz vermişən?

– Hə, yadımdadır, Saşa, hər şey yadımdadır, ancaq o tamam başqa səmt-dədir. Bura onun qardaşı Şirvandır, şeirli Şirvan. Bu obanın nəhəng şairlərini sən yaxşı tanıyırsan. Fələki Şirvanini, Əfzələddin Xaqanini, Seyid Əzimi, Sabiri. Amma birini tanımırısan, ədəbiyyat tarixində adı az çəkilir, az da şeirləri qalıb. Bir vaxt qəddar Nadir şah Şamaxını yandırıb, əhalisini zorla Ağsuya köçürtdürüb. Onda Zülali adlı şair qürbətdə sürgündə imiş. Qayıdıb görür ki, doğma yurdu Şamaxı yerlə-yeksan edilib. Bu gördüyün Ağsunun ətrafı bataqlıq imiş, ağcaqanadlar camaata göz verib, işıq vermirmiş. Əsəbiləşən şair yana-yana deyir:

*Qürbətdə deyərdin ki,
Zülali-vətənim var;
Ensin gözüne qarə su,
Ağsu vətən oldu!*

Bu Şirvan camaatı belədi, qardaşım, onların danışığı da şeirnəndi. Nəşəli özünə kədər kölgəsi qonan Fadeyev:

– Yazıq kişi, – dedi, – gör nə böyük ümidlə, sevinclə qayıdıbmış, amma nə görüb.

– Bura baxın, – deyib onlara yaxınlaşan Mehdi Hüseyn əlini təzə-tər ot üstündə gəzdirdi. – Bunun hamısı yağışın gücüdür. Son vaxtlar çox yağıntılı keçir.

– Eh, Mehdi, adam lap məst olur, buralara baxdıqca yadıma doğma Sibir düşür. Cavan vaxtı, partizanlıqda o qədər belə göy ot üstündə şirin-şirin mürğü vurmuşam ki... – Fadeyevin mavi oynaq gözləri güldü. Əlini sarışın saçlarında gəzdirib ayağa durdu. – Səməd, gəlsənə tonqal qalayıb, gecəni burda keçirək.

– Yox, əzizim Saşa, qayıdanda. İndi bizi gözləyirlər, hələ Yevlaxda da dayanmalı olacağıq, yolçu yolda gərək.

– Dayan, Səməd, dayan bu tərəvətli havanı qoyub hara gedirik. Qoy bu yüksəkdən günəşin batmasını da görək. Gör günəş burdan necə də yaxın görünür, ilahi. Kim bilir, bəlkə bir də qismət olmadı...

Səməd Vurğun ayağa durmuşdu. Qartal baxışlarını dumanlı-çişkinli dağlardan, tarlası bol günəşli Şirvandan ayırmadan sağ əlini irəli uzadıb fəxrlə:

– Saşa, – dedi, – bax, bu mənim vətənimin hələ bir parçasıdır. Onun gözəlliyini özün görürsən. İndi özün şahidsən ki, günəşli Azərbaycan deyəndə biz boş yerə öyünmürük.

Cığırda bir neçə addım aşağı enən Fədayev uşaq kimi sevinib qollarını geniş açdı, üzünü dağlara tərəf tutdu:

– Ehey, he, hey... ulu dağlar! – dayanıb əks-səda verən səsini dinlədi. Geriyə dönüb hədsiz bir sevinclə Mehdi Hüseynə, Səməd Vurğuna baxdı. – Eşirdirsinizmi, qardaşlar, eşidirsinizmi? Bax, sonra deməyin ki, Aleksandr Fədayev Azərbaycanda yoxdu, mən həmişəlik qaldım burda. Mən də Odlar yurdu od oğlu oldum. Fikir ver, Mehdi, elə bil təbiətdə bir bayram ruhu var, əsl bayram təntənəsi, dağların, çöllərin üzü gülür. Hava gör necə də safdır!

– Bayramdı, bəli bayramdı. Tarix boyu Azərbaycan təbiəti dost gəlişini bayram edib. O, yadımdan çıxartmayıb ki, indi 1951-ci il, dekabrın ilk günləridir. Fədayevin əlli yaşına lap az qalıb, təbiət oyanıb təbrik üçün söz istəyir.

Fədayev utancaqlıqla gülə-gülə:

– Səməd, deyirsən yəni bu təntənə mənə görədir, – dedi, üzünü dərəli-təpəli vadiyə tərəf tutdu, – sağ ol, ana təbiət, sağ ol... – Səs yenə əks-səda verdi. Sanki torpaq sinədolusu nəfəs alıb, cavab qayıtdı. Tənha armud ağacının sarı sarı yarpaqları sərin dağ mehdindən yerə səpələndi. Dikdirdəki sünbüllü otlar üzü üstə əyildi. Səməd Vurğun çiyninə qonan sarıalmış bir yarpağı götürüb kədərli:

– Ömrü az olan məxluq, – deyib fikirli-fikirli ona baxdı. Hardansa yenə Bağirovla görüşü yadına düşdü. Hirsindən rəngi qaraldı. Ürəyində özünü danladı ki, hardan ağlına gəldi bu cəllad.

Bağirovun dostu Fədayevə göstərdiyi soyuqluqdan Səməd Vurğun özünü təhqir olunmuş hesab edirdi. Bağirov hər iki sənətkarın yaxın dost olduğunu yaxşı bilirdi. O, hər dəfə Fədayev familiyasını eşidəndə əsəbiləşirdi. Çünki dörd il qabaq Bağirovun bağındakı ziyafətdə Fədayev onu “Buxara cəlladı” adlandırmışdı. O vaxtdan Bağirov Fədayev kəlməsinə ilan yarpıza baxan kimi baxırdı.

İndi Fədayev heç bir təklif, dəvət olmadan özü respublikaya gəlmişdi; məqsədi Azərbaycan kəndini yaxından görmək, kənd əhalisinin güzəranı ilə tanış olmaq idi.

Bağirov onun gəlişini uzun zaman götür-qoy elədi. Şübhəli-şübhəli Fədayevin görmək arzusunda olduğu yerlərin bəzisinin üstündən qara xətt çəkdi. Onlardan biri də Səməd Vurğunun doğulduğu oba idi.

* * *

... Səməd Vurğunla Fədayev onun kabinetinə girəndə lap yuxarı başda dayanan “respublikanın sahibi” onları görüb tərs-tərs qapıya baxdı. Əlləri belində cütlənmiş halda ağır addımlarla irəli yeridi. Kəhrəbə təsbehi əlində şaq-şaq şaqquldayırdı. O, kabinetin ortasında yanpörtü dayanıb əl uzatmadan “xoş gəlmisiniz”, – dedi. Fədayev onun sərt, qayıq kimi tarım sifətinə baxdı, dinmədi. Nifrət və cəsarətlə gözlərini ona dikdi. Bağirov bu baxışlara tab gətirmədi. Pəncərəyə yaxınlaşıb çölə baxdı. Səməd dərhal fürsətdən istifadə edib Fədayevin qoluna toxundu. “Cavab ver”, – deyər işarə elədi.

Fədayev soyuqqanlıqla, gecdən-gec “sağ olun” dedi. Kabinetdə Bağirovun xrom çəkməsinin cırıltısından başqa heç nə eşidilmirdi. O, əllərini cibinə saldı. Nəşə axtardı, tapa bilmədi. Mavi satindən tikilən köynəyinin ciblərini bir-bir axtardı. Xırdaca bir kağız tapıb oxudu. Sonra iri, büllur külqabıda onu yandırdı. Bağirov özünü elə saymazyana aparırdı ki, sanki otaqda tək idi. Fədayev onun hərəkətlərinə baxa-baxa düşünürdü: bu xalqın da, dostum Səmədin də böyük dözümlü var.

Yolda Fədayev Səməd Vurğundan soruşdu:

– Necə yaşayırsınız, Səməd, belə bir ağır şəraitdə?

– Neyləməli, Saşa, atalar demişkən, nəzilən ip bir gün qırılacaq, mənə lap yaxın vaxtda. Yaşamağı da görürsən, yüzlərlə yaxşı oğullarımızın başını yedi. Özü də heç nədən.

– Tfu, sənə, Buxara cəlladı, – deyib Fədayev nifrətlə yerə tüpürdü:

– Bu sözü mən ona qırx yeddinci ildə nahaq deməmişəm. Ona görə də məndən zəhləsi gedir. Gördün, bu da onun qonaq qəbul etməyi. Nifrətli baxışından başqa yadımda heç nə qalmadı, ilk dəfə belə sərt üzləşdik. Mənə bu da axırıncı olar.

– Dərdimiz böyükdü, qardaş, – deyib Səməd Vurğun papirosun kötüyünü qutuya döyə-döyə sözünə davam etdi. – Bağirov nə fəhlə içinə gedir, nə də kolxozçuya salam verir. O, hamıya qara “ZİM”in pəncərəsindən dörd gözlə baxıb keçir.

* * *

Artıq üçüncü gün idi ki, onlar Şəmkirdə qonaq idilər. Bütün günü kolxoz və sovxozlarda olur, əməkçilərlə görüşüb söhbət edirdilər. Fədayevin Şəmkir və onun gülərlər camaatı xoşuna gəlmişdi. Ona görə də burdan getməyə

tələsmirdi. Bunu yaxşı duyan Səməd Vurğun ona mane olmaq istəmirdi.

Əslində Fədayevin belə ləngiməyi onun da ürəyindən idi. Səməd vaxt tapıb arabir Şəmkirdə yaşayan qohumu İbrahimə, Aftab xanıma baş çəkirdi. Çox sevdiyi Şəmkir aşığı Teymurun, Məsimin qonağı olurdu.

Nahardan sonra qonaq evinin həyatindəki bağda xeyli söhbət etdilər.

Üz-gözündən yorğunluq tökülən Fədayev əsnəyə-əsnəyə:

– Səməd, – dedi, – yuxu məni yaman təntidib, bəlkə bir saat uzanaq...

– Mən yox, – deyə Səməd Vurğun etiraz etdi. – Mən bir saatla doyan deyiləm. Yatdım, gərək üç-dörd saatdan sonra duram. İndi yatanda axşam əzab çəkirəm. Sən get yat, qardaş, mənə baxma.

Mehdi Hüseyn darıxdığını bildirdi; nəse bu gün özünü yaxşı hiss etmədiyindən, bütün gecəni qarmaqarışıq yuxular gördüyündən şikayətləndi.

– Bayaqdan, – dedi, – qonaq evinin xidmətçisi yoxa çıxmışdı. Ciyərim yanırdı, çay axtarırdım. İndi gəlib çıxdı. Soruşdum ki, hara getmişdin? Deyir mədəniyyət evində “Tarzan” kinosu göstərilir, ona baxırdım. Səməd, – Mehdi bir ağsaqqal kimi ondan icazə istəyirdi, – qonağımız da yatmağa getdi. Səhər tezdən də Gəncəyə yola düşürük. Bu film xeyli vaxtdır hər yerdə göstərilir, vaxt tapıb baxa bilmirəm. Gəlsənə, gedib birgə baxaq, yaqın sən də görməmişən.

Səməd Vurğun etiraz etmədi. Yalnız respublika mədəniyyət nazirinin müavini Məmməd Əfəndiyev getməkdən imtina etdi.

– Mən, – dedi, – yalan olmasın bir on dəfə görmüşəm, siz gedin baxın...

Səməd Vurğun:

– Bu lap yaxşı oldu, – dedi – sən elə burda qalsan, pis olmaz. Birdən qalxıb eləsə, söhbət edərsən. İnciməz, hər halda tək qoyub getmək də yaxşı düşməz.

Onlar kinoya gedəndən təxminən yarım saat sonra xidmətçi qadın tələsik Məmməd Əfəndiyevin yanına gəlib, dedi ki, qonaq durub əl-üzünü yuyur.

Məmməd Əfəndiyev pilləkənlə üzüyuxarı çıxanda əli dəsmallı qonaqla qarşılaşdı. Fədayev baş ağrısından yata bilmədiyindən şikayətləndi. Səməd-gilin harda olduğunu soruşdu. Kinoya getdiklərini biləndə:

– Qoy, – dedi – onlar kinoya baxsın, biz də gəl, onlar qayıdana kimi məşğul olaq.

Fədayev “məşğul olaq” deyəndə içməyi nəzərdə tuturdu. Məmmədi qorxu hissi bürüdü. Sadəcə olaraq, onunla ayaqlaşma bilməyəcəyindən çəkinirdi. Üzü

də gəlmirdi ki, “içən deyiləm” – desin. Onun həyatda zəhləsi getdiyi şey araq-çaxır idi. İçkiyə çox az meyil edən, xoştəbiətli insan idi.

Hələ yığışdırıb qurtarmadığı süfrəyə xidmətçi yenidən yemək-içmək düzdü. Onlar üzbəüz oturdular. İlk badəni Məmməd qaldırdı. Hörmət və ehtiram əlaməti olaraq “respublika sahibi”nin şərafinə içməyi təklif etdi:

– Bağirov, – dedi, – yaxşı dövlət xadimidir, əsl kommunistdir.

O, danışdıqca Fədayevin sifəti sərtləşir, əsəbi üzündə göy damarlar oynayırdı. Hirsindən dişi dodağını gəmirirdi. Ürəyində fikirləşirdi ki, indi buna Bağirovun yaxşı, pis adam olmağını başa salmaq çətindir. Vaxt gələr, bu sağlığı üçün özü xəcalət çəkər. Bir də ki, bunun hamısı qorxudandır, canından qorxur, yazıq, neyləsin, yaqın başı çəkib. Görünür, otuz yeddidən buna da “pay” düşüb.

Fədayev heç nə demədən, hirsini boğa-boğa ona axıracan qulaq asdı. Ağır və kədərli səslə Məmmədin gözləmədiyi qeyri-adi bir təklif deyib içdi:

– Biz incəsənət işçiləriyik. Yaxşısı budur, mərhum Üzeyir bəyin xatirəsini yad edək. O, ədəbiyyatda, incəsənətdə və insanlıqda əvəzsiz şəxsiyyət idi.

Məmməd quruyub qaldı. Onun etiraz etməyə nə imkanı oldu, nə də sözü. Hər ikisi bir neçə dəqiqə susduqdan sonra Fədayev papiros çəkmək üçün əsiyə çıxdı. Süfrə başında papiros çəkməzdi. Məmmədin əlinə girəvə düşdü. Qonağa yoldaşlıq etmək xatirinə öz badəsinə çay sözdü. Bir azdan Fədayev geri qayıtdı. Məmməd onun badəsinə konyakla doldurdu. Qonaq papiros çəkməyə çıxanda fikirləşib tapdığı təmtəraqlı sözləri yadına salıb dübarə dedi:

– Aleksandr Aleksandroviç, içək Azərbaycan xalqının sınıanmış oğlu Bağirov yoldaşın sağlığına...

Fədayev onun özünə elə baxdı ki, Məmmədə elə gəldi indicə durub onu şillələyəcək. Özünü itirən Məmmədin cümləsinin ardını tapıb bitirmək imkanı olmadı. Baxışlarını bilmədi harada, necə gizlətsin.

Əli çənəsində, gözü Məmmədin üzündə qalan Fədayev, “niyə bu cəlladdan əl çəkmir?” – deyə düşünürdü. Sonra ondakı qorxunu, təlaşını duyub Məmməd haqqında pis fikirlərdən daşındı. Geriyə, stola söykənib qururla:

– Azərbaycan xalqının ən gözəl, sınıanmış kommunist oğlu Səməd Vurğundur. İçək onun sağlığına, – deyib son damlasına qədər içdi.

Bu dəfə Məmməd Əfəndiyevdə qorxu əlaməti həqiqətən hiss olunurdu. İnkilabçı əmisi Soltan Məcid Əfəndiyevin heç nədən gedər-gəlməzə

gündərləməyini, əmisinə görə işdən qovulub ev dustağı olmağını, partiya sıralarından nahaqdan çıxarılmağını yadına saldı. Bütün bu şər və iftiralarından təmizə çıxana kimi az qala on il qocalmışdı. “Bu nə iş idi yenidən düşdüm. Qonaq bəlkə məni sınayır” – deyər fikirləşən Məmməd bədəyə əl atıb yenidən Bağirov

haqqında təmtəraqlı sağlıq demək istəyəndə Fədayev onu qabaqladı:

– İçək, – dedi, – Sizin sağlığınıza... – Məmməd Əfəndiyev bədə əlində quruyub qalmışdı. Fədayev sol əlilə alına tökülən tel-tel saçlarını geri eləyib, xırdaca, mavi gözlərilə gülümsündü:

– Sizin sağlığınıza içək, Sizi deyirəm, şəxsən Sizin və ailənizin...

– Aleksandr Aleksandroviç, icazə verin Sizin yazıçı...

– Niyə etiraz edirsiniz. Utanmayın, çəkinməyin. Mənim dostum Səməd Vurğun deyir ki, utancaqlığın özü də bir eybəcərlikdir. Darıxmayın, mənim də sağlığımıza içərik. Hələ vaxt çoxdur, səhərə qədər burdayıq, mən Sizin sağlığınıza içirəm, – deyib içdi.

Həyətdə səs-küy eşidildi. Taxta pillələrlə kimsə qalxırdı. Artırmada Səməd Vurğun göründü. O, Fədayevə yaxınlaşıb əlini çiyinə qoydu, stul çəkib əyləşdi:

– Şaşa, – dedi, – bağışla, kinoya sənsiz getdik, yatmışdın, narahat eləmək istəmədim.

Fədayevin gözləri işıqlandı, zarafatla:

– Yaxşı eləmişən, Səməd, biz heç də darıxmamışıq. Ötən gəncliyimizdən, məhəbbət macəralarımızdan bir-birimizə danışib ləzzət almışıq... Hamı oturdu. Kimi filmdən, kimi də Gəncəyə səhər saat neçədə yola düşəcəklərindən söhbət açdı. Xidmətçiyə söz demək bəhanəsilə çıxan Məmməd qapıya çatıb geri döndü. Səməd Vurğuna da bir dəqiqəlik çölə çıxmağa işarə elədi.

Həyətdə, qızılgüllüyün arasındakı stulda oturdular. Məmməd bir az əvvəl olmuş “sağlıq əhvalatı”nı həyəcanla Səməd Vurğuna danışdı. Şair onu axıra kimi dinləyib:

– Məmməd, – dedi, – bu əhvalatı məndən başqa daha kimə danışmışsan?

– Səndən başqa, heç kəsə, – deyər Məmməd narahatlıqla cavab verdi.

– Bir daş altı, bir daş da üstə, heç kəsə danışib eləmə. Əskim onsuz da tüstülüdür, məndən görərlər...

* * *

Əhvalatdan iki saat keçməmiş Məmməd Əfəndiyev dövlət telefonuna çağıraraq tapşırırdılar ki, təcili birbaşa Bakıya qayıtsınlar. Bağirovun əmri belədi. Gəncədə dayanmamaq şərtilə, bu dəqiqə gecə ilə yola düşün. Köməkçisi Çeplakov dedi ki, yoldaş Bağirov bərk əsəbiləşib. Deyir, - orada yenə nə qatıb-qarışdırmısınız? Vozmite s soboy mılo i moçalku, v banyu poydete. Vyezjajte sroçno v Baku.

Geri qayıdırdılar. Görünür, Bağirovun kabinetindən kədərlə başlanan səfər orda da qanqaralığı ilə sona çatmalı idi. Yalnız qabaqdakı maşında əyləşən Fədayevlə Səməd Vurğun zarafat edir, deyib-gülürdülər. Arabir yolda dayananda Mehdi Hüseyn Səmədi belə şəhər görüb təəccüblə deyirdi:

– Zalım oğlu, qurd ürəyi yeyib, elə bil cəllad əlinə yox, toya-bayrama gedir.

Səməd Vurğun həqiqətən nə Bağirovun qan saçan gözlərindən vahiməyə düşürdü, nə də onun hədə-qorxusundan...

... 1939-cu il noyabrın 28-də Samur-Dəvəçi kanalının açılış mərasiminə Səməd Vurğun dəvət olunmamışdı. Təntənəli açılış günü şair üzə ora getdi. Yığıncağın başlanmasına beş-on dəqiqə qalmış Bağirov Səmədi görüb, təəccüb və kinayə ilə:

– Sən nə əcəb gəlmişən? – deyər soruşur.

Səməd Vurğunun sanki cavabı hazır idi. O, özünü itirmədən, qorxub-çəkinmədən deyir:

– Gəldim ki, xalqın təntənəsini, şadlığını öz gözlərimlə görüm, onların sevincinin şahidi olum.

– Onda bu təntənəyə gərək mütləq şeir oxuyasan – deməkdən başqa Bağirovun əlacı qalmır.

Səməd Vurğun elə oradaca yazdığı “Samur” şeirini oxuyur:

... Qarlı dağlar qucağından şırıl-şırıl süzülən,
Çəmənlərin ayağına inci kimi düzülən,
Sahillərdə güzgü kimi şəfəq salan büsatın
Sağlığına saz tutaraq, söz deyirəm indi mən!

* * *

*Samur çayı salam verir bizim ağır ellərə,
Öz suyunu şərbət kimi o paylayır çöllərə;
Dümsükləyib təbiəti yuxusundan oyadır;
Alqış onun yaxasında tarix yazan əllərə...*

... Böyük Vətən müharibəsinin cahanşümul qələbəindən bəhs edən pyesini yazıb qurtaranda dostlarına oxumuşdu. Onu müharibədə qəhrəmanlıqla həlak olan dostu İslam Məmmədovun xatirəsinə həsr edib, adını da "İslam" qoymuşdu. Bağirova çatdırmışdılar ki, əsərdə islam dini təbliğ olunur. Səhəri gün Səməd Vurğununu hüsuruna çağırən Bağirov özündən çıxıb demişdi:

– "Peyğəmbər"i yazan Hüseyn Cavidin aqibətini yadına sal. Səni də onun dalınca göndərəm. Onun yolunun davamçısı olmaq istəyirsən? Bizə islam dinindən, onun xeyir-şərindən moizə oxumaq lazım deyil! Bağirov əllərini qoşalaşdırıb şairin gözləri qarşısında oynatdı. – Göndərəm!...

Səməd Vurğun dərhal hiss elədi ki, Bağirov niyə məhz "Peyğəmbər"i adını çəkir. Demək ona mənim yeni əsərim haqqında tamamilə başqa fikir söyləyiblər.

O, cəsarətlə dedi:

– Mənim pyesimdə dindən əsər-ələmət yoxdur. Əsər Böyük Vətən müharibəindən bəhs edir. Onu Sizin də yaxşı tanıdığınız Qazax rayon partiya komitəsinin keçmiş katibi, müharibədə qəhrəmanlıqla həlak olmuş İslam Məmmədovun xatirəsinə həsr etmişəm.

Bağirov bar-bar bağıraraq:

– Bilmirəm, dəyiş adını, dəyiş! – deyib əlindəki bir dəstə qələmi yerə çırpmışdı.

Onda əsərə heç bir xələl gəlmədən "İslam" "İnsan" olmuşdu...

* * *

1939-cu ildən başlayaraq hökumət rəhbərlərinin iştirakı ilə tez-tez ziyalıların yığınağı keçirilirdi. 1949-cu ilin noyabr ayında keçirilən yığınaqda M. C. Bağirov odlu-odlu danışır, qabaqcıl rus dilini tərifləyir, övladlarını rus məktəbində oxudan ziyalıları alqışlayırdı. Uşaqlarını rusca oxutmayan bəzi ziyalıları isə millətçilikdə, türkçülükdə ittiham edirdi:

– Bax, elə götürək, – demişdi, – xalq düşməni Dadaş Bünyadzadəni (1888-1938) şair Səməd Vurğunla müqayisə edək. Bu iki nəfərin bir fərqi var: Dadaşın gözləri qonur idi, Səmədin isə gözləri qarıdır.

Bu ittiham və müqayisədən sonra keçmişdi Səməd Vurğunun uşaqlarının Azərbaycan dilində oxumağı məsələsinə:

– Sual olunur niyə Səməd Vurğunun balalarının heç biri rus dilində oxumur? Demək, Səmədin özünün qatı millətçi olmağı bəs deyil, balalarını da türk şovinisti kimi tərbiyə edir. Məgər belə ailə başçısı ilə kommunizm qurmaq olarmı? İcazə verirəm, qoy şair bu barədə ciddi düşünüb düz yola qayıtsın...

Səməd Vurğun əlini qaldıraraq danışmaq istədiyini bildirdi. Ona söz verdilər. Təmkinlə dil, millət və təhsil haqqında danışan Səməd Vurğun dedi:

– *Mən yoldaş Bağirovun ilk ittihamına, guya "xalq düşməni" olmağıma heç cavab vermək istəmirəm. Çünki mən həyatımda və yaradıcılığımda xalqımızın əsla düşməni deyil, həqiqi dostu olmağımı çoxdan sübut etmişəm. Qaldı ki, mənim uşaqlarımın rus məktəbində oxumamağının səbəbinə, yoldaş Bağirov unudur ki, mən Azərbaycan şairiyəm! Mənim balalarım məni başqa dildə tərcümədə oxusalar, bu mənim üçün böyük bir faciə olar!*

Səməd Vurğunun bu sözlərindən sonra zalda bərk gurultulu alqışlar səsləndi. Rəyasət heyətində oturanların hamısı, əsasən M. C. Bağirov qəzəbli baxışlarla zala baxdı. Bir an tərəddüd içində qalan M. C. Bağirovun özü də əl çalmağa başladı...

«... Səməd Vurğunun həyatı ilə bağlı olan bir hadisəni xatırlayıram:

1948-ci ilin apreli. Azərbaycan KP MK Bürosunda Sov. İKP MK-nm «Leninqrad» və «Zvezda» məcmuələri haqqında qərarı ilə əlaqədar Azərbaycan ədəbiyyatının vəziyyəti müzakirə olunurdu. Yazıçılar İttifaqının katibi Səməd Vurğun Büroya Azərbaycan ədəbiyyatının vəziyyətini səciyyələndirən arayış qeyri-qənaətbəxş vəziyyəti xüsusi nəzarətə çatdırılırdı.

Büronun gedişində M.C.Bağirov böyük şairə atmacalar atır, - öz üzərində işləmirsən, klassikləri oxumursan, - deyərək onu nüfuzdan salmağa çalışırdı. Səməd Vurğun özünü təmkinli aparır və yeri gəldikcə atmacaların cavabını verirdi. Qəzəblənmiş M.C.Bağirov şairin sözünü kəsərək deyirdi: «Ya sən kimisi bir neçə nəfəri də qurban verəcəyik, ya da Azərbaycanı Azərbaycan edəcəyəm».

M.C.Bağirovun təklifi ilə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqını yoxlamaq üçün xüsusi komissiya ayrıldı və komissiyaya rəhbərlik Təhlükəsizlik Komitəsinin sədrinə tapşırıldı...

Bu hadisədən sonra Şəməd Vurğunun bədxahları onun əsərlərini təftiş etməyə başladılar. «Aygün» poeması əleyhinə yazılmış və əsl həqiqəti deməkdən uzaq olan məqalələrdən birinə Şəməd Vurğun cavab yazdı. Lakin onun yazısının heç birini redaksiya çap etməyə cürət etmədi» (fəlsəfə elmləri doktoru, professor Cahid Quliyev (1927-1991). «Azadlıq və məsuliyyət» məqaləsindən. «Kommunist» qəzeti, 22 yanvar 1989-cu il).

* * *

Şəməd Vurğun barədə o zaman çox söz-söhbət gedirdi. Mircəfər Bağirov öz kabinetində bir dəfə ona əl uzatmadı, dedi ki, get, sənin əllərin qanlıdır. Və o da yadımdadır ki, Bağirov sonra məni çağıraraq Şəməd haqqında soruşdu: «Şəməd Vurğun haqqında hər şeyə inanmayın», - dedim. Bağirov mənə baxmadan: «Axı, onun haqqında zirzəmidə yatanlar donos vermişlər». «İnanmayın, Şəməd elə bir istedadlıdır ki, Azərbaycan xalqı bir də bu nəhənglikdə sənətkar yetirməz - dedim.

Mirzə İbrahimov,
xalq yazıçısı

* * *

1952-ci ildə «Aygün» poeması «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının birinci və ikinci nömrələrində dərc olunan kimi «Respublika sahibi»nin tapşırığı ilə Mərkəzi Komitədə əsərin müzakirəsi keçirilirdi. Poema haqqında məruzə Alixanyan soyadlı bir erməniyə tapşırılmışdı. Rus dilində danışan Alixanyan qərəzli çıxışına tənqidlə başlamışdı. Əsərin müsbət keyfiyyətindən bir kəlmə belə danışmayan erməni qarayaxma məruzəsini hıqqana-hıqqana oxuyurdu. Hətta, iş o yerə çatdı az qaldı desin ki, poemanın qəhrəmanı Aygünün timsalında Azərbaycan qadınları arasında çoxlu sayda ailə pozğunu tapmaq olar. Bəs onda bu mövzuda əsər yazmaq nə dərəcədə doğrudur?

Erməni Alixanyanın haqsız iradlarına düzməyən Şəməd Vurğun ayağa durub qəzəblə dedi:

– Mənim əsərim haqqında deyilən çirkin ifadələrə etiraz edirəm. Mən Azərbaycan şairiyəm, əsərimi də Azərbaycan dilində yazmışam. Əsər hələ rus dilinə tərcümə olunmayıb. Mənim əsərim barədə mənim dilimi bilməyən bir erməninin məruzə edib, ona qiymət verməsinə etiraz edirəm. Və məruzəçi Alixanyandan soruşuram, hansı haqla mənim qəhrəmanın Aygünü əxlaqsız adlandırmağa çalışır. Mən poemanın onuncu fəslində yazmışam:

*Sinəmdə dil açıb danışdı ilham:
Ömrümdə ən əziz bir gün olaydı -
Mənim Aybənizim, mənim qız balam
Hünərdə, namusda Aygün olaydı.*

Mənim poemamın qəhrəmanı Aygündə məruzəçinin dediyindən əsər-əlamət belə yoxdur. Əksinə, Aygün Azərbaycan analarının saflıq mücəssəməsidir.

Şəməd Vurğunun icazəsiz durub sərt şəkildə iradını bildirməsinə M. C. Bağirovun acığı tutdu. Dodaqları titrəyə-titrəyə qəzəblə Şəməd Vurğuna:

– Özünü yaxşı aparmırsınız, yoldaş Alixanyanın çıxışından razı deyilsinizsə, buranı tərk edin! - dedi.

Şəməd Vurğun özünə məxsus həzircavablıqla etiraz etdi:

– Sizin məni qovmağa ixtiyarınız yoxdur. Ona görə ki, mən Sizin evinizdə deyiləm. Mən partiyanın üzvüyəm və indi partiyanın evindəyəm. Ona görə də mənim burada qalmaq hüququm var. Yaxşı olar ki, müqəddəs analarımıza qara yaxan Alixanyanın cəzasını verəsiniz, – deyib oturdu.

Mircəfər Bağirovun işarəsi ilə erməni Alixanyan məruzəsini yarımçıq qoydu. Hirslənən «respublikanın sahibi» məruzəni yazan Mərkəzi Komitənin ikinci katibi Vitali Şəmədova nifrətlə baxıb getdi.

* * *

İllər keçirdi. Amma Bağirov tərlən təbli Şəməd Vurğunu təqib etməkdən yorulmurdu. «Respublikanın sahibi» çıxış və nitqlərində onu sancırdı. Xalqın sevə-sevə oxuduğu, hörmət və ehtiramını saxladığı şairi gözüm-çıxdıya salmışdı. Respublika kommunistlərinin XIX qurultayında (1952-cü il) çıxış edən Bağirov üzünü zala tutaraq «Şəməd Vurğun burdadırmı?» – deyə soruşmuşdu. Yerdən «hə», «yox» cavabı almadan sözünə davam edərək demişdi:

– «Sən mütləq əlifbadan başlamalısan, başqa cür məhv olacaqsan. Mən qurultay qarşısında bunu ciddi deyirəm. Sən öz savadsızlığını və geriliyini dəfələrlə bildirmisən. Bununla belə öz üzərində işləmirsən».

Zalda əyləşən Şəməd Vurğun isə öz-özünə:

– Dünyanın işinə bax, gör kim-kimə savadsız deyir.

İndi yol boyu üzə Fədayevlə deyib-gülsə də, Şəməd Vurğun daxilən

kədərli idi. Fədayevə edilən hörmətsizlik onu yaman sarsıtmışdı. Bunu kim xəbər verə bilər? – deyə düşünən şairi fikir gütürmüşdü. Bəlkə Məmməd özü qorxusundan yuxarıya bildirib? Yox, inanmıram. Məmməddən arxayınam. Otuz yeddinin sınağından çıxmış adamdır. O, belə naxələf iş tutmaz. Əgər o, xəbər veribse, mənə niyə danışdı.

Arxadan gələn məşindəki Məmməd Əfəndiyevin də ağlını min cür fikir yorurdu. “Mən bunu Səməddən başqa heç kəsə danışmamışam. Fədayev üzünə də deyə bilməz. Bəs necə oldu? Hardan bu xəbər saat yarımına gedib Bağirova çatdı? Mən Səmədin dostluqda möhkəmliyinə hələ 1928-ci ildən Gəncədən bələdəm. Otuz yeddində elədiyi yaxşılığı isə heç vaxt unutmamam...”.

* * *

... İki nəfər qəfildən gəldi. İcazəsiz-filansız içəri girdilər. Hərəsi ortadakı uzun stolun bir tərəfində əyləşdi. Nahardan yenidən qayıdan Məmməd uzaq bir şəhərdən respublika pioner təşkilatının adına alınmış məktubu oxuyurdu. Başını qaldıraraq çağırılmamış qonaqlara diqqətlə baxdı. Fikirli-fikirli:

– Sizi eşidirəm, – dedi.

Qonaqlardan biri əlini döş cibinə salıb vəsiqəsini göstərdi:

– Biz NKVD işçisiyik. Sizi yoxlamalıyıq, – deyib ikisi də ayağa durdu. Ucaboş adam sərt-sərt Məmmədin özünə baxdı:

– Yerinizdən durun, keçin bu tərəfə, Sizin stolu da yoxlayacağıq. Məmməd heç nə demədi. Elə bil bu fəlakəti çoxdan gözləyirdi.

Papirosunu külqabıda söndürüb yerindən durdu. Sağa tərəf bir neçə addım atıb göstərilən yerdə ayaq üstə dayandı. Gələnlər bir anda stolun gözünü, balaca dəmir seyfi, hətta plashının cibini belə ələk-vələk elədilər. Heç nə tapmayıb təəccüb və təəssüflə bir-birinə baxdılar. Vəsiqə göstərən qaraşın orqan işçisi Məmmədin yerində əyləşib yekəxanılıqla:

– İndicə oxuduğunuz məktubu kimdən almısınız? – soruşdu.

– Tambovdan, pioner təşkilatından... Buyurub baxa bilərsiniz. – Məmməd hələ də stolun üstündə açıq qalan məktubu göstərdi. – Bizim şəhər pionerləri onlarla yazışır. Onlar xahiş edirlər ki, yay tətilini “Artek”də birgə keçirək.

Qaraşın oğlan əsəbiliklə məktubu əlinə götürüb gözdən keçirdi. Sonra qaş-qabağını töküüb onu stolun üstünə atdı. Sərt-sərt Məmmədin özünə baxıb:

– Nu, çto je, – eləyib barmaqlarını oynatdı. – Belə-belə işlər, yoldaş res-

publika pioner təşkilatının sədr müavini. Bu gündən, bu dəqiqədən Siz dustaqşınız, hələlik evinizə gedib dalmınızca gələcək yoldaşları gözləyə bilərsiniz.

Hər ikisi ayağa durdu. Sağollaşmadan, hay-küylə gəldikləri kimi, hay-küylə də çıxıb getdilər.

Məmməd xeyli ayaq üstə quruyub qaldı. Bir neçə dəfə otaqda var-gəl elədi. Həbs olunmasının səbəbini soruşmadı. Ona da heç nə demədilər. Soruşmaq mənasız idi. Həbs olunursan, vəssalam. Bağirovun tapşırığı belə idi. Hardasa, hansı sulu bir zirzəmidəsə, üç nəfər də üzünə duracaq, bununla da işi bitəcəkdi.

Məmməd indi ailəsini, uşaqlarını fikirləşməyə başladı. Onları kimin ümidinə qoymalı, hara aparmalı. Şəhərdə onlar üçün çətin olacaq. Yenə doğma Şamaxıya üz tutmalı. Ordan etibarlı yer yoxdur. Rayon yeridi, qohum-qardaş arasında birtəhər dolanarlar.

Yadına pioner təşkilatının sədri düşdü. Hər halda ona demiş olarlar mənim həbs olunmağımın səbəbini...

... Sədr əli çənəsində, gözü düz qapıya dikilmiş halda əyləşmişdi. Sanki Məmmədin gəlməyini gözləyirdi. Yalandanmı, doğrudanmı özünü qanıqara kimi göstərirdi. Məmmədi dinləyib yerindən durdu. Yekəxana bir yerləşlə az qala qapıya qədər uzanan enli stolun küncünə çatıb sakitcə gözlədi. Əllərini sinəsində çarpazlayıb elə dayanmışdı ki, sanki zamanın, əsrin taleyini həll edir, qayğısını çəkirdi. Gecdən-gec köksünü ötürdü. Məmməd dözə bilmədi:

– Yaxşı, bu iki nəfərin gəlişi...

Sədr onun nə deyəcəyini gözləməyib:

– Xəbərim var, – dedi, – Məmməd, hər şeydən xəbərim var. Sən əyləş...

Birdən sifətinə xoş təbəssümə oxşar bir şey qondu. Sanki sevinib-güləcəkdi. Dəmir seyfdən yaşıl bir qovluq çıxartdı. Açıb stolun üstünə qoydu. Üzünü Məmmədə tutdu:

– Partiya biletin üstündədirmi?

– Bəli, – deyib, Məmməd əlini sol cibinin üstünə apardı.

– Bileti bu qovluğun arasına qoy.

– Axı səbəbi nədi?

– Sənin fikrincə xalq düşməni olan adam cibində partiya bileti gəzdirməyi bilərmi?

“Xalq düşməni!”. Bu iki kəlmə küt bir alət olub Məmmədin gicgahına ağlını itirəcək zərbə vurdu. Özünü itirməyib:

– Mən hansı pis əməlimə görə xalq düşməni oldum? Bunu bilmək olmaz-mı? – deyə soruşdu.

– Bunu o gələnlərdən, səni həbs edənlərdən soruşmaq lazım idi. – O, sərt-sərt Məmmədə baxdı. Anı sükutdan sonra sözünə davam etdi: – Gərək ki, iki ay bundan əvvəl idi, yadında olar, Məmməd. Soltan Məcid Əfəndiyev yenidən tutulanda səndən soruşdum ki, sən də şamaxılısan, Soltan Məcid Əfəndiyev də, familiyanız da eynidir. Qohumun deyil ki...

Doğmaca əmimdir, – dedin. Mənə elə gəlir, sənin həbs olunmağına səbəb əmindir. Onda gərək ki, mən sənə dedim, bu işin bir ucu sənə də toxuna bilər. Sən isə arxayınçılıqla, – yox, – dedin, – bunun mənə nə dəxli...

Məmməd dinmir, hökmlə danışan sədrin sözlərinə sakitcə qulaq asırdı. Artıq hər şeyin həll olunduğunu hiss edib:

– İndi də elə fikirləşirəm, – dedi, – amma baş açə bilmirəm. Əmimin bəlkə də günahı var, tutublar. Əslində onda kommunist partiyasına sadıqlıqdan başqa mən heç nə görməmişəm. Bəs mən...

– Onu mənə yox, yuxarıya – deyib, sədr əlini kabinetinin baş tərəfinə uzatdı, – çatdır. Hər halda onlar bilirlər nə etdiklərini. Onlar sən-mən kimi düşünmürlər. Şəxsən mən respublikanın sahibindəki ümman ağla, dərrakəyə heyranam.

O gündən Məmmədin partiya bileti əlindən alındı. Özünü də işdən çıxardıb ev dustağı elədilər. Hər gün, hər saat gəlib-getdikcə onu məngənə kimi sıxırdı. Uzanırdı, yata bilmirdi, kitab götürürdü, oxuya bilmirdi. Hələ üstəlik telefonu da susdu. Nə gələni oldu, nə də zəng edən. Heç kəs, hətta ən yaxın qohumlar belə ondan hal-əhval tutmurdu. Bütün günü pəncərədən çölə boylanır, günahını güdür-qoy edirdi. Lakin bir fikrə gələ bilmirdi...

Bu anlarda Məmməd yaxın günlərin acı xatirələri ilə yaşayırdı. Bir neçə ay əvvəl günahsız həbs edilən əmisinin taleyinə acıyır, ona atılan böhtanları nifrətlə xatırlayırdı. Başını aşağı əyib eynəyinin üstündən qaniçən gözlərilə Soltan Məcid Əfəndiyevə müraciət edən Bağırovun sallaq sifəti oturanların hamısını vahiməyə salırdı. Müdhiş otuz yeddinci ilin iyun ayında çağırılmış Azərbaycan K(b)P-nin XIII qurultayının tribunasından Bağırov respublikanın və onun oğullarının adına qara böhtanlar deyirdi. “Bakıda və Azərbaycanda əksinqilabi işin bir sıra təşkilatları, yapon-alman trotskiçi-müsavatçı agentlər ifşa edilmişlər... Əfəndiyev, Həmid Sultanov, Qədirlilər və başqaları hər cür millətçiləri, müsavatçıları, pantürkistləri, panislamistləri və başqa əksinqilabi

ünsürləri öz qanadları altına alaraq partiyaya və Sovet hakimiyyətinə, Azərbaycan xalqına qarşı ziyançılıq işi aparırlar. M. C. Bağırov:

– Əfəndiyev, sən Moskvaya şikayət ərizəsi göndərib-sən. Mən bunu bilirəm. Sübut üçün deyə bilərəm ki, kimdən göndərib-sən, hansı vəqonda və biletin nömrəsi nəçədir? Əfəndiyev gözümüzlə kül üfürmək istəyərək deyir ki, Leninin rəhbərliyi altında tərbiyə edilmişdir. Lakin 1924-cü ildə Bakı partiya təşkilatının 25 illiyi münasibətilə yazdığı və “Hümmət”ə həsr etdiyi məqaləsində o, bir kəlmə ilə demir ki, rəhbərimiz Bakı bolşevik təşkilatının yaradıcısı və təşkilatçısı Stalin yoldaşın yetişdirməsidir.

S. M. Əfəndiyev: – Bəli, Moskvaya ərizə göndərmişəm. Mən bilirəm ki, siz mənə əksinqilabçı çıxarmağa əlləşirsiniz. Bu mümkün olan iş deyil, mən əksinqilabçı deyiləm.

M. C. Bağırov: – Əfəndiyev, biz qoymarıq ki, sən öz əcəlinlə gəbərsən. Sən istəyirsən ki, əlində silah açıq-aşkar bizə qarşı vuruşasan. Sən gəbərecəksən. Səninlə vaxtında haqq-hesab çəkəcəyik. Biz vaxtında sənə axırına çıxacağıq, sənə divan tutacağıq!

«Tamamilə məxfidir».

M.C.Bağırovun 0043 sayılı istintaq işindən:

Soltan Məcid Əfəndiyev 1937-ci il iyunun 24-də Sumbatov-Topurudzenin əmri ilə həbs edildi. İstintaq protokollarında S.M.Əfəndiyev döyülməklə, əzab-əziyyət verilməklə günahkar olduğunu boynuna alırdı, məhkəmə zamanı isə bu ifadələrdən imtina edirdi.

1954-cü il mayın 21-də keçmiş baş həbsxana nəzarətçisi D.P.Vozniçuk məhkəmədə demişdir:

«MİK sədri S.M.Əfəndiyev, keçmiş orqan işçisi Pavlov amansız cəzalara məruz qalırdılar. Əfəndiyevi elə möhkəm döyürdülər ki, istintaqdan sonra onu yerdən qaldırmaq mümkün olmurdu».

Həmin məhkəmədə şahid kimi dindirilən V.M.Dudiyevin ifadəsindən:

«Bir dəfə mən Sonkinin kabinetinə gəldim. Otaqda əməliyyat vəkili Nikolay Musatov (boksçu), Tsineman, xalq komissarı Sumbatov-Topurudze və bir do işçilərdən kimsə vardır. Dustaqlardan yalnız Soltan Məcid Əfəndiyev otaqda idi. O, döyulub-əzilmiş, köynəyi cırıq-cırıq olmuş halda döşəməyə çökmüşdü. Müstəntiqlərdən kimsə onun üstünə su tökərək, özünə gətirməyə çalışırdı, o birisi isə «ifadə ver» - deyə dümsükləyirdi. Əməliyyat müvəkkili Tsineman onu istehza ilə «prezident» adlandırır ələ salırdı.

S.M.Əfəndiyev müstəntiqlərin onu ələ salınması barədə Sumbatov-Topuridzeyə şikayətləndi. Sumbatov onun üzünə bir yumuruq vurub getdi. Müstəntiqlər isə döymə əməliyyatını davam etdirdilər.

Sonra saxtalaşdırılmış materiallar əsasında Soltan Məcid Əfəndiyevi 1938-ci il aprelin 21-də güllələdilər».

* * *

Cansıxıcı on günü belə başa vurdu. On birinci günü həyatə düşəndə qonşular Məmmədə təəccüblə baxır, ağızucu salamını alırdılar.

Təmiz havanı acgözlüklə udub, ciyərdolusu nəfəs aldı. Neçə gün hərəkətsiz qalan ayaqları elə bil keyləşib daşa dönmüşdü. Zorla götürüb-qoyurdu.

Dostunun müdir olduğu bir idarəyə gəldi. Pilləkəndə, foyədə tanıdığı adamlarla, dostlarla səmimi görüşürdüsə də əvvəlki səmimiyyəti də görmürdü, bəziləri onu soyuq qarşılayırdılar. Sanki bəzi insanların da üzü dönmüşdü. Onlar ayaz kimi soyuq və bomboz idilər.

Yaxşı tanıdığı maarif müdirin yanına ürəklə, heç nə olmamış kimi daxil oldu. Hər şeyi bir anlıq unudub, gülə-gülə:

- Məni, - dedi, - işdən çıxartdılar, göndərin gedib dağ rayonlarının birində müəllim işləyim. Özün bilirsən, əslində mənim sənətim müəllimlikdir. Evdə oturmaqdan bağrım çatlayır.

Məmməd heç vaxt gözləmədiyi cavabı aldı:

- Çıx get, - deyə müdir sərt və ötkəm səslə bildirdi. - Bir də buralara hərlənmə, yoxsa səni orqana verərəm. Onu bil ki, xalq düşməninə bizdə iş yoxdur...

Məmməd heç yerdə işləməyəndə dost-taşıların hamısını xatırladı, hamısı ilə qiyabi söhbət edir, dərdləşir və heç kəsdən də inciyib küsmürdü. Vaxtın, zamanın qarışıqlığı nə dostu baxırdı, nə də qardaşa məhəl qoyurdu. «Toxun acdan xəbəri yox idi, qaçanın yıxılandan». Bir para nadürüstün əlinə «respublikanın qaymağını» yemək üçün girəyə düşmüşdü. Vaxt elə pis, elə qarışıq gəlmişdi ki, qardaş qardaşın evinə gedib, ondan hal-əhval tuta bilmirdi. Hətta deyilənə görə Mehdixan qardaşı Səməd Vurğunun tutulub-tutulmadığını bilmək üçün hər gün səhər saat səkkizdə Kommunist küçəsi ilə üzəşəgi düşərmiş, Səməd isə üzüyuxarı qalxarmış. Bir-birinə gözücu baxa-baxa, dindirmədən, danışdırmadan.

Məmməd çox dostlarını, tanışlarını yada saldı, xatırladı. Amma bir nəfər

nədənsə onun ağlına gəlmədi.

“Həmin gün Məmməd dostunun yadına düşmüşdü. Eşitdiyi acı xəbərdən sarsılsa da, o, Məmmədə kömək etmək üçün xeyli fikirləşdi. Bu, onun 1928-ci ildə Gəncədə birgə işlədiyi müəllim yoldaşı Səməd Vurğun idi.

... Mərkəzi şəhər bazarının yanından keçəndə ayaq saxladı. Darvazanın dibində üst-üstə yığılmış Lənkəran səbətindən birini aldı. Küncdə oturub özünü günə verən bir kişiye: “Al, bu səbəti, dalımca gəl”, – dedi. Bir-iki dəfə bazarda hərlənib aldığı yer-yemişlə səbəti doldurdu. Şair əlini cibinə salıb, xeyli pul çıxartdı.

– Qardaş, – dedi, – bu səbəti Füzuli küçəsindəki iyirmi nömrəli evə apar-malı olacaqsan. Mənsiz. Bu, iyirmi beşlik sənin zəhmət haqqın. Bu da aparacağın evin ünvanı. Qarşına Məmməd Əfəndiyev adlı ev sahibi çıxacaq. Bu səkkiz yüz manatı da səbətlə birgə ona verərsən.

– Bəs, qardaş, kimdəndi soruşsa nə deyim?

– Soruşmaz, sən elə qapıdan ver, qayıt.

– Yaxşı, isminiz nədi, heç olmasa onu deyin? Şair duruxdu. Karıxıb özünü itirdi.

– Adım? Əşi, rəhmətliyin oğlu, adımlı neynirsən, deynən bir Allah bəndəsi göndərdi.

Kişi təəccüb və qorxu ilə şairin özünə baxdı. İyirmi beşliyi qaytarıb səkkiz yüzün üstünə qoyanda, şair onun fikrini başa düşdü.

– Nə qayırdığındı, qaytarma, qoy cibinə, iş danışığından keçər, – deyib iyirmi beşliyin üstünə bir onluq da əlavə elədi.

– Məni bağışla, qardaş, bu işdən ağlım bir şey kəsmir. Bu qədər pulu tanımadığın adama...

– Nə tanımaq, dilin dilimdəndir, qanın da qanımdan. Mən sənə inanıram. Sən inanmırsansa, bax bu da mənim sənədim, – cibindən Yazıçılar İttifaqının üzvlük билетini çıxarıb göstərdi. – Mən boyda canlı insana inanmırsan, al, bu cansız sənədi də sənə peşkəş verirəm. Get, qayıdana kimi səni burda gözləyə-cəyəm. Amma bu sənədi ona göstərmə, yaxşı düşməz...

Kişi sənəd-zad götürmədi. Səbəti çiyinə alıb, təəccüblə geriye baxa-baxa getdi.

Qapını özünə Məmmədin özü açdı. Xidmətçi səbəti onun ayağının ucunda yerə qoyub, kağıza bükülmüş pulu da üstünə atdı.

– Bunlar Sizə çatacaq, – deyib, pilləkənlə üzəşəgi düşdü.

İki gün Məmməd nə gətirilən yer-yemişə, nə də pula əl vurdu. “Kimsə məni sınayır” – deyə fikirləşdi. Yəqin ki, orqan işçiləri olar. Ancaq yeməyə heç nə yox idi...

*Azadlıq aşiqi oldusa adım,
Özüm bir gün belə azad olmadım!*

Səməd Vurğun

* * *

... Yolboyu Məmməd Əfəndiyev otuz yeddinci ildə Səməd Vurğunun həmin təmənnasız yaxşılığını xatırlayırdı. Ağlına min cür qara fikir gəlsə də üz-özünə: “Yox, Səməd xəbər verməz” – deyə bəd fikri özündən qovurdu. Müəllim işlədikləri 1928-29-cu illəri yadına salanda Məmmədin qaraşın üzünü istər-istəməz xoş təbəssüm bürüyürdü. O vaxt Səmədin dediyi sözləri xatırlayıb xoşhal olurdu:

– Mən Füzulini oxuyanda ilhama gəlirəm. Onda dünyaya tamam başqa gözlə baxıram. İlahi məhəbbətin, təmiz sevginin gözü ilə.

Səni bilirsənmi niyə çox istəyirəm, Məhəmməd (*şair ona belə müraciət edərdi. Ş. N.*)? Çünki sən onun adını daşıyırsan. Bir də axı, sən Şirvandansan, başdan-başa şairlər məskəni olan Şirvandan.

Səhərişi Bağirovun qəbuluna iki nəfər çağırılmışdı. – Səməd Vurğun və Məmməd Əfəndiyev. “Respublikanın sahibi”nin yanına gedəndə yolda şair dostuna dedi:

– Məhəmməd, iş ki, bu qədər böyüdü, biz ancaq həqiqəti danışmalıyıq. Ürəklə, qorxub-zad eləmə. Əhvalatı olduğu kimi...

Azacıq gözləməli oldular. Xeyli keçmiş Bağirovun qəbulundan ucaboşlu, eynəyi burnunun üstünə enmiş sarışın bir adam çıxdı. O, oturanların hər ikisinə əvvəlcə şübhəli nəzərlə baxdı. Meşin qovluğunu bağlaya-bağlaya şairə ötürü gülümsündü. Səməd Vurğun onu sifətindən az da olsa tanıdı, amma kimliyini xatırlaya bilmədi. Çəkməsi cırıldaya-cırıldaya uzaqlaşan eynəkli adamın xoş təbəssümünü “ananız namaz üstədir” – deyib gedirdi.

İçəri girən kimi Bağirov Səməd Vurğuna oturmaq üçün yer göstərdi. Məmmədə isə heç əhəmiyyət vermədi. Elə bil şair tək dəvət olunmuşdu. O, adəti üzrə əlindəki bir yığın qələmi oynada-oynada:

– Şair, – dedi, – səni bir neçə il əvvəl Londona göndərdik. Səhv eləmə-

mişdik. Orda lordlara, harınlara meydan oxudun. Bir nümayəndə kimi Sovet dövlətinin, Kommunist Partiyasının hörmət və izzətini göylərə qaldırdın. Çox sağ ol. Qayıdanda oradakı işsizlərdən, ac və yalavaclardan, intizamsız təhsil sistemindən maraqlı söhbətlər apardın. Bizim sovet quruluşunun kapitalizm quruluşundan qat-qat üstün olduğunu əyani surətdə xalqa başa saldın. Tez-tez neftçilərlə, pambıqçılarla, əmək adamları ilə görüşlərdən yaxşı sədan gəldi. Son vaxtlar isə heç yaxşı soragını eşitmirik. Bəlkə, oturub-durduğun adamlar səndə inamsızlıq yaradıb? Gec deyilsə, qayıt bu yoldan...

– Bağirov Səməd Vurğunun son illərdəki fəaliyyətinə siyasi rəng verməyə başladı. “Oturub-durduğun adamlar” deyəndə, şübhəsiz ki, Fədayevə işarə vururdu. Kinayəli danışığından açıq-aydın hiss olunurdu ki, Fədayevi nəzərdə tutur və qəsdən onun adını çəkmək istəmirdi. Üstüörtülü də olsa, ona başa salmaq istəyirdi ki, sən onunla dostluqda səhv edirsən.

Səməd Vurğun, onun özünə şəstlə baxaraq:

– Yoldaş Bağirov, – dedi, icazə verin son vaxtlar harada olduğumu, çıxış etdiyim yerləri bir-bir sayım: – İliç adına mədəniyyət evində, Korgöz neftçiləri qarşısında, bir deputat kimi Quba və Qusar rayonlarında, Muğanın bir neçə rayonunda pambıqçılar qarşısında çıxış etmişəm. Mənə belə gəlir, bunlar heç də az deyil.

Bağirov dinmədi. Qaraşın, sərt sifətinə zorla seziləcək dərəcədə mülayimlik qondu. Qarşısındakı bir yığın kağızı azca qabağa itələdi.

Birdən başını qaldıraraq, gözlərini hələ də ayaq üstə qalan Məmmədin özünə dikdi. Sanki indi xatırladı ki, Səməd Vurğundan başqa da burda adam var. O, qələmin topasını stola döyə-döyə əsas məsələnin üstünə gəldi:

– Sənin o nazirin, – dedi, – qulaqlarını sallayıb oturub, heç nədən də xəbəri yoxdu. Nədi, o “Tarzan” kinosunu göstərirsiniz, camaat bir-birini qırır. Uşaqlar, gənclər damdan, ağacdən tullanıb şil-küt olur. Danış görüm, Şəmkirdə törətdiyiniz o əhvalat nədi elə...

Məmməd Əfəndiyev “sağlıq əhvalatını” olduğu kimi danışdı. Bağirov diqqətlə qulaq asıb, hirsə yerindən durdu. Qışqıra-qışqıra:

– Heç bir yola salma-zad olmayacaq. O Fədayevdi, Madəyevdi, nədi, qoy necə gedir-getsin. Sonra təhqiramiz sözlər dedi – Əsəbiliklə daha da bərkdən – gedə bilərsiniz, – deyib, əlindəki qələm topasını stolun üstünə çırpdı.

Qəbuldan çıxdılar. Yolda Səməd Vurğun gülümsünüb:

– Yaxşı oldu, – dedi, – Məhəmməd, yaxşı qurtardıq. Sənin doğru danış-

1947-ci il 2 iyun

Rəsmi SSSR-i xalq rəssamı
A.N. Yar-Kravçenko çəkmişdir

mağın çox yerinə düşdü. Yoxsa qanımız batmışdı. Bu qanmazı heç bir başqa bəhanə ilə inandıra bilməzdik. – Eh, – deyib, kədərli-kədərli köksünü ötürdü. – Bu da bizim, beş günlük qonağa hörmətimiz. Qanıqara gəldi, qanıqara da qayıdır...

P.S. Söhbət vaxtı Məhəmməd Əfəndiyev bu sətirlərin müəllifinə onu da əlavə elədi ki, mən Səməd Vurğunu qonaq evinin həyətinə çağırıb qızıl güllüyün arasında Fədayevin “sağlıq əhvalatı”nı danışdım. Sən demə, bu vaxt çardağın altında Şamaxor rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi uzanıb istirahət edirmiş. Mənim Səmədə danışdığım “sağlıq əhvalatı”nın hamısını eşidib və dərhal Mərkəzi Komitəyə zəng edib, xəbər verib. Nə Səməd Vurğun, nə də

mən ətrafı sarmaşıqlarla örtülmüş çardaqda rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Bilal Ağamaliyevin olduğunu görməmişik.

Bunu Səməd Vurğun on gün sonra öyrənə bildi.

* * *

Gecə bir neçə dəfə durub yazı otağına gəldi. Yuxusuzluqdan gözləri açırdı. Amma yuxusu ərsə çəkilməmişdi. O biri otaqda saat üçü vurdu. Uşaq kimi hər zəngi saydı. Hələ dörd saat da əzab çəkəcəyini düşündü. Divanın baş tərəfində qoyulmuş mütəkkəyə dirsəkləndi. Heç olmasa bircə saat yatmağı həsrətlə arzu elədi. Bircə saat hər şeyi, xüsusilə ona əzab verən, özünün də boş və mənasız saydığı, amma başından, beynindən çıxarda bilmədiyi fikirləri unutmaq istəyirdi...

Belə narahat yuxusuz gecələr onun həyatında çox olmuşdu. Xüsusilə 37-ci ilin iyun, iyul aylarında danı diri tutardı. Papirosunu yandırıb ciyər dolusu çəkəndə Abuzər adlı əldəqayırma şairin həmin ili ona və dostu Süleyman

Rüstəmə “hücumu” yadına düşdü. Dəniz qırağındakı idarəyə qulluq edən namərd haray salıb deyirdi:

Şair Abuzər:

– Ay yoldaşlar, bir düşünün görün kimi tərifləyirsiniz? Üç əmisi müsavətdə parlament üzvü olan və Müsavat generalı İbrahim ağa Vəkilovun əmizadəsi Səməd Vurğun – Vəkilovu. Təriflədiyiniz tərlan təbli şairin şeirlərinin adına baxın: “Həsrət”, “Sızıltılarım”, “Şikayət”, “Acı xatirələr”...

Süleyman Rüstəm: – (zaldan) Sən də “Şirin xatirələri”ni yaz oxuyaq həzz alağ.

Şair Abuzər:

– Yazaram, niyə yazmıram. Amma Səməd Vəkilov adlı şair bilməlidir ki, bizim zamanədə nə acı var, nə şikayət, nə də sızıltı (zalda gülüş). Bəli, bəli. Ötən il Lenin ordeni alan sizin tərifli şairiniz bu gün, bu il, 1937-ci ilin iyun ayının 10-a kimi partiya və hökumətimizin etimadını doğrultmadı. Mən təklif edirəm ki, qeyri-qənaətbəxş işə və Yazıçılar İttifaqına zəif rəhbərlik etdiklərinə görə idarə heyətinin sədri Seyfulla Şamilov və məsul katib Səməd Vurğun – Vəkilov tutduqları vəzifədən azad edilsinlər.

İki il əvvəl mən “Ədəbiyyat qəzeti”ndə işləyəndə Vəkilov bayaq adını çəkdiyim “Acı xatirələri”ni bizə çap üçün gətirmişdi. Onun poeması belə başlayırdı:

*Yenə ixtiyarsız düşdü yadıma
Ömrün unudulmuş əziz günləri.
İçimdə bir bülbül ötür daima:
Bir də qayıtmadı o gündən bəri
Ömrün unudulmuş əziz günləri*

Fikir verin, hansı əziz günləri istəyir şair? Əlbəttə, məlum məsələdir ki, bu gün Türkiyədə olan qohum-əqrəbasının müsavət dövründəki mülkədar-burjua dövrünü arzulayır. Utanmır, belə şeylər yazır? Keçmişlə lovğalanır, onun qayıtmasını arzulayır. Yox, şair getdi sən o müsavət dövrün. Məgər, bizim azad, firavan günlərimizi görmür bu şair? Mən elə o vaxt bayaq sizə oxuduğum misraları ixtisar etdim. Ona doğru yol göstərdim, başa saldım ki, mücərrədçilikdən, gerilikdən əl çək, ideologiyanda yeniliyə fikir ver. Əksinə o, məndən incidi.

Süleyman Rüstəm: – (*yerdən*) Abuzər, balam avazın yaxşı gəlir, amma oxuduğun quran deyil. Bu dediklərinin bir zərrəsini belə sənin yazı-pozunda görmürük...

Şair Abuzər:

– Eşidirsiniz yoldaşlar, adını Dəmirçioğlu qoyan Süleyman Rüstəməzə zərərli ideya dostunu necə canfəşanlıqla müdafiə edir. Süleyman, adını proleter şairi qoymusan. Bu gün sən də Qurandan, Bustan və Güllüstandan danışırısan. Təbrizə, Mərəndə şeir yazıb tərifləyirsən. Könlündə kapitalizmdə yaşamaq...

Süleyman Rüstəm: – (*yanında oturan Səməd Vurğuna*) Səməd, əzizim, bu nadana cavabı çıxıb kürsüdə verməsək çox baş-ayaq vuracaq. İnciməsən çıxıb onu yerində oturdardım. Səməd Vurğun:

– Yox dostum, qoy bir az da zayıldasın. Özüm çıxıb cavabını verəcəm... Süleyman Rüstəm:

– Qardaş, ona cavabında ehtiyatlı ol, bu əclaf “Dənizkənarı” idarənin adamıdır. Sən qızıqanda gözün ayağının altını seçmir. Amandı, zaman xarabdı...

Zaldan səslər:

– Yaxşı, şair Abuzər, qurtardın düş aşağı. Şair Abuzər:

– *Sonuncu məsləhətimi də deyib, sözümə yekun vururam. Təklifim budur ki, ideologiyamızla ayaqlaşma bilməyən, burjuva nasionalistlərinə hüsnü-rəğbəti olan Səməd Vurğun və onun zərərli dəstəsi məhv edilsin. Bizim Sovet quruluşunda düşmən qalıqları son nəfərinə qədər ifşa edilməlidir. Hansı səbəbdən, hansı hüquqla Mikayıl Müşfiq kimi xain bir düşmən Sovet Yazıçıları İttifaqı rəhbərləri Seyfulla Şamilov və Səməd Vurğunun qanadı altında bu günədək öz konturrevolusion pozucu işlərini yerinə yetirir. Mənim dediklərim Azərbaycan Sovet Yazıçıları İttifaqının ümumi iclasının qərarına salınsın. Bu barədə “Respublikanın sahibi” yoldaş Mircəfər Bağirova məlumat verilsin. Səməd Vurğunun, Mikayıl Müşfiqin və Seyfulla Şamilovun yazıb nəşr etdirdiyi zərərli əsərlərinin kitabxanalardan yığıldırılmasına göstəriş verilsin.*

Səməd Vurğun: – (*kürsüyə çıxır, sərt səslə əsəbi halda*) Yoldaşlar, buraya çıxmaqda məqsədim üzümü müdafiə etmək deyil. İndicə, bu zalda yazdığım qısa bir şeirimi oxuyacam.

“Mənə utan deyənə”

*Sən utan! Bəllidir riyakarlığın!
Fitnədən yoğrulmuş bütün varlığın.
Dünyada mərdliklə dolanmışam mən,
Sənsən aralıqda min söz gəzdirən...
Sənsən asta-asta hiylələr quran,
Vəzifə başında yeyib quduran...
Gözün gütməyir mənim adımlı,
Bu ad çoxlarına söz olmadımı?
Ömründə üz-üzə durmusanmı sən!
Sənsən papağının altı düşünən...
Atılma meydana saxta pəhləvan,
Sənin də tükünü didəcək zaman!
Deyirlər sən də bir “kişisən”, gerçək,
Əlindən gələni iki qaba çək.
Min su yeritsən də saman altından,
İgid baş verər ki, düşməz atından!*

* * *

Səhər üşüyüb oyandı. Sürücüsü Andreyə zəng elədi ki, tez gəlsin. Şirin çayla əl boyda yağ-çörək yeyib evdən çıxdı.

O, təyyarə meydanına çatanda diktör qız elan edirdi ki, iki yüz qırx iki nömrəli Bakı – Moskva təyyarəsinə minik davam edir.

Sərnişinlər dəstə-dəstə təyyarəyə tərəf gedirdi. Fədayev bir neçə dəfə arxaya baxdı. Kimi gözlədiyini üzü də bilmirdi. Könülsüz, kefsiz addımlarla balaca dəmir qapıya yaxınlaşdı. Biletini göstərib keçdi. On-on beş addım aralanmışdı ki, kiminsə “Saşa, Fədayev”, deyə çağırdığını eşidib geriye boylandı. Qaynaşan adamların arasında heç kəsi görmədi, yoluna davam elədi.

Xidmətçi qız üzündə xoş bir təbəssüm:

– Buyurun, keçin, Səməd müəllim, hələ vaxta var, çatarsınız, – dedi.

– Qızım, biletim... bilirsən, mən getmirəm, dostumu yola salıram.

– Təki Siz getmək istəyin. Biletsiz də aparırıq Sizi. Səməd Vurğunu aparın hansı təyyarəçi özünü xoşbəxtlər xoşbəxti sanmaz?! Buyurun, keçin, – deyib, qapını taybatay açdı.

O, qıza təşəkkür edib tələsik addımlarla pilləkəni yuxarı qalxdı.

Təyyarənin pilləkəni yanında Fədayevə çatdı.

– Saşa, Fədayev! – deyə bərkdən çağırırdı.

Fədayev diksinmiş kimi birdən geriye döndü. Səmədlə üzbəüz durdu. Bir anlıq hər şey ona yuxu kimi gəldi. Qovluqlu əlini yuxarı qaldırıb dostunu bərk-bərk qucaqladı. Yaş gözlərini açışdırıb yandırdı, kövrək və həzin səslə:

– Niyə gəldin, Səməd?
– dedi, – əzizim, nəhaq belə riskə getmisən.

Axı, Bağirov da buradadı, qayınatasını yola salır.

– Bilirəm, bunu sənsiz də bilirəm, Saşa. Bu xəbər mənə

axşamdan məlumdur. Narahat olmaqdan keçib. Bizim xalqın sərkərdəsi igid Babək deyib ki, qırx il qul kimi yaşamaqdansa bircə gün azad yaşamaq yaxşıdır.

Fədayev qayğıkeşliklə:

– Hər halda nəhaq belə cəsarət edirsən, – dedi, – özün bilə-bilə həyatını təhlükə qarşısında qoyursan. – Kədərlə gülümsündü:

– Amma elə bil ürəyimə dammışdı ki, gələcəksən. Bayaqdan hey geriye dünür və həsrətlə yola baxırdım. İnanırdım ki, sən Qafqaz pələnginin qarşısını heç bir dəmir darvaza kəsə bilməz.

Onlar yenidən bərk-bərk qucaqlaşdılar.

Beş addım aralıda qayınatası ilə vidalaşan Bağirov eynəyi altdan hər ikisini qəzəblə süzürdü.

37-ci ilin represiyaları Səməd Vurğundan yan keçsə də, o, ömrünün axırınacan siyasi təqiblər və böhtanlara məruz qalmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Mircəfər Bağirovun məhkəməsində Səməd Vurğunun təqib olunması haqqında məlumatlar səsləndi. M. C. Bağirovun bunu etiraf etdiyini mən öz qulaqlarımla eşitmişəm. O, müttəhim kürsüsündə əyləşmiş əlaltılarını (*Ruben Markaryam, Xoren Qriqoryanı, Timofey Barşovu, Stepan Yemelyanovu, Sumbatov-Topuridzeni və b.*) göstərib dedi ki, bu alçaqlar dəfələrlə təkid etmişdilər ki, Azərbaycan xalqının talantlı şairi Səməd Vurğunun həbs edilməsinə icazə verim. Mən isə bu avantürüzmə yol vermədim.

Mən bu əclaflara inanaraq Xalq Daxili İşlər Komissarlığı orqanlarını onlara etibar etmişəm. Bu işdə xalqın qarşısında günahlarım o qədər böyükdür ki, mənə güllələmək azdır, asmaq azdır, mənə şaqqalamaq, parça-parça etmək lazımdır.

Bu özü də bir anlaşılmazlıqdır ki, Səməd Vurğun haqqında yazanlar nəyə görə onun həyatındakı əzabları və izzətləri açıqlamaqdan ehtiyat edirlər? (fəlsəfə elmləri namizədi, BDU-nun baş müəllimi Pənah Mahmudov "Xalq qəzeti", 1996-cı il, 19mart).

Otuzuncu illərdə baş əməliyyat müvəkkili vəzifəsində işləmiş şahid Xentov Pavel Vladimiroviç Bağirovun məhkəməsində demişdir:

-Mənə məlumdur ki, 1937-38-ci illərdə Mircəfər Bağirovun sanksiyası ilə Azərbaycanın istedadlı şairi Səməd Vurğun həbs edilib. Xarakterikdir ki, istintaqın gedişində ondan heç bir şey əldə edə bilmədikdə Bağirov "Allah tərəfindən göndərilmiş xilaskar" rolundan çıxış etdi və onu həbsdən azad etdi. Ancaq onun ələhinə material toplamağa özü icazə verdi. Yemelyanov 1952-ci ilədək bu işlə məşğul olurdu.

6 mart, 1981-ci il

AİLƏ XOŞBƏXTLİYİ

*Qadın əllərilə hər ev, hər ocaq,
Ətirlər qoxuyub, gül-çiçək açar.
Həyatın nəfəsi qadındır ancaq
Bağlı qapıları o əllər açar.*

Səməd Vurğun

“Aygün” poemasından

*Səməd Vurğunun bir qəribə xasiyyəti vardı:
namuslu qadına qul kimi itaət edərdi, uşaq kimi
qulluğunda durardı.*

*“Aygün”ü oxuyarkən Səməd Vurğunun iste-
dadı qarşısında bir daha baş əyirəm. Bu əsər
qadını müqəddəsləşdirir, ailədə yolunu azanlara
bələdçilik edir.*

Mirvarid xanım Dilbazi

Xalq şairi

O, məşhur bir inqilabçının nəvəsidir. Elə bir inqilabçının ki, Sovet dövründə onun babasının adı mübarizlər sırasında birinci çəkilməyə də, mütləq ikinci olaraq onu yad edib xatırlayırdılar.

Əllinci illərin əvvəllərində ölkədə siyasi ab-hava hələ də tutqun idi. Stalinin, Beriyanın və Bağırovun sərt rejimi ölkəni hələ də qarlı Sibir çöllərinin, Solovetsk adalarının xofunda saxlayırdı.

Yazıçılar roman və povestlərində, dramaturqlar pyeslərində, şairlər poemalarında bu inqilabçının obrazını yaratmağı üzlərinə şərəf, yaradıcılıqlarına üzərək bilirdilər. Çoxsaylı müəssisə, küçə, prospekt, kolxoz və sovxoz onun adını daşıyırdı. Heykəl və büstləri şəhəri bəzəyirdi. Ölkədə xüsusi hörmətə və yüksək imtiyaza malik olan inqilabçı ailəsinə birdən-birə respublikanın sahibi – Mircəfər Bağırovun müsbət münasibəti dəyişdi. Arada sayıq də gəzirdi ki, Mircəfər keçmiş inqilabçı dostunun qız nəvəsinə bir

könüldən min könülə vurulub. Lakin ismətli gəlin ona tabe olmadığına görə bu müstəbid ailənin bütün imtiyazlarını kəsdirmiş və onu işdən qovdurmuşdu. Nəvənin baba və onun mübarizə yoldaşlarından yazdığı doktorluq dissertasiyası da yarımçıq qalmışdı. O, iş üçün hansı təşkilata müraciət elədisə, ona eyhamla başa saldılar ki, mümkün deyil... Heç kəs “respublikanın sahibi”nin qəzəbinə gəlmək istəmirdi.

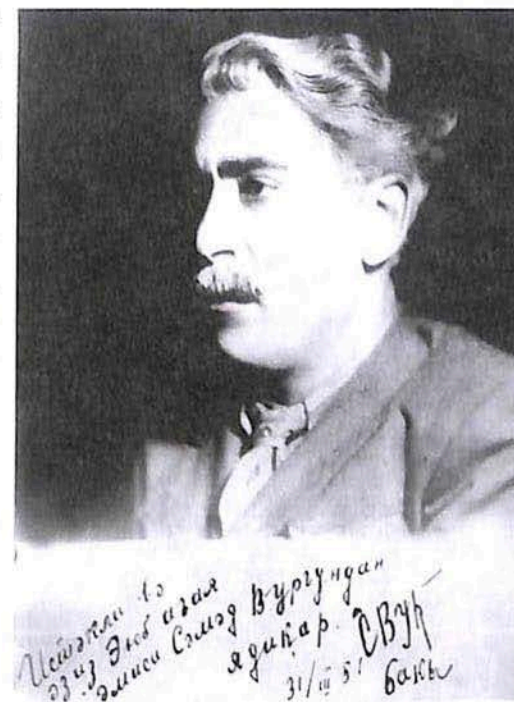
1952-ci ilin qışında bu xəbər Səməd Vurğuna da çatdı. O, inqilabçı nəvəsinə yanına çağırırdı. Cavan, ismətli gəlin utancaq nəzərlərilə onun qarşısında dayanmışdı. Şair onun dolanacağını, ailə vəziyyətini soruşdu. Gəlin kədərli səslə:

– Ağır, çox ağır – deyib, bikef halda başı aşağı dayandı. Səməd Vurğun:

– Pəri xanım, - dedi, - mənə sizin ailə vəziyyətiniz yaxşı məlumdur. Sizi bir məsləhətə çağırırdım. Mənim “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında “Aygün” adlı əsərim hissə-hissə nəşr olunur. Onu oxuyursunuzmu?

– Bəli, oxuyuram – deyərək gəlin inamla cavab verdi.

– Bilirsiniz, mən əsərin jurnal variantını nəşr etdirirəm. Nəşr bir məsələdə bərk narahatam və açığını deyim çətinlik çəkirəm. Əsərdə belə bir yer var ki, Əmirxan sərxoşluğa qurşanır, ailəsi dağılmaq təhlükəsindədir. Evdən çıxıb gedir, bir müddət Muğanda mühəndis işləyir, yaxşı, sağlam kollektivə düşür, fəallaşır, içkini atır və yenidən evinə, ailəsinə qayıdır. Həyat yoldaşı Aygün isə tərəddüd içindədir, onu yenidən qəbul etsin, yoxsa yox. Şəxsən, mən müəllif də tərəddüd edirəm. Bunlar yenidən birləşsin, yoxsa Aygün əri Əmirxanı qaytarsın... Onda da ailə dağılır... Zənnimcə, bu hisslər Sizə, bu yaşınıza daha yaxındır. Siz bir gəlin kimi necə bilirsiniz, ailə dağılsın, yoxsa barışıb yenidən xoşbəxt olsunlar?..

Pəri xanım tərəddüd etmədən:

– Əlbəttə, barışsalar yaxşıdır – dedi. – Axı, Sizin əsərinizin qəhrəmanı Aygün və Əmirxanın övladı – qızı var. O niyə atasız, yetim böyüməlidir?! Şəxsən mənə belə əsər yazmaq qismət olsaydı, onları yenidən barışdırıb xoşbəxt edərdim.

Diqqətlə müsahibini dinləyən Səməd Vurğun:

– Bəs onda Siz nə üçün ailənizi dağıdırırsınız? – dedi. – Mən öyrənmişəm, Sizin həyat yoldaşınız kişi kimi pis insan deyil. Öz aramızdı, mənə çatan məlumata görə ərinizin evdən getməsində günahın çoxusu Sizdədir. Əmirxanla Aygünün birçə övladı varsa, sizin ikidir – bir oğlunuz, bir də qızınız var... Gedin ərinizlə barışın, gələn həftədən bizim idarəmizdə işə başlayacaqsınız. Rəva görməyin ki, ailəniz dağılsın.

Üç gün sonra Pəri xanım Səməd Vurğunun qəbuluna gəlib utancaq nəzərlərini yerə dikdi:

– Yoldaş Səməd Vurğun, – dedi, – Sizin tövsiyəyə əməl etdim... Bu əhvalatı şairin vəfatının qırx illiyi günündə – 1996-cı il mayın 27-də ağsaçlı professor Pəri xanım danışdı və iftixarla dedi ki, mən ailə xoşbəxtliyimə görə ölənə qədər əziz şairimiz Səməd Vurğuna rəhmət oxuyacam.

30 iyun 1996-cı il

VEŞENSKİDƏ MİXAİL ŞOLOXOVLA GÖRÜŞ

Nalçik-Rostov avtobusu axşamüstü saat beşdə yola düşdü. On beş saatlıq yolda məni narahat edən ancaq görkəmli yazıçı Mixail Şoloxovun qəbuluna düşmək fikri idi. Rostovda məlum oldu ki, mənim hələ burdan o yana on iki saatdan çox yolum var. Veşenski stanitsası ilə Rostov arasındakı məsafə 400 kilometrəndən çoxdur. Ümidimin bir parçası Rostov Yazıçılar İttifaqında parçalandı. Burada mənə dedilər ki, Şoloxovun səhhəti yaxşı deyil, heç kəsi qəbul etmir. Deyilənlərə baxmayıb, Rostov-Veşenski arasında işləyən təyyarəyə bilet aldım. Lakin həmin gün təyyarənin uçmaması qanımı ikinci dəfə qaraltdı. Təyyarə vağzalından birbaşa avtobus vağzalına gedib Veşenskiyə yollandım.

Bazki xutorunun yanında yol azca dikəlik, qarşıda təkrarolunmaz təbiət mənzərəsi açılır. Geniş və füsunkar Don çöllərinin mənzərəsindən doymaq olmur. Donun sakit suları ağırır. Çay burda əyilib sağa burulur, bir az irəlidə isə yenə ox kimi düzəlir. Həzin suların səsi kürpə mışılısını xatırladır. Səmadakı sıx bənövşəyi buludlar, ucsuz-bucaqsız Don çölləri necə də gözəldir! Donun sol sahilində yaşıl bağçalar içində bütün dünyada adı Şoloxovla yanaşı çəkilən Veşensk stanitsası salınıb. Şoloxov olmasaydı, bu kiçik Yuxarı Don stanitsasını yəqin ki, milyonlarla adam tanımazdı.

... Oktyabrın (1974-cü il) ortaları olsa da, havadakı şaxta hiss olunurdu. Sürücü avtobusu saxlayıb, salonun işığını yandırdı. Sükan arxasından durub üzünü sənişinlərə tutdu:

– Məni bağışlayın, – dedi – körpünü keçə bilməyəcəyəm. Yerə möhkəm qırov düşüb.

Heç kəs dinib danışmadı, hamı avtobusu tərk etdi. Təxminən bir kilometrlik yolda heç kəs narazılığını bildirmədi ki, sürücü bizi niyə yarı yolda düşürdü.

Avtobusdan aralanıb, üzüaşağı körpüyə enəndə yol yoldaşlarımdan birindən:

– Veşenski hansı tərəfdədir? – deyə soruşdum. O, əlini irəli uzatdı:

– Bax, odur, – dedi, – o taydakı elə Vyoşkadır (Yerli əhali *belə adlandırır*).

Bu qırov ətirli aydınlıq gecədə Veşenskinin evlərini saymaq olardı. Qədim stanitsa Donun sol sahili boyu uzanıb gedir. Tənha kilsə uzaqdan ay işığında əzəmətli, yaraşlıq görünürdü.

Bu da “Səhra qartalı” Mixail Şoloxovun adını dünyaya yaydığı Veşenski stanitsası.

İnqilabdan əvvəl Rostov vilayətinin ən böyük stanitsalarından biri Veşenski olub. Şoloxov o illərin Veşenskisini “Sakit Don”da belə təsvir edir: “Veşenskaya başdan-başa sarı qumsallıqdır. Fərəhsiz, bomboz, bağısız-bağçasız stanitsadır. Stanitsanın şimalı isə göz işlədikcə zəfəran kimi sarı qumsallıq, cılız şam pöhrəliyidir, torpaq qırmızı gilli olduğundan burada suyun rəngi mis ləyəndə olduğu kimi çəhrayıya çalır. Xutorlar, çaybasar meşələr, saralmış söyüd kolluqları ucsuz-bucaqsız dənəvər qumsallığın qoynunda tək-tək təsadüf edilən adalara bənzəyir”.

Hazırda rayonun iki yüz əlli min hektardan artıq sahəsində taxıl becərilir. Keçmiş qumsallıqdan əsər-ələmət qalmamışdır. İndi həmin yerdə min hektarla geniş şam meşəliyi salınmışdır. Rayon mərkəzində iki kinoteatr, mədəniyyət evi, iki kitabxana, musiqi məktəbi, üç orta məktəb, ingilis dilini öyrənənlər üçün xüsusi məktəb zəhmətkeşlərin xidmətinə verilmişdir.

Burda mənə çox şey Səməd Vurğun barədə düşünməyə, onu yad etməyə məcbur edirdi. Rostovla Veşensk arasındakı məsafə, Bakı-Qazax yolu qədərdir. Veşensk Donun, Yuxarı Salahlı isə Kürün sahilindədir.

Səhər tezdən Veşensk Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi Nikolay Aleksandroviç Bulavinin (*Hazırda Şoloxov Dövlət qoruq muzeyinin direktorudur -Ş. N.*) qəbuluna getdim. O, sarışın, uca boylu, 40-45 yaşında bir kişidir. Mənə çox səmimi qarışladı, Azərbaycanda Şoloxov əsərlərinin tərcüməsini, çapını və yayılmasını soruşdu:

– Görüş məsələsi doğrudan da bir az çətinidir, – dedi – həkimlər Mixail Aleksandroviçin səhhətini nəzərə alıb, ona az işləməyi, az adam qəbul etməyi tapşırıblar. Həm də Şoloxov son aylarda bərk əsəbidir. Ona görə ki, A. Soljenitsin xaricdə onun haqqında sayıqlamalar yazır. Guya “Sakit Don” əsəri-

nin müəllifi Mixail Şoloxov deyil, 1920-ci il fevralın 20-də Novorossiyskida səpmə yatalaq xəstəliyindən ölmüş ağqvardiyaçı Fyodor Kryukov soyadlı bir şəxsdir. Bu ağ yalanlar Mixail Aleksandroviçi bərk dilxor edib. Sizi qəbul etməli olsa gərək bu barədə söhbət salmayasınız.

Mən özümlə götürdüyüm üçlükdə çəkilməmiş şəkili və “Səməd Vurğun” fotoalbomu ona göstərdim. Bulavin fotoalbomu vərəqləyə-vərəqləyə dedi:

– Mənə belə gəlir ki, o Sizi Səməd Vurğuna görə qəbul edəcək. Mən özüm dəfələrlə sizin bu böyük şairinizi təriflədiyini eşitmişəm. Biz Mixail Aleksandroviç üçün xüsusi bir katib ayırmışıq – Andrey Afanasyeviç Zimovnov. Bu saat ona zəng edərim, məsləhətləşərik, müəyyən bir vaxtda görüşərsiniz. – O, dəstəyi götürüb Zimovnovu xahiş etdi.

– Sizsinizmi, Mixail Aleksandroviç? Salam, bəli, yaxşı keçdi, Kaşarı tərəfdəki torpaqlarımızı dincə qoymağı məsləhət bildik. Bəli, bəli taxıl. Az qalıb, iki-üç günə daşınıb qurtarar, hələlik ki, havalar yaxşı keçir. Mixail Aleksandroviç, mənim yanımda bir yoldaş var. Bakıdan gəlib, Azərbaycandan. Jurnalistdir, Sizinlə görüşmək istəyir. Məqsədi Səməd Vurğunla Sizin yaxınlığınızı öyrənməkdir.

Bulavin dəstəyi yerə qoyub dərindən nəfəs aldı, alınının tərini silə-silə dedi:

– Sizin üçün xoş təsadüfdür. Dəstəyi Şoloxov özü götürdü. Deyir elə ikiniz də indi gəlin.

Biz katiblə birlikdə Donun axarına tərəf gedirik. Yol boyu Nikolay Aleksandroviç mənə veşenskililərin bu il taxıl yığımında qazandıqları böyük nailiyyətlərdən, Şoloxovun rayonun yüksəlişi üçün göstərdiyi maddi yardımından söhbət açdı.

Bu torpağın hər addımında Şoloxov xeyirxahlığının, səxavətinin şahidi oluruq. Əzəmətli Don çayının üstündən salınan asma körpü, mərkəzi kitabxana, Karginsk stanitsasında tikilən məktəb binası və başqa mədəni-maarif ocaqları yazıçının əsərlərinə verilən mükafatlar hesabına tikilib. 1941-ci ildə Şoloxov ona verilən birinci dərəcəli Dövlət mükafatını SSRİ müdafiə fonduna bağışlamışdır.

Qülləsində yumru bir şar parıldayan böyük kilsənin yanına çatanda ağaclar nisbətən azalır, seyrək budaqların arasından yaşıl darvaza aydın görünür. Şoloxovun bu yaşıl darvaza arxasındakı həyatı böyük və genişdir. Tən ortada, milli naxışlarla bəzədilmiş ikimərtəbəli nəhəng bir bina Şoloxovlar ailəsinə məxsusdur.

Həyat sükut içində uyuyur. Burada hər növ gül, hər cür ağac əkilib. Evın üzü lap yaxınlığından axan Don çayına baxır, arxadan keçən Şoloxov küçəsini bağlayıblar ki, maşınlar səs-küy salmasın.

Qıpırmızı xalı düşünmüş geniş dəhlizdən keçib azca sola burulduq. O, yazı stolunun sağ tərəfində əyləşib papiros çəkirdi. Stolun üstündə yenicə çapdan çıxmış kitablar yığılmışdı. Şoloxov bizi görcək ayağa qalxıb asta addımlarla irəlilədi. Qocalara məxsus səmimi təbəssümlə gülümsünərək bizimlə görüşdü. Onun əynində sarı rəngli sadə zabit köynəyi vardı. Dumağ, parıldayan saçları səliqə ilə daranmışdı. Ona balacaboylu da demək olar, ortaboylu da. Hiss olunur ki, cavanlığında dolu bədənli, ortaboylu, qara bıqlı bir kazak olub. Bu müdrik qoca olduqca istiqanlıdır. Dumağ arıq və soyuq əlləri var. Adam bu əllərə baxanda fikirləşir ki, bunlar nə qədər xeyirxah iş görüb, nəhəng əsərlər yaradıb. Vaxtilə bu əlləri S. Vurğun, A. Fadeyev, A. Serafimoviç, A. Tolstoy kimi böyük sənətkarlar sıxıb.

Şoloxov, üstündə sadə ağ naxışlar işlənmiş müştüyünü külqabısına söykəyib, diqqətlə üzümə baxıb, gülümsündü:

– Niyə zəng eləməmiş gəlmisiniz, heç olmasa məktub yazıb gəlməyinizi bildirəydiniz, - dedi, - birdən burada olmasaydım, onda nə edərdiniz? Bəxtinizi sınayırdınız?

– Mixail Aleksandroviç, – dedim, – məzuniyyətdəyəm. Səməd Vurğun haqqında Sizin fikirləriniz Azərbaycan oxucularını çoxdan maraqlandırır. Harda olsanız Sizi tapacaqdım.

– Eh, Səməd, Səməd, – deyib kövrəldi. O, sanki çox gənc yaşlarında itirdiyi doğma qardaşına heyifsilənirdi. – Ona bir ömür sərf etmək azdır, oğul, çox az. İnanıram ki, Azərbaycanda indi onun onlarla tədqiqatçısı var, görüşlərini, xatirələrini yazan da az olmaz. Elə təkcə onun xarici görkəminin özü bədii əsər üçün müdrik bir obraz idi. Onunla görüşlərim çox olub. Dəfələrlə bir vaqonda Moskvadan qayıtmışıq. Ağır, lap ağır xəstə idi. Onu Moskvadan həyat yoldaşı və yaxın bir dostu (*keçmiş səhiyyə naziri, şairin qohumu Fəxri Vəkilov -Ş. N.*) gətirirdi. Ağır xəstə olmasına baxmayaraq bu nikbin insan yenə zarafatından qalmırdı, deyib-gülürdü. Ayrılanda son dəfə dediyi sözlər indi də qulağımda səslənir: “Mişa, tezliklə görüşənədək”. Gözəl və əvəzsiz insan idi. Azərbaycan sovet şeirindən ən çox onun əsərlərini oxuyuram. Rus dilində çap olunmuş əsərlərinin hamısını oxumuşam, şəxsi kitabxanamda var. Azərbaycanı uzun ömürlülər diyarı adlandırırlar. Amma Səməd kimi oğulu

torpağa vaxtsız verdiniz. Onun ölümü biz yazıçıların qəlbinə, ürəyinə dağ çəkdi. S. Vurğunun Sovet yazıçılarının ikinci Ümumittifaq qurultayındakı “Sovet poeziyası haqqında” elədiyi dərin məzmunlu məruzəsi yadımdan çıxmır...

– Şəkildə üçünüz də gülürsünüz. (*S. Vurğun, M. Şoloxov və Mirzo Tur-sunzadə*)...

– Rəhmətlik çox zarafatçı idi. Yenə o, nəsə bir məzəli əhvalat danışdı. Gülüşdük. Moskva yazıçıları onu “Qafqaz qartalı” deyər çağırırdı. Onun baxışları dərin, mənalı və düşündürücü idi.

Hər dəfə biz görüşəndə Moskva yazıçıları deyərdi: “Aha, yenə qartallar görüşdü”. Axı, böyük müəllim A. Serafimoviç yaradıcılığımın ilk illərində məni səhra qartalı adlandırmışdı.

– Şəkilin çəkilmə tarixi?

– Səhv etmərəmsə, 1954-cü ildə Sovet yazıçılarının ikinci Ümumittifaq qurultayında çəkilib. Əgər mümkünsə, bu şəkili mənə bağışlayın, şəxsi arxivimdə bu şəkil Səməddən ən qiymətli yadigar olardı.

Mən özümlə gətirdiyüm “Səməd Vurğun” fotoalbomunu və həmin şəkilin surətini Mixail Aleksandroviçə bağışladım. Şoloxov mehriban təbəssümlə gülümsədi:

– Qoca vaxtımda Sizə borclu qalmaq istəmirəm, – deyib stolun üstündən yenicə çapdan çıxmış “Onlar vətən uğrunda vuruşurdular” romanını götürüb mənə avtoqraf yazdı.

– Mixail Aleksandroviç, Azərbaycana gəlmək fikrində olmusunuzmu, yaxud indi gəlmək istərdinizmi?

– Rəhmətlik Səməd deyərdi ki, Mişa, mənim günəşli Azərbaycanıma qonaq gəlsən çox razı qalarsan. Başı buludlara dəyən dağlar, gur axan şlalələr görərsən. Ömür isə ona vəfa eləmədi. Elə bir dostla çiyin-çiyinə Azərbaycanı gəzmək mənə qismət olmadı. Səməddən sonra nə isə bu fikrə düşməmişəm. Əlbəttə, istərdim Tixonov demişkən, “şairlər yurdunu” görə, Səmədin məzarını ziyarət edə...

– Dostunuz Səməd Vurğunun anadan olmasının 70 illik yubileyi keçiriləcək. Bu, Azərbaycan xalqının ən əziz günü, ən gözəl bayramı olacaq. O bayramda Sizi də görmək istərdik.

– Səhhətim imkan versə, Səmədin xatirinə məmnuniyyətlə gələm. Hər dəfə Moskvaya gedəndə Səmədlə görüşdüyümüz yerlərdən ürək ağrısı ilə

keçirəm. O illərin Səmədli günləri, xoş anları ürəyimə gah yük olur, gah da fərəh, fəxr.

– Mixail Aleksandroviç, Azərbaycan ədəbiyyatından hansı yazıçıların əsərini oxumusunuz və nəyi xatırlayırsınız?

– Cavanlığında sizin Nizamini və başqa Şərq şairlərini oxumuşam. Səməd Vurğundan Vaqif haqqında eşitmişəm. Hə, yadıma düşdü, müharibədən sonra Moskvada Səmədin “Günəş doğur” adlı bir pyesinə baxmışam (1949-cu ildə “Xanlar” pyesi “Günəş doğur” adı ilə Leninqradda yeni teatrda tamaşaya qoyulmuşdu-Ş. N.).

Pyesdəki güclü romantika, gözəl dil sadəliyi məni heyran etdi. Açığını deyim, ilk dəfə dostuma qibtə etdim. Füzuli və Nəsiminin təntənəli yubiley şənlikləri məni fərəhləndirdi.

– Azərbaycan Sovet nəsrinə və poeziyasına münasibətiniz, onun səviyyəsi, nailiyyətləri haqqında fikirləriniz?

– Sizin əla poeziyanız, yaxşı milli nəsriniz var. Mehdi Hüseynin, Mirzə İbrahimovun romanları xüsusilə xoşuma gəlir. Yaşlı nəsili yaxşı tanıyıram. Ordubadinin “Qılınc və qələm”ini, səhv etmərsə, iki dəfə oxumuşam.

– Azərbaycan oxucusu Sizin yaradıcılıq laboratoriyanızdan bəzi məsələləri, daha doğrusu iş üsulunuzu bilmək istədi.

– Deyəsən keçdik yubiley müsahibəsinə. Məncə hələ tezdir, - deyib Mixail Aleksandroviç mehriban təbəssümlə gülümsündü.

– Xeyr, – dedim. – tez deyil, – zarafatla, – mən Vətənə çatana kimi Sizin yetmiş illik yubiley təntənəniz də başlayacaq.

– Onda eşidirəm Sizi.

– Bizə məlumdur ki, “Sakit Don”u on iki ilə, “Oyanmış torpağ”ı otuz ilə yazmışınız. Müharibə illərində başladığınız “Onlar Vətən uğrunda vuruşurdular” romanı üzərində hələ də işləyirsiniz. Oxucular Sizdən “ağır” işlədiyinizə görə incisələr, haqlıdırlarmı?

– Zənnimcə, yox, haqlı deyillər. Ədəbiyyatda da bütün sahələrdə olduğu kimi vicdanla işləmək lazımdır. Faktları saf-çürük etmədən, onları yerli-yataqlı öyrənmədən ələ qələm almaq günahdır. Bir də, mən heç kəslə yarışmıram. Ədəbiyyatda rekord yoxdur. Atalar məsəlində deyildiyi kimi, asta gedən çox gedər. Axı, əsər tez-tələsik çapdan çıxanda ona cavabdeh oxucu yox, yazıçı olacaq.

– Sizin iş saatınız?

– Axşam tez yatıram. Çox vaxt evdəkilərdən də tez. Təxminən saat doqquzda və ya onda. Səhər saat dördə durub işləyirəm. Adətim belədir.

– Necə işləyirsiniz?

– Heç vaxt xüsusi iş bölgüm olmayıb. Bəzən bir həftə yazı stolundan ayrılmağa gərgin işləmişəm. Elə vaxt da olub ki, bir ay əlimə qələm almağa cürət eləməmişəm. Faktı, hadisəyə gələndə, mən onları qapı-qapı düşüb heç kəsdən soruşmamışam, axtarmamışam. Məsələn, “Oyanmış torpaq”ı yazarkən mənə material axtarmaq lazım olmamışdır. Ona görə ki, material mənim əlimin, ayağımın altında dolaşırdı. Mən onu toplamamışam, yalnız bir yerə cəmləşdirmişəm.

– Asudə vaxtınızı harada, necə keçirirsiniz?

– Bəzən qayıqla çayda üzür, maşınla, çox az hallarda atla yuxarı Don tərəflərə ova gedirəm. Demək olar ki, ilk gənclik və bəzən də uşaqlıq izimi axtarıram. Bu da hər bir yaşlı adam kimi mənə də ağır təsir edir.

– İctimai işlər Sizə mane olmur ki?

– Əksinə. Maraqlı adamlarla görüşürəm... Bunların arasında müharibənin min bir bəlasını görmüş, onun ağrı-acısını hələ də ürəyinin dərinliklərində gəzdirən Andrey Sokolovu axtarıram. İstər-istəməz kədərlənirəm. Əlbəttə, zəhmətkeş kazak dostlarım olmasa, bu kədər məni nə hala salar, – bunu bir Allah bilir... Bir də, əgər mən fil sümüyündən tikilmiş qəsrə yaşasaydım, mənim qəhrəmanlarım canlı olmazdı. Hər hansı bir süni maddədən olardı.

– Əsərlərinizdəki tez-tez xatırladığınız ən sevimli qəhrəman?

– Qriqori Melexov, Aksinya və Davidov.

– Sizin neçə övladınız var? Onlar ədəbiyyatla maraqlanırmı?

Sənətləri?

– Dörd övladım var. İki qız, iki oğlan. Böyük oğlum Aleksandr Yal-tadakı Nikitin bağında işləyir. Biologiya elmləri namizədidir. Mixail, yəni balaca oğlum ixtioloqdur. Rostov universitetində dərs deyir. Qızımın biri - Svetlana jurnalistdir. “Krestyanka” jurnalında işləyir. Mariya filoloqdur. Leninqradda yaşayır.

– Mixail Aleksandroviç, yenə Səməd Vurğunla bağlı bir əhvalat yadıma düşdü. Bir daha Vurğun söhbətinə qayıtmağımın səbəbi ondan ibarətdir ki, o, elə bir şəxsiyyət, elə bir şairdir ki, onun hər kəlamı və onun haqqında hər bir əhvalat, söz bütün poeziyasevənlər üçün doğmadır, əzizdir. Bizim xalqın görkəmli bir tibb alimi var, akademik Mustafa Topçubaşov. O, belə bir əhvalat danışib:

– 1936-cı ildə Vətənimizin paytaxtı Moskvada Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının on beş illiyi təntənəsində Səməd Vurğun, Siz və məşhur tibb alimi, akademik Mustafa Topçubaşov da iştirak edirmişsiniz. Növbəti konsertlərin birində əlinizdəki qovluğa dizlərinizin üstünə qoyub qollarınızı geniş açaraq, hər ikisinin kürəyinə dolayıb şəstlə demisiniz:

– Dayanın, yadıma düşdü – deyib – Mixail Aleksandroviç mənim sözü-mü kəsir. – Böyük teatrın çoxminli tamaşaçı kollektivi, Kremldə partiya və dövlət rəhbərləri, ümumiyyətlə, Moskva ictimaiyyəti gənc şair Səməd Vurğunu alqışlamaqdan doymurdu. Onun alovlu şeirlərini hərətlə qarşılayırdılar. Səhv etmərsə, biz bu təntənəli günlərdə tanış olmuşuq. Səbəbkarı da Aleksandr Fadeyev olub. Hə, orda demişəm ki, biriniz Azərbaycanın Qələmi, o biriniz Qılıncısınız... Bəli, bu sözləri mən demişəm. Siz görün mənə neçə illərin arxasına apardınız. – Kövrəlib susur. Onun müdrik baxışı, ağıllı gözləri elə bil yayından çıxmış oxdu, batıb bir nöqtəyə. Adam dindirib, fikirdən-xəyaldan ayırmağa qıymır.

Mənə verilən görüş vaxtı çoxdan keçmişdi. Bir yandan da onun şəxsi katibi tez-tez gizləncə işarə edirdi ki, söhbəti yekunlaşdırım. Onun qartal baxışları katibin narahatçılığını gördü. Xəyaldan ayılan Şoloxov:

– Sən, yaxşı olar ki, qafqazlı qonaqla birgə şəkilmizi çək, – dedi. Mən fürsətdən istifadə edib soruşdum:

– Mixail Aleksandroviç, Azərbaycan oxucularına nə arzularınız?

– Bütün müsahibələrdə qəzetin və ya jurnalın oxucularına can sağlığı, uzun ömür arzulamaq təbii şeydir. Mən bir şeyi xüsusilə qeyd etməni xahiş edərdim. Azərbaycanlı analara deyərsiniz ki, Səməd Vurğun kimi oğul doğanda onu yaşatmaq lazımdır, yaşatmaq. Tez-tələsik qara torpağa vermək yox. Səməd Sovet poeziyasının nadir istedadlı nümayəndələrindən biri idi ...

Böyük yazıçının məni öz mənzilində, iş otağında istiqanlıqla qəbul etdiyini dönə-dönə xatırlayıram. O görüşün unudulmaz təəssüratı yaddaşıma əbədi həkk olub. Görkəmli sənətkarın ədəbiyyatımız və söz sənətimiz, Səməd Vurğun haqqında söhbəti yadıma düşür. O zamankı görüşümüzə Mixail Aleksandroviç azərbaycanlıların Böyük Vətən müharibəsindəki igidliyindən, verdiyimiz qurbanlardan və döyüş ənənələrindən danışdı. Xalqımızın general oğlu Əli ağa Şıxlinskini xatırladı.

– Böyük Vətən müharibəsi illərində mən “rus artilleriyasının allahı” Əli-ağa Şıxlınskinin “Xatirələrim” kitabını oxumuşam. Zənnimcə, bu ən yaxşı

hərbi memuarlardan biridir, - dedi.

... Mənə verilən on dəqiqəlik vaxt çoxdan ötmüşdü. Artıq bir saatdan çox idi ki, söhbət edirdik. Bu zaman Mixail Aleksandroviçin yadına vaxtın ötməsi düşdü. O, şəhadət barmağını oynada-oynada, gülərək mənə dedi:

– Vaxtımız pis keçmədi. Nə vaxt qayıtmaq fikrindəsiniz? Bir-iki gün qalın, bizim bu kazak diyarını gəzin...

– Gəzəcəm, Mixail Aleksandroviç, çoxlu Don ətri, Don havası aparacağam bizim günəşli Azərbaycana, – deyib ayağa durdum. Bu maraqlı, nurani qocaya əl verib ayrıldım.

Şoloxovun evindən çıxanda gün lap yuxarılara qalxmışdı. Mavi Don səmasının ənginliklərində bir qartal səssizcə və sürətlə harasa şütüyürdü. Qartal göyün dərin qatlarına baş vurur, uçduqca uçurdu. Mən hərəsi bir çeşiddə olan saralmış payız otlarını ayaqlaya-ayaqlaya Donun aşağı sahillərinə doğru gedirdim. Nə lal suların seyrindən, nə də göz işlədikcə uzanan Don çöllərinin əsrarəngiz gözəlliklərindən doymurdum. Tez-tez Şoloxovun yaddaşımda əbədi həkk olunmuş müdrik, mehriban və iti baxışları gözüm önündə canlanır, xəyalən onunla sühbət edərdim. Həmişə əsərlərini sevə-sevə oxuduğum, haqqında xoş sözlər eşitdiyim bu ədəbiyyat cəngavərinə qarşı məndə hörmət və ehtiram getdikcə güclənirdi. Doğrudan da adamı səmimiyyəti ilə məftun edən, həyəcanlandıran müdrik qocanı sevməmək olardımı?...

Gedirdim, getdikcə də böyük Səməd Vurğunun 1940-cı ildə Azərbaycan yazıçılarının müşavirəsində dostu Mixail Şoloxov haqqında dediyi sözləri xatırlayırdım:

“... biz xalqdan, onun real həyatından ayrılmışıq. Biz çox vaxt işçi adamı qəzet vasitəsilə öyrənirik. Biz yazıçılar canlı adamlarla bir yerdə olmalı, onlarla birgə nəfəs almalıyıq. Məsəl üçün Şoloxovu xatırlayaq. Nə üçün Şoloxov böyük yazıçı, dünya yazıçısı kimi tanınır? Ona görə ki, o xalqa qırılmaz tellərlə bağlıdır, gecə-gündüz öz qəhrəmanları ilə birlikdə yaşayır... Hələlik biz öz içərimizdən Şoloxov tipli sənətkar yetirməmişik. Nə üçün biz hamımız Bakıda yaşamalıyıq? Bakının özündə də pis yaşayırıq – yalnız yazıçılar ittifaqında, evdə, fəhlə ailələrində, mədənlərdə çox az oluruq və fəhlələrin həyatını öyrənmirik”.

Oktyabr, 1974-cü il Bakı-Veşenski

MEŞƏBƏYİ CƏFƏROĞLU

Dağlarımızın yalçın qayalarında Səməd Vurğunun adı əbədi həkk olunub. Xalq şairi Məmməd Araz Səməd Vurğuna həsr etdiyi “Qayalara yazılan səs” poemasında yazır:

*Çoban dedi: burda mənim muzeyim var;
Bulaq üstə qara daşa diqqətlə baxdıq; –
İri köntöy həriflərlə həkk olunubdur:
“Səməd Vurğun su içibdir bu bulaqdan,
Sentyabr, 1952-ci il”*

Əsrarəngiz təbiətimizi qarış-qarış gəzən Səməd Vurğun onun meşələrinin, təzə-tər çiçəkli çəmənlərinin, yamyaşıl ormanlarının vurğunu idi. Talıstanda Topçu, Muğanda Mehman, dəli Kürün sahilindəki qədim Qarayazı meşələrinin füsunkar gözəlliyi onun poeziyasında ilhamla tərənnüm olunur.

İndi Quba, Qusar, Gədəbəy, Qəbələ və Oğuzda şairin neçə-neçə meşəçi dostları yaşayır. Onlar müdrik Səməd Vurğunumuzla al-yaşıl geyinmiş dağlarımızın, sərin meşələrimizin ceyrankeçməz cəngəlliklərini birgə gəziblər.

Təbiətin dilbər guşəsi Qarayazıda da bir meşəçi vardı. Şairin uşaqlıq dostu meşəbəyi

Cəfəroğlu. Hər talanı, hər bulağı yaxşı tanıyan bu meşəçi Səməd Vurğunun Topiydənən yanında, Şəmmətli talasında və qoca palıdın dibində dörd daşı yanaşı qoyub qaladığı ocağın külünü saxlayırdı. Bu minvalla ulu meşədə şair ləpirlərini, Vurğun ömrünü yaşadırdı.

* * *

Yetmiş beşinci ilin bir yaz səhəri Qazax şəhər bağının yanında məni bir qoca kişi yaxalayıb:

– Mənə gec xəbər çatdığı üçün ləngimişəm, məni bağışlayın dedi, – həm də o taydan bəriyə keçmək mümkün deyil. Düz üç gündü yağış kəsmir. Kürün yenə də acığı tutub. Qıjıltısına, nəriltisinə heç kəs yaxın düşə bilmir. Bu gün obaşdan yağış azca ara verəndə ərəb atda zorla bu taya keçə bildim...

Qarşımda uca boylu, enli kürəkli nəhəng bir qoca durmuşdu. Əlimi əlindən buraxmadan xırıltılı səslə danışan bu qocanın sözünü kəsmədim.

– Onun, – Səməd Vurğunun adını eşidib gəldim, yoxsa dünya da dağılsa, bu taya gələn döyüldüm.

– Əmi, – dedim, – tanıya bilmədim, üzr istəyirəm, Siz kimsiniz?...

– Cəfəroğluyam, meşəbəyi Cəfəroğlu Mahmud...

– Hə, indi tanıdım. Eybi yoxdu, – dedim, – gec-zad deyil. Bir də ki, dost yolunda boran olar, qar olar.

– Eh oğul, Səməd elə bir dost idi ki, – Cəfəroğlu kövrəlib uşaq kimi əlinin dalı ilə gözüünün yaşını sildi. – Onun üçün hansı əziyyətə desən, hazıram, bir-cə ölümün əlindən geri almaq mümkün olmaydı.

Mahmud Həsən oğlu Cəfərov, – onun əsl ad-familiyası, atasının adı belə idi. Amma eldə-obada onu bu ad-familiya ilə kimdən soruşsan mütləq ani olaraq fikrə gedib “tanıyammadım” deyər. Azacıq fasilədən sonra hansı kənddəndir? “– Yuxarı Salahlıdan” deyəndə “yenə tanıyammadım” – deyib həmkəndlisi olsa da təəccüb və şübhə ilə başını yırğalar. Elə ki, Cəfəroğlu dedin, ən sərt və qaraqabaq adamın belə özünə xoş təbəssüm qonar. Gülgülə: “Belə de, ay sağ olmuş, səhərdən məni də çaşbaş salmışan” – deyər”.

Ömrünü Qarayazı meşəsində keçirən bu qocanı hamı Cəfəroğlu kimi tanıyırdı. Hətta cavanlar da ona “Cəfəroğlu əmi” – deyə müraciət edirdi. Görkəmli şair Hüseyn Arif ona həsr etdiyi “Bir meşəçi vardı” şeirində Cəfəroğlunu belə xatırlayır:

*Hərə bir iz qoyub gedir dünyada,
Hərənin öz adı, öz ünvanı var.
Bir meşəçi vardı Qarayazıda,
Onu “Cəfəroğlu” çağırırdılar.*

Səməd Vurğun uşaqlıq dostu Cəfəroğlu ilə görkəmli maarifçi Əhmədağa Mustafayevin Salahlı məktəbində birgə oxuyub. Qapıbir qonşu olublar. Cəfəroğlu şairin atası Yusif ağanın balaca cürəsində zil havalar çalıb dərddli-dərdli “Durnalar” oxumağını, anası Məhbubə xanımın nəcib, qayğıkeş bir qadın olduğunu yaxşı xatırlayır.

Bir dəfə Cəfəroğlu ilə Qazaxdan Yuxarı Salahlıya gedirdik. Təndir kimi istilənən Acıdərəni keçdik. Alışgəndər təpəsinin yanında maşını saxlatdı.

– Burdan o yana piyada getsək, pis olmaz, – dedi, – Kür qırağı qamışlığa, Sudağılana da baxarıq. Bu yerlərdə Səmədlə mənim uşaqlığım qalıb.

Günorta üstü olduğundan gün elə şaxıyırdı ki, Acıdərənin boz çölü bizi yandırır. Bir az aşağıda Kür vadisinin üstündə bürkü asılmışdı.

Çoxdan baxmaq, görmək arzusunda olduğum Sarı qamışlığa, Kaftarlı dərəsinə, Sədəfli biçənəyinə acgözlüklə tamaşa edirdim. Yönümü o taya döndərdim. Şəmkir torpağından başlayan qədim Qarayazı meşəsi Kür boyunca baş alıb gedirdi. Elə buradaca Vurğunun meşə ətirli misraları gözündən könlümə axdı:

*Budur cərgə-cərgə cənuba sarı,
Dayanmış nizamlı ordular kimi.
Qovaqlar, ardıclar, söyüdlər, narlar,
Bir də qatar-qatar boylu çinarlar.*

* * *

*Danışır arzusu, dili var kimi,
Onların qəlbini duya bilsəniz!
Meşələr! Meşələr! Doğrudan da siz,
Yayda da, qışda da bir baharsınız.*

Vaxtı ilə bu meşədə at oynadıb, ömür sürən Dəli Nəbi yadıma düşdü. Onun Səməd Vurğunla dost olduğunu bilirdim. Amma haqqında çox az məlumatım vardı.

- Cəfəroğlu əmi, – dedim, – Dəli Nəbidən bir şey bilirsənmi?
- Sənin yadımdadı Dəli Nəbi? Gülümsünüb:
- Yox, – dedim, – mən heç onu görməmişəm.
- Hə, onda irəli bax, – deyib Sədəfli biçənəyini kəmərkimi yarıya bölüb,

ta Kürə qədər uzanan ağ yolu göstərdi. – Gözüyün qabağına bu yolla Dilboz atın belində gedən bir igid gətir. Başında qızılı Buxara papaq, çiynində “Berdanka”, gümüş kəmərinə naxışlı xəncər. Bu sarıyanız, enli kürəkli, nazik bel igidin üst dodağı altındakına nisbətən azca içəriyə batıb. Hirsindənmi eləydi, yoxsa anadangəlmə, deyəmmərəm... Papağını qaşının üstünə endirib adamın ruhunu oxşayan qəmli-qüssəli mahnı zümzümə eyləyir. Yanında bir atlı da var, – deyib, gözünü yoldan çəkməyən Cəfəroğlu pəncəsi üstə qalxıb əlini irəli uzatdı. Sanki qabaqdan, doğrudan da, iki atlı gəlirdi. Sonra çox istədiyi nəvəsinə sevdiyi nağılı danışmış kimi söhbətini davam etdirdi. – Bu, şəvə kimi qara gözlü, qıvrım telləri azca alınə enmiş iyirmi altı yaşlı Səməddir. Boyda da, bədəndə də yol yoldaşından seçilir. Buğdayı arıq üzünü dağlarda ayaz üşüdü, aranda gün yandırır. Dostunun qəmli mahnılarına qulaq asdıqca uşaqlıq illərini, atasını, yoxsul daxmalarını, nakam ölmüş anasını xatırlayır.

Otuzuncu illərdə cavan Səmədlə qoca Dəli Nəbi beləcə birgə gəzərdilər. Meşələrdə, dağlarda qaçaq-quldura qarşı mübarizə aparardılar. Dəli Nəbinin hayqırtısı eşidiləndə, “Berdanka” çiynindən enəndə Avey dağındakı qaçaq vahimədən siçan deşiyini satın alırdı. Nəbi günlərlə çöllərdə gəzir, kolxoz quruluşunu dağıtmaq istəyən banditlərə qarşı mübarizə aparırdı. Tutduğunu hökumətə verir, tuta bilmədiyini qanına qəltan edirdi. Onda Nəbinin adının üstünə ad qoydular – Dəli Nəbi.

Cəfəroğlu özündən razı halda bığaltı gülümsündü. Hiss olunurdu ki, danışdığı əhvalat özünə də ləzzət eləmişdi. Kürün sahilinə az qalırdı. Uzaqlaşmaqda olan qədim, şirin mahnıya bənzər söhbətinə davam etdi:

– Mənim yaxşı yadımdadır, dedi. – Daş Salahlının Avey dağında on üç ay qaçaq olan neçə-neçə adamı Səməd söhbətilə ovsunlayıb üzə çıxartdı.

– Cəfəroğlu Bayram, Hacıoğlu İrşad kimi qan-qan deyən qaçağı silahsız üzə çıxartmaq hər oğulun işi deyildi. Səməd onlarla belə qaçağı yola gətirdi. Onda Dəli Nəbi Əyridaş, Kilsə və Odun dağlarında vuruşurdu.

Kürün lap sahilində dayandıq. Qu desən qulaq tutulardı. Burda çay elə sakit axırdı ki, nə qıjıltısı vardı, nə də nəriltisi. Arxada biçənək, qarşıda məşhur Qarayazı meşəsi dururdu. Yol yoldaşım xeyli keçmişlərdən danışib susdu. Asta, lap astadan kədərli-kədərli gümüldəndi. Birdən əlini gözünün üstünə qoyub qəddini düzəltdi. Nə fikirləşdi, ürəyindən nə keçdi biləmmədim, soruşmadım. Fəxrlə o taydakı meşəni göstərdi: – Mənim meşəmdir, bunun qoynunda o qədər Səmədlə birgə gəzməmişik ki...

* * *

1948-ci il may ayının ortalarında Kürün bulanıq sularını Sadıxlı kəndinin bərabərində üç nəfər o taya keçdi. Səməd Vurğun, Mirqasım Əfəndiyev, Mikayıl Rzaquluzadə. Bərəciylə “sağollaşib” meşəyə girdilər. Bir azdan Şəmmətli talasına çatdılar. Talanın o başında – günçixanda dəyələr sıralanmışdı. Sağdakı iki dəyənin qabağından tüstü burum-burum olub göyə diklənirdi. Onlar yaxınlıqda buzov otaran uşaqdan Cəfəroğlunun dəyəsini soruşdular.

Uşaq balaca şəhadət barmağını sağ tərəfə uzadıb:

– Odey, – dedi, – sağdan ikinci dəyə onundu. Ocağın qırağında fətir salan da arvadı Məsmə xaladı.

Dizə çıxan qanqallıqlar arası dar cığırla gəlib ocağın iki addımlığında durdular. İlk dinən Səməd Vurğun oldu:

– Bərəkətli olsun, el qızı, – dedi.

Qadın qəfil eşitdiyi səsdən tez geriye döndü. Tüstü gözünü açırdığından ilk baxışda heç birini tanıya bilmədi. Ovcunun arxası ilə gözlərini övkələyib ayağa durdu. Üstünün ununu cırpa-cırpa yaşlı gözlərini geniş açdı. Heyrətlə:

– Boy, allah mənə ölüm ver, Səməd qağamdı, gör tanıyırammı, – deyib bacılar qürbətdən dünən doğma qardaşını həsrətlə qucaqladığı kimi qollarını geniş açıb şairin boynuna doladı. Xoş gəlibsiniz, keçin içəri...

Səməd Vurğun gülümsünüb:

– Az, bizim bu “Dəli” hanı. Yenə atını səyirdib hayana gedib?

– Nə bilim, ay qağa, Dilbozunu da minib o başdan gedəndi. Axşamnan Qaraçöp-zad sayıqlayırdı. Dedi ki, harda olsam günortaüstü qayıdacam. Kişi yoxdu, evi ki, burdadı, gəlin oturun. Harda olsa indilərdə gələr.

Səməd Vurğun bu ailə ilə elədiyi həmişəki zarafatından qalmadı:

– Dedim, hələ bunun yüyənini dart, uzaqlara buraxma... Sən də ki, a rəhmətliyin qızı...

– Eh, ay qağa, mənim sözümə baxsaydı, vallah dirəyi qızıldan olardı.

– Niyə, nə oldu, yenə sözünə baxmadı. Nə demisən, sözündən çıxıb?

– Heç nə, ay qağa, sən də özümüzünküsən, qoy bu qonaqlar da məni bəğışlasın. Deyirəm, a pir olmuşun nəvəsi, bu üç-dörd atı niyə saxlayırsan, belə sat, əyər-əksiyimizə verək. Allaha şükür, elə sən dəyəndə əlimiz yuxa da

deyil, ay qağa. Belə özünə yazığım gəlir, axşam-sabah dalınca yüyürməkdən əldən düşüb. Bu gün, sabah İlyas məktəbə oxumağa gedəcək, yol pulu qoy beş manat da artıq olsun. Yox, – deyir. Biri Dilbozdu, yaxşı cinsdi, biri Qarabağ atıdı – yorğadı, biri ərəb atıdı – yaxşı yaraşığı var... Bax, beləcə mənim başımı aldadır.

Səməd Vurğun zarafatyana ciddi bir görkəm alıb:

– İşin olmasın, – dedi, – mənim uşaqlıq yoldaşımda. At murazdı, qoy saxlasın. Cəfəroğlu onsuz yaşaya bilməz. O ki, qaldı uşağın oxumağına, Səməd əmisi ölməyib ha...

– Boy, ay qağa, ayaq üstə qaldınız, keçin alaçığa, bu təzə fətirdən gətirim bir dürmək eləyin. Obaşdan sənə Dəlin gedəndə mən də durub nehrə çalxamışam. Təp-təzəcə yağımız var, – deyib qadın əl-ayağa düşdü.

– Yox, – deyə Səməd də, dostları da etiraz elədilər. – Elə burada oturub bir dürmək eləyirik. Bəlkə ona kimi Cəfəroğlu da gəlib çıxdı. – Üzünü yoldaşlarına tutub:

– Oturun, oturun, qorxmayın üstünüz bulaşmaz. Bu çəmənlilik sizin kabinetinizdəki kreslolardan həm yumşaqdı, həm də rahat. Sonra ləzzətlə uzanıb nəzərlərini bir müddət tər-təmiz səmanın ənginliklərindən çəkmədi.

Qucağında kilim, mütəkkə alaçıqdan çıxan Məsmə təlaşla:

– Yerdə niyə uzanmısan, ay qağa, dur, kilim gətirmişəm.

– Nə əziyyət çəkirsən, gətirməsən də olardı, göy otluğa uzandım, uşaqlığım yadıma düşdü. Cəfəroğlunən o qədər buralarda quzuqulağı yığmışıq.

Adama bir dürmək büküb, pürrengi samovar çayı da içdilər. Günəş qüruba doğru enirdi. Meşə getdikcə toranlaşırdı. Sərin, ruh oxşayan asta külək yarpaqları xışıldadırdı. Səməd Vurğun əlini gözünün üstünə qoyub:

– A Mirqasım, günəş gedib əbədiyyət otağının qapısına yaxınlaşır. Deyirəm, aşağı enək, Topiydənən bulağından da bir su içib, qayıdaq o taya. – Sonra üzünü Məsməyə tutub:

– Bu Dəli gəlib çıxana oxşamır, dedi. – Sizin toğlular haradadı? Şıxlıya aparmağa bir ətlük lazımdır. Qonağım var. Şəmistan Nadir oğlunun evində olacağıq. Dəli ertəykən qayıtsa, qoy dalımca gəlsin.

– Yaxşı, arxayın ol, çatdıraram. Toğlu deyirsən, toğlu niyə? Yaxşı iki illik qoçumuz var. Ondən birini apar. Uşaqların başına and olsun, onları elə sənə saxlayıb. Axşam da, sabah da durub-oturub deyir ki, bu zalım oğlu bərilərə gəlmir, kəsəm yeyə, gecə-gündüz səni arzulayır. Deyir ki, Moskvaya, Lon-

dona gedir, burdan-bura evinə-eşiyinə, elinə-obasına baş çəkmir. Məsmənin ürəklə dediyi səmimi sözlər Səməd Vurğunu kövrəltdi.

Doluxsunmuş şair dərindən nəfəs alıb:

– Erkək-zad lazım deyil, zarafat eləyirəm, – dedi, – səni sınayırdım, dedim, görüm kişi evdə olmayanda onun dostlarının özünə necə baxırsan.

– Əlini ərklə Məsmənin çiyinə qoyub:

– Halal olsun, mərd kişinin qızısan, bunu bilirdim. Mərd kişiylə bir yastığa baş qoyursan, bunu da bilirdim. Özünün mərdliyini də eşitmişdim, bu gün onun da şahidi oldum, – dedi.

Bərə bu taya çatanda qaş qaralırdı. Qocalar demişkən, hələ itlə qurdu seçmək olurdu. Diqqətlə Kürün bu tayından baxan olsaydı, o taydakı adamı tanıya bilərdi.

Üç nəfər Kürün sağ sahilinə çatıb, yerə düşəndə “Ehey, hey, Səməd, ay Səməd” – deyə xırıltılı səsə geri döndülər. Bu, obada yaxşı ad-san qazanan, şairin uşaqlıq dostu Cəfəroğlu idi. Səməd Vurğun onu mərdlik və igidliyinə görə zarafatla, ərklə “Dəli” deyə çağırırdı. Artıq gec olduğunu görən Cəfəroğlu dostu ilə görüşə bilmədiyindən qubarlandı. Ürəkdən gələn gur və məlahətli səsilə şairin çox sevdiyi mahnının bu taydan o taya oxudu:

*Ay arıflar⁵, gəlin, sizə söyləyim,
İstəkli dost bizdən aralı düşdü.
İllər həsrətiyəm, aylar ayrısı,
Sinəm bayqu kimi, yaralı düşdü.*

* * *

Bu gün Cəfəroğlunun şövlə, özünəməxsus ilham və xüsusi həvəslə danışdığı bir əhvalat da qalıb yadımda. O da, ov məsələsidi.

– Ay oğul, – dedi, – Səməd sözdə mahir olan kimi, ovda da mahir və sərrast atan idi. Bu tərəflərə gələndə mənsiz ova getməzdi.

... Səməd Vurğunun əmisi oğlu Bəhram İsgəngər özünün ov tulası Tirməni şairin ov iti Rekslə dəyişmək məqsədilə 1952-ci ilin fevralında aşağıdakı məzmununda bir məktub yazır:

“Əmioğlu, gürcü dostlarımdan əla bir ov tulası almışam. Vallah, alıcı quş kimi bir şeydi. İndi Qarayazıda qaban sürü ilə, quş dəstə ilə gəzir. Gəl, bir

1952-ci il, Dəvəçi qoruğu,
Səməd Vurğun və ov iti Reks

ova gedək.”

Bir həftə keçmiş şair əmisi oğlunun çağırışı ilə Qazağa gəlir. Gecəni onlarda qalıb obaşdan Kərim Qocayevlə, Bəhram İsgəndərlə və Cəfəroğlu ilə ova gedir. Yolda Bəhram İsgəndər öz itinin tərifi ni göylərə qaldırır deyir ki, əmioğlu, bu it deyil, e, alıcı tər lan kimi bir şeydi. Sən ovunu vur, istər ov getsin düşsün dəryanın ortasına yenə “vodalaz” kimi üzə-üzə gedib gətirəcək.

Şəmmətli meşəsində ördəklər sudan qalxır. Səməd Vurğun bir yaşılbaş vurur. Ördək suya düşür. Bəhram İsgəndər nə qədər eləyirsə Tirmə suya yaxın getmir. Başının

üstündən göyə boylanıb sağa-sola yazıq-yazıq zingildəyir.

Vəziyyəti belə görən Səməd Vurğun gülümsünüb:

– Əmioğlu, – deyir, – sənin bu tulan “vadalaz” yox, “havalazdır.”

Bəhram İsgəndər Tirmənin eyibini örtmək üçün deyir ki, nə sə buralar itin xoşuna gəlmir, həm də bura heç ov yeri də deyil, çıxmaq talaya gör nə ov gətirəcək.

Xeyli gedib Bəhram İsgəndərin bəyəndiyi yerdə ov itini buraxırlar. Nə qədər gözləyirlər, Bəhramın tərifli Tirməsi ov gətirmir ki, gətirmir. Bir azdan it özü də yoxa çıxır. Şair məcbur olub ov əvəzinə Tirməni axtarır. Gəlib görür ki, əmisi oğlunun tərifli Tirməsi qalın qızılca kolluğuna girib yatır, şair o dəqiqə başa düşür ki, əmioğlusu səhərdən niyə bu tulanı tərifləyir. Hələ onun iti ilə dəyişmək də istəyir. Demək, mənə kələk gəlir. Aralarında bərk zarafatları olduğundan yaxındakı kötüyün üstündə oturub əmisi oğluna bir həcv yazır. Şair həcvi ovçu dostlarına oxuyanda Bəhram İsgəndər başa düşür ki, bu həcv gedib Qazaxa çıxsas, ömürlük biabır olacaq. Odur ki, incik halda deyir:

– Sən ölüyün gorunu istərsən, hər şeyə bir muncuq düzmə. Bunu buradaca gözümün qabağında cırmasan, səninlə qəbrə də küsülü gedərəm.

⁵ Bənd Qazaxlı el şairi Miskin Əlinindir (1881-1938). Soyadı Zeynalıdır.

Səməd Vurğun xətrini çox istədiyi əmisi oğlunun çiynini qucaqlayıb könlünü alır. Həcvə əlində cıra-cıra deyir:

– Əmioğlu, bilirəm sənə fikrin mənim tulanı almaqdı. Peşkəşdi sənə, qoy qalsın. Mən Bakıda özümə bir ov iti taparam. Üzünü Kərimlə Cəfəroğluna tutub:

– Şeir – bir daş altda, bir daş üstə qaldı – burda. Oxudum, oxumamış olum, onu yadınızdan tamamilə çıxardın.

Aradan iyirmi ildən çox keçməsinə baxmayaraq yenə Cəfəroğlunun yadında iki bəndi qalmışdı. Qoca üzrxahlıq eləyib dedi:

– Qoy, məni bağışlasın rəhmətlik Səmədin ruhu.

Sonralar görüşdük, bir dəfə ikilikdə Səmədin özünə də dedim.

– Aya, a Dəli, sus, – dedi. – Bəhram İsgəndər eşidib bizi qırıp-batırar.

– Mənə oğul, Səməd uşaqlıqdan Dəli deyərdi. Bir dəfə soruşdu incimirsən ki, sənə Dəli deməyimdən.

– Yox, – dedim, – niyə inciyirəm. Sən nə desən qəbuldu. Əksinə, canıma sarı yağ kimi yayılır.

– Ayə, a başın batmasın, – dedi, – bu “Dəli” o dəlidən deyil, mən səni Koroğlu, Dədə Qorqud dəliləri kimi igid, cəsur, qorxmaz bilib belə deyirəm.

– Elə mən də, – dedim, – elə hesab elədiyim üçün incimirəm.

... Mən görəndə Cəfəroğlu yenə də meşəbəyi idi. Yaşının yetmiş (təvəllüdü Səməd Vurğununkundan bir il çox idi. – Ş. N.) ötməsinə baxmayaraq qırğı

1975-ci il, Ağstafa

Soldan: Tofiq Nəzirov, Səməd Vurğunun uşaqlıq dostu Cəfəroğlu Mahmud, Şəmistan Nəzirli və Rasim Mustafaoğlu

kimi durub-otururdu. Onun nəfəsindən, üst-başından palıd, cökə, köyrüc qoxusu gəlirdi. Gəncliyindən meşəbəyi olan Cəfəroğlu ömrünü köhlən at belində keçirmişdi. Evi də, eşiyi də Qarayazı meşəsi idi. Çox nadir hallarda Yuxarı Salahlıda onu görmək olardı. Şairdən danışanda gah qəmlənər, gah da zarafatlarını yada salıb sonsuz bir sevinclə ürəkdən gülər, uğunub gedərdi.

Bir günortaüstü mehmanxanada qaldığım otağın qapısını açıb həyəcanla içəri girdi. Yanında bir cavan oğlan da vardı.

– Ay oğul, – dedi, – bizim Rasim Ağstafada öz əlilə düzəltdiyi “Göyazən dağı”nın üstündə Səmədin heykəlini qoydurub. Bu qardaş oğluna da əziyyət verib gətirmişəm. Şəkil çəkəndi. Gedək bir sənəklə Səmədin yanında (Cəfəroğlunun öz sözüdü Ş. N.) şəkil çəkdirək. Ölüm-itim dünyasıdı, məndən yadigar qalsın.

Göy yarpaqlı meşəbəyi papağını gözünün üstündən azca yuxarı qaldırıb, Qarayazı səmtə baxan pəncərə ilə üzbəüz durdu:

– Darıxıram, dedi, – o tay, Qarayazı üçün burnumun ucu göynəyir. Qayıtmalıyam. – Sonra kədər qarışıq qayğıyla əlavə etdi – Meşə yiyəsizdi. Üç gündü orda neçə palıdın, cökənin, köyrücün gözü yoldadı. Hələ nəvələrimi demirəm, allah qoysa bir də gələndə tanış edərdəm.

– Hə oğul, – dedi – aşiq Əsəd Rzayevin qardaşı aşiq Məhəmməd (1883-1968) bir müddət Qazaxda yaşadı. Bir dəfə mənə dedi ki, a Cəfəroğlu, gəlsənə sənə bir şeir oxuyum, uşaqlıq dostun Səməd Vurğun haqqında.

– Oxu, – dedim – görüm nə yazmışan?

– Səmədin vaxtsız ölümü məni yandıranda onun dilindən yazmışam.

*Zalım əcəl alıb gedir canımı,
Bilmədi dərdimi bir loğman mənim.
Axtardım dünyanı tapa bilmədim,
Dərdlərimə əlac bir dərman mənim.*

*İnsafsız xəstəlik eyləyib həlak,
Kimsəyə əsməsin belə bir külək.
Ağrıyır bədənim, dayanır ürək,
Olaydı yanımda Mehdixan mənim.*

*Vurğunam, gedirəm mən asta-asta,
Sözlərim yadigar qohuma, dosta.
Şöhrət şafa verməz can olsa xəstə,
Görünür gözümə son məkan mənim.*

Bu üç günlük tanışlıqda doğma ata qədər sevib, hörmət etdiyim insanın xətrinə dəymədim, sözünü yerə salmadım. Mənə elə gəlirdi ki, bu obada ondan yaxşı, ondan sadə adam yoxdu. O, təbiətin, meşənin nəcibləşdirdiyi, şərdən, yalandan uzaq olan bir insan idi. Bu mehriban insanda palıd saflığı, gül-çiçək zərifliyi vardı. Durub-oturub deyərdi:

– Səməd Vurğun elə gözəl oxuyardı ki, bilmirəm, indi Xan Şuşinski elə oxuya bilərmə?

Mən bilirdim, başa düşürdüm ki, Səməd Vurğun Xan kimi oxuya bilməzdi. Amma Cəfəroğlu bu sözü elə səmimi, elə inandırıcı deyərdi ki, adam az qala Səməd Vurğunun xanəndəlikdə Xan Şuşinskidən usta oxumağına inanardı. Əslində az-çox Xana bərabər oxumaq Cəfəroğlunun özündə vardı.

Bir il sonra Qazaxa gedəndə eşitdiyim acı xəbərdən göz yaşımı saxlaya bilmədim... Təsəllim şairin misraları oldu:

*Həqiqət yuxuya dönür həyatda,
Hər şirin ülfət də bir xoş yadigar.
Bir meşəçi vardı Qarayazıda,
Onu "Cəfəroğlu" çağırırdılar.*

16 fevral, 1981-ci il.

BORCUMUZDUR BU EHTİRAM

... Yuxusu ərsə çəkilməmiş şair səssiz addımlarla dəniz tərəfdəki eyvana çıxdı. Şəhər yatmışdı. Gündüzkü hay-küydən yorulan gecə nəhəng kəllər kimi dincəlirdi. Yalnız sahilə çırpılan dəniz narahat idi. Havadan qırov qoxusu gəlirdi. Soyuq səmadakı parlaq ulduzlar göyün bağrından yerə boylanırdı.

Şair əlindəki "Kazbek"-in müştüyünü bir neçə dəfə qutusuna döyəclədi. Kibritin işığı içəridə görünməsin deyə üzünü çölə tərəf tutub yandırdı. Üstünə balaca xalça salınmış nimdaş kreslodə oturdu. Başında o qədər fikri-zikri vardı ki, bilmirdi hansını düşünsün; şeir yazmaq, deputatlıq qayğıları, gənclərə kömək, yarımçıq qalmış yeni pyes və. s. Amma bu gün səhərdən dostu Aleksandr Fadeyevi düşünmüşdü. Günortaüstü onun ad gününə təbrik teleqramı vuranda da kağız parçası qarşısında xeyli qaldı. Söz üçün, dostu təbrik sözü üçün heç vaxt çətinlik çəkməyən Səməd Vurğun, bu gün həyatında ilk dəfə çətinlik çəkmişdi. O, yaxın keçmişini xatırlayırdı. Ətrafda heç nəyi görməmək və daha yaxşı düşünmək üçün gözlərini yumdu. Başını söykənəcəyə qoyub bir müddət eləcə də qaldı. Müharibədən əvvəl olmuş bir əhvalatı xatırlayanda qeyri-ixtiyari gülümsündü.

... Min doqquz yüz qırxıncı ilin dekabrında Moskvada Nizami və Nəvai yubiley komitəsinin iclasına yığılmışdılar. N. Gəncəvinin hansı xalqa mənsub olması ətrafında qızğın mübahisə gedirdi. Aleksandr Fadeyev Səməd Vurğundan bir neçə adam aralı otursa da arabir ona baxır, gülümsünüb şairə işarə edirdi ki, bu nə havayı danışqdır. Səməd Vurğun isə heç nə demir, təbəssümə təbəssümlə cavab verirdi. Çıxışlar çoxaldıqca salonda çaxnaşma, anlaşılmazlıq yaranırdı. Səməd Vurğun isə sakitcə, heç bir narahatlıq keçirmədən əyləşmişdi. Deyəsən "ağzı göyçək"lərə cavab vermək, danışmaq fikrində deyildi.

Birdən Aleksandr Fadeyev söz istəyib ayağa durdu. Əsəbi və tələsik addımlarla kürsüyə yaxınlaşdı. Həyəcədən bir neçə dəfə kəsik-kəsik öskürdü. Əlini alnına tökülmüş sarışın saçına bir neçə dəfə gəzdirdi.

– Yoldaşlar, – dedi, – mən hamınıza diqqətlə qulaq asdım. Çıxış edənlərin bəzisi ədalətsiz danışdığı üçün onlara cavab vermək istəyirəm. Məncə türk də, fars da, əfqan da Nizamini öz şairləri hesab etməkdə səhv edirlər. Əlbəttə,

bizdə Y. E. Bertels, A. Y. Krımski kimi nizamişünaslar var, onlar daha yaxşı bilirlər və mənə, mənim dediyimi onlar da təsdiq edirlər. Demək istəyirəm ki, Nizami nə türkdür, nə fars, nə də əfqan. Nizami Gəncəvi rusdur, böyük rus xalqının dahi şairidir.

Salonda dərin bir sükut əmələ gəldi. Bir anlıq heç kəs nəfəs belə çəkmədi. Görünür qeyri-adi fikrin təsirindən idi bu sükut; hamı həyəcanla ona baxırdı. Fadeyev özü də susmuşdu, onun ancaq gözləri, bir də işıqlı sifəti gülürdü. Hamıya diqqətlə baxırdı ki, görsün dediyi kimə necə təsir edib.

İlk dinən Berdi Kerbabayev oldu. O, özünü saxlaya bilməyib hirsle:

– Tamamilə doğrudur, Aleksandr Aleksandroviç, mən Sizinlə tam şərikəm, – dedi.

Bunun zarafat olduğunu başa düşənlər astadan, ləzzətlə gülürdülər.

Fadeyev əlini irəli uzatdı:

– Dayanın, dayanın, yoldaşlar, mən hələ sözümü bitirməmişəm. Sizə məş-

hur akademik Aqafangel Yefimoviç Krımskinin on ikinci ildə çap olunmuş kitabından bir yeri xatırlatmaq istəyirəm:

“Bu həqiqəti danmaq olmaz ki, azərbaycanlı Nizami, əlbəttə ki, Azərbaycan şairidir və bununla daima fəxr etməyə onun xalqının haqqı var”.

O, sözünə qüvvət verirmiş kimi kürsüyə dirsəkləndi:

– Ötən əsrdə olmuş bir fakt da yadıma düşdü. “Türkmənçay müqaviləsi”ndə Aleksandr Qriboyedovla Abbasqulu ağa Bakıxanov Qəzvin şəhərində gəzərkən bir kankanın coşqun və yanıqlı səslə oxuya-oxuya quyu qazdığını görüb dayanırlar. Qriboyedov Bakıxanovdan xahiş edir ki, onun adını və oxuduğu mahnının mənasını öyrənib desin. Abbasqulu ağa onun xahişini yerinə yetirir. Azərbaycanlı kankanın adı Fərhad imiş. Qriboyedov gülümsəyərək deyir ki, demək böyük Nizaminin yaratdığı Fərhad surəti Azərbaycan xalqına məxsus xarakterik bir surət imiş!

Nizaminin başqa millətdən olduğunu sübut etmək istəyən yoldaşlar, sizdə heç olmasa insaf yoxdurmu? Bir onun adına, təxəllüsünə fikir verin: Nizami Gəncəvi. Məgər yer üzündə ikinci Gəncə şəhərinin olduğunu bilən varmı? İstər İranda, istər Türkiyədə, əlbəttə yoxdur. Sual edirəm: Gəncə şəhəri haradadır? Azərbaycanda, füsunkar Göy gülün yaxınlığında. Demək Nizami də azərbaycanlıdır. Farsa, türkə nə düşmüşdü ki, gəlib Gəncəni özünə təxəllüs götürsün?

“Mənhus keçmişin bədbəxtliyi onda idi ki, Azərbaycan xalqı öz Nizamisini tanımırdı. Yalnız indi, tarixi materialları öyrənərək, bu əqidəyə gəlirik ki, dünyanın ən mütərəqqi adamları, Nizaminin müasirləri onu tanımışlar. Lakin belələri tək-tək olmuşdur. Yalnız sovet dövründə Nizami irsi əsl mənada Azərbaycan xalqının, eləcə də qardaş sovet xalqlarının və nəhayət, bütün dünya xalqlarının mədəni sərvəti olmuşdur”.

Hamı əl çaldı. Bununla da xoşagəlməz mübahisə sona yetdi... Səməd Vurğun çıxış üçün kürsüyə yaxınlaşanda hamı gözləyirdi ki, o da Nizaminin azərbaycanlı olmasını sübut etməyə çalışacaq. Lakin Səməd Vurğun bu məsələyə qətiyyətlə toxunmadı. O, hər iki şairin əsərlərinin tərcüməsi və nəşri sahəsində görülməli işlərdən danışdı. Onda qələm dostları da, tələbkər Moskva oxucuları da Səməd Vurğunun böyük ürəyinə heyran qaldılar...

Yeddi ay sonra müharibə başlandı. Hər şey müvəqqəti olaraq yarımçıq qaldı. Hamı təhlükə qarşısında olan ölkənin müdafiəsi uğrunda silaha sarıldı. Dostlar Moskvada, ya da odlu cəbhələrdə görüşürdülər. Aleksandr Fadeyev həmişə zarafatla deyirdi:

– Babamızın yubileyi yarımçıq qaldı, Səməd. Eybi yoxdu, tezliklə müharibə qurtarar, onun yubiley şənliyini əməlli-başlı keçirərik. Bu dəfə ilk sözü deyəcəm, qoymamam heç kəs artıq-əskik danışsın. Sağ olsun dostlarımız – Nikolay Tixonov, İosif Orbeli; mühasirədə olan Leninqradda Nizami gecəsi keçiriblər. N. Tixonov gözəl bir məruzə ilə çıxış edib.

– Eşitməmişəm, Saşa, gərək Nikolayı görəndə bağrıma basıb öpəm.

– Sən niyə, yox, dostum, Tixonovu mən öpməliyəm, öpüş mənə düşür, axı mən o vaxt dediyim sözümdən dönə bilmərəm. Nizami mənim babamdır, – deyər A. Fadeyev zarafat elədi.

– Onda hər ikimiz öpərik Nikolayı...

Min dörd yüz on səkkiz gün qəhrəmanlıqla vuruşan ordumuz quduz faşistləri öz yuvasında məhv etdi. Müharibə ağırlığından çıxan xalq dağılmış, talan olmuş şəhər və kəndlərin bərpasına başladı.

Min doqquz yüz qırx yeddinci il sentyabrın 22-də Aleksandr Fadeyevin başçılığı ilə ölkənin ən məşhur yazıçı və şairləri, nizamişünasları dahi Nizaminin yubileyini keçirmək üçün Bakıya gəldilər. Günəşli Azərbaycan torpağı müharibədən sonra ilk böyük bayram keçirirdi. Respublika Elmlər Akademiyasının gur işıqları şölə saçdı. Salon ağzına qədər dolmuşdu. Rəyasət heyətinə SSRİ Yazıçılar İttifaqının baş katibi Aleksandr Dora Qabe, Xristo Radaevski, yugoslav şairi İvo Andriç, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, Vladimir Aleksandroviç Qordlevski və başqaları əyləşmişdilər.

İlk sözü A. Fadeyev dedi:

– Azərbaycan xalqının dahi zəkası bizim dahimizdir, sovet xalqlarının dahisidir, o həm də dünya dahisidir. Nizami bizimlə birlikdə sosialist mədəniyyəti qurmaq üçün məzardan baş qaldırır. – Natiq ötəri Səmədə baxdı.

Dostu Səməd Vurğun necə də məğrur oturmuşdu. Fadeyevə elə gəldi ki, Nizaminin özü də öz yubileyinə gəlir. Hamının başı üstündə dahi Nizaminin zər haşiyəli portreti asılmışdı. Sanki əsrlərin arxasından uzaq-uzaq mənzillər qət edib gələn sənət dahisi xalqına üz tutub deyirdi:

*Özün tək biri bil məni cahanda,
Mən də canlanaram sən canlananda.*

On bir ay sonra – min doqquz yüz qırx səkkizinci il avqustun 21-də “Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi”ndə iştirak

etmək üçün bir qrup sovet nümayəndə heyəti Aleksandr Fadeyevin başçılığı ilə Vrotslava gəldi. Nümayəndələr arasında Səməd Vurğun da vardı.

Son iclas günortaüstü qurtardı. Hamı çölə çıxıb ikibir-üçbir söhbət edir, kimi də mehmanxanaya qaçıb yol tədarükünü görürdü. A. Fadeyev S. Vurğunu nə yığışanların arasında, nə də mehmanxanada tapa bildi. Dostlardan soruşdu, hamı çiyinini çəkdi. Gördüm, deyən olmadı. Birdən xatırladı ki, Səməd iki axşamdı mehmanxanaya gec qayıdır. Gecədən xeyli keçənə qədər İslam adlı dostundan yanıqlı-yanıqlı danışır. Səmədin dediyinə görə cəbhədə həlak olan dostu İslam son məktubunu bu şəhərdə yazıb. Müdafiə Nazirliyinin Mərkəzi Dövlət hərbi arxivinin verdiyi məlumata görə o, Vrotslav şəhərindəki qardaşlıq qəbiristanlığında dəfn olunub. Səməd yəqin ki, yenə onun məzarını axtarmağa gedib.

Aleksandr Fadeyev Mirzo Tursunzadənin qolundan tutub:

– Gedək, – dedi, – mən Səmədin yerini bilirəm...

Avqustun qızmar günəşi altında şair hər qəbrə baş çəkir, tərdən ağ köynəyi islansa da yorulmurdu. Ucu-bucağı görünməyən qəbiristanın başdaşlarında eloğluların adına rast gələndə cib dəftərçəsinə qeyd edirdi. İsfəndiyar, Məmməd, Kərim, Şamil, Hüseyn... O, diqqətlə hər bir daş üstündəki yazını oxuyur, bir adın sorağında yanıb-yaxılırdı. İslam adı isə yox idi, sanki ananın uşağa verdiyi bir parça şirin çörək olub yoxa çıxmışdı. Onun şair ürəyində, tərlən təbində dağ boyda bir kədər cövlan edirdi. Rəngbərəng güllərlə bəzədilmiş qəbiristanlıqda şair türbələr qarşısında xəyal, düşüncə içərisində dayanır, hər birinə ehtiramla baş əyirdi. Qəm, kədər bulud-bulud onun qəlbindən, ürəyindən keçirdi. Gözü önündə neçə-neçə ananın, nişanlı qızın qüssəli sifəti canlanırdı. Adam boyda qalxmış əlvan güllüyün arasından çıxan A. Fadeyev təlaşla:

– Səməd, bayaqdan biz də o tərəfdə axtarırdıq, – dedi, – deyərsən biz səndən əvvəl tapmışıq. Familiyası Məmmədovdu?..

– Hə, Məmmədov İslam Əkbər oğlu. Bir az astadan danış, Saşa, bizim adətə görə qəbiristanlıqda bərkdən danışmaq günahdı. .

– O uca abidənin yaxınlığındadır, gedək, – deyər Fadeyev Səməd Vurğuna qəbiristanlığın şərq tərəfində yüksələn hündür abidəni göstərdi. Əlində bir dəstə gül olan Mirzo da onun sözlərini təsdiq etdi. Onun rəngi dümağ ağarmışdı.

– Səməd, – dedi, – mən belə yerdə özümü çox pis hiss edirəm. Sən üç gündü necə gəzirsən bu sonugörünməz qəbiristanlığı?

- Mənə də pis təsir edir. Neyləməli, Mirzo, belə yerdə bir az soyuqqanlı olmaq gərəkdir; bir də ki, sən İslamı tanısaydın, onun üçün Məğribdən Məşriqə payı-piyada gedərdin. İslam canlara dəyən oğul idi. Mən onu ümrüm boyu unuda bilməyəcəm. Üç gündü burdayam, hər gecə yuxuma girir.

Qabaqda gedən A. Fadeyev möhtəşəm abidəni keçib dayandı. Ovcunda bərk-bərk sıxdığı kepkasını irəli uzatdı. Sevincək və titrək səslə tənha məzarı göstərdi:

- Bu deyilmi, Səməd mənə...

Aleksandr Fadeyev sevinirdi ki, əziz dostunu neçə illik intizardan qurtardı.

Ağ mərmərin üzərində "İslam" sözünü oxuyan Səməd Vurğun yerində donub qaldı. Birdən uşaq kimi hünkürdü. "İslam", "İslam" deyib atalar oğlunu oxşayan kimi mərməri oxşadı, soyuq daşı qucaqladı. Titrək əlilə yazının üstünü sıgalladı. Bir metrlik başdaşının üstündə par-par yanan beşguşəli qızıl ulduzun üstünə qonmuş nazik toz təbəqəsini sildi. Məzarın üstünə zər hərflərlə bu sözlər yazılmışdı: "Qvardiya mayoru Məmmədov İslam Əkbər oğlu. 1909-1945-ci il...".

- Qohumdu, Səməd? - deyə bir az aralıda salxım söyüdü altındakı səki daşının üstündə əyləşən Mirzo Tursunzadə soruşdu.

- Yox, Mirzo, - Səməd Vurğun kədər qarışıq kal səslə cavab verdi. - O, heç bizim Qazaxdan da deyil, kürdəmirlidir, amma müharibədən əvvəl Qazaxda raykom katibi idi. O illər mən pambığa təhkim olunmuşdum. Onda bir-

gə tarlaları gəzərdik, yaylaqlara gedib çobanların qonağı olardıq. O vaxtdan dost olduq. Bəlkə də dost yox, qardaş da bizim tək yaxın olmazdı.

Ali təhsili də yox idi. Onu sırası kolxozçuluqdan rayon partiya komitəsinin birinci katibi kimi məsul bir vəzifəyə yüksəldən bacarığı, işgüzarlığı, bir də böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti olmuşdu. Müharibədən bir neçə ay əvvəl onu Xarkova rus dili kursuna göndərmişdilər. Bir dəfə zəng elədi ki, kursu bitirdim, təyyarəyə bilet almışam, axşam saat onda Bakıda olacağam. Qarşılaşmağa getdim, gəlmədi. Səhəri gün ondan teleqram aldım. Yazırdı ki, buralarda möhkəm qar yağır, boran və güclü tufan gözlənilir. Mən bir xeyli gecikirəm.

Əvvəlcə heç nə başa düşmədim. İyunun iyirmi birində məgər Xarkova qar yağır? - deyə öz-üzümə fikirləşdim. Sən demə...

- O, müharibənin başlanmasını xəbər verirmiş, eləmi? - deyə Fadeyev soruşdu. - Özünün də, deyirsən kamil savadı yox idi.

- Yox Səsa, elə deyil, uzaqgörənlik savadla ölçülmür, onun təhsili az da olsa, çox gözəl duyma qabiliyyəti vardı və həddindən artıq dərəkəli, ağıllı adam idi. Ailəsinin güzəranı, ağır ehtiyac onu uşaqkən işdən göz açmağa qoymamışdı. - Şair susdu, köynəyinin yan cibinə əl atıb papiros çıxartdı. Damağındakı papirosu sönməmiş odu ilə yenisini yandırdı. - Elə ordan da İslam cəbhəyə getdi. Həmişə məktub yazırdı ki, batalyonda siyasi komissaram, gec-tez quduz köpəkləri qırıb qurtaracağım, nigarançılığım uşaqlardandır...

- Neçə uşağı var?

- Üç gözəl-göyçək oğlu var, birinin adını mən qoymuşam, Vidadidir. Heyif ki, onun özünün şəkli burda yoxdu, sizə göstərərdim, dostlar. Onda görərdiniz ki, bizim analar necə oğullar doğur, yerisi cəld, boy-buxunlu, nə başınızı ağrıdım.

*Qaməti sərv kimi, köksü irəli,
Qapqara saçları, qaşları vardı.
Bir cüt ulduz kimi gülər gözləri,
Səhəri çox zaman Çöldə açardı.*

- Bəli, amansız müharibə çox belə cəsur oğullarımızı uddu, qardaş.

- Fadeyev təəssüflə dilləndi. - Neyləməli, onun tale kitabına belə yazılıbmış. Bir daş üstündəki tarixə bax, gör nə vaxt həlak olub - 8 may, 1945-ci il. Qələbə bayramına birçün qalmış.

Yaxınlıqda qızlar güllərə su səpir, oğlanlar isə qoca bağbanın göstərişi ilə

ağac əkir, gül basdırırdılar. Üç dost sükut içində başısağa öyləşmişdi, üçü də papirosu papirosa calayırdı. Nə Mirzo, nə də Səməd Vurğunun Saşanın nə vaxt durub getdiyini hiss etmədilər. Onlar başlarını qaldıranda gördülər ki, Fadeyevin əlində üç şitil, bir də bel var. O:

– Səməd, – dedi, – durun, Oderin sahilində qəhrəmanlıqla həlak olmuş azərbaycanlı qvardiya mayoru İslam Əkbər oğlu Məmmədovun xatirəsinə hərəməz bir ağac əkək. Azərbaycanlı mayor İslam cəbhələrdə od-alov udu udu bizi qasırgalı qışdan bahara çıxarıb. Qoy, bu salxım söyüdlərin kölgəsində onun ruhu rahat olsun. Ey, Dəli Kürün sahilindən Oderə qədər gələn məğrur igid, ey Babəkin, Koroğlunun, müdrik Nizaminin cəsur nəvəsi, vətən və onun azadlığı uğrunda şəərəflə vuruşduğun üçün torpaq sənə qu tükü qədər yumşaq olsun. – A. Fadeyev elə həyəcanlanmışdı ki, səsi titrəyir, əl-ayağı əsirdi. Üç nəfər sacayağı üç çinar əkdilər. Səməd Vurğun qəddini düzəldib bir ah çəkdi. Əlini dostunun çiyinə qoyub kədər və hüznü səslə:

– Çox sağ ol, Saşa, bu uzaq diyarda bizdən ayrı düşən igid İslama bundan gözəl xatirə olmaz.

*Hər kim üz əlilə bircə şitil də
Basdırsa anamız qara torpağa,
O şitil bir ağac olub bir ildə,
İnsana hörmətlə qalxır ayağa...*

Səməd Vurğunla Aleksandr Fadeyevin dostluğu o vaxtdan dillər əzbəri oldu. Mübaligəsiz demək olar ki, bu böyük şair haqqında çox yazıldı, çox deyildi, amma heç kəsin yazdığı və dediyi Aleksandr Fadeyevin bircə cümləsinin səviyyəsinə qalxmadı: “Dostlar, həyatımızda ən böyük səadətdir və nə yaxşı ki, dünyada Səməd Vurğun var!”

Bu iki görkəmli şəxsiyyət son nəfəslərində belə ülvi sənəti – sovet poeziyasının inkişafını düşünmüşlər. Aleksandr Fadeyevin ölümündən bir gün əvvəl (*A. Fadeyev 1956-cı il mayın 13-də vəfat edib*) dostu Səməd Vurğuna yazdığı məktub bunu bir daha sübut edir:

“Əziz dostum Səməd Vurğun!

Doğma xalqının yetirdiyi yüksək, müdrik, nikbin istedadını salamlayıram. Elə bir istedadı ki, bütünlüklə ona xidmət edir. Şərq xalqları poeziyasının əsrlər boyu inkişafı ərzində əldə etdiyi ən yaxşı ənənələrin davamçısı olan sən

bunu rus realist poeziyası ilə özünəməxsus şəkildə əlaqələndirmisən. Sənin əsrimizin ümumbəşəri ideyalar ilə zənginləşmiş yaradıcılığın poeziyanın inkişafında yeni bir söz kimi səslənmişdir.

Səninlə uzun illər dost olduğum üçün fəxr edirəm, özümü xoşbəxt sanıram. Əlli illik yubileyin günündə sənə qardaşlıq salamı göndərirəm. Sənə mühkəm cansağlığı, Vətənimiz naminə, kommunizm naminə yaradıcılıq sevincləri və qələbələrini arzulayıram.

Sənin A. Fadeyevin”.

Səməd Vurğunla Aleksandr Fadeyev dostluğunun son anları yazıçı Antal Qidaşın “Mən sizi çox sevirdim, uşaqlar” məqaləsində təsirli verilmişdir. Kreml xəstəxanasında müalicə olunan Aleksandr Fadeyevə baş çəkməyə gələn Antal Qidaş yazır ki, Aleksandr Aleksandroviç Fadeyev mənə minnətdarlıq ifadə edən baxışla baxaraq dilləndi:

– Bəli, bəli, Aqneş! Mən tamamilə sağlamam, amma bax, yazıq Səməd, o deyəsən öləcək. – O, yerində dikəldi və özü haqda danışmayacağına sevindi. Sonra o, uzun müddət həyəcanla Vurğunun haqqında danışdı. O vaxt Kreml xəstəxanasında Səməd Vurğun, Samuil Marşak və Dövlət Siyasi Ədəbiyyat Nəşriyyatının direktoru A. K. Kotov yatırdı. .

– Səməd yəqin ki, öləcək... Onun ağ ciyərində xərcəng var. Heyif, istedadlı şairdir...

Amansız ölüm Aleksandr Fadeyevi dostu Səməd Vurğundan on dörd gün əvvəl yaxaladı.

Səməd Vurğun kimi Aleksandr Fadeyev də Azərbaycana vurğun idi. Azərbaycan xalqı da minnətdarlıq hissi ilə onun xatirəsinə həmişə əziz tutur, bu iki böyük sənətkarın səmimi dostluğunu ehtiramla qəlbində saxlayır və yaşadır. Cismən dünyadan gedən dostları xalq cahanda həmişə Nizami, Füzuli, Nəsimi, Sabir kimi diri bilir.

Nizaminin başqa millətdən olduğunu sübut etmək istəyən yoldaşlar, sizdə heç olmasa insaf yoxdurmu? Bir onun adına, təxəllüsünə fikir verin: Nizami Gəncəvi. Məgər yer üzündə ikinci Gəncə şəhərinin olduğunu bilən varmı?

QOCA ŞAİRİN DÜŞÜNCƏLƏRİ

*Ən yaxşı dostlarımı salanda bir-bir yada,
Səməd, sənin adını mən anıram vüqarla;
Səninlə bir yarandım, bir yaşadım dünyada,
Qəlbim rahat döyünür, gəzirəm iftixarla!*

Qafur Qulam,
Özbəkistan xalq şairi

O, axşamdan yerinə girsə də yuxusu gəlmədi. Zökəm olmuş kimi xeyli öskürdü. Arxası üstə uzanıb keçmişləri xatırladı. Dözə bilmədi, durub evdə var-gəl elədi. Şair qocalmışdı. Günortaüstü Azərbaycandan aldığı məktub onu kövrəltmişdi. Bir neçə məktubun arasından onu dəfələrlə götürüb oxudu. Ondan xatirə istəmişdilər. Əziz dostu Səməd Vurğun haqqında xatirə yazmağı döənə-döənə xahiş edirdilər.

Könlündə şirin xatirələr canlanan qoca Qafur Qulamı xəyal Moskvaya, Bakıya, gah da Daşkənddəki görüş dəqiqələrinə uçurub aparırdı. Nədən başlayıb, harada qurtaracağını xeyli fikirləşdi. Amma, nə yazı stoluna yaxınlaşdı, nə də kağız-qələm gütürdü. Fikirli-fikirli gənc bir şairin ona rəy üçün verilmiş şeir qovluğunu rəfdən gütürüb elə-belə vərəqlədi. Gözünə bir şeir sataşdı: "Dünyadan köç eylər bizim də karvan". Ürəyində gənc şairi danladı ki, nə tez ölümdən, yoxluqdan yazmağa başlayıb. Gözəl günlərimiz, yüksəliş əsrimiz onun niyə gözünə görünmür. Birdən-birə Moskvada Səmədlə son söhbətini xatırladı.

– Xalqlarımızın taleyi kimi şəxsi taleyimizdə də qohumluq, oxşarlıq var, Qafur əkə.

– Necə ki, Səməd ağa?

– Necəsi budur ki, sən də altı yaşında anadan yetim qalmısan, mən də, bir az sonra da atanı itirmisən, mən də.

– Bu haradan ağına gəldi, Səməd ağa? Bəs bu xalqlarımız dedin, o nə idi?

– Hə Qafur əkə, xalqlarımızın taleyi... Sən özbəklə mən azərbaycanlı dindən doğma qardaş, dildən bir az ögey. Xalqlarımız bir-birinin müəllim-

*Soldan ikinci Səməd Vurğun, M.Tursunzadə, Həmid Arslı,
Tacik şairi Sədrəddin Eyni, Qafur Qulam.*

midir. Xalqlarımız bir-birinin şagirdidir. Min illər boyu sənin də, mənim də ata-babalarımız torpaq damda ömürün çürüdüb, Allaha təvəkkül deyib, yerdən göyə baxıblar, gözə görünməyən bir ilahi varlığa and içib inanıblar. Ərəb xilafəti, monqol işğalçıları, İran şahları, türk sultanları sən də, mənim də cəsur qardaşlarımızı dara çəkiblər. – "keç bayrağımın altından, la ilahə illəlah de, yoxsa boynunu polad qılıncı vuraram", - demişlər.

– Düzdür, qardaş, xalqlarımızın başı çox bəlalər çəkib. Lakin mərdlərimiz nə dilimizin, nə də tariximizin məhv olmasına yol verməyiblər. Muxtarı gördünmü, Səməd ağa?

– Hansı Muxtarı, Omarxan oğlunumu deyirsən? Gördüm. Ona eşq olsun. Mən Vaqifi, o da Abayı dirildib. Xəbərin varmı, on beş ildən artıq üzərində işlədiyi böyük bir əsəri bitirib. Adında bir az tərəddüd edirdi. Dedim, nə dağa çıx, nə də arana en. Əsərin adını elə könlündən keçən kimi "Abay" qoy vəsalam! Bizim istedadlı yazıçımız Əyyub Abbasov artıq "Abay"ı tərcümə edir. Müsəlman Şərqiində yaranan bu nəhəng roman məni hədsiz sevindirir. Siz

də tərcümə edin, gərəkli əsərdir. Eh, nə deyim, qardaş, sevindim onun özünə ucaltdığı heykələ...

– Bakıya nə vaxt qayıdacaqsan?

– Sabah, ya da o biri gün. Deyirlər, artıq Bakıda yubileyimə hazırlıq gedir. Bəyin xəbəri yoxdu, qız evində toy başlayıb.

– Yarım əsri haqladıq, qardaş.

– Mən hələ yox, hələ bir ilim var. Bir də ki, ölüm qaşla göz arasındadır. Bilmək olmaz, kim səhərə çıxı-çıxmaya.

– Elə demə, ağa Səməd, sənin andın var, onu nə tez unuttun?

– O nə anddı elə, haçan mən sənin yanında and içmişəm, Qafur əkə?

– “Yüz il də yaşasam ölməyəcəyəm...” Sən şərqilən, qardaş, biz şərqililər anda möhkəmi.

– Bizdə bir məsələ var, yaqın ki, sizdə də işlənir. “Sən saydığını say, gör fələk nə sayır”. Son vaxtlar nədənsə çox narahatam, pis yatıram. Əcaib-qəraib yuxular görürəm. Mənə belə gəlir ki, nəyə mənə bir dəyişiklik olacaq.

– Sizdə yaxşı loğmanlar var, heç özünü göstərmisənmi onlara?

– Bir-iki dəfə məsləhət-məşvərət olub. Hərə bir avaz oxuyub, dəqiq diaqnoz deyən olmayıb. Çoxusu soyuqdəymə, bronxit astması, nə bilim, nə, nə... Sən tanıdığın Mustafa bəyin (M. Topçubaşov – Ş. N) “yanında” da bir az yatdım. Elə bil mənədən çəkinir, dəqiq bir söz demədi. Qafur əkə, sən məşallah, yaxşısan, saçların vəfasızlıq eləyib tökülsə də, göz dəyməsin, gümrahсан. Eh, bircə bu gələn ilin martına kimi...

– Ağa Səməd, boş yerə kövrəlib eləmə, səndə heç nə yoxdu, məşallah, Lənkəran pələnginə oxşayırsan. – Bu nədi belə?

– İl yarımından çoxdu, yeni çıxan kitabımı sənə hədiyyə vermək üçün çamadanımda gəzdirirəm, buyur.

– İcazə verirsənmi avtoqrafını oxumağa?

– Əlbəttə.

“Kardaşım, dostum Samed Vurğunqa.

Bu kitab sen uçun atalqan bütün samimin xislarımın ifodasıdır.

soldan Qafur Qulam, Səməd Vurğun, Tacik şairi Sədrəddin Eyni

... Qoca şair əlləri belində, şirin xəyal dünyasında Daşkəndin küçələrin gedir, hey gedirdi. . Qarşıdan gələn adamların ara-sıra salamını belə eşitmədən gedirdi. İrəlində Güllüstan bağının dövrələmə işığı bir-iki dəfə yanıb, sonra tamam söndü.

Qafur Qulam:

- Axı, Səməd poeziyada mənim ilk müəllimim sizin həmyerliniz azərbaycanlı Seyid Rza Əlizadə olmuşdu.

O, bizə - Həmid Əlimcana, Utkir Rəşidə, indi akademik kimi məşhur olan alim dostum Vahid Abdullayevə və mənə Səmərqənd ibtidai məktəbində dərs deyib. 1930-cu ildə Bakıda səfərdə olanda sizin “Kommunist” qəzetində müsahibə verdim. Orada göstərmişəm ki, poeziya dünyasına mən Hüseyn Cavid, M. Ə. Sabiri oxuyandan sonra qədəm qoymuşam.

Seyid Rza Əlizadə bizə 1906-cı ildə Şamaxıya Sabirlə görüşə getməyindən danışdı. Üzeyir bəylə qohumluğu və onun əsərlərini Özbəkistanda səhnəyə qoymağını biz şagirdlər heyranlıqla dinləyirdik. Axı, Seyid Rza Əlizadə azərbaycanlı olsa da o, 1887-ci ildə Səmərqənddə doğulmuşdu.

1937-ci ilin qara günlərində “ingilis casusu” damğası ilə onu həbs etdilər. Səkkiz illik sürgün həyatının əzabını çəkən Seyid Rza Əlizadə 1945-ci il dekabrın 24-də ürək partlamasından vəfat etdi.

Qafur Qulam yarpaqları xışıldayan bir söyüdün yanında dayandı. Dərindən nəfəs aldı. Od tutub yanan ruhuna sanki sərin su çiləndi. Mehriban nəzərləri ağacın boyu bərabəri yuxarı zilləndi. Diqqəti yarpaqların arasında, göyün ənginliklərində yanan ulduzlarda xeyli qaldı. Sağda nura qərq olmuş iri bir sarayın həyətinə baxa-baxa irəlilədi. Birdən duruxdu. O, 1940-cı ildə Daşkənddə Nəvai yubiley komitəsinin birinci plenumunda keçirdikləri şən və xoşbəxt günləri, birgə şəkil çəkdirdiklərini xatırlayıb kövrəldi. Dönə-dönə ağsaqqal Sədrəddin Eyniyə təşəkkür etdi. Yaxşı ki, o vaxt Eyni müdrik baxışlarını Səmədə dikib:

– Gəlsənə, bir şəkil çəkdirək, – dedi.

Bu hamının ürəyincə oldu. “Qızıl Özbəkistan” qəzetinin fotoqrafı Maqsud Şeyxzadəni, Həmid Araslıni, Sədrəddin Eynini, Qafur Qulamı bir cərgəyə düzdü. Fotoqraf geri çəkilib şəklə almaq istəyirdi ki, Mirzo Tursunzadə tez irəli gəlib Araslı ilə Səmədin arasında dayandı...

– Mənim Daşkəndim xoşbəxt şəhərdir, onda Səməd ağanın izi var. Əsrlərin daş yadigarı olacaq bu mədəniyyət sarayında Səməd ağanın uca, gur səsi eşidilib. Azərbaycan – qədim Odlar ölkəsi də xoşbəxtədir ki, Səməd kimi sənətkarlar yetirib.

– Qafur əkə, bizim xalqın bayatılarından xəbərin varmı?

– O qədər də yox.

– Bizim dörd misralıq bayatımızda bir poemalıq mənə var.

Köynəyi ağ saxlaram,

Yuyaram ağ saxlaram.

Bir də əlimə düşsən,

Yüz il qonaq saxlaram.

Qoca Qafur Qulam həmişə iki dostundan söhbət düşəndə vaxtilə Səmədin ona dediyi bu bayatını pəsdən zümzümə edərdi. İki dostun ölümü onu bərk sarsıdıb, qəlbinə sağalmaz, yaddançıxmaz zərbə vurmuşdu – quldurlar tərəfindən vəhşicəsinə öldürülən Həməzə Həkimzadənin, bir də Səməd Vurğunun.

... Bakı, min doqquz yüz əlli altıncı il, 12 may. M. F. Axundov adına Opera və Balet Teatrının mühtəşəm sarayı çilçırağın al rəngində sanki alışıb-yanır. Böyük insan axınından salon ağzınacan dolmuşdu. Yer ala bilməyənlər ara keçidlərində ayaq üstə dayanmışdılar. Hamının nəzərləri səhnəyə dikilmişdi. Məxmər pərdə tən yarıya bülündü. Tamaşaçılar əl çala-çala ayağa qalxdı. Sovet poeziyasının adlı-sanlı nümayəndələri Berdi Kerbabayev, Qafur Qulam, Rəsul Həməzətov və başqaları alovlu çıxışları ilə yubilyarı təbrik etdilər. Səhnənin sağındakı tənha, qırmızı məxmər örtüklü yubilyar kreslosu bomboşdu.

Salonda pıçıltılar gəzirdi: “Bəs şairin özü hanı?”; “Səməd Vurğun xəstədir, gəlməyəcək”; “Deyirlər, radio ilə evində qulaq asacaq”.

Yarım əsrlik mənzilin sonudurmu bu? Yarım əsrlik yolu mərdliklə gələn alovlu şair yarım saatlıqdan az məsafəni qət edib, öz yubileyinə gələ bilmədi. Yubiley gecəsi, sevinc, fərəh gecəsi onsuz keçir. Bakı neftçisi, Quba bağbanı, Milin-Muğanın pambıqçı qızları şairi təbrik etməyə gəlib. Çıxış edənlər xəstə şairin radio ilə onları dinlədiyini bildiklərindən əksəriyyəti sözünü bu ruhda bitirir: “Əlli yaşınızın tamam olması münasibətilə Sizi təbrik edir, sovet poeziyasının inkişafı və şərəfi naminə Sizə uzun illər, cansağlığı və böyük yaradıcılıq nailiyyətləri arzulayıram”.

Hər dəfə “cansağlığı” sözləri deyiləndə şairin qardaşı Mehdixan gah diksindir, doluxsunmuş gözləri məchul bir nöqtəyə dikilir, gah da əlindəki titrək xətlə yazılmış bir parça kağıza baxa-baxa qalır. Bu bir parça kağızda yubilyarın oxucularına yazdığı ürək sözləri var. Şairin əvəzinə minnətdarlıq məktubunu oxumaq ona həvalə olunub.

Əziz və hörmətli yoldaşlar!

Siz bu gün sadə bir sovet şairinin yaşının əlli illiyi münasibətilə böyük zəhmət çəkib, təntənəli iclas keçirirsiniz. Mənə göstərdiyiniz bu hörmət və lütfkarlığınıza qarşı mənim şair ürəyimin ən dərin minnətdarlığını və salamlarını qəbul edin.

Mən bütün ömrüm boyu yeni bir dünya – al bayraqları günəş kimi insanlara həyat verən kommunizm dünyası quran böyük Kommunistlər Partiyasının sırası bir üzvü olmaqla fəxr etmişəm. Az-çox yazıb-yaratdığım əsərlərimlə mən kommunizmin müqəddəs və romantik ideallarına minnətdaram.

Hələ sovet ədəbiyyatı və mədəniyyəti ordusunun qarşısında böyük vəzifələr durur. Biz tarixin və zamanın fırtınaları qoynunda yaratdığımız sosialist mədəniyyətini müasir insan mədəniyyətinin ən yüksək zirvələrinə qaldırmalıyıq.

Mən ümidvaram və ürəkdən inanıram ki, Azərbaycan xalqının ədəbiyyat və mədəniyyət ordusu yuxarıda dediyim məqsəd uğrunda yeni-yeni üfqlər fəth edəcək, gələcək nəsillərimizi sevindirəcəkdir!

Əziz oxucularım! Mən bugünkü məclisdə müvəqqəti bir səbəbə görə iştirak edə bilmirəm. Lakin:

*Gözüm gözünüzdən uzaq olsa da,
Könüldən könülə yollar görünür.*

Sizdən xahiş edirəm ki, bugünkü məclisdə iştirak edən əziz qələm dostlarıma, Moskva, Leninqrad və başqa qardaş respublikalardan gəlmiş yazıçılara mənim ürək salamlarımı və təşəkkürümü yetirəsiniz.

Sağ olun! Hamınıza dünyanın ən şirin neməti olan cansağlığı arzu edirəm.

Ümidvaram ki, yaxın gələcəkdə mübarizə meydanında yenə görüşərik.

Sizin Səməd Vurğun

Qaraşın, ucaboşlu bir oğlan tribunada odlu-alovlu, fəxrlə Səməd Vurğunla dostluğundan, onun sovet və dünya poeziyasında mövqeyindən danışır. Arabir də türkmən aullarında dillər əzbəri olan qoşma və şeirlərindən bədahətən oxuyur.

- Mən, deyir, - sonsuz türkmən çöllərində bol-bol paxta becərən bacılardan, ana və atalardan, kiçik cocuqlardan sizə salam gətirmişəm, Səməd Vurğun ağa.

Sonra əlini yuxarı qaldırıb, gur və alovlu səslə deyir:

*Bu dünya durduqca Səməd duracaq,
Səmədin ürəyi hər vaxt vuracaq.*

Türkmən şairi Kara Seyitliyev çoxdan yerində otursa da, alqışlar hələ kəsilmir. Tamaşaçılar aparıcıya imkan vermir ki, növbəti çıxışını elan etsin. Ayaq üstə qalan aparıcı bir neçə dəfə sakitləşmək işarəsi verirsə də mümkün olmur, salon susmur.

Kürsüyə dağıstanlı Rəsul Həmzətov yaxınlaşır. Məğrur səslə dağlar oğlu deyir:

– Sizə qartal ömrü arzu edir və Sizi qucaqlayıb öpürəm. Gün o gün olsun ki, yolunuz bizim yalçın qayalı Dağıstana da düşsün.

Sonra yanındakı bir bağlamayı açır, gümüş Dağıstan qədəhlərini rə- yasət heyəti stolunun bir tərəfində düzülmüş, üstündə fırlanan qlobus olan neft buruğunun elektriklişdirilmiş şüşə modeli ilə, ipək özbək və türkmən xalətləri ilə, suvenir kitablarla, Səmədin portreti toxunmuş xalça ilə yanaşı qoyur.

Məclisin aparıcısı ayağa durur:

– Çıxış üçün söz şairin qəhrəmanı Bəsti Bağirovaya verilir.

Ağ haşiyəli qara kələğayısını azacıq geriye sıgallayan Bəsti üzünü sanki yubilyar kreslosunda oturan şairə tutub deyir:

– Əziz şair, sənin iyirmi il bundan əvvəl mənim həyatıma həsr etdiyin əsər məni daha böyük əmək xarüqələrinə çağırdı. Mən tarlada kətmən vurdum, sən sənət meydanında külüng çaldın. Mənim saçlarım tarlada, sənin saçların isə stol arxasında ağardı. Sən hər bir əsərin bizim qəlbimizdən xəbər verir. Çünki sən bizimlə, sadə əmək adamları ilə bir nəfəs alır, bir düşünürsən. Sən həmişə Manya Kərimovalarla, Sarvan Salmanovlarla, usta Muradlarla bir yaşayırsan. Onların ürəyi sən əsərlərində çırpınır. Qəhrəmanları ilə bir düşü-nüb, bir nəfəs alan şair doğrudan da xoşbəxtidir! Arzu edirəm ki, artıq yaşa dolmuş Bəsti haqqında, dastan qəhrəmanları haqqında da yeni-yeni gözəl əsərlər yaradasan.

– Necə də xoşbəxt sənətkar idi, – deyər bayaqdan bunları xatırlayan Qafur Qulam dərindən köks ütürdü.

– Onunla çiyn-çiynə yaşayan qəhrəmanları artıq tarixə dünmüşdü.

Son vida görüşü... Qafur Qulama onu xatırlamaq, yada salmaq çox ağırdı. O, xəstə Səməd Vurğunun qaynar baxışlarında yenə həmişəki kimi odu-alovu, durnagözlü bulaqların saflığını görür, unuda bilmirdi. “Yazacağam, – deyər fikirləşdi. Moskvadakı ara-sıra görüşlərimizin, ədəbiyyatın xeyrinə olan mübahisə və zarafatlarımızın hamısını, hamısını yazacağam”. Birdən Səmədin yubiley axşamında mikrofon arxasında dayanıb dedişi sözləri eşitdi. Əli belində yolun ortasında dayandı, sanki üz-özünə qulaq asırdı:

– Səmədcən! Mən Daşkənddən yola düşərkən çoxları tapşırıb ki, sən sənətin haqqında dərhal onlara telefonla xəbər yetirim. Bu tapşırıqlar içəri-sində üç nəfərin xahişi mənim üçün təxirəsalınmazdır. Şair dostumuz Maq-sudun, həyat yoldaşım Muxram ananın və bir də səkkizinci sinifdə oxuyan qızım Almazın.

Səməd! Əziz qardaşım! Yaşasın sənin həyat eşqilə dolu, bizi əməyə, qardaşlığa çağıran poeziyan!

*Hər kəlamın, hər şeirin düşmüşdür dildən-dilə,
Hər dastanın, hər sözüün tükənməyən dövlətdir.
Dolaşır diyar-diyar, dolaşır eldən-elə.
O, aslan nəbəsidir, o, ən böyük güdrətdir!*

On beş gün sonra – mayın 27-də axşam saat səkkizin yarısında radioda kədərli bir səs xəbər verdi ki, ağır və uzun sürən xəstəlikdən sonra Səməd Vurğun vəfat etdi. Bu acı xəbər dünyanın hər yerində eşidənləri sarsıtdığı kimi, günəşli Özbəkistanda da Zülfüyyəni, Qafur Qulamı, Şöhrəti, Maqsud Şeyxzadəni, Aybeki, Abdulla Qəhharı sarsıtdı. Yubileydən yenidən dağılışanlar geri qayıdıb şairi son mənzilə yola salmağa gəldilər. Vurğunun ölümündən sarsılmış dağlar diyarının şair oğlu Rəsul Həmzətov dostunun dəfn günündə kədərlə deyirdi:

“Əziz dostlar! Bu gün Azərbaycan torpağı doğma bir ana kimi öz əziz oğluna yas tutur. İstedadlı şair və gözəl vətəndaş olan Səməd Vurğunun cənazəsi qarşısında Azərbaycan xalqı ilə birlikdə Dağıstan xalqları da başlarını əyirlər.

Azərbaycan və Səməd Vurğun bir-birindən ayrılmazdır. Azərbaycan və Səməd Vurğun eyni bir məfhumdur, çünki Səməd Vurğun öz xalqının ən yaxşı xüsusiyyətlərini – onun sadəliyini, cəsarətini, dərin zəkasını və güdrətli istedadını təcəssüm etdirir.

Azərbaycan poeziyasının ağ saçlı qartalı, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının atası və oğlu aramızdan getdi. Lakin Səmədi dəfn etmək olmaz. Sevimli şairi xalqdan ayırmaq mümkün deyildir. Onun coşqun qəlbindən qopan güdrətli bir istedadının məhsulu olan mərd poeziyası əbədi yaşayacaqdır”.

5 iyun, 1979

FİKİRLƏR TOQQUŞANDA

1949-cu ilin aprel gecələrinin birində Səməd Vurğun “Muğan” poemasının yeni bir fəslini – “Qəhrəmanın zəfəri”ni yazıb ayağa durdu. Otağı papiros tüstüsündən qalın qatı dumana bürünmüşdü. O, əyilib yenidən son misralarını yazdığı poemaya fəxrlə baxdı... Öz-özünə gülümsündü, razı halda: “əla gəldi, qartalla pələngin müqayisəsi lap yerinə düşdü” – deyər müvəffəqiyyətinə bir daha sevindi. Kazbekin yenisini damağına qoydu. Sakit addımlarla şüşəbənddə qoyulan telefona yaxınlaşdı. Nömrəni yığıb xeyli gözlədi. Fasilə ilə çağıran telefon zəngini dinləyə-dinləyə düşünürdü: “Ola bilməz bu vaxt yatsın, şair də belə tez...”.

– Axşamın xeyir, Osman.

– Gecə çoxdan keçib, saat ikini ötüb ay Səməd, sən isə axşamın xeyir deyirsən. Bir azdan səhər açılacaq, xeyir ola belə bivaxt?

– Neyləyirsən, nə ilə məşğul idin?

Xalq şairi Osman Sarıvəlli və tədqiqatçı Şəmistan Nəzirli, 1978-ci il.

*Xalq şairi Osman Sarıvəlli
və Sarı Söyün Nəsimov*

*Pələng nəyə çəkər hücumdan qabaq,
Bir an da bir yerdə dayanmayaraq...
Dağlar dilə gələr onun səmindən,
Ağacalar titrəyər hər nərəsindən...
Ancaq şikarını aldı mı pələng,
Hayqırmaz bir daha nəyə çəkərək,
Hay vurub, qıy vurub qışqırmaz yenə,
Sakitə baş qoyar öz pəncəsinə...*

- Dayan, dayan, mümkünsə onu bir də oxu, yaxşı eşidə bilmədim.
- Şəməd Vurğun son misraları yenidən oxuyub fəxrlə:
- Necədi, qara lələşin əla tapıb yox, deyəsən xoşuna gəldi,

– Bu vaxt neyləyərlər, ay Şəməd, hamı kimi mən də yatmışam...

– Osman, bilirsən də gərək ki, sənə demişdim, Muğan haqqında bir dastan yazıram. Qulaq as, oxuyum, yenidən bir fəslini də bitirdim. Məncə pis çıxmayıb.

– Oxu görək qardaş, bu gecə gözü neyləmişən?

– Bu fəsildə qəhrəmanım Sarvanın zəfərinin təntənəsini alqışlayıram, onun yarışda qalib olduğunu tərənnüm edirəm. Bilməmiş olmasan, nə qartal, nə də pələng şikarından sonra boş-boşuna öyünməz, sakitcə dayanıb durar. Mənim Sarvanım da zəfərdən sonra kürsüyə çıxıb boş danışmağı, öyünməyi mənasız hesab edir.

Osman gülə-gülə:

– Yaxşı, az təriflə qəhrəmanını. Yeni fəslini oxu, özüm biləcəm nədən danışırısan.

– Əladan da əladır, Şəməd. O günü sənə oxuduğum “Deyirlər” şeirimdə belə bir yer var. Oxuyum, qulaq as:

*Deyirlər: qovğadan çıxmış bir aslan
Baxıb sinəsinin axan tərinə,
Ağac kölgəsinə uzanıb bir an
Başını söykədi biləklərinə.*

*Deyirlər göylərdən çox məğrur gəlir
Od alıb dönəndə şahin şikardan,
Böyük sərkərdələr belə dincəlir
Müzəffər çıxanda vuruşmalardan.*

– Fikirlərimiz toqquşub, qardaş.

– Hə, hə, doğru deyirsən, – bir an duruxdu. – yox, yox, bunu burdan çıxartdı, yoxdu Osman, lap incisən də. Tapdım, Onda belə eləyərdim:

*Oxucum, bu surət sizə bəllidir,
Onun ilk avtoru Sarıvəllidir.*

– İndi necə, bax indi oldu həm sənin, həm də Şəməd Vurğunun, — deyib ürək dolusu güldü.

Həmin fəsil “Muğan” poemasının bütün çaplarında beləcə də dərc olunur.

ELÇİLİK

Gənc Səməd bir çoxları kimi əlinə qələm alanda kağız korlamamışdır. O, fitrətən şair doğulmuşdur. Yaradıcılığının ilk günlərindən bədii təfəkkürü ilə seçilmişdir. O həmişə varlığa şairanə münasibət bəsləmişdir.

M. Ə. Sabirdən sonra Səməd Vurğun qədər ürəkləri fəth edə bilən ikinci bir şair güstərmək çətindir. Sabir bizi güldürərək, Səməd isə sevindirərək irəli aparır.

Mir Cəlal,

"Səməd Vurğunun əziz xatirəsi" məqaləsi, 1956-cı il

1931-ci il, Gəncə

*Sağdan: Səməd Vurğun, Cahanbaxış, özbək yazıçısı
B. İbrahimli, Mir Cəlal, Əhməd Cəmil*

... Yadımdadır, bir dəfə Gəncənin "28 Aprel" küçəsində şair Ələkbər Ziyatayla rastlaşdım.

– Sizə, – dedi, – mənim işim düşüb, bir xahiş etmək istəyirəm. Səməd ona cürət verdi:

– Sözü de.

– Sözü odur ki, üzlülük olsa da, Sizi elçi gündərmək istəyirəm. Səməd ürəkdən güldü.

– Belə şirin sözü deməyə utancaqlıq lazım deyil. Mübarək olsun. Mən də sözə qarışdım:

– Qızın evi hardadır?

– Bu yaxında, küçənin başında.

– Havaxt getməliyik?

– Havaxt kefiniz istəsə.

Səməd özünəməxsus qətiyyətlə:

– Lap bu gün!

Ələkbər vaxt itirmədən bizim qabağıma düşdü. Səliqəli bir həyatə daxil olduq. Bu gözəl şəhəri yaxşı tanıyanlar, bələd olanlar bilirlər ki, burada şərq üslubunda səliqəli həyətlər, bu həyətlərdə meyvə ağacları – tut, üzüm, zoğal, əncir, ərik yaxşı yetişir. Küçələrdən dumduru axar su keçir. Yay günləri həyat yaşıl, səfalı yaylaq guşəsi kimi sakit, cazibəli olur. Quşların cəh-cəhi, suyun həzin ahəngi, tar, kaman, mahnı səsi həyatın sərin sükutuna xoş bir məziyyət gətirir.

Həyat balaca, kölgəli, sakit və sərin idi. Ev sahibi bizi hörmətlə qəbul elədi. Otağa aparıb əyləşdirdi. Çay-mürəbbə gətirdilər.

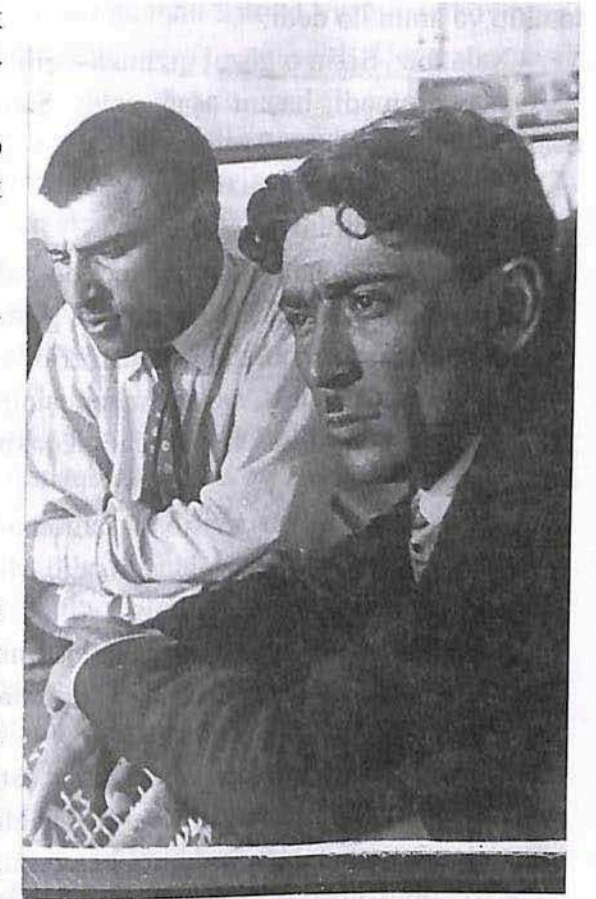
Səməd Vurğun müqəddiməsiz sözə başladı:

– Ay xala, bilirsiniz, nəyə gəlmişik?

Səməd Vurğunun ailəyə tanış, məhrəm adamlar kimi verdiyi suala ev sahibi də bir az vahimə ilə cavab verdi:

– Xeyr, bilmirəm, nəyə gəlibsinizsə, xoş gəlibsiniz.

Ev sahibinin bu nəzakətli cavabı Səmədi bir az da ürəkləndirdi. Şair

*Mikayıl Müşfiq və
Səməd Vurğun, 1936-cı il*

təmkin və aram ilə dedi:

– Xala, biz, Sizin o gözəl qızınıza elçiliyə gəlmişik.

Qadın dinmədi, başını aşağı saldı. Səmədin sözünü sükutla dinləməyə başladı.

– Xala, bizi tanıyırsınız mı?

– Xeyr, tanımıram, oğul.

– Tanımırsınız, tanıyarsınız. Heç, bu radiolara qulaq asırsınız mı? Səməd şkafın üstündə qoyulmuş reproduktoru göstərdi:

– Bunlara hərdən qulaq asırsınız mı?

– Bəli, macal olanda, axşam-səhər eşidirəm.

– Orada ki, diktör bir şairin adını çəkirlər, Səməd Vurğun deyirlər, bax, o mənəm.

Vurğun üzünü mənə çevirib ev sahibinə təqdim etdi.

– Bu da mənim qələm yoldaşım ədib Mir Cəlaldir. Tanımasaq da ərk eləyib sizin evə vacib iş üçün gəlmişik.

Qadın bir az razılıq edib, “xoş gəlmisiniz” dedi. Şairi diqqətlə dinləyirdi. Səməd müsahibinin nəzakətindən istifadə eləyib, ürəyindəkiləri deməyə başladı:

– Biz bu Gəncədə oxuyub boya-başa çatmışıq. Gəncəyə də, camaatına da yaxşı bələdik. Burada çoxlu dost-yoldaşımız var. Amma biz gəncəliyə çox zaman tanımırırsınız, bizə yad kimi baxırsınız. Ona görə sizdən gileyliyə.

– Yox oğul, elə deməyin bizə!

Böyük şair ev sahibinin qəlbini tərpətdiyinə, mətləb üstünə gətirdiyinə sevindi və sözünü daha da konkretləşdirdi:

– Xala, – dedi, – qulaq as. Mən sizə açığımı deyəcəm. Mən – şair Səməd Vurğun siz gəncəlilərdən qız istədim, vermədiniz. Bax, bu Mir Cəlal qız istədi, vermədiniz. Həmid Araslı, Əhməd Cəmil, Cəfər Xəndan elçi saldı – qız vermədiniz. Biz də ayrı şəhərlərdən evləndik. Keçənə güzəşt deyirlər. İndi daha o yolu tutmayın. Cavanlar arasında şair, ədib çox deyil. Onların əsərlərini bütün ölkə oxuyur. Siz Gəncə xanımları onların xahişini yerə salmayın. Bax, cavan şairimiz Ələkbər Ziyatay gözəl, zirək oğlandır. Şairlərini elçi göndərüb. Gəlin, bir ağızdan mübarək olsun deyək, bu iki cavanın xeyir-duasını verək. Xala, belə xeyirxah iş allaha da, bəndəyə də xoş gedər. Oğlan da, qız da oxumuş, ağıllı-kamallı balalardır. Onların qurduğu ailə xoşbəxt sovet ailəsi olacaqdır. Gəlin, hamımız bu xeyir işə mübarək deyək. Uşaqların toy günündə

yoldaşlarım ilə qol-qanad açıb oynamaq da mən Səməd Vurğunun boynuna.

Qadın yaşmağını dodaqlarından çəkib, başını aşağı saldı. Hörmətlə cavab verdi:

– A qadanızı alım, biz də yerdən göyərməmişik, qızın böyük qardaşı var, başının ağası da odur. Onsuz biz bir iş görə bilmərik. İki aydır dağdadır. On günə qayıdasıdır. Gələr, allah qoysa, sizin xahişinizi ona bildirərik. Cavabını da sizə verərik.

Bizim Hacı savadlıdır, oxumuşları tanıyır, hörməti var, nigaran olmayın. Xahişin cavabını alan kimi sizə çatdıraram.

Səmədin səsi eşidildi:

– Xala, oğlunuz var olsun, onun xatiri bizim üçün də əzizdir. Ancaq sən anasan, həm qızın, həm də bizim anamızsan. Sən bu xeyir işə qol qoysan, daha o tərəfdən niyaran olmaıq.

– Niyaran olmayın.

– Sənin qolun vacibdir.

– Mən qol qoyuram, oğlum.

– Çox sağ ol, xala. Biz sənə arxayınıq, gedək, Ələkbəri muştuluqlayaq. Biz indi təkcə dost yox, şair, şeir aləmi ilə qohum oluruq, xala, yaxın qohum!

– Bəli, qohum.

– Var olsun, səmimi dostluq və qohumluq.

*Mir Cəlal, “Böyük dost haqqında kiçik qeydlər” məqaləsindən.
“Elmi əsərlər” jurnalı, 1976-cı il, 15, səh. 100-102-də*

Mir Cəlal müəllim bu mövzuda “Bir elçi kimi” adlı xatirə-hekayə də yazıb. Əsər “Bakı” qəzetinin 20 mart 1976-cı il nümrəsində dərc olunub.

Mir Cəlal:

– Bir neçə şair, yazıçı Dilbər xanımı Müşfiqə istəmək üçün elçi getdik. Lakin Dilbərin anası qızını Müşfiqə verməkdən imtina etdi. Biz ona Müşfiqin parlaq gələcəyindən, iti zəkasından, ağılından, istedadlı şair olduğundan danışsaq da, Xanımana dediyini deyib durdu: “şairə qız vermərəm”. Çarə nə idi, kor-peşman geri qayıtdıq. Lakin evdən çıxmamışdan qabaq mənim gözüm divardakı bir şəkilə sataşdı. Bu, Səməd Vurğunun “Kommunist” qəzetində çap olunmuş şəkili idi. Ev sahibləri şəkili şairin şeiri ilə birlikdə kəsib divara vurmuşdular. Deyəsən, ipin ucunu tapmışdım. İkinci dəfə mənim xahişimlə

Səməd Vurğun da bizimlə birlikdə elçiliyə gəldi. Dilbər xanımın anası bu dəfə də inadından dönmədi. Mən ondan soruşdum:

– Şairə niyə qız vermək istəmirsən? Heç bəyəndiyin, xoşuna gələn, şeirlərini oxuduğun şair yoxdurmu? -Sualı verməkdə məqsədim vardı. Səməd Vurğunun şəklini divardan assalar da, Dilbər xanımın anası, stolun yuxarı başında əyləşən şairi – Səməd Vurğunu tanımamışdı.

– Niyə ki, Səməd Vurğunu çox istəyirəm, -deyə Dilbər xanımın anası cavab verdi.

– Onu tanıyırsanmı?

– Tanıyırammı?

– Heç görmüsənmi?

– Yox.

– Görsən tanıyarsanmı?

– Tanıyaram.

– Səməd Vurğun sənə evinə elçiliyə gəlib desə ki, qızını Müşfiqə ver, onun da sözünü yerə salarsan?

– Yox, Səməd Vurğunun sözünü yerə salmaram.

– Hə, deyirsən indi gedək, Səməd Vurğunu gətirək?

– Səməd Vurğun mənim evimə gələrmə?

– Gəlmişəm, ay xala, gəlmişəm, - deyə Səməd Vurğun özünü saxlaya bilməyib güldü.

Dilbər xanımın anası çaş-baş qaldı. Ancaq özünü tez ələ ala bildi:

– Buy, sənə qurban olum, ay oğul, xoş gəlmisən, bağışla, səni tanıya bilmədim, - deyib Səməd Vurğunu qucaqladı.

– Hə, indi anladım ki, niyə məni bu qədər sorğu-suala tutublar. Beləcə, Səməd Vurğunun gəlişindən sonra Dilbər xanımın anası qızını Müşfiqə verdi.

OVÇULUĞA MEYL SALDIM

Səməd Vurğun ustalıqla, fanatik bir ehtirasla Zaqafqaziya dağları və vadilərinin zəngin ov aləmindən danışır. Yorulmaq bilmir:

– Səməd, sən köhnə ovçusan.

De görüm elə quş, elə heyvan varmı ki, sən vurmamış olasan?

– Eləsi yoxdur, – deyə Səməd qartal gözlərini qıyaraq, oğrun bir təbəssümlə gülümsədi.

Nikolay Tixonov,

“Xatirələrimizdən səhifələr” əsərindən

1975-ci ilin bir payız günü tələbə yoldaşım şair Nüsrət Kəsəmənli zəng elədi ki, sabahda-zadda Yazıçılar İttifaqına gələndə görüşək, Səməd Vurğun haqqında sənə çatası bir yazı var, onu verim.

Səməd Vurğunun adını eşidəm, getməyəm, bu mümkün olan şey deyil. Görüşdük. Nüsrət mənə makinada pərakəndə halda yazılmış on səhifəlik bir yazı verdi. İmzasına baxdım: “Səməd Vurğunun ovçu dostu Allahyar Cavanşir” yazılmışdı.

Sevincək halda:

– A Nüsrət, – dedim, – sən nə bilirdin ki, mən bunu axtarıram?

– Axtardığını bilmirəm. Qazaxdan qayıdırdım. Ağsu döngələrinin birində gördüm uca boylu, çiyini tüfəngli bir ovçu durub. Tək idim. Əlini qaldırmamış maşını yanında saxladım. Nəhəng kişi maşına zorla mindi. Hiss olunurdu bərk yorğundu. Kürəyindəki çöl çantasını soyunub ayağının altına qoydu. Tanış olduq. Bir az Bakının havasızlığından şikayət elədi:

– Qoca vaxtı – dedi, – şəhərə sığışib evdə otura bilmirəm, darıxıram. Ona görə də cavanlıqdan həvəskarı olduğum ova tez-tez gedirəm. Ovçu dostlarımla çoxusu dünyasını dəyişib. Nağıllarda təsvir olunan divin təpəsindəki göz kimi tək qalmışam. Oğul, neftçi olsam da ov məsələsindən də başım çıxır. Heç bilirsən mən kimlərlə ova getmişəm: keçmiş Neft Sənaye naziri Süleyman bəy Vəzirov, Səməd Vurğun, Mikayıl Rzaquluzadə, İmam Mustafayev, İdris Axundzadə mənim ovçu yoldaşlarım olub. Sənin sənətin nədi oğul, ha-

rada işləyirsən?

– Mən də indicə adını çəkdiyin Səməd Vurğun və Mikayıl Rzaquluzadə kimi şeir yazıram, şairəm. Adım Nüsrət, familiyam Kəsəmənli.

Kişi mənə sarı dönüb:

– Bəri bax görüm, – dedi, o qəşəng qızlara şeir yazan sən deyilsən, səni televizorda görmüşəm.

– Ay oğul, tanımamış olmazsan, rəhmətlik Səməd Vurğun haqqında yazan bir yoldaş var. Mən onu axtarıram, amma rastıma çıxmır. Qəzet və jurnallarda yazılarını oxuyuram, sağ olsun, Səməd Vurğunun ov səfərindən yazanda mənim də adımı çəkib, tərifləyir. Axı, mən Səməd Vurğunun ən yaxın ov dostu olmuşam. Nə az, nə çox, on bir il o kişi ilə bütün Azərbaycan çöllərini gəzmişəm. Sinəm Vurğun haqqında söz-söhbətlə doludu. İstərdim o yoldaşla görüşəm, mənim Vurğun haqqında xatirələrimi yazsın. Gör bir sən allah, burdan bura o yoldaşın adını yadıma sala bilmirəm. Ax, qocalıq, səni görüm lənətə gələsən-deyib təəssüfləndi.

– Ağsaqqal, – dedim, – tanıyıram, Sizin axtardığınız oğlanı. Onunla universitetdə birgə oxumuşuq. Onun adı Şəmistanı, görüşdürərəm mən sizi. O Sizin kimi Səməd Vurğunun dostlarını çıraqla axtarır. Eşidib, biləndə ki, filan kənddə, rayonda şairin tanışı, dostu var gedib tapıb görüşür. Narahat olmayın, o mənim boynuma – deyə kişiye söz verdim. İş yerimi də dedim. Səhərişi günorta üstü İttifaqa gəldi. Bu yazını verdi, orda ev ünvanı və telefonu da var, səni görmək istəyir. Düzü, verdiyi yazını mən də oxudum. Bu şəkildə onu dərc etmək olmaz, amma yazıda maraqlı faktlar var.

Səhəri gün zəng edib Səməd Vurğunun ovçu dostu Allahyar Əliş bəy oğlu Cavanşirin görüşünə getdim. “İkinci Qara şəhər” küçəsindəki doqquzuncu mənzilində görüşdük.

Nəsil-nəcabəti ilə fəxr edən Allahyar kişi iftixarla dedi ki, oğul, mən Həmidə xanım Cavanşirin əmisi nəvəsiyəm. Otuz ildən çox Dəvəçi, Duvanni və Bakı neft qazma idarəsində mühəndis işləmişəm.

– Səməd Vurğunla məni 1945-ci ilin əvvəllərində neft sənaye naziri Süleyman bəy Vəzirov tanış edib. Onlar yaxın dost idilər. Süleyman bəy Səmədə “Vəkil”, Səməd isə ona “Vəzir” deyə müraciət edərdi. Hər iki görkəmli ziyalı xalqımızın fəxri idi.

Şairlə tanış olandan sonra tez-tez ovdan söhbət salırdı. O vaxtlar Bakıda bir neçə yerdə ovçular stendi vardı. Gedib orda məşq edərdik. Bir-iki dəfə də

ovda olmuşduq. İstirahət günü idi. Növbəti məşqdən sonra Səməd məni evinə nahara apardı.

Görürəm, sən peşəkar ovçusan, – dedi, – gələsən sabah ova gedək, darıxmışam, həm də işləyə bilmirəm, başağrısı məndən əl çəkmir.

Mən getməyə razılıq vermədim. Dedim ki, ovun vaxtı keçib, indi iyun ayıdır. Ov heyvanlarının bala verən vaxtıdır.

Təklifindən əl çəkməyən şair dedi:

– Ayə, yadımdamı, ötən ay ovdan geri qayıdanda Padar və Qarasu kolxozçuları bizə demişdilər ki, mal-qaraya iki canavar dadanıb, bizə bərk ziyan vururlar, öhdəsindən gələ bilmirik. Bizə yalvardılar ki, o canavarları vuraq.

– Səməd, – dedim, – bəli, yadımdadı. İndi köçəri camaatı malqaranı, qoyun sürüsünü çəkib yaylaqlara aparıblar, canavarlar da onların ardınca gedib. Bizim ova getməyimizin xeyri yoxdu.

Onda Səməd Vurğun bir az əsəbi halda dedi:

– Ay “Z”, səni başa sala bilmirəm ki, ova, təmiz havaya getmək istəyirəm. Əlimdə vacib yazım var, işləyə bilmirəm, başım bərk ağrıyır, bu ağrılar mənə əzab verir.

Allahyar kişi sözünə ara verib təəcüblə üzümə baxdı. Handan-hana dedi:

– Ay oğul, niyə soruşmursan mənim adım Allahyar ola-ola Səməd mənə niyə “Z”- deyə müraciət edirdi? Bunun da bir tarixçəsi var, oğul. Qoy onu əvvəlcədən deyim eşit, bil.

1945-ci ilin qışında ilk dəfə biz tanış olanda axşamdan ovçu yoldaşımız Əsəd Rüstəmbəyov, Allahyar Behbudzadə və mən vədələşdik ki, gecə saat üçdə şairin evinin qabağında görüşək, ordan da ova gedək. Süleyman bəyin vacib işi olduğuna görə gedə bilmirdi. Deyilən vaxtda şairin evinin yanında olduq. Səməd qalife şalvarda, ayağında uzunboğaz çəkmə, başında gümüşü papaq, çiynində də tüfəng, popiros çəkə-çəkə bizi gözləyirdi. Salam verib tanış olanda birinci mən üzümü təqdim etdim: Allahyar – dedim, – ikinci Əsəd və üçüncü dostumuz da Allahyar Behbudzadə deyəndə şair ala-qaranlıqda təəcüblə bizə baxıb üzrxahlıq elədi. Boylarımıza görə mənə Uzun, ikinci Allahyara isə “Gödək” ayamasını verdi. Bir neçə ov səfərindən sonra şairlə mənim səmimi münasibətimiz yarandı, tez-tez zarafatlaşırdıq, yaşımız da buna imkan verirdi. Onda məni bəzi hərəkətlərimə, davranışımıza görə “Z”- deyə çağırırdı. Bu “Z” hərfinin iki mənası var: əgər mən məclislərdə və ya ovda onun istədiyi kimi özümü ədəbli və qabiliyyətli aparsaydım “Z”-nin

mənası zərif oğlan olurdu. Yox, kobudluq eləyib şairin dediyini eşitməsəydim onda “Z”-nin mənası zırrama olurdu. Bəzən zırrama adımdan inciyib küsəndə qardaş kimi məni bağrına basıb çiyinimi sığallar və deyər ki, ikimizin canı haqqı zərif oğlansın, ipək kimi zərif sən, mənim əziz qardaşım. Səməd zarafat etməyi, kəskin danışmağı sevərdi. Xasiyyətinə bələd olduğuma görə ondan incimirdim. Nə desə qəbulum idi. Onun əməlləri və poeziyası kimi ürəyi də saf idi. Bunu bildin, oğul. İndi qayıdaq 1949-cu ilin iyun ayında olan ceyran ovu səfərimizə.

Səməd deyəndə ki, əlimdə vacib yazım var, işləyə bilmirəm. Baş ağrısı məni məhv edir, razılaşdım.

– Ay Səməd, – dedim, – daha sən bu inadkarlığından sonra mən nə deyə bilərəm? Ova gedək deyirsən, gedək də!

Ertəsi günü səhər tezdən Padar və Qarasu stansiyalarından yeddi-səkkiz kilometr aralıda Anatolinin sürdüyü maşında gedirdik. İrəlində, təxminən dörd-beş yüz metrlik məsafədə bir heyvanın qaçdığını gördük. Diqqətlə baxandan sonra, bunun canavar olduğunu yəqin etdik. Təxminən canavarın yüz əlli metrliyində, boz bir it də onun dalınca qaçırdı. Biz maşının sürətini artırıb, yüz metrliyə çatır-çatmaz, aydınca gördük ki, canavarın ağzında faras bir quzu var. Bunu görən Səməd bərkədən çığırdı:

– Anatoli, qazı bas, bərk sür ağrın alım!

Canavara çatmağa az qalanda o, təhlükəni hiss eləyib, quzunu ağzında bir dəfə fırladıb yerə çırpdı və özü daha bərk qaçmağa başladı. Elə bu zaman Səmədin qoşa lüləsi açıldı, canavar dərhal yığıldı. Maşını canavarın yanında saxladıq, murdar hələ ölməmişdi. Canavar acıqlı-acıqlı öz ayağını gəmirir, gah da ağzına keçən qarağan və yovşan kollarını kökündən qopardıb vahimə ilə ulayırdı. Bu anda qəzəbli bir çoban iti də özünü yetirib, ildırım kimi canavarın üstünə şığıdı. Girəvə tapan canavar itin döş tərəfini ağzına aldı və boğazını itin ağzından qurtardı. İt geri çəkilib yenidən yerə sərilmiş canavarın belinə tullandı. Onun boynundan yapışib hövkləməyə başladı. Canavar öləndən sonra boz it, tamamilə canavarın qanına boyanmış halda ondan əl çəkib, nümayişkarənə addımlarla gəlidiyi səmtə doğru getdi. Bu dəhşətli hadisə çox maraqlı idi. İt canavarla boğuşanda biz itə heç bir köməklik göstərmədik. Səməd qoymayıb dedi:

– Qoy it canavardan acığını çıxsın, öz gücünə inansın və bundan sonra canavardan qorxmasın.

Biz canavarın meyidin götürüb, itin ardınca getdik. İt quzunun atıldığı yerə

çatıb, onun yanında durmuşdu. Bərk yorğun olan it aramsız olaraq ləhləyirdi. Ona su vermək istədik, qorxmış it bizə tərs-tərs baxıb suyu içmədi. Yataqlara tərəf qaçdı. Quzu da ölmüşdü. Canavarla quzunu bir teleqraf ağacının dibinə qoyduq. Belə qərara gəldik ki, ikinci canavarı axtaraq.

Üç saatdan çox ikinci canavarı axtardıqsa tapa bilmədik.

Şirvan düzündən gedəndə təxminən altı-yeddi yüz metrlik məsafədə bir ceyran gördük. Bu ana ceyran idi. İlin bu vaxtında ana ceyran ya boğaz, ya da yenicə balalamış olar. Özü də bir təhlükə gördükdə, qaçır ya sürüyə, ya da balalarını xəbərdar etməyə çalışır. Bu vaxt ceyranlar ayrıca sürü halında gəzərlər. Ana ceyranlar isə, balalarının qayğısına qalarlar. Ceyranların xasiyyəti belədir. Odur ki maşınla sürətlə gedəndə, birdən-birə qabaqda, yeddi-səkkiz metrlikdə bir bala ceyranın qarağan kolunun dibindən qalxdığını görüb tez qışqırdım:

– Anatoli, maşını saxla!

Anatoli dərhal əyləci bassa da, maşının sürəti çox olduğundan saxlaya bilməzdi. Maşın bala ceyranı iki təkərin arasına salıb, üstündən keçdi. Dörd-beş metrlikdə dayandı.

Tez maşından düşüb geri döndük. Sən demə, qarağan kolunun dibində iki bala varmış. Ağır “Doc” maşınının alt hissəsi balanın birini vurduğuna görə, yazıq-yazıq çabalayıb can verirdi! Digəri isə maşın keçəndən sonra yuxudan ayılıb, hürkmüş halda ətrafa boylandı, bizi görüb dağa tərəf qaçdı. Can verən balanı görən Səməd, iki əlli başını sıxıb, qalın saçlarını qamarlayıb qarışdırmağa başladı. Acıqlı və yanıqlı bir səslə dedi:

– Ay Uzun, bu nə faciə idi biz elədik, ay Uzun nə pis oldu!.. Mən də ürək ağrısı ilə kor-peşman cavab verdim:

– Elədir, Səməd!.. Biz böyük zülm edib, günaha batdıq!..

Hədsiz dərəcədə pərişan və peşman olan şair dərin qəm-qüssə içində dalbadal popiros çəkə-çəkə bizdən qaçır gedən salamat bala ceyrana kədərli-kədərli baxdı. Sanki ona, ölən balaya və qaçan anaya nəsə demək istəyirdi. Bala ceyranın əzabla ölməsindən, yazıq-yazıq can verməsindən onu dəhşət bürümüşdü.

Maşına oturub, canavarı qoyduğumuz yerə qayıtdıq. Yırtıcı quşlar bizdən sonra canavarın və quzunun üstünə qonub, onları didik-didik etmişdilər.

Kefi pozulmuş şair:

– Evə qayıdaq – dedi.

Həmişə yol boyu zarafatlaşan, şirin-şirin söhbət edən Səməd Vurğun indi

dinib-danışmırdı. Onu qəm-qüssədən xilas etmək üçün mən cürbə-cür suallar verirdimsə də, heç bir cavab vermirdi. Ara bir mənə təpinib deyirdi:

– Uzun, mane olma! Yıxıl yat! Sən ki, yatmağı çox sevirsen.

Üç saata yaxın yol gedəndən sonra Bakıya çatdıq. Axır ki, Səməd dilə gəlib dedi:

– Ay Uzun, sabah axşam bizə gəl. Sənə ceyran barəsində təzə bir şeir oxuyacam...

Vədələşdiyimiz kimi, həmin faciəli günün sabahı axşam nahar vaxtı Səmədgilə getdim. Heç nahar yeməyini gözləmədən mənə “Ceyran” şeirini oxudu. Şeir çox xoşuma gəldi, xahiş etdim ki, bir də oxusun... Bir də oxudu.

*Ovçu, insaf elə, keçmə bu düzdən!
O çöllər qızını ayırma bizdən!
Qoyma ağrı keçə ürəyimizdən, -
Qıyma öz qanına boyana ceyran!*

Bu hadisədən sonra Səməd Vurğun bir də ceyran ovuna çıxmadı. Şeiri oxuyandan sonra kədərlə köksünü ötürüb:

– Tövbələr olsun, ay Uzun, tövbə, yenə tövbə! Daha ceyran ovuna getməmə, – dedi. – Bütün gecəni yata bilmədim. Başımı yastığa qoyan kimi o yazıq-yazıq çabalayan, ağzını açıb-yuman bala ceyranın can verməyi canıma titrətmə salırdı.

Bir il sonra Ceyran Çöldə ovda olan şair, andına sadıq qalaraq Yaylacıq dağında iki ceyran görür. Ceyranlara güllə atmır. Amma üç bəndlik “Ceyranım” qoşmasını da onlara həsr edir.

*Nə gözəl, mehriban gəzib dolanır;
Otlayır səhrada qoşa ceyranım.
Durnalı gölundən enib sulanır;
Gahdan qalxır hündür qaşa, ceyranım.*

*Əyləncək yeriniz Yaylacıq dağı,
Zirvəniz bəzəyir yaşıl otlağı,
Hürküşüb keçəndə Qavri-qanıği,
Dəyməsin dırnaqlar daşa, ceyranım.*

*Xeyli vaxtdır sizdən bilmirəm xəbər;
Qocalmaram görsəm hər axşam-səhər.
Məhəbbətli Vurğun yetirməz xətər;
Qorxmayın, vurmaram, yaşa, ceyranım*

* * *

– Səmədlə ovda əhvalatlar çox olub, oğul. – Qoltuqlu kürsüdə əyləşən Allahyar kişi şairlə birgə saysız-hesabsız ov səfərlərindəki hadisələrdən danışır:

– Bir dəfə, – dedi, – qalın qamışlıqda ov əyləyirdik. Ətraf tam sakitlik içindəydi. Birdən qoyun mələdi, dalınca da zəif körpə quzu səsi gəldi. Bu dərin dərədə nə sürü vardı, nə də bizdən başqa insan. Qoyun yenə mələyəndə səs gələn tərəfə getdik. Qamışla örtülü dərədə yanı balalı yiyəsiz bir qoyun vardı. Heyvan bizi görüb daha kövrək mələməyə başladı. Sürüdən ayrı düşən qoyun gəlib burda doğmuşdu. Quzu ətə-qana gəlmişdi, anasının yanında hoppanıb düşürdü.

– A Uzun, dedi – Allah bu heyvanın özünə baxıb qurda-quşa rast olmayıb.

Səməd quzunu qucağına götürüb zərif, yenicə çıxan yununu tumarlayıb oxşadı. Qoyun da balasının dalınca gəldi. Köməkləşib yiyəsiz heyvanları maşına qoyduq. Yataqlara tərəf sürüb yiyəsini xeyli axtardıq. Zarafatca dedim:

– Ay Səməd, bu heyvanlar görünür bizim qismətimizdi. Gəl, götürüb bir başa Bakıya aparaq, onsuz da yiyəsi yoxdur.

– Dəli olmusan nədir, indi bunun yiyəsi əlimyandıda axtarır. Axşamüstü gördük xeyli uzaqda sürü otlayır, yanında da çobanı.

Səməd maşını birbaşa ora sürdükdü, maşını bir az aralı əylədik.

– Çoban qardaş, bərəkətli olsun, – dedi. Səməd soruşdu:

– Əyə, qoyun-zad itirib eləməmişən?

– Eh qardaşlar, üç gündü bir anaş qoyunum yoxa çıxıb, özü də boğaz idi. Təkəm, yoldaşım xəstələnib gələ bilmir. Mən də sürünü yiyəsiz qoyub itən qoyunu axtara bilmədim.

Səməd gülə-gülə sevinclə:

– Əyə, muştuluğumu ver, bir qoyunun iki olub-dedi.

– Odu bizim maşındadı, gəl götür, quzusu ilə birgə.

Alqış ələyən çoban qaçıb sürüdən bir erkək toğlu tutdu. İndi əl çəkməyib yalvarır ki, götürün, bunu sizə muştuluq verirəm. Balalarımın canı haqqı

kolxozun sürüsündən deyil, özümün halalca malımdı.

Səməd yaxınlaşıb toğlunu onun əlindən alıb sürüyə buraxdı.

– Çoban qardaş – dedi, – sənin sevincin bizə bəsdı.

– Allahyar əmi, – dedim, – şairin xasiyyəti, kənd camaatına münasibəti, davranışı necə idi? Onun kimsəsizə qayğısını görübsünüzmü? Axı, siz onunla çox yerlərdə, rayon və kəndlərdə olmusunuz.

– Adətən, ya şənbə günü axşam, ya da bazar günü tezdən hansısa rayon mərkəzindən keçib

ov yerinə gedərdik. Yolda - izdə bazara gedən, ya da bazardan qayıdan çiyini xurcunlu qoca, ya da əli zənbilli arvad-uşaq görəndə hökmən maşını saxladırıb onları mindirər, mənzil başına çatdırırdı. Bir kənddən o birisinə oxumağa gedən məktəblilərə tez-tez rast gələrdik. Şair onları da maşına oturdar, yol boyu şirin-şirin söhbət edə-edə ehtiyacları ilə maraqlanar, kasıblığını biləndə uşağın cibinə pul qoyub deyərdi:

– Dəftər-qələm alarsan. Atan üçün də fikir eləmə, müharibə yenidən qurtarıb, atan mütləq qayıdacaq – deyər uşağa təsəlli verərdi. Özü də kövrələrdi, iri ala gözləri yaşla dolardı.

Dəfələrlə qəbiristanlığa ölü apararı kənd camaatına rast gəlmişik. O, maşını saxladarı, bizi də düşürdərdi. Camaata qoşulub, hətta, tabuta girib mərhəməun son mənzilinə qədər gedərdi. Çox vaxt onu tanıyardılar. Ağsaqqal, qarasaqqal ona dönə-dönə minnətarlıq edərdilər. Belə hadisələr Bərdədə, Ağdamda, Oğuzda, Cəlilabadda və Saatlı, Kürdəmirdə dəfələrlə olub.

Rayon və kəndlərdə oları mütləq mədəni müəssisələrə – kitabxanaya, mədəniyyət evinə baş çəkər, təmirə, suya, işığa ehtiyac olduğunu biləndə deputat kimi rayon rəhbərlərinə müraciət edib düzəltmərdi. Növbəti dəfə həmin rayona, kəndə yolu düşəndə xahişinə əməl olunub-olunmadığı ilə maraqlanardı. Rayon rəhbərləri fəxrlə deyərdilər:

– Səməd müəllim, Sizin bizə deputat kimi yox, Elə Səməd Vurğun kimi tapşırıq verməyiniz kifayətdir.

Əlimdə tüfəngim...

*İndi qış günləri şaxtada, qarda
Əlimdə tüfəngim çöllər gəzirəm.
Ara bir yol azıb qasırgılarda,
Bir işıq axtarıb ellər gəzirəm.*

Səməd Vurğun

1946-cı ilin noyabr ayında şair, mən, Gödək Allahyar, bir də Səməd Vurğunun kürdəmirli ovçu dostu Kür çayının sağ sahilindəki Mehman meşəsinə ova getmişdik. Səhər ovumuz yaxşı keçdi.

Axşamüstü sahilin qalın cığırlı ilə örtülü körpə söyüd pöhrəliyində gəzdirmiş vaxt itlərimiz iki qırqovul xoruzunu havaya qaldırdı. Səməd sərrast atəşlə xoruzların hər ikisini vurdu. Xoruzlar qırx-əlli metr uzaqlıqda çaya düşdü. Ov tulalarımız Reks və Neron ildırım sürətilə suya atıldı. Şair bərkdən qışqırıb: “Reks al! Neron al!”-deyə-deyə çayın axarı boyunca qaçırdı.

Ovdan əli üzüləcəyini hiss edən şair kədərlə mənə deyirdi:

– Ay Uzun! İtlər də qər q olacaq, quşlar da əlimizdən çıxacaq, bəs biz nə edəcəyik?!

Mən ona təsəlli verib deyirdim:

– Hövsələ olsun, şair, mən itlərimizin qoçaq və zirək olmalarına inanıram. Quşları da əldə edəcəyik, itlərimiz də salamat qurtaracaq.

Nəhayət, əvvəlcə Reks, sonra Neron xoruzlara çatıb onları tutdular. İstiqamətlərini dəyişib geri qayıdanda Səmədin kefi tamamilə duruldu. O, tüfəngi saz kimi döşünə basıb, aşıqlar sayığı oxuya-oxuya itlərə sarı getdi. Onlara çatanda tüfəngi çiyinə asırıb, xoruzların hərəsini bir əlinə alıb yenidən “qaqılı-quğulu; quğulu-qaqılı” sözlərini mahnı kimi oxuyur, oynayırdı. Sevincinin, şadlığının həddi-hüdudu olmayan şair mənə çatıb çiyinimi qucaqladı:

– Ay Uzun, – dedi. – Düz iyirmi il cavanlaşdım. Sən özün bilirsən ki, xalq arasında mənim adım, hörmətim, var. Mən onu sevdiyim kimi, o da məni sevir. Bu hörməti qazanmaq üçün iztirab da, gərgin vəziyyətlər də keçirmişəm, nəhayət sevinmiş, ləzzət almışam. Amma bugünkü aldığım ləzzətdən heç olmaz. Sağlıq olsun, ay Uzun, sən başın üçün, bu hadisədən böyük bir poema yazacağam və sən də onun qəhrəmanı olacağsan.

Vəzifəsinin böyük, kiçikliyinə baxmazdı. Bəzi rəhbərlərlə çox sərt danışardı. Yadımdadır, bir rayona getmişdik. Rayon İcraiyyə Komitəsində yazı makinasının rusca olduğunu gördü.

– Bu yazılar niyə ana dilimizdə deyil?– soruşdu. Sədr qızıqıb, bozardı, xəcalət çəkə-çəkə dedi:

– Səməd müəllim, makina məsələsində günahımız var. Əlifbanı dəyişməyə ustamız yoxdur.

– İstəsəniz usta tapılar, deynən qeyrətimiz yoxdur, qeyrətimiz. Makinanın nə günahı var?!

Bəzən Bakıdan vaxtsız çıxanda ov eləyəcəyimiz kəndə, ya da rayona gecə yarısı çatardıq. Şair üçün evlər, süfrələr, xoş üzlər və qəlblər həmişə açıq idi. Hansı ailəyə getsəydi hörmət, ehtiramla qəbul olunardı. O, isə heç kəsi narahat etməmək üçün dan ağarana kimi bizimlə birgə maşında mürgüləyirdi.

– Şairin aclığa, susuzluğa, xüsusilə yuxusuzluğa hədsiz dözümlü vardı. İki gecə də yol getməli olsaydıq, gözlərini yummazdı, sürücünün başını qatmaq üçün məzəli əhvalatlar danışardı. Güclü zənni vardı. Muğanda, Mil və Şirvan düzlərində yolu tapmaq çox çətindi. Səməd o geniş, sonu görünməz düzlərdə bir dəfə getdiyi yolda ikinci dəfə çaşmırdı. On bir il Səmədlə ov yoldaşı olmuşam, bir dəfə belə onun ağzından “yoruldum” sözünü eşitməmişəm. Ov vaxtı dan ağarandan, gün batıb şər qarışana kimi ov itləri – Reksin, Neronun və Dilmanın ardınca qaçardı. Nə boranı, nə də şaxtanı vecinə almazdı. Vurduğu turac, yaralı dovşan qaçıb qalın moruqluğa girəndə də özü onu tapıb çıxardardı.

Səmədin çox zəif yeməyi vardı, ancaq çayı çox içərdi, bir də papirosu çox çəkərdi. Heç vaxt yalan danışmazdı. Gözünün düşməni gop edənlər, yalan danışanlar və yaltaqlar idi. Nahaqdan şərə düşənlər, oğlunu, qızını oxuda bilməyənlər maddi yardım üçün ona tez-tez müraciət edərdilər. Birini də naümid qaytarmazdı, söz verdisə mütləq əməl etməli idi. Respublika prokurorluğuna, institut rektorluğuna müraciət edə, rayon katibinin yanına gedər, ya da zəng edib məsələni yoluna qoyardı.

Allahyar əmi, bir il əvvəl sizin adaşınız Gödək Allahyarla görüşdüm. O mənə məsləhət bildi ki, sizinlə görüşəndə bir əhvalatı soruşum. Salyanın Qaraçala sovxozunda ov eləyəndə Səməd Vurğunu az qala gürzə ilan vuracaqmış. Adaşınız dedi ki, bu hadisənin şahidi siz olmusunuz.

– Tək mən yox, sürücü Anatoli də orda idi. Səməd ovda olanda qorxu

bilməzdi. İmişlinin Sarısuyunda ovda idik. Qəfil qamışlıqdan çıxan erkək qaban hirsə düz onun üstünə doğru yeridi. Erkək qaban da yaman kinli və acıqlı olur. Zəhrimar elə zəhimli idi ki, qışqırıb şairi xəbərdar etməyə səsim çıxmırdı. Onda gördüm Səməd qoşalülə tüfəngi özünə qaldırıb qabanın düz kəlləsindən vurub yıxdı. Ovda atıcı kimi çox sərrast atırdı. Nadir hallarda gülləsi boşa gedərdi. Səməd peşəkar ovçu idi. Fəxrlə deyərdi ki, ata babam Hacı Məmmədخان ağa da yaxşı ovçu olub. Qənirsiz gözəl olan nənəm Xədicə Soltan xanıma həmişə ov əti yedirdərmiş. Aşa nənəm onu uşaq vaxtı görmüşdü. Deyirdi ki, a bala, Hacı Məmmədخان ağa da sən kimi qara ərəbə oxşayan kişi idi. Görünür, həm sifətdən, həm də ovçuluq qabiliyyətimə görə babama oxşamışam. Alma budağından gen düşə bilməz, ay Uzun. Ayə, yadıma düşdü, babamın şairliyi də varmış. Nənəm Xədicə Soltan xanım qız vaxtı o qədər gözəl imiş ki, tərfi bütün mahala yayılıbmış, kənddə ona xınalı kəklik deyərmişlər. Qızı kənddən bir cavan da istəyirmiş, amma qoçaq babam onu götürüb qaçıb. Vurub-tutan, qabağından yeməyən igid eşidəndə ki, babam onun istəklisini qaçırdıb, intiqam almaq hissi ilə deyərmiş, o qara gədəni öldürəcəm. Babam da ona bayatı ilə ismarıq gündərib. Babamın bu bayatısı indi də Qazax, Borçalı qocalarının dilində gəzir.

Ələm qardan almaqdır,

Qovğu cana salmaqdır.

Qara zağın qaydası

Xınalı kəklik almaqdır!

– Qara zağ bilirsən nədi, a Uzun?

– Niyə bilmirəm, bizim Qarabağda yaylaqlarda yaşayan qara qarğaya deyirlər. Zərif çöl məxluqu olan xınalı kəkliklərin qəddar düşmənidir qara qarğalar. Onlar ancaq kəklik əti yeyirlər.

– Bəs, Qaraçalada olan gürzə məsələsi?

– Darıxma, indi onu danışacam. Gürzə ilan əhvalatı 1949-cu ilin payızında olub. Qorxu bilməz Səməd Vurğun gürzə ilanından bərk qorxdı. Biləsu-vardan qayıdırdıq. Səməd Salyanda qardaş dediyi Qüdrət Səmədovla yolüstü görüşdü. Qüdrət kişi şairi həqiqətən çox istəyirdi. Bu dostluq, qardaşlıq təmənnasız və saf idi. Qüdrət Səmədi görəndə gözlərinə işıq gəlirdi. Hər şeyi, təsərrüfatı belə unudub, şairin qulluğunda durardı. Bu dəfə çox çalışdı

ki, şair gecəni onlarda qalsın, Səməd razı olmadı. Salyanı keçər-keçməz:

– Ay Uzun, Qaraçala sovxozuna gedək, – dedi, – turac ovuna.

Mən etiraz etdim. Dedim ki, gecdi, saat üçü keçib, havadan da od yağır, gedək Bakıya.

Belə şeylərdə o inadkar idi, dedi qurtardı, xüsusilə ov məsələsində.

Kimsə buna deyibmiş ki, Qaraçala xutorlarında yaman çox turac var.

Doğrudan da biz maşından düşəndə sağda, solda turaclar səs-səsə verib banlaşırdılar. Şair bir xeyli aralıda banlayan turaca sarı gedəndə mən:

– Getmə – dedim.

– Niyə getməyim, bəs nəyə gəlmişik?

– Mən müharibədən əvvəl burda ovda olmuşam. İlin bu vaxtı buralarda ilan çox olur. Özü də gürzə...

Səməd mənə qulaq asmadı, qalın qamışlığı xışıldada-xışıldada xeyli geniş su arxının qırağına çatdı. Anatoli ilə şairi izləyirdik, gözümüzü ona zilləmişdik. Qəfildən o sol ayağını irəli atdı. Sən demə, yatmış gürzə ilanını tapdalayıb, ilan da oyanıb onun ayağına dolanıb. Yaxşı ki, ayağında uzunboğaz dəri çəkmə vardı. Səməd tufəngin qundağı ilə gürzə ilanının başını yerə sıxıb, ayağını xilas etsə də, bu dəfə ilan tufəngin qundağına dolandı. O, dərhal tufəngin lüləsindən yapışib ilan var gücü ilə kənara tulladı. Nişan alıb, dalbadal iki güllə atdı. Bu anda sürücü ilə mən özümüzü yetirdik.

Şair heydən düşmüşdü, taqətsiz halda yerə çökdü, çalanın qırağına dırsəkləndi. Dili söz tutmurdu. Əli ilə parçalanmış gürzəni mənə göstərdi. İlanın bilək boyda baş tərəfi otların arasında hələ də çabalayırdı. Tufəng əlimdə ehtiyatla ilana yaxınlaşıb başına bir güllə vurdum. Şairin yanına qayıtdım, onun üzündən qan tamamilə qaçıb, rəngi dümağ ağarmışdı. Üzgözündən tər tökülürdü. Qorxmuş şairin qoluna girib ayağa qaldırdım. Əli ilə mənə işarə elədi ki, papiros ver. Cibindən papirosu çıxarıb, damağına qoyub yandırdım. Təxminən yarım saat sonra Səməd yavaş-yavaş özünə gəldi. Adama üç-dörd turac vurub Bakıya qayıtdıq.

Bayaq sən, Qaraçala deyəndə mənim yadıma bilirsən nə düşdü, oğul? Bu yaxınlarda jurnalda hekayə oxudum. – Bir dəqiqə – deyib kitab rəfinə yaxınlaşan Allahyar kişi bir qovluq gətirdi. Açıb ordan “Ulduz” jurnalını götürdü.

– Səməd haqqında bu “Yaxşılıq” hekayəsini sən yazmısan?

– Bəli, – dedim.

– Bu əhvalatı haradan bilirsən?

– Gödək Allahyar danışib.

– Çox sağ ol, burda məni də Səmədin yaxın dostu kimi yazmısan. Şair haqqında bu qovluqdakı yazıların hamısını əlimə keçdikcə yığıram. Bunlardan təsəlli tapıram. Unutmaq olmur, bu rəhmətliyi... deyib kövrəldi

– Sizi bütün respublikada Səməd Vurğunun ən yaxın ovçu dostu kimi tanıyırlar. Şairin sorağı ilə hansı rayonda, kənddə olursansa, ovdan söz düşəndə Sizi xatırlayırlar. Xüsusilə Mildə, Muğanda...

Kefi durulub, eyni açılan Allahyar kişi fəxrlə:

– Ona görə də mənim bu kişi haqqında – Səməd Vurğunun jurnaldakı fotosəkilini göstərdi – sözümlə-söhbətim hələ çoxdur. Yaxşı əlimə keçmişən, görürəm sən də şairi ürəkdən sevirsən. Vurğun haqqında bir kitab yaz! Amma bizim görüşümüzün səbəbkarı, şair dostun Nüsrət Kəsəmənliyə də çox sağ ol, deməyi unutma...

12 noyabr, 2012

ÖMRÜN BİR YARPAĞI...

– Köhnə paltar alıram, köhnə paltar alıram! – Şair küçədən gələn səsə oyandı. Bu gün üçüncü dəfə idi ki, bu cır səs onu yuxudan oyadırdı. Hər dəfə də bu səsdən sonra qərribə xəyallara dalırdı. Uşaqlıq, gənclik dostlarını xatırlayır, ürəyindən onları görmək arzusu keçirdi. Şair gözlərini ağır-ağır açıb, fikir-xəyal içində pəncərədən bayıra baxdı. Yenəcə gördüyü yuxusu yadına düşdü. Yatağında dikəldi, gözlərini bir az da geniş açıb, nəzərlərini diqqətlə pəncərəyə zillədi. Sanki Fədeyevi yenidən orada görmək istəyirdi.

“Bu, Saşa niyə gəlmədi? Heç zəng də eləmir. Yəni o, məni unuda bilər?! Bilmir ki, xəstəyəm, bəlkə xaricə göndəriblər”.

Qapının açılması fikirlərini yarımçıq qoydu. Gələn həkim idi. Bir də ailə üzvləri və dostları. Şair hamının özünə diqqətlə baxdı. Hamıda hüzn və kədərdən başqa heç nə görmədi. Nəsə ürəyinə damdı. Deyəsən həkim də, dostları da ona elə-belə təsəlli verirlər:

– Səndə nə var, ay Səməd, tezliklə ayağa duracaqsan. O, bu sözlərin əvəzində azca gülümsünür, kədərini, qəmini üzə vurmurdu. Ürəyindən keçənləri bürüzə vermədən zorla gülümsəmək onu xəstəlikdən də pis ağrıdırdı. Təskinliyi isə bundan tapırdı. – “Nə etməli, yanıma gələnlərin hamısını ağladıb yola sala bilmərəm ki...”.

1955-ci ildə Moskvaya müalicəyə gedən Səməd Vurğunun yol yoldaşı gənc alim Qulu Xəlilov idi. O, yenəcə təşrih olunmuşdu. Səməd onun istedadını yüksək qiymətləndirir, gələcəyinə ümid bəsləyirdi. Odur ki, o, canıyananlıqla gənc alimin kefini soruşdu:

– Necəsən, Qulu, yaran sağalırmı? Qulu təvazökarlıq və böyük hörmətlə:

– Yaxşıyam, Səməd müəllim, təki Siz sağ olun, Siz xalqa daha çox gərsiniz. Biz balaca adamlarıq, yaşamasaq da xalq bir şey itirməz. Sizə ürəkdən cansağlığı arzulayıram.

Şair:

– Yox, bala, – dedi, – ürəyimi qana döndərmə, hər adam öz ailəsi üçün bir Səməd Vurğundur. Hamıya yaşamaq lazımdır, can şirin şeydir, sağ-lamlığını qoru. Özündən muğayat ol...

... Dostlar onu incitməmək üçün bir-bir otağı tərk etdilər. – Bu həkim zalım oğlu da qərribə adamdır, gözünün qabağında şam kimi əriyirəm, elə

hey yalandan deyir, bu gün-sabah ayağa duracaqsan. Dünyanın işinə bax, yalandan mənə xəstəlik tarixçəsi də yazıb-düzəldib, nə bilim soyuqdəymədən bronxit astması nəşə... Eh, kim nə deyir-desin, mən özümdəkini bilirəm – bu məni...

Birdən-birə yerində quruyub qaldı. Qara, qalın dodaqları bir-birinə sıxıldı, nəzərləri qapıya dikildi. O bir neçə dəfə bərkdən öskürdü, papiros çəkmək istədi, yavaşca dönüb tumbocanın üstünə baxdı. Cürbəcür dərmanlardan başqa heç nə yox idi. Ürəyindən keçdi ki, uşaqları çağırıp papiros istəsin, sonra fikirləşdi ki, həkim də ordadır, Xavər də. Bilsələr, hər ikisi qaraqışqırıq salacaq...

Pəncərə arxasında, küçədə bir maşın signal verib dayandı. Birdən saz səsi gəldi, görünür maşının qapısı açıldı. Şair bir müddət ayırd edə bilmədi: çalınan “Qaraçı” havasıdır, yoxsa “Yurd yeri”. Bir azdan başqa bir hava

– “Yanığ Kərəmi” çalındı. O heysiz əlini saçlarında gəzdirib ah çəkdi, yastığa söykəndi.

... Nimdaş şalvarının balağını dizinə qədər çırmayıb Kür qırağında kiş-nəyə-kişnəyə otlayan bir kürən atı tutub mindi, yalmanından bərk-bərk yapışib atı səyirtirdi, cilovsiz atı Kür boyunca sürür, hey sürürdü. Gəlin qayasına çatanda atı saxladı. Dikəlib Şəmmədli meşəsinin bərabərində çimən Mehdi-xanı, Mahmudu səslədi. Çılpaq uşaqlar qurşağa qədər suyun içində durub ona əl elədilər. Səməd isə dağ başından onları – ehey, – deyə səslədi.

Torpaq damın həyatında oturan atası Yusif ağa balaca cürəsində yeni ustadnamə oxuyurdu:

*Mərd olasan, bu meydanda durasan,
Çox pəhləvanları yolda yorasan.
Yüz əlli minarə sən qurdurasan,
Heç birindən bir otaq sənə qalmaz.*

Güllü, reyhanlı Kəlbəcər dağlarında qoca aşiq Şəmşir onu sazla, sözlə qarşılayır:

*Elimin, günümün böyük şairi
Gətirib dağlara səfa, xoş gəlib.
Gözlədik yolunu biz intizarla,
Eləyib əhdinə vəfa, xoş gəlib.*

Vurğun da, bu ara Fədayev haqqında düşünür, onunla bağlı görüşlərini xatırlayırdı.

... Moskva, min doqquz yüz əllinci il.

Səməd Qorki küçəsi ilə üzüaşağı gedirdi. Tində bir qızın vurnuxduğunu görüb onu saxladı:

– Qızım, niyə belə qanın qaradır? Nə itirmisən?

– Heç nə, əmi, rəfiqəmin toyudur, gül mağazası axtarıram, tapa bilmirəm.

– Bəs, o tində gülsatan kişidən niyə gül almırsan?

– Əmi, o çox baha satır, pulum çatmır.

– Yaxın gəl, qızım, – deyib, mehribancasına qızın qolundan tutdu, tində gülsatan kişinin yanına apardı.

– Dost, o gülündən bir yaxşı dəstə bağla, bu xanım qız üçün.

Qoca kişi böyük bir dəstə bağlayıb qıza sarı uzatdı, qız götürmək istə-

Ötən günlər necə də dadlı və şirin idi:

– Kaş bir də ayaqyalın, başaçıq Kür qırağını, Qarayazını, Dilican dərəsini gəzəydim. – deyə fikirləşdi.

Böyük otaqda telefonun uzun-uzadı zəng çalması onu xəyaldan ayırdı. Yusif uzaq şəhərlə kiminləsə danışdı. O, dəstəyi kiməsə verdi. Otaqda ayaq səsləri, danışq çoxaldı. Nəsə as-tadan, ehtiyatla danışmağa başladılar. Böyük bir kədər və təəssüf hissilə danışdılar ki, Fədayev daha aramızda yoxdur, o görkəmli yazıçının ürəyi döyünməkdən qalıb. Amma bunu dostu Səməd Vurğuna demədilər. Səməd

məyib təşəkkür etdi, ehtiyatla geri çəkildi.

Səməd Vurğun:

– Götür, qızım, götür, – deyə onu məcbur etdi. – Biz birgə gedib sənin rəfiqəni təbrik edərik, etiraz etmirsən ki?

Qız təəccüblə şairə baxdı:

– Nə deyirəm ki, mən atamdan-anamdan eşitmişəm ki, siz qafqazlıların hamısı belə açıqürəkli və xeyirxah olursunuz,

– Hə, qızım, biz olanımızı dostdan əsirgəmirik.

Toy evində Səməd ev yiyəsindən üzr istəyib Fədayevə zəng etdi.

Bir azdan Saşa içəri girəndə toy adamlarının hamısı təəccüb və heyratla ayağa durdular. Bir-birinə pıçıltı ilə:

– Aleksandr Fədayev, “Gənc qvardiya”nın müəllifi, SSRİ Yazıçılar İttifaqının sədri... bu doğrudanmı odur?

Fədayev əvvəlcə dostu Səmədi qucaqlayıb öpdü. Hamı heyratla, maraqla onlara baxdı. Bu sadə geyimli adam kimdir ki, Fədayev onu belə hərarətlə qucaqlayıb öpdü?

Qonaqlardan kimsə:

– Mən gördüm, – dedi, – bayaq bu kişi telefonla Saşa, Saşa, – deyə danışdı. Amma heç ağıma gəlmədi ki, bu Fədayev ola bilər.

Səməd və Saşa yanaşı əyləşdilər. Masabəyi Fədayevin sağlığına bədə qaldıranda, Saşa üzr istəyib ayağa durdu:

– Dostlar, qardaşlar, – dedi, – heç bilirsinizmi, bu sadə sevimli adam kimdir? Bu – o, əlini Səmədin çiyninə qoydu – sovet poeziyasının iftixarı, Azərbaycanın şöhrətli oğlu şair Səməd Vurğundur. Qonaqlar ayağa qalxıb “urra” deyə qışqırdılar. Sağlıq hər iki dostun şərəfinə içildi.

SƏMƏD VURĞUN GECƏSİ

*1975-ci ilin noyabr ayında Azərbaycanda
sovet ədəbiyyatı günləri keçiriləndə Şəkiddə
düzəldilən bir ziyafət öz-özünə
Səməd Vurğun gecəsinə çevrildi.*

*Nə elan yazıldı, nə dəvətnamə...
Görüş ziyafətdə başladı birdən.
Durub baxa-baxa dörd tərəfinə,
Çox da düşünmədən söz alan oğlan
Demək istədiyi sağlıq yerinə
Bir bənd şeir dedi Səməd Vurğundan.*

*Sonra bir başqası... Yenə başqası...
Beşinci, onuncu Durub yerindən
Oxudu şairin bahar ətirli,
Qüdrətli, hikmətli şeirlərindən.
Oxudu sürücü,
Oxudu fəhlə.
Coşdu obasında-elində Vurğun,
Raykom katibinin dilində Vurğun. Vurğun!..
Vurğun!.. dedi,
alışdı hamı
Nəğməyə qərq oldu Şəki axşamı.*

*Bu gecə...
Süfrədə qaldı xörəklər,
Şərbətlər,
Şərabla dolu qədəhlər,
Bu gecə
Vurğunun odlu ürəyi
Unutdurdu bizə yeyib-içməyi.*

*Unutduq—
Nəğmənin qanadlanaraq
Otağın içində uçuşunu da;
Unutduq—
Şeirə aşiq səhərin
Qapını oğrunca açışını da.*

*Obaşdan açaraq pəncərələri,
Ustad şeiri kimi günün telləri
İçəri axanda məclis coşurdu.
Şirin dillərində mətin sətirlər
Həyatə gedəndə bir neçə nəfər;
Mən də misraların tutub əlindən
Səhərlə görüşə şeirlə çıxdım,
Durub, əzəmətli dağlara baxdım:
Vurğun qartal olub qanad çalırdı,
Şair cavanlaşır, dağ qocalırdı...
Zirvədən-zirvəyə uçurdu yenə
Vurğun baxışları... Vurğun gözləri.
Qayalar yazırdı öz sinəsinə
Dəmir sətirləri, odlu sözləri
Zehnimə həkk olub söhbəti, sözü-
Dostlar, çox şairə edirəm hörmət.
Heç kəsə qəlbimdə olmayıb, düzü,
Vurğuna bəslənən sonsuz məhəbbət.*

*İtalmaz Nuriyev
Türkmənistan şairi*

Onun təbəssümü

Çiçəklər müxtəlifdir;
ətirləri müxtəlif,
Ləçəkləri müxtəlif,
çətirləri müxtəlif.
Bir nurdur, bir işıqdır
hər rayihə, hər ətir;
Ona durub baxanı
xumar edir, məst edir.
Butalar açılanda
ürəklər də açılır;
Ürəklərin önündə
çiçəklər də açılır.
Açan güllər, çiçəklər
düşündürür insanı,
Bir sehrkar gözəllik
bürüyür hər bir yanı,
Açılanda hər bahar
Gözəl çiçəklər deyir:
Gözəlliyə həmişə
gözəl baxın, adamlar!

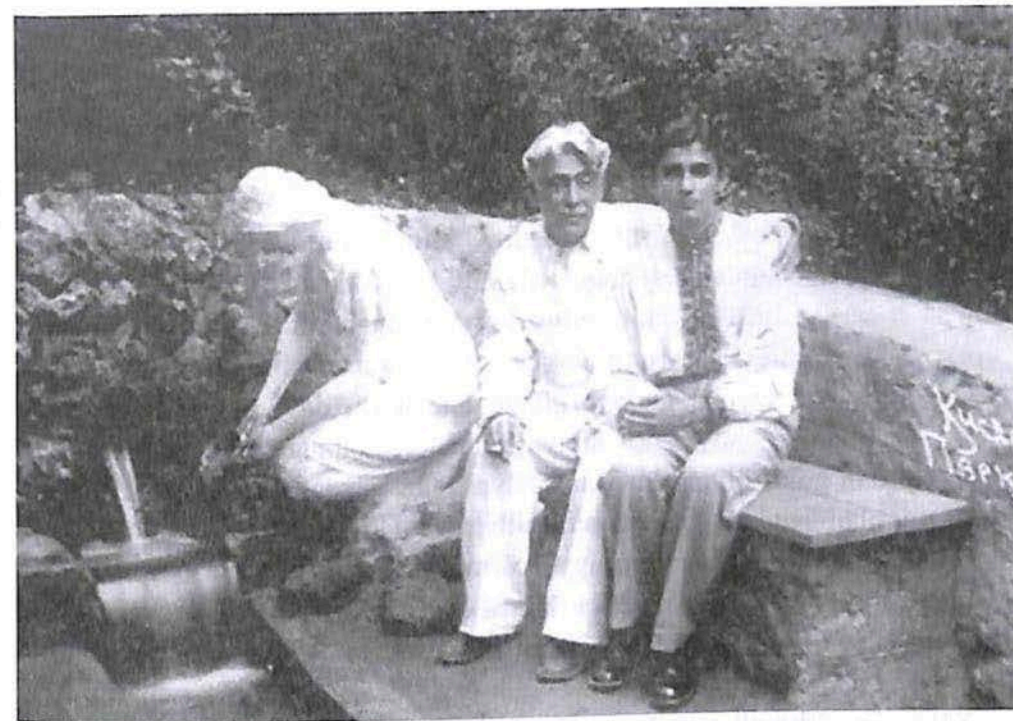
Heyif, güllün tutqunu,
dumanlısı da olur...
Ətirsizi, kobudu,
tikanlısı da olur...
Təbəssüm də, gülüş də
elə çiçək kimidir;
Müxtəlif ətir kimi,
müxtəlif rəng kimidir.
Təbəssümün ağrı,
xeyirxahı, kobudu,
Miyanası, istisi,
qara, tutqun buludu...
Səməd dostum gələndə -
Ürəyində gah sevinc,
gah qəm, kədər gələrdi...

Yemelion Bukov,
Moldaviya şairi

* * *

“1956-cı il mayın axırlarında Səməd Vurğunun ölüm xəbərini eşitdim. Bir neçə gün özümə gələ bilmədim. Mən, onu çox az tanıyan bir adam, bu hala düşəndə, bəs həmvətənləri nə hala düşərdi?!”

Axı, o özünün bütün istedadını, geniş qəlbinin bütün istedadını, hərarətini öz xalqının haqq-ədalət uğrunda mübarizəsinə, milli və sosial zülmə qarşı mübarizəsinə həsr etmişdi. O, vətənpərvər idi, beynəlmiləlçi idi. İndi mən Səmədi apaydınca təsəvvür edirəm: onun ağıllı, nüfuzedicə baxışları, onu qartala bənzədən qara qaşları, bir az çallaşmış bıığı, qar kimi saçları. O, bütün

Səməd Vurğun böyük oğlu Yusif Vəkilovla

varlığıyla Xeyir idi, Işıq idi, Nur idi; o öz xalqının vicdanı idi, o, haqq-ədalət uğrunda mübariz idi. O öz xalqının ağrı-acısını yaxşı bilirdi və özünün qızıl qələmi ilə bu xalq üçün xoşbəxtliyə, işıqlı gələcəyə gedən bir yol çəkirdi!

Səməd ədəbiyyatda və həyatda cəngavər idi. Mən bu gün onu bilən, sevən oxucularla birlikdə deyirəm: Var olsun dünyaya belə bir insan və şair bəxş edən Azərbaycan! Var ol, o şairin beşiyi olan Azərbaycan! Sənin qarşında Səməd Vurğunun oxucusu kimi baş əyirəm.

Jurnalist Zaxari Qorbonosun

“Sovet ədəbiyyatının cəngavəri” məqaləsindən.

“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti

1 fevral 1985-ci il

VURĞUN KEÇİB BU YERLƏRDƏN

Payız günəşi boz təpələrə zərrə-zərrə səpələnmişdi. Aşağıda – düzənliklərdə ağıl-qaralı qoyun sürüləri vardı. Qədim Mərzəyə qədər boz dağlar, təpələr Şamaxıya gedənləri müşayiət edir. Mərzədən o yana isə ətrafın mənzərəsi birdən-birə dəyişir. Yolum hər iki tərəfində yarpaqları saralmış üzüm bağları Pirqulu dağlarının ətəklərinə qədər uzanırdı.

Elin bu gözəl varına, günəşli gündüzə, vüqarlı dağlara baxdıqca fikirləşirsən ki, bunları görməyib əlli yaşında dünyadan getmək heç insafdan deyil. Hardan gəldi ölüm? Hardan? Niyə onun gözü xalqa, elə-obaya daha çox lazım olan istedadlı adamlara dikilib?

İki saat bundan qabaq ezamiyyət vərəqəsini əlimə alanda məni bir şey düşündürdü: görəsən, Şamaxıda Səməd Vurğunun dost-tanışı varmı?

Şamaxı! Misilsiz sərvətlər diyarı. Dünyaya sənət dühaları bəxş etmiş Şirvan torpağı.

XII əsrin görkəmli şairi Xaqani bu bol nemətli diyarı çox gözəl tərənnüm etmişdir:

*Şirvan ki, var, hər cəhətdən ülvyyətin anasıdır,
Onun gözəl səhər yeli dərdlərimin davasıdır.
Mən vətənə qurban olum, qurulmuşdur düzgünlüklə –
Bağdadı da dolandıran onun bollu qidasıdır.*

“Ülvyyətin anası”na, qədim Azərbaycan mədəniyyətinin incilərini üzündə saxlayan bir diyara, İ. Nəsiminin, S. Ə. Şirvaninin, M. Ə. Sabirin, M. Hədinin, A. Səhhətin doğulduğu bir torpağa Səməd Vurğunun necə ola bilər ki, yolu düşməsin?

Böyük şair “Bakının dastanı”nda, başqa şeir və poemalarında da “şairli Şirvan”dan dönə-dönə söhbət açır. Elə bu fikirlərin özü məndə qəti bir inam yaratmışdı; xalq şairi Səməd Vurğun Şamaxıda olub.

... Mustafa Abbas oğlu İsmayilbəyov Şamaxı rayon yol şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. O, qırx yeddi illik əmək fəaliyyətində fəxri yol işçisi adına layiq görülüb. Altı dəfə Şamaxı şəhər Sovetinə deputat seçilib. Səməd Vurğunla ilk dəfə 1947-ci ilin mart ayında görüşüb. Şairin Şamaxıda ilk tanışı

və sonralar ən yaxın dostu olub. Mustafa əmi ucaboylu, sarışın, arıq bir adamdır. Şamaxıda uşaqdan da soruşsan ki, burda Səməd Vurğunun dostu kimdi? Dərhal: “Mustafa bəy” (Şamaxıda hamı onu belə çağırır – Ş. N.) – deyər cavab verərlər. Mustafa əmi ilə bir neçə görüşdən və söhbətdən sonra şairin məhz ilk tanışlıqdan onunla niyə bu qədər yaxın dost olduğunu müəyyən etdim.

“Arvad oldu, kişi oldu, abır-həyasını gözləyirsə, yaxşı insandır”, – deyən Səməd Vurğun uşaq kimi utancaq, təmiz söz danışan, həssas qəlbli, olduqca gözəl bir insanla necə də dost olmayaydı?

... İlk dəfə Ulu düzünə ova getdik. Ovdan qayıdanda Səməd maşını Şamaxı döngəsində saxlatdırıb üzünü mənə tutdu:

– Hə, Mustafa bəy, sən düş get evinə, biz birbaşa Bakıya qayıdırıq, – dedi. Nə qədər təklif elədim, evə gəlmək istəmədi. Maşından düşəndə eşitdim ki, Səməd deyir:

– Allahyar (Allahyar Cavanşir şairin ov dostlarından biri idi – Ş. N.), bir pürrengi çay olsaydı, içərdik.

Mən heç nə demədən tez qayıdıb maşına oturdum.

– Nə oldu, niyə qayıtdın?

– Yox, – dedim, – qardaş, məni gəlib qapımdan götürmüşsən, apar oraya da qoy.

Səməd bığaltı gülümsündü. Heç nə demədi. Deyəsən, açıq və cəsarətli danışmağım onun xoşuna gəlmişdi. Arada Andreyin qulağına pıçıldadım ki, düz bizim həyatə sür. Qayıya çatanda:

– Ay Səməd, – dedim, – kişinin qapısına gəlib çörəyini kəsməmək, igidi namərd əlilə öldürmək deməkdir.

Səməd yoldaşlarına:

– Düşün, – dedi, – bu Şamaxı bəyi bizi qabaqladı. Səməd bizim evə ilk dəfə belə gəldi.

Bundan sonra şair ildə iki-üç dəfə Şamaxıya gəlmiş. Dayanacaq yeri ancaq Mustafa əminin evi olub. Mustafa əmi deyir ki, Səməd çox vaxt obaşdan darvazanı döyərdi – səhər saat dörd-beş radələrində, deyərdi:

– A bəy, gün çıxdı, dur, a bəy.

– Görək ki, ikinci gəlişi idi. Ova hazırlaşdılar. Səməd qağa məni mətbəx-

dən çağırırdı dedi:

– Sara bacı, mənə sulut çarığı və patava tapa bilərsənmi? – Mustafa əminin həyat yoldaşı, məşhur Şirvan şairi Ağəli Nəsehin nəvəsi Sara xanım sevimli qonağı Səməd Vurğun haqqında danışır. – Çarıqçı Sərxan kişinin yanına getdim. Ona çarıq sifariş verdim. Onlar ovdan qayıdana kimi çarıq da, patava da hazır oldu. Səməd qağa çarığı geyindi, patavanı da dolayıb bağladı. Evin içində hərlənə-hərlənə:

– Necədi, a Mustafa, qız qaytarandımı, ayə? – deyər zarafat edirdi. Səmədin başındakı qıvrım papaq, ayağındakı sulut çarıq, səliqəylə doladığı patava ona çox gözəl yaraşırdı. Adama nağıllardakı çiyini qızılquşlu, xoşbəxt bəy balalarını xatırladırdı.

– Sara xanım, yemək-içməyi necə idi? Nə qoysanız yeyərdi, yoxsa? .

– Oğul, biz onu ailəmizin bir üzvü hesab edirdik. Necə deyərlər, o bizə, biz də ona qaynayıb-qarışmışdıq. Bəzən qəfildən gələrdi. Mustafa durub olarımızdan toyuqdan, qoyundan birini kəsmək istəyəndə razı olmayıb deyərdi:

– Yox, yox, lazım deyil, elə mən də siz yeyəndən yeyəcəyəm. – Səməd qağa armudu stəkanda çay içməyi çox sevərdi. Bir dəfə dedi:

– Sara bacı, dördünü içmişəm, birini də süz, susuzluqdan ciyərim yanır.

– Ay qağa, – dedim, – çayı niyə sayırsan, samovar qaynayır, süzüm də, nə qədər istəyirsən iç.

– Bir evə qonaq getmişdim, – dedi, – ev yiyəsi boş stəkanı qabağımdan götürəndə dedim ki, bacı, beşini içmişəm, birini də söz... Ev yiyəsi sərt-sərt:

– Yox – dedi, – şair, düz altıncını içmişən... Çayı saydıqlarına məəttəl qaldım.

– Plovu da çox sevərdi. Buğlanan plovu qabağına qoyanda – bəh, bəh – deyərdi, – Sara bacı, söz tapmıram sən plovunu tərifləməyə.

Kəsmək üçün hindən toyuq tutanda onlar qışqırırdı. Səməd bayıra çıxıb zarafatla deyərdi:

– Sara bacı, o çıxırana toxunma, yazıqdı, o səs-küy salmayan var ha, ondan kəs (Şair *qoyunu, quzunu nəzərdə tuturdu*–Ş. N.).

– Ay oğul, evdə-eşikdə zümzüməsini kəsməzdi. Bəzən əlinə keçən bir şeyi saz kimi sinəsinə sıxıb aşığısayığı oxuyardı. Deyərdim:

– Ay qağa, nə yaxşı səsin var?

– Allah vergisidir, – deyərdi, – Sara bacı.

– Birdən elə doluxsunardı ki, elə bil kövrək, kimsəsiz uşaqdır. Bəzən də sən nə danışırıdın, o, üzünə baxa-baxa: “hı, hı” – deyirdi. Başqa heç nə. Sən demə bu “hı, hı” ların hamısı yalandan imiş. Bu “hı” larla Səməd qağanın fik-

ri tamam başqa yerdə olarmış. Əlbəttə, şeir yazmaqda! Şair beynində özgə nə ola bilərdi?

Sara xanım üzünü Mustafa əmiyə tutub:

– A Mustafa, – dedi, – yadımdamı, sən ov itinə – Kaştana bir şeir yazmışdı.

Mustafa əmi kövrək-kövrək dedi:

– Niyə yadımda deyil, ancaq şeiri unutmuşam. Axı, hardan biləydim ki, Səmədin ömrü belə gödək olacaq, illər keçəcək, ancaq xatirələrdə yaşayacaq. Oğul, mən ona bir ov iti vermişdim. Səməd onu özü ilə Qazaxa ova aparıbmış. Nədənsə, it ov axtara-axtara hürürmüş. Səməd bərk hirsələnib, iti güllə ilə vurmaq istəyir. Əli gəlmir. Hirsələnən Səməd ovu yarımçıq qoyub itə satirik bir şeir yazmışdı.

Mustafa əmi sonralar da Səməd Vurğunla Kür üstündə, Dəmirçi kəndinin ətrafında, Basqal meşəsində, Ağsu çayının qırağında ovda olub. Onun dediyinə görə şairin ən çox Ulu düzündə ov eləməkdən xoşu gəlirmiş.

Bir dəfə yenə Ulu düzündə ov eləyəndə qoruqçu Yurin gəlib çıxır.

Qışqırır haray-həşir salır, maşının nömrəsini yazır.

– Siz kimsiniz ki, burada ov eləyirsiniz, – deyib onların üstünə tufəng çəkir.

Şair heç kefini pozmadan asta, ağır addımlarla qoruqçuya yaxınlaşıb zarafatla deyir:

– Ayə, malakan, niyə qışqırır-bağırırsan? Mən hökumət nümayəndəsiyəm, ov eləməyə də icazəm var.

Malakan Yurin daha da özündən çıxır:

– Mən hökumət nümayəndəsi-zad tanımıram. Sən şair Səməd Vurğundan da böyüksənmi, məşhursanmi? Mən onu tutub milisə vermişəm... Şair özünü qoruqçuya nişan vermir. Qoruqçunu da maşına mindirib ov yerini tərk edir. Yolda onunla söhbət eləyir. Məlum olur ki, qoruqçu bir neçə “Səməd Vurğun”u tutub milisə təhvil verib, şəhərdən gələn ovçuların çoxusu deyirmiş ki, mən Səməd Vurğunam. Çuxuryurd kəndinin yanında qoruqçunu düşürdülər. O, maşına baxa-baxa gedirmiş.

Deyəsən, bu adamın əsl Səməd Vurğun olduğuna inanmışdı.

– Sara xanım, şairin daha hansı söhbətlərini xatırlayırsınız?

– 1950-ci illərin axırlarında biz Sabir küçəsindəki on səkkiz nömrəli evdə kirayə qalırdıq. Mənzilimiz birotəqlı idi. Şair yenə bizə qonaq gəldi. Söhbət zamanı o dedi:

– Sizin də yaradanınız qaçmasın, qəlbiniz nə qədər böyükdürsə, eviniz bir o qədər dardır.

– O, Şamaxıya gələndə rayon rəhbərləri əl-ayağa düşərdi. Onun şərəfinə

görüşlər, ziyafətlər təşkil olunardı. Səməd həddindən artıq sadə idi. Onun belə dəbdəbəli, təntənəli qonaqlıqdan xoşu gəlməzdi. Qonaqlıqdan qayıdanda:

– Sara bacı, bir şey bişir yeyək, ağzımız dada gəlsin, – deyərdi. Bir dəfə zarafatla:

– A qağa, – dedim, – bəs, sən qonaqlıqdan gəlmirsən?

– Sara bacı, sən bu balaca evindəki kartof qızartması oradakı kababdan dadlıdır.

– Heç yadımlan çıxmaz, bir dəfə yenə bizə gəlmişdi. Dedi ki, Londondan yenincə qayıtmışam.

Sara xanım danışdıqca lordlara nifrətlə yazılmış məşhur “Ziyafət” şeirindəki odlu misraları xatırlayıram.

Sara xanım Səməd Vurğunun şeirlərinin əksəriyyətini əzbərdən bilir.

O, sanki doğma qardaşından, əziz övladından danışır.

– Səməd qağamla həqiqi qardaş-bacı idik. Onun hər dəfə Şamaxıya gəlişi bizim ev üçün, ailə üçün sevinc idi, bayram idi, – deyə Sara xanım yenidən söhbətini davam etdirir:

– Bir də görürdün ki, durub sarıldı Mustafanın boynuna, uşaq atasını öpən kimi marçamarçla o üz-bu üzündən öpdü.

– Qadan alım, a Mustafa, heç olmasa bircə dəfə Bakıya gəl, Sara bacını da gətir bizim evə. Məni evdə tapmasan, ya Yazıçılar İttifaqında, ya da Akademiyada olacam. Kimdən soruşsan ki, Səməd Vurğunun otağı hardadır, dərhal göstərəcək. Eh, siz gəlmədəniz, daha mən də gəlməyəcəyəm, – deyib uşaq kimi küsərdi, inciyərdi. Bizim Yusifi (*Mustafa əminin böyük oğlu – Ş. N.*) qucaqlayıb öpə-öpə deyərdi:

– Bu mənim həm atamdır, həm də oğlum. Bunu özüm oxudacağam.

– Yusifin orta məktəbi qurtarmağını görmək ona qismət olmadı. Bir il əvvəl Səməd qağam rəhmətə getdi. Eh, oğul, köhnə yaralarımızı təzələdin, – deyib, Sara xanım köksünü ötürdü. Özündən asılı olmadan büllur kimi təmiz yaş damcıları üzə aşağı axırdı. Təngnəfəs olub, xırıltılı səslə dedi:

– Bu yaxınlarda Bakıda olanda muzeyə getdim. Orda Səmədin papirosunu, külqabısını, köynəyini, bizə dəfələrlə geyib gəldiyi ov paltarını bir dəstə ağ saçını gördüm. Ürəyim elə sancdı ki, ömrümdə belə ağrı görməmişdim. Yusif məni zorla evə gətirdi. Nə beynimin uğultusu, nə də ürəyimin ağrısı kəsirdi. Qulaqlarımda onun:

– A Mustafa, dur, ovçu da bu zamanacan yatarmı, dur, ceyran qaçdı, kəklik uçdu, – sözləri səslənirdi.

Sara xanım sözünə ara verəndə, baxdım ki, Mustafa əmi otaqda yoxdur.

Açıq pəncərədən onun bayırda ağac altında oturub fikirli-fikirli papiros çəkdiyi aydınca görünürdü. Mən söhbətimizi davam etdirmək üçün onun yanına düşdüm. O, isə mənim suallarımı gözləmədən əlini uca dağlara tərəf uzadıb:

– Gedək, – dedi, – oğul, vaxtilə Səmədlə keçdiyimiz cığırlardan bir də keçək.

Biz üzüyuxarı dağlara tərəf yol aldıq. Üzüm bağlarının içindən keçib Pirqulu dağının ot basmış cığırı ilə addımladıq.

Dolama cığırı ilə uca bir dağa qalxıb onun lap zirvəsində oturduq. Qarşımızda ana təbiətin gözəl bir mənzərəsi göz oxşayırdı. Dərin dərələr, yamyaşıl meşələr, başı ağ örpəkli Baba dağı, günəşin şəfəqləri altında bərq vuran buz bulaqlar...

Mustafa əmi dağların döşündəki saysız-hesabsız cığırı göstərərək dedi:

– Bax, bunların hamısında Səmədin izi var, oğul. O, buraları gəzməkdən doymurdu.

Mustafa əmi xırıltılı səsilə pəsdən, aşığısayağı oxuyurdu:

*Ovçuluğa meyil saldım,
Geçə-gündüz Çöldə qaldım.
Dağ başından enib düzə,
Bir ox kimi sözə-sözə,
Neçə ceyran nişan aldım –
Cavab gəldi güllələrdən:
Şair, nə tez qocaldın sən!*

– Ova gedəndə, ovdan qayıdanda Səməd özü belə oxuyardı, oğul. Xəstələnəndə bizim rayonun birinci katibiynən xəbər göndərmişdi ki, Mustafaya deynən mənə bir-iki qırqovul vurub gətirsin. Mən bir neçə qırqovul vurub katiblə birlikdə Səmədin yanına, xəstəxanaya getdim. Səməd qırqovulları götürüb tumarladı və ah çəkdi. (*Şair özü xahiş etmişdi ki, qırqovulları təmizləməmiş gətirsin. – Ş. N.*).

Məni ikinci dəfə qucaqlayıb kövrək-kövrək dedi:

– Yaxın dur görüm, a Mustafa bəy, səndən dağ-daş qoxusu gəlirmi?

Bu, mənim Səmədlə sonuncu görüşüm oldu...

*Yaşadığın yerdə Bakı,
Yazan olmaz sənənin təkli.
Qırma dəyib tökürlükü,
Lüt quş sənə neyləyibdi?*

Sürücü dərhal bu bəndi də yazdı. Arabacı isə qabarlı əllərini bir-birinə sürtdü. Bu qabarlı əllər evdəki beş baş körpənin dolanacağı idi.

– Əy, şofer qardaş, bu tərəflərə ova çoxmu gəlırsiniz, bu yerlərə bələd-sinizmi?

Sürücü sorğu-sualın bir bənd şeir olacağını duyubmuş kimi:

– Hə, – dedi, – nə istəyirsən soruş, cavab verim.

Tapdıq kişi qırx ildən çox sahilində yaşadığı Arazı göstərüb dedi:

– Bu axan çayın adı nədir?

Sürücü sualın asanlığını görüb sevincək:

– Araz, – dedi.

– Əgər Arazdırsa, onda bu bəndi də əlavə elə.

*Bu çaya deyirsən Araz,
Bir şairsən sözün taraz,
Qoy, bizə də qalsın bir az,
Turac sənə neyləyibdi?*

Tapdıq kişi “di sağ ol” deyib öküzləri hayladı. Sürücü yüyürüb arabanın qabağını kəsdi. Yalvara-yalvara dedi:

– Əy, dədəm-nənəm sənə qurban, axı Səməd Vurğun bunu belə natamam görüb narazı qalar. Bəs deməzmi, bu şeiri deyənənin adı nə idi?

Arabaçı başa düşdü ki, belə şeylərdə sürücünün də səriştəsi var. Əl çəkənə oxşamır. Fikirləşdi ki, qoy tapşırmasını da deyim.

*Tapdıq tərifiylər yazı,
Kamil ovçu ovlar qazı.
Nə qırırsız xoruz, bozu,
Kəklik sənə neyləyibdi?*

Sürücü dönə-dönə “çox sağ ol” deyib arabanın qabağından kənara çəkildi. Günəşin artıq xeyli yuxarılara qalxdığını görən Tapdıq kişi öküzləri haylayıb meşəyə tərəf qovdu.

* * *

Arabaçı gedəndən sonra sürücü intizarla şairin yolunu gözlədi. Dəfələrlə arxın qırağındakı torpaq qalağının üstünə çıxıb dabanlarını qaldırdı. Uzaqlara baxdı, nə şairi, nə də onun ovçu dostunu görə bildi. Hətta bir neçə dəfə “Ay Səməd dayı, ay Səməd dayı”, – deyə çağırırdı da. Lakin səsinə hay verən olmadı. Səssiz-səmirsiz Muğan düzü onun cır və yeknəsəq səsinə acgözlüklə uddu. Günəş günorta yerinə qalxıb yeri-göyü yandıranda şair ovçu dostu ilə qayıdıb gəldi. Şair sürücüyə:

– Bir dolça su ver, – dedi, – ciyərim yandı.

Sürücü balaca bardaqdan şairin əlindəki dolçaya su töküb:

– Ay Səməd dayı, – dedi, – indicə bir şair tapmışdım. Zalım oğlunun yaman sözləri var, budur, yazıb götürmüşəm.

O, əlindəki kağız parçasını şairə uzatdı. Şair gülümsəyib dedi:

– Oxu görüm, necə şeydi.

Sürücü birinci bəndi oxuyanda şair öz adını eşidib gülümsündü. Kağızı onun əlindən alıb diqqətlə baxa-baxa:

– Nə yaxşı şeirdi, bunu kim yazıbsa, təbli adamdı, – dedi, – al, gerisini oxu, xəttindən baş aç bilmədim.

Sürücü qalan bəndləri də oxuyub qurtardı. Şair dinmirdi. O xeyli aralıda sakit-sakit axan Arazı baxa-baxa dərin düşüncələrə dalmışdı. Sonra gözünü Arazdan yayındırmadan:

*Bu çaya deyirsən Araz,
Bir şairsən sözün taraz.
Qoy, bizə də qalsın bir az,
Turac sənə neyləyibdi?*

– deyə arabaçının şeirinin bir bəndini təkrar etdi, sonra da soruşdu:

– Ay, bu kim idi, nəciydi, bəs niyə buraxdın? Hayana getdi?

– Saxlaya bilmədim, sizə də allah insaf versin, getdiyiniz yerdən qayıdırınsınızmi? Haralı olduğunu soruşdum, dedi ki, Qızılkənddənəm. Xubyarlı meşəsinə oduna getdi. Hayana gedəcək, odun yığandan sonra yenə bu yolla kəndə qayıdar.

– Eləsə, gözləyək, gəlsin.

* * *

Təxminən iki-üç saatdan sonra Xubyarlı yolunda odun dolu araba görünəndə şairin sifəti sevincdən daha da işıqlandı, arabanın qabağına getdi.

– Qardaş, – dedi, – bir arabanı saxla, tanış olaq. Mənə həcv yazan sənənmə?

Tapdıq kişi arabanı saxlayıb özü şairin qabağına gəldi. Utancaqlıqla, sıxıla-sıxıla:

– Nə bilim, elə-belə söz idi, dedim.

– Sən bilirsənmi ki, şeirin xoşuma gəlib. Özün də təbli adama oxşayırsan.

Tapdıq kişi söhbəti dəyişib dedi:

– Bir de görüm, ay şair qardaş, niyə bu qədər günaha batırsan, bu nə sənətdi işlədirsən? Cavanlığımda mən də sənə kimi ovçuluq eləyirdim, sonra quşlara yazığım gəldi. El-oba da danlayıb-dansadı ki, burax, bu sənəti, yazıqsan, qarğış altında qalarsan:

Ovçuluqda kim bir kama çatıbdı,

Yazıq quşlar al qanına batıbdı.

Şair əlini onun kürəyinə çəkib, qolundan yapışdı:

– Ayə, – dedi, – sənəin sözlərin hikmətdi, dürdü. Mənim “Ceyran” şeirim oxumusanmı?

– Uşaqlara oxutdurmuşam, əzbər bilirəm.

– Bax, o şeiri yazandan sonra ceyran ovundan əl çəkdim. Bu gündən sonra turac ovundan da əl çəkirəm. Adın, familiyan nədir?

– Onu neynirsən, şair?–Tapdıq kişi təəccüblə soruşdu.

– Bir də gələndə səni axtarıb tapacağam. Bakıya aparacağam, orda oxuyarsan, savadın artar.

– Nə bilim, – dedi, – gec deyilmi? Bəs uşaqları kim dolandırır, onların çoxu körpədir.

– Uşaqların fikrini çəkmə. Onlar mənim boynuma. Hər ay xərcəlik göndərəm.

Onlar xeyli söhbət etdikdən sonra ayrıldılar. Şair şəhərə qayıtdı. Tapdıq kişiə bunun hamısı yuxu kimi görünürdü. Onun ürəyi sevinc və fərəh hissi ilə dolu idi. Hələ də inana bilmirdi ki, o, bir neçə dəqiqə bundan əvvəl şəxsən Səməd Vurğunla görüşüb söhbət etmişdi.

* * *

Aradan iyirmi gün keçmişdi. Poçtalyon Tapdıq kişinin darvazasını açıb içəri girdi:

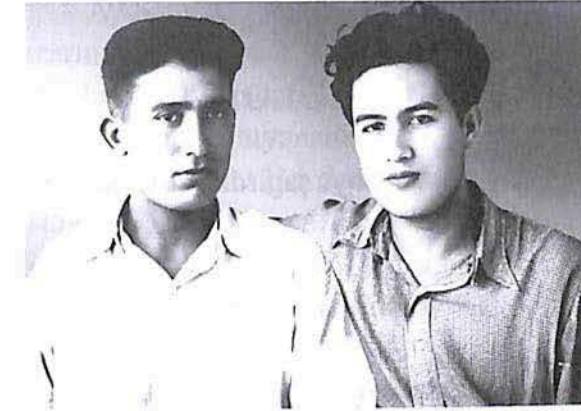
– Tapdıq əmi, sizə Bakıdan min manat pul göndəriblər.

Nəsə şübhəli imzası var.

– Nə yazılıb ki, oğul?

– Bir “S”, bir də “V”, özgə heç nə.

Tapdıq kişi qol çəkib pulu aldı. Üç gün sonra arabacı Tapdıqın ünvanına üstündə: “Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı – Səməd Vurğundan” sözləri

Soldan neftçi-alim

Seyfəddin Əsgər oğlu Nəzirli,

yazıçı-publisist

Nəriman Qoca bəy oğlu Süleymanov

yazılmış bir məktub gəldi. Şair məktubda yazırdı:

“Hörmətli Tapdıq yoldaş!

Sən və şeirlərin xoşuma gəldiyi üçün sənə az miqdarda – min manat xərcəlik göndərdim. Aldın, yoxsa yox, mənə Cavab yaz”.

Tapdıq kişi dərhal cavab yazdırdı. Şair isə onu altı ay intizarda qoyduqdan sonra ikinci məktubunu göndərdi. Səməd Vurğunun bu kədərli məktubu arabacı Tapdıqı kövrəltdi. Şair yazırdı ki, bağışla mənə, məktubuna gec cavab yazdım, bir az xəstə kimiyyə. Moskvada müalicə olunuram. Sağalan kimi səni Bakıya gətirəcəyəm.

Bu şairin son məktubu oldu.

Şair dostunun ölümü arabacı şairi elə sarsıtmışdı ki, bir müddət ağlaya-ağlaya kədərli şeirlər yazdı:

Bəxtim kəsmədi, qara oldu üzüm,

Dostum, səni doyunca görmədi gözüm...

AFTAB XALANIN DÜŞÜNCƏLƏRİ

Aftab müəllimə bu gün dərsdən tez qayıtdı. Yol boyu şagirdlərin cavablarını və sabah yazdıracağı inşanı düşünürdü.

Əlli ildə həmişə sinfə alnıaçıq, üzüağ girirdi. Axı o, məşhur pedaqoq Əhmədağa Mustafayevin Yuxarı Salahlıda rəhbərlik etdiyi məktəbi bitirmişdi. Onun adına da layiq işləmişdi.

Çəpərlərarası yolla gedə-gedə bugünkü dərsi bir daha təhlil edir, şagirdlərin hazırcavablığına sevinirdi. Ağ darvazalı bir həyətin yanından keçəndə qonşunun öz arvadına dediyi sözlərdən yerində donub qaldı:

– Yığışdır bu şələ-küləni, indi qonaqlar gələcək...

... Bu sözlər ona tanış və doğma idi. “Yığışdır bu şələ-küləni...”. Bu sözləri iyirmi dörd il qabaq onların əziz qonağı, qohumu Səməd Vurğun demişdi. O zaman şair söz vermişdi ki, iyulun on beşindən sonra gələcək. Aftab xala da on gün əvvəl evin yorğan-düşəyini çölə çıxarıb, səliqə-sahman eləmək istəmişdi. Amma nədənsə şair verdiyi vəddən düz on gün tez gəldi. Darvazadan içəri girəndə ərklə:

– Yığışdır, a yengə, bu şələ-şüləni, – dedi, – sənənin yanında urvatım yoxdu. Bu saat el-oba buraya töküləcək.

Doğrudan da, heç beş-on dəqiqə keçməmiş camaat tökülüb şairi görməyə gəldi. Şair:

– Aşıqları çağırın, ayrı heç nə lazım deyil, – dedi. Şamxorlu aşiq Teymur da, Məsim də gəldi. Çal-çağır başlandı, həyəət, ev-eşik toy-bayrama döndü.

Eh, ömrün necə də gözəl, dadlı günləri vardı, ötüb keçdi. Heyif, – deyə Aftab xala yanıqlı-yanıqlı fikirləşdi. Əlinin arxası ilə nəmli gözlərini sildi, həyətinə girəndə gözü bir müddət nəyisə, kimisə axtardı. Dayandı, duruxub diqqətlə ətrafına baxdı. Nəzərləri qoca tut ağacının altında qərar tutdu. Şair burda oturardı. İri, qaynar gözlərini zilləyib, bir-birinin dalınca papiros çəkərdi.

– Bax, burda oturmuşduq – Səməd, mən, Xavər, bir də böyük qızım Zenfira. Ailəvi söhbət edirdik. – Aftab xala ayaq üstə dayanıb öz-özünə danışdı. Birdən darvaza açıldı. Tat Heydər içəri girdi.

– Bu kimdi, a yengə, – deyə Səməd soruşdu. Aftab xala gələne etinasızlıqla:

– Ay Səməd, – dedi, – sən atanın goru, otur yerində, qoy bir dərdimizdən, azarımızdan danışaq, sənənin heç bu başının yığnağı kəsmir, qonşumuzdu, Tat Heydərdir, neynirsən...

Səməd isə canıyananlıqla:

– Nə olsun Tat Heydərdir, o adam döyülmü, qoy görüm, nə yaxşı gəlib, nə istəyir?

Xavər də:

– Otur, – dedi, – səhərdən nə qədər adam yola salmışan, otur yerində, yorulmuşan...

Amma Səməd heç birinin sözüə əhəmiyyət vermədi. Durub Tat Heydər qabağına getdi. Əl verib görüşdü.

Tat Heydər qoca, kasıb güzəranlı bir kişi idi. Klassik Şərq ədəbiyyatından, xüsusilə şeyx Sədidən müdrik kəlamlar deməyi çox sevirdi. Doğma qardaş kimi şairi qucaqladı. Əyilib şairin əlindən öpdü.

– Niyə əlimdən öpürsən, a kişi, öpüşmək istəyirsən gəl əməlli-başlı, bax, belə öpüşək, – deyib Tat Heydər üzündən öpdü.

Tat Heydər:

– Səməd, ay oğul, – dedi, – bu əllər qızıldan qiymətli idi, öpülməli idi. Bu əllərin yaratdığı milyonların qəlbini ram eləyibdi.

Tərifdən xoşu gəlməyən şair söhbətin yönünü bir az dəyişdi:

– Nə yaxşı bərilərə gəlibsən, xeyir ola, a kişi, mənə görə qulluq?

– Heç, elə-belə, sənəni görməyə gəldim. Şair zarafatla:

– Allahsız oğlu, – dedi, – mən kiməm ki, mən də sizin kimi bir insanam.

Sonra kişinin xətrinə dəyəcəyindən ehtiyat edib:

– Yaxşı eləyibsən, çox sağ ol, gəl otur, söhbət eləyək.

Şair onu keçmişlərdən sorğu-suala tutdu. Söhbətlərinə aludəliklə qulaq asdı. Dolanacağını, ailəsini soruşdu. Üst-başının köhnəliyini görüb, onun nimsə çuxasının cibinə bir neçə yüzlük qoydu:

– Tütün puludu, elə bir şey deyil, Heydər dayı...

Aftab xala düşüncələrində irəli yeridi. Həyəət-bacada heç kəs yox idi. Günəş günorta yerinə qalxmışdı. Arvad bütün varlığı ilə Səmədli günlərinə qayıtmışdı. Günorta qatarı fit verib sürətlə Dəllər stansiyasına girdi. Qatarın səsi onu diksindirirdi.

... 1950-ci ilin yayında Kislovodskdan qayıdanda perronda gəzir, qatarın gəlməsini gözləyirdi. Birdən kimsə:

– Salam, a yengə, səfərin uğurlu olsun, hardan belə? Gəl oturaq, söylə görüm, nə var, nə yox, – dedi.

... Səməd uşaqları, ev-eşiyi, qohumları soruşdu.

– Bə əmioğlu, səni niyə tək buraxıb, – dedi. – Sonra gülə-gülə: – Əmioğlu da az bilmir, bilir ki, yengəmi dəyirmanın boğazına ölü salsan diri çıxar.

Səməd kürəyini stula söykəyib yayxandı:

– Of, – dedi, – nə gözəl havası var bu Kislovodskun, adam heç ayrılmaq istəmir burdan. Ancaq Vətən, Bakı bizi öz qoynuna çağırır. Vətən yaman şirindi, a yengə, adam beş gün ayrılanda, altıncıda onun üçün darıxır. – Şair bir az da yaxın oturub:

– A yengə, – dedi, – indi bilirsən nə ola burda? – Onun cavabını gözləmədən – qoyunun arsalası, soyutmasını deyirəm ey, alasan əlinə, çəkəsən dişinə. Yanında bir nazənin ceyran ola, daha sən yox ey, – deyib bərkədən güldü. Aftabın çiynlərini mehribancasına qucaqladı. Sonra qohumluq ərkilə:

– Olmaya xətrinə dəydi, a yengə, vallah, səni çox istəyirəm, ona görə də sənənlə görürsən hələ də uşaqlıq zarafatı eləyirəm.

Səmədin sözündən inciməkmi olardı? İncimədi də Aftab xala. Balaca sumkasını açıb həmişə özü ilə gəzdirdiyi şəkili axtarıb tapdı. Bu ailəvi şəkil Səmədlə birgə çəkilmişdi. Elə burda, bu həyətdə. İndi Aftab xala bu şəkil çəkilən yerdə tək-tənha əyləşmişdi. Ehtiyatla əlini şəklin üstündə gəzdirdi. Yaşdan dumanlanmış gözlərini yumdu. İri yaş damcıları üzünün qırıqları ilə axıb çənəsində dayandı. Yazıq, kimsəsiz adam kimi həyətdəki tut ağacının dibində tənha oturan arvad ötən günləri beynində, fikrində hey vərəqlədi.

... Min doqquz yüz əlli beşinci ildə Aftab xala böyük qızı Zenfiranı köçürəndə Səməd Moskvada olduğuna görə toya gələ bilməmişdi. Toydan xeyli sonra gəlib çıxan şair təzə kürəkənlə çox maraqlanır, onu görmək istəyirdi. Aftab xalanın əri İbrahim, rayon partiya komitəsinin katibi, şairin dostu Bilal Ağamalıyev və Səməd yenə bu tut ağacının kölgəsində oturub çay içə-içə söhbət edirdilər. Darvaza açıldı. İçəri cavan, gödəkboylu bir oğlan girdi. Qayınata İbrahim gələn oğlanı göstərib dedi ki, budu ay Səməd, mənim kürəkənimdi. Şair özünəməxsus ərkyanalıqla:

– A bala, buraya gəl görüm, – deyər yanına çağırırdı. Ona başdan-ayağa diqqətlə baxıb:

– Bir de görüm, o gözəl, ceyran qızımız Zenfiranı sənənin nəyinə veriblər? – soruşdu.

Kürəkən gözləmədiyi sualdan duruxdu. Rəng verib, rəng aldı. Hiss etdi ki, şair onun boyunun balacılığına işarə vurur. Özünü toxtadıb:

– Ağlıma, kamalıma, boyuma, buxunuma, – deyib yerə baxdı.

Oturanların hamısı gülüşdü. Səməd cəld ayağa qalxdı. Onu oğlu kimi qucaqlayıb:

– Əy, – dedi, – eybi yoxdu, qızıl da balacadı. – Üzünü əmisi oğlu İbrahimə tutub:

– A İbrahim, sağ olsun, əla kürəkənin var, hazır cavablıqda bizə – Vəkilovlara çəkib, – dedi.

Aftab xala əli çənəsində ömrün elə şirin günlərinə qayıtmışdı ki, ətrafda baş verən heç nəyi hiss edib görmürdü. Onun gözündə əli belində bu həyətdə ərklə gəzən, deyib-gülən ağsaçlı, qaraşın Səməd Vurğundan başqa heç kəs yox idi. Aftab xala onun son günlərini, son gəlişini fikirləşəndə yanib-yaxılırdı. Kimin haradan ağlına gələrdi ki, bu onun son gəlişi, son zarafatları olacaqdı. Gecə-gündüz qulağından bir səs getmirdi: “Səni hamıdan çox istəyirəm, a yengə”.

Aftab xala oturmaqdan üyüşmüş dizlərini övkələdi. Sanki qanı damarlarında donmuşdu, daha axmırdı. Yaş gilələnmiş iri, ağıllı gözlərini çöl qapısından ayıra bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, iyirmi dörd il əvvəlki kimi indicə bu yaşıl darvaza açılacaq, qalın, ağ saçları çiynlərinə dağılmış peyğəmbərə oxşayan Səməd Vurğun gülə-gülə içəri girəcək. Məğrur, gur səslə:

– Xoş gördük, a yengə, – deyəcək...

– Canına qurban olum, ay Səməd, səndən nə yaxşı?

– Necə yanı nə yaxşı, a yengə? Bəs qohum qohumun evinə gəlməzmi?

– Gələr, ay Səməd, niyə gəlməz, qurbanın olum, deyirəm, nə yaxşı belə ailəliklə gəlmisən. Bir ildə iki dəfə?

– Hə, a yengə, bunu yaman dedin. Fikirləşdim ki, ölüm-itim dünyasıdır.

Qoy uşaqlar bir-birini tanısinlar, mehriban olsunlar.

Onda bütün günü özdə Səmədə mehribanlıq göstərən Aftab xala dərdini ürəyində çəkdi. Dinməz-söyləməz. Səmədin bu sözü onu odsuz-ocaqsız yandırırırdı: “Ölüm-itim dünyasıdır”. Arvadın ahına od tutsan, püskürüb yanardı. Gözünü Səmədin üzündən çəkə bilmirdi. Özü də anlaya bilmirdi ki, bu nə sirdir. Şair arabir onu zarafatla dindirər, yaxınlaşıb doğma bacı kimi qucaqlar, yenicə dən düşmüş saçlarını qayğılı-qayğılı sıgallardı. Aftab xala gecəni yata bilmədi. Qovruldu, ah çəkdi. Bir müddət qaranlıq tavana baxa-

baxa qaldı:

– A İbi, – dedi, əri-
ni oyatdı, – Səmədin bu
gəlişindən heç gözümlə su
içmir.

– Niyə, nə olub ki? –
İbrahim hövlnək soruşdu.

– Heç, nəşə elə bil ürə-
yimə damıb ki, bu onun
bizimlə son görüşüdü.

– Nədi danışdığı,ni,
dəlisən, nəşən, deyəsən
yuxu görürsən.

İbrahim arvadını dan-

ladisa da, onun da ürəyində şübhə yeri qaldı. Dan ağarana kimi nə arvad
yatdı, nə də kişi.

Səhərişi günortaüstü Səməd sürücüyə maşını hazırlamağı tapşırırdı, bir
azdan yola düşəcəklərini bildirdi. Öpüşdülər, görüşdülər. Hamı maşına ot-
urdu. Maşın darvazadan çıxdı. Aftab xala, Zenfira, uşaqlar – hamı dalınca
su atdı. Beş-on metr aralanan maşın dayandı. Aftab xala tez-tələsik soruşdu:

– Nəşə yadından çıxıb yəqin, ay Səməd?

– Yox, a yengə, özüm əylətdim. Qoy uşaqların hamısı yaxın gəlsin. A İb-
rahimlər, siz də yaxın gəlin. Sizinən yaxşı-yaxşı halallaşmaq istəyirəm. Ömür-
dü, kim bilir, bir də ya qismət– görüşək–görüşməyək...

Səsində hədsiz bir kövrəklik vardı, üzündə ayrılıq nişanələri. Hamı
yerindəcə quruyub qalmışdı.

Aftabın xəyalı şairlə birgə çox uzaqlarda idi.

Darvaza cırıltı ilə açıldı. Aftab xala diksinib ayağa durdu. Gələn kürəkəni
İbrahim və nəvələri idi...

1975

BAĞBANIN SÖZÜ

Tanışlarımdan biri zəng elədi ki, Səməd Vurğunun bağbanı İbrahim kişi
öldü. Sənin yazını oxumaq ona qismət olmadı.

O axşam mən yarımçıq yazımı və qeyd dəftərçəmi istər-istəməz dönə-dönə
vərəqlədim. Cəmi iki dəfə olan görüşümüzə xeyli qeyd gütürmüşdüm. Cəmi
dəftərçəmdə ömrü tamamlanmış mehriban bir insandan əvəzsiz şair haqqında
xoş xatirələr qalmışdı. Onunla görüşümün bir günü yaddaşımda daha yaxşı
qalıb. Bu tarixi dəftərçəmdə də qeyd eləmişəm: 15 iyun, 1974-cü il.

... Şüvəlan qəsəbəndəki taxta darvazanı döydüm. Qarşıma on üç-on dörd
yaşında bir qız uşağı çıxdı.

– İbrahim əmi lazımdı.

– Bağdadı, – dedi, – buyurun içəri, indi çağıraram.

– Əgər mümkünsə məni onun yanına aparın.

– Nə olar, lap yaxşı, – deyib qız razılıq verdi.

Səliqəylə düzəldilmiş ləklərin arasından keçən dar cığırla bir bağdan o
birisinə keçdik. O, bağda tək idi. Dizi üstə durub yenidən baş qaldırmaq istəyən
alaqları yolub cığıra atırdı. Bizi görüb ayağa durdu. Torpağa bulaşmış iri,
gündən qaralmış əlini irəli uzadıb, – xoş gəlmisiniz, – dedi. Sonra təbəssümlü
baxışlarını bağa dolandıraraq:

– Oğlumun bağıdı, gör bir nə günə salıblar, indiki cavanlar bağa baxan
deyillər, tənəldilər, torpağın ətrindən udmaq istəmirlər. – Birdən-birə mənə
zəndlə baxıb, fəxrlə dedi:

– Mən əziz şairimiz Səməd Vurğunun bağbanı olmuşam. Həmişə şəhər-
dən bağa qayıdanda deyirdi ki, İbrahim, o iclaslardan sonra bu bağ işi mənə
ləzzət verir. O boyda kişi bağda işləməyə vaxt tapardı, bunlar yox... – Bağış-
layın, – deyib üz istədi, nəşə Sizi tanıya bilmədim, mənə görə qulluğunuz?

– İbrahim əmi, – dedim, – elə indicə adını çəkdiyiniz Səməd Vurğun barə-
də Sizinlə söhbət eləməyə gəlmişəm.

Günəş günorta yerinə qalxmışdı. Yazın ortaları olsa da, od saçıb yeri-
göyü yandırır. Sağlamlıqlarına güvənən dəli-dolu cavanların bəzisində

çimərliklərdə rast gəlmək mümkün idi. Yay bu il həmişəkindən tez gəlmişdi. Abşeronlu qocalar vaxtsız gələn "qonaq"dan narahatçılıq keçirirdilər. Şairin bağında suvarılmayan ağacların yarpaqları büzüşüb daha da balacalaşmışdı. Baxanda adamın yazığı gəlirdi. Vaxtında qulluq görməyən meynələri, tənəkləri dəli xəzri boğazına kimi qumla örtmüşdü. Qoca, xəstə bağban heydən düşmüşdü, bağa baxa bilmirdi. Şairin üzü gəlmirdi onu çıxartsın. Yaxşı bağban da tapmaq çətin idi. Bu gün iş-gücünü atıb özü bağda işləməyə gəlmişdi. Zirzəmidən beli götürüb, həyətə çıxdı. Ayaqqabılarını çıxarıb, şalvarının balaqlarını azca yuxarı qatladı. Qum altında qalmış meynələrin bir neçəsinin böyür-başını təmizlədi. Yaxınlıqda səs eşidib başını qaldırdı. Qoşa tutun başında adam vardı. Onlar bağ sahibini görüb aşağı düşürdülər. Üç nəfər idilər. Biri şairin lap yanında yerə düşdü. Üstünü cırpa-cırpa salam verdi.

– Yaxşı, dostlar, bu bağın barını siz yeyirsiniz, bəs qulluğunu kim eləyəcək?

Onların hər üçü susdu. Ucaboylu, enlikürəkli bir oğlan şairin özünə baxıb gülümsündü:

– Bu yaxında işləyirik, – dedi, – nahara gedirdik, gördük tut yaxşı yetirib, onsuz da yerə tökülüb xarab olur. Acığımıza gəlirsə...

– Yox, niyə acığım gəlir, onsuz da sən demiş, yerə tökülüb xarab olur. Harada işləyirsən? – deyərək şair sağ gözünün altında iri qara xal olan oğlandan soruşdu.

– Şüvələndə, nöyüt dükənində, amma özüm məştağalıyam.

– Sizin camaat yaxşı bağban olur, əgər səriştən varsa, gəl mənə bağban ol. Mən səni dolandıraram. Maşallah, boylu-buxunlu oğlansan, nöyüt dükənində qalıb neyləyəcəksən?

– Nə bilim, bir-iki aydı cəbhədən qayıtmışam. Yaxşı bir iş tapmadım. Bu iş heç ürəyimcə deyil. Fikirləşdim ki, hələlik burda işləyim. Düzü, bağbanlıq əlimdən gələn peşədir. Atam-babam da bağban olub. Sizə doğrudan da bağban lazımsa, işləyə bilərəm.

Şair beli quma sancıb, bir neçə addım irəli atdı. Tut ağacının günbatana doğru uzanmış kölgəliyində oturub, təzə tanışına da yanında yer göstərdi.

– Əyləş, – dedi, – deyəsən sənənlə sevdamız baş tutacaq. Bilirsən, əslində mənim bağbanım var, amma qocalıb əldən düşüb, həm də yazıq xəstədi, bağa baxa bilmir. Xətrinə dəymək istəmirəm, ancaq görürəm bağ əldən gedir. Qoy

hələlik o da qalsın, elə-belə qurdalansın, yazıqdı. Yaxşı, heç soruşmadım, evin-əşiyin hardadır?

– Ev-eşik deyəndə elə bir fərri ev deyil, bayaq dedim cəbhədən təzəcə qayıtmışam. Sağlıq olsun, indi tikdirmək fikrindəyəm.

– Tikdirənə kimi gəl, o otaqların üçündə yaşa, verirəm sənə, bəsindimi? – Şair dümağ əhlənglə ağardılmış evini göstərdi.

Səhərisi İbrahim Cabbar oğlu Cəfərov Səməd Vurğunun bağ evinin üç otağına sakin oldu.

– Min doqquz yüz qırx altıncı ildən, ta şairin vəfatına kimi biz bağban kimi yox, bir ailə kimi yaşadıq, – deyərək İbrahim əmi ilk tanışlığının tarixçəsini danışdı. – İndi də hər gün o həyətə baş çəkməsəm, rahatlıq tapa bilmirəm. – O, yerində dikəlib həsrətlə şairin evinə tərəf baxdı. – On il orda şairlə duz-çörək kəsmək xoşbəxtliyi mənə nəsib olub.

Böyük rus yazıçısı A. P. Çexov gözəl deyib ki, əgər dünyanın hər bir vətəndaşı bir ağac əksə, onda planetimiz yaşıllığa bürünər.

Şübhəsiz ki, İbrahim əminin böyük yazıçının tüvsiyəsindən xəbəri yoxdu. O buna hamıdan çox əməl edib desək, yanılmarıq. O, bir yox, bəlkə də min, milyon ağac əkib, gül becərüb. Ömrü boyu saf təbiətin qoynunda ana balasını əzizləyən kimi hər kolun, hər çiçəyin nazını çəkib, qayğısına qalıb. O, sənətilə öyünür, sevinir. Fəxr edir ki, Səməd Vurğun kimi şairə bağban olub: – Dünyada, – deyir, – bundan da gözəl sənət varmı görün?

Elə buradaca – meynəliyin sərin kölgəsində söhbətimizə davam etdik. Nə qədər təkid elədisə evə getmədim. Yaddaşında qalan sadə, rəsmiyyətçilikdən uzaq olan əhvalatlar elə bil təsbeh qatarına düzülmüşdü.

– Bir xeyli işləyəndən sonra doğrudan da aramızda qardaş səmimiyyəti yarandı. Rəhmətlik heç zarafatından qalmazdı. – Ayə, – deyərək,

– a İbrahim, nə mən şairəm, nə də sən bağban, biz qardaşıq, özü də doğmasından. Bizim qardaşlığımızı ayırsa bu arvadlarımız ayıracaq. – Bir də görərdin qapımızı açıb içəri girdi. Üzünü Şərəbanıya (*İbrahim əminin həyat yoldaşı* – Ş. N.) tutub:

– Sən allah, – deyərək, – bir az fətir sal, könlümə ocağın qırağında İbrahimlə dürmək eləmək düşüb.

– Ürəyi rəhmli adam idi, – deyib İbrahim əmi xeyli sükuta getdi. Otur-

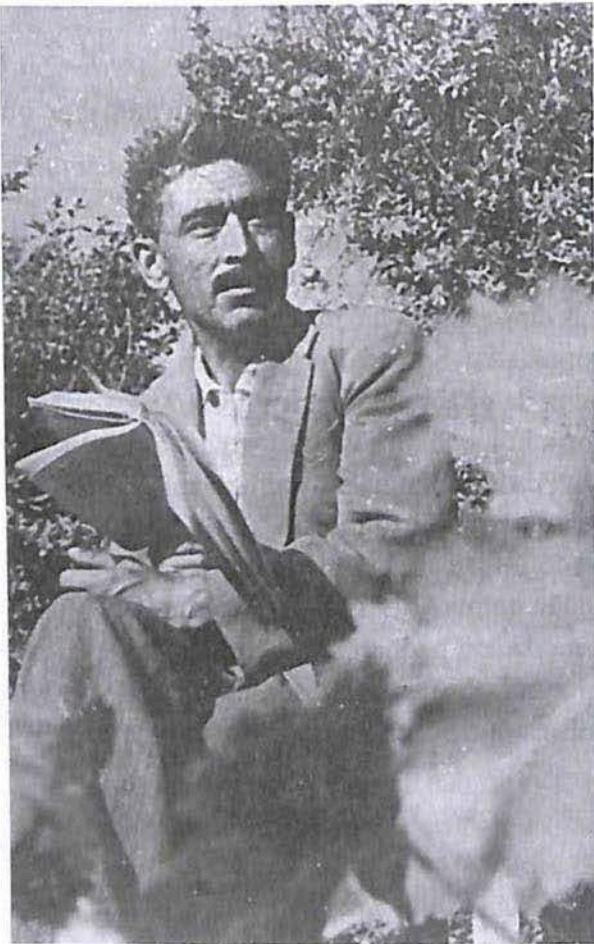
duğumuz qum təpəciyinin üstündə uşaq kimi çalın-çarpaz xətlər çəkdi. Hiss eləyirdim ki, nəşə təsirli bir əhvalat yadına düşüb. Ovcunu qumla doldurub yuxarı qaldırdı. Qum barmaqlarının arasından su kimi şoralanıb yerə töküldü. Gözüm ixtiyarsız olaraq onun boşalmağa olan ovcuna dikilmişdi. Qabarlı əlindəki çalın-çarpaz xətlər ömrünün səhifələri kimi qarşımda açılırdı.

Səməd Vurğunla bir ildə dünyaya gələn bu sadə zəhmət adamı dolanacaq ucundan uşaq yaşlarından işdən yapışib. Cəmi-cümlətən Sabunçudakı beşsinifli məktəbi bitirib. Böyük Vətən müharibəsi başlananda o da silaha sarılıb, müxtəlif cəbhələrdə, od-alov saçan səngərlərdə azgın düşməyə qarşı vuruşub.

– Səməd bütün canlıları çox sevərdi, oğul, – deyib İbrahim əmi fikir-xəyaldan ayıldı. – Fərqi yox idi, onun üçün istər ikiayaqlı olsun, istərsə dörd.

Bir şeyin nəfəsi var, qanı çıxırsa, insan ona qarşı rəhmli olmalıdır, – deyərdi.

... Aybəniz (*S. Vurğunun qızı*), Zivər (*Mehdi Hüseynin qızı*), Mələk (*İbrahim əminin qızı*) kinodan axşam saat 10-da qayıtdılar. Xavər xanım mənə dedi ki, Zivər qorxar, apar onu evlərinə otür. Biz kəsə yolla, pioner düşərgəsinin içilə getdik. Səmədin sevimli bir ov iti vardı – adı Reks idi. İt əl çəkməyib dalıma gəldi. Qayıdanda düşərgə bağının içində iy alıb gözədən itdi. Mən nə qədər çağırdım, geri dönmədi. Evə qayıtdım. Darvazanı açıq qoydum ki, bir azdan harada olsa gəlib çıxar. Gecəyarısı tüfəng səsi eşidib oyandım. Xeyli axtardım, çağırdım, it yoxa

çıxmışdı. Sakitlikdə dayanıb dinşədim. Zəif və yazıq it zingiltisi eşidib yola çıxdım. Gördüm yaralı Reks zorla evə tərəf sürünür. Al qana bulaşmış it evə çatmamış öldü. Öyrəndim ki, Reksi düşərgənin gözetçisi Abbas kişi vurub. Milisə zəng elədim. Səməd o gecə bağda yox idi. Düzü, bunun nəylə qurtaracağını bilmirdim. Güclü ov həvəskarları olanlar belə bir yaxşı itin qədər qiymətini yaxşı bilirlər. Bərk həyəcan keçirirdim. Səməd Reksi çox sevirdi. Günortaüstü gəlib çıxdı. İtin öldürülməsini deyəndə qanı qaraldı. Bir azdan milis işçisi də gəldi ki, mənə rəis göndərib, deyir nə ölçü lazımdırsa götürək; iti vuran cərimələmək, həbs etmək olar.

Səməd milis işçisini yanına çağırıb:

– Get, – dedi, – rəisinə de ki, it ölüb, amma dalınca ağlayanı yoxdur. Şübhəsiz ki, onu vuran Abbas kişinin balaları var, o tutulsa dalınca ağlayarlar. Abbas canavar bilib vurub. İbrahim də uşaqlıq eləyib sizə zəng vurmaqda. Heç bir ölçü-zad lazım deyil. Çıx get...

– İbrahim əmi, heç bağda-bağçada gözəndə şeir oxumağının şahidi olmusunuzmu?

– Olmuşam, – dedi, – dönə-dönə. Amma biri lap yaxşı yadımda qalıb. Min doqquz yüz qırx yeddinci ildə London səfərindən yenidən qayıtmışdı. Bütün günü bağda gəzib-dolanırdı, hiss eləyirdim ki, nəşə narahatdı, darıxır.

– Nə olub, – dedim, – ay Səməd, yaman fikirlisən?

– Eh, a İbrahim, yaman qərubsəmişəm Muğan, Mil çölləri üçün. O getdiyim yerlər bir yer deyildi, – dedi, – orda:

*Muğan çöllərində ceyran qaçmayır;
Turaç pırıldayıb koldan uçmayır;
Başımın üstündən durna keçməyir;
Mənsiz pərişandı Muğan çölləri.*

Gur, alovlu səsilə bədahətən bu bəndi oxudu. Arabir bağda-bağçada rəhmətliyin bu sözlərini zümzümə eləyirəm. Uşaqlar onun kitablarında bu sözləri dönə-dönə axtarıblar, deyirlər kitabına düşməyib. Dedim tapsaydılar hamısını əzbərləyərdim.

Bağda işləməkdən xüsusi zövq alan Səməd Vurğun yorulmuş deməzmiş. Ovdan qayıdanda ceyran, cüyür balası gətirib İbrahim əmiyə verəmiş ki, qoy qapı-bacadan heyvan səsi, bərəkət ətri gəlsin.

– Bazardan iki qoyun alıb gətirmişdi. Beş il saxladım. Artıb on səkkiz baş oldu. Bir gün:

– Ay Səməd, – dedim, – mən sənə bağbanınam, yoxsa çobanın? .

– Bilirəm, – dedi, – nəyə işarə vurursan. Sabah bir maşın tutacam. Apar ver Qazaxda Kamala, Məhəmmədə. Dayı uşaqları kasıbdı, qoy dolansınlar.

Əli bərəkətli idi rəhmətliyin, kimə nə verirdi, biri beş olurdu. Min doqquz yüz qırx yeddinci ilin payızında:

– Ay Səməd, – dedim, – mənə beş yüz manat pul ver, bağda kartof əkəcəm.

– Pul istəyirsən verim, amma bu qumda kartof bitərmə? Onun məskəni Gədəbəydir.

– Neynirsən, işin yoxdu, – dedim, – mən bitirəcəm.

Xeyli kartof əkdim. Yazı, yayı ailəlikcə nə qədər işlətdikcə qurtarmadı. Bir gün Kislovodskaya gəldi. Dedim:

– Ay Səməd, bu kartofu istilər xarab eləyəcək, bilmirəm, nə eləyim?

– Əgər yeyib qurtara bilmirsənsə apar sat, gələndə sənə bir inək alacam.

Qayıdanda bir inək aldı. Nəslə hələ də bizim qapıda davam eləyir...

İndi həyatda nə Səməd Vurğun var, nə də İbrahim əmi. Amma hər ikisi öz qabiliyyətinə, əməyinə münasib yer üzündə əvəzsiz yadigar qoyub. Biri ölməz poeziyasını, qeyri-adi insanlığını, biri də yamyaşıl, solmaz abidəsini. Kaş, hərə dünyadan köçəndə belə bir nişanəsilə köçəydi. Yaşayan, yaradan-quran insanın zəhmətinin heç vaxt itmədiyini Səməd Vurğun öz poeziya dililə gözəl mənalandırıb:

*Dostlar, bəllidir ki, qoca dünyada,
Yerin nəfəsilə yaşayırıq biz.
Heç kəsin zəhməti getməyir bada,
Yaratmaq əsridir bizim əsrimiz.*

14 yanvar, 1980

ARXASIZA ARXA OL Kİ...

(Sənədli hekayə)

Səməd Vurğunun dediyi bir hikmətli bənd xalq arasında çox geniş yayılıb. Arxasız, köməksiz adamdan söhbət düşəndə bu hikmət çox tez-tez işlənir. Bu zərb-məsələ dönmüş kəlamı harda, kimə deyib Səməd Vurğun?

Artıq otuz ilə yaxındı ki, bu hikmətin yaranma tarixini hərə bir cür yozub danışır:

*Arxalıya arxa olma,
Deyərlər ki, yamaqsan.
Arxasıza arxa ol ki,
Desinlər ki, dayaqsan.*

Vurğunun xatirə cıdırı ilə oba-oba, kənd-kənd gəzdikcə çox adam mənə bu əhvalatı qol-qabırğasını sındıra-sındıra danışmışdı.

... Mən illərlə axtardığım adamı tapmışdım. O, mənə ilk baxışdaca tanış gəldi – Azərbaycan Dövlət Universitetinin müəllimi, iqtisad elmləri doktoru, professor Adil Qasımov.

Demək tələbə vaxtı onu universitet auditoriyalarında görmüşəm. Görəsən, Adil müəllim indiyədək niyə susurmuş?

Şairin altmış və yetmiş illik yubileylərində ulu sənətkarı uzaqdan görənlər də xatirə yazmağı, danışmağı üzlərinə fəxr biliblər, ondan mənəvi zövq alıblar. Söhbətimizin yekununa yaxın bu sualın da cavabını tapdım. Adil müəllimin təbiətindəki utancaqlıq və təvəzükərlilik susdurubmuş indiyədək.

* * *

Sevinc insan qəlbinin möcüzəli bir haldır. Bu anlarda ətrafda nə varsa adama xoş gəlir, qeyri-adi görünür: tanımadığın adamı belə mehribanlıqla süzür, onu səmimiyyətlə, nəzakətlə dindirib-danışdırırsan.

Adilin uşaqlıqda sevinc payı az olsa da, orta məktəbdə, universitet illərində bu ona çox qismət olmuşdu. Bütün illəri əla oxuyan Adil 1953- cü ildə universitetin tarix fakültəsinin siyasi iqtisad qrupunu da əla bitirdi. Həmin ili də onu universitetin elmi şurasının qərarı ilə aspiranturaya göndərdilər.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının iqtisadiyyat bölməsində bir yer üçün altı nəfər ərizə vermişdi. Müsabiqədə altı nəfər arasında təkə Adil ən yüksək bal toplamağa nail oldu. Ümumi qaydaya görə qalib kimi o bir yeri də Adil Qasimov tutmalı idi. Amma 1954-cü ilin noyabrında Akademiyanın iqtisadiyyat bölməsinin elmi şurası Adili o bir yerə təsdiq eləməkdən imtina etdi. Ona dedilər ki, guya bu yer heç yox imiş, qəzetdə də elan səhvən verilib. Cəmi bir neçə ay qabaqkı sevinci alt-üst olan Adil bilmədi neyləsin, kimə müraciət etsin. Bütün günü qəlbi qəmlə dolu fikirli gəzdi. Dərdini deməyə, ürəyini açmağa bir adam tapmadı. “Bu da mənim arzularım, bu da anama verdim sevinc xəbərinin sonu. Yazıq arvad borc-xərc eləyib aldığı toğlunu ayağımın altında qurban kəsdi”.

O, anasının əl-ayağa düşməyini, uzaq-yaxın qohumları yığib olub-qalanından düzəltdiyi balaca məclisi xatırladıqca xəcalət tərindən od tutub yanırdı. Durub-oturub bircə oğlunu öpüb qucaqlayan anası Həcər ürəkdən “Allah, sənə min şükür, bircə balamın işi avand oldu, bunu hamıya qismət elə, ay gözəgörünməz” – deməyi Adilin qəlbinin bütün guşələrini sızlatdı. Böyük şəhərdə, qərib eldə dərdini deməyə, kömək istəməyə adam tapmadı. Nə bir qohumu, nə də bir həyanı vardı, bu boyda şəhərdə. Universitet yoldaşlarının hamısı təyinatla rayonlara göndərilmişdi. Arxasız, köməksiz olduğuna görə özünü danlayır, bəxtindən küsürdü. Bir müdrik atalar sözünün həqiqət olduğunu sanki indi dərk edib, anlayırdı. “Yetimə ay da qaradı, gün də”.

Qaranlıq qovuşanda yataqxanaya qayıtdı. Qalmağa yeri, ev kirayələməyə pulu olmadığından hələ də yataqxanada yaşayırdı. İçəri girən kimi anasına oxşayan xidmətçi Sona xalanı gördü. Salamlaşıb, kirmişcə otağına getdi. “Bunların da yanında biabır oldum” – deyər fikirləşən Adil iyirmi gün əvvəl aspiranturaya qəbul olunduğuna görə komendanta və xidmətçilərə şirni də paylamışdı.

Soyunmadan yerinə uzandı. Qollarını boynunun ardında çarpazladı. Elə bil keyləşmişdi. Nə düşündüyünü də bilmirdi. “Axı, mən prezident Musa Əliyevin qəbulunda oldum. Əgər doğrudan da bu yer olmasaydı, prezident məni təbrik eləməzdi. İmtahana buraxılmaq üçün sənədimə qol çəkib mənə uğur arzulamazdı. Elə onda deyərdi ki, oğul, belə şey yoxdu. Səhv olaraq elan verilib. Bəlkə yenidən onun qəbuluna gedim. Yox, onun qəbuluna düşənə qədər vaxt da keçər. Ötən dəfə hələ özü məni təbrikə çağırırmışdı, yenə düz on gündən çox gedib-gəldim. Bəs, nə edim, qayıdıb kəndəmi gedim, nə üzlə, bir

də ki, mənə ilin, günün bu vaxtı kim dərs verəcək, göndərişim, heç nəyim də yoxdu. Bəs anam?..”.

Adil hələ bir yaşında olanda ərinə itirən Həcər xala həyatda çox əziyyətlər çəkmişdi. Müharibə illərində kipriyi ilə od götürmüşdü. Kişilərin əvəzinə yer əkib, taxıl yığan ana gecələr yuxusuz, gündüzlər dincsiz olmuşdu. Min bir zillətlə hana toxuyub əlinə qəpik-quruş toplayan ana bircə Adilini böyütmüşdü. Böyütmüşdü ki, gözünün ağı-qarası bircə oğlu ona həyatda dayaq olsun. Oxutmuşdu ki, elinin, obasının fəxri olsun, xalqına gərək olsun. Anaya elə gəlirdi ki, oğlunun işini uğurlu edən, onu min bir bələdan hifz edib qoruyan, pillə-pillə ucaldan onun xeyir-duasıdır. Bu inam ana varlığında böyük bir sərkərdə idi. Qəlbinin bütün guşələrini, ayazdan bozarmış, gündən yanmış üzünü belə işıqlandırdı ana inamı. Ana oğluna güvənirdi, inamına bel bağlayırdı.

Bütün gecəni qan-tər içində sayıqlayan, dəfələrlə durub yerinin içində oturan Adil heç bir çıxış yolu tapa bilmirdi. Səhərişi ağlına gələn qəfil fikir ümitsiz də olsa, onu şairin yanına gətirdi. Dəfələrlə gəlib qapının yanından ürkək-ürkək ötdü. Cəsarət eləmədi içəri girməyə. Nahardan xeyli sonra tərəddüdlü addımlarla katibənin otağına girdi.

Qəbulda altı-yeddi nəfər gözləyirdi. Yaxşı ki, katibə heç kəsin ad-familiyasını və nə üçün qəbula gəldiyini soruşmurdu. Sağ tərəfdə, asılqanın yanındakı boş yerdə oturdu. Böyük pəncərədən günbatan tərəfdə səmanın bir parçası görünürdü. Qüruba enmiş günəşin qızılı şüası yolun o tərəfindəki pəncərələrdə od tutub yanırdı. Nəhayətsiz dənizə bənzəyən səmadan Adil gözünü çəkə bilmirdi. Mavi göyün ümman dərinliyinə baxdıqca xəyal onu Qarabağdakı doğma kəndinə, azad, geniş çöllərinə aparırdı. Qayıdanda anasının yalvara-yalvara yola salmasını, toyuq-cücəni satıb ona xərclik verməsini xatırlayıb yenidən kövrəldi. “Dərsindən muğayat ol, gözümün işığı, yemək- içməyinə korluq vermə. Daş da daşımalı olsam, sənə əlimdən gələn köməyi əsirgəməmə. Bir də Allaha şükür, nə olub, hər şeyimiz var. Amandı, bircə sən oxumağından qalma”.

“Ana, pul özünə lazım olardı. Mənim varımdı, yay təqaüdümü hələ xərcləyib qurtarmamışam...”.

– Qızım, orda yenə adam varmı, daha gələn yoxdu ki?..

Qız iri ayna qarşısında kürəyinə tökülən saçlarına sığal verirdi. Düz, yaraşıqlı çənəsini dik tutub bir çimdik pambığı ağ, balaca qutuya batırır, bir rəssam məharətilə buxağına, çənəsinin yanlarına çəkirdi. Göz qapaqlarını aralayıb güzgüyə lap yaxın durdu. Qara, yoğun karandaşı kipriklərində gəzdirdi. Sonra dodaqlarına qan kimi qırmızı rəng çəkdi. Balaca çantasını açıb darağını içinə qoydu. Gecdən-gec şairin təkrar etdiyi suala cavab verdi.

– Xeyr hamı... – Birdən diksinmiş kimi yerindən duran Adilə baxdı, ani sükutdan sonra əlavə etdi. – Bir uşaq... bir oğlan da var. – İri, qəşəng gözləri təəccüblə açılan bəstəboy qız sanki deyirdi ki, sən haçan, hardan gəldin, mən görmədim?

Böyük qapının bir tayı açıq idi. Ayaq üstə duran Səməd Vurğun sol əlindəki qovluğu stolun üstünə qoydu. Hiss olunurdu ki, getməyə hazırlaşır. O, “Kazbek”inə bir qullab vurdu. Qatı dumana bənzəyən tüstü onun sifəti bərabərində qıvrılırdı. Şair sol əlilə dumanı qovub çəkinə-çəkinə qapı ağzında dayanan oğlana:

– Gəl içəri, a bala, – dedi, – gəl, çəkinmə, gəl görüm, kimsən?

Adil özünü təqdim elədi. Başına gələn əhvalatı təfəsilatı ilə danışmaq susdu. Onu ayaq üstə dinləyən şair ağır, ehtiyatlı addımlarla yenidən stolun arxasına keçdi. Oturub telefonu azca özünə tərəf çəkdi. Bərk yorğun olduğu hərəkətlərindən, üz-gözündən aydın hiss olunurdu.

– Musa, burda mənim yanımda bir oğlan var. “Kapital”ı, izafi dəyəri əzbər bilir. Əla alıb bu oğlan. – üzünü dəstəkdən aralayıb:

– Adın nədi, a bala? – Adil Qasimov – dedi. – Sonra Səməd dəstəyə

– Nəse anlaşılmazlıq olub onu aspiranturaya qəbul eləməyiblər. Onda prezidium adından qərarın layihəsini hazırlayaq.

Dəstəyi yerinə qoyan şair xoş təbəssümlə gülümsündü. Üzünü Adilə tutub:

– Bəxtli oğlansan, – dedi, – görünür anan namaz üstə imiş. Hər saat yerində tapılmayan prezident də bəxtindən cavab verdi, həm də işini düzəltdi. Razılıq aldıq. Bax, gör qız getməyib ki...

Şair katibəyə göstəriş verdi ki, prezidiuma qərar layihəsi hazırlasın. Layihəyə birinci özü qol çəkdi. Üzünü Adilə tutub, layihəni ona verdi.

– İndi qalır üç nəfər. Elmi katib Həsən Əliyev, prezident Musa Əliyev, bir də Mustafa bəy Topçubaşov – bunları tapıb qol çəkdirə bilərsənmi? Prezidentin razılığı var. Qorxma, ürəkli ol, işin düzəlib, – deyib ona uğur arzuladı.

Səhəri Adilənin ürək döyüntüsü ilə təqdim etdiyi sənədə akademik Həsən

Əliyev də, Musa Əliyev də qol çəkdi. Lakin Mustafa bəy Topçubaşov qol çəkməkdən imtina edib dedi ki, bu düzgün deyil, qoy bu məsələ akademiyanın prezidiumunda həll olunsun.

Adil ikinci dəfə şairə pənah gətirdi. Topçubaşovdan başqa hamıya qol çəkdiydini bildirdi. Səməd Vurğun dərhal dəstəyi götürüb Mustafa bəyə zəng vurdu. Nəzakət və qayğı ilə:

– Eşitdim, – dedi, – xalq təsərrüfatında böyük əhəmiyyət kəsb edən bir ixtiran müvəffəqiyyətlə keçib, təbrik edirəm. Bəs, o bizim işçi nə oldu? Hə, lap yaxşı, çox gözəl, təşəkkür edirəm. – Xoş xəbərdən iri, ağıllı gözləri gülümsəyən Səməd Vurğun, – Mustafa bəy, sənənin yanına aspiranturaya qəbul üçün bir oğlan gəlmişdimi? – Azacıq onu dinlədikdən sonra, – bu yazıq oğlanın nə günahı var, onu naümid, kor-peşman qaytarıbsan. Böyük bir ümidlə imtahan verib, üzü də “əla” alıb. Yiyəsiz oğlandı. Nə olsun ki, bir azca boyu balacadı. – Ərklə gülümsünüb:

– Sən bir bundakı Marksın “Kapital”ına, elmə olan həvəyə bax. Nami-zəddiliyini də elə-belə adam verməyib. Hamımızın yaxşı tapdığı Həsən Dadaşov, hansı ki, onun siyasi-iqtisad sahəsindəki gələcək fəaliyyətinə böyük ümid bəsləyir. Özün məndən yaxşı bilirsən, professor Həsən Dadaşov bu sahədə böyük nüfuza malik nəzəriyyəçi alimdir. O, hər yoldan ötənə siyasi-iqtisadın ağır, lay qapılarını açıb içəri girməyi məsləhət bilməz.

Şair telefonla xeyli söhbət etdi. Gah zarafatla, gah da ciddi bir rəsmiyyətlə Mustafa bəyi dilə tutdusa, mümkün olmadı. Bir neçə dəqiqə bundan əvvəl gülən gözlərinə kədər buludu çükdü. Xoş simasının hirsdən yavaş-yavaş qaraldığını hiss edən Adil ürəyində özünü danladı:

“Kaş gəlməyəydim. Kefi necə də yaxşı idi. Səhər-səhər kişinin qanını qaraltdım. Mənim ucbatımdan neçə illik dostunu da itirəcək”.

Qanı qaralıb, dilxor olmuş Səməd Vurğun dəstəyi yerinə qoydu. Dərindən bir ah çəkib alnını övkələdi. Dinmədən, intizarla başaşağı dayanan, xoş xəbər gözləyən Adilə baxdı. Onun yoxsul geyimi ürəyinin başını göynətdi. Nədənsə, Adilin geyimi də, boy-buxunu da ona ilk gəncliyini xatırlatdı. Ona baxa-baxa düşünürdü: “Nə gözəl istedadı var, ən başlıcası zəhmətdən qorxmur. Çətin bir sahə olan siyasi-iqtisadi necə də gözəl bilir, adam qibtə edir. Bu fundamental elmə gör nə böyük həvəsi var. Oxumaq üçün sanki alışıb-yanır. İndi buna yer yoxdu. Demək, bunun qol-qanadını qırıb şikəst eləyirik. Bir də, bu sahədə mütəxəssisə ehtiyacımız ola-ola onu qapıdan qovuruq. Çünki birisinin gül

balası müsabiqədən keçməyib, “əla” qiymət ala bilməyib. Ona görə də bu bir yeri ixtisara salmaq istəyirlər”.

Papirosu dalbadal çəkdikcə balaca otaqda qatı tüstü burulğanı artırdı. O, ayağa durdu. Əlini kəmərinə yerinə qoyub Adilə yaxın gəldi. Kədərlə gülümsünüb, bir ata ərkilə onun çiyninə toxundu:

– Komsomol, – dedi, – onun gənclərə belə müraciət eləməkdən xoşu gəlirdi. Bu ifadə onda iyirminci illərdə kəndlərdə gedən sinfi mübarizə günlərindən qalmışdı. Bu illərdə o, komsomol yoldaşları ilə çox imtahanlardan çıxmışdı, çox oddan-alovdan keçmişdi. – Həftənin beşinci günü Akademiyanın Rəyasət heyətinin iclası olacaq. Saat ikidə mütləq burda ol. Səni bəlkə də elə oradaca yenidən imtahana çəkməli olduq. Qoxmursan ki?

Adil inamla dedi ki, yox, qorxmuram... Səməd Vurğun gülümsündü.

– Afərin, bax, həmişə belə cəsarətli ol. İnsan ki, biliyinə, gücünə inandı, ona zaval yoxdur...

Şairin fikrincə insanın zahirə görkəmindən daxilini hiss edib görmək olurdu. O, bu məqsədlə də Adili Rəyasət heyətinin üzvlərinə göstərmək istəyirdi. Səməd Vurğun tam əmin idi ki, belə bir mötəbər elmi məclisə daxil olan Adil özünün bu sahəyə layiq olduğunu sübut edəcək. O, böyük bir ümidlə inanırdı ki, bu adi kəndli balası öz yüksək biliyi ilə bütün Rəyasət heyətinin üzvlərini şəkk-şübhədən qurtarıb, onun üzünü ağ edəcək. Səməd Vurğun Adillə görüşündə onun ictimai həyata baxışını, biliyini yoxlayıb öyrənmişdi. Ona görə də belə inamla, bu kimsəsiz oğlana himayədarlıq edirdi.

Adilin intizarla gözlədiyi gün gəlib çatdı. Üç saata yaxın çəkən iclas vaxtını o, foyədə ürəyi uçuna-uçuna gəzindi, gözü qapıda qaldı, qulağı səsdə. Amma onu içəri çağırmadılar. Bir azdan hamı ikibir-üçbir çıxdı. İlk çıxan onun keçmiş müəllimi, professor Əlövsət Quliyev oldu. İlk “zərbəni” də Adil ondan aldı. O, Adili görüb dedi:

– Adil, bəxtin gətirmədi, səni yenə də təsdiq eləmədilər.

Professor Məmməd Qaziyev də Adilə universitetdə dərs demişdi. Tərbiyəli, əlaçı tələbə kimi onun xətrini çox istəyirdi. Yaxınlaşıb canıyananlıqla ona təskinlik verdi.

– Adil, – dedi, – Səməd Vurğun sənin üçün çox çalışdı. Təəssüf ki, Topçubaşovun inadkarlığı qoymadı. Fikir eləmə, ona da Səməd Vurğun deyərlər, mənə belə qoymaz bu işi...

Hamı çıxıb getdi. Adil nə qədər göz gəzdirib axtardısa, Səməd Vurğun

görə bilmədi. Foye boşaldı, orda heç kəs qalmadı. Yüyürə-yüyürə bayıra çıxdı. Çöldə, qapının yanında iki nəfər tamam başqa mətləbdən danışdı. Kimi taksiyə minir, kimi də xidmət maşınında evinə, və iş yerinə tələsirdi. Adil geri qayıdıb Səməd Vurğunun otağına gəldi. Qapı taybatay açıq idi. Nə şair vardı, nə də katibəsi. Yenidən üçüncü mərtəbəyə – iclas salonuna qayıdan Adil kədərli bir səhnə ilə üzbəüz gəldi. Ona böyük ümidlər verən Səməd Vurğun tək-tənha oturmuşdu. Sol əlini alına dayayıb fikrə getmişdi. “Kazbek”in burula-burula yuxarı qalxan tüstüsü pəncərədən düşən günəş işığında liflənmiş pambıq kimi uzanırdı. Adilin ümidini qırmamaq üçün, bəlkə xəcalətindən onun üzünə çıxma bilmirdi. Onu belə görmək Adilə ağır gəldi. Sarsıldı. Ürəyinin başı göynədi. Başa düşdü ki, şair onun üzünə çıxma bilmir. Dayandığı yerdə quruyub qaldı, ayağının ucunda asta, ehtiyatlı addımlarla geri qayıtdı. Pilləkənləri sürətlə düşüb uzaqlaşdı. O gecə səhərə qədər göz yaşını saxlaya bilmədi...

Üç gün sonra yaxın dostu Müzəffər İmanova rast gəldi. Dərdini, başına gələn macəranı ona danışdı. Dostunun məsləhətilə yenidən şairin görüşünə gəldi. Səməd Vurğun onu köhnə dost kimi gülürüzlə qarşıladı. Yerindən durub ona yaxınlaşdı. Boynunu qucaqladı.

– Komsomol, qaçaq düşmüşsən, balam, hardasan? Nə zəng eləyirsən, nə gəlirsən, nə də ünvan qoymusan ki, bir sənə qonaq gələk. İş bir balaca düzəltmişik. Sən belə elə, get, sabah səhər on birdə iqtisadiyyat bölməsinin müdiri Nikolay Safonovu, bir də professor Əliqulu Fərəcovu çağır gəlsin bura, mənim yanıma. Amma komsomol, mütləq gətir ha, birdən başısoyuqluq eləyər-sən gətirməzsən. Gözləyəcəm...

Səhərisi Səməd Vurğun Nikolay Safonov və Əliqulu Fərəcova dedi ki, heç insafımı, altı nəfərdən biri “əla” qiymət alıb, siz də onu qəbul etmək istəmirsiniz? Bu qarabalanın taleyini həll etmək lazımdır. Gedin, elmi şüuranın adından qərar çıxarıb Adil Abbas oğlu Qasımovun aspiranturaya qəbul olunması haqqında həmin qərarı akademiyanın prezidiumuna təqdim edin. Bu, Adilin daxil olmağına yeganə hüquqi qayda olacaq.

1954-cü il dekabrın 31-də Akademiyanın Rəyasət heyəti həmin qərarı təsdiq elədi. Bu dəfə Səməd Vurğun məsələni elə qurmuşdu ki, Mustafa bəy Topçubaşovun imzasına ehtiyac qalmamışdı. O, Adillə bərabər imtahan verən altı nəfərdən biri – müsabiqədən keçməyən nəvəsini də götürüb kurorta getmişdi. Adili aspiranturaya qəbul edib Moskvaya təsdiqə göndərdilər.

Səməd Vurğun Soçidə, 1950-ci il.

Söhbətimiz bu yerə çatanda Adil müəllim:

– Nəhayət, Moskvadan da təsdiqim gəldi, mən aspiranturaya daxil oldum, – deyib ürək dolusu köks ötürdü.

Qeyri-ixtiyari olaraq mən də dərinə nəfəs alıb: “Allaha min şükür” – dedim. Onun başına gələn bu “macərə” mənə də sarsıtmışdı. Fikirləşdim ki, əgər Səməd Vurğun olmasaydı, Adil müəllimin ixtisasına məhəbbət odu qəlbində sönüb məhv olardı. Bütün varlığı ilə sevdiyi siyasi-iqtisad aləminə bəlkə də həsrət qalardı. Tamamilə başqa cığıra düşərdi. Nə ondan çox monoqrafiyanın müəllifi olardı, nə də universitetin hörmətli-izzətli müəllimi. Elə burdaca Aleksandr Fadeyevin müdrikcəsinə dediyi

kəlamları məndən əvvəl Adil müəllim xatırladı:

“... Həyatımızda ən böyük səadətdir və nə yaxşı ki, bu dünyada Səməd Vurğun var...”.

Üz-gözündən sözlü adama oxşayan Adil müəllim əlində oynatdığı qələmi qeyd dəftərçəmə tuşlayıb dedi:

– Bayaq professor Məmməd Qazıyevin sözlərini qeyd elədinizmi?

– Bəli, – dedim, – yazmışam.

– Zəhmət olmasa, onu oxuyun, görüm olduğu kimi yazmışınızımı? Mən professor Məmməd Qazıyevin Adilə dediyi sözləri yenidən oxudum.

“–Adil, Səməd Vurğun sənə üçün çox çalışdı. Lakin Mustafa bəyin inadkarlığı qoymadı. Fikir eləmə, ona da Səməd Vurğun deyərlər. Məncə belə qoymaz qalsın”.

– Bax, elə bu sözlər mənə bir daha Səməd Vurğunun yanına qayıtdı. Mən bir daha inandım ki, o, həqiqətən arxasızların, yetimlərin pənahıdır. Heç ya-

dımdan çıxmaz, bu hadisədən təqribən iki ay keçmişdi. Bir dəfə akademiya gəlirdim, qapının yanında Səməd Vurğunla rastlaşdım. O, mənə doğma balası kimi səmimi qarşıladı. Ayağımdakı köhnə ayaqqabıya, əynimdəki nimdaş göy mahud geyimimə baxıb:

– A bala, – dedi, – təsdiq olunandan sonra təqaüd alırsanmı?

– Alıram, – dedim, – Səməd müəllim, çox sağ olun, vəziyyətim lap yaxşıdır, iki ayı birdən verdilər.

Amma əslində almırdım, hələ bir qəpik də verməmişdilər. Fikirləşdim ki, deyərəm almıram, birdən kiməsə ağız açar, sözü yerə düşər, qanı qaralar. Onsuz da mənim üçün o qədər əziyyət çəkmişdi ki, qıymadım onu yenidən narahat eləməyə. Səməd Vurğun fikirli-fikirli üzümə baxıb:

– Onda gedək, – dedi, qoluma girib mənə öz kabinetinə apardı. Asta, ağır addımlarla keçib yerində oturdu. Əlilə mənə də oturmaq işarəsi verdi. Dəstəyi götürüb harasa zəng elədi.

– Mustafa bəy, – dedi, – həmişə işdə-gücdə, istirahətin necə keçdi? Lap yaxşı, əla. Mənim də sənə şad bir xəbərim var. Bilmirəm, xəbərin oldumu, bizim balacaboy, qarabağlı balası Adil də aspiranturaya qəbul olundu. Siyasi-iqtisadın... Bəli, bəli, professor Həsən Dadaşovun o günü Rəyasət heyətinin iclasında dediyi sözləri sənə də çatdırmaq istəyirəm:

“Yoldaşlar, mən bu oğlanın, Adilin hansı obadan, hansı ailədən çıxdığını bilmirəm. Yalnız bircə şeyi bilirəm ki, Adil bizim siyasi-iqtisad üçün lazımdır”. Mustafa bəy, vallah, sən onun vəziyyətini başa düşə bilməzsən. Axı, hardan da biləsən ey... Çətinliyi ondadı ki... – mənim üst-başına baxıb, – sənənlə onun arasında dibigörünməz, qaranlıq bir uçurum var. Eşit, gör nə deyirəm, Mustafa bəy:

Arxalıya arxa olma,

Deyərlər ki, yamaqsan.

Arxasıza arxa ol ki,

Desinlər ki, dayaqsan!..

Bu hikmətli bənd o zaman yarandı.

QƏRİBƏ TƏSADÜF

(sənədli hekayə)

Dörd nəfər idik. Dörd dost. Qubaya gedirdik. Mən Vurğunun dostları, tanışları ilə görüşməyə gedirdim. Onlar da vacib iş dalınca. Sürücü dostumuz tez-tez sürəti artırır. Dan qırovundan yerə narın yağış düşmüşdü. Payızın dumanı, çiskini ətrafa qatı pərdə çəkmişdi. Maşının işığı düşən yoldan başqa heç nəyi görmək mümkün deyildi. Qarşıda yol gözgü kimi parıldaıyır. Odur ki, hamı sürücüyə ehtiyatla sürməyi tövsiyə edirdi. Sürücü dostumuz isə:

– Balam, – deyirdi, – mən sizə görə sürəti artırıram. Hamımızın işi idarə müdirlərindən asılıdır, tez çataq ki, onları səhər-səhər idarədə tapaq. Bu saat işin qızğın vaxtıdır, idarə müdirlərinin də xasiyyətinə mən bələdəm. Səhər tezdən gəlib idarəyə baş çək, sonra sahəyə gedirlər. İndi oğulsan onları tap, görüm hansı sahədə, hansı briqadadadır.

Dostlarımızdan biri inamla dedi:

– Eh, o iş ki, bizim qismətimizdə var, bizə tuş gələcək. Tələsməyin xeyri yoxdur.

Səhər saat səkkizin yarısında Siyəzəni keçdik. Dəvəçiyə çathaçatda sürücü sürəti azaldıb narahatçılıqla:

– Deyəsən, maşın bizi yolda qoyacaq, nəse artıq səs hiss edirəm, – deyib Dəvəçinin girəcəyində maşını saxladı, yan-yörəsinə hərləndi, mühərrikin qapağını qaldırdı, heç nə tapmadı. Bikef halda yenidən maşına oturdu. Bu dəfə nə qədər elədisə maşın işə düşmədi. Düşüb itələdik də, yenə işə düşmədi. İkimərtəbəli ağ bir evin bərabərində “öldürsən də, tərənəmərəm” – deyib durdu. Sürücü dostumuz nə qədər əlləşdi, ora-burasını qurdaladı maşın işə düşmədi ki, düşmədi. Elə bil yüz iyirmi kilometrlik yolu quş kimi sözüb gələn bu maşın deyildi. Maşın üzə dayanmışdı. Baş çıxan da, çıxmayan da əyilib maşının mühərrikinə baxırdı. Birdən səs eşidib dördümüz də başımızı qaldırdıq. Yanımızda 29–30 yaşında çavan bir oğlan dayanmışdı. O, ədəb-ərkanla bizimlə salamlaşdı.

– Maşına nə olub? – deyərək qayğıkeşliklə soruşdu. Dilxor sürücü acıqlı-acıqlı:

– Vallah, özümüzün də başımız çıxmır. Birdən-birə namərdlik eləyib sön-

dü. Bizi yarıyolda qoydu.

– İcazə verirsinizmi mən də baxım, – deyərək soruşub gülümsündü.

Sonra:

– Sürücü oğluyam, – dedi, – az-çox maşından başım çıxır.

Sürücü bir-iki hissənin adını çəkdi. Onlardan şübhələndiyini bildirdi.

Oğlan inamla:

– Narahat olmayın, bu saat, bu “xəstəyə” baş çəkərik, – deyib pencəyini çıxartdı, ağ köynəyinin qolunu geri qatladı. Sürücünün dedişi hissələrə baxdı. Elektrik naqillərini bir-bir yoxladı. Sonra tramblyoru açıb bequnoku çatlamış görüb, – bu vəziyyətdə əlbəttə, maşın işə düşüb addım atmaz. Hələ sizi bu qədər gətiribsə böyük...

Hamımız pərt olduq. Məyusluqla bir-birimizin özünə baxdıq.

“Günümüz batdı”, – deyib təəssüfləndik. Sürücü dostumuz hirsle:

– Zəhrimara qalasan, səni, təzə maşın olan yerdə, – deyib daha da əsəbiləşdi. – Bizi yaman yerdə axşamlatdı.

Oğlan gülümsünüb:

– Qətiyyənlə əsəbiləşməyin, – dedi, – hər halda bir şey fikirləşərik, – duruxdu, utancaq nəzərlərini sürücüyə dikib, – mən bu evdə yaşayıram, – yolun sağındakı binanı göstərdi – icazə verin, bu sınıq hissəni atama göstərim, bəlkə bu hissədən evdə ehtiyatı var, bəlkə də düzəltmək mümkün oldu...

Oğlan getdi. Biz isə ümitsiz və narahatçılıqla onu gözlədik. On beş dəqiqə keçər-keçməz qayıdıb gəldi.

– Bəxtinizdən evdə varmış, – deyib yenə mehriban, gülər sifəti ilə bizə baxdı. O, tramblyorun içindəki iki boltu açıb bequnoku çıxartdı. Əvəzində təzəsini qoyub yerinə bərkitdi. Sürücü sükan arxasına keçən kimi maşın işə düşdü. Hamımız sevinirdik. Az qalırdı ki, “urra” qışqıraq. Dördümüz də bu qəfil gələn xeyirxah oğlana “sağ ol, qardaş, əlin var olsun” – deyib alqış edirdik. Sürücü sükan arxasından çıxıb oğlanın yanına gəldi. Əski ilə yağlı əlini silən oğlanın döş cibinə pul qoydu.

Bu dəfə oğlanın sifəti ciddiləşdi, cibindən pulu çıxarıb ədəb-ərkanla sürücünün oturacağına atdı. Üzünü ona tutub:

– Ayıb deyilmi, – dedi, – mənə niyə xəcalət verirsiniz, qonaqsınız, hiss edirəm, bərk tələsirsiniz, sizə yaxşı yol...

Biz də söhbətə qarışdıq:

– Yox, olmadı, qardaş, çox sağ ol ki, həm maşınımızı düzəltədin, həm də

ona təzə hissə qoydun, heç olmasa hissənin pulunu götür.

– Yox, yox, mənə biabır eləməyin, odur, atam da narahatdır, eyvandan baxır, gedim deyim ki, düzəldi. Sizə yaxşı yol...

– Yaxşı, əgər pulu götürmürsənsə, onda heç olmasa əməlli başlı tanış olaq, adını de, biz də bilək ki, bu evdə bir dostumuz var.

– Adım Vurğundur. Ünvanım da budur, göz qabağında. Lenin küçəsi, bir nömrəli ev.

Sürücü heyratla:

– Bağışlayın, – dedi – adınız necə oldu?

– Vurğun, – dedi. – Əliyev Vurğun Məmmədli oğlu.

– Qərribə təsadüf, – deyib dördümüz də bir-birimizin özünə baxdıq. Sürücü dostumuzun kefi durulmuşdu. Əlini çiynimə qoyub: – Aha, bu da sənə Səməd Vurğun haqqında fakt. Qardaş, sən axtarışın burdan başladı.

– Nə münasibətlə adını Vurğun qoyublar? Yəqin bir səbəbi var? – deyə mən soruşdum.

*Səməd Vurğun Dəvəçinin Sənəki qoruğunda ovda.
Ovçu dostu gödək Allahyarla birgə.*

– Atam Məmmədli otuz ildən çox Dəvəçi rayon partiya komitəsində sürücü işləyib. Rəhmətlik Səməd Vurğun bizim tərəflərə gələndə həmişə onunla ova gedərmiş. Dost imiş atam böyük şairlə. 1956-cı ildə şairin vaxtsız ölümü atama çox ağır təsir edib. Səməd Vurğunun ölümündən on ay sonra – 1957-ci il martın 7-də mən anadan olanda atam təsəlli üçün adımı Vurğun qoyub.

Ağsaçlı, ucaboşlu, qədd-qaməti düz bir kişi yola çıxan pilləkəni qalxıb bizimlə görüşdü.

– Söhbətiniz nə uzun çəkdi? – deyə ərklə soruşdu. – Maşın düzəldimi, niyə yolda durmusunuz, buyurun, evə keçin...

Məmmədli dayıya təşəkkür etdik. Maşının düzəldilməyi yaddan çıxmışdı. Hamımız oğlunun adını Vurğun qoyana, hələ 1957-ci ildən şairin xatirəsini yaşadana deməyə səmimi söz tapa bilmirdik. Məmmədli dayı söhbətin Səməd Vurğundan getdiyini biləndə kövrəldi. Əlini oğlunun çiyninə qoyub:

– Təsəllim budu, – dedi, – bunun ağrısını alım. Vurğunun adına layiq böyüyür. Orta məktəbi bitirib komsomol putyovkası ilə Tüməndə işləməyə getdi. Surqut tikintisində yaxşı işlədiyinə görə Sverdlovsk Politexnik İnstitutuna oxumağa göndərdilər. İnstitutu əla bitirib, indi Tüməndə mühəndis işləyir, məzuniyyətə gəlib...

– Niyə məhz Vurğun, nə əcəb Səməd qoymadınız oğlunuzun adını?

– Bu sualı mənə verməkdə haqlısan, oğul. Çoxlarından bu sualı eşitmişəm. Fikirləşdim ki, Səməd adlı oğullarımız çoxdu. Vurğun isə bu işıqlı həyata tək gəldi, tək getdi. İstəyirəm Vurğun adını həmişə çağırım, eşidim. Sizi bilmirəm, mənə böyük təsəllidi bu adın bizim evdə çağırılmağı. Bir də mən rəhmətliyə həmişə “Vurğun” deyərdim. Onu bir dəfə də Səməd deyə çağırmağım yadıma gəlmir.

Biz xeyirxah ataya, oğula təşəkkür edib yola düşdük. Dəvəçiyə qədər sözümüz-söhbətimiz bircə şair Vurğundan idi, mühəndis Vurğun da əlavə olundu.

Səməd Vurğun kimi mart ayında dünyaya gələn, ölməz şairin təxəllüsünü ad kimi daşıyan bu qeyrətli, xeyirxah oğulla Məmmədli dayı haqlı olaraq fəxr edir.

4 avqust 1986

PAŞA YADİGARİ

(O İLLƏRİN İŞİĞİNDƏ)

Hörmətli Nəzakət xanım, jurnalınızın 2014-cü il yanvar-fevral sayında məşhur yazıçımız Nahid Hacızadənin aşiq Şəmşir haqqında yazısını oxudum. Yadıma aşıqla görüşüm düşdü.

Mən Kəlbəcərdə olmamışam. Amma hey can atırdım ora getməyə. Aşiq Şəmşir və Səməd Vurğunun görüşünü yazmaq istəyirdim.

1975-ci ilin bərabar günü "Ulduz" jurnalının baş redaktoru, görkəmli şairimiz Əhməd Cəmil mənə dedi ki, Qazaxda gənc aşıqların festivalı keçiriləcək. Sən də get, orada iştirak elə. Münsiflər heyətinin üzvü kimi oraya aşiq Şəmşir də gələcək. Bu xəbər mənə çox sevindirdi...

Üç gün davam edən festivalda aşiq Şəmşirlə bir otağa qaldıq, Səməd Vurğunla görüşündən danışdı. "Paşa yadigarı" adlı sənədli hekayə yazdım. 35 ildən sonra Səməd Vurğunun "Yada sal məni" qoşmasının əlyazmasını axtarıb tapdım. Sonralar - Aşiq Şəmşirin vəfatından sonra bu iki böyük şəxsiyyətin görüşü haqqında çoxlu uydurmalar yazanlar və danışanlar oldu. Hətta bir neçəsi yazdı ki, guya Səməd Vurğunun dəfninə gələn aşiq Şəmşir boş qəbrin yanında durub ağlaya-ağlaya deyib ki, məni dəfn edin, şair hayıfı... Bu uydurmalara indi də M.Füzuli adına Respublika Əlyazmaları İnstitutunun elmi arxivində saxlanan aşiq Şəmşirin Səməd Vurğunun qardaşı Mehrixan Vəkilova yazdığı bir parça məktub sanballı cavab verir. Sənədli hekayəmi və aşiq Şəmşirlə birgə çəkilmiş fotosəkilləri, onun əlyazmasını da "Yada düşdü"nün möhtərəm oxuculara təqdim edirəm. Qoy yalanlar ayaq tutub yeriməsin.

Hörmətlə, YADA DÜŞDÜ / № 6(18) /
Noyabr-dekabr 2014-cü il buraxılışı
Şəmistan Nəzirli

Bir çox məclislərdə demişəm, məqalədə yazmışam, indi də qeyd etməyi lazım bilirəm ki, aşiq Şəmşir az adamlara tanınan zəngin poetik bir aləm idi, onu kəşf eləyən Səməd Vurğun oldu. Aşiq Şəmşir özü də hər yerdə, hər vaxt israr eləyir ki, mənə aşiq kimi, şair kimi aralığa çıxarıb məşhurlaşdıran Səməd Vurğun olmuşdur.

ƏLİ VƏLİYEV

Xalq yazıçısı, "Ulduz" jurnalı,
1976-cı il, №9, səh.24-də

Hörmətli və keş zamanı unudulmaz Mehrixan Vəkilov! Hər şeydən əvvəl, Sizin həmişə kəş-ri-nizə ürəkdən şükür ödəyirəm. Ənanəsiniz ki, bu kəşər öz həyatı bəy-korçuyun bütün həyatınızın təminindən gət-gət arıtmaq mənim ruhumla, gələcəklə və ilahimlə zərurətdir.

Sizin müsbətliyinizə özümə etibar bəy-ləməyimin səbəbi həmişəlik və keş xəbərlər tən-məyəm olmur. Bu bəy-korçə məni bəy-korçəyə-məyinizə xəbərlər zərurətdir və qəy-qəy-korçəyə-məyinizə...

Hörmətli M.X. Vəkilov, hər nəzərdə səbr etmək lazımdır. nə etmək olar... Sizə və bütün ağıllı və zəhmətkeşlərə özüm və gələcəklərimə arzu edirəm.

Hörmətlə

Əhməd Cəmilov.

Nəvablar, 31 may 1956.

№ 27263
12.46/112

kəndlimiz Paşa Salahlıda Səməd Vurğunun “Yada sal məni” qoşmasının əlyazması var, məni təəccüb bürüdü. Amma bürüzə vermədim. İstəmədim heyranımı kimsə bilsin.

Respublikanı ağzına almış bir yalan otuz beş ilə yaxın idi ayaq tutub “yeriyirdi”. Guya Səməd Vurğun “Yada sal məni” qoşmasını kağız tapmadığından “Kazbek” qutusunun üstünə yazıb. Həmin “Kazbek” qutusu da sehrli xalça olub göylərdə gəzirdi, heç kimin əlinə düşmürdü. Kimi deyirdi Kəlbəcərin o vaxtkı katibi Səfər Verdiyevdədir, kimi də deyirdi aşiq Şəmşirdədir, bir başqası isə kəlbəcərli sürücüdə həmin əlyazmanı görüb, oxuduğunu inadla bildirirdi. O vaxt Paşa Salahlının soragını əvvəl Kəlbəcərdən, Bərdədən, sonra da Tovuzdan aldım və nəhayət 1990-cı ilin noyabrında Qazaxda görüşdük.

İlk görüşümüzə o, nə danışdısa eşitmirdim. Düzü, mənə qərribə gəlirdi. Fikrimdə, beynimdə, özümün illərlə yaşatdığım düşüncələrim danışdı. Bu, doğrudanmı qoşmaları, şeirləri aşiq və xanəndələrin dilində gəzən, ana, Vətən, məhəbbət, etibar haqqında yazdıqlarını masabəylərin dil-boğaza qoymadan dediyi Paşa Salahlıdır? Bu nəcib insanı, müasir geyimli ziyalını mən niyə ötən əsrin, ya da otuz-qırxıncı illərin sənətkarı bilmişəm? Bu günahın əsas səbəbi Paşa Salahlının özündədir. Ona görə ki, təvazökarlıqdan şeirlərini çapa vermir, qəzet və jurnal redaksiyalarının qapısına yaxın getmir. Amma şeirləri el arasında ağızdan-ağıza gəzir. Ona görə də hamı Paşa Salahlını el şairi kimi tanıyır.

Paşa Salahlının böyük Səməd Vurğunumuzla ilk görüşü zamanı (əgər buna görüş demək olarsa...) on altı yaşı vardı. Səməd Vurğunun Daş Salahlının “qələm qaşlı, xumar gözlü dilbəri” Qızxanına yazdığı şeiri 1943-cü ildə şairin hüsurunda əzbər söyləmək ona qismət olub.

Uşaq vaxtı onun adını aşıqların dilindən eşitmişəm. Nədənsə mənə elə gəlib ki, Paşa Salahlı ötən əsrdə yaşayıb, ya da ən yaxını otuz-qırxıncı illərin sənətkarı olub. Sonralar aşiq Əkbərlə, dədə Şəmşirlə deyişmələrini oxudum. On-on beş il əvvəl isə Daş Salahlıda Qara Binnətoğlu deyəndə ki, həm-

– Elimizin hər yerində olduğu kimi, bizim kəndin camaatı da Səməd Vurğunu çox istəyirdi. Elə indi də körpədən tutmuş qocaya qədər hamı sevimli şairimizi hörmət və məhəbbətlə yad edir. Toy və mağarlarımızda aşıqlar dövrə vurub Vurğundan deyir, Vurğundan oxuyur. Hələ iyirminci illərdə seminariyada oxuyarkən Səməd Vəkilov Daş Salahlıya tez-tez gəlirmiş. Özü deyərmiş: “Bu kəndin adamlarını ona görə çox istəyirəm ki, qoçaqlar, mərd və mübarizdirlər. Dosta yar, düşməne qanımdırlar.

Ulu Avey dağının saflığı onların qanında, canındadır”. Kəndimizdə onun hörmətini saxladığı adamlar çox idi: el şairi Mirzə Səməd, Güloğlu İsmayıl, Sofuoğlu Əhməd, Əbdüləzim Həsənov, aşiq Bəhram onun yaxın dostları idi. Şairin qohumu Mühit dayı da bizim kənddə yaşayırdı.

Yadımdadır, 1943-cü ilin qışında “Kommunist” qəzetində Səməd Vurğunun “Daş Salahlı yoldaşlara” şeiri dərc olundu. Biz məktəblilər şeiri dərhal əzbərlədik. İki gün keçər-keçməz yenə “Kommunist” qəzetində “Qızxanımın hünəri” çıxdı. Müəllimlərimiz danışdırlar ki, Səməd Vurğun hər iki şeiri kəndimizdə üç gün qonaq olanda yazıb.

Birinci şeirdə Daş Salahlı igidlərini, kəndi, onun abadlığını tərənnüm edən şair, ikincidə kənd qızlarına məxsus utancaqlıqla: “mən də hökumətimizin tank dəstəsinə iki min manat verirəm” – deyən qara gözlü, sürəhi boylu, vətənin dar günündə cəbhəyə öz küməyini əsirgəməyən Qızxanımın hünərinə alovlu misralar həsr edir. Səməd Vurğun şeirin əvvəlində nəslə belə bir giriş də yazıb:

“O, gəncdir. Həyat yoldaşı Vətən uğrunda müharibəyə gedəndən bəri Qızxanım ailə saxlayır. Lakin o, yenə də hünərli və səxavətlidir. Mən Qızxanımdakı bu səxavəti kəndli gənclərimizin çoxunda gördüm. Belə bir qənaətə gəldim ki, bizim yeni gənclik öz kökündən ayrılmamışdır. Gənclərimiz öz ata-babalarından qalan ən gözəl və xeyirxah adətləri öz qəlblərində yaşadırlar. Onlar bilirlər ki, hünər və səxavət Azərbaycan kəndlisinin ən nəcib xüsusiyyətlərindəndir. Öz nəcib ruhunu, insanpərvər adətlərini gəncliyində miras kimi yaşadan bir xalq bəxtiyardır. Onun daha böyük gələcəyi var. Mən bu səhnəciyədən ilham alaraq: “Qızxanım bacı! Mən də sizin şərəfinizə bir şeir yazacağam”, – dedim. O, yenə də utancaq bir tövr ilə: “Yazsanız da sağ olun, yazmasanız da”, – dedi.

*Qoy solmasın onun günəş camalı,
Ömrü-günü sular kimi çağlasın.
Yazılmamış bir kitabdır kamalı,
Şair könüm ona dastan bağlasın.*

Uşaqlığın, ilk gəncliyin xatirəsi şirin və yaddaqalan olur. Paşa müəllim xoş, cingiltili səsi ilə o illərdən danışmaqdan doymur. Şair sözü, şair avazı nə qədər xoşagələndir. Adam bir sözünü, bir kəlməsini belə ötürmək istəmir. Mən əlyazmanın tarixçəsini eşitməyə tələssəm də, onun özünün gəncliyinə aid söhbətlərinə də aludəliklə qulaq asıram.

– Səməd Vurğunun kəndimizə gəlməyini eşidəndə biz məktəblilər yolun yan-yörəsinə yığışdıq. Şair heç vaxt tək gəlməzdi. Aşıq Mirzəni, aşıq Əsədi də özüylə gətirərdi. Həmin günü kəndimizdə toy-bayram olardı. Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində oxuyanda da arabir onu görərdim. Sonra Neftçala rayonunda və Bakıda işlədim. 1954-cü ildə mənə Kəlbəcərə prokuror işləməyə göndərildilər. Tale mənə əziz şairimizlə burda bir daha görüşdü. Bu əvəzsiz yadigar da mənə elə orda qismət oldu.

* * *

1955-ci il iyulun iyirmi ikisi idi. Güneylərin yaxasını yandıran günəş günorta yerinə tələsirdi. Cavan prokuror təmtəraqsız otağında oturub işləyirdi. Müxtəlif talei, günahlı-günahsız adamların sənədlərini oxuyur, araşdırmalar aparırdı. İlk dəfə idi uzaq dağ rayonunda ona belə məsul vəzifə tapşırılmışdı. Adamların taleyini hələlik sənədlərdən öyrənməyə başlamışdı. Hamı üçün yaxşı adam olmağın çətinliyini, cavan da olsa, çox yaxşı başa düşür, dərk edirdi. Ona görə də işə başlayan gündən ancaq və ancaq ədalətli olmağa söz vermişdi.

O, yorğun baxışlarını qalın qovluqdan ayırıb pəncərədən bir parçası görünən, hələ adını bilmədiyi dağın yaxasına dikdi. Prokurorun şair xəyalı doğma kəndinin başı üstündəki Avey dağına qanadlandı. İlin bu ayında, el yaylaqda olanda hay-harayı azalan Aveyin ətəyindən ancaq biçinçilərin səsi, bir də Damcılı bulağın üstünə gələn cavanların çal-çağırı eşidilərdi. Prokuror düşüncələr aləmində idi: “görən bizimkilər yenə Şırşıramı düşdülər, yoxsa Quşdonana qalxdılar? . . .”. Telefon aramsız zəng çaldı. O, yanakı telefona baxa-baxa könülsüz dəstəyi götürdü. Rayon partiya komitəsinin birinci katibi Səfər Verdiyevi gur səsiylə tanıdı.

– Salam, yoldaş prokuror, xəbərin varmı, eloğlun gəlib, İstisuya keçib.

– Eloğlum kimdi? Maşallah, mənim o qədər eloğlum var ki...

– Mən eləsini deyirəm ki, ondan yer üzündə hələlik bircə nəfərdir. Pirani analarımızın bir də belə oğul doğmağı qaldı ən azı iki yüz il sonraya. – Şair təbli katibin danışığı da şairanə idi.

– O kimdi elə? Nə yaman çox təriflədin?

– Adı-sanı dünyanı tutmuş Səməd Vurğunu deyirəm.

– Elə şey olmaz. Nə yaxşı, xeyir ola? Gəlib İstisuya keçib? – Paşa təəccüb və heyratla soruşdu.

– Nə bilim, gedək orda özün soruşarsan.

– Hardan bildin? Bəlkə elə-belə söz-söhbətdi, kimdən eşitdin? Bəs deyirlər xəstə...

– İndicə özü zəng vurmuşdu.

– Nə dedi ki? . .

– Nə deyəcək. Mənə ağsaqqal kimi müraciət elədi. Dedi ki, yoldaş katib, el ağsaqqalı ilə tanış olmadan onun elini, obasını gəzib-dolaşmaq yaxşı düşməz...

– Nə bilsin ki, sənin iyirmi doqquz yaşı var. Bizdə adətən raykom katiblərini yaşlı adamlardan təyin edirlər. A Səfər, nə deyirsən, indi fikrin nədi, neyləyək? . .

– Hazırlaş, gəlirəm, gedək kişiylə baş çəkək, görək yeri-yurdu necədir? . .

Maşın rayon mərkəzindən çıxdı. Dağların dolama yollarını keçib zariya-zariya çətin yoxuşu qalxdı. Sonra üzünə ağ gedərək geniş bir çəmənliyə endi. Şairlə telefon söhbətini sevinclə, dönə-dönə danışan Səfər:

– Əliboş gedirik, a prokuror, heç yaxşı olmadı. Kişinin səsinə eşidəndən özümdə deyiləm, heç yaxşı olmadı... – deyib təəssüfləndi.

Paşa maşının balaca şüşəsindən bir sağa, bir də sola boylanıb sürücüyə:

– Ayə, əylə, – dedi, – maşını. Düşün, adama bir dəstə gül-çiçək yığa. Şairə bundan gözəl hədiyyə olmaz.

Al-yaşıl çəmənlikdəki güllərdən hərəsi bir dəstə bağladı. Bayaqdan benzin iyi verən maşının içi insanı məst edən gül-çiçək ətrilə doldu.

İstisuda sanatoriyanın həyatında baş həkim onları görən kimi gülümsünüb:

– Bilirəm, – dedi, – niyə gəlmisiniz. Vurğun şeirinin ilahi gücü sizi çəkib gətirib, şair aşağıdakı binada, on birinci otaqda qalır...

Səməd Vurğun eyvanda tək idi, kreslodə oturmuşdu. Onları gülərlə qarşıladı. Hiss olunurdu ki, təklidən darıxıb. Qonaqlarına oturmağa yer göstərdi. Təklifini bir neçə dəfə təkrar elədi. Səfər də, Paşa da, qapının ağzında çəkinə-çəkinə dayanan cavan sürücü də ilahi vurğunluqla Vurğuna baxırdılar. Sürücünün qəribə, heyratlı baxışları sanki dilə gəlib deyirdi: “Budumu şöhrət düz-dünyanı tutan Səməd Vurğun?”

Şair həkimə yaxın yoldaşı kimi ərkyana müraciət edirdi:

– Dostların gətirdiyi dağ çiçəklərini dağların qoynunda qoymayın solmağa...

Sonra üzünü prokurora tutub:

– Paşam, köhnə tanış, buralarda darıxmırsan ki? Məncə gərək darıxmaya-san. İnənirəm ki, bu yerlərin ilahi gözəlliyi səni darıxmağa qoymaz. Bir fikir ver, bizim dağlara necə də oxşarı var, – deyib köks ötürdü. – Sıra-sıra dağlara, ala-seyrək qurulmuş çadırlara baxıb, asta, yorğun səslə:

– Binələri çadır-çadır... Bu “Dağlar”ımı Moskvada qərubsəyəndə yazmısam. Orda plenum qurtardı, sessiya başlandı, sonra da iclaslar...

Qürbət yaman bələdi, Paşam, adamı ac qurd kimi içəridən yeyir...

Paşa şairə baxdıqca ona elə gəlirdi ki, qarşısında cəbhədən qalib çıxmış bir sərkərdəni görür. Bayaqdan deyib-gülən Vurğun birdən-birə tutuldu, papirosunu dalbadal tüstülədir:

– Paşam, – dedi, – ən böyük bəla bülünmüş, talan olmuş bir xalqın böyük şairi olmaqdır. Bülük xalqın böyük şairi olmaqdansa, bütöv xalqın kiçik şairi olmaq yaxşıdır. Bu səfəli dağlarda mənə vurulan yaraları hərdən yada salanda qəlbimin gözü qan ağlayır. Yaxşı ki, “yuxarılardan” xəbərin yoxdu, Paşam...

Paşa bilmədi nə desin, söhbətə necə müdaxilə eləsin:

– Səməd əmi, vaxtınız olsaydı, bizə qonaq olardınız, Kəlbəcərdə mənə yaxşı ev veriblər...

Ağır fikirlərdən hələ də ayrılmayan şair uşaq sadəlvhlüyü ilə:

– Həkimlər mənə cəzalandırır, axı mən müalicə olunuram – dedi. Dağ kəndlərinin arana köçürülməsindən söz düşdü. O vaxt qərar çıxmışdı ki, dağ kəndləri iqtisadi cəhətdən inkişaf etmir, ona görə də onları aran yerlərinə köçürmək istəyirdilər.

Səməd Vurğun dedi ki, bu, tərs başdan çıxmış səhv və səfeh bir qərardır. Mən dağ kəndlərinin aran yerlərinə köçürülməyinin tam əleyhinəyəm. Məgər bu dağları mələr qoymaq olarmı? Əy, bəs bu əsrarəngiz yerlərin gülü, çiçəyi necə olsun? Bizim müdrik babalar burda əsrlərlə yaşayıb-yarada bildilər, biz yox? Bu insafsızlıq olardı. Bakıya qayıdanda mən bu məsələ ilə ciddi maraqlanaram – Səməd Vurğun azacıq sağa qanrılıb – Paşam, – deyərək sözü davam etdi. – Daş Salahlının köçməyi yadında olar? Bax, sizin camaat ağıllı iş gördü, aşağıya küçməklə. O nəydi, yastı-yapalaq torpaq damlar Aveyin güneyinə səpələnmişdi, arxacın duz daşı kimi. İndi abad evlər tikilib, Daş Salahlı bağlı-bağatlı bir kənd olub.

Bir xeyli söhbət eləyəndən sonra sanatoriyanın həyatına düşdülər. Şair asta, ağır addımlarla gəzə-gəzə gah Səfəri, gah da Paşanı təsərrüfat, elin-obanın güzəranı barədə sorğu-suala tutur, məsləhət verirdi:

– Əlinizdə neçə ki, imkan var, xalqın dolanmasına fikir verin. Elə eləyin ki, vəzifədən gedəndən sonra da el-oba xətrinizi istəyib, hörmətinizi saxlasın. Nə tiksəniz, nə yaratsanız sizin adınızla qalacaq. Camaata ağsaqqal kimi rəhbərlik edin. Zalımlığın, zülmün axırı yoxdu. Elimiz onsuz da zalım zülmündən çox bəlalər çəkib, əziyyət görüb. Bir xalqın ki, birliyi olmadı, onu parçalamaq da çox asandır. Bu birliyi də siz rəhbərlər yaratmalısınız. Tariximizə nəzər salanda görürsən ki, torpağımıza işğalçı niyyəti ilə atlı gələn atsız gedib, başlı gələn başsız.

Amma bununla belə məhəlli çəkişmələrinə başımız qarışanda:

*Oynatdı atını hər gələn qansız,
Vətən bir xəstədir, yatır dərman-sız.*

Bu vaxt bir bal arısı şairin başı üstündə vızıldaya-vızıldaya onun saçlarına qondu. Vurğun dayanıb xoş təbəssümlə gülümsündü:

– Bal arısı – dedi, – elə bilir ki, mənim telim də çiçəkdir. Əlini ata ərki ilə Paşanın çiyninə qoyub:

– Sənin yazı-pozu məsələni nə yerdədir? Şeiri vəzifəyə, prokurorluğa qurban verməmişən ki?

Paşa utancaq baxışlarını yerə dikib:

– Yox, arabir cızma-qara eləyirəm...

– İnənirəm ki, indi bu dağlardan daha yaxşı yazarsan...

– Ay Səməd qağa, bu dağlardan hamı yazır. Xüsusilə, burda lap çoxdu yazan.

– Xeyri yoxdu, Paşam, heç kim rəhmətlik Ələsgər kimi yazı bilməyəcək, – deyib ani olaraq fikrə getdi. – Eşit gör, Ələsgər nə deyir:

*Ağ xəlat bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib keyfinə dəyməz.
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar.*

* * *

Maşın Kəlbəcəri də ötüb keçdi. Üzüaşağı Boyaqlı kəndinə doğru enib Tərtər çayının üstündəki körpünün bəri başında əyləndi. Sürücü körpünün yanında dayanıb sühbət edən üç-dörd nəfərdən nəsə soruşdu. Yolun qırağındakı yük maşınının sürücüsündən bir vedrə benzin alıb baka tükədi. Əllərini silə-silə “Villis”ə oturub maşını tələsik işə saldı.

– Şəmşir əmi, – dedi, – darıxma, indicə çatırıq, Turşsuya gedəsi olduq. Raykomun işçiləri hörmətli qonağı oraya aparıblar.

Arxada oturan aşiq fağır yana səslə:

– Nə deyirəm, a bala, – dedi, – sür gedək, yolçu yolda gərək.

Sürücü əskini oturacağın altına qoydu. Şəhadət barmağı ilə benzin göstəricisini sildi. Heç nə göstərməyən saygaca diqqətlə baxıb, ona bir qapaz ilişdirdi. Şkala dərhal axıra qədər qaçıb, əsə-əsə ortada dayandı.

“Hə, bizi çatdırar” – deyib maşını tərpətdi. Arxada sağa-sola ləngərlənən aşiq dözməyib:

– A bala, – dedi, – tələsmə, yay vaxtı günün biri bir ildi, asta sür, indicə çatırıq.

– Şəmşir əmi, deyilən vaxtdan yaman çox ötüb. Mən Sizi qonağa çoxdan çatdırmalı idim. Bu andır gedən baş xarab oldu, gecikdim. Nəbiyev yoldaş Sizi saat on birə çatdırmağı tapşırırmışdı. Hələ Verdiyev yoldaşı demirəm, onun sözünü bir batman balla yemək olmur. İndi saat on ikiyə qalıb.

– Əy, a bala, bu qonaq kimdi belə rayon rəhbərlərinin hamısı ayağa qalxıb. Yoxlamanın böyüyüdü, yoxsa, yenə Mərkəzi Komitədən gələn var?

– Kimin görüşünə getdiyini hələ bilmirsənmi, Şəmşir əmi?

– Demisən ki, biləm, a bala? . .

Maşını yavaşdıb geriye qanrılan sürücünün gözləri də, üzü də gülürdü. Birdən sürəti artırıb, sükandan bərk-bərk yapışdı. Sevinclə:

– Səməd Vurğun gəlib, Şəmşir əmi, Vurğun ey Səni onun görüşünə aparıram. Kişinin üzü istəyib səni. Deyib ki, sizdə bir yaxşı aşiq var, adını unutmuşam, dayanın bir bəndini deyim biləcəksiniz kimdi.

*Səni qarı gördüm, bağrım qan oldu,
Mənim saqqalının çal vədəsində.
Qəlbimə dəydiyin yadıma düşdü,
Çox dedim könlümü al, vədəsində.*

Səfər dayı deyib ki, bu bizim aşiq Şəmşirin sözləridir. Onda Vurğun cavab verib ki, bax, onu istəyirəm.

Arxada oturan aşiq Şəmşiri fikir gütürmüşdü. Ta Turşsu bulağına çatana kimi dinib-danışmadı.

* * *

Bulağın üstündəki tənha dəyədə aşiq çalib-oxuyurdu. Oxuyan aşiq Ələsgərin nəvəsi Əli idi. Şəmşir onu səşindən, zənguləsindən dərhal tanıdı. Aşiq Şəmşir maşından düşüb üst-başına əl gəzdirdi. Baş barmağını enli kəmərinin altına salıb köynəyinin qırıqlarını düzəltdi, üstünün tozunu çırpdı. Bərk fikirli olan aşiq dəyənin ağzında dayananda sürücünün nağılabənzer söhbətinin həqiqət olduğunu görüb kövrəldi. İllərlə həsrətini çəkib, yolunu gözlədiyi Vurğun yerdə oturmuşdu. Dumağ saçlarını geriye daraqlayıb ayağa durdu. Aşıqla öpüşüb görüşdü.

– Xoş gördük, aşiq qardaş, gəl yanaşı əyləşək. Kövrəlmiş aşiq ağır səslə:

– Ustadımız xoş gəlib, səfa gətirib, – dedi, – bizim dağlara. Gəlişinizi bilsəydim sazla, sözlə gələrdim hüsurunuza. Çöldə işləyirdim, silos anbarı tikirik. Bir atlı gəldi ki, Şəmşir əmi, Sizi rayona çağırırlar. Nədirxanlı kəndinə çatanda bu maşına mindirdilər məni. Bura çathaçatda sürücü dedi ki, Sizi Vurğunla görüşə aparıram.

– Aşiq, gəlişin dünyaya dəyər. Səni mən istəmişəm. – Əlini Şəmşirin çiyninə qoyub zarafatla. – dəyişəcəyik. “Səni qarı gördüm”ü yaman demisən, heç yadımdan çıxmır.

– Nə deyirəm, ay Səməd, danışaq da, dəyişək də, amma əvvəl icazə versən sinəm yaman cuşa gəlib, sənə bir xoş gəldin deyərdim.

Səməd Vurğun məclisin o başında, sazı asta-asta dinqıldadan aşiq Əliyə baxdı. Şairi sözsüz başa düşən aşiq Əli sazın aşırmasına əl atıb:

– Buyur, a Şəmşir, – deyib sazı sənət dostuna verdi.

Aşiq Şəmşir sazı “Ovşarı” havasına kükləyib, bir-iki dəfə yüngülvarı öskürdü:

*Elimin, günümün böyük şairi,
Gətirib dağlara səfa, xoş gəlib.
Həsrətin çəkirdik biz intizarla,
Eyləyib əhdinə vəfa, xoş gəlib.*

Şəmşir oxumağını bitirər-bitirməz şair astadan:

– Paşam, mənə bir tikə ağ kağız ver, – dedi.

Paşa əvvəlcə döş ciblərini axtardı, bir şey tapmadı. Pencəyinin yan cibindən əl boyda qat kəsmiş, əzik iki kağız parçası çıxdı. Prokurorluqda şahidlərin dindirmə kağızlarını dizinin üstündə tumarladı. Kağızlardan birində qeydlərini görüb duruxdu. Bu qeydləri on-on beş gün əvvəl yazmışdı: “məhkəməyə çağırılmalı şəxslər – Talıbov Hacı İbrahim oğlu, Mirbəşir rayonu Nizami kolxozundan, Məmmədov Məhərrəm Yusif oğlu, Rüstəmov Kərim Həsən oğlu”.

Bir üzü ağ, o biri üzü yazılı kağızı şairə göstərib:

– Bunlar yarayarmı? – dedi.

Səməd Vurğun kağızları “Kazbek” qutusunun üstünə qoyub yazmağa başladı. Arada yaza-yaza Şəmşirə baxmadan: “Sən yoldan gəlibsən, bir az çürək ye. Sonra söhbət eləyərək”, – dedi. Yaza-yaza arada bir dəfə ani olaraq başaşağı duruxdu. Katib Şəmşiri silos anbarının tikintisi barədə sorğu-suala tutmuşdu. Kimi yağarlıqdan şikayət edir, kimi də yaylaqdakı qoyun-quzudan, mal-qaradan danışdı. Paşa isə gözünü Vurğundan çəkmirdi. Şair bircə yerdə yazdığı “gözəllər” sözünü qaralayıb təzədən yazdı. Sonra başını qaldırıb:

– Bilmirəm, necə çıxdı bu şeir, sizə oxumaq istəyirəm. – Əlilə aşiq Şəmşirin biləyindən tutub. – Əlbəttə, ustad aşığın, ağsaqqalımızın icazəsi ilə.

– Buyurun! – deyər hamı razılıqla dilləndi.

*Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə,
Ağır ellər binələrə köçəndə.
Ceyran bulağından qızlar içəndə,
Saz tutub, söz qoşub, yada sal məni.*

Şeir qurtaranda hamı əl çaldı. “Əladır, gözəldir” – deyənlər də oldu.

Vurğun:

– Dayanın, – dedi – hələ tərifləməyə, əl çalmağa tələsməyin. Al, aşiq Şəmşir, oxu görək sazda necə səslənir?

İkinci katib Əli Nəbiyev:

– Necə olacaq, – dedi, – o şeir ki, Səməd Vurğun nəfəsi görüb saznan da əla olmalıdır.

Aşıq Şəmşir kağızları alıb şeiri bircə dəfə oxudu. Paşa aşıqdan şeir yazılmış kağızları aldı, səliqə ilə qatlayıb cibinə qoydu.

Şəmşir sazının bəmini bəm, zilini zil eləyib Vurğunun qoşmasını

“Kərəm şikəstəsi” havasında var səsilə oxudu.

Axırıncı bənddəki bir misra hamını mütəəssir elədi: “Gedirəm, yamandır ayrılıq dərdi”. Saz üstə oxunan sözlər şairin özünü də kövrəltdi. Onun gülümsəyən ala gözlərində qəm buludu vardı.

– Bayaq zarafatla dedim ki, deyişəcəyik. Deyəsən məqamı çatıb, aşiq qardaş. Mənim qoşmama bir cavab de, qoy sözlərimiz yadigar qalsın. Dünyanın işini bilmək olmaz. Bu gün varıq, sabah yox, qalan elə yazdıqlarımız olacaq.

Aşıq Şəmşir fikirli-fikirli yerində var-gəl elədi. “Səni” rədifli şeirini həmin havada şairin sözlərinə cavab oxudu:

*Şəmşirlə görüşün qaldı yadigar;
Unutmaz nə qədər canında çan var.
Səndən dərs almağa diyarbadıyar;
Gəzərim əlimdə şam-çıraq səni.*

Aşıq dərindən nəfəs alıb ayaq üstə sükuta daldı. Baxışından, duruşundan hiss olundu ki, nəse demək istəyir, amma cəsarət etmir. Səməd Vurğun bunu dərhal hiss etdi.

– Aşıq qardaş, – dedi, – nəse sözlü adama oxşayırsan, de gəlsin, çəkinmə...

Saf qəlbli, uşaq kimi utancaq olan aşiq Şəmşir ustad qarşısında dayanan şagird kimi üzrxahlıq elədi:

– Hüzurunuzda bir cəsarət eləmək istəyirəm, şair. Yaşca sizdən böyüyəm, günahım olsa gərək bağışlayasınız. Səməd, mənim qoşmam beş bənd oldu. İlham köhləni baş alıb getdi, cilovu saxlaya bilmədim. Əgər izindirsə, sizin qoşmaya bir bənd əlavə edərdim. O da beş bənd olardı. Deyişmədə bəndlərin bərabər gəlməsi xatirinə, xoşunuza gələrsə qardaş töhfəsi kimi qəbul edin.

– De gəlsin, aşiq qardaş, bu nə sözdü.

Səməd Vurğunun səmimiyyətindən ruhlanan aşiq Şəmşir sazına yenidən mizrab vurub oxudu:

*Gəlmişəm gəzməyə sizin dağları,
Baxım yaylaqlara doyunca bari.
Bu yerə şairin düşdü güzəri,
Gözəl qarşıladı xoş iqbal məni*

Bu vaxt bulağın üstünə bir atlı endi. Katibi çağırıb ona nəsə dedi. Geri, dəyəyə qayıdan Səfər Verdiyev əvvəl üzrxahlıq elədi ki, məclisi belə tez dağıdır. Sonra yanaqları allanmış halda üzünü Səməd Vurğuna tutub:

– Səməd müəllim, – dedi, – gələn atlı deyir ki, camaat Kəlbəcər klubuna yığışıb Sizi gözləyir. Yaxın-uzaq kəndlərdən hamı axışıb gəlib Sizi görmək, eşitmək istəyir. Bir sözlə, bütün rayon camaatı Sizi tələb edir. Atlıya nə deyək?

– Nə deyəcəyik, biz də durub atlanacaq. Məgər camaatın tələbinə qarşı çıxmaq olar? Getdik, qardaşlar, – deyib, – əlini sol yanında oturan Paşanın dizinə qoyub ayağa durdu.

15 dekabr 1990-cı il

MƏMMƏD AŞUROVUN MUZEYİ

Onun məktubunu alanda düzü təəccüb elədim. Bu məktub məzəmmətlə dolu idi. Qaxlı Məmməd Aşurov mənə günahlandırırdı ki, niyə indiyədək onunla görüşməmişəm, Vurğunun xatirəsinə həsr etdiyi muzeyini görməmişəm. O yazırdı ki, 1938-ci ildən bu günə qədər topladığı nadir materiallar var bu muzeydə. Bu günlərdə şairin qızı Aybənizdən bağlama aldım. Vurğunun səksən illiyində çap olunmuş kitablar, şəkillər, düş nişanı göndərib. Məktubu beş nəfər imzalayıb – Xavər xanım, Yusif Səmədoğlu, Aybəniz, Vaqif və Aygün. Vurğun ocağının adından yazılmış məktubun sonu Vaqif Səmədoğlunun sözləri ilə tamamlanıb:

*Beşiyi Qazaxdadı,
Sorağı uzaqdadı.
Vurğun üvladlarından
Bir oğul da Qaxdadı.*

Şübhəsiz ki, bir oğul da Qaxdadır yazan müəllif Məmməd Aşurovu nəzərdə tutur. Muzeylə tanışlıqdan sonra belə qənaətə gəlirsən ki, təmənnəsiz xidmət göstərən Məmməd müəllim Vurğunun oğlu olmağa tam layiqdir.

Bu qeyri-adi fakta mən biganə qala bilmədim. Ona görə də Məmməd Aşurovla görüşmək, muzeyinə baxmaq üçün Qax rayonuna getdim.

Heç vaxt olmadığın yerə ilk dəfə gələndə əvvəlcə qalacağın yeri fikirləşirsən. Mən də belə edirəm. Mehmanxanada yer alıram. On beş-iyirmi dəqiqədən sonra qapı düyülür. Mənim təklifimi gözləmədən iki nəfər içəri daxil olur. Kimliyimi soruşmadan mənə “hücuma” keçirlər.

“Niyə bura düşübsünüz, ayıb deyilmi? Yox, qardaş, biz qaxlılar qonağı belə qəbul etmirik...”

Ortaboylu, eynəkli kişi:

– Məmməd Aşurov, – deyib özünü təqdim edir.

Qardaşı Nadir isə heç mənim etirazıma məhəl qoymadan əl çamadanımı götürüb:

*Elmlər Akademiyasının prezidenti Musa Mirzə oğlu Əliyev və Səməd Vurğun.
1954-cü il. Kislovodsk şəhəri.*

– Gedək, – deyib qapıya tərəf irəliləyir.

– Yaxşı, siz mənim gəlməyimi hardan bildiniz?

– Ay sağ olmuş, – deyər qardaşı Nadir cavab verir, – Məmməd müəllimin Səməd Vurğunla bağlı çox güclü “kəşfiyyatı” var. Hardan biləcək?

Mehmanxanada sizi qeydə alan zəng edib ki, Məmməd, axtardığınız adam öz ayağı ilə gəlib, özünü yetir.

... Evdə hamı əl-ayağa düşüb. Gələn-gedən, zəng edib kimisə çağırın... Adama elə gəlir ki, toy, ya da nişan evidir. Məmməd müəllimin bacısı, qardaşları, hətta uzaq qohumları belə yığışıb gəliblər. Hamı Səməd Vurğundan danışır: şairi harada, necə gördüklərindən, onun haqqında oxuyub eşitdiklərindən...

Mən onları dinlədikcə fikirləşirəm ki, kaş bir möcüzə baş verəydi. Səməd Vurğun üzü bu məclisə gəlib, bu söhbətlərin şahidi olaydı. Görüb-əşidəydi ki, bu sadə adamların qəlbində ona qarşı necə intəhasız bir məhəbbət var, həsrət var. Düşünürəm ki, Bakıya qayıdanda bunların şairə sonsuz məhəbbətini dostlarıma, tanışlarıma təfəsililə danışa biləcəyəmmi? Yazımda bunların qaxlılara məxsus şirin ləhcəli sözlərinin, söhbətlərinin dadını, tamını verə biləcəyəmmi?

Mən ancaq qulaq asıram, hətta bir az sıxılıram. Deyəsən, şair haqqında bunlar qədər bilmirəm.

Məmməd müəllim:

– Bu gün, bu axşam səni sorğu-suala tutmuram, – deyir, – yol gəlib yorulmusan.

– Mən sizi dinləməyə gəlmişəm, Məmməd müəllim, bir də muzeyinizə baxmaq istəyirəm.

O durub sağdakı otağın qapısına açar salır. Qapını taybatay açır. İçəri keçib işığı yandırır. Divar boyu şairin müxtəlif illərdə çəkilmiş fotosəkilləri, ilk çapından son günlərə qədər nəşr olunmuş əsərləri düzülüb. O, elə bir zəngin muzey yaradıb ki, bu qədər material şairin heç bir pərəstişkarında yoxdur. Adamı sevindirən bir də odur ki, evdə heç kəs ona mane olmur. Əksinə, oğlanları Vaqif və Fərhad, qızı Reyhan, həyat yoldaşı Səbirə, bacısı Məryəm, qardaşları Nadir və Cavadxan eksponatları toplamaqda, qayğı ilə qorumaqda onun ən yaxın köməkçiləridir.

Məmməd Aşurov qırx səkkiz il ərzində şair haqqında üç mindən çox qəzet və jurnal, mindən çox fotosəkil, onlarla kitab və başqa eksponatlar toplayıb.

Qonağı olduğum günlərdə Məmməd Aşurovun sözü-söhbəti ancaq Səməd Vurğundan idi. O, hər bir sənədin, fotosəkilin tarixçəsini təfəsililə danışmaqdan yorulmur. Danışdıqca da hiss edirsən ki, uşaq kimi sevinir, ləzzət alır. Onun arxivindəki ən qədim sənədlərdən biri 1938-ci il fevralın 2-də dərc olunmuş “Ədəbiyyat qəzeti”dir. Bu saralıb-solmuş qəzetdə məşhur aşiq Hüseyn Bozalqanlının “Osmana cavab” şeiri dərc olunub. El aşığının xalq şairi Osman Sarıvəlliyyə yazdığı bu şeiri Məmməd müəllim ona görə saxlayır ki, şeirin bir bəndi Səməd Vurğun haqqındadır.

*Bu qoca aşığı xəstə çağında
Axtardınız siz, başına döndüyüm!
İttifaqa qəbul olduğum gündən
Saz çalıram, az, başına döndüyüm.*

*Bir cavan şairdən adındır Osman,
Şirin kəlamını eşitmiş hər yan.
Döşündə el sazı, şeirində sahman,
Qafiyəsi düz, başına döndüyüm!*

*Səməd eşq əlindən minib rəf-rəfi
Hər şeirinə düzər dürr-sədəfi.
Gövhərin mədəni, ləlin sərrafi,
Ərit safin süz, başına döndüyüm.*

*Rahimə sənətkar salamımız var,
Şeirində mötəbər, sözündə huşyar:
Sayənizdə sığınibdir aşıqlar
Bəxtiyarlıq biz, başına döndüyüm!*

*Hüseyn qocalıbdır gözəllər saymaz
Əsəd tamahını əlindən qoymaz.
Mirzə qəmzə satan gözəldən doymaz,
Hey yetirər göz, başına döndüyüm!*

Məmməd Ağakışi oğlu Aşurov
(1926-2000)

“Axtardınız siz başına döndüyüm!” deyəndə Bozalqanlı Səməd Vurğunun 1937-ci ildə ona yazdığı “Danışaq”, Osman Sarıvəllinin isə “Aşıq dostuma” qoşmalarını nəzərdə tutur. Onu da xatırladaq ki, Səməd Vurğunun aşiq Hüseyn Bozalqanlıya ithaf edilmiş qoşması ilk dəfə “Aşıq Hüseynə” adı ilə dərc olunmuşdur. Sonrakı çaplarında dəyişdirilmişdir. Məmməd müəllimin dediyinə görə Səməd Vurğun Qaxda və onun bir neçə kəndində olub. Şairlə ilk dəfə görüşmək ona 1948-ci ilin payızında, Zaqatala pedaqoji texnikumunda təhsil alanda qismət olub.

Şairlə ilk görüş. Kim bilir, Məmməd Aşurov bu görüşü şagirdlərinə, qaxlılara və Səməd Vurğundan söz salanlara neçə dəfə danışmış?

... Bir gün texnikum tələbə təşkilatının sədri, Məmmədin həmyerlisi Nəcəf Nəcəfov (*Hazırda rayonun Sarıbaş kənd orta məktəbinin direktorudur*) bir neçə dəvətnamə gətirdi.

– Gözün aydın, – dedi, – Məmməd, illərlə görüşmək həsrətimdə olduğun şair Səməd Vurğun öz ayağı ilə Zaqatalaya gəlib. Bu axşam mədəniyyət evində şairlə görüş olacaq. Al, bu da dəvətnamələr, yaxşı oxuyan tələbələrə payla.

Məmməd təəccüblə Nəcəfə baxdı, eşitdiyi sözlərə az qala inanmırdı. Dəvətnamədən ikisini cibinə qoydu, qalanını uşaqlara payladı. O, özünü dərk edəndən, daha doğrusu, ilk gəncliyindən Səməd Vurğun şeirlərinin vurğunu idi. Həyatda onun ən ümdə arzularından biri şairi görmək, səsinə eşitmək idi.

Hələ görüşün başlanmasına bir neçə saat vardı. Məmməd öyrəndi ki, Səməd Vurğun dostu Aleksandr Fadeyevlə Zaqatala meşələrinə ova gedib, hələ qayıtmayıb. Vaxta çox qalsa da, mədəniyyət evinin qabağındakı xiyabanda gəzinə-gəzinə gözləməyi qət etdi.

Ürəyində, fikrində min bir şübhə vardı: “Birdən gələr, vaxtı olmaz görüşə qalmağa, çıxıb gedər, dayanım gözləyim, heç olmasa uzaqdansa görərəm”. Bir azdan buraya xeyli adam toplaşdı. Məlum oldu ki, hamı şairin gəlişi üçün intizardadır...

Günortadan sonra xiyabanla üzbəüz səkinin yanında iki maşın dayandı. Qabaqdakı maşının qapısı açıldı. Ordan ucaboş, sarışın bir adam çıxdı. Sağ əlində qoşalülə tüfəng vardı. Əyilib maşından ovunu da götürdü. Üzü bəriyə dönəndə Məmməd dərhal onu tanıdı. Bu, yazıçı Aleksandr Fadeyev idi.

Nəhayət, ikinci maşından ortaboş, saçları ağı-qaralı Səməd Vurğun düşdü. Əynindəki qəhvəyi pencəyinin üstündən qatar bağlamışdı. O, qatarını düzəldə-düzəldə dostuna yaxınlaşdı.

– Hə, Saşa, Zaqatalanın çölləri xoşuna gəldimi? – deyər soruşdu. Nazik köynəkdə ucaboş Fadeyev daha arıq görünürdü. O, gülümsünüb dostu Səmədi ilk dəfə görürmüş kimi diqqətlə baxa-baxa:

– Bu füsunkar çülləri, sərin meşələri mənə göstərdiyinə görə çox sağ ol, dostum, sənə minnətdaram. Tolstoyun “Hacı Murad”ı haqqındakı söhbətin mənə valeh etdi. Səndə olan tarixi məlumatlara qibtə elədim. Demək, sən həm də gözəl tarixçi imişsən. İndi bildim ki, sən “Vaqif”də heç nəyi uydurmamısan. Onu Azərbaycan xalqının hafizəsindən sorub çıxartmısan. Əhsən! – deyib dostunun çiyinlərini qucaqladı. – “Bu çöllər xoşuna gəldimi?” – deyər soruşursan. Bir söz deyim, şişirtmə kimi qəbul etmə. Səməd Vurğunu yetirən torpağın hər bir guşəsi mənə xoş gəlir və əzizdir.

Onlar söhbət edə-edə rayon partiya komitəsinin binasına tərəf gəldilər. Bayaq yığışan camaat da onlarla birgə gəlirdi. Raykom katibi Canıbəy Balabəyov onları həyətdə qarşıladı. O, rayon partiya komitəsində katib işləməklə bərabər, həm də Zaqatala pedaqoji texnikumunda tarixdən dərs deyirdi. Tələbəsi Məmməd Aşurovun şairin yaradıcılığına hədsiz məhəbbətini bildirdi. O, Məmmədi görən kimi işarə elədi ki, irəli gəl, qonaqlarla görüş. Səməd Vurğun görüşdüyü adamların hamısı ilə qısa hal-əhval tutur, işini, sənətini soruşurdu. Məmmədlə görüşəndə əlini buraxmayıb üzünə baxa-baxa:

– Oğul, haralısan, zaqatalalıya o qədər oxşamırsan, – dedi.

– Qax rayonunun Sarıbaş kəndindənəm.

– Kəndinizdə onillik məktəb varmı?

– Bəli, var.

– Mədəniyyət evi necə? .

– Klubumuz var. Sizin “Vaqif”i hazırlayırıq. Vaqif rolunda mən...

– Çox gözəl, çox yaxşı, onda çalış ki, quduz Qacarın qarşısında Vaqif kimi dayanasan, – deyib Məmmədin əlini sıxdı. – Sənə uğurlar olsun.

Görüş başlandı. Aparıcı əvvəlcə Aleksandr Fadeyevə söz verdi. O, formaca milli, məzmunca sosialist ədəbiyyatın prinsiplərindən iftixarla söhbət açdı. Bu ədəbiyyatın yaradıcılarından tacik Mirzo Tursunzadənin, türkmən Berdi Kerbabayevin, tatar Musa Cəlilin, azərbaycanlı Süleyman Rüstəmin və Səməd Vurğunun, görücü Georgi Leonidzenin və başqalarının adını çəkdi. Bəzi əsərlərin qısa məzmununu izah etdi. Səməd Vurğunun bir ictimai xadim, görkəmli şair kimi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirdi. İngiltərə səfəri zamanı onun cəsarətlə lordlara meydan oxumasından, əsl kommunist şair kimi lordlar palatasında hazır cavablığından epizodlar söylədi.

Sonra Səməd Vurğuna söz verildi. O, yeni yaradıcılıq planlarından danışib “Yadıma düşdü”, “Gülə-gülə” və başqa şeirlərini oxudu. Zaldakı adamların əksəriyyəti üzü ilə gül gətirmişdi. Şairə o qədər gül verdilər ki, az qala kürsüdə görünmürdü. Səməd Vurğun çıxışını yekunlaşdırıb oturmaq istəyəndə Fadeyev ayağa durub dedi:

– Yoldaş Səməd Vurğun, bir dəqiqə ayaq saxla, söylə görək, sən niyə və nəyin vurğunu oldun ki, özünə bu təxəllüsü seçdin?

Şair gülümsünüb ağır addımlarla yenidən kürsüyə qayıtdı. Alqışlar kəsilmək bilmirdi. O, bir az gözləyib şairanə cavab verdi:

– Obamın bir qızına vurulmağım sonralar bütün Vətən qızlarını sevməyə məni məcbur etdi. Vətən övladlarına sevgim sonralar sərhədlər aşdı, oba-oba, kənd-kənd dolaşdı. Bir də gözümlü açıb gördüm ki, elim-obam məni sevir, mən də onun övladının, əsrarəngiz təbiətinin Vurğunuyam. Bundan sonra Azərbaycanın, Vətənin Vurğunu oldum.

O dayandı, sağ əlinin şəhadət barmağını gicgahında gəzdirdi. Bu, onun uşaqlıq adəti idi. Fikri, xəyalı dağınıq olanda mütləq ya ovcu ilə alnını övkələyər, ya da şəhadət barmağını gicgahında gəzdirərdi. Gözlərini azca qıyıb ona diqqət kəsilən camaata baxdı. Salon tam sükutla onu gözləyirdi. Hamı başa düşürdü ki, şair yaddaşından kömək istəyir. O, iki il əvvəl yazdığı “Mənim rübabım” şeirini yadına salıb iki bəndini dedi:

*Tərən təbim havalanıb uçsa da,
Şimşək olub, buludlardan keçsə də,
Fəzalardan sizə sühbət açsa da,
Vətən adlı öz yuvası var onun!*

*Odclar yurdu, əhdimiz var əzəldən,
Bu ilqardan nə mən dönüm, nə də sən.
Ana qəlbin bir ümmandır, ey Vətən!
Vurğun kimi bir qəvvəsi var onun!*

O, çoxdan yerində otursa da, zalda alqış sədaları hələ də kəsilməmişdi. Bu görüşün təsirindən ayrılı bilməyən Məmməd Aşurov bir il belə keçməmiş şairə məktub yazıb ondan hər hansı bir kitabını avtoqrafla ona göndərməyi xahiş etdi. Bir ay keçər-keçməz Səməd Vurğun “Ayın əfsanəsi” (*Aybəniz*) kitabçasına avtoqraf yazıb ona göndərdi.

... Qonaqlar çoxdan getmişdi. Məmməd müəllimin Vurğun haqqında sözü-söhbəti qurtarmırdı ki, qurtarmırdı... Üç gün, üç gecə idi mən onu dinləyirdim. Bu söhbətlərdən nə mən doyurdum, nə də Məmməd Aşurov yorulurdu. Şair haqqında o kiminsə çap olunmuş xatirəsini, ya da bir əhvalatı elə maraq və həvəslə danışır ki, adam onu dinləməkdən ləzzət alırdı.

Siqaret çəkmək üçün təmiz havaya çıxdım. Qaxın gecənin sakitliyində uyuyan küçələri süd kimi ay işığında parıldayırdı. Meşənin üstündən toran çəkiliydi. Arabir astaca əsən mehdən yarpaqlar xəfifcə titrəşirdi. Şəbnəm şəhli, təmiz havalı bir səhər açılırdı...

Vurğunun cavabı

Qaxlı müəllim Məmməd Aşurovun Səməd Vurğunun şəxsiyyətinə, poeziyasına sonsuz hörməti var. O, hər il şairin təvəllüd günündə – martın iyirmi birində heç bir idarə və müəssisədən əzamiyyə almadan Səməd Vurğunun ad gününə gəlir. Şairin məzarüstü heykəli qarşısında çıxış edir, doğma kəndi Sarıbaşdan gətirdiyi gül-çiçək dəstəsini Səməd Vurğunun qəbri üstünə qoyur. Düz otuz ildən çoxdur ki, belədir. Təqaüdçü müəllim Məmməd Aşurovun şairə intəhasız məhəbbəti Qax rayonunun Nərimanov küçəsində bir abidə ucaltmışdır. O, dördotaqlı şəxsi evinin iki otağında əlli ilə yaxın topladığı eksponatlardan “Səməd Vurğun muzeyi” yaratmışdır.

Məmməd müəllim Səməd Vurğunun 1955-ci ildə çəkilmiş bir fotosəklini zərli çərçivəyə saldırıb, muzeyin görkəmli yerindən asıb. Altında da belə bir vəsiyyə yazıb: “Mən öləndə bu şəkli sinəmin üstünə qoyub, sonra dəfn edərsiniz. Məmməd Aşurov”.

Düzü, bu sözləri oxuyanda kövrəldim, qərribə və qəmli hisslər bütün varlığımı titrətdi. Qeyri-ixtiyari insanın insana, daha doğrusu sadə kənd müəlliminin həmişəyaşar şairimizə intəhasız məhəbbəti məni heyran qoydu. Sağlığında Səməd Vurğunun Məmməd Aşurova heç bir yaxşılığı, səxavəti olmayıb – nə onu oxudub, nə ev alıb, nə də maddi yardım göstərüb. Bəs şairə bu intəhasız məhəbbət haradandı onda?

Yalnız və yalnız Səməd Vurğun şəxsiyyətinə və büllur poeziyasına vurğunluqdan.

Məmməd müəllimə iki dəfə Səməd Vurğunla görüşmək qismət olmuşdur. O, 1954-cü ildə şahidi olduğu bir əhvalatı qaxlılara məxsus şirin ləhcə ilə belə nəql edir:

– İndiki N. Tusi adına Pedaqoji Dövlət Universitetində qiyabi oxuyurdum. Hər dəfə Bakıya gələndə gözüm afişalarda qalırdı. Bəlkə hardasa Səməd Vurğunla görüş var. İyun ayının ortaları olardı. İnstitutdan çıxıb yataqxanaya gedəndə belə bir elan oxudum: “Bu gün saat dördə, Fioletov klubunda şair Səməd Vurğunla oxucuların görüşü olacaq”.

Səməd Vurğun bu görüşə tək gəlməmişdi. Qələm dostları Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Mirvarid Dilbazi, Tələt Əyyubov, Süleyman Rəhimov da onunla idi. Onlardan biri yazıçıların ikinci qurultayının yekunları haqqında məlumat verdi. O, şairlərin yaradıcılığından danışarkən dedi ki, yoldaşlar, bizim şairlərimiz əsərlərində mübaliğəyə, bənzətməyə həddindən artıq yer verirlər. Məsələn, “Sənin günəş boyda bir vicdanın var”. – Onda hamı Səməd Vurğuna baxdı. Axı, bu hikmətli misra onun “Vaqif” pyesindən idi. Məruzəçi isə sözünə davam edərək deyirdi:

– Siz bilirsinizmi ki, günəş yer kürəsindən nə qədər böyükdür? Yer kürəsindəki adam nə boyda olmalıdır ki, onun günəş boyda vicdanı olsun?

Elə bu anda Səməd Vurğun ayağa durub:

– Bircə dəqiqə, məruzəçi yoldaş, – dedi, – təsvir olunan o vicdan nə sənəddir, nə də məndə. O vicdan bəşəriyyətin boynunu bir qılınc ilə vurmaq istəyən quduz Qacarın qarşısında məğrur dayanan Vaqifdədir, Vaqifdə, yenə də Vaqifdə...

Camaat Səməd Vurğunun cavabını alqışlarla qarşıladı. Məruzəçi bundan sonra bir kəlmə belə danışmadı, vərəqlərini yığıb kürsüdən düşdü.

Oktyabr, 1986

İKİ GÖRÜŞ

Yollar, çağırırlar. İyirmi-iyirmi beş il əvvəl çəkilmiş şəkillər, yazılmış məktublar. Onlar insan ömrünün izlərini qoruyur, yaşadır, harda ondan söz salırsansa elə bil daşlar dilə gəlir, görən də, görməyən də ondan məhəbbətlə söz açır. Bu yollar, adamlar mənə çox söz deyib, çox şey öyrədib...

Mixail Şoloxovla görüşüb onun Səməd Vurğun haqqında söhbətlərini eşitmək arzusunu üçlükdə çəkilmiş bir şəkil oyatdı. Rostova getmək haqqında götür-qoy edirdim. Bir axşam xəritə qarşısında dayanıb yenə “səfər” haqqında fikirləşirdim. Nədənə ilk dəfə gözümə sataşan Nalçik şəhəri oldu. Bu şəhərin adını görəndə Kabarda-Balkar xalq şairi, SSRİ dövlət mükafatı laureatı Qaysın Quliyevin bir neçə il bundan əvvəl Moskvadakı çıxışlarından birində Səməd Vurğun haqqında danışarkən onu pırə, peyğəmbərə oxşadığı yadıma düşdü. Belə qərara gəldim ki, yodumu Nalçikdən salım.

Əzəmətli Elbrus, Mavi göl, əyri-üyrü dərələr və adamın aqlını başından alan əsrarəngiz təbiət mənzərələri Kabarda-Balkarın şanı-şöhrətidir. Uca dağların qoynuna sığınan bu kiçik kurort şəhəri nal şəklindədir. Şəhərin adı da ərazinin nala oxşarlığından götürülüb. Nalçik - balaca nal deməkdir.

Qaysın Quliyev

Nalçikə çatan günü Qaysın Quliyevə bir neçə dəfə zəng etdim, amma nə evdə, nə də işdə tapa bildim. Şənbə günü evinə uzun-uzadı zəng vurduqdan sonra dəstək götürüldü. Bir qadın dedi ki, Qaysın Şuvayevici dağlara gedib, bir də bazar ertəsi qayıdacaq. Kor-peşman Mehmanxanaya qayıtdım.

Bazar ertəsi Kabarda-Balkar MSSR-nin Yazıçılar İttifaqına gəldim.

Pilləkənin başında üç kişi söhbət edirdi. Sağdakı panamalı, enli kürəkli, orta boylu kişi Qaysın Quliyev idi. Kitablarda şəklini çox görmüşdüm, ona görə də dərhal tanıdım. Mən yaxınlaşanda onlardan biri (görünür məni kiməsə oxşatmışdı). “Zdravstvuy”, - dedi. Mən isə:

- Salam, - dedim, - özü də Azərbaycan salamı.

Soldan Mirzo Tursunzadə, Səməd Vurğun və Mixayıl Şoloxov

Qaysın Quliyev gülümsünüb mənə yaxınlaşdı. "Oho" - deyib sağ əlini yuxarı qaldırdı, əlimi möhkəm-möhkəm sıxdı:

- Mən elə güman etdim ki, siz məni gözləməyib Bakıya qayıtmısınız.
- Sonra üzünü dostlarını tutub: - Hə, qardaşlar, - dedi, - məni bağışlayın, qonağım var.

Qaysın Quliyev milliyyətə bəlkədir. Biz onun Yazıçılar İttifaqındakı çox da böyük olmayan kabinetində üzbəüz əyləşdik. Hər ikimiz öz ana dilimizdə danışırıq. Adət-ənənələrimizdə oxşarlıq olduğu kimi, Azərbaycan və Balkar dilləri arasında da çox yaxınlıq var.

- Mətləbə keçməmişdən qabaq gəlin tanış olaq, şübhəsiz ki, mənim adımı bilirsiniz. Bəs, sizin adınız nədir, cavan oğlan?

Adımı dedim. O, iki dəfə təkrar etdikdən sonra:

- Demək günəşli diyar, eləmi? (O, əslində Günnüm yurtu dedi). Gərək ki, Səməd Vurğunun əsərlərində sizin adınıza rast gəlmişəm, səhv etmirəm ki?

- Bəli, Səməd Vurğunun iki əsərində - "Xanlar" pyesində və "Komsomol poeması"nda bu ad var.

- Görünür, rəhmətliyin sevdiyi ad olub, xoşuna gəlirmiş.

- Qaysın Şuvayev, Səməd Vurğunla ilk görüşünüz və onun poeziyasına münasibətiniz haqqında nə deyə bilərsiniz?

O ayağa durdu. Fikirli-fikirli otaqda var-gəl elədi. Bayaqqı şən, gülər üzü tutqunlaşdı. Zəhmli və cəsur sifəti onu şairdən çox cəngavərə, qəhrəmana

oxşadırdı. Sağ əlini tərtemiz qırılmış başına çəkdi. Sonra hər iki əlini şalvar cibinə saldı. Qayıdıb dinməz-söyləməz yerində oturdu. Bir əlini cibindən çıxarıb barmaqlarını stolun üstünə döyəclədi.

- Azərbaycan sovet şeiri dedikdə mən istər-istəməz Səməd Vurğunu xatırlayıram, onu düşünürəm. Səməd Vurğun Sovet İttifaqında ilk məşhur milli şairdir. Milli şairlərdən ümumsovet poeziyasına yolu Səməd Vurğun açıb desək, yanılmarıq. Sağlığında da, indi də o, hörmətlə xatırlanıb və xatırlanacaq. Çünki bu şöhrət çələngi ancaq ona qismət olmuşdu. O, romantik xarakterli, geniş dünyagörüşlü, sadə və gözəl insan idi. Yadımdadır, ilk dəfə Səmədlə 1938-ci ildə Bakı-Moskva qatarında tanış olduq. O, mənim balkar olduğumu biləndə gülümsünüb dedi: "Salam, dilimiz bir, dinimiz bir qardaş. Onun kefi çox yaxşı idi. Böyük bir əsər yazdığını söylədi. Sonralar bildim ki, məşhur "Vaqif" dramıdır. 1942-ci ildə Qafqazla Rusiyanın dəmir yol əlaqəsi müvəqqəti kəsilmişdi. Onda mən də Moskvada idim. Səməd Vurğunla Məmməd Rahim "Moskva" mehmanxanasında qalırdılar. Onlar cəbhədən qayıtmışdılar. Faşistlər Rostovu aldığına görə yollar bağlanmışdı. Səməd bərk narahatçılıq keçirirdi, həm də darıxırdı.

Bir dəfə: "Qafqaz üçün burnumun ucu köynəyir" - deyib doluxsunmuşdu. Sonralar Səmədlə çox görüşlərdə olmuşam. Moskvanın "Vneştorq" klubunda. Qızıl Ordu evində, Mərkəzi Yazıçılar Evində Səmədlə birlikdə çıxış etmək, şeir oxumaq xoşbəxtliyi mənə nəsis olub. Mən onu Azərbaycanın yox, dünyanın ən böyük şairi, gözəl insanı hesab edirəm. Onun gözəl poeziyası heç vaxt solmayacaq. Biz ana Vətəni, xalqı hərarətlə sevməyi Səməd Vurğundan öyrənmişik. Bu ənənəni son nəfəsimizə qədər davam etdirəcəyik... Açıqlığı deyim ki, bu müqəddəs insan haqqında layiqli söz deməyə çətinlik çəkirəm. Bir də ki, insanda nə qədər yaxşı keyfiyyətlər varsa, hamısını bu pır, peyğəmbərə aid etmək olar.

- Qardaşımız Səməd Vurğun... - Anı olaraq dayanıb iftixarla, gur və məğrur səslə - Mənim qardaşım Səməd - deyib sözünə davam edir - Yenə deyirəm mənim və dostlarımla gənclik vaxtında Vurğun bizim iftixarımız olub, ilk növbədə Qafqaz poeziyasının və bütün sovet poeziyasının iftixarı olub. Onun poeziyası Azərbaycan dağları, Qafqaz dağları kimi gözəl idi. Bu poeziya müdrik, emosional, hərarətli, dərin məzmunu və təsir gücünə malik poeziya idi.

Səməd Vurğunu mən böyük kədərlə xatırlayıram. Çünki o, çox erkən vəfat etdi, ömrünün kamil vaxtında aramızdan getdi; əlli yaş Qafqazda həqiqi

mənada kişilik yaşı hesab olunur. Düşünürəm, doğrudan da “Şair, nə tez qocaldın sən?... ”

Səməd bu qəmli sözlərlə bizi tərk etdi, ancaq qüdrətli poeziyası bizimlə qaldı, elə bir poeziya ki, yaşayır və uzun illər yaşayacaqdır. Gözəl Azərbaycan dili yaşadığıca, gözəl Azərbaycan torpağında bu dildə danışıldıqca Vurğunun da sözləri yaşayacaqdır.

O, milli poeziyaya oxucuda hörmət oyadan ilk Qafqaz şairlərindəndir. Bu, Vurğunun böyük xidmətidir; bu böyük şairin unudulmaz zəhmətidir. Mən sizi əmin edə bilərəm ki, deyə bilmədiyim sözlər gələcəkdə “Mənim dostum Səməd Vurğun haqqında” silsilə şeirlərə dönəcək.

* * *

Bir il keçmədi Qaysın Quliyev böyük dostu Səməd Vurğunun yetmiş illik yubiley təntənəsinə “Nə yaman tez köçdün, şair” şeir töhfəsi ilə gəldi:

*Səni axtarıram iyirmi il var –
Tapa bilməyirəm söz bərəsində.
Gəzdiyin dağlara yağır yağış, qar;
Qış gedir, yaz gəlir öz vədəsində.*

*Kövrəldim, gördükə bəyaz saçını,
Mənim də başımın sıxlaşdı çəni.
Əcəl çox vədəsiz döydü qapını,
Nə tez qoyub getdin Vurğunsuz məni.*

*Nə tez köçüb getdin, hicran nə ağır?!
İndi özüm səndən xeyli yaşlıyam.
Dağlara qar-yağış Səmədsiz yağır,
Mən də bulud kimi gözü yaşlıyam.*

*Yurdun unutmayır əziz oğlunu,
Yaşadır tükənməz səxavətini.
Sevirəm, ey ustad, sənət yolunu,
Qəlbini, əzmini, cəsarətini.*

*İnamın əbədi dağ vüqarıdır –
Qoy tutsun qolumdan sözün, şairim.
Şeirin şeirimizin zirvə qarıdır;
Nə yaman tez köçdün özün, şairim?..*

Tərcümə V. Rüstəmzadəninidir.

- Azərbaycanda olmusunuzmu?

- Bəli, çox sevdiyim Odlar diyarında bir neçə dəfə olmuşam. Əziz dostum Səməd Vurğunun altmış illik yubiley şənliyində iştirak etmişəm. Çıxışında:

- Əziz Səməd, - dedim, - mən sənə canlı bir insan kimi müraciət edirəm. Xalqın nəğməkar oğlu, sən varsan, həmişə də əbədi olacaqsan. Mənim bunu deməyə haqqım vardır, ona görə ki, əsil poeziya heç vaxt solmur. Səməd, biz Vətəni, xalqı hərarətlə sevməyi həmişə səndən öyrənirik və öyrənəcəyik!

Səməd Vurğunun doğma ata otağında aşıqlara qulaq asmışam. “Aşığın yarası”, “Quru çinarın mahnısı” və başqa şeirlərim bu təəssüratdan yaranıb.

- Yadımdadır, bizi nahar vaxtı qayalarından saysız-hesabsız damcılar süzülən bir bulağa aparmışdılar. Başımız üstündə əzəmətli dağı görəndə vətənimin vüqarı Elbrusu xatırlayıb çıxışında dedim: “Bizi bura toplayan qüvvənin, poeziyanın, əbədi həyatın, bu sıldırım qayanın davamı kimi ucalmış Elbrus dağının sağlığına və ən nəhayət Səməd Vurğunun poeziyasını davam etdirən Azərbaycan şairlərinin sağlığına badə qaldırıram”.

İndi də gözümün önündədir o yubiley qatarını qarşılamağa gələn insan axını. Hamısını da əlində gül-çiçək və Səməd Vurğunun portreti vardı. Bu hüdudsuz xalq məhəbbəti adamı istər-istəməz düşündürür, kövrəldir. Səməd bu sevgini ülvə poeziyası və əvəzsiz şəxsiyyəti ilə qazanıb. Onu dünyaya gətirən ana nə qədər xoşbəxt imiş. Təkcə onun anası yox, dilimiz və dinimiz bir olan Azərbaycan xalqı da xoşbəxtədir belə bir oğul yetirib. Xalqının bəxt ulduzudur mənim qardaşım Səməd Vurğun.

- Qaysın Şuvayev, Azərbaycan ədəbiyyatından ən çox kimləri mütləq edirsiniz?

- Məhəmməd Füzulini, Nizami Gəncəvini və Mirzə Fətəli Axundovu. Bunların yaradıcılığına böyük hörmətim var, tez-tez onların əsərlərini mütləq edir, onlardan öyrənirəm. Füzulinin həyatı faciəli olsa da, o, böyük lirik şairidir. Balkar ədəbiyyatının banisi Kazım Meçiyev deyirdi ki, mən Füzulinin sətirlərini oxuyanda əziz qardaşımın qəbri başında ağladığım kimi

soldan Tixon Xrennikov, (arxada) Mirzo Tursunzadə və Səməd Vurğun, (öndə) Mixail Şoloxov və başqaları Vroslava keçirilən "Sülh müdafiə kongresi"ndə.

göz yaşı axıdıram.

Şəxsən mən Füzulini dünyanın ən böyük liriki kimi sevir və qiy-mətləndirirəm. Ev kitabxanamda onun iki dilində əsərləri var – Azərbaycan və rus dilində. Bu ilin axırlarında yeni bir kitabım çıxacaq, ora Füzuli haqqında bir neçə şeirim də daxildir. Hələ bundan sonra da Füzuliyə bir sıra şeirlər, bəlkə də poema yazdım.

Nizaminin "Xəmsə"sini mən beş balam kimi əzizləyir və sevirəm. Mənim fikrimcə Mirzə Fətəli Axundovun Puşkinin ölümünə yazdığı Şərq poeması Qafqaz dağlarının ah naləsi, ağısıdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında mənim diqqətimi cəlb edən gözəl şairlərdən biri də ədəbiyyatda bəxt gətirməyən Mirzə Şəfi Vazehdir. Onun qərribə taleyini oxuyanda bəzən adamı ağlamaq tutur. Mirzə Şəfi haqqında hər cür məlumatım var: Fridrix Bodenştedtin onun incilərini oğurlamasından. Tbilisidə tənha və kimsəsiz həyat sürməsindən. Düzünü deyim ki, Şəfinin qərribə taleyini, lirik zəngin qələmini əks etdirməyə çətinlik çəkirəm. Mən yaxşı başa düşürəm ki, Avropada bir şairin əsərinin 63 il ərzində 196 dəfə nəşr olunması nə deməkdir. Belə qələm sahibi haqqında söz demək o qədər də asan deyildir.

VURĞUNUN İZİLƏ

Min doqquz yüz yetmiş beşinci ilin qışında iyirmi günlük ezamiyyətimi başa vurub geri qayıdırdım. Təyyarə limanında iki həmyerlimə rast gəldim. Yaxından tanış olduq. Təbii ki, bir-birimizdən Moskvaya nə üçün gəldiyimizlə maraqlandıq. Onlardan biri sevinclə:

– Səməd Vurğun bizim Cəlilabadda olub, - dedi, – böyük şairin görüşüb söhbət elədiyi adamların çoxu indi də qalır. O, bir neçəsinin ad-familiyasını deyəndən sonra:

– Dayanın, dayanın Siz Rüstəm Qəhrəmanovu tanıyırsınızmı?

– Yox, – dedim, – o kimdi ki?..

– Səməd Vurğun bizim rayona gələn ili Rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi olub. Onu tapsanız, daha yaxşı olar. Bir neçə gün bizim rayonda olan şairi katib özü müşayiət edib.

– Bəs indi harada işləyir? Müsahibim üzümə baxıb təəccüblə:

– Vallah – dedi, dəqiq bilmirəm, eşitdiyimə görə indi professordur.

Hardasa elmi idarələrdən birinə rəhbərlik edir.

...1977-ci ildə ilk azərbaycanlı təyyarəçi Fərrux ağa Qayıbov haqqında material toplayanda mənə səma şahininin qardaşı Kərim Qayıbovu nişan ver-dilər. Kərim müəllimlə söhbətin şirin yerində telefon zəng çaldı. O, xeyli danışandan sonra dəstəyi yerinə qoyub:

– İş yoldaşım Rüstəm Qəhrəmanovdu, – dedi. – Səhhətimi soruşur. Bir neçə gündür xəstəlik mənə imkan vermir işə çıxmağa. Gözəl insandır, bir gün mənə baş çəkməsə, ya da zəng eləməsə, rahat ola bilmir.

– Kərim müəllim, – dedim, – direktorunuz Rüstəm Qəhrəmanov vaxtilə Cəlilabadda katib olubmu?

– Bəli, – dedi, – necə bəyəm?

– Eşitdiyimə görə Səməd Vurğun haqqında maraqlı xatirələri var.

– Bəli, var. Rüstəmlə hər gün böyük şairi xatırlayırıq. Səməddən bir-birimizə xatirələr danışırıq. Düzü, Səməd Vurğunla Qutqaşəndə, Qazaxda, Ağdaşda və bir neçə rayonda mən də ovda olmuşam. Çox hadisələrin şahidi olub, zarafatlarını dinləmişəm. Amma Rüstəmin söhbətinin dadı-tamı başqa aləmdi, – deyib o, çiyninə atdığı pencəyinə daha bərk bürünərək ərklə

– tələsmək lazımdır, elə bu gün görüşün. Rüstəm müəllimin də səhhəti sən deyən yaxşı deyil. Nə bilmək olar dünyanın işini, ölüm qaşla-göz arasında. – deyərkən kədərli gözləri doluxsundu. Otaq isti olsa da, çiyindən azca sürüşmüş pencəyini yenidən irəli çəkdi. Onun işlədiyi Xaqani küçəsindəki elmi-tədqiqat institutuna neçə dəfə gəldiyimin sayını düzü unutmuşam. Gah vacib elmi yığıncaqlar, gah da xəstəlik Rüstəm müəllimə aman vermirdi ki, söhbət edək. Hər dəfə deyirdi ki, bu söhbəti başlasam, çox uzun çəkəcək. Üzrxahlıq edir, yenidən vədələşirdik. Bir dəfə əl çəkmədim. Səməd Vurğun haqqında əlüstü bir-iki epizod danışdı. Gülümsünüb dəstəyə əl atdı. Zəng edib evə bir az gec gələcəyini bildirdi. Xeyli söhbət etdik, qeydlər götürdüm. Daha onu yormağa istəmirdim. Qərribə idi, indi Rüstəm müəllimin söhbətini kəsmək, yarımçıq qoymaq mümkün deyildi. Bəzi əhvalatları danışanda bərk həyəcanlanırdı. Ona görə də gah stolun gözündən, gah da cibindən müxtəlif dərmanlar çıxarıb atırdı. Düzü, qorxuya düşdüm.

– Rüstəm müəllim, – dedim, – çöldə hava xoşdu, sahil də yaxındı, bəlkə gəzə-gəzə orda söhbətimizi davam etdirək.

– Yox, – deyə o, səmimiyyətlə etiraz etdi. Söhbət eləyə-eləyə 26-lar metrosuna (indiki Sahil) kimi getdik.

Metronun yanında da xeyli söhbət elədik.

– Özümü pis hiss edirəm, metroya düşə bilmərəm, – dedi. – Gərək bir maşına minəm. Oüül, səndən bir xahişim var. Cəlilabada mənsiz getmə. Mən zəng eləyəyəm, ordan maşın göndərərlər. Oranın camaatı çox etibarlıdır. Artıq iyirmi beş ildən çox keçir ki, mən orada katib olmuşam. Sağ olsunlar, yenə də xətrimi istəyir, hörmətimi saxlayırlar. Hə, onu deyirdim, vaxtilə rəhmətlik Vurğunla gəzdiyimiz, olduğumuz yerləri özüm sənə göstərəcəm. Səni elə maraqlı adamlarla tanış edəcəm ki...

– Rüstəm müəllim, – dedim, – mənim də Sizdən bir xahişim var. – Yarıqaranlıq havada üzümə baxıb altında dayandığımız ağaca söykəndi:

– Buyur oğul, – dedi.

– Əgər mümkünsə, boş vaxtlarınızda Səməd Vurğunla görüşlərinizdən qeydlər edin. Görürəm, şairin cəmi yeddi günlük Cəlilabad səfəri çox maraqlı keçib.

– Hələ bu nədir ki, – deyib, o, səsinə ucaldı, fəxrlə – mənim elmi sahəyə gəlməyimə, professor olmağıma da səbəbkər Səməd Vurğun olub. Çalışaram plana oxşar bir şey tutum, bu zəhrimar xəstəlikə aman versəydi...Kaş ömür etibarsız olmasın, – deyib, bikiyə halda üzümə baxdı.

Görüşümüzdən bir ay keçər-keçməz rəhmətliyin özü mənə zəng elədi.

– Gəl görüşək, – dedi, – sənə tapşırığını yerinə yetirmişəm, daha doğrusu, əzizimiz Səməd Vurğunla görüşümü yazdım. Onu oxu, tanış ol, sonra birgə Cəlilabada gedərik.

Görüşdük, əlyazmasında olan qırx səkkiz səhifəlik xatirəni Rüstəm müəllimdən aldım. Həcmnin çox olduğunu görəndə fikirləşdim ki, bəzi xatirə yazanlar kimi yəqin Rüstəm müəllim də özünün uzunömürlü bioqrafiyasını bura əlavə edib. Evə çatan kimi dərhal oxudum. Rüstəm Qəhrəmanovun şirin yazı dilinə və ən başlıcası yalnız şairdən söhbət getdiyinə sevindim.

Ondan sonra bircə dəfə telefonla danışa bildim. Təşəkkür elədim ki, yaxşı yazmışınız, faktlar inandırıcı və zəngindir. Amma əlyazmanızı qay- tarmayacam, verəcəm Səməd Vurğunun ev muzeyinə.

– Ay oğul, a Şəmistan, – dedi, – yəni elə yararlıdı, birdən biabır olaram, xəstəhal adamın yazısı nə olacaq? Xəttim də əyri-üyrüdü...

– Rüstəm müəllim, – dedim, – iyirmi ilə yaxındı Vurğun izilə kənd-kənd gəzib xatirələri toplayıram. Üzünü də demək olmasın, indiyədək Səməd Vurğun haqqında belə zəngin faktlı yazıya mən çox az rast gəlmişəm. Xatirə yazarların əksəriyyəti şairdən çox özündən danışır, özündən yazır. Məni sevindirən odur ki, sizin yazınızda bu yoxdu.

Yazının bir yerində il məsələsini dəqiqləşdirmək üçün onun iş yerinə getdim. Eyni səhifədə Səməd Vurğunun rayona gəlməyi, 1952-1953-cü illər göstərilirdi. Kabinetinin qapısı bağlı idi, katibə də yerində yox idi. Foyədə silginin suyunu sıxan xidmətçi qadına yaxınlaşıb:

– Rüstəm müəllimin harda olduğunu bilməzsinizmi? – deyə soruşdum.

Təəccüblə: – Nə dedin, kimi soruşdun?

– Direktorunuzu, Rüstəm müəllimi.

Mənə heyrətlə baxan qadının sifəti bozardı, qaraldı, titrəyən əlindəki silginə hirsilə vedrəyə atıb:

– Yoxdu, ay bala, Rüstəm yoxdu, – deyib, divara söykədilmiş kətilin üstünə çul kimi tappıltı ilə düşdü. Dərindən nəfəs alıb: – ölüb, ay bala, öldü. Bəs bilmirsən ki, yaxşılar daha tez ölür. Oy, Allah, bu gün nə ağır gün oldu...

Dinməzə özümü çölə atdım. Qəfil deyilən "ölüm" kəlməsi məni karıxdırdı. Sahil metrosuna xeyli qalmış yadıma düşdü ki, xidmətçi arvada təsəlli verməyi unutdum. Qayıtmadım. Hövlnək gedirdim. Hara gedirdim, kimdən qaçırdım özüm də bilmirdim. Ayılanda gördüm ki, ilk görüşümüzdə Rüstəm

müəllimlə dayanıb xeyli söhbət etdiyimiz ağacın yanında yam. O anlarda nə düşündüyümü, öz-özümə nə danışdığımı indi də xatırlaya bilmirəm. Bircə o yadımdadır ki, kədər məni boğurdu. Məni yandıran onu çox gec tapıb, tez də itirməyim idi. Axı, o telefonda mənə demişdi ki, bunlar Səməd Vurğun haqqında bildiklərimin hələ hamısı deyil. Bəziləri yadıma indi-indi düşür.

Bir müddət Rüstəm müəllimin xatirələrinə əl vuramıdım. Hər dəfə onun qovluğunu görəndə özümdən asılı olmayan kədər dolu hisslər keçirirdim. Yaza bilmirdim. Elə bil çiynimə ağır bir yük qoyulmuşdu. Amma iki böyük şəxsiyyət qarşısında borclu olduğumu da başa düşür və bərk narahatçılıq keçirirdim. Nəhayət, sənədli bir hekayə yazdım. Xoşuma gəlməsə də, onu makinada yazdırdım. On bir səhifəlik bu hekayə qətiyyənlə özümü təmin etmədiyinə görə mətbuatda dərc etdirmədim. Vərəqləri saralmış bu yazı indi də məndə qalır.

Ürəyimdə neçə il gəzdirdiyim bu nisgili bir gün şair dostum Ayaz Vəfalıya açıb danışdım. Sağ olsun, Rüstəm Qəhrəmanovun xatirələrini olduğu kimi dərc etməklə məni neçə illik intizardan qurtardı. ("Ədəbiyyat qəzeti", 8 sentyabr 2000-ci il) Cəlilabada onsuz getdim. Onun məsləhət bildiyi, Səməd Vurğunun həmsöhbət olduğu əmək adamları ilə görüşdüm. Hamı Səməd Vurğunla yanaşı, onun adını çəkir, ondan da bol-bol xatirə danışdılar. Rayon mərkəzində yaşayan Dünyamalı Məmmədovdan başqa, onun – Rüstəm Qəhrəmanovun ölümündən xəbər tutan olmamışdı. Müdrik ağsaqqal Dünyamalı Əhmədali oğlu ilə xeyli dərhləşdik. Mən ona Rüstəm müəllimlə qəfil görüşüb – ayrılmağımızı təfəsilatı ilə danışdım. O, da bu qeyri-adi görüşümü zəyanıb-yaxıldı. Bu evdə, – dedi, – Səməd Vurğun, Rüstəm mənim qonağım olublar. "Göllü" yerinə, Xəltəkləsi kəndinə, Ağdaş meşəsinə, bulaq üstünə birgə getmişdik. "Güllünün bol buğda zəmisini görən Səməd Vurğun uşaq kimi sevinirdi. Bu səfərimdə Zubanlı kəndində Qönçə Əhədulla qızı Cəfərova, Alxan Qarayev, Bayram Cəfərov, Alim Əliyev və başqaları ilə görüşüb, onların şair haqqında xatirələrini dinlədim.

Bu görüşlərdə bir adamın da tez-tez adını çəkir, ondan ehtiramla danışdılar. Dedilər ki, 1953-cü ildə Cəlilabad rayon xalq maarif şöbəsinin müdiri İsrəfil Mikayıl oğlu Babayevin rəsmi məktubu ilə Səməd Vurğun rayon ziyalıları ilə görüşə gəlib. Mən Lənkərana gedib onunla həmsöhbət oldum. Onun söhbətindən "Söylə, şair" adlı kiçik bir epizodu yazdım:

1953-cü ilin mayı idi. Onlar məktəblilərlə görüşdən birgə çıxdılar. Səməd Vurğun, rayon partiya komitəsinin birinci katibi Rüstəm Qəhrəmanov, ma-

arif müdiri İsrəfil Babayev və rayonun bir neçə ziyalıları şairin təklifi ilə rayon mərkəzində xeyli söhbət edə-edə gəzdilər. Çilçırağa qər q olmuş balaca rayon mərkəzi Qara dəniz sahilindəki kurort şəhərciyini xatırladırdı. O, bir il əvvəl də Astraxanbazar (indiki Cəlilabad – Ş.N.) rayon zəhmətkeşlərinin qonağı olmuş, kəndləri, taxıl zəmilərini gəzib, elin xoş güzəranını görüb çox sevinmişdi. İndi aradan bir il keçməmiş rayon maarif şöbəsinin rəsmi dəvətilə məktəblilərin görüşünə gəlmişdi. Cəmi bir ildəki böyük abadlıq işlərini gördükcə şairin sevinci yerə-göyə sığmırdı.

Katib saatına baxdı. Sonra üzünü şairə tutub:

– Səməd müəllim, – dedi, – səhərdən ayaq üstəsiniz, həm də yol gəlmisiniz...

– Demək istəyirsən, yorulmuşam, hələ aclığım da var?..

– Bəli, deyirəm, gedək bir az çörək yeyək, söhbətimizi də evdə davam etdirək.

– Nə deyirəm, yoldaş katib, sən yorulmusansa, gedə bilərsən, mən isə maarif müdiri İsrəfil Babayevin qonağıyam. Ötən il gələndə sən qonağın idim... Şair zarafat etdi.

Katib də zarafatla cavab verdi:

– Səməd müəllim, maarif müdiri də qonaqdı, burada işləməyinə baxmayın, özü lənkəranlıdır. Bir də ki, bizim uşaqlar sizi evdə gözləyirlər. Səhər çıxanda "evin generalı" bərk-bərk tapşırıb ki, şairi gətirməmiş axşam evə gəlmə. Sizin duzlu-məzəli söhbətləriniz hələ də uşaqların yadından çıxmayıb.

...Təmtəraqsız bir süfrə açılmışdı. Ev katibin olsa da, maarif müdiri qonağına əlindən gələn xidməti əsirgəməirdi. Şairin məhz onun dəvəti ilə gəlməyinə sevinən İsrəfil içdiyi yüz əlli qram konyakın təsirindənmi, yoxsa sevincindənmi, dil-dil ötürdü. Görünür, içki onu cəsarətə gətirmişdi.

– Səməd müəllim, – deyər şairə müraciət etdi. – İcazə verin, sizdən bir söz soruşum. Saçınız niyə belə tez ağardı?

Hamı diqqət kəsilib şairin cavabını gözlədi. O, isə elə bil bu sualı gözləyirdi, cavabını əvvəlcədən hazırlamışdı. Başını qaldırıb baxışlarını düz İsrəfilin üzünə dikdi, aramla:

– Mənim saçımın vaxtsız ağarmağının birinci səbəbi Cəfərin ölümü oldu, – dedi.

Şair oturanların üz-gözündən, baxışlarından hiss elədi ki, onlar Cəfərin kimliyini bilmədilər. Fikirləşdi ki, bəziləri elə bilərlər ki, mənim Cəfər adlı vaxtsız ölə qardaşım olub, ona görə də:

– Cəfəri deyirəm, böyük, əvəzsiz dramaturqumuz Cəfər Cabbarlını. O Cəfəri ki, anası Şahbikə hələ beşikdə ikən ona lay-lay çalanda demişdi: "Oğul, Cəfər, səni dramaturq doğmuşam".

Azacıq susduqdan sonra yenə üzünü İsrailə tutub:

– Lənkəranlı balası, – dedi, – yaqın sən bilirsən ki, mən lirik şairəm.

Cəfər Cabbarlının vaxtsız ölümündən sonra səhnəmizdə olan boşluğu, durğunluğu yaqın ki, sən də hiss eləyib görmüsən. Bax, ona görə də mən Cəfərin ölümündən sonra teatrımızdakı bu boşluğu, durğunluğu aradan qaldırmaq üçün məcbur oldum ki, səhnə əsərləri yazam. Teatrımız və xalqımız qarşısında nə qədər borclu olduğumu hiss etdim.

Oturanların hamısının üzündəki xoş təbəssümdən hiss olunurdu ki, şairin cavabından razı qalıblar.

Səməd Vurğun dəridən köks ötürüb sözünə davam etdi:

– İkinci səbəbi də var, a müəllim. Bu da ondan ibarətdir ki, müasirlərimin bir qismi məni başa düşmədi, anlamadı...

O söhbətdən qırx ilə yaxın bir vaxt keçəndən sonra bu əhvalatı Lənkərandakı evində mənə danışan İsrail Babayev:

– Qəribədir, – dedi, – heç kəs ikinci sualın cavabını soruşmağa cürətmi deyim, cəsəratmi deyim, eləmədi. Nədənsə şair də dalğın-dalğın xeyli susdu. Handan-hana fikirdən ayrılıb gördü ki, biz mütəəssir olmuşuq. Onda araya şən bir söhbətin mövzusunu salıb, dalınca da o zamanın ab-havası haqqında belə bir şeirini oxudu:

*Görən deyir, söylə şair, başın nə tez ağarmışdır,
Elə bil ki, dağ başını duman tutub, qar almışdır.
Fəqət heç kəs şərh etməyir öz ötərgi sualını,
Vaxtsız solan gəncliyinin dastan olmuş bu halını.
Eybi yoxdur, əziz dostlar,
Mən baxdıqca dörd yanıma
Könlüm quşu dastan qoşur öz müqəddəs dövrünə,
Nə zamandır, nə rüzgərdir.*

Bu o vaxt idi ki, "respublikanın sahibi" Mircəfər Bağirov və onun əlaltıları Səməd Vurğunu gözümçixdiya salmışdılar. "Müasirlərimin bir qismi məni başa düşmədi, anlamadı" – deməkdə Səməd Vurğun ehtiyatla danışmışdı.

VURĞUN ÖMRÜ MƏKTUBLARDA

"Ellər Vurğunu, Vurğun ömrü məktublarda" kitabını tərtib edəndə minlərlə arxiv sənədi araşdırdım. Borçalıdan Dərbəndə kimi və keçmiş İttifaq respublikalarında görüşdüyüm yüzlərlə Vurğun dostlarından aldığım qeydlərə bir daha nəzər salıb, şairin məktublarını çapa hazırladım.

Düzünü deyim ki, bu işə başlayandan sonra hiss edirdim ki, belə kitabı hazırlamaq ağır və məsuliyyətlidir. Üstəlik də, 1942-ci il fevralın 27-də Moskvadan Səməd Vurğunun qardaşı Mehdişana yazdığı məktubdan bir cümləni oxuyanda məsuliyyət hissimi daha da artırdım: "Qardaş, bilirsən ki, məktub yazmaq şeir yazmaq qədər asan deyildir".

Bəli, əvəzsiz Səməd Vurğunumuz məktub yazmağa öləri cizma-qara kimi baxmamışdır. Onun şeir yazmaqdan da çətin olduğunu sənətkar ürək genişliyi ilə etiraf etmişdir.

Yaxşı ki, Səməd Vurğuna olan intəhasız məhəbbətim mənə olan qorxu hissini öldürdü. Şairə olan ülvə sevgilərlə yorulmadan onun 89 məktubunu və Səməd Vurğuna yazılan 100-dən çox oxucu məktubunu müxtəlif arxivlərdən tapıb, ayrıca kitab kimi nəşrə hazırladım. Bu, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk sənətkardır ki, məktubları nəfis şəkildə işıq üzə görür.

Hamıya məlumdur ki, Səməd Vurğun həyatda çox hazırcavab olub. Onun yüksək rütbəli buqələmunlara sərt cavabları indi də el arasında zərb məsəl kimi danışılır. Bütün bunlar əbədi poeziyası ilə birgə Səməd Vurğuna ölümsüzlük qazandırır. Ona görə də kitabımın ilk fəslə "Ellər Vurğunu" adlanır.

Torpaq qədər sonsuz, ulduzlar qədər çox olan Vurğun ömrünü öyrənməkdən yorulmamışam. Axtarışlarımı yenə də davam etdirirəm.

Respublika Mərkəzi Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində (F.526, siy.1, s.v.124, vərəq 37, 39) mərhum professor Əziz Şərifin professor Abbas Zamanova 12 iyun 1966-cı ildə yazdığı məktub saxlanılır. Əziz oxucu, demokratiya və aşkarlığın işığı ilə həmin məktub əziz Səməd Vurğunumuzun şəxsiyyətinə və yaradıcılığına dəqiqlik gətirdiyi üçün onu sizə təqdim edirəm.

Məktub olduğu kimi təqdim olunur. Nə üslubuna, nə də yazılışına toxunulmayıb.

Hörmətlə Şəmistan Nəzirli 18 fevral 1998-ci il

Abbas Zamanova yazılmış məktubdan:

... İndi keçirəm məktubunda toxunduğun son məsələyə - Səməd Vurğunun yubileyinə. Böyük coşğunluqla xalqın ona olan məhəbbətindən və belə-belə ürəyə yatan şeylərdən yazırsan. Bunlar hamısı lap doğrudur və mən bütün sənin yazdıqlarınla razıyam, bircə nöqtədən başqa - şəxsiyyətə pərəstiş məsələsi sən dediyin qədər də sadə məsələ deyildir və Səmədin "bu qəbildən olan əsərləri" heç də şəffaf gölün köpüyünü xatırlamır. Hər halda Səməd özü belə düşünmürdü. Stalin haqqında hər cürə söyüş-yaman yayılmağa başlayanda da Səməd öz şeirlərini köpük hesab etməkdən çox uzaq idi. Əgər zamanımızın təlxəyi, həm də ən vicdansız təlxəyi bütün ömrü boyu pərəstiş etdiyi rəhbəri heçə çıxarmaq və ləkələmək niyyəti ilə, təşəbbüsü ilə Fədeyev kimi pak və böyük insanı intihara məcbur etdisə, Səməd Vurğun kimi pak və böyük insana da sağalmaz azar aşılardı ki, bunların hər ikisi demək olar ki, bir gündə həyatı tərk etdi.

Onlar dünən pərəstiş etdikləri rəhbərə bu gün şllaq ata bilmədilər. Yəni özlərinin doğrudan da, insan olduqlarını sübuta yetirdilər, yaşadıkları böyük və dərin faciəni komediyaya çevirə bilmədilər. Onların hissi o qədər müqəddəs və səmimi idi ki, ondan əl çəkə bilmədilər, məhv oldular - təslim olmadılar, sözlərindən dönmədilər.

Məncə, Səmədin Stalinə həsr edilmiş hər bir misrası şeirimizin ən qiymətli incisi kimi yaşayacaqdır, çünki bu misralar ürək çırpıntısıyla yazılmışdır, bu misraların hər birində şairin qəlbi çırpınır, nəfəsi duyulur. Qoy bunu anlamayanlar anlamasın, zamanə öz hökmünü deyəcəkdir. Səməd Vurğun bəziləri kimi ağzı dolu mədhiyyələrdən soma "Qızılgül olmayaydı" kimi murdar əsər yazı bilməzdi, çünki o, məddah deyildi, şair idi, o, nə yazırdısa, qəlbindən yazırdı, boğazdan yuxarı yazmırdı.

Səmədin bu yubileyində məni son dərəcə məyus edən hadisə bu oldu ki, yubileyin keçirilməsi şairin barışmaz düşməni və bədxahına tapşırıldı. Məncə, bu hal Səmədi təhqir edən haldır.

Səməd ölüm yatağında öz 50 illiyini keçirən zaman bu adam, yəni bugünkü yubiley rəhbəri nə iclasa gəldi, nə bir sətirlik təbrik yazdı və açıqdan-açıq özünün düşmən olduğunu bildirdi. O zaman Səməd şəxsi teleqramla məni yubileyinə çağırırmışdı, mən də MQU (Moskva Dövlət Universiteti - Ş.N.) adından onu təbrik edə bildim. O zaman Konstantin Simonov

öz nitqində müəyyən adamları nəzərdə tutaraq, dedi ki, Səmədin nəinki dostları, həm də düşmənləri vardır ki, bu da onun böyüklüyünü isbat edir.

Belə bir vəziyyətdə yubileyi şairin düşməninə tapşırmaq şairə hörmətsizlikdən başqa bir şey deyildir. Sən çap olunan məqalələri oxudunmu? Mərkəzi mətbuatda üç adamın məqaləsi çap olunmuşdu. Ş. Qurbanov, Dolmatovski, bir də o. Oxumamınsa oxu, oxumusansa, bir də oxu, gör o öz məqaləsində məsələni necə qoyur: "Çox zaman biz Səmədin zəif əsərlərini tərifləmişik, səhlərinin üstünü örtmüşük, ancaq onun ən qüvvətli əsərlərini də lazımi dərəcədə öyrənməmişik".

Məqalənin mənası budur! Hələ sən də bundan sonra yubileydən dəm vurursan. Onun yubileyi beləmi keçirilməliydi? Erməni şairi Akop Akopyanın yubileyi Çaykovski salonunda, Səmədin yubileyi yazıçılar klubunda? Bəs insaf, vicdan harda qaldı? Mən yubiley axşamına getmədim. Xavər xanıma salam göndərüb üzr istədim, mən gedə bilməzdim. Bu saat bu sətirləri yazarkən bütün bədənim titrəyir. Mən yubiley axşamına getməydim, qəlbim tab gətirərdimi?

Sonradan yubiley axşamı haqqında məlumat aldım: sönük nitqlər, mənasız, mündərcəcəsiz çıxışlar. Bir sözlə, rəsmiyyət. Səmədin yubileyi beləmi keçirilməli idi? Bircə şeydən təsəlli tapmaq olur ki, bunların hamısına baxmayaraq, xalq doğrudan da, Səmədi sevir və onu öz şairi hesab edir. Səməd Ali Sovetin fərmanı ilə yox, xalqın öz qərarı ilə xalq şairidir. Fərmanla "Xalq" şairi olanlar isə tez unudulacaq.

Xülasə, öpürəm səni, qardaşın Əziz ŞƏRİF.

Peredilkinə, 12.06.1996-cı il

1. N.S.Xruşşov nəzərdə tutulur - Ş.N.
2. A.A.Fədeyev 1956-cı il mayın 13-də, Səməd Vurğun isə mayın 27-də axşam saat 8.30-da vəfat etdi (Ş.N.).
3. Xalq şairi Rəsul Rzanın poemasıdır.
4. Səməd Vurğunun 60 illik yubiley komitəsinin sədri Rəsul Rza olmuşdur.
5. Yazıçı, dövlət xadimi Şıxəli Qurbanov (16 avqust 1925-24 may 1967)
6. Şair Yevgeni Dolmatovski.
7. Xavər xanım Vəkilova (1918-2006) Şairin həyat yoldaşı

SƏMƏD VURĞUN ÖMRÜ MƏKTUBLARDA

Salam, yoldaş Səməd!

Bu gün "Mənim səsim" şeirini oxudum. Elə bu gün də "Pravda" qəzetinə təqdim edəcəyəm. Necə qəbul olunması haqqında sənə əlavə məlumat verəcəyəm.

Yenə səmimi salamlarla, Konstantin SİMONOV

6 fevral 1947-ci il.

Mərhum yazıçımız Mir Cəlaləddin dostu Səməd Vurğunun ünvanına deydi belə müdrik kəlamları qalıb: "Gənc Səməd Vurğun bir çoxları kimi əlinə qələm alanda kağız korlamamışdır. O, fitrətən şair doğulmuşdur. Yaradıcılığının ilk günlərindən bədii təfəkkürü ilə seçilmişdir. O, həmişə varlığa şairanə münasibət bəsləmişdir.

Mirzə Ələkbər Sabirdən sonra Səməd Vurğun qədər ürəkləri fəth edə bilən ikinci bir şair göstərmək çətinidir. Sabir bizi güldürərək, Səməd isə sevindirərək irəli aparır.

Səməd Vurğun Azərbaycan şeirinə canlı Azərbaycan gətirib. Azərbaycan bir obraz kimi Səməd Vurğunun şeirilə ətə-qana dolub".

Bu obrazlı deyim haqlı olaraq indi də xalq arasında yaşayır. Şeirdə kağız korlamayan Səməd Vurğun heç məktub yazanda da "səxavətli" deyildi. Şairin yığcam və qısa yazdığı məktublarında böyük məna var. Məhz bu keyfiyyətlərə görə Vurğun poeziyası, Vurğun şəxsiyyəti hələ sağlığında intəhasız xalq ehtiramı qazanıb. Azərbaycanı tanımayan yadlar belə, məhz Səməd Vurğun şeirilə ölkəmizə vurulub. Aleksey Kulikov adlı Sankt-peterburqlu şair "Zirvələr oğlu" şeirində yazır ki, Mən Azərbaycanda, Bakıda olmamışam. Amma Səməd Vurğunun şeirlərini oxuyandan sonra sizin ölkəyə vuruldum. Onun hər sözü yaqutdu, ləldi. Vurğun şeirlərini oxuyandan sonra xəyalən o nurlu torpağa məndə ülvi məhəbbət yarandı.

O nurlu torpağa məhəbbətim çox,

Xəyallar uçurur uzağa məni.

Özün girməmişən qoluma, yox-yox!

Şeirin aparıb Qazağa məni.

Eh, dünyada şair neylər sərvəti

Səmədin hər sözü yaqut, ləl oldu.

Ölməzlik qazandı şeri, sənəti

Əbədiyyətli adın bir heykəl oldu.

1996-cı ildə "Ellər Vurğunu, Vurğun ömrü məktublarda" adlı kitabımı nəşr etdirənə qədər minlərlə arxiv sənədi araşdırmışdım. Borçalıdan Dərbəndə kimi və keçmiş İttifaq respublikalarında görüşdüyüm yüzlərlə Səməd Vurğun dostlarından aldığım qeydlər köməyimə çatdı.

Düzünü deyim ki, bu işə başlayandan sonra hiss elədim ki, belə kitabı hazırlamaq ağır və məsuliyyətlidir. Üstəlik də, 1942-ci il fevralın 27-də Moskvadan Səməd Vurğunun qardaşı Mehdişana yazdığı məktubdan bir cümləni oxuyanda məsuliyyət hissimi daha da artırdım: "Qardaş, bilirsən ki, məktub yazmaq şeir yazmaq qədər asan deyildir".

Bəli, böyük Səməd Vurğunumuz məktub yazmağa ötəri cızma-qara kimi baxmamışdır. "Hər məktub yazılır bir niyyət üçün" - deyən şair ona ciddi yanaşmış, onun şeir yazmaqdan da çətin olduğunu sənətkar ürək gənşliyi ilə etiraf etmişdir.

Yaxşı ki, Səməd Vurğuna olan intəhasız məhəbbətim məndə olan qorxu hissini öldürdü. Şairə olan ülvi sevgilərlə yorulmadan onun 150-dən çox məktubunu və Səməd Vurğuna yazılan 100-dən çox oxucu məktubunu müxtəlif arxivlərdən tapıb, ayrıca kitab kimi nəşr etdirdim.

Hamıya məlumdur ki, Səməd Vurğun həyatda çox hazırcavab olub. Onun yüksək rütbəli buqələmunlara sərt cavabları indi də el arasında zərb-məsəl kimi danışılır.

Deyirlər, vaxtilə bir dəstə yazıçı rayonlarımızdan birinə ədəbi görüşə gedibmiş. Orada "Nə üçün idarələrdə yazı Azərbaycan dilində getmir?" sualı ortaya çıxır və mübahisə başlayır. Hərə bir cavab verir, bir bəhanə gətirir. Axırda deyirlər ki, Azərbaycan dilində makinamız yoxdur. Səməd Vurğun əsəbiləşir:

- Ə, desənə, qeyrətimiz yoxdur, qeyrətimiz. Makinanın nə günahı var?!

Bütün bunlar əbədi poeziyası ilə birgə Səməd Vurğuna ölümsüzlük qazandırır. Ona görə də kitabımın ilk fəslə "Ellər Vurğunu" adlanır.

Hörmətli Ayaz müəllim, torpaq qədər sonsuz, ulduzlar qədər zəngin olan Səməd Vurğun ömrünü öyrənməkdən yorulmamışam. Axtarışlarımı

yenə də davam etdirirəm. Sizin redaksiyaya təqdim etdiyim məktublar, teleqramlar indiyədək oxucu nəfəsi görməyib. İnanıram ki, Vurğunu sevənlər onları maraqla oxuyacaqlar.

Şəmistan NƏZİRLİ

İmam Mustafayevə

18 iyun 1955-ci il

Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları və əlifbada nəzərdə tutulan dəyişikliklər haqqındakı proyektə Sizə göndərirəm. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası tərəfindən keçiriləcək geniş müşavirədə iştirak etməyinizi xahiş edirik.

Müşavirə iyun ayının 30-da axşam saat 7-də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının böyük salonunda olacaq.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti

Səməd VURĞUN

Səməd VURĞUNA

Yoldaş Səməd Vurğun!

Sizin "Talistan" əsərinizi fars dilinə tərcümə etmişəm. Hüzurunuzla bir dost vasitəsilə göndərirəm. Xahiş edirəm mənim aşına hallarıma müstəzək verəsiniz. Əgər Sizin mövridsidinizə vaxt olsa, ayrı kitablarınızı da mənə göndərin. Bunu tez görünüz ki, nə fərm və şəkayıl tərcümə edəm.

Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti

Səməd VURĞUN

Sevimli şairimiz Səməd VURĞUN!

Azərbaycan Dövlət Universitetinin professor, müəllim və tələbə həyatı səni 50 yaşının tamam olması münasibətilə ürəkdən təbrik edir.

Sənin əzəmətli yaradıcılığın və başlanğıcını Vətəndən, xalqın hikmət dolu söz xəzinəsindən, qəhrəmanlıq tarixindən və bugünkü xoşbəxt həyatından alır. Sən doğma ana dilimizin incəlik və şeiriyyətini dərinlən duyan bir sənətkarsan. Xalqımızın mübariz ruhunu, həyat eşqini, ən nəcib adət və ənənələrini tərənnüm edən şeirlərin dillər əzbəridir. Sovet İttifaqında yaşayan qardaş xalqların sarsılmaz birliyini, onların kommunizm quruculuğu yollarındakı hər yeni zəfərini, hər yeni sevincini doğma dilimizdə əks

etdirən şeirlərin sovet ədəbiyyatının qızıl fonduna daxil olmuşdur. Sənin bu dildə yazıb-yaratdığın əvəzsiz əsərlərdən həyatın öz nəfəsi, təbiətin bahar tərəvəti, insanların ürək döyüntüləri duyulur. İnsan qüdrətinin və kamalının yaratdığı, bundan sonra da yaradacağı xarüqələrə inamla yazılmış əsərlərin insanlığın kamal dünyasına əvəzi olmayan bir hədiyyədir.

Sən bizim qədim tarixi olan zəngin söz mədəniyyətimizin ən böyük varisi. Sən Nizami, Füzuli və Vəqiflə bərabər, Puşkin və Mayakovskidən, bəşər mədəniyyətinin zəngin xəzinəsindən öyrənib zamanəmizdə o ölməz ənənələrini yaşadan, o böyük sərvəti davam etdirən görkəmli bir ictimai xadim kimi şöhrət tapmışsan. Sənin hərtərəfli bədii yaradıcılığın, şeirlərin, poemaların və dramaların təkcə Azərbaycanda deyil, ucsuz-bucaqsız Sovet İttifaqında əldən-ələ gəzir, bu əsərlər bütün dünyanın qabaqcıl adamlarının rəğbətini qazanır. Sənin adın sülh uğrunda yenilməz mübariz kimi bütün dünyada çəkilir.

Azərbaycanda elm və mədəniyyətin inkişafında sənin böyük xidmətinə yüksək qiymətləndirərək universitetin elmi şurası bir səsle sənə fəxri filoloji elmlər doktoru dərəcəsi adını vermişdir.

Xalqımızın tarixində birinci ali məktəb olan universitetin elmi şurası tərəfindən sənə bu fəxri adın verilməsi universitet kollektivi üçün böyük şərəfdir.

Bu əziz gündə universitetin kollektivi sənə uzun ömür, cansağlığı və daha böyük yaradıcılıq nailiyyətləri arzulayır.

Azərbaycan Dövlət Universiteti adından rektor

Yusif MƏMMƏDƏLİYEV və 42 imza.

Çox hörmətli Səməd Vurğun!

Sizə səmimi salamlarımı göndərir, cansağlığı arzu edir və yaradıcılıq uğurları diləyirəm.

Qiymətli vaxtınızı almamaq üçün Sizə məktub yazmaqda bir müddət tərəddüd etdim. Amma vəziyyət elədir ki, inanıram, mənə qardaşlıq köməyinizi əsirgəməyəcəksiniz.

Hazırkı vaxtda mən Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poemasını tərcümə etməklə (Tatar Dövlət Nəşriyyatının sifarişilə) məşğulam. Məndə Verxovskinin sətri tərcüməsi var. Amma mən çox istərdim ki, poemanın

rus və Azərbaycan dilində olan tərcümələrindən istifadə edir. Sizin gözəl tərcüməniz mənə hərtərəfli kömək edir. Lakin kitabdan bir nüsxə əldə etmək təşəbbüsüm heç bir nəticə vermir. Sizin tərcümədən Moskvadakı Lenin kitabxanasında var, ona əlim çatmır. Kazanda isə heç bir kitabxanada yoxdur. Hətta Tatar Dövlət Nəşriyyatının kitabxanasında da... Azənəşrə yazdığım məktublar isə cavabsız qalıb.

Ona görə də Sizə məktub yazıb xahiş edirəm ki, Sizin tərcümənizdə nəşr olunmuş "Leyli və Məcnun"dan mənə bir nüsxə göndərsiniz.

Əvvəlcədən Sizə təşəkkürünü bildirən Mahmud Maqsud.

Kazan şəhəri

Mahmud Maqsuda

10 mart 1948-ci il.

Çox hörmətli yoldaş Mahmud!

Sizə mənim tərcüməmdə Nizaminin "Leyli və Məcnun" kitabını göndərirəm. Sizə yaradıcılıq nailiyyətləri və cansağlığı arzu edirəm. Mənim tərcüməmə verdiyiniz yüksək rəydən çox məmnun oldum.

Dostluq salamı ilə

Səməd VURĞUN.

1. Bu məzmununda məktubu Səməd Vurğun görkəmli ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə - Sabit Rəhmana, Yusif Məmmədəliyevə, Cəfər Xəndana, Mirzə İbrahimova, Əli Vəliyevə və başqalarına da göndərmişdir.

2. Məktub Respublika Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində (F.465, siy.1, s.v.285) saxlanılır.

3. 1941-ci ilin dekabrından 1942-ci il yanvarın 15-dək Səməd Vurğun və qələm dostları Rəsul Rza, Heydər Hüseynov, Henrix Pisman, Mirzə Məmmədov, Qəzənfər Məmmədov Novorossiysk cəbhəsində döyüşçülərlə görüşlər keçirmişlər. Həmin görüşlərin iştirakçısı xalq şairi Rəsul Rza yazır ki, əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan hərbi hissələrdə keçirdiyimiz bütün görüşlərin mərkəzində Səməd dururdu. Onu hər yerdə tanıyırdılar. Bu, heç də asan deyildi, çünki hamımız qulaqlı papaq, sıırıqlı gödəkçə, uzunboğaz çəkmə geymişdik, günlərlə üzümüzü qırxmırdıq. Bir sözlə, çox

alabəzək görkəməmiz vardı. "Şairimizə eşq olsun! Vurğuna salam!" sözləri ilə bizi salamlayırdılar.

4. 1941-ci il noyabrın 6-da Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyulmuş "Fərhad və Şirin" pyesidir. Böyük müvəffəqiyyət qazanan əsərə görə Səməd Vurğun 1942-ci ildə ikinci dəfə Dövlət mükafatı almışdır.

5. Mirzə Rəhim oğlu Məmmədov (1909-1973). Uzun illər xalq maarifi və dövlət işlərində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1941-ci ildə Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Heydər Hüseynov, Qəzənfər Məmmədov və başqa ziyalılarla birgə Novorossiysk cəbhəsində döyüşən əsgərlərlə görüşdə iştirak etmişdir. Mübariz və milli təəssübkeş ziyalı olduğuna görə Səməd Vurğun onunla yaxşı münasibətdə olmuşdur.

6. 1956-cı il mayın 18-də Azərbaycan Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının qərarı ilə Səməd Vurğuna fəxri filologiya elmlər doktoru adı verilmişdir.

7. Məktubun əsli Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi arxivində saxlanılır.

8. Səməd Vurğunun tərcüməsində "Leyli və Məcnun" ilk dəfə bütövlükdə 1942-ci ildə "Azəməşr"də Mirzə İbrahimovun müqəddiməsilə nəşr olunub.

9. Məktubun əsli Azərbaycan Dövlət Mərkəzi Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində (F.340, siy.1, iş 99, vərəq 7) saxlanılır.

10. Səməd Vurğunun Tatar şairi Mahmud Maqsuda yazdığı cavabın surəti Azərbaycan Dövlət Mərkəzi Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində (r.340, siy.1, iş 99, vərəq 18) saxlanılır.

Şikəstəyə məktub⁶

1924-cü il

*Başına döndüyüm əziz Şikəstə,
Dinlə məni, halı yaman olmuşam.
Qəlbləri yaralı, könüldən xəstə,*

*Nani⁷ zəhər, ruzu⁸ fəğan olmuşam.
Çatandan bəridir on beş yaşına
Çox bəlalər gəlib qanlı başıma,
Baltalar vurulub ömür daşıma,
Bu eşqin yolunda yaman olmuşam⁹.
Kəsilib qanadım, uça bilmirəm,
Heç kəsə dərdimi açə bilmirəm,
Böylə halı çox pərişan olmuşam.
Gərçi istər çəkim çoxlu cəfa yar,
Mən diləram sürsün çoxlu səfa yar,
Qəsd eyləyir mənə o bivəfa yar,
Qəsdinin altında talan olmuşam.
O mələk simalım, şahbaz baxışlım,
O dodağı ballım, ceyran yerişlim,
Həm o siyah tellim, turac gülüşlüm,
Yandırır bədi məni, yanan olmuşam.
Mən bilən, siz dünya görmüş adamsız,
Məhəbbət əhlini yaxşı qanansız,
Qalmışam mən firqətül dərmansız,
Ey Şikəstə, mən bidərman olmuşam¹⁰.*

⁶ Şərif Mürsəl oğlu Bağırzadə (1870-1937). Səməd Vurğun 1924-cü ildə Qazax mahalının II Şıxlı kəndində müəllimlik edərkən Sabir üslubunda gözəl şeir yazan Şikəstə Şəriflə seirləşmişdir. Səməd Vurğunun nəzmlə yazdığı məktuba Şikəstə Şərif həmin ili nəzmlə "Olacaqdı" adlı şeiri ilə cavab vermişdir.

Şikəstə Şərif Gəncə yaxınlığındakı Goran-boyahmadlı kəndində ruhani ailəsində anadan olub. Müsavatçı olduğuna görə 1930-cu ildə həbs edilib, 1937-ci ildə Adinski şəhərində sürgündə vəfat edib - Ş.N.

⁷ Nan - çörək.

⁸ Ruz - gün.

⁹ Yaman olmuşam - burada "gözdən düşmüşəm" mənasında işlənmişdir.

¹⁰ Qazax rayonu II Şıxlı kənd sakini, 1924-cü ildə Səməd Vurğunun dərslərini Mehdi Qurban oğlu Əfəndiyevin yaddaşından yazılıb. Səməd Vurğun əsərlərinin heç bir nəşrinə düşməyib.

OLACAQDI

Səməd Vurğuna

*Yığvalından küsmə, ay Vurğun Səməd,
Çörəyin zəhər yox, bal olacaqdı.
Eşqinə, sevginə məhəl qoymayan
Gözəllər qarşında qul olacaqdı.
Coşğun təbin, gözəl sabahın vardı,
Bir qızçün hönkürüb ağlamaq ardı.
Cümlə Azərbaycan bil, sənə yardı,
Mənə inan, ağzım fal olacaqdı.
Biz də şadlanırıq üzün güləndə,
Yaşar haqqı-sayın qədir biləndə.
Yerin o ucundan səsin gələndə
Bədxahların mısıf lal olacaqdı.
Şikəstə ağrıdı şikayətindən,
Bir dastan yapardım hekayətindən.
Xalqın həzz alacaq söz sənətindən
Sənən bir millətə yol olacaqdı...
Şikəstə Şərif
1924-cü il, II Şıxlı kəndi.*

Maydan

... Haman sənə məhəl-məməuriyyətim (xidmət yerim - Ş.N.) olan Köçəsgər kəndindən 180 rübləyə bir maydan at almışam. Bu qiymətə həqiqətən layiq idi öz rahat yerişi ilə. Pis və mənfi xasiyyətlərindən birisi də bu idi: daima qaçıb kəndin bağ-bostan və pambığını tələf edirdi. Kəndçilər mənə deyirdi:

- A müəllim, atını qoyma! A müəllim, atını qoyma!

Doğrusu, şu hərif bana çox xəcalət verirdi. Əlavə, hər gün, kənd sözü, o başdan durub cənabəninl hörüyünü dəyişmək məni yuxusuz qoyduğundan ağzım Allahda idi ki, bu zalım itib, ya da tələf olsun. Bir səhər tezdən, adətüm üzrə, bunun hörüyünü dəyişməyə qalxdım. Qalxdım nə gördüm? Maydan yoxdur. Üstümə yüngüllük, elə bil ki, zindandan qurtuldum. Görək, bu hicrana şair nə dedi:

Bənd ilk dəfə Şəmistan Nəzirlinin "Vurğun keçib bu yerlərdən" kitabında dərc edilib.

*Səhərdən axşama gəzdim hər yanı,
Bilməm nərdə başı bəlali maydan?
Dolaşdım piyada bütün obanı,
Səni də görmədim vəfalı, maydan!*

*Gözümdən ki, getdin bir axşamçağı,
Taladın bütüncə bostanı, bağı.
Çəkdin ciyərimə alosman dağı,
Olasan gözümdən yaralı, maydan!*

*Söylə gəzdin hansı dağı, dərəni?
Bəni düzdə qoyub aşdın bəlani.
Vurdun yenə on səkkizcə tüməni,
Qorxdı gözümlə səni alalı, maydan.*

*Söyləməyəm ki, dağılsın bu kəndi,
Layiqdir bu, dağılmağa hərçəndi.
Mənim atım nəzənin, gülbəndədi,
Heyrətə salmışdı mahalı maydan.*

*Örəsiydim sana bir yaxşı tovla,
Ki, içinə yalnızca sən qoyula.
Nə bilim ki, axır olacaqmış böylə,
Eylədi Vurğun cəfəli maydan.*

1926

Maydanı

*Aşıq Həsən¹¹ şərik olsan dərdimə
Bir soraq eyləsən kürən maydanı.
Sən aşıqsan el-obada gəzirsən
Bəlkə, düçar oldu görən maydanı.*

*Bir at idi cəm atlardan baş idi,
Yerişi, duruşu həm də xoş idi.
Nağılda söylənən Simurq quş idi,
Görənlər qalırdı heyran maydanı.*

*Necə kənddir qoymur qonağa hörmət,
Bərk sataşdı mənə o bimarifət.
Mərəkə, məclisdə düşəndə söhbət,
Sən də tərif eylə ceyran maydanı.*

*Mərd igidsə bu sirri gizlətməsin,
De qaytarsın, çox uzağa getməsin,
Namərd olur dediyini etməsin,
Xeyir görməz minib sürən maydanı.*

*Vurğunun aləmdə itməz səsi var,
Bu gün deyil, gələcək dünyası var,
Bu atı tapanın çox müjdəsi var
Alacaq, gətirib verən maydanı.*

Səməd Vurğun
1926-cı il, Köçəsgər kəndi.

¹¹ Aşıq Miskin Həsən (1875-1941) Köçəsgər kəndində anadan olub (Bu şeiri yazanda Səməd Vurğun Köçəsgər kəndində məktəb müdürü işləyirdi Ş.N.).

Maydanı

*Vurğun, niyə ahu-zar eyləyirsən,
Çətindirmi tapmaq belə maydanı.
Bədovlar var ziyri-təngi poladdan
Görsən dolamazsan dilə maydanı.*

*Soraq edib bala-bala deyərəm,
Sazda, sözdə hər mahala deyərəm,
Cahan-cümlə komsomola deyərəm
Qoymaz keçə özgə ələ maydanı.*

*Gəl, məni yandırma odsuz-ocaqsız,
Qədim, böyük kənddir ucsuz-bucaqsız.
El axmaqsız olmaz, naxır axsaqsız,
Tamahlanıb satıb pula maydanı.*

*İnanıram sənə cəm dediyinə,
Sözüünə, işinə, həm ürəyinə,
Bu gün, sabahına, gələcəyinə
Verərəm sadağa, belə maydanı.*

*Bu kənd mehribandır əziz qonağa,
Sən də hörmət eylə daşa-torpağa,
Gəl, Miskin Həsəni salma sorağa
Bir atdır bağışla elə maydanı.
1926-cı il.*

Aşıq Miskin Həsən
(1875-1941)

Köçəsgər

Həmin illərdə qaçaqlar Qazaxın Əskipara, Kəmərli, Qaymaqlı, Şıxlı, Köçəsgər və başqa kəndlərinə hücum edib komsomolçuları sinfi düşmən kimi öldürür, ya da kənddən qovurdular. Səməd Vurğun bu qoşmanı Köçəsgərdə olan qaçaq basqınının şahidi olduğuna görə dostu Aşıq Həsənə yazıb.

*Aşıq Həsən, qoyma məni qınağa,
Armaq imiş çox tufana, Köçəsgər.
İlanın yuvasın bərbad etdilər;
Tüstü qalxdı asimana, Köçəsgər.*

*Cox haqlı əzildi ilan başı,
Göylərə sovruldu torpağı, daşı,
Qol-qola bağlandı qohum-qardaşı,
Xətan dəydi Zəlimxana, Köçəsgər.*

*Vurğunun sözləri kimi incitsə
Şad olar, o əgər düz yolla getsə.
Dava-dalaş, nahaq qan tökmək bitsə,
Yəqin, dönər gülüstana Köçəsgər.
1926.*

Miskin Həsənin cavabı

*Vurğun Səməd, halı ol əhvalatdan,
Baş əyməyib bəyə, xana Köçəsgər.
Bir oğul ki, atasına qəsd etsin,
Hörmət etməz o nadana Köçəsgər.*

*Tairix çatıb ələ düşüb dövrandır;
Bu firsəti əldən verən nadandır;
Yaxşı tanı onu sinfi düşmandır;
Aman verməz o düşmana Köçəsgər.*

*Miskin Həsən bu Gülşənin aşiqi,
Gün çıxıb zülmətə salıb işığı,
Fürsət, ehtiyatdır el yaraşığı,
Ver tarixə bir nişana, Köçəsgər.*

Səməd Vurğunun böyük qardaşı Mehdixan o illərin şahidi kimi danışır ki, Səməd Şıxlı kəndində olduğu kimi, Köçəsgərdə də hamının hüsn-rəğbəti-ni qazanmışdı. Camaat ona çox hörmət edirdi. Səmədin yerli camaata qayna-yıb qarışmağı, sadəliyi kəndlilər tərəfindən səmimiyyətlə qarşılanırdı.

Aşıq Miskin Həsənin iki arvadı vardı və oğluna da Səməd dərş deyirdi. Bir gün Səməd müəllim görür ki, dostu Miskin Həsənin oğlu çox bikefdi. Oğ-lan evlərindəki xoşagəlməz əhvalatları Səmədə danışır, atasını günahlandırır ondan şikayət edir.

- Qəm eləmə, hər şey düzələr, - deyən Səməd müəllim səhəri gün oğlanı yanına çağırır ona bir məktub verir:

- Apar bu şeiri atana oxu. Bilirəm, atan bərk inciyəcək. Ancaq sən mən-dən incimə ha...

Həmin məktub Səməd müəllimin "Yaraşmaz" qoşması imiş.

Yaraşmaz

*İki arvad alan sevgi çovdarı,
Belə alver bəziryanə yaraşmaz.
Qırxında başlayan gorunda çalar,
Səntək ağsaqqala zurna yaraşmaz.*

*Ağsaqqalsan, hər yerdə hörmətin var,
Sənətkarsan, məclisdə şöhrətin var.
İki arvada ki, məhəbbətin var,
Bizim dostluq olar fəna, yaraşmaz.*

*Söhbətin xoş gəlməz arvad-uşağa,
Söyünc-qaxınc hər gün çıxar qurşağa,
Axır qaçıb gizlənersən çardağa,
Hamiyə yaraşsa, sana yaraşmaz.*

*Hər gün evinizdə ziddiyyət olar,
Nə də süfrənizdə bərəkət olar,
Mərəkə-məclisdə xəcalət olar,
Dil verərsən dost-düşmana, yaraşmaz.*

*Belə iş çıxmazdı Həsənsuyundan¹²,
Bir vaxt ağlayarsan ağlın ucundan,
Gəl bu nəsihəti eşit Vurğundan,
Çəkil bu sevdadan yana, yaraşmaz.*

Səməd Vurğun
1926.

Mehdixan Vəkilova

15 yanvar 1927, Quba

Bəni unutmayan, məni düşünən, kəndi səadətini, kəndi varlığını mənim tikanlı yollarıma səpən, əvəzində isə ümitsizliyə qapılan birçə

Qardaşım!

Axşamın qəribliyindən başlamış olan quşbaşı qar hələ də davam edir. Sə-hərlərə məxsus xəfif bir ruzigar soyuğun şiddətini bir az da təzayid edir. Mək-təb qapısına yaxınlaşmışdım ki, soyuqdan üzü bozarmış poçtalyon qarşıma bir məktub uzatdı, səndən olduğunu dərhal duydum. Həm soyuğun şiddətin-dən, həm də sevincimdən vücudum titrəyişində, qəlbim çırpıntılara məruz kimi məktubunu qar altında oxudum.

Nələr demək istədiyini düşündüm.

Axırda bir qərar, bir nəticə olmaq etibarilə öz-özümə demişdim: "Bu mək-tub bir qardaşlıq deyil, bir insan vəzifəsidir. Həyatı düşünənlər isə məndən azaq qalmamışdır. Mən təbiətin məhkumluğunu bir kor kimi görmədim, həm istəmədim şimdüyə qədər keçirdiyim səfilanə həyatı, yerlərdə sürünərkən sə-mələrin xülyaları ilə daldığım yuxuları və sənə verdiyim bir çox yalançı vəd-lərini vicdanla inkar deyil, etiraf edəcəyəm:

Həyatı düşünmək əsas etibarilə ikiye bölünür. Birinci - həyatın fənalıqları, ikinci - eynilikləri. Mənsə birinci tərəfdən yanaşdım, nəticədə isə eyni hal

¹² Qazaxda mahal və yer adıdır - Ş.N.

gördüm. İnsanı fənalıqlara sürükləyən bəlalərin birisi və ən qorxulusu da şübhədir. Hər şeyi hər şey kimi görməkdir. Məni ilkən şaşırın bu olmuşdur. Bu xəstəlik məndə tələbəlikdən baş vermişdir. Molla Yusif nə verəcəkdi? Bu payız dediyim bir beytə bax:

*Nə dedin, nə dedin aman, o nərdə?
Həyatı söylədin, öldüyüm yerdə?*

Bu beyti sənə bir məktubuna qısaca bir cavab kimi yazmışdım. Payız göndərdiyin məktubla məni həyata dəvət edirdin. Mən öylə cavab hazırlamışdım. Bunlar ilə nə demək istəyirəm? Bugünkü öksüz həyatımın əsas nöqtələrini anlamaq istəyirəm. O axtarış yoluna düşməyim isə həyatımı təzələmək istədiyimi göstərməzmi? Düzdür, düzdür mən şimdiki qədər bir çox şübhələr içində boğulmuşam və hər şeyə göz yaşı tökmüşəm. Bir misal daha:

*Cahanda hər mələk, hər incə dilək,
Xəyal bəşərinin macərasıdır.
Əsərkən dağlara, daşlara külək,
Sanarım həyatın qəm havasıdır.*

Bir baxınız? Həyata qarşı nə qədər cocuqcasına və kor bir həqiqət?! Qəlbində bu kimi heçlikləri yaşadan bir gənc həyat insanı ola bilirmi? İşdə müalicə bir nöqtədən başlamalıdır. Yenə həyat vasitəsilə olacaqdır və təbib isə özüm olmalıyam (sağlam və qüvvətli bir iradə). Bir az da məhəbbətdən qonuşalım. Bən onu bir qadın kimi, yəni istifadə üçün sevmədim. Buna şahid mənim udurmağımdır. O isə məni düşünməkdən aciz qaldı. O məni düşünmək istəyirdi, fəqət görə bilməyirdi. Onun gözlərini ictimai həyatın pərdələri örtmüşdü. Daha doğrusu, xəyalata qapıla bilmədi. Qeyd: Məni həyatdan tanımağa çalışmaq gücdür... Mənim xüsusumda Səməd böylədir, öylədir deyənədir səhv edirlər. Onlar məni tanıya bilməzlər. Onlar məni tanıyırlar o qədər, az dairədə ki, mən özümü onlara göstərmişəm. Mən göstərdiyim isə mən deyiləm. Onların çirkin bir yekunudur.

Əzizim, sən o sözlərdən üzülmə. Qəlbini sıxma, sən iftixar et ki, bu gün mənə gülürlər. Gülmək nə deməkdir? Hər kəsi özü kimi görməkdir. Bu isə onların səhvidir.

Təbiətdəki qanunlar içərisində bir çox xüsusiyyətlər də vardır. Onlar mənə gülərkən mən də gülürəm. Öylə zənn edirlər ki, mən özümə gülürəm. İnsanların son saati onunla qurulacaqdır. Lakin Dürrədən böylə bir ideal bəkləmək dürüst deyildir. O, hənz körpədir. Çəmənəzərdə, gülşəndə dolaşmaq istəyən bir kələbəkdir. Əfsus ki, çamurlara düşdü... Ona yazığım gəlir. Onu son görüşdə çox məyus gördüm. Mənimlə qonuşarkən gizli bir iç çəkdi... Bu isə onun istiqbalına gülürdü. Mən xətrinə dəymədim və dedim ki, bizi bir-birimizə tanıdan son bir görüş olacaqdır ki, sənəlcə gözləmək lazımdır. O isə dinməyirdi, boynunu bükmüş, gözləri yerə baxırdı. Mən isə içimdə ağlayırdım... Əlqərəz, artıq mən yorulmuşam. Bu yolları gedə bilməyəcəyəm.

Məhəbbət, sevgi, qadın əfsanələridir. Mən ciddi bir mübariz, bir həyat fərdi olmaq istəyirəm. Hazırlığım vardır. Yenə də sənə köməliyin olmadan ağır olacaqdır. Şeirlərimdən istəyirsən. Ancaq utanıram, onlar xəstədirlər. Mənim məxsus keçmişimin acı xatirələridir. Bu günlərdə yandırmaq istəyirdim. Ancaq sənə düşündüm. Mən həyatda yoxsul da olsam, xəstə də olsam, yaşayıram. Məni yaşadan isə sənə həyatındır. Məktubunu "daplatnoy" aldım, vicdan əzabı məni öldürdü... Güman etmə ki, mən daş qəlbliyəm. Degil! Degil! Həyatım olduqca sənindir, ya kimim vardır? Şu pəjmürdə ruhimin, tanmar qəlbimin yeganə təsəllişi sənə məsum baxışların deyilmi? İndi şeirlərimdən yadigar yazıram, bədbin zamanımda... (Şair qardaşına "Çiçək", "Dan yıldızı", "Bir qətrə yaş" və "Səyahət" şeirlərini göndərmişdir (Ş.N.).

Hələlik bu qədər. Çox zəhmət vermək istəmirəm. Bən bən olmaq fikrindəyəm. Heç bir ümitsizlik, heç bir şübhə məni boğa bilməyəcək. Bu ay pul göndərəcəyəm. Arkasızam demə. Bu söz məni bir xəncər kimi yaraladı. Unutmaram ki, dövrən düşməni yurdu. Sırrını heç kəsə vermə. İdealistlik sənə də vardır. Məktubunu gözləyirəm. Mirqasım, Məmmədiyyəyə, Mehdi və başqalarına salam... Əyər məni istəyirsənsə, bir vaxt olar ki, həqiqət hökmü təqdir edər. Biz görməsək də. Öpürəm.

Vurğun Səməd

*Caham görmədiyim həp gördüyümdən olmuş,
Həyatı sevmədimsə, bu, sevdiiyimdən olmuş.*

Vurğun Səməd

Əkrəm Cəfərə

19 noyabr 1927-ci il

Bakı şəhəri

Qardaşım Əkrəm!

Sevmədiyimi mütləq görmək istəmədiyim kimi, sevdiyimi də hər an görmək istəyirəm... Pək uzun bir müddətdə sizi görmədiyimdən nə qədər mütəəssir olduğumu, bəlkə də, izah edəmmədim... Ümid edirəm ki, yanvarda görüşəcəyiz.

İndi xüsusi əhvalatlardan söyləməyə vaxtımız olmadığından sizin maraqlandığınızı... bugünkü ədəbi cərəyandan başlamaq istərim və başlamazdan əvvəl qurtarmaq məcburiyyətindəyəm. (Bir gün çöldə gəzirdim... "Uçağan" adlı bir bitkiyə təsadüf etdim... Yenəcə baxmaq istəyirdim ki, külək qopdu, həmdəcə bir külək... O bitkinin artıq quru saplağı qalmışdı...)

Əkrəm! Qəlbınızın mətanətli və səbirli olduğunu bildigimdən heç bir dər-xmaq üzölmə kimi sözlər söyləməyə cürət etmədim. Yalnız bunu demək istərəm ki, sənətkar, həm də səmimi bir qəlb ola biləcəkdir. Bu sözüm sizə, yalnız sizə məxsusdur.

Bən xəstə və zəif olmağıma baxmayaraq, "şair nasıl olmalıdır?" sözünü təqib edərək "Dəli şair" adlı bir əsər yapmışdım... Ümidim var ki, bunu bitirməyə müvəffəq olam...

Xəyal*Bir parça**Oyan, artıq oyan, ey şiri-jiyan¹³.**Səni təbrik edəcək cümlə cahan...**Çünki qəlbın, əməlin həpsi gözəl,**(Üfüqdəki yıldıza işarətlə...).**Bax, nə söylər hələ kabusı - əzəl.**Haydı dünyaları seyr etməyə çıx,**Gördüyün sirləri aç, söylə açıq.**De ki, övladi-bəşər bir-birinin,**Nə için qatilidir? Hər dirinin,**İndi yoxdur ölüdən fərq əvət.**Bu deyildir yeni eyvah. Əlbət!**Bəşərin qəlbini qan güldürüyor;**Nə zamandan bəri ox... öldürüyor.**Kəndi həmcinsini məhv ol deyərək,**Ucalır heykəli at, qan yeyərək?**Haydı azğınlara göstər yolunu,**Əski məbədlərə endir qolunu.**Sənə alqış, sənə qüvvət, sənə can,**Sənə sönməz, əbədi bir həyəcan.*

Əkrəm! Artıq dərdlərimi dedim, fikrindəyəm. Məktubunu aramsız bəklirəm.

Məktub yazanda Mehdiyə göndəriniz.

Öpürəm.

Sizin Səməd Vurğun¹⁴.

Bakı 19.XI.27.

Qazax

Əkrəm Cəfərə

Hörmətli Əkrəm!

Uzun müddətdir ki, verdiyim vədəyə doğru çıxmadım. Bu barədə təqsirim yoxdur. Həyat məni dar və amansız qolları arasında susmağa məcbur etdi...

Nə yapaydım? Fəqət sən... Sən də məni bir baqi unutmaq fikrindəsən.

Əkrəm! O dəqiqəyi bəkləyirəm ki, səninlə bircə saat üz-üzə gələm. Çəkdiyin bəlaləri, daddığım acıları şair xəyalına əks edəm. Zira, məndə artıq yazmağa qüdrət qalmamışdır.

Əkrəm! "Özü üçün yazanlar"ı oxudum. Xayır! Bu təriflər sənə haqqın deyildir. Yaxın bir gələcək özü hər pərdəyi açacaq.

Əkrəm! Sən bir sənət qəlbə olduğundandır ki, bənim əbədi hörmətimi qazanmışsan.

Qoy, bizə duymamağı təklif edənlər yənkə məsuliyyət qarşısında məh-cub olsunlar:

¹⁴ Məktub MDƏİA-də (F.264, siy.1, sax.v.12) saxlanılır.

¹³ Jiyan - coşğun, zalım, qəddar, yırtıcı.

Bəs necə duymayıb təbiəti düz,
Necə bəhs etməyim həyəcanımdan.
Vaxta ki, qarışar gecəylə-gündüz,
Dumanlar, tüstülər çıxır canımdan...
Əkrəm! Nə demək istədiyimi sən də bilirsən. Odur ki, nə yazım? - deyə
salamat qal deyirəm.

Öpürəm... öpürəm... öpürəm...
Salam Zeynal Əbdiyə.
Əkrəm! Bu saat yanımda "şair" C.Cavad, o da sənin kimi sənət aşığıdır.
Onun səmimi salamını qəbul et.

2.

C.Cavad - yazıçı, tərcüməçi Cavadzadə Cahanbaxş Salman oğlu (1902-1972).

Bu günlərdə məktubunu aramsızın bəkləyirəm.

*Bən ki, bu dünyadan əl üzdim artıq,
Qoy, nə dərd bilənim, nə yarım olsun.
İlk dəfə eşqimi söylədiyim yer,
Boranlı bir gündə məzarım olsun...*

Əkrəm! Bax, ha. Məktubunu gözləyirəm. Həm də ətraflı.
Sizin Səməd Vurğun.
Adres - qor. Qandja, Djaparidze,.
Samedu Vekilovu.

Süleyman Rüstəmə

9 yanvar 1928-ci il,
Gəncə şəhəri

Qardaşım Süleyman!

Bu kiçik məktubumla sizi yada salmaq istəyirəm. Axırncı görüşümüzdən
nə qədər məmnun qaldığımı, bəlkə də, ifadə edəmmədim.

Süleyman! Mən ümidvaram ki, sizin mənə qarşı olan baxışınız səmimidir!
Məni hicran, eşq şairi adlandırıb da tərif edənlər qəti düşmənlərim olsa gərək.
Onlara cavab olmaq üzrə "Andım" adlı parçamdan bir mürəbbə qeyd edirəm:

*Mən and içmişəm ki, bir də qələmim,
Gözəllərdən ilham almayacaqdır.
Peymanını pozan xəyal həmdəmin,
Dərgahına sayə salmayacaqdır.*

Bakıdan aldığım təəssürat məni əski xəyalata sövq etdisə, inan ki, məruz
qalmadım. Bir çox təsadüfimizdir, sonra mən əmin oldum ki, ən sədaqət
daşım sənə, əvət sənə.

Səməd Vurğun - 100
XALQIN QƏLBİNDƏ YAŞAYAN
SƏMƏD VURĞUN

Səməd Vurğunun böyük qardaş, həm də ata əvəzi hörmət və ehtiramla ömrünün axırına qədər sevdiyi Mehdiqan Vəkilov olub. Tarixi faktlar, çoxsaylı dostlar və qohumlar da şahidlik verir ki, şair heç vaxt onun bir sözünü iki eləməyib. İlk məhəbbətin od-alovundan qanadlanan gənc Səməd Vurğun 1925-1930-cu illərdə Məcnunsayağı həyat keçirməyə meyil edəndə onu düz yola gətirən böyük qardaş Mehdiqan Vəkilov olub. 37-nin ağır günlərində sarsıntılar keçirən şairə təsəlli verib, dayaq duran da böyük qardaş idi. Bütün bunlar onun Səməd Vurğuna yazdığı məktublarda əyani təəcəssümünü tapıb. Şairin vəfatından sonra ədəbi irsini qayğı ilə qoruyub saxlamağı da Mehdiqan müəllim özünə mənəvi borc bildi. Nə yaxşı ki, ömrünün sonlarında, “ömür dedikləri bir karvan yolu” adlı kitab yazıb gələcək nəsllə ərməğan elədi.

Amma yenə şairin zəngin ömrünün səhifələri haqda yazılar, xatirələr, faktlar bitib tükənmədi...

Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar institutunun elmi arxivində saxlanan şairin zəngin fondunda çap olunmamış xeyli material var. Onların çoxusu totalitar Sovet rejimi illərində mətbuat üzü görməyib.

1960-cı ildə Səməd Vurğunun altı cildliyinin birinci cildində “Tərcümeyi-hal” yazmaq Mehdiqan müəllimə həvalə olunur. Kitab çıxandan sonra məlum olur ki, onun yazdığı “Tərcümeyi-hal”ın başında turp əkilər.

Və ədalətsizliyə dözməyən Mehdiqan Vəkilov 1960-cı ii yanvarın 26-da nəşriyyata və Yazıçılar İttifaqına yanılı məktubla müraciət edir. Məktubdan məlum olur ki, onun bədxahları şairin ölümündən sonra da ondan hayıf alırlar. Bu namərdlər pis əməllərilə bərabər dünyadan köçən kimi unuduldular. Amma Səməd Vurğun şəxsiyyəti və onun büllur poeziyası illər, qərinələr keçsə də xalqın qəlbində, yaddaşında nur dağı kimi ucala-ucala yaşayır.

Mərhum Mehdiqan müəllimin qırx altı il əvvəl əziz şairimiz haqqında yazdığı qeydlərini ilk dəfə möhtərəm oxuculara təqdim edirəm.

Şəmistan Nəzirli
 2006

Səməd Vurğunun külliyyatının redaksiyasına və
Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyətinə

Səməd Vurğunun tərcümeyi-halının yazılması mənə tapşırılmışdı. Mən bacardığım dairəsində və mümkün qədər orijinal çıxsın deyər xatirə fonunda bu işi gördüm.

Hörmətli redaktorlar mənim yazım üzərində çox zəhmət çəkiblər və yığcam bir şəkə salmışlar. Ona görə də təşəkkür edirəm. Lakin yazının ixtisar edilməsi hesabına bir sıra canlı və mühüm cəhətlər atılmışdır. Mənim zənnimcə tərcümeyi-halə rəngarənglik verən, şairin bir sıra insan kimi xarakterik xüsusiyyətlərini onun psixoloji aləmini və həyatının canlı lövhələrini verən hissələrin ixtisar edilməsi düzgün deyil. Hamıya və tarixə məlum olan əhvalatlar və hadisələri nə üçün gizləmək lazımdır?

Siyasi fitnəkarlar tərəfindən edilən təqiblər nə üçün faktlarla verilməsin? Bu təqiblərin alovları içində Səmədin yandığını və nəticədə qalib çıxdığını kim bilmir? Cəlladların cinayətini tarixdən gizləmək kimə lazımdır? Bu cəhət nə üçün canlı faktlarla deyil, “incə” bir cümlə ilə verilsin?

Səməd Vurğunun həyatı ilə çox bağlı olan mübarizə və sənət dostlarının adları və bir sıra epizodlar nə üçün çıxarılıb? Akademik nəşrdə Səmədin adı yanında yeri gəldikcə dostlarının da adı və onlarla əlaqədar hadisələr verilsə daha ziyyətli olmazdı?

Səməd Vurğunla atasının və Firudin bəyin (Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, Qazax seminariyasının direktoru Firudin bəy Əhməd oğlu Köçərli (1863-1920)) arasında olan əhvalatlar nə üçün çıxarılıb və olduğu kimi verilməyir? Məgər bu əhvalatlar şairin daxili aləmini öyrənməyə və ya oxucunu düşündürməyə kömək etməzmi?

Şairin qanına qədər işləmiş olan xasiyyətlərini, səxavəti etibarilə doğruluğunu və s. verilən epizodlar və əhvalatlar nə üçün çıxarılıb?

Kreml xəstəxanasında Fadeyevlə olan söhbət nə üçün çıxarılıb?

Son Lenin ordenini Mirzə İbrahimov verdi və öz sözlərini Səməd Mirzəyə dedi. Mirzənin adı nə üçün getmir? Bəs tarix nə deməkdir?

Kreml xəstəxanasında iztirab çəkən, od içində yanan dostlarının adı nə üçün getməsin?

Xəstə zamanı yubileyə gələn yazıçıların evə görüşə gəlmələri (Simonov, P.Antokolski, Berdi, Kerbabayev, Qafur, Qulam, Qara, Seyidliyev və başqaları) və bəzi məlumatlar nə üçün getməsin? Bunlar məgər tərcümeyi-halı da zənginləşdirmirmi?

Bunlardan başqa onu da qeyd etməliyəm ki, redaktorlar mənim unutduğum bəzi cəhətləri də əlavə etməmişlər. Məsələn, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında hansı illərdə və nə vəzifədə olması, SSRİ Yazıçılar İttifaqının II qurultayında çıxışı, Azərbaycan SSR EA-dan gəlişi və s...

Mən xahiş edirəm ki, mənim iştirakımla Yazıçılar İttifaqının Rəyasət Heyətində "Tərcümeyi-hal" oxunsun.

Bir də Mir Cəlal deyirdi ki, "O qədər aludə oldum ki, qələm vurmağa yer tapmadım. Məndən olsa hamısı getməlidir!" Bəs niyə belə oldu?

Bir də öz yazı üslubumun saxlanılmasını xahiş edirəm.

Hörmətlə: MEHDİXAN V.

26.01.1960

İSMAYIL ŞIXLI İLƏ SÖHBƏT

"Bizim elli şairlər" məcmuəsini 1987-ci ildən tərtib etməyə başlamışdım. Burda 1920-ci il aprel çevrilişindən çox əvvəl yazıb-yaratmış Şıxlinskiyə nəslindən Mustafa ağa Arif, Kazım ağa Salik, Abdulla ağa və Əli ağa Şıxlinskiyə haqqında az-çox məlumat olduğuna görə yeni işim haqqında İsmayıl Şıxlıya müraciət elədim.

- Sən Azərbaycan generallarına və Səməd Vurğun tədqiqatına nə vaxt son qoydun ki, keçdin Qazaxlı şairlərə.

- İsmayıl müəllim, - dedim bu şairlərin taleyində rast gəldiyim elə nadir faktlar var ki, indiyə kimi oxucu üzü görməyib, heyifdir, itib-batır...

- Onda sabah gəl Yazıçılar İttifaqına, yeni işinə mən də baxım, mübarəkdir deyim. Amma inanıram ki, General Əli ağanın "Xatirələrim" kitabına yazdığın "İzahlar və Qeydlər" fəslə kimi o da maraqla oxunacaq.

- Hələlik elə bir iş görməmişəm. O dövr şairlərinin siyahısını tutmuşam, bir də 8-10 səhifə yazmışam.

Onun kabinetinin qapısı açıq idi. Dayanıb gözləmək istəyirdim. Görüb əl elədi, gəl işarəsi keçdim içəri. Yazıçı İsa Hüseynovla görüşüb oturdum. Qovluğu açdım ki, İsmayıl müəllim mənə işarə elədi. "Baxmaq olarmı?" - deyib yazını qabağına çəkdi. Siyahı gözədən keçirirdi.

Dəstəyi yerə qoyan İsmayıl Şıxlı:

- Hə, gətir görüm nəyin var, ver baxım...

İsa Hüseynov beş-altı səhifəlik yazını onun stolunun üstünə qoyub dedi:

- İsmayıl, mən də baxdım yaxşı işdir, yaxşı təşəbbüsdür. Kömək elə Şəmistan bu kitabı yazıb qurtarsın. Ona bir ön söz də yazsan pis olmaz.

İsmayıl Şıxlı hazır mətndən çox şairlərin siyahısına diqqətlə xeyli baxdı. Bəzilərinin yanına işarə də qoydu.

- Xeyli şair haqqında material yazmışam. Bunların bəzilərinə ilk dəfə görürəm. Biz Qazaxlı şair deyəndə dərhal Vaqiflə Vidadinin haqqında danışırıq. Amma gör nələr varmış. Dünyadan xəbərimiz olmayıb...

İsa Hüseynov:

- Bəs mən ona görə deyirəm ki, sən bu kitaba ön söz yaz, Şəmistanın zəhmətini də qiymətləndir. Qazaxda demək olar ki, hər evin divarından bir

saz asılıb. Allah qoysa bu kitab da hər evin stolu üstündə olacaq.

İsmayıl Şıxlı vərəqlərdən ayrılıb şəhadət barmağını eynəyinin tən ortasına toxundurub yuxarı qaldırdı. Xoş təbəssümlə köksünü ötürüb:

- A İsa, - dedi, yazardım, niyə yazmıram. Amma Şəmistanın əskisi-ətəyi tüstülüdür.

İsa Hüseynov təəccüblə mənim üzümə baxdı. Kəskin baxışları sanki dilə gəlib deyirdi ki, nə günah iş görmüsən ki, bu kişinin etibarını qazana bilməmişən.

Mən də təəccüblə İsa müəllimə baxıb eyhamla çiyinlərimi çəkdim, bil-mirəm işarəsi verdim.

Hər ikimizin işarə ilə danışğımızı alıcı tərən kimi tutan İsmayıl Şıxlı:

- Bilirsən İsa, bəzi nadanlar söz gəzdirirlər ki, mənəm Şəmistanı şovnistliyə öyrədən. Axı, bunun mövzularının əlli faizi bizim Qazaxdandır...

İsa Hüseynov özünə məxsus sərt səsle dedi:

- İsmayıl, onlar səhv edirlər, Şəmistanın mövzularının əlli faizi yox, səksən faizindən çoxu Qazax və Gəncəbasarın generalları və ziyalıları haqqındadır. Qoy naxələflər nə deyirlər desinlər, sən də onların acığına məhz bu kitaba Qazaxlı şairlərin şeirlər məcmuəsinə ön söz yaz. A kişi, gör bir bu nələr üzə çıxardıb, arxivlərdən.. ilk təyyarəçi Fərrux ağa Qayıbov, ilk topoqraf-general İbrahim ağa Usubov, ilk hərbi şəfqət bacısı Nigar xanım Şıxlinskaya, biri də yenə sən qohumun Cavad bəy Şıxlınskinin 1919-cu ildə general rütbəsi almasını indiyədək kim bilirdi.. Heç kim! A balam, bunlar olub, var, sağ olsun bu kişi də tapıb üzə çıxardıb. Niyə, nə olub Qazax Azərbaycan torpağı deyil, ya da bu saydıqlarım Azərbaycan övladları, Azərbaycan tarixi deyil...

Səbr və təmkinlə həmsöhbətini dinləyən İsmayıl müəllim zarafatına dil-ləndi:

- İsa, - dedi Qazaxlılığına salıb qızıışma, Şəmistan hələ cavandı, yaxşı işləyir. Mən ondan qorxuram ki, bu naxələflər bunu dilə-dişə salarlar. Yuxarılarda bircə dəfə adı pisliyə hallansa sonra qabağında durmaq olmayacaq.

İsa Hüseynov da zarafata salıb:

- Day belə de da, açıqca deynən ki, yuxarı dağılmışdan qorxuram. - Üzünü mənə tutub:

Nəçənci ildən Kommunist partiyasının üzvüsən? - İsa müəllim, - dedim, mən partiya keçməmişəm, hələ də komsomoldayam.

Üzünün işıqlanmadığından hiss elədim ki, İsa müəllimin cavabımdan xoşu gəldi.

- İsa, qorxu özümə görə deyil, bir az səbrli olun, qoy sular durulsun, bir xeyli də gözləyək...

- İsmayıl müəllim, - dedim, əvvəla mən kitabı hələ qurtarmamışam. İsa müəllim bir az tələsir.

İsa Hüseynovun mənim xeyrimə danışığından ürəklənib dedim: İsmayıl müəllim, yerliçiliyə qalanda bəs Bakılı şairlər haqqında "Deyilən söz yadı-gardır" kitabı nəşr olunub. Dərbənd şairləri haqqında "Dağıstan töhfələri" çıxıb, Qarabağ şairləri haqqında "Natəvanın şair qohumları" da nəşr olunub.

İsa Hüseynov sərt səsle dedi:

- Mən başa düşmürəm niyə bunlar söz-söhbətə səbəb olmadı. Bircə Qazaxlı şairlər barədə olacaq kitab dilə-dişə düşdü.

İsmayıl Şıxlı:

- Çünki bayaq dedim ki, Şəmistanın əskisi tüstülüdür. Elə bizim katiblərdən biri şəxsən mənə deyib ki, Şəmistan yaxşı işləyir, unudulmuş mövzuları, şəxsiyyətləri tapıb üzə çıxardır. Amma sən İsmayıl Şıxlı onun yönünü bir tərəfə, Qazax-Borçalıya istiqamətləndirirsən. Mən şəxsən məsləhət bilirəm, qoyun bu mövzu hələ qalsın. Onun generalları və Səməd Vurğun kimi sanballı mövzuları var. Hələlik gücünü bu sahədə yenə axtarışlara versin. Qazax şairləri mövzusunun da yetişən vaxtı var. Yaxşı, durun gedək - deyib İsmayıl müəllim ayağa qalxdı.

Yazıçılar İttifaqının qabağına üçümüz də bircə düşdük. İsa Hüseynov yarı könül sağollaşıb Bakı Soveti tərəfə getdi. Yerindən, cəndərdi "sağ olun" - deyib ayrılmağından hiss elədim ki, incik gedir.

Çöldə hava xoş idi, adam yaz günəşinin ilıq havasını ciyər dolusu çəkmək istəyirdi. İsmayıl müəllim eynəyini çıxardıb dümağ, tər-təmiz dəsmalı ilə silə-silə aludəliklə səmaya boylandı. Dəniz tərəfə üz tutan İsmayıl Şıxlı:

- Vaxtın varsa - dedi, dəniz qırağına düşək, hərlənib yavaş - yavaş ordan evə gedərik.

Gəzə - gəzə söhbət edəndə ağsaqqal daha inandırıcı dəlillər gətirdi. Bu kitabı işləməyi məsləhət bildi. Amma çapı üçün tələsmə, hazırla qoy qalsın - dedi. Müharibədən əvvəlki illər idi. Atam nədəsə bərk hirsli gəldi evə. Çay stəkanı belə əsirdi əlində. Soruşduq ki, ata, nə olub, niyə əsəbisən. Atam onda ulu babamız Mustafa ağa Arif Şıxlınskinin bir bənd şerini dedi:

Qohumlarım durdu mənim qəsdimə,

Utanmayıb böhtan atdı üstümə,

Odlanıram, gələn yoxdu tüstümə,

Baş götürüb biyabanə düşmüşəm.

- Niyə gülümsünürsən, nə olub? - dedi.

- İsmayıl müəllim, - dedi, cəsarət eləyib Mustafa ağa Arifin şeirində bir düzəliş etmişəm.

- O nədi elə, de görüm...

- Rəhmətlik yazıb ki, "Qohumlarım durdu mənim qəsdimə", mən dəyişib elədim bığeyrətlər durdu mənim qəsdimə. Mən inanmıram ki, ağa nəslinə məxsus olan kişi və ya qadın namərdlik edə...

- Elə burdan görünür ki, 30- cu illərdən bixəbərsən, o illərdə 1937 - ci il Sovet vaxtı kişi oğul atasını qara qəpiyə satırdı, üzünə dururdu. Axı, belə gözəl şair onu boş-boşuna yazmazdı. Axı nə olsun ki, mənim nəslimdi, fakt faktlığında qalmalıdır. Nahaq dəyişmişən.

Atam hər saatlığa evdə hər şeyi danışan adam deyildi. Sakit təbiətli fəqir-yana adam idi. Səhərsi öyrəndim ki, atamdan, general Əli ağa Şıxlinskidən material yazan uzaq da olsa qohumumuz olub. Yazıblar ki, Şura hökumətinin düşməni Şıxlinski ağalan çar və müsəvat generallarının nəslə hələ çoxlu dövrən sürəcəklər. Onu da sonralar öyrəndim ki, atama bizim nəslə kömək edib arxa duran xeyirxah Həmid Əfəndiyev olub. Elə onda atam mənə dedi ki, oğul, yığış get Bakıya, ya da Gəncəyə burda özümüzünkülər də başda olmaqla gözü götürməyənlər çoxdu. Sən böyüdükcə onların gözüne xəncər olub batırsan. Bakıya getsən nəbədə generalın qapısına gedəsən. Adımız, nəslimiz vayqanlıdı. Zamana belə gəlib, qoy görək başımıza nə gəlir. O vaxtlar ölkənin elə bir sürgün yeri yox idi ki, orada bizim Şıxlinskilərdən olmasın.

Hara gedirdik əmilərim Alay bəy, Hasan ağa, dayım Qiyas bəy başımıza qaxınc olmuşdu. Onlar da Türkiyədə mühacirətdə idilər.

Bunları danışırıam ki, sənin haqqında artıq-əskik danışanlar elə özümüzünkülərdir. İsmayıl müəllim düz deyirdi. O vaxtı mən hökumət yanında gözü kölgəli idim. "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetinin 1981-ci il 27 noyabr nömrəsində Səməd Vurğunun ulu babası Hacı Məmmədخان ağa haqqında "Seyfəlisən keç başa" adlı bir əhvalatı dərc etdirmişdim. Bir rayonun nadan maarif müdiri başına beş-altı nəfər deməqoqu yığib Yazıçılar ittifaqının sədri Mirzə İbrahimovun yanına şikayətə gəlmişdilər. Guya mən yazımda onların

kəndini və bütün rayon əhalisini təhqir etmişəm.

Mərhum Mirzə müəllim üstü örtülü də olsa məni və "Ədəbiyyat" qəzetini günahlandırıb yüngülvarı tənqid etdi. Qəzetin nadan bir əməkdaşı isə məni günahlandırıb həyasızcasına yazırdı..

Məndə bu haqqsız tənqiddə cavab yazdım.. İsmayıl müəllim "dinmə, cavabı dərc etdirmə" qoy yana-yana qalsın. Hamı bilir ki günahkar sən yox, redaksiya əməkdaşıdır. Amma inanmıram o göygöz, seyrəkdış maarif müdire səndən əl çəksin. Bu öyrədilmiş ifritə mənim də yanıma şikayətə gəlmişdi.

Elə də oldu... İsmayıl müəllim deyən kimi də oldu. Maarif müdiri başının dəstəsi ilə hey yuxarılara məktub, teleqram göndərir və tələb edirdi ki, Şəmistan Nəzirli məhkəmədə cavab versin.

Onda İsmayıl Şıxlı özü irəli durub keçmiş 26-rayonun katibi ilə danışib həmin rayonun birinci katibinin vasitəsilə prokurorluqda olan mənə aid şikayəti ləğv elətdirdi.

İndi o əhvalatdan altı il ancaq keçirdi. Ona görə də İsmayıl Şıxlı İsa Hüseynovun yanında bu məsələni açmadı. Dəniz qırağında gəzəndə məni ərklə danlayıb, öyüd-nəsihət verdi:

- Təzədən başını qovğaya salırsan. 26-lar Rayon məhkəməsindəki şikayət qovluğun bəlkə də hələ arxivə verilməyib. Bu kitabından da bir qüsür tapmasalar nadanlar "yerlibaz" deyib haray-həşir salacaqlar. Mənim yazacağım ön söz də onların canına vəlvələ salacaq. Səni, mənə, məni də sənə qatacaqlar. Qoy görək nə olur, başımıza nə gəlir. Amma qovluğu məhv eləmə, ruhdan da düşmə.

Doğurdan da mən o ağır, həyəcanlı günlərimi nə tez unutmuşam. Müdrik İsmayıl Şıxlı məni elə bil ağır yuxudan ayıltı. O vaxtdan "Qazax şairləri" kitabı yarımçıq qalıb, bəxti bağlandı...

- Bəlkə yeni kitabının planı ilə mən də tanış olam. Vaxtın varsa günü sabah gəl İttifaqa məsləhətləşək.

- İsmayıl müəllim həmişə nəzakətlə danışdı: "Vaxtın varsa yazmı gətir mən də baxım. Bəlkə bir məsləhətim oldu. İşin xeyrinə söhbət edək.

- Baş üstə İsmayıl müəllim, gələm. -Olarmı nahardan sonra gəlim.

- Elə bir ciddi tədbir olmasa gəl görüşərik.

İttifaqda, ya da dərstdə olacam...

BİZİM ELLİ ŞAİRLƏR

Könül kitabını tez ara, axtar,
Bir gör ölməyəcək sənəin nəyin var?
Söylə nə vermişən şe'rə, sənətə?
Nə qoyub gedirsən bəşəriyyətə?..

Osman SARIVƏLLİ
Xalq şairi.

Başına döndüyüm gül üzli sona,
Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü;
Şairlər vətəni bizim tərəflər,
Tərmanın oylağı yadıma düşdü.

Səməd VURĞUN,
Xalq şairi.

Kim minir Qazağın dilbaz atını
Götürür toyların şal xalatını...
Şe'rın, sənətin mükafatını
Hər zaman, hər yanda aldı bu yerlər.

Osman SARIVƏLLİ,
Xalq şairi.

Xəyal boylananda ana torpağa,
Özümdən xəbərsiz qonur Qazağa.

Hüseyn ARİF,
Xalq şairi.

Bizdə şeir də var, sənət də vardır!
Şairə, sənətə hörmət də vardır!..

Səməd VURĞUN

Bizdə şeir qədər böyükdür hünər,
Hər kiçik şairin bir hörməti var.
Hər alın təri ilə yazılmış əsər
Bizim qəlbimizdə qalır yadigar.

Səməd VURĞUN

Şeirimiz, sözüümüz, elimiz də var,
Arif yaşamışdır bizim babalar.

Səməd VURĞUN

XVIII-XIX ƏSRLƏRDƏ VƏ XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ YAŞAMIŞ-YARATMIŞ QAZAXLI ŞAİRLƏRİN ŞEİRLƏR MƏCMUƏSİ.

1. Molla Vəli Vidadi (1707-1808)
2. Molla Pənah Vaqif (1717-1797)
3. Əbdürrəhman ağa Dilbazioğlu, təxəllüsü «Şair» (1755-təx. 1806)
4. Mustafa ağa Arif Şıxlinski (1774-1845)
5. Kazım ağa Salik Şıxlinski (1781-1842) – Hər ikisi Əbdürrəhman ağa Dilbazinin bacısı oğlanları olublar.
6. Mirzə Məhəmməd Molla Vəli oğlu Qayıbov, təxəllüsü «Fədai» (doğulduğu və vəfat etdiyi il dəqiq məlum deyil. Amma şeirlərindən məlum olur ki, yaşca Kazım ağa Salik Şıxlinskidən böyük imiş).
7. Salahlı Əli ağa Molla Pənah oğlu, təxəllüsü «Alim» (?-1797) (Molla Pənah Vaqifin oğlu)
8. Yahya bəy Məmmədağa oğlu Qazağı (1841) (Vidadinin oğlu, Vaqifin qız nəvəsidir)
9. İskəndər ağa Hüseynağa oğlu Qiyasbəyli (1820-1873), təxəllüsü «Şair», Dağkəsəmənli Mustafa ağa Nasirin əmisi oğlu
10. İbrahim əfəndi Mustafa əfəndi oğlu (təxəllüsü «Niçati», təvəllüdü məlum deyil)
11. Mustafa ağa Nasir Qiyasbəyli (1824-1873)
12. Mirzə Həsənağa oğlu İbrahim, təxəllüsü «Səba» (1806-1876)
13. Hacı Rəhimağa Allahyar ağa oğlu Dilbazov (1823-1875), təxəllüsü

- «Vahidi», Xanlıqlar kəndində anadan olub.
14. Şahnigar xanım Qiyasbəyli (1850-1890), təxəllüsü «Rəncur», Ağköynək kəndində anadan olub.
 15. Mirzə Nəbi əfəndi Qayıbov (1810-1869), Abbas ağa Nazirin atası, Salahlı kəndində anadan olub.
 16. Abbas ağa Nəbi Əfəndi oğlu Qayıbov (1849-1919), təxəllüsü «Nazir», Salahlı kəndində anadan olub.
 17. İsrəfil ağa Sail (təvəllüdü məlum deyil). M.P. Vaqifin dostu, arvadı Mədinənin ölümünə mərsiyə yazıb, «Ağlaram» şeiri qalıb.
 18. Molla Hüseyn Qazağı
 19. Şəhrəbanı xanım (Şairə), «Nadana verdilər» adlı bir çox şeiri qalıb, təvəllüdü və ölüm ili məlum deyil.
 20. İbrahim ağa Qiyasbəyov (1774-1850), Kəmərlı kəndi, təxəllüsü «Məsum», Kazım ağa Salıqla şeirləşib.
 21. Nəbi əfəndi - təvəllüdü məlum deyil, 1831-ci ildə Varşavada yerləşən Tatar-Azərbaycan alayında zabıt-poruçik kimi xidmət edib. 16 şeiri qalıb. Təxəllüsü «Zabıt» imiş.
 22. Hacı İmam Molla Mikayıl oğlu Cənnətzadə (1803-1896), təxəllüsü «Məşəri», Dağkəsəmənli.
 23. Molla Zal oğlu İskəndər - XIX əsrin əvvəllərində yaşayıb, məşhur Qafqaz qaçağı Kərəmin babası. «Yaxalanmış» adında bircə şeiri qalıb.
 24. Dərviş Mahmud - Şıxlıda doğulub, təvəllüdü məlum deyil. 6 şeiri var.
 25. İsrəfil ağa Oruc ağa oğlu Kərbəlayev (1866-1917). Üç şeiri var. Qaçaq Kərəmin qan düşməni, təxəllüsü «Sail» olub.
 26. Əliağa Hacı İsmayıl ağa oğlu Şıxlinski (1865-1943). Tam artilleriya generalı, 11 şeiri var, yapon və rus dillərindən tərcümələr edib. Çoxlu sayda elmi-hərbi və publisistik məqalələri var.
 27. Ələkbər Namazov - təxəllüsü Çoban Əfqan (1866-1924), Qıraq Kəsəmənli.
 28. Şeyda Əziz Əsgər oğlu (1891-1958), Köçəsgər kəndi.
 29. Mirzə Səməd Daşsalahlı (1882-1965). 100-ə yaxın şeirini toplamışam. Xəyyat Mirzə, İsmayıl Katib, aşiq Hüseyn Bozalqanlı və başqaları ilə deyişmələri var.
 30. Alazan Baycan (Əsl adı Hacı Həsənzadədir). 1913-cü il mayın 12-də anadan olub. 1989-cu il noyabrın 9-da Qərbi Almanıyanın Freiburg

- şəhərində vəfat edib. Şair-doktor Alazan Baycan son dəqiqələrində can verəndə üç cümlə dedi: «Azərbaycan... Qazax... Səməd...» Vəssalam!
31. Abdulla ağa Mustafa ağa oğlu Şıxlinski (? - 1867). Rus ordusunda mayor rütbəsində xidmət edib. «Vaqifi» təxəllüsü ilə şeirlər yazıb. Bir çox qəzəli bizə gəlib çatıb. Mayor şair Mustafa ağa Arif Şıxlinskiyin kiçik oğludur.
 32. Alsöyün Arıxov – (1860-1940) «Sərrar» təxəllüsü ilə yazıb. Xalq şairi Hüseyn Arifin babasıdır. Qaçaq Kərəmin bacısı oğludur, Səttar xanın ordusunda vuruşub.
 33. Günyaz Osman oğlu Nəzirli (1928-1987). 100-ə yaxın şeiri, bayatıları və bir pyesi var.

El Aşıqları

1. Aşıq Miskin Həsən (1875-1941). Köçəsgər kəndində anadan olub, 15 şeiri var.
2. Miskin Əli Zeynallı (1881-1938). Qazaxda anadan olub, 17 şeiri var.
3. Aşıq Çəfor
4. Əli Rəhman oğlu Köçəskərli (1867-?). 50-dən çox şeiri var, şəkli var. Məşhur folklorçu Hümət Əlizadənin atasıdır.
5. Qəmli Söyün «Qaçaq Kərəm» dastanının müəllifi, 7 şeiri var.
6. Çanallı Aşıq Məmməd (1880-1937). Dörd şeiri var.
7. Zinhur Kəsəmənli - əsl adı və soyadı Həmid Şamxal oğlu Məlikovdur (1909-1962).
8. Şıxlı Dərya Məhəmməd Rəhim oğlu (1905-1989).

Zaqafqaziya sünni məzhəbinin rəisi, müfti, böyük din alimi Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbzadəyə yazılan şeirlər.

1. Seyid Əzim Şirvaninin «Müfti Molla Hüseyn əfəndiyə» qəsidəsi.
2. Mirzə Ələsgər Növrəs (1836-1912) «Müfteyi-İsa-nəfəs» qəzəli.
3. Şamaxılı şair Fəna təxəllüslü (1841-1929) «Ey hamiyyəi-şəriyyə, qürreyi-Mustafa» qəsidəsi.
4. Qobustan imamı Molla Zəkəriyyə Qadir Əfəndizadənin, təxəllüsü «Bəhri», «Alicaha, mədədin qadiri-müxtar olsun!» qəsidəsi 1867-ci ildə yazılıb.

5. Abbas ağa Nazir Qayıbzadə. "Vücudu fəxri-insandır" şeiri 43 beyt və ön söz 2 səhifə (M.H.Əfəndi Qayıbzadənin şərəfinə yazıb)

Qeyd: Siyahıda bəzi şəxslərin doğum və ölüm tarixləri qeyd olunmayıb. Bu məlumatlar nə arxiv sənədlərində, nə də yaddaşlarda qalmayıb.

İsrafil ağa Sail

1759-cu ildə Molla Pənah Vaqiflə birgə Qazaxdan Qarabağa köçənlərdəndir. Bəzi mənbələrə görə Vaqifin Daş Salahlıda dərs aldığı məşhur məktəbdar Şəfi Əfəndinin oğludur. İkinci bir mənbə də var ki, İsrafil ağa Sail Molla Pənah Vaqifin həmkəndlisidir. O, Şuşanın Saatlı məhəlləsində Vaqifin açdığı məktəbdə müəllim olub.

İsrafil ağa Sail şairin oğlu Əliağaya ev təhsili verib.

İlk gəcliyində "Salahlı" təxəllüsü ilə şeirlər yazan Əliağanın isdedadına, dərin elmi biliyinə və hafizəsinə heyran qalan İsrafil ağa Sail şagirdi Əliağaya "Alim" təxəllüsünü əta edib. Ona görə də Əliağanın hər iki təxəllüsdə yazdığı şeirlərə biz arxiv sənədərində rast gəldik. İsrafil ağa Vaqifin bacısı oğlu -1831-ci ildə Varşavada Azərbaycanın səlahiyyətli nümayəndəsi olan rotmistr Əhməd ağaya da dərs deyib.

İsrafil ağa Sail Molla Pənah Vaqifin arvadı, Əliağanın anası Mədinə xanımın vaxtsız ölümünə mərsiyə yazıb. Ədəbiyyatşünas alim Firidun bəy Köçərlinin və Salman Mümtazın verdikləri məlumatlara görə həmin mərsiyədən yaddaşlarda birçə beyt qalıb:

*Bicarə Vaqifin Molla Pənahın
Hayıf oldu Mədinəsi yıxıldı.*

Bu günümüze gəlib çatan İsrafil ağa Sailin yalnız beş bəndlik "Ağlaram" şeiridir. Vəfatı və ölüm tarixi dəqiq məlum deyil. Tədqiqatlardan belə qənaətə gəlmək olur ki, İsrafil ağa Sail böyük ustadı Molla Pənah Vaqifdən 18-20 yaş kiçik olub.

Ağlaram

*Səhərdən ağlayan bülbül,
Sən ağlama, mən ağlaram.
Ürəyimi dağlayan bülbül,
Sən ağlama, mən ağlaram.*

*Bülbüllər geyibdir sarı,
Oxur anıb laləzarı,
Sən gül itirdin, mən yarı,
Sən ağlama, mən ağlaram.*

*Bülbüllər geyibdir qara,
Ürəyimə vurdun yara,
Həsrət qaldım nazlı yara,
Sən ağlama, mən ağlaram.*

*Bülbüllər geyibdir yaşıl,
Züflərin boynundan aşır,
Ağlamaq mənə yaraşır,
Sən ağlama, mən ağlaram.*

*Bülbüllər geyibdir ağı,
Sənə sən çəkdiñ dağı.
Sailin çeşmi-çırağı,
Sən ağlama, mən ağlaram.*

Mirzə Məhəmməd Qayıb oğlu Qayıbov - təxəllüsü Fədai

Molla Vəli Vidadinin atası Məhəmmədəğa 1725-ci il müharibəsində həlak olandan Poyludan olan anası Xədicə xanım 18 yaşlı oğlunu da götürüb Şəmkirdən Şıxlıya qayıtmışdır. Hələ Şəmkirdə yaşayanda ərəb-fars dillərini öyrənən və kamil dini təhsil alan Molla Vəli Şıxlıda yaşasa da Poyluda məktəbdarlıq etmişdir. Burda da Molla Vəli Qayıbovlar nəslindən olan Molla

Cəbrayılın qızı Tükəzban xanımla evlənmişdir. Sonralar Molla Vəli Vidadi qızı Cəvahir Mirzə Məhəmməd Qayıbova ərə vermişdir.

Gürcü çari II İraklinin sarayında xidmətdə olanda Molla Vəli kürəkəni Mirzə Məhəmməd Qayıbovu da özü ilə ora aparmışdır. Mirzə Məhəmməd sarayda müstəvfi vəzifəsində çalışmışdır. Dövlət xidmətinə müstəvfi Qazağı, şair kimi Fədai təxəllüsü ilə eldə-obada böyük nüfuza mailik olmuşdur.

Məşhur sərkərdəmiz Əliağa Şıxlinski (1865-1943) "Xatirələr" əsərində yazır ki, anam Şah Yəmən xanım Qayıbova Azərbaycanın məşhur şairi Molla Vəli Vidadinin qız nəvəsidir, yəni Mirzə Məhəmmədin qızıdır.

Klassik şairimiz Molla Pənah Vəqifin müasiri Kazımağa Salik Şıxlinski (1781-1842) Mirzə Məhəmməd Qayıbov "Fədai" təxəllüsə nəzmlə yazılan dörd məktubu bizə gəlib çatıb.

Birinci məktubdan:

*Olma ey Mirzə Məhəmməd, zəmmi-şerimdən məlul,
Əhli-dil, əhli-dilin azarını eylər qəbul.*

İkinci məktubdan:

*Saliki, ancaq Fədaidir sana həmdəm olan,
İstəram səndən səva bir qeyri-həmdəm olmasın.*

Zəmanədən və çərxi-fələkdən şikayət edən Salik üçüncü məktubunda yazırdı:

*Ey Fədai, bu cahan bidad ilən bünyad olub,
Aqıl odur kim onun bidadinə münqad olub.
Ol Hüseyini-şahi məzlum macərasın fikir qıl,
Aqibət gör bu rəna mülkündə kim dilşad olub.*

Yenə Mirzə Məhəmmədə həmin məzmununda Salik yazırdı:

*Ey əzizim, istəram cismində azar olmasın,
Nərgisi-bimarın olsun, özgə bimar olmasın.
Təbiniz olsun guşədə daima hər tərhilə,
Saliki-xoş təb binəzmü əşar olmasın.*

Təəssüf ki, Mirzə Məhəmməd Fədainin cavablarını tapmaq bizə qismət olmadı. Fədainin doğum və ölüm təvəllüdünü hələlik dəqiqləşdirə bilmədik. Firidun bəy Köçərli yazır ki, Fədai ilə Kazım ağa Salikin aralarında mehri-ülfət və səmimi dostluq olub. Bu onların bir-birinə yazdıqları şeirlərdən də görünür. Yaşca Kazım ağa Fədaidən kiçik imiş. Salahlıda doğulan şair Fədai orada da vəfat edib. Onun cəmisi iki qəzəli bizə gəlib çatıb: "Olmaz və Bu imiş".

1. Müstəvfi-sarayın təsərrüfatı işlərini idarə edən məmur-Ş. N.

Olmaz

*Nədəndir, ey Bəyim, eşarına sizdən cavab olmaz,
Bu gündən böylə dəxi şeriniz gəlsə, hesab olmaz.*

*Sədayi-qafiyəyə bir qəzəl yox suyi dilbərdən,
Necə səbr eyləsin dil, bundan artıq kim, azab olmaz.*

*Keçib ol növcavanlıq, kimsə yad etməz məni hərgiz,
Qocalıq damənəm tutmuş, dəxi zövqi-şəbab olmaz.*

*Gərək yad eyləsin səyyadi-tazə köhnə səyyadı,
Təsəvvür etməsin tərhan kimi, üstündə üqab olmaz.*

*Rəqibi-kəcrövü gəryad ilə işrət qılır hər dəm,
O yerdə şəbpərə pənvaz edər kim, afitab olmaz.*

*Tikilmiş bir hədəfdir lövhi-sinəm tiri-müjganə,
Xədəngi-qəmzədən üşşəqlərdə ictinab olmaz.*

*Fəraqi-güyi-canan odu bədtər nari-düzəxdən
Necə hicrani-rusxarində yanmaz, dil kəbab olmaz.*

*Fədai gəlsə yarın kuyinə, didari mən, etmiş,
Neçün kim, aşıqü məşuq arasında hicab olmaz.*

Bu imiş

*Dilbarə, künci-iəbində məks edən hindüylimiş,
Bilməyib sehrinə düşmüş xalların caduyımış.*

*Gənci-ruyin üzrə əfi zənn edib qıldım həzər;
Məh yüzün dövründə hər du həlqəyi-kəysuyımış.*

*Ey cəbinin mişrə tən eylər cəharom çərxdə,
Gün yanında ol nazik düşmüş hilal əbruyımış.*

*Hər zaman umdum vəfa gördüm vəfa səndən şəha,
Aşiqə məşuqəsi gövr eyləmək bu xu imiş.*

*Vədəyi-vəslinə can verdi Fədai, ey nigar;
Dəfnim et əl hökmilləh çün ki, vədə bu imiş.*

Zinhar Kəsəmənli

El şairi kimi obada məşhurdur. İki qoşması ölümündən 26 il sonra şair Fəridun Rəhimin təqdimatı ilə "Qalibiyyət bayrağı" qəzetində 21 oktyabr 1989-cu ildə dərc olunmuşdur. Zinhar təxəllüsüdür. Əsl adı, soyadı Həmid Şamxal oğlu Məlikovdur. Zinhar 1909-cu ildə Qazax qəzasının Qıraq Kəsəmən kəndində doğulmuşdur. Oxucunun mənəvi varlığına hopan Zinharın qoşmaları, bayatıları xalq yaradıcılığından mayalanmışdır. Nikbin bir kədərlə bülbülə üz tutan şair dərini yanıqlı bayatıya çevirir:

*Nə adətindir, gecə yarı,
Hey ötürsən zarı-zarı?
Ağladırın mən Zinharı
Ağarınca dan, ay bülbül.*

Ömrü Böyük Vətən müharibəsinin əzablarından şərəflə keçən şair Zinhar 1962-ci ildə faciəli surətdə həlak olmuşdur. Zinhar farsca - çəkin, sağın özü-

nü qoru və ayıq ol! - deməkdir. Azərbaycan türkcəsində isə bu sözün mənə çaları - cana doydum, bezdim, bu dünyanın zillətindən, zülmündəndir.

Şübhəsiz ki, şair özünə təxəllüs kimi ikincinin mənasını seçmişdir. Sovet totalitar rejimində günəmuзд iş görən, kasıb gözəran keçirən şairin nə poetik istedadına, nə də şəxsiyyətinə layiqli qiymət verilməmişdir.

6 dekabr 1999

Gülməsin

*Bir tərəqqi vardır, bir də tənəzzül,
Enən ağlamasın, qalxan gülməsin.
Həyatın yolları keşməkeşlidir,
Yıxılan adama baxan gülməsin.*

*Çayları coşduran dağın qarıdır,
Vəcdan insanlığın saf vüqarıdır.
Tikmək ilə qurmaq insan barıdır,
Dağıdan, talayan, yıxan gülməsin.*

*Zinhar, çox üzlüdən çəkmisən haşa,
Min nifrət etmisən ürəyi daşa.
Bu ömrü mərdliklə gəl vuraq başa,
Su kimi hər yana axan gülməsin.*

Qocalıq

*Qocalıq yetişib qədd əyləndə,
Göməşir əl-ayaq oyanmaz olur.
Tə'bin azalanda kor bulaq kimi
Tutulur gözləri qaynamaz olur.*

*Eşitmir yaxından çağrılan səsi,
Get-gedə azalır gözüün şöləsi.
Səbrdən kəsilir, qalmır həvəsi
Zarınçı dolanır, çox nasaz olur.*

*İstiyə-soyuğa dözmür bədəni,
Tanımur yaxından ötüb gedəni.
Başından dağılır, dostu, həmdəmi.
Sanki bir yonulmuş cılpaq qaz olur:*

*Gəncliyi əlindən gedəndə bada,
Keçən günlərini çox salır yada.
Düşür eşq atından qalır piyada.
Keçə bilmir arxdan, bir Araz olur:*

*Dəhanda pozulur dişin qatarı,
Köçüb qalmayıbdır ömrünün yarı.
Qorxuya salıbdır yazıq Zinharı,
O, qəm dəryasında bir qəvvas olur:*

Salam eylə

*Mürği-ruhum, sən allahı sevir-sən.
Yetir o yerlərə bir salam eylə.
Düz-çörək kəsmişəm, gün keçirmişəm,
Dostlarla üzbəüz dur, salam eylə.*

*Qanad çal yola düş sübhün çağında
Əylən, bir az dincəl Kür qırağında
Muğanlı kəndinin gülşən bağında
Açılmış güllərdən də, salam eylə.*

*Köçvəllidən azca keçsən sol yana.
Ötüb. Keçmə, əylən, o Gürcüstana.
Qanad çal, göylərdə dolan pərvanə
Məbadə edəsən ar, salam eylə.*

*Unutma gəz, dolan bütün yerləri,
Qoy gülsün üzünə Qazax çölləri.
Qarşıla axşamlar qız-gəlinləri,
Bərbəbir onları gör, salam eylə*

*Ortabab qocalar, bir də qarılar
Günləri xoş keçsin, olsun bəxtiyar
Söyləyin sizlərə həsrətdi Zinhar.
Onların əhvalın sor, salam eylə*

Yəhya bəy Məhəmmədəğa oğlu Qazaği

Molla Vəli Vidadinin oğlu, Molla Pənah Vaqifin isə qız nəvəsidir. Bu iki böyük şair şer-sənət dostluğundan başqa iki dəfə quda olmuşlar. Vidadinin böyük oğlu Məhəmməd ağa Vaqifin böyük qızı Pəri Soltanla, yenə Vidadinin kiçik oğlu Molla Osman Vaqifin kiçik qızı Mələk Cahanla ailə qurmuşdur.

İstedadlı şair Yəhya bəy cavan yaşında 1841-ci ildə vəfat etmişdir. Məzarı Birinci Şıxlı kəndindəki qədim qəbiristanlıqdadır. Onun müasiri, məşhur şair Kazım ağa Salik Şıxlinski Yəhya bəyin ölümündən ağır sarsıntı keçirmişdir. Bunun əyaniliyi Kazım ağa Salikin şairin qəbir daşına yazdırdığı altı misralıq şəirdir:

*Bu məzarın sahibi Yəhya bəki-rövşənəmir;
Şairi-kani süxən hüsn-i-kəlamı binəzir.
Ol Vidadı xəstənin fərzəndinin fərzəndidir.
Vaqif ol kim, Vaqifin həm bintinin peyvəndidir;
Çünki getdi bu cəhəndan, budu rəsmi-məğrifət.
Oldu tarixi-vəfatı, Safika, no axfrət*

Kazım ağa Salik onun ölümünə təkcə şer-sənət dostu kimi yanmırdı. Yəhya bəy həm də onun kürəkəni idi. Salikin qızı Xeyransa xanım Yəhya bəyin həyat yoldaşı idi. Sevimli ərinin ölümünə dözməyən Xeyransa xanım düz bir ildən sonra 1842-ci ildə dünyasını dəyişəndə dərddli Salik yazırdı:

*Cahan, Salik, bizə çünki fənadır,
Duadır xəyrimiz, ancan fənadr.
Ağarmış saqqalım gər sürx¹ görsən,
Dü çeşmin qanıdır, sanma hənadır.*

1. *Sürx-Qan Rəngi, qırmızıdır*

Məşhur maarif xadimi və din alimi Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin “Azərbaycanda məşhur olan Qəranın əsarına məcmuədir” adlı dörd cildlik toplusunda Yəhya bəyin dörd şeiri verilib. Unudulan Yəhya bəyi bu günədək heç bir tədqiqatçı yada salmayıb.

Mirzə Hüseynin həmin məcmuəsində Kazım ağa Salikin gənc şair Yəhya bəyə ünvanlanmış beş nəsihət şeiri var. Şeirlerin məzmunundan hiss olunur ki, Yəhya bəy ədalətsizliyə dözməyən, həmişə haqqın tərəfini saxladığına görə başı bəlalara çəkən, çılğın ruhlu bir şair imiş. Mahalda dərəcəlik edənləri həcv etdiyinə görə onu ölümlə hədələyənlər də az olmamışdır. Salik də ona ata nəsihətilə yazırdı:

*Yəhya bəy, əl götür hərcayi sözdən,
Bir şey hasil eylə olmadan həlak,
Gedər cani-pak.
Birgün səndən oğul-uşaq yad olur,
Salıb gedər səni anda dərnək,
Yəni ziri xak.*

Araşdırmalar vasitəsilə öyrənə bildik ki, şair Yəhya bəy Qazağının yeganə qızı Fəxrənsə xanım qazi və şair Mirzə Nəbi Əfəndi Qayıbzadənin (1810-1869) həyat yoldaşı olmuşdur. Mirzə Nəbinin oğlu isə XIX əsrin məşhur şairi Abbas ağa Nazir Qayıbzadədir.

Bənzər

*Yengi yetmiş qönçə dilbər,
Mərmər sinən qara bənzər.
Qoynundakı tər məmələr,
Tazə bitmiş narə bənzər.*

*Ləblərin ləli mərcandır,
Yanaqların ərğəvandır.
Camalın mahi-tabandır,
Gözlərin xümmarə bənzər.*

*Tufi dillim, xoş avazlım,
Yaşılbaş cılvalım, nazlım.
Tavus tək çətirpərvazlım,
Şahinü şonqarə bənzər.*

*Boyu sərv-i-xuramanım,
Sana qurban şirin canım.
Sallanur şahü-sultanım,
Qeysəri-xunkarə bənzər.*

*Qaşın cəllad, gözün yağı,
Sinəmə çəkmişən dağı.
Bu zalımın can almağı,
Qatih-xünxarə bənzər.*

*Düm-ağ allu yavri laçın,
Ağ yüzündən ahım maçın.
Dal gərdəndə siyah saçın,
Qıvrılmış şahmara bənzər.*

*Cami-eşqin meyi-səhba,
İçdim oldum dəli-şeyda.
Dərdindən incəlib Yəhya,
Zülfində bir tarə bənzər.*

İbrahim Əfəndi Nicati

Məşhur ədəbiyyatşünas-alim Firidun bəy Köçərlinin verdiyi məlumata görə İbrahim Əfəndi kiçik yaşlı olanda ailəsi Qazaxdan Nuxaya-Şəkiyə köçüb. O, Mirzə, Fətəli Axundovun və şəkili şair Kərim ağa Fatehin müasiri və dostu olub. Atası Mustafa Əfəndinin kamil dini təhsili varmış, gənc yaşlarında vəfat edib.

İbrahim Əfəndi qabil zərgər kimi mahalda ad-san qazanıbmiş, yaxşı hafizəyə və təbə malik olan İbrahim əfəndinin bədahətən şeir söyləmək qabiliyyəti də varmış. İyirmi beş yaşına çatınca nə yazmaq, nə də oxumaq bilmirmiş.

Bir dəfə Qabil bir Mirzənin yanına gəlib məktub yazdırmaq istəyir. Mirzə məktubu yazandan sonra İbrahim Əfəndini ərklə danlayıb deyir:

- Sənin üçün ayıb deyilmi ki, alim atanın oğlusan, özün də üləma nəslindənsən, amma bir parça kağız yazdırmaq üçün özgələrə ağız açırsan?

Mirzənin sözlərindən bərk təsirlənərək İbrahim Əfəndi çox pərişan halda evə qayıdır. Həmin andan gecə-gündüz yuxusuna haram qatıb, dincliyini pozur. Nəinki yazıb, oxumaq, hətta elmin bir neçə sahəsində kamil bir şəxs olub müdərrişlik edərmiş.

Firidun bəy Köçərli yazır ki, iyirmi beş yaşından sonra yazıb, oxumaq öyrənən İbrahim Əfəndi Nicati təbi-şəriyyəsi olaraq bir xeyli əsərlər vicuda gətirmişdir. Təəssüf ki, onlardan çoxusu dağılıb tərk olubdur. Əşərü kəlamının əksəri münacat, nəti rəsul və qəsaid kimi əsərlərdir.

*Sən ol şahi-risalətsən ki, oldun əhvəllül-əşya,
Ədayi-xidmətində daim olmuş asiman bərpa.*

*Qüdümi-zati-pakiçün döşənmiş arzı-gunagun,
Qurulmuş üstünə bu nöh rəvaqi-xeymey-i-xəzra.*

*Olur lövləkdən məfhum ki, bais olduğundan sən,
Neçə min kainatı həqq ədəmdən eylədi peyda.*

*Təcəllayi-naharasa olan ruyində gisuni,
Görən iklas ilə əzbər edər "vəlleyl iza yəğşə".*

*Ziyayi-sineyi-safn bəyanidə "ələm nəşrəh"
Mükəmməl gözlərinin mədhini sazan edər inşa.*

*Nə əsəd ləyidir ol leyl ki, etdin asiman seyrin,
Bu seyrindən edərəbna "sübhanəl-ləzi əsra".*

*Buraqi³ bərq rəftar ilə yetdin "qabi-qövseyinə",
Bil, ondan keçməyin izhar edər "məzmuni-ovədna⁴".*

*Bulub feyzin, olub aşiq, qalib heyranü-sərgərdan,
Dolanır başına daim onun çün günbədi-mina.*

*Humayun bəxti-fəmişfal sən tək nuri-dilçüyi,
Nə hərgiz görməmiş Adəm, nə əsla doğmamış Həvvə.*

*Görülmüş möcüzətin çox edəndə xəsmi ilzam,
Biri Qurani-baqidir ki, öldür ayəti-kübra.*

*Nə həddi var edə mədhin, Nicati, naqisü-asi,
Ki, nəti-zatına nazil olub "Yasin" (ilə) "Taha⁵".*

1. Vəlleyl iza yəğşə-and olsun o gecəyə ki, günəş onu örtər. Quranda "Şəms" surəsinin başlanğıc kəlmələridir.

2. Ələm-nəşrəh-Məgər şərh etməmişik? Quranda "İnşirah" surəsinin başlanğıc kəlmələridir.

3. Buraq dini rəvayətə görə, Məhəmmədin meraca gedərkən mindiyi atın adı.

4. Fəkanə qabə qovseyini ovədna iki kaman qədər, ya daha da az məsafədə oldu. Quranın "Nəcm" surəsindən ayə.

5. "Yasin"- Quranda otuz altıncı surənin "Taha" iyirminci surənin adı.

ŞAİR MİRZƏ NƏBİ ƏFƏNDİ QAİBOV (1810-1869)

Abbas ağa Nazirin atasıdır. 1810-cu ildə Salahlı qəryəsində anadan olub. Dini təhsil almasına baxmayaraq zəmanəsinin açıq gözlü, iti və sərt danışığı ziyalı olub. Müasiri dağkəsəmənli şair İskəndər ağa Qaibbəyovla (1820-1873) yaxın dost olub, şerləşiblər. Mirzə Nəbi Əfəndi "Vəsfi-yaran" şerini ona həsr edib.

Məşhur ədəbiyyatşünas-alim Firidun bəy Köçərli Mirzə Nəbi Əfəndi poeziyasına və şəxsiyyətinə yüksək qiymət verərək yazırdı: "Əhli-kamali mərifət və sahibi-elmi fəzilət bir şəxs imiş. Mirzə Nəbi Əfəndinin çox rəvan və açıq təbi var imişsə də şeir deməyə özünün cəndan meyli rəğbəti yoxmuş. Onun kəlamları sadəlikdə və açıqlıqda Qasım bəy Zakirin Mirzə Fətəliyə yazdığı kağızlara oxşayır. Nə sayaq ki, mərhum Zakir Qarabağ əhvalatını və onda cari olan nasəza işləri və divan əhlinin cövri sitəmini və müsəlmanlar ilə dürüst və sərt rəftar etməsini şərhə bəyan qılır. Heyfa ki, mərhumun belə rəvan və gusadə təbi ola-ola ədəbiyyatımız xəzinəsinə çox az dürrü cəvahirələr saçıbdir".

Qazi Mirzə Nəbi Əfəndi Qaibov 1869-cu ildə əlli doqquz yaşında vəfat edib. Qəbri qədim Salahlı qəbristanlığındadır.

Dərdi-pünhan

*Məclisi-dünyadə zaru şikəstəm,
Şərabə-zülmündən xərabü məstəm,
Məxmuri-heyrətəm, begir dəstəm,
Saqi, ədir kəsən udu xeyrəm lək.*

*Badə ilə qılıb camı zərnigar,
Boş qoyma əlimi, olsun əlin var.
Dərdimdə ol mənə muini qəmxar,
Dərdməndə şərhə bəyan eyləyək.*

*Gör başıma nələr gəldi; ey ustad,
Qədimi-aşına məndən oldu yad,
Düşmənlər ortaya saldılar fəsad,
Dedilər: xaindir, gəlin öldürək.*

*Zülm etdilər mənə bicurmu günah,
Necə gavı şirə öldürtdü rubah,
Dost oldu tazədan bir neçə bədxah,
Başladılar əhdi peyman eyləmək.*

*Hər nə dedilərsə, ona inandım,
Düşmənləri sadıq, mühübb sandım,
Yoldaşların cəfasına dayandım,
Nə qədər başıma gəldisə kələk.*

*Təəssübdə keçdi can ilə başdan,
Hərgiz yarımadım qövmü qardaşdan,
Sədaqət görmədim yari yoldaşdan,
İmtahan eylədim hər birin tək-tək.*

*Əqaribə əqrəb deyibdir ustad,
Çün niş vurmağa deyibdir ustad,
Xoş ol kəs ki, ola əqrəbdən azad,
Haram olmaz ona yemək və içmək.*

*Yaxşı gündə sənə yoldaş olurlar,
Yaman gündə ayağını çəkirlər,
Parə çörək üçün dalda qalırlar,
Tutsun gözlərini hamam duz-çörək.*

-2-

*Görəndə bir nəfi, eylər hörməti,
Görməyəndə qılır qəti-ülfəti,
Bir mənqurca olamaz qədri qiyməti,
Zər vermiş olasan gündə yüz ətək.*

*Demə bunlar kimi zünnar taxardı,
Sahibindən qaçıb gəndən baxardı.
Düşmən qabağına hürüb çıxardı,
Saxlasaydım əgər bir neçə köpək.*

*Köpəkdən də bunlar bədtər oldular;
Yediyi çörəyi yaddan saldılar;
Saxlayanı ortalığa aldılar;
Hər biri bir yanə etdi çəkaçək.*

*Dostluqda bərqərar bir səni gördüm,
Yaman gündə dostu yar məni gördüm.
Boynu xaçlı dinsiz erməni gördüm,
Əlimdən öpəni xalis köpək tək.*

*Əlində iş olsa yarı qonağın,
Gətirməz xatirə hərgiz nifaqın,
Vay halına əgər sürçə ayağın,
Başına vururlar çomaq, dəyənək.*

*Etimad eyləyən əhli-Qazağə,
Öz xeyrindən öziün salar uzağə.
Ahu tək düşəndə işdi duzağə,
Tapanmaz bir yoldaş, çün muşi-zirək.*

*Yoldaşlıqda muşə oldu qurbağa,
Ayağı yuxarı, başı aşağı,
Həmcinsin tapmayan düşər ayağa,
Kefi olmaz, badə içsə bir sənək.*

*Xuda tək yaradıb sən dərdməndi,
Yoxdur bu dünyada misli manəndi,
Doğru zənn etmədim verdiyin kəndi,
İndi bildim sözün var imiş gerçək.*

-3-

*Bir də cavan olsaydım əgər mən,
Sahibi-təcrübə olurdum pürfən,
Çifayda elmi-dudik öyrənən,
Qocalıqda qalar korda dümbələk.*

*Demə səhv eylədik, tapdıq zərəri,
Xəlg edən xaliqdir; xeyr ilə şəri,
İza cəal-qəza əməl bəsəri,
Fikr ilə təqdirə çarə neyləyək?*

*Raziqi-aləmsən, la-şərikə lək,
Cudinə mötərif insü, həm mələk,
Əmrinlədir dövrün-ərzi vəlfələk,
Səddəqtü rəbbanə lək cəllə təbarək.*

Əhvali-dövrən

*Saqi, ayağə dur; dəstinə al mey,
Əyağı dövrənə gətir peydərpey,
Sitəmi-dövrəndən mürdəni qıl hey,
Dəstginin olsun ruh vəlmələk.*

*Tut əlimi gedək zülmdən dadə,
Qələmdən özkəyə getmə imdadə,
Məşqimizi yazaq verək ustadə,
“Əhvali-dövrən”ı ona göstərək.*

*Bir nəzər qıl, ey səiri-fərzanə,
Böylə zamanəyə, böylə dövrənə,
Nə oğula ata, nə qıza anə,
Nə qardaş qardaşa verirlər əmək.*

*Oğul və qız ağ ata və anaya,
Qoymazlar fəqirlər gələ xanəyə,
Derlər zəncir gərək bu divanəyə,
Qocalıb azıbdır, nə üzün görək.*

*Qardaşlar bacıya qılmazlar hörmət,
Bacılar qardaşdan edərlər qeybət,
Əmidə, dayıda yoxdur müriüvvət,
Əmioğlu bir-birin istər öldürmək.*

-4-

*Övrətlərdə şərmü həya qalmayıb,
Ərlərdə mərdlik əsla qalmayıb,
Qazilərdə şərti qəza qalmayıb,
İşləridir tamam məsxərə, hənək.*

*Müxtəsər qalmayıb bir doğru halət,
Nə bəydə ədalət, nə əldə adət,
Nə əməldə əməl, nə dində taət;
Nə bir kəsdə vardır doğru söz demək.*

*Əhli-fəzli gördüm zəlili şikəst,
Nadanı izzətdə layəqəli məst,
Bəylər olub rəyayə diri-dəst,
Rəiyyətlər olub hər biri bir sək.*

*Mat qalmışam bu dövrana, bu hala,
Heç kəs meyl eyləməz əhli-kamala,
Namərdlər əl vurub cahü cəlala,
Mərdlərin əlləri olubdur gödək.*

*Anlamazlar olur məclisdə sərdə,
Anlayanlar mübtəladır min dərdə,
Ya rəb, varmı heç ədalət bir yerdə,
Bu viranədən qaçaq oraya gedək?*

*Fələyin böylədir dövrü əhvali,
Kim cahilə verir dövlətü mali,
Fəzillər feyzindən xalidir, xali,
Görüm bərbad olsun bu çərxi-fələk!*

*Yoxdur zamanədə bir dərdi qanan,
Vilayətdə halı qanıb qandırın,
Sözü qanmyanlar özü qəhrəman,
Skajet on tebe suməşəşi durak*

*Ağ iti qaraquş deyib çağırır,
Qandırılmaz mətləbi, bir-bir bağırır,
Ərzəciyə böylə söyür, çağırır:
Njal menja iskatin səbək.*

*Gör necə məxsuşluq olubdur əhval-
Kim, güncü-heyrətdə qalıb nitqi lal,
Fəsih sözlü, şirin dilli Molla Zal,
Məgər üzün örtüb bel ilə kürək?*

*Dünyadə görmədim rahatü səfa,
Əhlində tapmadım bir əhli-vəfa,
Rahəti zəhmətdir, səfası cəfa,
Ağlamaq yeridir bunda nə gülmək?!*

*Söylə görüm, ey şairi-sultani,
Aləmin sultanı İsgəndər hani?
Dünyanın mehmani özüdür-fani,
Bu fanidən sən gəl əlimiz çəkək!*

*Ey mürqi-can, təndə ömri-nəfəsdən,
Az qalıbdır, əl çək zövqü həvəsdən,
Pərvaz eylə aşianə qəfəsdən,
Rəşidən məhdiyyən allahü məək.*

Vəsfi-yaran

*Şer başaər, zirə bə German,
Qafı Yehai dər “Vəsfi-yaran”,
Cənd de gər həm Öz “Dərdə-ponhan”,
XatemeYe-an “Əhvale-douran”*

Tərcüməsi:

*Şer-şairə, zirə-Girmana məxsusdur,
“Vəsfi-yaran”ın haqqında qafiyələr,
Bir neçəsi də “Dərdi-pünhan”dan,
Xatiməsi isə “Əhvali-dövrən”dir.*

*Şair, eşitdinmi əziz yeznəsi
Qaynı qaziyə gətirdiyin şək,
Yoldaşlığın tərək eləyib dediyin
Haza firaqü beyni və beynək.*

*Pənahın bu idi ola muradı,
Həmşirazadəyi-qazi domadı,
Qızın ona verdi, bunu boşadı,
Tutarmı bu işi bir şəxsi-erkək!!*

*Mürtəza Əlini hər görən insan
Yaraşdırır baxmasına ad və san,
Öz adına özü qoyubdu Səلمان,
Bundan artıq ona daha nə demək?!*

*Vəkili alimdir, alimi-qadir;
Qamisiyyədə çlən eylədi Nasir;
Polkovnik də əlhəq batilü zahir
Hər işində ona verdi çox kömək.*

*Axır necə tərək eylədi buları,
Gətirmədi yadə əhdü iqrarı,
Heç birinin əsla yox etibarı,
Bu övladdır bihüququ binəmək.*

*Demə Məşhəd üçün getdi İranə,
Ya ki, ziyarəti-şahi-mərdanə,
Əli ziyarəti etdi bəhanə
Bu ölkədən qaçdı mərhum Əli bək.*

*Bundan ziyadə həm münasib halat
Nəzm etmək istədi təbi-xəyalət,
Leyk əqli dedi: Tərək eylə, heyhat
Mətləb anlayana müxtəsər gərək.*

*Dərdməndə söyləsən öz dərdini,
Bir təbibə yetir bu yüz dərdini,
Nə şər dəf edər, nə söz dərdini,
Əlaçıdır dərd əhlinə söyləmək.*

Unudulmuş Ustad – Aşıq Cəfər

Unudulmuş zamanın pərdəsi arxasında qalmış bir aşiq – Aşıq Cəfər. Nə adı bir daş üstə həkk olunub, nə də yurdu soraq verib bizə. Arxivlərin səssiz vərəqləri arasında itib-batmış, lakin sazın və sözün seyrində hələ də yaşayan Aşıq Cəfərin XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində yaşadığı məlumdur. Çox səviyyəli, oxunaqlı şeirlərin və qoşmaların müəllifi olsa da, nə ədəbi aləm, nə də arxivlər onun doğum və ölüm tarixini qoruyub saxlamayıb.

O, hansı kənddən idi? Hansı tayfadan, hansı nəsilədən gəlirdi? Bunu bilmirik. Yeganə məlum olan budur ki, adının yanında «Qazax» sözü yazılıb. Bəlkə də bu, onun keçmişindən qalan son izdir. Amma bir insanın adı torpağa yazılmasa da, sazın yaddaşı onu unutmur. Bəlkə də xalqın sinəsində, bir qoca el ağsaqqalının, bir ağbirçəyin xatirələrində hələ də yaşamaqdadır. Bəlkə də bir bayatıda, bir qoşmada yenidən doğulacaq...

Bu gün onun "Dul arvad" qoşmasını sizlərə təqdim edirik. Bəlkə bir oxucu bu misralarda öz ulu babasının səsinə duyar, bəlkə unudulmuş ustadın izi bir yaddaş işığında yenidən canlanır...

Aşıq Cəfər
(Qazax)

Dul arvad

*Qul oldum dövlətə, qıymadım pula,
Kor oldu gözlərim, yıxıldım dula,
Axır möhtac oldum bir parça çula,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Yuyar yaş paltarı, yük üstə sərər,
Ağac çəkib mənə duelə girər,
Dindirəndə qancıx kimi çəmkirər,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Quruyar üstündə xamır duvuğun,
Silməz qab-qasığın, yumaz tabağın,
Qonax görcək salları qaşın-qabağın,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Altından, üstündən bəzənib geyər,
Əlinə düşəni xəlvətdə yeyər,
Ərə mahna eylər, uşağı döyər,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Dindirərsən söylər, bilməz sözünü,
Çəmkirib ağardar ərə gözünü,
Mürdəşirlər görsün bunun üzünü,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Günortaya kimi xorhaxor yatar,
Durar evdə hər gün bir dava qatar,
Çəkər unu, dənə çərçiyə satar,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

*Cəfəram, neylədim qanlı fələyə,
Axır saldı mən yazığı kələyə,
Yay buza yeriklər, qış göbələyə,
Aman-aman dul arvadın əlindən,
Baş açmadım fitnəsindən, felindən.*

Alim-aşıq Dərya Məhəmməd

El şairlərinin sözləri o qədər narın, o qədər incədir ki, insanın iirəyi o sözlərdən öz payını almamış savuşa bilmir. Onların bəzisini oxuyanda adamın könü qızıl gül qönçəsi kimi çıtlayıb, dodaqlarında gülümsənmək görünüb, gözləri də şəhlələnir. Qəmli, qüssəli bir parçası söyləndikdə, qayçı oxları kimi, qulaq asanların qəlblərini dəlik-dəlik edib ilan kimi qıvrılır.

Salman Mümtaz

Böyük alim, ədəbiyyatşünas Salman Mümtazın bu şirin-şəkər sözlərini oxuyanda istər- istəməz Dərya Məhəmmədin qoşmaları, tənisi və gəraylıları yadıma düşür. Özünün sözü- söhbəti də o qədər dadlı-duzlu idi ki. adam onunla həmsöhbət olmaqdan doymurdu. Qızı Gülarə xanım ilə hər dəfə görüşəndə o nurlu Məhəmməd dayını xatırlamamaq olmur.

Aşıq Dərya Məhəmməd və Şəmistan Nəzirli

da material toplamağa Qazaxa getmişdim Özü Şıxlıdan olan, lakin Bakıda yaşayan görkəmli maarif xadimi Mirqasım Əfəndiyevdən (1902-1992); Qazaxda kimlərlə görüşmək haqqında məsləhətləşirdik. Mirqasım əmi keçmiş seminaristlərlə, şairin yaxın qohumları və uşaqlıq dostları ilə görüşməyi məsləhət bildi. Birdən qayıtdı ki, aşıq Dərya Məhəmmədi də görsən pis olmaz, Səməd onun sənətini çox bəyəniirdi. Ona alim-aşıq deyərdi.

O vaxtlar Qazax Rayon Partiya Komitəsinin katibi çox qeyrətli, Vurğunun güclü pərəstişkarı Qəmbər Orucovla tanış oldum. O, Mirqasım əminin dediyi adamların ad-familiyasına baxıb:

-Bu aşıq Məhəmmədi hardan tanıyırsan? - dedi.

Mənim cavabımı gözləmədən : - Hə, - dedi, başa düşdüm. Sənin də əsl-nəcabətin Şıxlıdandı.

Qəmbər müəllim o tay Qarayazıya, Salahlıya, Şıxlıya, Göyçə və digər kəndlərə gedib şairin dostları ilə görüşmək üçün məşin ayırdı. Hələ mənə bir bələdçi də qoşdu. Çox adamlarla görüşüb material topladım. Amma aşıq Məhəmməd dayını evdə tapmadıq. Dedilər Borçalıya, Qaraçöpə gedib, nə vaxt qayıdacağını bilən yoxdu.

Aşıqla görüşə bilmədiyimi deyəndə Qəmbər müəllim:

-Eybi yoxdu. Hiss eləyirəm on gündü "dəmir atda" gəzmək səni əldən salıb. İndi Səməd Vurğunun yubiley günləridir. Aşığı Bakıya çağır, qoy televiziya şair haqqında şeirini oxusun, xatirələrini danışsın.

-Axı, deyirlər o televiziya və radioda çıxışa getmir. Xoşu gəlmir, belə şeyləri sevmir.

-Sənin işin deyil, sən çıxış gününü təyin elə, mənə zəng çal. Mən göndərə-

Mən xoşbəxtəm ki, sinəsi poeziya nuru ilə dolu Dərya Məhəmmədlə görüşmüşəm. Onunla həmsöhbət olanda bir daha yaxın etdim ki, Səməd Vurğun kimi dahi sənətkar yox yerdən "Məhəmməd alim - aşıqdır" deməyib.

1976-cı ilin may ayında Səməd Vurğun haqqında

cəm, mənim sözümdən çıxan kişi döyül. Sənə kim deyibsə, düz deyib. Tərs və sərt adam olsa da, əla aşıqdır, bizim eldə ona bərabər aşıq yoxdur...

Bakıya qayıtdım. "Vurğunu da salar yada"... verilişinin planını tərtib edib baş redaktor Yusif Kərimova təqdim etdim. Yusif müəllim plana baxıb aşığın adının yanına sual işarəsi qoydu. O vaxtlar aşığı, müğənnini efirə vermək çox çətin idi. Mərkəzi Komitənin onlara münasibəti yaxşı deyildi.

-Səməd Vurğun qazaxlı, aşıq qazaxlı, sən də... Bu, - dedi - yuxarılarda söz-söhbətə səbəb olmaz?

-Aşığı ona görə verirəm ki. Qazax seminariyasında Səməd Vurğunla birgə oxuyub, şairdir, əla şeirləri var. Həm də xatirələrini danışacaq.

Yusif müəllim planı təsdiq elədi. Qəmbər müəllimə zəng elədim ki, aşıq mayın 14-də səhər Bakıda olsun. Veriliş həmin günü axşam saat səkkizə iyirmi dəqiqə işləyəndə efirə canlı gedəcək.

Həmin gün səhər saat doqquz, olmamış televiziya komitəsinin qapısında xidmət çəkən milis işçisi evimə zəng edib dedi ki, əli sazlı bir aşıq gəlib səni gözləyir...

Tələsik işə gəldim. Milis işçisi Vidadi məni görən kimi:

-Ay qardaş, - dedi, sənin aşığın nə hazır cavab adamıdır. Buraxılış vərəqən yoxdu, səni içəri buraxa bilmərəm. - Əmi, - dedim. - Sizi kim çağırır?

-Oğul, məni redaktor Şəmistan Nəzirli çağırır, bəlkə buraxasan gedəm.

-Get, gör ordadımı gəlibmi? Amma buraxılış vərəqəsi gələndə qoy sazin qalsın burada.

-Onu eləyə bilməyəcəm, oğul!

-Niyə, əmi?

-Ona görə ki, qazı qızıynan, keçəl dazıynan, aşıq sazıynan tanınar, oğul!

Bir müddət televiziya işçiləri məni görən kimi Məhəmməd dayının axıncı cümləsini əzbərdən deyib gülümsünərdilər.

Aşıq Məhəmməd Qocayev Səməd Vurğunun seminariya illərindən maraqlı epizodlar danışdı:

-Mən aşağı ehtiyat sinfində, Səməd yuxarı sinifdə oxuyurdu. Bir gün tənəffüs vaxtı arıq, cılız Səməd əlini belinə qoyub gəzinirdi. Nəslə keçmiş bəylərdən olan müəllim hikkə ilə dedi:

-Səməd, niyə həmişə əlini belinə qoyursan?

Səməd Vəkilov çox hazır cavab idi:

-Həmişə, - dedi, siz bəylər əlinizi belinizə qoyardınız, indi dövrən bizimdi, biz fəqaralar əlimizi belimizə qoymalıyıq. Siz dövrünüzü sürdünüz. Bir də

ki, əl də mənimdi, bel də, özüm bilərəm...

-Səməd həmişə məktəbin özfəaliyyətində aktyor kimi çıxış edərdi. Yadımdadır, "Leyli və Məcnun"dan, xüsusilə, Məcnunun sözlərini zil səsle yarıqlı oxuyardı:

*Cürmümüz noldu ki, bizdən eylədin bizarlıq?
Biz qəmin çəkdik, sən etdin özgəyə qəmkarlıq.
Sizdə adət bumudur? Böylə olurmu yarlıq?
Hanı, ey zalım, bizimlə əhdü peyman etdiyini?!*

-deyib əllərini fələyə qaldıranda zal əl çalğısından gurlardı. Səmədin Osmanlı havası üstə məlahətli, yarıqlı oxumağı vardı. Əsl aşiq kimi səhnədə şux bədəni ilə cövlan edərdi. Səməd Vəkilov direktorumuz Əhmədağa Mustafayevin tapşırığı ilə bizim riyaziyyat-hesab dərslərimizə nəzarət edib yoxlardı.

Bu xatirələri söyləyəndən sonra aşiq Məhəmməd şairin xatirəsinə həsr etdiyi "Qalıb" qoşmasını da sazla oxudu.

*Yadigarı nədir Vurğun gedəli,
Şəmşirlə görüşü, sözü qalıbdı.
Ən gözəl həyatda sevdiyi uəydi?
Aşiq idi, telli sazı qalıbdı.*

*Biz doymadıq o şairin dadından,
Heç çıxarmı yaxşıların yadından?
70-ini keçiririk adınnan
Şairi yetirən yazı qalıbdı.*

*Bir gün yandı ölkə, aləm o hana?
Məqsədində dayanırdı mərdana.
Öz könlünü vermişdi mərd insana,
El-obalar ondan razı qalıbdı.*

*Şeirləri aşiqyana nə qədər,
Təsir edir hər insana, nə qədər,
Hopur qana, ciyər-cana, nə qədər.
Neçə-neçə əsər yazıb, qalıbdı.*

*Az yaşadı ancaq etdi, çox şikar,
Səfəri Dilican, Çəsməli, Şinkar.
Ustadına vurulmuşdu aşikar,
Ay Məhəmməd. saf murazı qalıbdı.*

Evə gəldik. Onda anam da bizdə idi. Qardaş-bacı kimi xeyli dərdləşdilər. Anam onu "a Məhəmməd yeznə" - deyə çağırırdı. Məlum oldu ki, Məhəmməd dayının həyat yoldaşının bizə qohumluğu çatırmış. Bakıda darıxan anamın sevinci yerə-göyə sığmırdı. Söhbətlərinin əsas mövzusu Teybə nənədən, raykom katibi olmuş kişi qeyrətli Şahnabat xanımdan olardı.

Səhəri ded ki, ay Şəmistan, ay oğul, bəlkə məni aparıb mehmanxanaya qoyasan. Birdən yeriniz dar olar?

Yox, - dedim, - dar-zad deyil, özün görürsən üç otaqdı. Mənim o balaca yazı otağında qalacaqsan. Bu minvalla düz bir həftə aşiq Məhəmməd bizim evin qonağı, əzizi oldu. Mən hər səhər obaşdan saz çalğısının səsinə eşidərdim. O pəsdən "Ruhani", "Yurd yeri" havalarını çalardı.

Bir dəfə çay süfrəsi arxasında dedi:

-A Şəmistan, mənim adətimdi, hər səhər tezdən saz çalmasam mümkün deyil. Biləyimi, əlimi öyrəşdirmişəm. Yəqin sizi yuxudan ələyirəm...

-Nə danışırısan, dedim ay Məhəmməd dayı, siz elə bilin ki, bizə layla çalırırsınız. Ruhumuza qida verirsiniz.

Bir gün sazın-sözün xiridarı, şair dostum Zakir Bəxtiyar zəng elədi.

-Evinizdən saz səsi gəlir, dedi, bu çalğı radiodadı, yoxsa televizorda?

-Heç birində, - dedim. Şıxlı Dərya Məhəmməd bizdədi, qonaqdı, saz çalan da odu. Durma, gəl bizə.

Saz-söz aşiqi Zakir ola, o da gəlməyə. Məhəmməd dayı:

-A Şəmistan, - dedi, dostun haralıdı?

-İncəli. - dedim. Kəmərlə kəndindədi.

-Dostuyun şərəfinə bir hava çalacam, - dedi.

Havanı çaldı, qurtaranda Zakirdən soruşdu:

-Bu havanın adı nədi, bilirsənmi?

Zakir Bəxtiyar rəhmətlik dərhal:

-"Bəhməni" - dedi.

-Məhəmməd dayının gözlərinə elə bil işıq gəldi, üzü nurlandı, sevinclə:

-Halal olsun sənə. - dedi, a İncəli balası, bu havanı çox az adam tanıyır.

Hətta bəzi aşıqlar da bunu bilmir. Çox çətin havadı. - Sonra başladı havanı izah eləməyə. Dedi ki, əvvəla “Bəhməni” havası üstündə hər aşiq söz oxuya bilmir. Bu hava əvvəldən axıracan üç-dörd yerə bölünür. Əzəli pəs ortada gəlir. Axırı lap sazın neçə pərdəsində qurtarır. Sonra isə yenidən neçədə başlanır, bir də şah pərdədə qurtarır. Mənə “Bəhməni”ni ustadım aşiq Sadiq Sultanov öyrədib. O deyirdi ki, bu havanı İran şahının aşığı Fərhadan öyrənib.

-A Məhəmməd dayı, - dedim, sənin haqqında tədqiqatçılar çox az yazıblar. Şəxsən mən Sizin haqqınızda heç yerdə, heç nə oxumamışam. Düzdür, Qazax, Borçalı və Gəncəbasarda tanınırsan. Azərbaycanın başqa bölgələrində isə səni aşiq kimi tanıyan yoxdur. Qəmbər müəllim demiş bunun da günahı özünsən. Mətbuata, radio-televiziyaya gəlib-getmirsən. Kitabını nəşr etdirmirsən. Bəlkə sənətindən, ömür yolundan müəyyən epizodları danışasan, qəzetlərdən birinə yazı hazırlayam.

- Nə deyirəm, - dedi, - məsləhətli, mən danışım, sən də eşitdiyini yaz...

-1905-ci ildə İkinci Şıxlı kəndində anadan olmuşam. İlk ibtidai təhsilimi kəndimizdə almışam. Atam Rəhim kişi muzdur idi. Türkiyə sərhədində qoyun saxlayırdı, sərkər - yəni çobanların başçısı idi. Atam çox istəyirdi ki, mən də Osman Sarıvəlli, Şəmistan Hüseynov və başqa kəndçilərimiz kimi seminariyada oxuyam. Seminariyaya qəbul olundum. Üç il oxuyandan sonra seminariyanı atdım. Atam ölmüşdü. Dolanacaq çətin idi.

-1921-ci ildə seminariyanın yataqxanasında ilk dəfə aşiq mahnısı oxumağım yadımdadır. Sözləri də Molla Pənah Vaqifin idi.

*İxtilatım düşdü bir əğyar ilən,
Gecə-gündüz yandım ahu-zar ilən,
Yaxşı bir olmuşdu könül yar ilən,
Düşdü aralığa yaman qoymadı.*

Sən demə Səmədnən Osman qapının ağzında mənə qulaq asırmışlar. İçəri girən Səməd yanıqlı-yanıqlı dedi:

-Aya Osman, bunun dərdli oxumağı, mənim dərdimə dərd qatdı.

Aşıqlığı, saz çalmağı ilk dəfə mənə həmkəndlim aşiq Səməd Həməzə oğlu öyrətmişdi. Sonralar məşhur aşiq Sadiq Sultanovdan kamil dərs aldım. Ona görə də, yetmiş iki kamil hava çala bilirəm. Qırxa yaxın cıqalı tənisi var. Aşiq sənətində tənisi yaratmaq hər aşığın hünəri deyil. Özümü öymürəm.

Aşiq sənətinin kamil bilicisi rəhmətlik Səməd Vurğun bu tənislərimi oxuyandan sonra mənə “Məhəmməd alim-aşıqdır” ayamasını verib. Xəstə Qasım kimi klassik sənətkar cıqalı tənisinin çətinliyi haqqında gör nə yazır:

*Xəstə Qasım, sözün yetir tamama,
Gün doğan, gün batan gələr salama.
Nə alim işidi, nə də üləma,
Təcniz mənasının çox hünəri var.*

-İndiyə kimi bir neçə aşıqların qurultayı və respublikada aşiq yarışları olub. Bunların hansının iştirakçısı olubsunuz?

-İkinci və üçüncü aşıqlar qurultayında iştirak etmişəm. Fəxri fərman, döş nişanı və pul mükafatı almışam. 1947-ci ildə xor üçün yazdığım “Qazax” adlı şeirim bir qrup aşığın ifasında Bakıda oxundu. Uğurlu ifaya və şeirimə görə mənə bir dəst kostyum və beş yüz manat pul mükafatı verdilər.

-Məhəmməd dayı, müharibə illərində harada olmusunuz?

-Olmuşam. Gözüm odlar, alovlar görüb. Bu barədə şeirlərim də var. Krımski, Tuapse, Rostov, Voronej və Şaxtı döyüşlərinin iştirakçısıyam. İki dəfə yaralandım, üçüncü dəfə yaralananda mənə Zaqafqaziya Hərbi-Tibbi xəstəxanası təxsis etdi. Cəbhədən birbaşa eloğlum Osman Sarıvəllinin evinə gəldim. Osman zəng edib Səməd Vurğunu çağırırdı. Səməd əlində saz içəri girdi. Qapının ağzında dayanıb sazı göstərdi.

-A Məhəmməd, - dedi, bu sazı tanıyırsan, kimindi? - soruşdu.

-Tanıyıram, - dedim aşiq Avakındır.

Səməd təəccüblə:

-Aya Osman, - dedi, - sazı tanıdı. Yaralı da olsa zəndi var.

-A Səməd, - dedi, aşiq Sadiğın şagirdidir. Onlar çox el-obada gəziblər.

Səməd Vurğun:

-Cəbhədə olanda oxuyub-çalmağı yadırgamamırsansa bir “Kərəmi” çal - dedi.

Çaldım. Sonra: bir şey oxu görüm - dedi.

*Gəl, ey keşiş, Əsli xanı aparma,
Mənim ahım sənə yara yetirər.
Alışarsan cəhənnəmin oduna
Cənnət əhli yarı yara yetirər.*

*İnsaf eylə, qoyma məni göz-yaşar;
İnsan olan əyri olmaz, duz yaşar.
Bu dünyada yəqin ölməz, yüz yaşar;
O kimsə ki, yan-yara yetirər.
Ah çəkirəm, əlindən çox dadınan,
Əslisiz mən necə gəzim yadınan.
Yandırma, Kərəmi yanar odunan,
Yaradanım sənə yara yetirər.*

Səməd dedi:

-Osman Kərəmin bu sözlərim eşitmisənmi?

-Yox, Səməd, heç eşitməmişəm, birinci dəfə...

-Axtarmayın, - dedim, bu sözlər Kərəm dastanında yoxdu. Bu qoşmanı cavanlığımda Kərəmin dilindən mən yazmışam.

Onda Səməd dedi:

-Olmaya bizim cərgəmizdə qalmaqdan peşman olubsan. A Məhəmməd, sən sənətin əladır, özün də, sənətinlə bizdən çox yaşayacaqsan.

-Aşiq ədəbiyyatının daha hansı janrında şeir yazmısınız?

-Xədəngi dodaqdəyməzlər, ikibaşlı təcnis, divanilər, gözəlləmələr yazmışam. Otuz dastan bilirəm. Dörd yüzdən çox qoşmam var...

-Bir ustad kimi ən çox sevdiyiniz aşiq və bu sənətdə yetirmələriniz?..

-Ən çox sevdiyim aşiq Kamandar Əfəndiyevdir. Onun çalğısı da əladır, oxumağı da.

-İndiyədək dörd şagirdim olub: Təkəli kəndindən Əlyar Yadigarov, Şıxlıdan Yaqub Şəmistan oğlu, Bolnisinin İncəoğlu kəndindən Paşa, Qaçagandan aşiq Rəşid.

-A Məhəmməd dayı, - dedim, mən yazını hazırlayacam. Allah qoysa, sən də sabah yola düşürsən. Adətən belə yazıların sonunda sənətkar aşığın iki-üç şeirini də oxucuya təqdim edirlər.

- Tələsik gəldim. Yanımda şeirlərimdən yoxdu. Qayıdım kəndə, istəsən lap beş şeir göndərərəm, - cavabını verdi.

Məhəmməd dayı o gedən oldu. Aradan il yarım, iki il keçdi. Aşiq Məhəmməd şeir-zad göndərmədi. Axtarışlarında bağlı yenə Qazaxa getmişdim. Şair dostum Tofiq Salehlə o toy Qarayazı və Ceyrançölə də getdik. Geri qayıdanda Sınıq körpünü keçib İkinci Şıxlının alt yanında çay içməyə əyləndik. Mən

üzü günbatan tərəfə, Kür qırağı biçənəklərə heyranlıqla baxırdım. Gördüm bizdən xeyli aralıda bir kişi nəhəng ağacın dibində oturub, qarşısında da on-on beş qoyun yatışır. Sürücümüzdə dedim:

-A Ramiz, üzü bizə tərəf oturan kişini kiməsə oxşadıram. Get soruş, gör o aşiq Məhəmməddimi?

Ramiz getdi. Beş-altı dəqiqə keçər-keçməz qoşa gəldilər. Yaxınlaşanda Məhəmməd dayını tanıyıb qabağına gedib görüşdüm. Hal-əhvaldan sonra:

-Nə oldu, - dedim, bir-iki şeir göndərmədin. Mənim yazım da qalıb çapa verə bilmirəm...

-Eh, ay Şəmistan, ay oğul, başıma iş gəlib, - dedi. Sizdən qayıdandan sonra bir nəfər gəldi. Səni televizorda görüb gəlmişəm - dedi. Səməd Vurğun haqqında söhbətinə və oxumağına heyran qaldım. Mən Respublika Xalq Yaradıcılığı evinin direktoruyam. Gəlmişəm, sən şeirlərini aparıb çap elətdirəm. Kitab olsun, xalq oxusun. İki gün də bizdə qaldı. Gördüm ki, sazdan, şeirdən halı adamdı. Makinada yazılmış düz 100 şeirimi də alıb getdi. Gəndə də az-çox pay-ürüşənə yola saldım. O gedəndi bir xəbər-ətər yoxdu, nə yazılarımdan, nə də özündən. Bakıya qayıdanda bir o adamı tap, deyən nə oldu? Mal yiyəsi malını gözləyir...

-Maraqlanaram. - dedim, o dediyin adamı yaxşı tanıyıram. İnanmıram, o şeirlərin salamat olsun.

-Niyə? - deyə Məhəmməd dayı təəccüblə soruşdu.

-Ona görə ki, sən deyən adam bir az içki düşkünüdür.

-Aya, oğul, bizdə olanda o iki gündə bilirsən nə qədər içdi, arağı su kimi içirdi. Yıxılmışın oğlu elə bil arağı qarnına yox, quyuya töküdü...

Bakıya qayıdanda on günə yaxın o adamı axtardım. Gah dedilər Türkiyədədir, gah da Rusiyada olduğunu dedilər. Axır ki, tapdım. And aman elədi ki, bütün qovluğu itirmişəm. Xəcalətliyəm, aşiq Dərya Məhəmmədin yanında...

12 oktyabr 2016-cı il

ŞAİRİN DOSTU

Onunla tez-tez görüşürük. Həmişə də söhbətimiz Səməd Vurğunla başlayıb, onunla da qurtarır. O, mənim üçün ən gözəl məsləhətçidir. İndiyədək xalq şairi haqqında qələmə aldığım elə bir yazı yoxdur ki, ona oxumamış olum. Bu müdrik qocanın sinəsi ötən günlərin şirin söhbətlərlə, şer və sənət kəlamı ilə doludur.

“Gənclik” metrosunun yanındakı beşmərtəbəli binanın 34 nömrəli mənzili mənim üçün doğma və əzizdir. Hər dəfə, bu evdə məni Səməd Vurğunun yaxın dostu Mirqasım müəllim gülərlə qarşılayır.

Mirqasım Ömər oğlu Əfəndiyev 1902-ci ildə Qazax rayonunun Birinci Şıxlı kəndində anadan olub. Özünün dedi ki, 1918-ci ildə görkəmli maarifpərvər Firudun bəy Köçərlinin seminariyasına daxil olub. Səmədlə bir sinifdə oxuyub. Bir partada oturub, yataqxanada çarpayılar yanaşı olub. 1924-cü ilin may ayında seminariyanı birgə qurtarıblar. Mirqasım müəllim deyir ki, Səməd seminariyadan əvvəl məşhur pedaqoq Əhmədağa Mustafayevin Yuxarı Salahlıdakı beş sinifli ibtidai məktəbində (məktəb 1875-ci ildə təşkil olunub) oxumuşdu. O zamanlar bu məktəb təkcə Qazax qəzasının yox, həm də Gəncə quberniyasının ən qabaqcıl maarif ocağı hesab olunurdu.

Mirqasım müəllim ortaboylu, mavi gözlü nurani bir kişidir.

M. Əfəndiyev 50 illik pedaqoji fəaliyyətində “Şərəf nişanı”, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeninə və bir neçə medala layiq görülüb. Respublikamızın rayonlarının bir çoxunda – Sabirabadda, Qubada, Qusarda, Qazaxda, Kirovabadda və Bakının Əzizbəyov rayonunda məs’ul pedaqoji vəzifələrdə çalışıb.

- Seminariyada bizi 16 nəfərdən ibarət idi. Sinifdə ən balaca, nadinc, cılız və arıq uşaq Səməd idi. O, çox qabiliyyətli, dost, sadıq, ən çətin riyaziyyat məsələlərinin öhdəsindən asanlıqla gələn bir şagird idi. Beş il birgə oxuduq, mən onu bir dəfə də olsun dərs oxuyan, dərs hazırlayan görmədim.

Səməd Vurğun, 1952.

Onun konspekt yazmaqda arası yox ndi. Müəllim dərs danışanda əlini üzünə dayayıb diqqətlə qulaq asardı. Axşamlar məktəbdə əli cibində məsələ-misal həll eləyən uşaqların arasında gəzinə-gəzinə deyərdi:

- Ayə, kimin çətin məsələ-misalı var, versin bəri, bu qara lələşiniz həll etsin.

“Elə ki, çətin məsələ-misalı həll etdi: – “Tapdım, a Mirqasım”, – deyib yüyürə-yüyürə gələrdi. Biz məsələ-misal üzərində birgə çalışırıq. Dostluğumuzun təməli də elə buradan qoyuldu. O, vaxtlar Səməd riyaziyyatçı olmaq istəyirdi, amma şe’r yazmağından da qalmırdı. Balaca Səmədin riyaziyyatdakı, şe’rdəki bu qələbələri atası Yusif ağanın qulağına çatanda kişinin sevinci yerə-göyə sığışmırdı. Yusif ağa bizim seminariyanın təsərrüfat müdiri idi. Biz tələbələr onu çox sevər və hörmət edərdik. Uca boylu, çal saçlı, sakit təbiətli bir kişi idi. Dumağ bıqlarının ucu papirosdan azca saralmışdı.

Mirqasım müəllim danışığına ara verib, nəzərlərini bir nöqtədə xeyli saxladı. Onun üzünə baxdıqca adama elə gəlirdi ki, o qarşısında rəngi saralıb-solmuş, 1920–1925-ci illərin salnaməsi yazılmış bir dastanı vərəqləyir.

-1923-cü ildə olan bir hadisəni daha yaxşı xatırlayıram, – deyib o, yenidən söhbətəni davam etdirdi. – Xalq yazıçısı Mehdi Hüseyninin atası Əli Hüseynov bizə tarixdən və coğrafiyadan dərs deyirdi. O, həm də sinif rəhbərimiz idi. Bir gün Əli müəllim yenidən sinfə girmişdi, astadan qapı döyüldü. Gələnlər Tiflisdən qayıdan Azərbaycan nümayəndələri idi. İyirmi nəfərdək olardılar. Əksəriyyəti maarif işçisi və dövlət xadimi idi. Nəriman Nərimanov, Mirzə Davud Hüseynov, Əliheydər Qarayev, Qəzənfər Musabəyov, Mustafa Quliyev, Dadaş Bünyadzadə, Muxtar Hacıyev də onlarla idi. Onlar yolüstü seminariyaya baş çəkməyə, dərslərə qulaq asmağa gəlmişdilər.

Əli müəllim bir neçə uşaqdan dərs soruşdu. Sonra “İngiltərədə çarizm hərəkəti mövzusunda yeni dərsə başladı. Müəllim dərslərini danışaraq qurtaranda N. Nərimanov ümumi sinfə müraciətlə dedi ki, kim bu yeni dərsi danışa bilər. Uşaqların əksəriyyəti əl qaldırdı. Nərimanov bir anlıq sinfə göz gəzdirdi. Mənimlə yanaşı oturan Səməd Vəkilovu çağırdı. Səməd dərsi yüksək səviyyədə danışdı. Nərimanov çox razı qaldı. İrəli gələn Səmədin saçlarını sıgallaya-sıgallaya:

- Çox sağ ol, oğul, çox sağ ol–dedi. –Sənin böyük gələcəyin var.

Seminariyanın müəllimləri Səmədin xətrini çox istər, gözəl yaddaşına, güclü hafizəsinə heyran qalardılar. Ədəbiyyat müəllimimiz Yusif Qasımov

deyərdi ki, Səməd Vəkilov istedadlı tələbədir, onun gələcəyi gözəl olacaq, məşhur maarifçi, seminariyanın müdiri Firidun bəy Köçərli isə Səmədi oğlu kimi sevər və onu uşaqlara nümunə göstərərək deyərdi:

- Onun kimi oxuyun, ona oxşayın, vaxt gələcək sizi də, bizi də bu qarabuğdayı, qıvrım saçlı oğlana görə tanıyaqlar. Səməd Vəkilov gələcəyin ən böyük simalarından biri olacaq. O vaxt siz fəxrlə uşaqlarınıza deyəcəksiniz:

- Mən Səməd Vəkilovla bir seminariyada oxumuşam.

- Doğrudan da elə oldu, oğul, – Mirqasım əmi köks ötürdü, bir müddət dinmədi. Mən hiss edirdim ki, o böyük şairin vaxtsız ölümünü xatırladı. Bu ölüm hər iki qocanı – Mirqasım əminin həyat yoldaşı Lütviyyə xanımı və onun özünü odsuz-ocaqsız yandırır. Bir müddət hər üçümüz vaxtsız əcəldən şikayətləndik. Söhbətimiz yenidən gəncliyində od-alov olan yaddaşlarda silinməz xatirə qoyan cavan Səməd Vurğunun üstünə gəldi.

- Mirqasım əmi, – dedim, – Səməd Vurğun gəncliyində kimləri daha çox müəllim edərdi?

- Vaqifi. Seminariyada oxuyanda, müəllim işləyəndə həmişə Vaqifin kitabı əlindən düşməzdi. Daima yastığının altında Vaqifin şe'rləri olardı. O, Sabirin, Tofiq Fikrətin, Zakirin, Puşkinin, Vidadinin şe'rlərini əzbər bilərdi.

Səməd hazır cavab, doğrucul və qorxmaz idi. Məktəbin ictimai işlərində çox fəallıq göstərirdi. Dram dərnəyinin təşkilində, divar qəzetinin çıxarılmasında, ümumiyyətlə ona tapşırılan işi yerinə yetirməmiş rahat olmazdı. Ə'laçı Səməd həm də gözəl skripka çalardı. Bayram konsertlərində, səhnəciklərdə onun yanıqlı və məlahətli səsi bizi heyran edərdi.

Mirqasım əminin evindəki "Səməd Vurğun guşəsi" indiyə qədər görüklərimin ən zənginidir. Onun əmi nəvəsi Qüdsi Sadıqovun, şairin 60 illik yubileyinə hazırladığı "Səməd Vurğun büstü" (Q. Sadıqov bu büstü şəxsən Mirqasım müəllim üçün hazırlayıb) qonaq otağının fəxri yerində qoyulub. Mirqasım müəllim deyir ki, bu büst hazırlanmamışdan əvvəl evdə qərar tuta bilmirdim. Bunba baxanda elə bilirəm Səmədin səsinə eşidir, üzünü görürəm. Divarlarda şairin müxtəlif illərdə çəkilmiş çoxlu fotosəkli var. Onların əksəriyyəti çap olunmayıb.

Qapı zənginin səsi eşidilir. Lütviyyə xanım qapını açır. Gələn orta məktəb şagirdləridir. Mirqasım əmini şairin yubileyi ilə əlaqədar görüşə dəvət edirlər.

4 aprel 1976 cı il.

VURĞUN DÜNYASI

Səməd Vurğun müasir dünya ədəbiyyatının iftixarıdır.

Lui Araqon (Fransa yazıçısı)

Nə yaxşı ki, dünyada Səməd Vurğun var.

Aleksandr Fadeyev (Rus yazıçısı)

Səməd Vurğun poeziyamızın planetidir. Bu planetin günəşi, ulduzları sönməzdir.

Nazim Hikmət (Türkiyə şairi)

Təkcə "Azərbaycan" şeirinə görə Səməd Vurğuna xalq nəğməkarı demək olar.

A. Zayonçovski (Polşa ədəbiyyatşünası)

Səməd Vurğun başdan-başa istedad idi, o yalnız şeir üçün doğulmuşdu.

Qafur Qulam (Özbək şairi)

Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasının ağ saçlı qartalıdır.

Rəsul Həmzətov (Dağıstan şairi)

Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasının balı və südü, duzu və çörəyidir.

Georgi Leonidze (Gürcü şairi)

Səməd Vurğun Azərbaycan xalqının milli vüqarıdır. O, Azərbaycan şeirinin fəxridir.

Əli Vəliyev (Xalq yazıçısı)

Səməd Vurğun hər bir ailəyə atadan, anadan əziz bir insan kimi sevilən xoşbəxt sənətkardır.

Mir Cəlal (Xalq yazıçısı)

Səməd Vurğun poeziyamızın ən parlaq ulduzu, iftixarı olmuş və olacaqdır.

Süleyman Rüstəm (Xalq şairi)

Səməd Vurğun yüksək amallar və duyğular şairidir. Romantika və poeziya cəngavəridir.

Mirzə İbrahimov (Xalq yazıçısı)

Səməd Vurğun poeziyası Azərbaycan xalqının məğrur ürək döyüntüsüdür.

Nəbi Xəzri (Xalq şairi)

Səməd Vurğun poeziyada elə bir zirvə tutub ki, ikinci dəfə dünyaya gəlsə, özünün də əli o zirvəyə çatmaz.

Cəfər Xəndan (ədəbiyyatşünas)

Səməd Vurğun əvəzsiz insan idi. Onun ölümü biz yazıçıların qəlbinə, ürəyinə dağ çəkdi.

Təbiətdə ədalətsizliyə bax. Mənim 60 yaşım var, yaşayıram, amma Səməd Vurğun dünyadan 50 yaşında getdi. O, bir vulkan idi, vulkan isə çox yaşaya bilmir.

Konstantin Simonov (Rus şairi)

Əgər məndən soruşsalar bu geniş dünyada insan necə olmalıdır. Mən belə deyərdim: Səməd Vurğun nümunədir. O, gələcəyin adamıdır. Odur ki, "Vurğun öldü" - deməyin.

Vladimir Solodin (tərcüməçi, Pekin)

Eşq olsun Azərbaycan xalqına ki, Vurğun kimi bir oğul yetirib!

Yemilyan Bukov (Moldav şairi)

İnsanlara ilhamlı şair, tribun bəxş etmiş qəhrəman Azərbaycan xalqı, sənə eşq olsun.

Georgi Markov (Rus yazıçısı)

VURĞUN KEÇİB BU YERLƏRDƏN

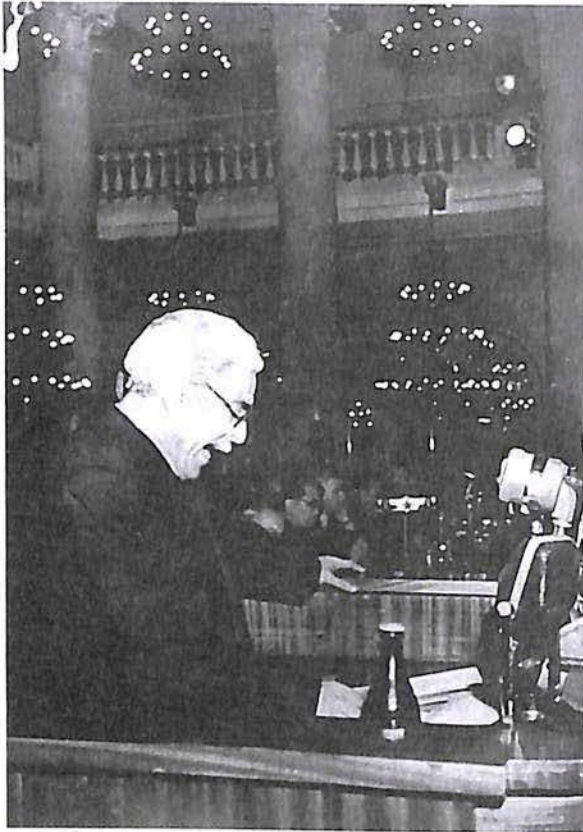
İl boyu məzuniyyət vaxtını səbirsizliklə gözləyirəm. Elə fikirləşməyin ki, hansısa kurorta tələsir, ya da işdən bezmişəm. Sadəcə olaraq müəyyən bir işlə məzuniyyət vaxtı daha çox məşğul ola bilirəm. Xalq şairi Səməd Vurğunun dostlarının harada yaşadığını soraqlayıb, arayıb-axtarıram. Onun adı ilə bağlı yerləri gəzib-dolaşıram. Məndə indi onun dost-taşılarının böyük bir siyahısı var. Adam bəzən inana bilmir ki, bircə nəfərin - cəmi əlli il ömür sürmüş bir şairin bu qədər dostu, tanışısı olsun. Amma yada salanda ki, Səməd Vurğun necə şair, insan olub, onun bütün dost-taşılarının, hətta ötəri söhbət etdiyi adamların belə yaddaşında dərin iz salmasına təəccüblənmirsən. O, bircə sözü, bircə hərəkətiylə ürəklərə yol tapa bilib. Özü demişkən, hansı evə ayaq basıbsa, toy-bayram olub, hansı məclisə düşübsə, hörmət-izzət görüb.

Elə buna görə də böyük şairin dost-taşıları ilə canlı ünsiyyət mənim üçün olduqca vacibdir. Hər uğurlu səfər artıq əfsanəyə çevrilmiş Səməd Vurğun həyatından yeni bir hadisənin yada salınması, zənginliyi ilə bizi heyratə salan Səməd Vurğun xarakterinin yeni bir cizgisinin aşkara çıxarılması, yaxud şirin, bitib-tükənməyən yeni bir Səməd Vurğun söz-söhbətinin itib-batmaması deməkdir. Şairi görənlərin sinəsi sanki onunla ünsiyyətin hərarətindən hələ də bulaq kimi aşib-daşır, çeşmə kimi qaynayır. Bu bulaqlardan su içmədən, bu çeşmələrə baş vurmadan sevimli sənətkarın şəxsiyyətini bütün dolğunluğu və əzəməti ilə təsəvvürə gətirmək çətindir. Özü də tələsmək lazımdır, çünki Səməd Vurğun yaşıdlarının ömrünün payız fəslidir, daha doğrusu, yarpaq tökülmüdür. Onsuz da biz bəzən gecikir və şair haqqında nə qədər xatirəti həmişəlik itirdiyimizi ürək ağrısı ilə duyuruq.

... Bu dəfə də cib dəftərçəmdəki siyahı məni uzaq

Səməd Vurğun, Bəsti Bağirova və Məmmədza Əliyev, 1936-cı il.

1954-cü il dekabr ayında Səməd Vurğun
Ümum Sovet Poeziyası haqqında
Moskvada Kremlə çıxış edərkən

açılmasını gözlədim.

Dəllər dəmiryol məntəqəsinin ustası Mikayıl Məmmədovu axtarıb tapmalı idim. Mikayıl bir dəfə Bakıda söz vermişdi ki, mənə Səməd Vurğunun Şamxordakı tanışları və qohumları ilə görüşdürsün.

Al rəngli səhər günəşi uzaq-uzaq dağların arxasında közərəndə biz məntəqənin növbətçi məşinində mərkəzi yolla geri, Bitdili kəndinə qayıdırdıq. Soraqlayıb Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Məmmədza Əliyevin evini tapdıq. Məni bu ocağa üçlükdə çəkilməmiş bir şəklə soradı. Xoş-beşdən sonra şəkli soruşdum. - Var, - dedilər, - belə bir şəkil. - Dədə-baba taxçasından bir albom gətirdilər. Ürək döyüntüsü ilə albomu vərəqlədim. Budur, xalq şairinin məlum olmayan bir şəkli. Bu şəkil Səməd Vurğun, Bəsti Bağirova

bir səfərə aparırdı - yolum Şamxor, Qazax, Gürcüstan və Ermənistana idi. Axşamdan Şamxorda düşüb-düşməməyi götür-qoy edirdim. Çünki xəbərsiz-ətərsiz bu adamların görüşünə getmək xeyli vaxt tələb edirdi. Mən isə vaxt sarıdan narahatçılıq keçirir, onu havayı itirmək istəmirdim. Bir azdan payız yağışları, payız sazağı başlanacaqdı...

Bələdçi kupenin qapısını döydü. Yuxudan hövlnək oyandım.

- Hazırlaşın, Dəllərə çatmısınız.

İlk dəfə idi ki, Şəmkir torpağına ayaq basırdım. Qatardan düşən bir neçə nəfər elə bil dan qaranlığında yoxa çıxdı. Obaşdanın acı soyuğundan qorunmaq üçün stansiya binasının böyrünə söykənib səhərin

və Məmmədza Əliyev 1936-cı ildə Moskvada Lenin ordeni alarkən çəkilib.

İllər nə amansız, nə qəddar olurmuş. Kah şəkllə, kah da qarşımdakı səksən dörd yaşlı qocaya baxıram. Səssiz-səmirsiz ağlayan qocaya. Elə güman etdim ki, ötüb-keçmiş cavanlığını xatırlayır. Səhv edirəmmiş. Söhbət əsnasında və ailə üzvlərinin danışığından yəqinlədim ki, Məmmədza kişinin yanında Səməd Vurğunun adını çəkmək qeyri-mümkündür.

- Oğul, mən fəxrlə deyə bilərəm ki, dünyanın xoşbəxt adamlarından biriyəm. Ona görə ki, Səməd kimi bir gözəl şairlə xalq elçisi olmaq şərəfi mənim qismətimə düşmüşdür... 1936-cı il yanvarın 21-də Moskvada keçirdiyimiz unudulmaz günləri, qaynar, odlulu, qıvrımsaçlı otuz yaşlı Səməd Vurğunun xatırlayıram. Respublikanın ildönümü münasibətilə Moskvada təntənəli məclisdə iştirak etmək üçün göndərilən əlli doqquz nəfərlik nümayəndə heyətinin tərkibində Səməd Vurğun, Bəsti Bağirova və mən də vardım. Bizi Kremlə Kommunist Partiyasının və Sovet hökumətinin başçıları qəbul etdilər. Bu görüşdə Səməd Vurğun odlulu, həm də parlaq bir nitq söylədi. Məşhur "Rəhbərə salam" şeirini oxudu:

Bakının sayrışan ulduzlarından,

Çadrasız, boyasız türk qızlarından.

Səməd Vurğun 1940-cı ildə "Unudulmaz görüş" adlı məqaləsində yazırdı:

"... Yoldaş Molotov mənə söz verdi. Mən tribunaya getdiyim vaxt, o məndən soruşdu ki, nitqinizi tərcümə üçün tərcüməçi lazımdır mı? Mən cavab verdim ki, - yox. hər iki dildə mən özüm danışacağam.

Nitqimi yalnız rus dilində dedim.

Salonu dolduran alqış səsləri mənə şeirini də oxu deyirdi. Mən şeirimi əvvəl Azərbaycan dilində, sonra da rus dilində oxudum.

Yoldaş Stalin, üzündə oynayan bir təbəssümlə məndən soruşdu:

- Yoldaş Səməd Vurğun?

- Bəli, yoldaş Stalin!

- Bəs familiyanız nədir?

Dedim:

- Vəkilovdur.

O yenə soruşdu:

- Bəs azərbaycanca?

Cavab verdim:

- Vəkilzadə.

Mən keçdim öz yerimdə oturdum". ("Moskva" kitabı, Bakı, 1947, səh. 95)

Səməd Vurğunun Stalinlə görüşünü yazanda yadıma rus tarixçisi Anton Antonov-Ovsenkonun "Hökmdarın portreti" kitabından Səməd Vurğuna layiq olmayan, çox yersiz əhvalat yadıma düşdü. Kitab 1995-ci ildə Moskvada nəşr olunub. Müəllif 348-ci səhifədə yazır:

"Azərbaycan şairi Səməd Vurğun 1936-cı ilin yanvar ayında Kremldə rəhbərin qəbulunda şeir oxudu. Onun şeiri Stalinin çox xoşuna gəldi. Şair nitqini və şeirini qurtaran kimi diz çöküb rəhbərin əlindən öpməyə başladı. Onda Stalin sol çiyni üstündə dönüb Lazer Kaqanoviçə dedi:

"Bizim adamdı, buna arxalanmalıyıq", Səhəri gün Səməd Vurğuna orden və xalq şairi adı verildi".

Bu nadan tarixçi Antonov-Ovsenko bilmir ki, hələ nə otuzuncu nə də əl-linci illərdə xalq şairi fəxri adı yox idi.

Səməd Vurğuna Azərbaycan xalq şairi fəxri adı Stalinin ölümündə 3 il sonra - 23 yanvar 1956-cı ildə, şairin ölümündən 4 ay əvvəl verildi. İlk dəfə bu ad Azərbaycan respublikasını birinci katibi İmam Daşdəmir oğlu Mustafayevin təşəbbüsü ilə təsis edildi. İlk dəfə də bu fəxri ada Səməd Vurğun layiq görüldü. Belə fəxri ad nə Moskvada, nə də başqa respublikalarda yox idi.

Səməd Vurğunun diz çökməyi, Stalinin əlindən öpməyi tamamilə yalan və tarixçinin iftirasıdır. O vaxt qəbulda Azərbaycanın çox görkəmli şəxsiyyətləri – akademik – cərrah Mustafa bəy Topçubaşov, məşhur pambıqçı, iki dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Bəsti Bağirova, general Qambay Vəzirov, rəssam Rüstəm Mustafayev, ilk təyyarəçi – qadın Leyla Məmmədbəyova, Kirovabad şəhər partiya komitəsinin katibi İbrahim Tağıyev, Qüdrət Səmədov, 59 nəfər nümayəndə, onlardan 22 nəfəri hərbiçilər idi. Mən onların çoxusu ilə görüşüb xatirələrini dinləmişəm. Onların hər biri rus tarixçisinin yazdığı faktdan kəlmə belə daışmadılar. Axı, belə bir fakt, hadisə olmayıb, bu yalan epizodla rus tarixçisi yalnız Səməd Vurğun şəxsiyyətinə, həm də Azərbaycan xalqına şər atır. Onu da xatırladım ki, 1965-ci ildə rus tarixçisinin bu kitabı "Oktyabr" jurnalında hissə-hissə dərc olunub. Orda Səməd Vurğun haqqında nə bir kəlmə danışılır, nə adı belə çəkilmir.

Hətta Səməd Vurğunun vəfatından sonra-1957-ci il noyabrın 6-da Bakıdakı ən böyük "Qızıl Ordu" küçəsi Respublikanın birinci katibi İmam Mustafayevin təşəbbüsü ilə dəyişdirilib "Səməd Vurğun" adlandırılıb. Bu ad dəyişilməyə SSRİ-nin müdafiə naziri marşal Georgi Jukov və Bakıdakı

Hərbi Siyasi dairəsinin rəisi polkovnik V. Molodsov narazılığını Moskva-ya şikayət ərizəsi ilə bildirib. Mərd, milliqeyrətli İmam Mustafayev onların cavabını verib. Əsaslandırır ki, xalq şairi Səməd Vurğun bu adqoyma şərəfinə tam layiqdir.

- Onun – Səməd Vurğunun nitqi nəzmlə idi. - Məmmədrza kişi sözünə davam edir, - Səhəri gün Nikolay Aseyevin tərcüməsində şeir qəzetlərdə dərc edilmişdi. Kremldəki qəbuldan sonra bizi ordenlə təltif etdilər. Mixail İvanoviç Kalinin Səməd Vurğuna və mənə Lenin ordeni, Bəsti Bağirovaya isə Qırmızı Əmək Bayrağı ordenini təqdim etdi. Həmin günü birgə şəkil çəkdirdik. O, əlini çiynimə qoyub:

- Hə, Məmmədrza, get, yaşa, səni də tarixə saldım, - dedi, üzündə şadlıq ifadəsi oynadı.

Düzü, o vaxt Səmədin dediyi bu sözün mənasını o qədər də yaxşı başa düşməmişdim.

Səmədin mənə böyük bir yaxşılığı da olub, oğul. Onu heç vaxt unutma-ram.

1939-cu ildə bizim rayonda bir katib vardı. O, yetişməkdə olan taxılı təzədən şumladıb yerində pambıq əkdirmək istəyirdi. Həmin ili mən də rayon partiya komitəsi plenumunun üzvü idim. Razi olmurdu ki, taxılı məhv edib yerində pambıq əksinlər. Gördüm mənim sözümlü eşitmirlər. Birbaşa Səmədin yanına getdim.

- Kömək elə, - dedim, - bir deputat kimi, bir dost kimi sənə pənah gətirmişəm.

Məni diqqətlə dinlədikdən sonra:

- Bu ki ağılsızlıqdır, - deyib əsəbiləşdi. - İlin-günün bu vaxtı, çörəyə ehtiyacımız ola-ola, taxılı məhv etmək? Bu ki əsl ziyankarlıqdır.

Məsələni yuxarıya bildirdi. Komissiya təşkil etdirdi. Yoxlama vaxtı mən haqlı çıxdım. Katibi işdən götürdülər və partiya билетini aldılar.

Səməd belə Səməd idi, oğul. O, eli-obası üçün, xalqı üçün şam kimi yanır, əriyirdi.

Məmmədrza Əliyev otuz ildən çox Şamaxor rayonunun "Ulduz" kolxozunda sədr işləyib. Onun şərəfli əməyi 1947-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

Məmmədrza əmi söhbət zamanı nəvələrindən birini işarə ilə yanına çağırırdı. Xoş təbəssümlə:

- Gözümün işığı, - dedi, - get, mənim kitabımı gətir, qonaqlar baxsın.

Bir azdan uşaq əlində qırmızı cildli bir kitab gətirdi. Doğrusu, elə fikirləşdim ki, hansı yazıçısı onun əmək cəbhəsində göstərdiyi qəhrəmanlığından kitab yazıb. Özü kitabın ilk səhifəsini açıb:

- Buyurun, - dedi. - bu da otuz yaşlı Səməd və onun şeirlə çıxışı.

Alıb baxdım. Kitabın adı belə idi: "Sovet Azərbaycanının nümayəndələri Kremldə partiya və dövlət xadimlərinin qəbulunda". 1936-cı ildə Moskvada Mərkəzi Komitənin "Partiya" nəşriyyatında rus dilində nəşr olunub. Burada qəbulda olan ayrı-ayrı nümayəndələrin alim-həkim Mustafa Topçubaşov, general Qamboy Vəzirov, müğənni Bülbülün çıxışı və şəkli dərc olunub. Kitabı vərəqləyirəm. Səhifələrdən birində iri zərli, hərflərlə Səməd Vurğun Vəkilovun Lenin ordenilə təltif olunması haqqında ayrıca fərman çap olunub.

Məmmədza əmiyə bu kitabın qiymətli olduğunu, o illərin tarixini yaşatdığını xatırladır və niyə bunu muzeylərdən birinə bağışlamadığını soruşuram.

- Dəfələrlə rayon rəhbərliyindən, muzeylərdən və müxtəlif təşkilatlardan gəlib istəyiblər, verməmişəm. Verməyəm də.

- Bu kitab atam üçün çox əzizdir. İnandırırım sizi, demək olar ki, hər gün bir neçə dəfə onu vərəqləməyə olmur. - Məmmədza əminin oğlu Cavanşir söhbətə qarışır. - Hər dəfə Səməd Vurğunun şəklini görəndə, şeirini oxuyanda onun necə kövrəlib ağladığını sözlə ifadə etmək çətindir.

Mən Cavanşiri dinlədikcə gözümlə Məmmədza əmidən ayıra bilmirəm. Üzünün ifadəsindən hiss olunur ki, oğlunun danışığını eşidə bilmir. Qocalıq, keşməkeşli illərdəki ağır zəhmət öz təsirini göstərmiş. Nurdan düşən gözlər lap balacalaşmış. Bu gözlər adama uzaq-uzaq kahalarda işləyən odu xatırladır. Üzündəki saysız-hesabsız qırışlar hər ildən bir nişanədir.

... O, kölgəsində oturduğumuz qocaman ağaca söykənib. Gözləri uzaq, məchul bir nöqtəyə zillənib. Geriyə boylanıb onun baxdığı nöqtəni axtarıram. Heç kəs yoxdur. Kəndin aşağıları pambıq, taxıl zəmiləridir. Oradan xeyli aşağılarda boz vadidən Ana Kür axır.

Handan-hana mənim ona diqqətlə baxdığımı hiss edib fikirlər burulğanından ayrılır. Əlini oğluna uzadıb sərt və ötkəm səslə:

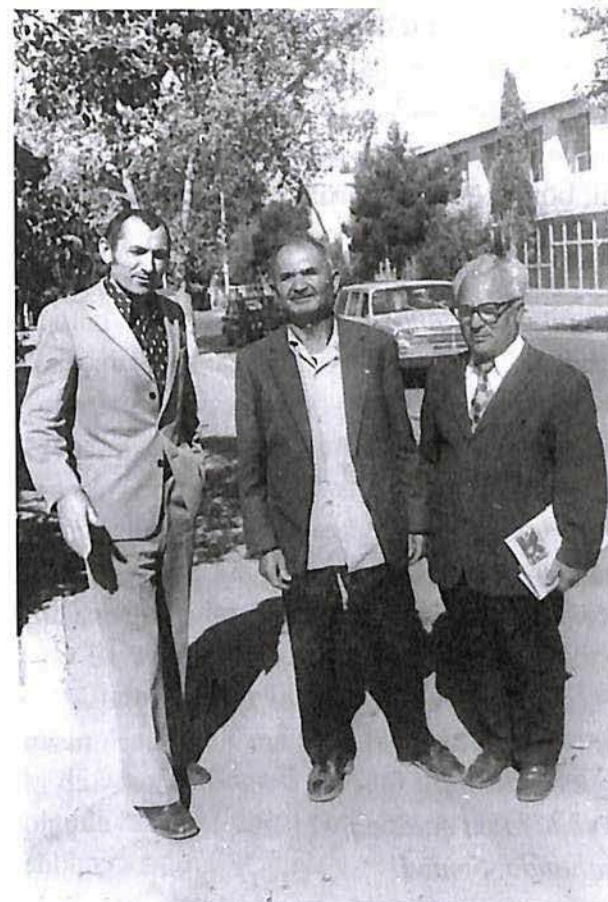
- Mən öləndən sonra oğlunun qeyrəti olarsa, bu kitabı, şəkli göz bəbəyi kimi saxlayar, - dedi. - Bu şəkil, bu kitab Sovet Azərbaycanının on beş illik yubileyindən və əziz Səmədlə ay yarımliq Moskva dostluğumuzdan yadigarıdır, nişanədir. Xüsusilə otuz altıncı il görüşünü unuda, bilmirəm. Bu səfər, bu görüş elə-belə adi səfərlərdən deyildi. Geri qayıdanda sevincimizin həddi-hü-

dudu yox idi. Əlli doqquz nəfərlik nümayəndə heyətimizdə hamı Səmədi dinləyir, onun məzəli, maraqlı söhbətlərindən doymaq bilmirdi...

Səməd Vurğun 1936-cı ildə "Qələbəmizin rəhni" məqaləsində yazırdı: "Dünən mən ordenli Məmmədza Əliyevlə söhbət etdim. O mənə dedi: "Axı, sən bilirsən, mən söz vermişəm. Bu il biz var qüvvəmizi sərf edəcəyik ki, Azərbaycan pambıq planını doldurmaqda birinci yer tutsun".

Yoldaşlar! Öz işimizə, dövlətimizə belə sədaqət qələbəmizin rəhnidir!"

Aşıq Teymurla söhbət

Soldan Şəmistan Nəzirli, Morullu aşıq Teymur Hüseynov və Rəşid müəllim, sentyabr, 1978-ci il.

Həmin günü sözlü-söhbətli, sinəsi qoşma, dastan, gəraylı dolu bir insanla da görüşdüm. Neçə-neçə məclisə yaraşıq olub qocaman aşıq Teymur Hüseynov. Nə az, nə də çox, altmış ildən artıqdır ki, el üçün saz çalır, söz qoşur aşıq Teymur.

Morul kəndi, demək olar ki, Şamxora bitişikdir. Onun evini yenidən dil açan körpədən də soruşsan, sənə nişan verər. Bir müdrik yaxşı deyib ki, aşıq evi dəyirman kimidi. Oranı hamı tanıyır. Böyük Səməd Vurğun da bu evi, bu ocağı tamyıb.

Üç dəfə qonağı olub sazın, sözün. 42-də, 45-də, bir də 55-ci ildə. Aşıq Teymur da Bakıya gedəndə şairin özünün təkidilə onun evinə düşərmiş.

Baba Teymur həmyaşıdı

Məmmədrza Əliyevə nisbətən çox gümrahdır. Bu sağlam və qıvraq kişi ilə həyatı sahədə işləyəndə görüşdük. Güclü yaddaşı var. Bizimlə söhbətində Mülkölü Həsənlə deyişməsinə xatırladı. Qocalıq, vəfasız dünya haqqında ustadnamələrini, gözəlləmələrini sinədən oxudu.

- Göyçəli Molla Bəşirin məktəbini havayı oxumamışam, ay oğul, - dedi.

- Bir yəhərli-yüyenli at, bir də yanı buzovlu inək verib ondan dərs aldım. Aşıqlıqda isə ustadım Əhməd Dövlətov olub. Çox dərin aşiq idi. 1942-ci ildə əziz Səməd Vurğun Şamaxora gəldi. Rayon mədəniyyət evində çıxış edib, 1938-ci ildə Moskvada on günlükdə olmağımızı xatırladı. Sonra məni çoxlu təriflədi:

- Ustadına əhsən, - dedi, - a Teymur, sən Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvlüyünə layıqsən, Bakıya gələndə səni özüm qəbul edəcəm.

Aşıq Teymur Hüseynovun evində əziz bir yadigar var. Bu, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvlük biletidir. Onu 1947-ci il avqustun 29-da Səməd Vurğun verib. Aşıq Teymur çox obaları, çox elləri gəzib müdrik Səməd Vurğunla birgə. Onun dərin zəkasını, böyük ürəyini görüb, duyub, sonra qələmə sarılaraq dostu haqqında belə yazıb:

*Gözümdə canlanır böyük Nizami,
Mən sənün üzünə baxanda, Səməd!
Könüllər fəth edir şeirin, sənətin
Dərin çaylar kimi axanda, Səməd!*

*Sən həmişə səadətdən yazardın,
Təmiz qəlbədən, məhəbbətdən yazardın,
Həqiqətsən, həqiqətdən yazardın,
Səni tanıyırlar hər yanda, Səməd!*

*Şeirin yaşayacaq, sözün qalacaq;
Adına ellərim bağlar salacaq.
Teymur saz götürüb müdam çalacaq,
Sənün şərəfində cahanda, Səməd!*

- İlk tanışlığımız isə 1934-cü ilin payızında, aşıqlar qurultayında oldu. Xeyli söhbət elədik. Məni öz evinə apardı. Çalib-oxudum.

- Teymur baba, ən çox hansı havaları sevərdi?

- "El havası"nı çaldırardı. Doymaq bilməzdi bu havadan. - Aşıq, - deyərdi, - bu hava çalınanda elə bilirəm qanadlıyam, fəzalarda üzür, hey üzürəm. - Bu havanın qədim adı "Qaraçı"dır. Bir də "Dübeyti"ni çox çaldırar, oxudardı. Bəzən özü də çalib oxuyardı. "Üstündən karvan yeriməz, Sıxdı dumanların, dağlar"ı çox oxuyardı.

- Bəs dastan necə, ona qulaq asmağı sevərdimi?

- Bəli, dastanlar, - deyərdi, - elin ən böyük, ən müdrik poemalarıdır.

"Abbas və Gülgəz", bir də "Qurbani" dastanım çox xoşlardı. 1955-ci ildə bizdə olanda mənə bir "Dübeyti" çaldırıb, sözlərini özü oxudu. Sözüün üçüncü bəndində ağladı. Dedim ki, Səməd, dünya sənə güvənir, sən niyə ağladın, nəyin çatışmır Allaha şükür?

- Heç nəyə ehtiyacım yoxdu, - dedi, - amma söz məni ağlatdı.

Qayaları baş-başadır,
Güneyləri tamaşadır,
Gödək ömrü çox yaşadır,
Canım dağlar, gözüüm dağlar!

Ayrılmaq ərafəsində aşiq Teymurdan bir söz də soruşdum. Dedim ki, Səməd Vurğunla günlərlə, aylarla birgə olmaq xoşbəxtliyi sizə nəsib olub. Heç şairi əsəbiləşən görmüsünüzmü?

- Görmüşəm dedi, - bəzi aşıqlar yad, bayağı bir şey oxumaq istəyəndə:

- Kiri, əyə, kiri, - deyərdi, - sazı at, get özünə sənət tap. - Rəhmətlik, aşiq sənətini çox gözəl bilirdi. - Aşığın mayası eldən olmasa, kündəsi küt düşər - deyərdi. Aşıq əlinə saz alanda Səməd Vurğunun üzünün ifadəsindən hiss etmək olurdu ki, onun çalğısı, oxumağı şairin xoşuna gələcək, yoxsa yox! Elə sənət xiridarı, sənət qədri bilən varmı, oğul? Həmişə görüşəndə deyərdi:

- Bu qızıllarını yığ gətir, bala-bala xərcləyək.

Kitabımı çap etdirmək istəyirdi. "Qızıllar" deyəndə şeirlərimi nəzərdə tuturdu. Tənbəllik məndən oldu. Bir də ki, nə bilirdim, mənə elə gəlirdi neçə ki dünya var, Səməd Vurğun da var, yaşayacaqdır. Təkcə 1955-ci ildə bizdə olanda "Gödək ömrü çox yaşadır" misrası üstündə ağlamağı məni az da olsa şübhəyə saldı...

Vurğun kəndi

Şamaxordan - qədim Şəmkir torpağından razı gedirdim. Bəxtim gətirmişdi. Axtardığım adamların hamısı ilə görüşə bildim. Şairin ata-baba vətəni Qaza-

ğa yollanıb bir gecə burada qaldım. Məqsədim səhər tezdən Ermənistana yola düşmək idi. Aldığım xəbərə görə 25 yanvar 1978-ci ildə İcevan rayonundakı Haqqıxlı kəndinin adını dəyişdirib “Səməd Vurğun” qoymuşdular. Bu xəbərin doğru olub-olmamasını Qazaxda kimdən soruşdumsa: “Bilmirəm, ilk dəfə səndən eşidirəm” - cavabını aldım. Məcbur oldum Daş Salahlıya getdim. Axtarıb Səməd Vurğun poeziyasının pərəstişkarı Bağman Həsənovu tapdım. Üç il əvvəl Qazağa, şairin qohumları və seminariya yoldaşları ilə görüşməyə gələndə dostlaşmışdıq. Nədənsə adi kənd müəllimi Bağman Həsənovun Səməd Vurğunla əlaqədar elə bir faktı, əhvalatı bilmədiyini təsəvvürümə gətirmirdim. Bağman idman müəllimi olsa da, mübaliğəsiz demək olar ki, aşıq da, şair də Səməd Vurğun haqqında onun yanında ehtiyatla danışır. Gözəl hafizəyə, natiqlik qabiliyyətinə malik olan Bağman müəllim Səməd Vurğunun nəinki şeirlərini, poemalarını, hətta dramlarını belə əzbər bilir. Şairin yetmiş illik yubileyində “Qalibiyyət bayrağı” qəzetində maraqla oxuyan “Vurğunun vurğunu” adlı yazı və Bağman hafizəsindən bəhs edirdi. Qazax, Şamxor və Dilican tərəflərdə Səməd Vurğun şöhrətindən ona saxəvətli bir pay düşüb.

Bu payın əvəzində isə Bağman Səməd Vurğunun sözlərini (“Daşsalahlı yoldaşlar” şeirindən bir parçanı) məşhur Damcılı bulağında sal qayanın döşünə öz xərcilə dəmirdən yazdırıb. Bunu eşidən bir vurğunşünas gəlib baxanda fərəhlə demişdir: “Vurğun elin vurğunuydusa, Bağman Həsənov da Vurğunun vurğunudu”.

Harada, hansı məclisdə Bağman müəllim varsa, orada şair haqqında maraqlı şeir-sənət söhbəti qurtarmaq bilməz. Bağmanı dinlədikcə onun poetik yaddaşına qibtə edib, heyran qalırsan. İstər-istəməz əvəzsiz Səməd Vurğunun xalqımız haqqında dediyi bu sözləri xatırlayırsan: “Azərbaycan şeir yurdu, hər evə girsən bir şair görərsən”.

Bu dəfə də köməyimə Bağman müəllim çatdı. Həqiqətən kəndin Səməd Vurğunun adını daşdığı, bu yaxınlarda öz gözü ilə görüb gəldiyini söylədi.

Enişli-yoxuşlu yolun sağ və solunda nəhəng ağaclar cərgələnib. Göz qızıl payızın əlvan mənzərəsindən doymur. Dağların sərin mehindən saralmış yarpaqların bəzisi titrəşir, bəzisi də könülsüz yerə tökülürdü. Qoca təbiət öz boyalarını böyük səxavətlə, incə zövqlə torpağına bəxş etmişdi. Qədim Haqqıxlı kəndi əsrarəngiz Dilican dərəsinin sağ yamacında yerləşir. Şairin ilk gənclik illəri belə mənzərənin qoynunda keçmişdi. Başı buludlara toxu-

nan ulu dağlarını, quşqonmaz yalçın qayalarını vəsf eləyən şairlər çox olub. Amma heç kəsin bu mövzuda yazdığı şeir Səməd Vurğununku kimi dillər əzbəri olmayıb. Vurğun ilk gənclik illərindən ta ömrünün sonuna kimi bu dərənin şairanə gözəlliyini unutmayıb:

*Fələklər yaratmış bu yeri cənnət -
Desəm çox münasib həqqindir əlbət.
Səndə var doğruluq, var səmimiyyət,
O ibrət bağına loğmanlar gəlir.*

Bu şeir təbiətin gözəlliyi, qardaşlıq, dostluq haqqında əvəzsiz bir nəğmədir desək, yəqin ki, yanılmarıq.

Dilicanın yamacları gözəldir. Adama elə gəlir ki, azacıq xəyalın qanadları üstünə qalxsan ötən günlərdə at oynadan Vəkil Alı ağanın, Daşsalahlı mərd Məmməd Koxa Mahmudovun, Qaçaq Kərəmin, İsrail ağanın zəhmli səsinə eşidəcəksən, mərd qadınların kişilərlə birgə yadelli basqınçılara qarşı döyüşdüyünü görəcəksən. Qəlbi zəngin el sözü, el dastanı ilə dolu aşuqların çal-çağırına, şənliklərinə qulaq asacaqsan.

Dilican və İcevan vadisi tarixən qədim Qazax sultanlığının ərazisidir. Camaatın qədim yaylaq yeridir. Yazbaşı yaylaq köçündə, sentyabrın ortalarında isə aran köçündə bu vadinin haray-həşiri, qiyaməti başlardı. Vaxt vardı dağ-daşı titrədən buğaların nərlitisi, ipə-sapa yatmayan kəhərlərin kişnəməsi, yoxuşda tövşüyən kəllər... arabaçının bağirtisi vadini səs-küylə doldurardı.

*Kərəm körpüsünün hər iki yanı,
Qazax ellərinin köçü, karvanı,
Daim bu yerin suyundan içər;
Üsyançı Kərəmi salamlar keçər.
Biryani Bayazid, biryanı Qazax,
Vəsfən tamam olmaz kitablar yazacaq.*

Sovet totalitar rejimindən sonra rusların köməyi ilə namərd qonşulara verilsə də bura Qazax mahalıdır. Azərbaycanın dilbər guşəsidir. Bunu 1920-ci il aprel çevrilişindən əvvəlki tarixi sənədlər də sübut edir.

1913-cü ildə Sankt-Peterburqda nəşr olunmuş “Ensiklopedik lüğət” kita-

bının on səkkizinci cildinin səksən birinci səhifəsində oxuyuruq: “Dilican və İcevan Gəncə quberniyasının Qazax qəzasının kəndləridir. Hər ikisi Ağstafa çayının sahilində yerləşən mənzərəli dağ kəndləridir. Onlar dörd min iki yüz metr yüksəklikdə yerləşir”.

Köç gecələyəndə sıldırım qayaların başı üstündə asılmış kəhrabə kimi alışan ulduza, aya baxa-baxa bir müddət yuxuya getməmiş balaca Səməd. Danı diri tutan çobanların tütək səsi, bayatısı körpə Səmədin qəlbinə məlhəm olmuşdu. Tay-tuşları ilə sıldırım qayalıqlardan enib gələn dağ çayında çimib, talalarda çilik-ağac oynayıb. Uzun yay gecələrində müdrik qocaların həkimanə söhbətlərini, nağılları dinləyib. Axşamlar qəlbini əbədi məftun edən aşiq mahnısına, saz səsinə qulaq asıb, asdıqca da sehlənib, poetik bir aləmə qovuşub Səməd. Bu doğma yerlər, bu zəngin təbii gözəlliklər sonralar onu kamil poeziya aləminə bəxş etdi. Burada ulu babalarının, mərd eloğlularının, xüsusilə çox sevdiyi Aşa nənəsinin izi qalmışdı. Özünün isə dillər əzbəri “Dilican dərəsi” şeiri.

Qaçaq Kərəm körpüsü, Kərəm cələri... Neçə-neçə igidliyin şahidi olan bu balaca körpünü elə-belə ötüb keçmək mərd bir oğula açıq-aydın hörmətsizlikdir. Hələ inqilabdan əvvəl bu yolla gəlib keçən məşhur ədibimiz M. S. Ordubadinin misraları adamı ayaq saxlamağa məcbur edir:

*Molla qayasından keçdiyim zaman
Elə hiss etdim ki, dedilər “Dayan!”
Dedilər başqadır bu yerin şahı,
Kərəmdir buranın qadir allahı.
Kərəm görməmişdir allahdan kömək,
Ona nicat vermiş üsyan eləmək.*

Qaçaq Kərəm və şair Səməd Vurğun haqqında olan həqiqətləri bu yerin adamları əfsanə kimi danışrlar. Babalardan nəvələrə keçən bu həqiqətləri dinlədikcə adam heyretə gəlir. Kərəm qılınc və tüfəngi ilə, bir də səxavəti ilə şan-şöhrətə çatıbsa, şair Səməd Vurğun dillər əzbəri şeir ilə xalq arasında sonsuz ehtiram qazanıb. Burada kimi dindirsen, - milliyyətindən asılı olmayaraq, - erməni də, azərbaycanlı da hər iki insan haqqında saatlarla, günlərlə əhvalatlar danışar.

Kərəm körpüsündən sonra sağda meşə nisbətən seyrəlidir. Əsrlərin daş

salnaməsi yalçın qayaların, dibigörünməz dərələrin yanından ötüb keçdik. Yolun sonunda beton dirək üstündə qaldırılmış mavi lövhədə bir ad üç dildə əbədiləşib: rus, erməni və ingilis dilində **“Səməd Vurğun kəndi”** sözləri yazılıb. Bu, 170 evli keçmiş haqqıxlıların şeirə, sənətə, ulu Səməd Vurğunumuza intəhasız hörmətidir. Ağ bir ox işarəsi bələdçimiz olub bizi dolama xır yolla Ceyranölən dağının ətəyində salınmış Vurğun kəndinə gətirib çıxartdı.

Vurğun kəndinin sakinlərindən birilə kəlmə kəsmək üçün üzü günəşə, bir də yamyaşıl meşəyə açılan evin həyətinə icazəsiz-filansız gəldik. Tanımaza-bilməzə bizi xoşüzlə, qonaqpərvərliklə qarşıladılar. Gözəldi, ülvidi bu yerlərin adəti. Adamdan heç soruşmurlar kimsən, nə istəyirsən? Dərhal sarı samovara od salınır. Keçmişdən, bu gündən şirin söhbət başlanır. Sən “şəhərli” qonaq isə evinə gələne bağlı qapı arxasından: “kimsən”, “kimi istəyirsən” - verdiyin sualları xatırlayıb xəcalətini özün-özündə çəkirsən.

Qonağı olduğumuz Səməd Vurğun kəndinin sakini Bəkir Sadıxov da təsadüfən bizim kimi “şəhərli” çıxdı. O, Bakıda yaşasa da doğma kəndini unutmur. Doğrudan da, belə füsunkar təbiəti unutmaq, ondan gen düşmək cinayətdir. Çingiz İldırım adına Politeknik İnstitutunun dosenti, texnika elmləri namizədi Bəkir Sadıqov gələcəyimizin məqsədini biləndə çox sevindi.

- Şinkar bulağında olmusunuzmu?

- Yox, - dedim.

- Əziz şairimizi bu yerlərə ən çox gətirən o bulaq olub. Yadımdadır, - dedi. - 1954-cü ilin yayı idi. Bir “Pobeda” gəldi. Yolun bəri tərəfində dayandı. O vaxt bu taydan o taya keçmək çətin idi. Kükrəyən dağ çayı haray-həşiri ilə adamın canına vəlvələ salırdı. Maşından saçları dümağ qar kimi - Bəkir müəllim əlini uzaqdakı dağlara tərəf uzadıb, heç vaxt əriməz qarı göstərdi - bir kişi düşdü. Mən zənlə baxıb onu tanıdım.

- Ata, - dedim, - bu gələn Səməd Vurğundu.

Şair əl eləyib məni yanına çağırdı:

Fazil Oruc oğlu Sadıxov

- A cavan oğlan, bir yaxın gəl, get bizim yük maşınına yol göstər, gəlsin.

Mən maşına yol göstərib, bir xeyli dayaz yerdən bu taya, bulağın üstünə keçirdim. Kənd təsərrüfatı naziri Möhsün Poladov, aşiq Söyün Sarıyev də onun yanında idi. Biz getmək istəyəndə şair buraxmadı. Atama dedi ki, otur, dünya görmüş kişisən, keçmişlərdən danış, qulaq asa. Onun bizim kənddə əziz bir dostu var: Dəli Həsən. Qaçıb ona xəbər verdim. Dəli Həsən o dəqiqə ata minib bir erkəyi də tərkinə aldı. Gətirib bulaqda şairin ayağı altında, kəsdi.

Gözəl, günəşli bir gündə Bəkir müəllim bizi Şinkar bulağının üstünə gətirdi. Təmiz hava, quşların aramsız cəh-cəhi, göz yaşı kimi dumdurur, minyaşlı palıd dibində sal daşın bağrından qaynayan Şinkar, Gülsənəm, Hürü bulağı... Ecəzkar bir gözəlliklə üz-üzə durduq. Dağ çayının sol yamacında oturduq. Əlinin pəncəsini qapqara torpaq üstünə qoyan Bəkir müəllim:

- Burda oturdu, - dedi, - şair. Torpağa dirsəklənib: - Of, a palıd, çox demirəm, sən qədər yaşayaydım, - deyib bir müddət gözünü bax, bu nəhəng-palıddan çəkmədi.

Aşiq Söyün Sarıyev şairi qəmli görüb yerində donmuşdu. Birdən sanki cürətləndi:

- Ay Səməd, - dedi, - allah sənə ömür versin, yüz yaşayasan, amma birçə şeyi bilirəm ki, sən yazdıqların çox belə palıdların arxasını yerə qoyacaq...

Şair dinmədi. Elə bil deyilən sözü heç eşitmədi, hiss olunurdu ki, fikri, xəyalı çox-çox uzaqlarda pərvazlanır.

Bir də gördük aşiq Abbas Tufarqanlıdan dodaqaltı zümzümə eləyir:

*Aləm bilir, Adəm ata zatıyam,
Göyü bilməm, yerin yeddi qatıyam,
Şikəstə Abbasam, xərabatıyam.
Könül, heç görmədim abadan səni.*

Səməd Vurğunun yaxın dostları ilə görüşəndə çoxları mənə demişdi ki, şair hər hansı bir hadisədən kədərlənəndə həmişə ustad aşığın bu bəndini pəsdən oxumağı sevərdi. Biz susmuşduq. İyirmi beş il əvvəlki söhbətin təsiri bizi sarsıtmışdı. Nə imiş görən müdrik, nikbin Səməd Vurğun ecəzkar təbiətin qoynunda qəmə, düşüncələrə qərq edən? Şübhəsiz ki, insan taleyi. Hansı kimsəsizinsə öz istəyincə güzəranı, təhsili olmaması, üzdənirəq idarə müdirlərinin, rüşvətxorun, yaltaq və karyeristin müqəddəs qanunu pozması tərlan

təbli şairi əsəbiləşdirir, qanını qaraldırdı.

... Başımı qaldırdım. Gözüm şişuclu qayalığın zirvəsində elə hey dövrə vuran bir quşu izlədi. Əlimi gözümün üstünə qoydum. Ayırd edə bilmirdim: tərləndi, yoxsa qartal. Belə yüksəklərdə, təmiz səmada, qorxusuz-hürküslü dövrə vuran quşa həsəd apardım. Birdən-birə babamın xırman vaxtı taxıldan qovduğu zəhlətökən sərcələri xatırladım. Onlara isə yazığım gəldi. Quşu izlədiyimi görən Bəkir müəllim:

- O, - dedi, - nə qarğadı, nə də quzğun. Buralar qartal yuvasıdır, qarğa-quzğun elə yüksəkliyə qalxa bilməz.

Şahanə bir dövrə vuran qartal dağın zirvəsinə qondu. İndi dağ daha uca, daha əzəmətli görünürdü. Dağlara güvənən qartal qorxusuz-hürküslü oturmuşdu qaya zirvəsində. Bu dəfə Səməd Vurğun xatırladım. Onun sovet poeziyasındakı yeri də elə zirvədə idi. O da poeziya zirvəsinə beləcə qonmuşdu.

Birdən yadıma Rəsul Həmzətovun sözləri düşdü: "Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasının qartalı, Azərbaycan sovet ədəbiyyatının atası və oğludur".

Dağı qartalsız, atanı oğulsuz, Azərbaycanı Səməd Vurğunsuz təsəvvür etmək olmaz. "Anam, doğma vətənim sən! Azərbaycan, Azərbaycan!" Uşaq da bilir ki, bunu Səməd Vurğun yazıb. Yazıb özünə və poeziyasına ölməzlik qazanıb.

... Keçmiş Haqqıxılı - bugünkü Səməd Vurğun kəndinin iki yüz əllidən çox yaşı var. Əslisi Qazağın Alpout kəndindən olan bu camaat ilk dəfə 1729-cu ildə burada bina salıb. Kəndin ən qocaman sakini Oruc Sadıqoğlu deyir ki, ilk dəfə burada yurd salan mənim ulu babam Sahib Suloğlu Məhəmməd olub. O, Qıraq Kəsəmənli Xəlil ağanın tabeliyindən qaçıb gəlib. Zalım Xəlil ağa onları çox incidirmiş. Rəiyyətdən çox bəhrə almış. Xəlil ağanın tabeliyindən qaçanlara haqq qazandıran el onları haqqıxlılar adlandırır. Kəndin adı da buradan yaranıb - Haqqıxılı.

Dönə-dönə Səməd Vurğunla görüşən Oruc Sadıqoğlu şairlə son görüşünü daha yaxşı xatırlayır.

... Şinkar bulağının yanında bir maşın dayandı. Şair maşından düşüb, mənimlə hal-əhval tutdu. Gördüm atüstü söhbət edir Səməd, - dedim, - gedək kəndimizə, sən ki hər dəfə Şinkara gələndə bizim kəndə baş çəkərdin. Bizim camaat hər vaxt yolunu közləyir, səni görmək arzusundadır.

- Yox, - dedi, - a Oruc kişi, qoy haqqıxlılar bu dəfə məni bağışlasın, yaman

tələsik işim var. Bakıya qayıtmalıyam. - Məni doğma qardaş kimi qucaqladı. - Sən də bağışla, allah qoysa tez bir vaxtda görüşərik. Bayaq bu taydan baxdım, düzü gözlərimə inanmadım, şükür camaatınız nə yaxşı evlər tikib, torpaq damları uçurmusunuz.

- Eh nə deyim, oğul, əcəlin beli qırılsın Səmədə əl qaldıranda. Ona bir daha qismət olmadı bizim işıqlı-yaraşıqlı kəndimizi görmək. Bax, o gördüyün iri: aynabəndli binada üç yüz nəfər şagirdə iyirmidən çox ali təhsilli müəllim dərş deyir. Kolxozumuz da, məşallah, ildən-ilə varlanır. Min beş yüz hektar torpaq sahəmiz var. Əsas təsərrüfatımız maldarlıq, qoyunçuluq, bir də taxılçılıqdır. Sağ olsun camaatımız, yaxşı işləyirlər. Bütün planları artıqlaması ilə yerinə yetiririk. Elin qadasın alım, bizim: haqqıxlılar kəndimizin şairin adını daşmasını yuxarı təşkilatlardan inadla tələb elədilər. Bir sovetliyimizə baş çək, onda görərsən camaatın arzusuna əməl eləyib, sağ olsun hökumətimiz, rəsmi əmr verib.

Oruc dayı 1930-cu ildə kolxoza gələn ilk könüllülərdən olub. Uzun illər təsərrüfat briqadiri, ferma müdiri və başqa məsul vəzifələrdə çalışıb. Kənd təsərrüfatı nailiyyətləri nümayiş etdirilən sərgilərin dəfələrlə iştirakçısı olub. Yaxşı işinə görə "Sosializm yarışının qalibi" döş nişanını alıb.

Haqqında Oruc dayının fəxrlə söhbət açdığı fərmanda deyilir:

"Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət heyəti qərara alır:

İcəvan rayonu üzrə Haqqıxlı kəndi və Haqqıxlı kənd Soveti Səməd Vurğun kəndi və Səməd Vurğun kənd Soveti adlansın.

*25 yanvar 1978-ci il,
Yerevan şəhəri"*

... Burada günəş meşələri əlvan rəngə boyayır. Göylərə yüksəlmiş möhtəşəm Murğuz dağının, dağların qoynunda sinəsi ayna tək parıldayan Qara gölün ayrı hüsnü var. Lap yuxarılarda isə çən-duman bir-birinə qarışıb. Açılib-örtülür dağların ayazlı üzü. Boranı-çovğunu görəndə 1956-cı ilin mayında xəstə şairə baş çəkməyə gələn Dəli Həsənin bir söhbətini xatırladım:

- Yastığın yüngül, ay Səməd, nə yaman bürünübsən?

- Neyləyim, görürəm dağların ayazını Bakıya gətiribsen. Qorxdum ki, borana düşəm...

1978-ci il oktyabr ayı

"QÜRBƏT ELDƏ CAN VERMƏRƏM ÖLÜMƏ"

1955-ci ilin oktyabrında Vyetnam Demokratik Respublikasına gedən Səməd Vurğun yolüstü Pekində olarkən məşhur Tyananmen meydanına tamaşa etmiş, meydanın tarixi ilə maraqlanmışdır. Pekin darülfünunda olmuş və hərbi akademiya da zabit heyəti qarşısında çıxış etmişdir. Çin yazıçıları və alimləri - məşhur alim və ədib Qo-Mo-Jo, görkəmli şair Siyao ilə görüşmüş, onlara qonaq olmuşdu. Lakin qəflətən xəstələndiyi üçün yolunu davam etdirə bilməmişdi.

Birdən-birə qızdırması qalxdığına görə Səməd Vurğun Pekindəki "Qırmızı xaç" xəstəxanasında üç həftə müalicə olunduqdan sonra geri qayıtmışdı. İlk sovet nümayəndə heyətinin tərkibində Vyetnama getməkdə onun arzusu inqilab hərəkatının başçısı Xo Şi Min və yeni qurduqları dövlət haqqında oçerk yazmaq idi.

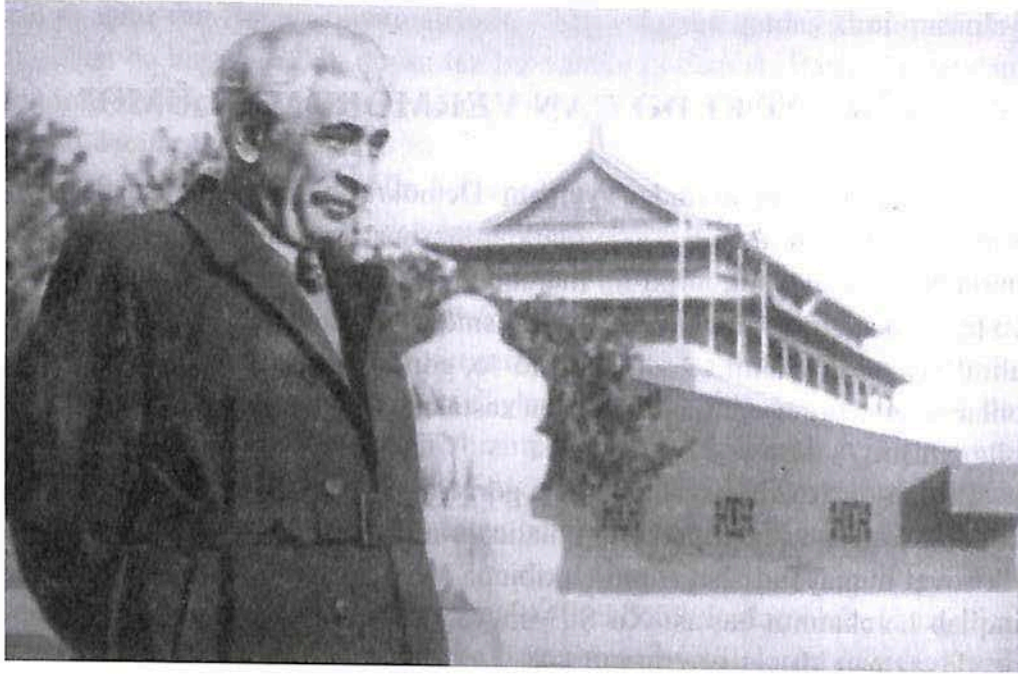
Oktyabrın otuz birində Səməd Vurğun Pekin şəhərindən ailəsinə göndərdiyi məktubda yazırdı:

"Əzizim, gözümlün işığı Xavər! Oktyabrın 28-də təyyarə ilə Çinin paytaxtı Pekin şəhərinə gəldik. İqlimin kəskin surətdə dəyişməsi nəticəsində mən bir az ağır nəfəs almağa başladım. Vyetnam isə daha cənubda və çox yağarlıq olduğundan həkimlər ora getməyi mənə məsləhət görmədilər.

Odur ki, mən noyabrın 10-na kimi Çində qalıb, sonra qatarla (8 günlük yol) Moskvaya qayıdacağam. Bu gecə pis yuxu gördüm. Gördüm ki, Aybəniz məni xəstə zənn edib bərk-bərk ağlayır, görünür ki, mənim həsrətimi çəkirsiniz. Onu deyim ki, ömrümdə bu qədər sizi xatırlamamışdım... Ürəyinə başqa şey gəlməsin kefim yaxşıdır. Böyük Çin torpağından zəngin xatirələrlə qayıdacağam, yəqin ki, yenə tərlən təbim aşıb-daşacaqdır. Burdan məktub və telegram göndərmək çox çətindir.

Mehdixanı, uşaqları öpürəm. Məndən hamıya salam de. Sənin Səməd Vurğunun.

Aybəniz! Gələn kimi səni qucaqlayıb bir saat öpəcəyəm. Vaqif inciməsin deyə onu da bir saat öpəcəyəm. Qurban olum sizə, ananızı incitməyin, dərslərə fikir verin".

Çin Respublikası, Pekin şəhəri, 1955-ci il, Səməd Vurğun Sunyatsen sülh mübarizləri uğrunda parkla tanış olarkən

Səməd Vurğunu Pekində müşayiət edən Çin-Sovet Dostluğu Cəmiyyətinin əməkdaşı Ka-Man mərhum jurnalistimiz Rza Quliyevlə söhbətində demişdir:

-Səməd Vurğunun ölümü çinli dostlarına çox ağır təsir etmişdi. Qocaman şairimiz, Səməd Vurğunun dostu Ke-Çjun-Pin həmişə onu xatırlayır, əsərlərini dönə-dönə oxuyur.

-Paytaxtınızın daha hansı görməli yerlərilə Səməd Vurğun tanış oldu? -sualına Ka-Man:

-Sun-Yat-Sen parkı ilə, -deyir.

-Sun-Yat-Sen parkı sülh uğrunda mübarizə ilə sıx əlaqədardır. Ağ daşdan düzəldilmiş qübbənin üzərində "Sülhü müdafiə edək!" sözləri qızılı hərflərlə yazılmışdır. Ölkə azad edildikdən sonra burda dostluq gecələri, sülhü müdafiə mitingləri keçirilmiş, müharibə qızıqdırmağa çalışan imperialistlərin qəsdlərinə lənətlər yağdıran Çin xalqının gur səsi aləmə yayılmışdır.

Bol və rəngarəng güllər, çiçək ləkləri, şüşə qablarda saxlanan qızıl balıqlar, fanarlar, bəzək ağacları, milli üslubda düzəldilən çardaqlar parkın gözəlliyini daha da artırır.

Uca sərv ağaclı, gül-çiçək xiyabanlı parkı başdan-ayağa gəzən Səməd Vurğun xrozental güllərinin sərgisinə baxmış, onların ətrini duymuşdur.

Qocaman sərv ağacının yanında dayanan Səməd Vurğun Ka-Mana demişdir:

-Bəlkə bu ağacın yanında mənim şəklimi çəkəsən? Deyəsən mən də onun kimi qocayam.

Ka-Man isə cavabında:

-Biz Sizə də qocaman sərv ağacı qədər ömür arzulayırıq.

Xoşbəxt elimizin susmaz nəğməkarı Səməd Vurğun gülümsünüb, şlyapasını çıxarır və "çox sağ ol", - deyir.

1955-ci ilin oktyabrında Sun-Yat-Sen sülh parkında qocaman sərv ağacı yanında ağ saçlı şairin poeziyası kimi nəsilərdən-nəsilərə yadigar bir şəkli qaldı. Bir də Pekin xəstəxanasında yazdığı:

*Vaxtsız əcəl, məndən uzaq dayan, dur;
Qürbət eldə can vermərəm ölümə!
Qılıncını məndən uzaq dolandır.
Onu bil ki, qələm aldım əlimə, -
Qürbət eldə can vermərəm ölümə!..*

-Beş misralıq ölümə üsyan edən şeir.

İllər keçəndən sonra şairin Çində görüşdüyü məşhur yazıçı-professor Qe Baosoan Səməd Vurğunu unutmamışdır. O, 1987-ci ildə Bakıda olanda Səməd Vurğunun ev muzeyinə getmiş və rəy kirabma unudulmaz şair haqqında ürək sözlərini yazmışdır:

"Əzizim şair Səməd Vurğun! Pekində 1955-ci ilin noyabrında bizim görüşümüzdən sonra səni mən əbədi olaraq öz ürəyimdə saxladım.

Bu gün mən yenidən görüşmək üçün uzaq Pekindən gəldim, gözəl Bakı şəhərinə, Sənin yanına gəlmişəm. Heyif ki...

*Professor-yazıçı Qe Baosan,
21 yanvar 1987-ci il*

ÇATMAYAN MƏKTUB

(Yusif Aşırının məktubu Səməd Vurğuna niyə çatmadı?)

“Səməd Vurğundan danışanda onu cismən sağ bilirəm, axı həqiqi şairlər heç vaxt ölmürlər, onlar yalnız həyatdan yaddaşlara köçürlər”.

Boris Oleynik,
məşhur Ukrayna şairi.

M.Füzuli adma Əlyazmalar İnstitutunun Səməd Vurğun Fondunda (F.№28, siy-1, sax.vah №375) bir şeir mühafizə olunur. Onu Daş Salahlı kəndindən Yusif Aşırılı adlı müəllif 1955-ci il oktyabrın 8-də şairə göndərmiş.

O, yazır: “Əziz və möhtərəm Səməd Vurğun, məlumunuz olsun ki, Sizinlə tanış olub məktublaşmaq fikrindəyəm. Əgər bu xahişimi bəyənsəniz Sizə bir neçə şeir də göndərərəm. Onu da bilin ki, bu il Universitetin Şərqşünaslıq fakültəsindən kəsilib kəndə qayıtmışam. Burda qalıb kolxozda işləmək istəmirəm. Rayonda məni pasport qeydiyyatından çıxartmırlar. Mən qeydiyyatdan çıxanda Amerikaya ya da, İngiltərəyə qaçmayacağam ki.. Mən doğma Qazağımdan, anam Daş Salahlıdan heç yerə gedən deyiləm. Mənə rayon rəhbərləri deyirlər ki, get, kolxozda işlə, kəndlidən oxuyub ali təhsil alan olmaz. Mən isə Bakıya gedib işləmək, redaksiyalarla, Yazıçılar İttifaqı ilə əlaqə saxlayıb onlardan göstəriş almaq istəyirəm.

Onu da biləsiniz ki, kənddə vəziyyətim olduqca ağırdır. Atam müharibədə həlak olub, anam xəstədir, böyük qardaşım əsgəri xidmətdədir. Mən isə oxuyub ali təhsil almaq arzusu ilə yaşayıram. Ona görə də bugünkü güzəranımı şeirimlə sizə bildirirəm”.

YOXDUR

Yusif Əhmədoğlu Yusifov (Aşırılı)
Səməd Vurğuna

*Bir şair xəyalı baxtı qarayam,
Dar gündə dadıma çatanım yoxdur.
Ağıllı bir qulam, yaxşı sərrafa,
Aparıb bazarda satanım yoxdur.
Ağlaram, ağlaram bağrım dələrəm,*

*Göz yaşımı yağış kimi ələrəm.
Nə iş olsa öhdəsindən gələm,
İnsan cərgəsinə qatanım yoxdur:
Əsiri olmuşam, bir məhəbbətin
Barını dərməmiş çətindir, çətin.
Sənin bu dünyada çoxdu hörmətin
Mənim də əlimdən tutanım yoxdur.
Bəzən yerdən-göydən üzülür əlim,
Kənara atacaq məni gözəlüm.
Bəzən də göylərə qalxır əməlim
Eşqimi yuxarı atanım yoxdur:
Oxuyub hər şeydən olmuşam halı
İnsanı alçaldar dünyanın malı.
Yusif Aşırının Məcnun xəyalı
Deyir köməyimə çatanım yoxdur.*

8.XI.1955

Həmin günlərdə əziz şairimiz Səməd Vurğunun vəziyyəti necə idi?

1955-ci ildə Səməd Vurğun oktyabrın 28-də Pekin şəhərinə çatıb. Ondan bir həftə əvvəl Moskva-da olub. Noyabrın 11-nə kimi Çində qalıb müalicə olunub. Vyetnama ezam olunan Səməd Vurğunun təyyarədə birdən-birə qızdırması qalxdığına görə yerə endirilib, Pekində dayanıb və üç həftə Sovet səfirliyinin, “Qırmızı Xaç” xəstəxanasında müalicə olunub. Orada məlum olub ki, şairdə xərçəng xəstəliyi var. Vyetnamın iqlimi rütubətli olduğuna görə həkimlər oraya getməyi məsləhət bilməyiblər.

Səkkiz gün qatarla yol gələrək Moskvaya çatıb. Bir həftə sonra Bakıya qayıdan Səməd Vurğun - burada, dekabr ayının axırına kimi mərkəzi xəstəxanada müalicə olunub. Sonra yenidən Moskvaya - Kreml xəstəxanasına aparılıb, orada müalicə olunub. Məşhur cərrah, professor Petrovski onu təşrih edib. Artıq gec olduğu müəyyən olunub. Xərçəngin şaxələri ürəyə, ciyəyə və nəfəs borusuna çatmışdı.

Səməd Vurğun 1950-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin beşinci sessiyasında çəkilmişdir.

1956-cı il fevralın əvvəllərində, guya Vətən havası lazımdır adıyla Səməd Vurğun Bakıya qaytarıldı və evdə müalicə olundu.

1956-cı il mayın 27-də axşam saat səkkizin yarısında onun böyük qəlbi dayandı, şahin gözləri, qartal baxışları əbədi olaraq yumuldu. May ayının 30-da gündüz saat 2-də Fəxri Xiyabanda dəfn olundu. 1906-cı il martın 21-də anadan olan Səməd Vurğun 60 yaşın cəmisini 65 günün yaşaya bildi.

Məşhur rus şairi Konstantin Simonov dostunun ölümünü eşidəndə kədər-lə yazdı: *"Səməd Vurğun vulkan idi, vulkan isə çox yaşaya bilmirə."*

Məhz buna görə də yetim Daş Salahlı Yusif Aşırliya nə kömək edə bi-lib, nə də şeirinə cavab yazıb. Şühbəhsiz ki, bu qəmli, kədərli məktub-şeiri Səməd Vurğuna bildirməyiblər. Yoxsa belə istedadlı və köməkətsiz gənc şairə qayğı əlini uzadardı. Necə ki, neçə-neçə gənc istedad qayğı göstərmişdi. Belə ki, vaxtilə ədəbi aləmdə yenidən addımlamağa başlayan Nəbi Xəzriyə, Bəxtiyar Vahabzadəyə, İbrahim Kəbirliyə, Adil Babayevə, Əli ağa Kürçaylı-ya, Emil Yaquba və bir çoxlarına dayaq olmuşdur.

6 yanvar 2019-cu il

SƏMƏD VURĞUNUN EYNİ MÖVZUDA İKİ ŞEİRİ

Dillərdə əzbər olan, "Şair, nə tez qocaldın sən?!" şeiri niyə eyni adla, eyni mövzuda ikidir? Oxucu elə fikirləşməsin ki, şair özü-özünü təkrar edib. Yox, elə deyil, hər iki şeirin yaranma tarixi var. Güclü ov həvəskarı olan Səməd Vurğun Azərbaycanın səfalı yerlərini oba-oba, kənd-kənd gəzirdi. Onun məqsədi özü demişkən, çöllər gözəli ceyranı, cüyürü, turacı məhv et-mək deyildi. Ağır yaradıcılıqdan sonra təbiətin seyrinə çıxıb təmiz hava al-maq ona mənəvi qida verirdi. Ovun ən gözəl ləzzəti bürküllü şəhər havasından sonra təbiətin seyrinə çıxmaq, yorğun bədənə ruhən dinclik verməkdir.

Bütün böyük sənətkarlarda bu həvəs olub. Mehdi Hüseyn, Mikayıl Rzaqu-luzadə, Lev Tolstoy, İvan Turgenev, Sabir Azəri və başqaları əsrarəngiz tə-biətin vurğunu idilər. Bu ov səfərləri dahilərə həm də yadda qalan əsərlərin yazılması üçün mövzu verib.

1944-cü il noyabrın 10-da Qarayazı meşəsinə ova gedən şair Ağstafa stan-siyasında qatardan düşür. Təsədüfən uzaq qohumu Qara Nabat deyilən ar-vadla rastlaşır. Çoxdan şairi görməyən Nabat arvad həsrətlə onun boynunu qucaqlayıb:

-Qabağında ölüm, a çalbaş, nə tez qocaldın? - deyib kövrəlib ağlayır.

Şair bərk tutulur, bilmir nə desin. Təsirlənən Səməd Vurğun dalbadal pa-piros çəkə-çəkə kədərlə soruşur:

-Sən nə təhərsən, məşallah, yaxşısan. Elə bil illərin qışını, boranını, yayı-nı, istisini görməmişən. Kəndimizdə nə var, nə yox?

Bu görüşün şahidi olan məşhur şair Mikayıl Rzaquluzadə deyirdi ki, Qara Nabatın "nə tez qocaldın, a çalbaş" sözlərindən təsirlənən Səmədin nurlu üzü qaralmışdı. Nabat arvad nə danışdırsa hiss edilirdi ki, Səməd qəm dəryasına qorq olub. Söz onu yaman tutmuşdu. Halallaşib ayrılanda Səməd yenə fikirli idi. Kədərlə mənə baxıb dedi:

-A Mikayıl, doğrudan, deyəsən, yaman qocalmışam axı. Atalar haqlı de-yirlər ki, elin gözü tərəzidi. Sonra isə tüfənginin qundağını geri eləyib: -Ayə, Qara Nabat yaman dedi ha - deyib duruxdu.

Mən təsəlli versəm də gördüm ki, Səməd heç özündə deyil. Sən demə misraları qoşurmuş:

*Kəndə getdim... Bir ağbirçək
Qucaqladı məni görcək.
O ağladı bir ana tək...
Dedi: - kaş ki, öleydim mən,
Şair, nə tez qocaldın sən?!*

Birbaşa dostu Mirqasım Əfəndiyevin evinə düşdük. Cavan bir oğlanı çağıraraq dedi:

-A Nazim, a bala, mənə bir varaq ver. Elə oradaca - 10 noyabr 1944-cü ildə "Şair, nə tez qocaldın sən?!" şeirini yazdı. Xoşbəxtəm ki, şairin ilk dinləyicisi mən oldum.

*Viran könlüm varaq-varaq...
Əsdi xəzan, düşdü yarpaq.
Ana vətən, ana torpaq
Bir ah çəkdi sinəsidən:
-Şair, nə tez qocaldın sən?!*

1953-cü ilin dekabr ayında Səməd Vurğun dahi şair Nizami Gəncəvinin vəfatının 750 illiyində iştirak etmək üçün Gəncəyə gedir. Onun az vaxt içərisində bu qədər qocalması, saçlarının ağarması keçmiş müəllimə yoldaşı Firuzə xanıma həddindən artıq təsir edir. Onlar 1928-1929-cu illərdə Gəncədəki 7 sayılı orta məktəbdə müəllim işləmişdilər. Səməd Vurğun Hacızadələr ailəsinin sevimlisi olmuşdu. Şair Firuzə xanımın şeir-sənət vurğunu olan atası İsfəndiyarın və həyat yoldaşı İdrisin xətrini çox istəyirdi.

Firuzə xanım Hacızadə danışdı ki, Səməd 1928-ci ildə bizdə olanda sadəlikdən söhbət düşdü. Onda mənə bağışladığı şəklən arxasına yazmışdı: "Məğrurluq! Bu müsbət keyfiyyətdir. Belə bir yüksək keyfiyyət, əziz nemət kobudluğa çevriləndə öz mənasını itirir. Sadə və mənalı yaşamaq insanın zinətidir".

O vaxtdan gözümdə qara qıvrım saçlı, şux yerişli Səmədi 1953-cü ildə görəndə təəccübdən özümü saxlaya bilməyib bacı ərkilə dedim:

-A şair, nə yaman qocalıbsan?

Səməd Vurğun qəfil verilən sualdan bərk tutulur. Amma heç nə demir. Axşam Cəfər Cabbarlı adına teatrdə Nizami Gəncəvinin şərəfinə təntənəli yığın-

caq başlayır. Şairlər Nizaminin şərəfinə şeir oxuyur, alimlər məruzə edirdilər. Rəyasət heyyyətində əyləşən Səməd Vurğun qabağındakı şagird dəftərinə nəşə yazırdı.

Söz şairə veriləndə Nizami haqqında "Böyük humanist" mövzusunda alovlu bir nitq söyləyir. Sonda isə deyir:

-İndi də saat yarım əvvəl mənə "Şair nə yaman qocalmısan?! Sualını verən Gəncədəki keçmiş müəllimə yoldaşım Firuzə xanıma cavab olaraq bir şeir oxuyacam:

*Nemətsə də gözəl şeir,
Şair olan qəm də yeyir:
Ömür keçir bu adətlə,
Uğurlu bir səadətə.
Görən mənə nədir deyir:
Saçlarına düşən bu dən?
Şair, nə tez qocaldın sən?*

*Saç ağardı, ancaq ürək
Alovludur əvvəlki tək.
Saç ağardı, ancaq nə qəm!
Əlimdədir hələ qələm...
Bilirəm ki, deməyəcək
Bir sevgilim, bir də Vətən:
Şair, nə tez qocaldın sən!*

Təntənəli yığıncaqdan sonra Səməd Vurğun şagird dəftərinə yazdığı "Şair, nə tez qocaldın sən?! Şeirinin əlyazmasını Firuzə xanım Hacızadəyə hədiyyə verdi.

1974-cü ildə görüşdüyüm Firuzə xanım şairin arxası avtoqraflı şəklini və şeiri Səməd Vurğundan əziz yadigar kimi saxlayırdı.

TARİXİ FAKTIN TƏHRİFİ

Hər bir xalq özünün tarixi abidələri, şəxsiyyətləri ilə fəxr edir. Bunlar millətə, xalqın qədimliyindən və qəhrəmanlığından soraq verir. Hələ yer üzündə elə bir xalq, millət yoxdur ki, onun heç olmasa yaxın keçmişdə belə fəaliyyət göstərən tarixi şəxsiyyəti olmasın.

Azərbaycan xalqının tarixi keçmişi və tarixi şəxsiyyətləri bir çox yüzilliklərdən bəri məlumdur. Fəxrlə demək olar ki, tarixi şəxsiyyətlərdə onun bəxti gətirib. Xüsusilə, qəhrəmanlar və şairlər qiblə ediləcək dərəcədə varımızdı. Başqa millətin, xalqın tarixi şəxsiyyətini özünüküləşdirmək üçün heç kəs qapısına getməmişik və heç bir millətin oğlunu öz adımıza çıxmaq iddiasında da deyilik.

Lap yaxın keçmişimizdə də bizim xalqın sərkərdə oğulları yadellilərə qarşı döyüş meydanlarında igidliklə vuruşub, ad-san qazanıblar. Orduda nümunəvi xidmət edib yüksək rütbə və ordenlərlə təltif olunublar.

General-leytenant İsrəfil bəy Yadigarov da belə tarixi şəxsiyyətlərdən biri olub. O, Borçalının Təkəli kəndindəki Yadigarovlar nəslindəndir. 1853-cü ildə Krım müharibəsi başlananda podpolkovnik İsrəfil bəy Azərbaycanlılardan ibarət min nəfərlik süvari-müsəlman briqadasının komandir müavini (*komandir polkovnik Meşşeryakov idi - Ş.N*) olmuşdur. Bir il sonra Kürək dərə uğrunda gedən döyüşlərdəki hərbi məharətinə görə ona polkovnik rütbəsi verilir. 1854-cü ildə borçalılardan ibarət könüllü yığma "ovçu" döyüşçülər təşkil edən İsrəfil bəy ordunun tərkibində ikinci süvari Azərbaycan alayı təşkil edir. Özü də həmin alayın komandiri olur.

İnqilabdan əvvəl yaşamış rus hərbi tarixçisi general-leytenant M.İ.Baqdanoviç 1876-cı ildə Sankt-Peterburqda nəşr etdirdiyi dörd cildlik "1853-56-cı illərdə Şərq müharibəsi" adlı monumental əsərində azərbaycanlı polkovnik İsrəfil bəy Yadigarovun hərbi məharətindən iftixarla söhbət açır. Təkcə M.İ.Baqdanoviç yox, keçmiş və müasir hərbi tarixçiləri öz əsərlərində general-leytenant İsrəfil bəy Yadigarovu azərbaycanlı kimi yazırlar. Lakin erməni professoru V.A.Parsamyan "1801-1900-cü illərdə erməni xalqının tarixi" adlı monoqrafiyasının 275-ci səhifəsində polkovnik Yadigarovu erməni xalqının sərkərdəsi kimi təqdim edir. Familiasını da bilərəkdən "Ediqaryan" kimi

yazır. Təəccüblüdür ki, professor izi itirmək üçün qəsdən heç bir mənbə də göstərmir və ancaq 1877-1878-ci il rus-türk müharibəsindəki fəaliyyətindən söhbət açır. Əgər professor V.A.Parsamyan dəqiq mənbə tapmaqda çətinlik çəkirsə, biz ona yerini göstərə bilərik. Qoy professor Parsamyanın yolu Moskvadan düşəndə zəhmət çəkib Mərkəzi Dövlət hərbi-tarix arxivində saxlanan, hələ 1853-cü ildə yazılan 38 nömrəli fonddakı, 47 nömrəli işi açıb oxusun. Orada yazılır:

Azərbaycanlılardan təşkil olunmuş süvari-müsəlman briqadası hər biri beş yüz nəfərdən ibarət iki alaya bölünürdü. Alay komandirləri - polkovnik Mezensev və milliyyətə azərbaycanlı olan podpolkovnik İsrəfil bəy Yadigarov idi".

Professor Parsamyan bir sənədin də yerini demək istədim. O sənəd həm mənzilcə yaxındadır, həm də orada onun həmyerlilərinin də adı və fəaliyyəti qeyd olunub. Min səksən yeddi nömrəli sənəd Tbilisidəki Mərkəzi Dövlət Tarix Arxivində saxlanılır. Orada oxuyuruq:

"1854-cü il iyulun 24-də Kürəkdərə döyüşlərində iştirak ediblər: gürcü - general-mayor *Yas on Çavçavadze (Nijeqorod draqun alayının komandiri)*... erməni general-leytenant *V.O.Behbudov - (rus ordusundakı Aleksandropol dəstəsinin komandiri)*, azərbaycanlı-podpolkovnik *İsrəfil bəy Yadigarov (2-ci Azərbaycan süvari alayının komandiri)*. *Osetin-ştabs-kapitan Dudarov (Don süvari-artilleriya diviziyasının 1-ci batareya komandiri)*.

"Hörmətli" professor Parsamyan, bir daha bildirib ki, bu sənəddən general-leytenant M.İ.Baqdanoviç, istefada olan polkovnik, tarix elmləri doktoru Hacı Murad İbrahimbəyli və başqa mötəbər müəlliflər öz əsərlərində vicdanla istifadə ediblər. Amma nədənsə siz vicdanınızı itirib "Azerbaydjanes" sözünü "armenin" kimi oxumuşunuz. Polkovnik İsrəfil bəy Yadigarovun azərbaycanlı olması haqqında çoxlu dəlillər gətirərdim. Amma sizi "yormağ" istəmirəm. Bircə şeyi bilirəm ki, bu fəaliyyət bizdə - biz azərbaycanlılarda indi də işlənir. Amma mən şəxsən indiyədək "Ediqaryan" familyasında erməniyə rast gəlməmişəm.

İkinci iradəm yenə sizin xalqın professoru olan S.P.Aqayandır. Sizdə mən eşidib görməmişəm, amma bizdə Vəkilov familyası hər yerdə fəxrlə çəkilir. Çünki bu fəaliyyət sevimli şairimiz Səməd Vurguna məxsusdur. Hələ ötən əsrin əvvəllərində belə bu fəaliyyəti daşıyan görkəmli şair, dövlət xadimi, hərbiçilər olub. Onlardan biri də bayaq söhbət açdığım müharibənin (1853-

55-ci illər) fəal iştirakçısı, qəhrəmanı kapitan Mənsur ağa Vəkilov idi. 1855-ci il sentyabrın 12- də Qafqaz Əlahiddə Ordusunun komandanın verdiyi bu əmrə oxuyuruq:

“Üçüncü süvari - müsəlman (*Azərbaycan - Ş.N.*) alayındakı qazaxlılardan ibarət sotniyamn komandiri, kapitan Mənsur ağa Vəkilova “İgidliyə görə” üstü yazılı dördüncü dərəcəli Müqəddəs “Ana ordeni”, Qazax bəy polusotiyasından olan milis praporşiki Mir Mirzə Məhəmməd Şərif oğluna podporucik rütbəsi, Borçalı bəy polusotniyasının vəkili, Məmmədşah bəy Ağasultanova gümüş temlyak gəzdirmək hüququnda yunger rütbəsi, Qazax bəy polustansiyasından Mustafa ağa Eyyub ağa oğluna “İgidliyə görə” yazılı gümüş medal, Qazax sotniyasından Mustafa ağa Mirzəli ağa oğlu Vəkilova gümüş temlyak gəzdirmək hüququnda yungerlik rütbəsi verilsin” (Bax: “Kafkaz” qəzeti, №75, 24 sentyabr 1855-ci il).

Bu sitatı gətirməkdə məqsədim ondan ibarətdir ki, professor Satur Ağayan özünün 1978-ci ildə nəşr etdirdiyi “Erməni xalqının tarixi taleyində Rusiyanın polu” monoqrafiyasında (səh.210-211-də) kapitan Mənsur ağa Vəkilovu oxucuya erməni “Martiros Vekilev” kimi təqdim edir. Hələ 1826-cı ildə Şərnxor və Gəncə, Lori - Pənbək rayonunda, Dilican dərəsindəki döyüşlərdə Qazax süvari dəstəsinin iranlılara qarşı göstərdiyi qəhrəmanlıqlar bizim xalqa yaxşı məlumdur.

Raport və əmrlərdə kapitan Mənsur ağa Vəkilov danışılarda “M.Vekilov” yazılır. Görünür professor Ağayanın əlinə də girəvə burdan düşüb.

Əgər professor Aqayan Əlahiddə Qafqaz korpusunun baş komandanı general N.N.Muravyovun “Kafkaz” qəzetində dərc olunmuş əmrini oxusaydı görərdi ki, general N.N.Muravyov kapitan Mənsur ağa Vəkilovun başçılıq etdiyi Qazax süvari dəstəsinin hərbi əməliyyatlardakı qəhrəmanlığını bir neçə dəfə necə yüksək qiymətləndirir. Yəqin ki, oxuyub, amma onu Mənsur ağa Vəkilovun qəhrəmanlığından çox ad-familiyasını dəyişib “Martiros Vekilev” eləmək düşündürüb.

XƏYANƏT

Süleyman Paşanın məktubu və Hacı Çələbi xanın igidliyi

Hacı Çələbi adil və rəiyyətpərvər bir hökmdar olaraq, fənni hərbiyyədə dəxi məharəti var idi. Carda, Qanıq nehrinin kənarında, Hacı Çələbi xan İrakliyə döyüş elan elədi. Bir zərbə ilə Gürcü çarı İraklinin ordusunu yırıb yaxdı, və tam bir pozğunluğa düşər etdi. Çələbi xan 12 il Şəkiddə hakimlik edib. 1755-ci ildə dünyadan köçdü.

*Rəşid bəy İsmayilov
(1877-1941)*

“Azərbaycan tarixi” əsərinin müəllifi.

Möhtərəm İbrahimxəlil xan!

Hər şeydən əvvəl müqəddəs və uca Allahımızın əbədi, əzəli olan salamını Sizə çatdırıram.

Mənə çatan məlumata görə 1783-cü il iyulun 4-də olacaq Rusiyanın himayinə keçmək bədnam Georqiyevski müqaviləsinə sizin də hüsnü rəğbətiniz var. Qoy sadıq dindaşım kimi Sizi xəbərdar edim ki, qətiyyənlə belə tədbirə yaxın düşməyin. Rus himayəsini qəbul etmək gəvur boyunduruğu altına düşmək deməkdir. Bu ikinci İrakli dostunuzun növbəti fırıldığıdır. İrakli hər vaxtlə çalışır ki, Qafqazda gəvur ölkəsi yaratsın. Öz vəzirini knyaz Abaşidzenin qızı Cəvahirini Sizə kənliz verməkdə də məqsədi bundan ibarətdir. İrakli nəinki Gürcüstanı heç ailəsini belə idarə edə bilmir. Onun arvadları arasında hakimiyyət bölgüsü üstündə dava-dalaş gündən-günə şiddətlənir. İraklinin rusları Qafqaza çağırmağından oğlanlarının hamısı narazılıq edirlər. Hətta ən gənc oğlu XII Georqi belə atasının üzünə ağ olub ki, nə üçün biz İran kimi qüdrətli bir ölkəni atıb ən sevimli yeməyi kələm olan ruslardan yapışmalıyıq. Doxsan ilə yaxındır Gürcüstan İranın təbəsi olub.

Əziz dindaşımız İbrahimxəlil xan, dostunuz İrakli rusları Qafqaza çağırmaqda böyük səhv edir. O, özü də başa düşür ki, şüursuzluqdan (*bəlkə də qocalıqdan*) özünü bəlanın qucağına atır.

Hətta mənə çatan məlumata görə İrakli özünün müsəlman məsləhətçisi vəkil Alı ağa ilə bu barədə məsləhət-məşvərət eləyəndə vəkildən soruşub ki, vəkil Daryal dərəsində yolu açıb rus dostlarımızın Qafqaza gəlməsinə kömək etmək istəyirəm. Buna necə baxırsan?

Dindəşımız vəkil Alı ağa çox uzaq gören adam kimi ona dəqiq cavab verib:

- Padşah sağ olsun, açmaq asandır, amma sonralar gör bağlaya biləcəksənmi? Dəstə-dəstə Qafqazı fəth etməyə gələn qoşunu çıxarda biləcəksinizmi? - sualı qarşısında qoyub.

Çox hörmətli İbrahimxəlil xan, İrakli müxənnət hakimi-mütləqdir. Ona inanmaq, ona etibar etmək mümkün deyil. Niyə uzağa gedirik. 1752-ci ilin mart ayında İraklinin Gəncə yaxınlığındakı Qızılqayada beş Azərbaycan xanlarına - Gəncəli Şahverdi xana, İrəvanlı Hüseynəli xana, Naxçıvanlı Heydərqulu xana, Qarabağlı Pənah xana və Qaradağlı Kazım xana elədiyi namərdliyi. Onun müxənnətliyinin qarşısında Şəkili Hacı Çələbi xan olmasaydı gör onda beş Azərbaycan xanı nə günə düşərdi. Bir də ki, nə tez unuttun İraklinin əsir götürmək istədiyinin biri də Sizin atanız cənnət-məkan Pənahəli xan idi.

Əgər Gəncəli Şahverdi xanın nöqərlərindən biri iti qaçan atına minib bu bəd xəbəri Şəkili Hacı Çələbi xana çatdırmasaydı, onda gör Azərbaycanda necə bir acınacaqlı vəziyyət yaranardı.

Mən təklif edirəm ki, İran şahma, ya da Türkiyə sultanına üz tutaq, gəvur hökuməti olan ruslara yox. Onlardan kömək istəyək. Axı, onların birincisi dinbir, ikincisi isə dilbir və dinbir qardaşımız Türkiyədir.

Şanlı-şövkətli, əzəmətli İbrahimxəlil xan, acı göz yaşlarımla Sənə yalvarıram. Nə özünün, nə də Qafqazda yanan Türk ocağını söndürmə.

Baqi-Allah amanında qalıtı, dostunuz, Türkiyənin vassalı Axalsili Süleyman paşa.

1783-cü ildə yazıldı.

*Qarabağ xanı
İbrahimxəlil xan Cavanşir*

Hacı Çələbi xan igid və qoçaq sərkərdə idi. O, heç bir xana boyun əyib tabe olmurdu, İran hakimiyyətinə qarşı Nadir şahın sağlığında 1743-cü ildə Şəki üsyanına başçılıq edib hakimiyyəti ələ keçirirdi. Bir il sonra Şəkiyə hücum edən Nadir şah Gələrsən-görərsən qalasında ciddi müqavimət göstərdi. 1747-ci ildə Nadir şah öldürüldükdən sonra Hacı Çələbi xan Şəki xanlığının ilk xanı oldu.

O, Şəki və Şirvanı, hətta Dağıstan tərəfinin bir hissəsini də idarə edirdi. Məşhur tarixçi-alim Abbasqulu ağa Bakıxanov yazır ki, Nuxulu Hacı Çələbi xan Qurban oğlu istiqlalıyyət bayrağı qaldıraraq, Şəki, Ərəş, Qələbə sultanlıqlarını və Car-Balakən camaatlığını özündən asılı vəziyyətə saldı. Gündən-günə güclənməkdə olan Hacı Çələbi xanın hakimiyyəti beş xanı bərk narahat edirdi. Ona görə də məsləhət elədilər ki, Hacı Çələbi xan bizi saymır, bizimlə oturub-durmur, yoldaşlıq etmir, onu tənbeh etməliyik. Gücümüzü birləşdirib onu cəzalandıraq, qəflət yuxusundan ayıtmalıyıq.

Hacı Çələbini gözü götürməyən Azərbaycan xanları bilirdilər ki, İrakli də Car döyüşündəki məğlubiyyətindən sonra ondan yanıqlıdır. Onun əlindən zəncir gəmirir. Amma cəsarət eləyib Hacı Çələbi xanın üstünə qoşun çəkə bilmir. Xanlar məktub göndərərək İraklini də məşvərətə çağırdılar. Gəlməyə razılıq verən gürcü çarı ikinci İrakli cavabında bildirdi ki, bu işin müzakirəsi üçün Gürcüstan tərəfə gəlin, əleyhinə birgə tədbir görək Çələbi xanı dəf edərək.

Görüş yeri II İraklinin təklifi ilə Gəncə yaxınlığındakı Qızılqaya seçildi. İrakli namərdlik edib qoşunla gəlmişdi. O, qoşununu yaxınlıqdakı dərin bir dərədə pusquda gizli saxlamışdı. İgid Hacı Çələbi xanın kəşfiyyəti xanların fikrini və İraklinin xəyanət edəcəyini öyrənmişdi. Ona görə də qoşununu Mingəçevir düzənliyinə endirib özü də Kür çayının sol sahilində var-gəl edirdi. Qoşunu hərəkət etmək üçün döyüşə hazır saxlamışdı. İntizarla fürsət gözləyirdi.

Bu vaxt çayın o tayında bir atlı göründü. Süvari əlini qaldırıb nəşə deyirdi. Amma çayın qıjıltısından onun nə dediyini eşitmək mümkün deyildi. Hacı əmr elədi ki, o atlı bu taya keçirsinlər.

Hacı Çələbinin hüsuruna gətirilən süvari baş əyib dedi:

– Qoca baba, vali İrakli xanları əsir apardı.

Hacı Çələbi arxayınlıqla atlıya dedi:

– Qoca baban onları xilas edər, bilirdim ki, İrakli xanlara xəyanət məqsədilə gəlib.

Onları qurtarmaq üçün müharibə və davaya girişərim.

Hacı Çələbi xan qoşun başçılarına və əyanlarına əmr verdi ki, bu barədə təcili məsləhətləşsin. Hər nə məsləhət görürsünüz-görün, ancaq Kürü keçmək içində olsun...

Mərd Hacı Çələbinin bu sözləri sonralar xalq arasında zərb-məsələ döndü. Eldə-obada bu gün də işlənir: “Kürü keçmək içində olsun...”

Gürcüstan çarı II İraklinin namərdliyi haqqında o dövrün məşhur tarixçisi Mirzə Adıgözəl bəy (1770-1848) “Qarabağnamə” əsərində yazır: “İrakli Hacı Çələbi xanın gəlişini eşidib qorxuya düşdü. Çünki 1751-ci ildə Car vilayətinə dəki döyüşlərdə Teymuraz və İrakli qoşunları Hacı Çələbi xanın qoşununun zərbəsini görmüşdü. İndi çarəsiz qalan İrakli qaçmağa üz tutdu. İlahi feyzlər mühiti və hədsiz işıq mənbəyi olan mərhum rəhmətlik cənab Şeyx Nizaminin nurani qəbri və pak məzarı yaxınlığında iki ordu üz-üzə gəldi. Aralarında qətl və qarət alovlandı. Gürcüstan qoşunu biabırcasına sındı. İrakli öz ordusuna qayıtmağa fürsət tapa bilməyib qaçdı. Bütün çadırları və ləvazimatı xanlarla birlikdə, yerbəyer Qızılda qaldı. Hacı Çələbi xan sınıqdan (*Xram çayının üstündəki sınıq körpü nəzərdə tutulur. Ş.N.*) yeddi verst yuxarıyadək irəliləyib onları təqib etdi. Tiflisin beş ağacılığına yetişdi. Hacı Çələbi xan Baydar torpağında səngər qazdırdı. Oğlu Ağakişi bəyi, Tiflisdən bəri yaşamaqda olan müsəlmanlara hakim və hökmran təyin etdi. Xanları da öz vətənlərinə göndərdi.” (*Mirzə Adıgözəl bəy “Qarabağnamə” 1950-ci il nəşri, səh. 69-70*).

ƏZABLI ÖMÜR

Mənə lazım olan vacib bir sənədi iki gün idi şəxsi arxivində axtarırdım, tapa bilmirdim. Otağımda qovluqları açıb bağlamaqdan, vərəq-vərəq baxmaqdan yorulmuşdum. Köhnə qovluqlardan birinin üstündə otuz-otuz beş il əvvəl “General Yadigarov qardaşları” qeydimi oxudum onu da açdım. Üzü bozarmış zərfin içində nəşə vardı. Açıb baxdım, məktub idi. Mən əsgərlikdə olanda Məhəmməd dayı göndərmişdi. Məktubu o qədər şirin və doğmalarıyla oxudum ki, sanki ilk gənclik illərimə qayıtdım. Əməlli-başlı kövrəlib bir xeyli sükutla gözəl hüsni-xətlə yazılmış məktuba baxa-baxa qaldım. Atalar haqlı deyib ki, keçən günə gün çatmaz, calasan da günü-günə.

Əzizim Şəmistan!

Sizi bu gün mənim bu balaca məktubumla və həm də bu günkü “İzvestiya” qəzetəsindəki Ukaza görə tezliklə azad edəcəkləri xəbəriylə sevindirmək məqsədi ilə yazıram. Daha vaxtdır. Əliyə məktub yaz, əlaqəni kəsmə. İnşallah,

Düz əlli il əvvəl yazılan məktub belə başlayırdı:

“Əzizim Şəmistan!

Sizi bu gün mənim bu balaca məktubumla və həm də bu günkü “İzvestiya” qəzetəsindəki Ukaza görə tezliklə azad edəcəkləri xəbəriylə sevindirmək məqsədi ilə yazıram. Daha vaxtdır. Əliyə məktub yaz, əlaqəni kəsmə. İnşallah, tezliklə sənənlə görüşərik. Ay Şəmistan, məni bağışla, sana bu ana qədər məktub yazmadığım üçün. Amma bunu da bilməlisən ki, hamı qohumlarından çox mən sənə qayğına qalıram. Qaldı ki, buralarda sağlq-salamatlıqdır, heç şeyin fikrini çəkmə.

Səni öpür dayın Məhəmməd Əfəndiyev 3 aprel 1965-ci il”.

Məktub yazılandan bir il əvvəl mən əsgərlikdən məzuniyyətə gəlmişdim. Anam Güllünün və böyük əmim oğlu Sədrəddinin arzusu ilə Ləmbəliyə Məhəmməd dayının görüşünə getmişdik. Rəhmətlik anam Məhəmməd dayının xətrini çox istəyirdi. Məhz yüksək biliyinə, hazırcavab olmasına və kişilik qüruruna görə ona fəxrlə “a Məhəmməd, yeznə” - deyə ağızdolusu müraciət edirdi.

Bibi oğlum Lətif mənimlə əsgərlik barədə söhbət edirdi. Eşitdim ki, Məhəmməd dayı anamdan soruşur:

– Yaxşı, a baldızım, Şəmistan iki ildən sonra (o vaxtlar əsgərlik müddəti üç illik idi) əsgərliyi qurtarıb gələcək sonrasını nə olacaq, oxuyacaqmı?

Anam:

– A yeznə, özü burdadı, özündən soruş - dedi. - Nə bilim, məndən olsa, əlbəttə, oxumalıdı.

Məhəmməd dayı ərklə mənə:

– Bəri bax ey, - dedi, - sən bilirsənmi ki, sənin atan Əmiraslan çox ağıllı kişi idi. Adlı-sanlı nəslin də oğlu idi. Rəhmətliyin səxavətdə tayı-bərabəri yox idi. Unutma ki, sən qara Omarın nəvəsisən. Bibin Mələyi də ona görə Məhəmməd dayın aldı ki, Nazirlilər nəslinin adı-sanı vardı. İndi sən de görüm, bu nəslin adına layiq oğul olacaqsan ya yox? Əsgərliyi qurtaracaqsan sonrasında oxuyub ali təhsil alacaqsanmı?

Mən inamla cavab verdim:

– Oxuyacam, - dedim, - a Məhəmməd dayı, - oxuyacam sözünü o qədər fəxrlə dedim ki, mütəkkəyə dirsəklənən kişi yerində dikəldi və təfərrüclə bir an üzümə baxıb:

– Nə oxuyacaqsan, Mehralı əmin kimi kolxoz sədri olacaqsan? Yoxsa İmran əmin kimi mühasib...

– Yox, mən jurnalist olacam. Universitetə hazırlayıram. Heç nə demədi. Ani sükutdan sonra:

– Dur gəl, - dedi, - Məhəmməd dayın səni öpsün.

Ayağa durub onun qarşısına gəldim. Ağsaqqala hörmət əlaməti ilə aşağı əyilib onu öpdüm.

– Yox, elə yox, - dedi, - igidin alnından öpərlər, - alnımdan öpdü. - Bun-

Soldan Güllü Osman qızı, Seyfəddin Nəzirli, Nazan Əmiraslan qızı və Tofiq Nəzirli. 1962-ci il.

dan sonra Məhəmməd dayın sənə arxanda dağ kimi duracaq.

Bu anlarda anamın necə qürur hissi keçirdiyini təsəvvür etmək mümkün deyildi. Anam fəxr eləyirdi ki, mənim cavablarım, mənim arzum Məhəmməd dayı kimi müdrik ağsaqqalın xoşuna gəlib. İndi illər keçəndən sonra düşünürəm ki, həmin gün anamı nə qədər sevindirdim. Və onu da düşünüb xatırlayıram ki, məhz o gün mən anamı bəlkə də ilk dəfə idi ki, bu qədər sevindirirdim. Bəlkə də bu anamın mənim gələcək uğuruma ilk sevinci idi. Axı, tək oğul olan mən uşaqlıq illərimdə çox dəcəl, dalaşqan olub anamı çox incitmişdim...

Əmim oğlu Sədrəddin:

– A Məhəmməd dayı, - dedi, - Şəmistan Süleyman babam haqqında “Sovet Ermənistanı” qəzetində yazmışdı, oxumuş olarsan.

– Yox, - dedi, - sərt səslə, - oxumamışam. Mən elə tryapka qəzetləri oxumuram. Amma bir dəfə bizim Gülməmməd kişi bu barədə hansısa məclisdə söhbət edirdi.

Doğrudan da Məhəmməd dayı ancaq “İzvestiya” qəzetinə abunə idi. Oxuduğu kitablar da M. Ə. Sabirin, F. Köçərlinin və S. Ə. Şirvaninin əsərləri olardı.

Kişi fikrə getmişdi. Heç kim də dinib-danışmırdı. Balaca otaqda peçə yenəcə atılan odunun çırtıltı ilə yanmağından başqa heç nə eşidilmirdi. Payızın sərt soyuğunda üşümüş Xuramanın hay-küylə içəri girməyi şər vaxtının sükut buzunu qırdı. Gülə-gülə:

– Ay dədə, qaranlıqda niyə oturubsunuz? - deyib işığı yandırdı.

Məhəmməd dayı fikir-xəyalından ayrılıb:

– İşıqlığa çıxasan, a qızım, günün ağ olsun. - dedi. - Mənim dəftər-qələməmi bura gətir.

Bibim oğlu Lətifin həmişəki kimi dili dinc durmayıb söz atdı:

– Aha, işimizə-gücümüzə bax, - dedi, - xörək-çörək süfrəyə gələn vaxtı kişinin ilhamı da gəldi.

Fikir dünyasına qərqlənmiş Məhəmməd dayı oğlunun sözünə heç məhəl qoymadı. Dəftər vərəqinin bir səhifəsini yazıb doldurdu. Səliqə ilə vərəqi cırıb iki qatladı, zərfin içinə qoyub alt dodağını yapışqanlı yerində gəzdirdi. Sonra məktubu mənə verib:

– Professor Əliyar Qarabağlıni tanıyırsanmı? - deyə məndən soruşdu.

– Eşitmişəm, kitablarını oxumuşam, amma özünü tanımıram.

Hövsələsiz Lətif yenə dilləndi:

– A pir olmuşun oğlu, bu dünənin uşağıdı, nə tanıyır professor Əliyar Qarabağlı.

– Sən dayan, indi dayısı başa salar o da gedib tanış olar - dedi. - Gedərsən Universitetə, filologiya fakültəsinə professor Əliyar Qarabağlı tapıb bu məktubu ona verərsən, qalanı ilə işin olmasın. Dayın sənə daşdan keçən məktub verir.

Əsgəri məzuniyyətdən qayıtmaq üçün yolum onsuz da Bakıdan keçirdi. O vaxt Şimali Qazaxıstanın Turatam stansiyasından yüz yetmiş kilometr aralıda hərbi xidmət keçirdim. Bakıya çatan günün səhəri Universitetə getməyə hazırlaşdım. Əmioğlum Seyfəddin:

– Xeyir ola, - dedi, - Universitetdə nə işin var?

– Məhəmməd dayı professor Əliyar Qarabağlıya məktub yazıb onu çatdırmalıyam.

– Molla Məhəmməd çox müdrik kişidi, o hər saatda, hər adama məktub yazmaz, gəlsənə açıb oxuya, görək nə yazıb. Səliqə ilə açıb sonra bağlayırıq.

Bıçaq gətirdim Seyfəddin müəllim ehtiyatla məktubu açdı. Məktub ərəb əlifbasında yazılmışdı. Heç birimiz bir sözünü belə oxuya bilmədik. Çox heyfslənən Seyfəddin əmi oğlu zərfi məharətlə yenidən yapışdırdı.

* * *

Əsgərliyə getməmişdən qabaq indiki İstiqlaliyyət küçəsində olan Azərbaycan Dövlət Universitetində dönə-dönə olmuşdum. Onun birinci mərtəbəsində yerləşən zəngin kitabxanasından pasport qoymaqla kitab alıb oxuyurdum. Burada oxuyanları - xüsusilə, jurnalistika şöbəsində oxuyanları dünyanın xoşbəxti sayır və onlara həsəd aparırdım.

İkinci mərtəbədə, pilləkənin sağ tuşundakı uca qapının yanında xeyli gözlədim. Hərbi geyimdə olduğuma görə katibə məni hörmətlə qarşıladı. Nəzakətlə professorun dərslə olduğunu, iyirmi dəqiqədən sonra zəngin vurulacağını və üstəlik də Əliyar Qarabağlının orta boylu, dolu bədənli, eynəkli bir ağsaqqal olduğunu izah etmişdi.

Zəng vuruldu. Baxtımdan foyedə çox az adam vardı. Açılan qapıdan birinci çıxan professor oldu. Katibənin təsvirilə mən onu dərhal tanıdım. Professor qoca da olsa addımları iti və zəhmətli idi. Mənə çatanda qalın eynəyinin üstündən ani olaraq zəndlə baxıb keçdi. Düzü, cəsarət eləmədim yaxınlaşmağa. Öz aləmində foyedə tanışlığı, qabaqkəsməyi nəzakətsizlik sandım.

Pilləkənin başında var-gəl edir, həyəcan keçirirdim. Məni indi qərribə hisslər ağuşuna almışdı. Cəsarət eləmədim içəri girməyə. Dərslərdən çıxıb dekanlığa yığışan müəllimləri gördükcə iradəm tamam itib-batdı. Budur, foyenin o başından ağır-ağır, seyrək saçlı bir ağsaqqal gəlir. Yanındakı iki nəfərlə şirin-şirrin söhbət edir. Mən fikirli-fikirli aludəliklə onlara baxa-baxa qalmışam. Bu, “Bir gəncin manifesti”ni yazan sevimli yazıçımız Mir Cəlaldir. Onu bir dəfə keçmiş 26-lar mədəniyyət evində oxucularla görüşdə görmüşdüm.

– Əsgər, ay əsgər oğlan, hara gedirsən? - dekanlığın yanından katibə məni çağırır, - professor səni gözləyir.

Dərhal geri qayıdıb katibə ilə birgə içəri girdim.

– Əyləş oğul, - professor qarşısındakı boş stulu göstərdi. - Eşidirəm...

Özümü o qədər itirmişəm ki, salam-kalamsız üstündə heç bir ünvan olmayan məktubu onun qarşısına qoyub sonra əyləşdim.

– Bu nədi? - professorun səsinə ağır zəhm var idi.

– Məktubu Məhəmməd dayı verdi ki, Sizə çatdırım - həyəcədən deyəsən kəkələdim.

Dərhal məktubu açır. Hiss olunur ki, tələsir. Mən onun baxışlarını izləyirəm. Əvvəlcədən bir neçə cümlə oxuyar-oxumaz, aşağı imzaya baxır. - “Oho” - eləyib, uşaq sevincilə əlini məktub qarışıq yuxarı qaldırır. Şən və gülməli səslə:

– Köhnə dost, eloğlu, Məhəmməd İsmayıl Əfəndi oğlu, nə əcəb, nə xoş təsadüf.

– Məktubu dönə-dönə öpüb gözünün üstündə gəzdirir. Oxuyub qurtarandan sonra sevincilə nəfəs alıb:

– Bir de görüm, necədi kişinin kefi, canı, başı salamatdı? Çox əziyyət çəkib, sürgünlər görüb... Məhəmmədin nəyisən, oğlu?

– Qayın oğluyam.

Məni ilk dəfə görmüş kimi çəşnəliklə soruşur:

– Sən əsgərsən ki... Qulluğunu bitirib gəlmisən?

– Yox, hələ iki il də qulluq edəcəm.

– Allah qoysa, inşallah...

Hər iki çiynimdən Qoşa əllər eyni anda yapışır. Üzü divara tərəf oturmuşam, nə sağa, nə də sola dönə bilmirəm. Ayağa durmaq istəyirəm.

– Əyləş, əsgər bala, əyləş. - deyib kimsə durmağa imkan vermir.

– Əliyar, kimdi bu əsgər bala, sən niyə belə həyəcanlanmışsan?

Professor Əliyar Qarabağlı da təşvişlə:

– Mir Cəlal, otuz ildən çox üzünü görmədiyim gənclik dostumdan məktub gətirib mənə...

– Hə, burda yeridi həyəcanlanmağın...

Kimsə deyir:

– Mir Cəlal müəllim, gəlin görək bir neyləyirik...

Əllərini çiyinlərimdən götürən Mir Cəlal müəllim:

– Əşi, orda mənlilik bir iş yoxdu, - deyib könülsüz qoluna girdiyi adamları getdi.

Əliyar müəllim:

– Yaxşı, Məhəmməd yazır ki, sən mütləq jurnalist olmaq istəyirsən. Niyə bizim fakültəyə girmək istəmirsən?

– Həvəsim oradır. Mən jurnalist olmaq istəyirəm.

– Bilirsən oğul, ora qəbul çox azdı. Qorxuram... - Gülümsünüb səmimiyyətlə deyir - Qorxuram keçməyəsən. Məgər filologiya və tarixi qurtarıb jurnalist, yazıçı olanlar azdı? Elə bugünkü yazıçı və şairlərin səksən faizi bizim fakültəni qurtarıblar. Bir də sən əsgəri xidmətdən gələcəksən, sənə nisbətən güzəşt də olacaq... Nə isə, o sonranın söhbətidir. Hələ iki ilin var qayıtmağa bəlkə ona kimi fikrini də dəyişdin. Bunun üçün yaxşı hazırlaşmaq lazımdı, çoxlu müəllimə, yenə müəllimə. Məhəmməd səni tərifləyir. Kişiyə mütləq məktub yaz ki, mənimlə görüşdün. Mən özüm də yazacam, qoy nigaran qalmasın. Məni dostum, həmyerlimlə otuz illik ayrılıqdan sonra görüşdüyünə görə çox sağ ol!

Mən əsgərlikdən Məhəmməd dayıya məktub yazmadım. Əvvəla ondan çəkinirdim. İkincisi də hələ qəbula çox vardı. Anama məktub yazdım ki, Məhəmməd dayıya desin ki, professor Əliyar Qarabağlı ilə görüşüb məktubu verdim.

Qalan iki il əsgərlik müddətində hadisələr başqa yönüm aldı. Beynəlxalq aləmdə havalar çox tutqunlaşdı. Amerikanın Kuba və Konqo münaqişəsinə görə əsgərlik müddətindən üç ay da gec təxris etdilər.

İki il üç aydan sonra Azərbaycan Dövlət Universitetinə qəbula gəldim. Dedilər ki, əsgəri xidmətdən gələnlərə böyük güzəşt var. Hər fəndən bir üç də alsan qəbul ola bilərsən. Ona görə də professor Əliyar Qarabağlıya müraciət etmədən müvəffəqiyyətlə imtahan verib, 1967-ci ildə jurnalistika şöbəsinə qəbul olundum.

ERMƏNİ ŞƏRİ, SÜRGÜN

Məhəmməd dayıya ağırlı-acılı sürgün illərindən danışmaq çox çətin idi. Onu birinci dəfə 1936-cı il iyulun 13-də həbs eləmişdilər. Dilican qəsəbəsinin təsərrüfat müdiri işləyən Məhəmməd dayını Ohan Akopyan Allahverdi rayonuna gətirib hökumətin etibarsız adamı kimi sorğu-suala tutur. Erməni müstəntiqi ona qarayaxma suallar verir, cavab istəyirdi.

Məhəmməd dayı cavab verdi ki:

– Sizin dediklərinizdən xəbərim yoxdur, adını çəkdiyiniz şahid adamları da tanımıram. Mən onlara heç vaxt siyasi söhbət eləməmişəm. Deyirsiniz ki, həmkəndlilərim Məhəmməd qulu da mənim dövlət əleyhinə danışdığım söhbətləri eşidib. O da təsdiq edir. Özünü şahidsiniz ki, mən Dilicanda işləyirəm. Bizim kəndlə Dilicanın arası yüz kilometrədən çoxdur. Həmkəndlilərim də kənddə çobanlıq edir. Mən onu iki ildən çoxdu heç görməmişəm.

Müstəntiq Akopyan onu hədələdi:

– Nə qədər boynuna almasan işin o qədər ağır olacaq - dedi.

Baş tərəfdə oturan bir erməni yaxına çağırıldı:

– Əfəndiyev, indi bunun dediklərini eşit - dedi.

Bu erməni başladı, nə başladı.

– Əfəndiyev, - dedi, - ayıb deyil, sən yalan danışsən. Sən axı, savadlı adamsan, Tiflisdə gimnaziyada oxumusan. Hələ Bakıda da bir türk müəllim sənə dərs deyib. Bunlar hamısı sənənin bioqrafiyada yazılıb.

Sən deyildin deyən ki, bu sovet hökuməti nə hökumətdir. Qanlı Nikolay hökuməti bundan min dəfə yaxşı idi. Bu hökumət arvad-uşağı gecə-gündüz kolxozda işlədir, nə pul verir, nə də əmək günü.

– Əvvəla de görüm, sən kimsən, sənənin yanında nə vaxt elə söz demişəm? Axı, mən səni tanımıram. Heç bilmirəm sən hansı kənddəsən.

Hırlənən müstəntiq Akopyan qışqırıb dedi ki, sənənin bu kişini tanımağın vacib deyil. Bu erməni yalan danışa bilməz, bu dövlət adamıdır. Nə deyirsə, demək doğru deyir.

Bu dəmdə müstəntiqin köməkçisi içəri girdi. Yanında Pənbək kəndindən olan əli çomaqlı bir naxırçı vardı.

Müstəntiq köməkçisindən soruşdu:

– Kimdi gətirdiyin, bu nədi əli çomaqlı, çobandı?

– Türkdü, - dedi, - kəndində beş adam təsdiq elədi ki, bu o taydan gəlmə türkdü, Amasiyada çobanlıq edir. Çobanlıq adıyla sovet hökumətinə qara yaxır. Bunu Çubuxlu yaylağından tapıb gətirmişəm...

Müstəntiq ağzından çıxan murdar söyüşlə köməkçisini təhqir etdi.

– Neyləyirsən, bu türk heyvanını gətirib, get, mənə savadlısını - müəllim, ferma müdiri, ya da kənd sovetinin sədrini gətir. Bunlar 1918-ci ildə türklərlə birləşib biz erməniləri qırdılar. Biz o hayıflan almalıyıq. Qoy görsünlər ki, indi bizim arxamızda böyük rus qardaşımız durur. Bu yaxınlarda yoldaş Mikoyan və Malenkov da Yerevanda çıxışında 18-ci il türk-erməni məsələsini müzakirə edirdilər.

– Get, bax, bu oturan Əfəndiyev kimi savadlı türk gətir. Burax getsin, - dedi, - o gətirdiyin çobanı...

Məhəmməd dayı onların dilin yaxşı bilirdi. Dözə bilməyib kinayə ilə dedi:

– Yoldaş Akopyan, belə haqsız işləri, ədalətsizliyi kim öyrədib sizə?

Erməni də başını aşağı salıb hirs ilə dedi:

– Sən öz qayğına qal, bu iş sənlik deyil. Suallara cavab ver...

Akopyan azca aşağı əyilib stolun sağ yanından zərli çərçivə olan bir portreti götürüb stolun dik üstünə qoydu. Üzünü Məhəmməd Əfəndiyevə tutub sərt səslə:

– Bu nədi? - dedi.

Əfəndiyev səbr və təmkinlə:

– Portretidi - dedi.

– Soruşuram, kimin portretidi, sənin kabinetində nə gəzir?

– Bu Sovet hökumətinin mərd inqilabçısı, Leninin silahdaşı... Nərimanovun portretidi.

– Niyə sənin kabinetində yalnız bunun portreti asılıb. Hanı bu hökuməti quran Leninin, Stalinin və yoldaş Mikoyanın portreti, niyə yoxdu?.. Axı Bakıda Sovet hökumətini yoldaş Mikoyan qurub. Elə bil sənin dünyadan xəbərin yoxdu. Yoldaş Mircəfər Bağirov gecə-gündüz “nərimanovşına”ya qarşı mübarizə aparır. Əsərlərini belə yığışdırıb. Onun Sovet hökuməti əleyhinə sui-qəsd hazırlayan silahdaşları Ruhulla Axundovu, Həmid Sultanovu, İsrailbəyovu, Qəzənfər Musabəyovu həbs edib cəzalandırır. Sən isə Nərimanovun portretini başın üstündə saxlayırsan.

Məhəmməd Əfəndiyev:

– Əvvəla Nərimanovu mən özüm də yaxşı tanıyırdım. O, böyük qardaşım Mustafa ilə 1918-19-cu illərdə Həştərxanda sürgündə olanda birgə inqilabi iş aparıblar. Qardaşım onunla yaxın dost olub. Sovet hökumətinin Zaqafqaziyada bərqərar olması üçün Nərimanov yalnız Borçalı mahalının yox, bütün Zaqafqazıyanın fəxridir. 1924-cü ildə Qızılhacılıya gəldi. Dayım Alisgəndərlə onun görüşündə olduq. Onun müdrik məsləhətləri indi də yadımdadır. Axı, Lenin yoldaş da onun inqilabi fəaliyyətini yüksək qiymətləndirib. Onu “Qoca Şərqi xilaskarı, loğmanı” adlandırır.

Akopyan:

– Yox, sən müsəvatçı ideyalarını saxla, düz danışmırsan. Əgər Lenin, Stalin yoldaş Nərimanovun ideyalarını bəyənsəydilər, bu gün yoldaş Bağirov onun külünü göyə sovurmazdı. Əsərləri ilə birgə... Bu səhv ideyan sənin işinə bir maddə də artırır. - Bir az da qabağa əyilib sərt səslə dedi: - İndi bildin.

Müstəntiq Akopyan:

– Bala Əfəndiyev sən nəyindir? Bu günlərdə İrəvana gedəndə sən ilə görüşməyi doğrudur? Nə danışdınız, hansı məsələni müzakirə edirdiniz?

Məhəmməd Əfəndiyev:

– Heç bir qohumluğum yoxdu, heç bir məsələni də müzakirə etmirdik. Bala Əfəndiyev də qardaşım Mustafa ilə Tiflisdə, Qazaxda, Borçalı qəzasında birgə inqilabi iş aparıb. Ondan qardaşımın inqilabi fəaliyyətini öyrənirdim. Qardaşımı 1919-cu ildə menşeviklər öldürüblər.

Məhkəmə Məhəmməd İsmayıl oğlu Əfəndiyevə Ermənistan SSR-i Ali Məhkəmə Kollegiyası əksinqilabçı-təxribatçı kimi Cinayət Məcəlləsinin 67.2 və 59-cu maddələrlə 6 il azadlıqdan məhrum etdi.

İkinci dəfə həbs olunanda, gülməli də olsa, Məhəmməd Əfəndiyevə belə bir ittiham oxudular: “Ellər atası, Stalin yoldaşın bıığına söydüyünə görə 5 il müddətinə sürgün olunsun”.

* * *

Otuz yeddinci ilin qara günlərində Məhəmməd Əfəndiyevi şərə salıb həbs etdirən namərd həmkəndlisi 1970-ci ildə dünyasını dəyişir. Yas mərasiminə getməyə hazırlaşan Məhəmməd kişiye oğlu Söhrab deyir:

- Ata, otur evdə, hava da bir təhərdi, ağsaqqal adamsan, gedib soyuqlayarsan. Keçmiş düşmənin ölüb, Allah rəhmət eləsin.

– Yox, oğul, bu mənim düşmənimdən qisas almaq üçün qismətimdir. Komsomolsk-Amurda və Xabarovsk vilayətində on bir il mən sürgün əzabı çəkmişəm. O əzablı yerdən sağ-salamat gəlib düşmənimin ölümünü gördüm. İnsanın ölümünə sevinmək, əlbəttə, günahdı, oğul. Amma bu gün ölənə insan demək olmaz. O şeytan bağrından qopmuş zəlidir. Binamus mahalımızın neçə gözəl ziyalisının gedər-gəlməzə göndərilməsinə bais oldu. Bu iblisin aylar xəstəsi olduğunu, ölümqabağı bağırtısının ərsə qalxdığını mənə deyiblər. O günahlar ki, onun əməlində vardı, ona görə də ölə bilmirdi. Qoy gedim ona cəhənnəm duası oxuyum, o dünyaya vasil olsun.

* * *

Məhəmməd Əfəndiyev sürgündən gələndən bir il sonra görür ki, kənd qəbiristanlığının yanında traktor işləyir. Yaxınlaşıb soruşur ki, bu nə məsələdi, buranı niyə qazırırsınız? Ona cavab verirlər ki, direktor Petrosyanın əmrilə qazırıq. Onun planı ilə burada şərab zavodu tikiləcək.

O, sovxoz direktoru Nerses Petrosyanın yanına gəlib etirazını bildirir. Deyir ki, sən bilirsən ki, müsəlman qəbiristanlığı müqəddəs yerdir. Sən isə onun bir addımlığında İslam dininin haram buyurduğu şərab zavodu tikdirirsən. Sənin bu hərəkətin iki millət arasında yenidən milli münasibəti qızıdıracaq. Mən ordan gəlirəm. Traktorçunu da, fəhlələri də ordan qovub çıxartdım.

Qatı daşnak olan Nerses Petrosyan isə onu hədələyib deyir:

– Əfəndiyev, deyəsən sən yenə Sibirə getmək istəyirsən. Görünür oralarda günün xoş keçib?

– Xoş keçib, yoxsa ağır, onu mən bilirəm. Mən o əzabı sənin kimi daşnakın sayəsində çəkmişəm. Onu bil ki, indi otuzuncu illər deyil, indi zaman, dövr başqadır. Ora - Sibirə sənin kimi cinayətkarlar getməlidir.

Məhəmməd dayı Sadaxlı stansiyasına gəlib Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə təcili teleqram göndərib, şikayət yazır.

İyirmi gün keçər-keçməz 1954-cü ilin noyabrında Mərkəzi Komitənin Dmitrov familiarı əməkdaşı gəlir. Dmitrov Noyenbryan RPK-nın birinci katibi İskəndəryanla birgə qəbiristanlığın yanındakı yeni tikiləcək şərab zavodunun ərazisində olur. Şikayətçi Məhəmməd dayı ilə görüşüb onu dinləyir. Onun rus dilində faktlarla səlis danışmasına heyran qalır. Sovxozun klubunda kənd camaatının iştirakı ilə yığıncaq çağırılır.

İlk çıxış üçün sözü şikayətçi Məhəmməd Əfəndiyevə verirlər. O deyir:

– Tarixdən bizə məlumdur ki, 1918-ci ilin dekabr ayında çar generalı Karl Mannerheymin təşəbbüsü ilə Leninqrada ərazisində olan fəxri xiyaban kobudcasına məhv olunduğuna görə Rus-Fin müharibəsinə səbəb oldu. İki il davam edən müharibədə nə qədər günahsız adamlar qırıldı. Hamı yaxşı bilir ki, yer üzündəki bütün qəbiristanlıqlar müqəddəs sayılır. Onu uçurmaq, məhv etmək hər bir dövlət və partiya rəhbəri üçün yol verilməzdir.

Yoldaş Dmitrov, şübhəsiz ki, siz yaxşı bilirsiniz, əsrimizin əvvəllərində müsəlmanlarla erməniləri heç nədən vuruşdurub qırğına verən mənfur qüvvələr olub. Yalnız Sovet hökuməti dövründə Kommunist Partiyasının sayəsində milli münasibətlər həll olundu. Biz iki millət bu gün çiyin-çiyinə bir ailə kimi işləyir, yaşayır, qonşuluq edirik.

Amma bu səmimi dostluq, mehriban yaşamaq bizim sovxozun direktoru Nerses Petrosyanın xoşuna gəlmir. O, dədə-babalarımızın müqəddəs qəbirlərini traktorla uçurdub, yerində şərab zavodu tikdirmək istəyir. Sizcə Petrosyanın bu nalayiq hərəkəti biz müsəlmanlar üçün gözdağı olmazmı? Onun bu hərəkəti iki millət arasında yenidən dava-dalaşa səbəb olmazmı? Mən Petrosyana bu barədə etirazımı bildirəndə o nə desə, yaxşıdır:

– Əfəndiyev, deyəsən sənin fikrindən yenə Sibir sürgünü keçir. Bu da rəhbərin siyasi savadsızlığı...

Çıxış üçün söz sovxoz direktoru Nerses Petrosyana verilir. O, həyəcanla danışır. Heç bir əsas gətirmədən sübut eləməyə çalışır:

– Vaxtilə burada ermənilər yaşayıblar. Qəbiristanlıq da ermənilərə məxsusdur. Biz erməni qəbirlərini başqa yerə köçürmək istəyirik...

Bu yerə çatanda Moskva nümayəndəsi Dmitrov ayağa durub deyir:

– Yoldaş Petrosyan, unutmayın ki, bir saat əvvəl sizin rayonun birinci katibi İskəndəryanla birgə həmin qəbiristanlıqda olduq. Yoldaş Əfəndiyev bizə qəbiristanlığın baş daşlarındakı ərəb əlifbası ilə yazılmış ad-familialar və hicri tarixlərini oxuyub tərcümə etdi. Biz orada bir nəfərin belə baş daşında ermənicə yazıya rast gəlmədik. Mən belə ədalətsiz, faktsız söhbətə qulaq asmaq istəmirəm. Siz elə bil gözbağlayıcılıq edirsiniz. Ermənilər nə vaxtdan qəbir daşlarını ərəb əlifbası ilə yazırlar və haradadır o yazılar? Axı, erməni tarixi abidə olan qəbirlərini heç vaxt sökmez. Bu da yalandı...

Noyenbryan rayon Partiya Komitəsinin birinci katibi İskəndəryan qısa çıxışında həm Məhəmməd Əfəndiyevə, həm də Moskvadan gələn nümayəndə Dmitrovun çıxışına haqq qazandırdı. Və Nerses Petrosyana sualla müraciət etdi:

- Məgər bu boyda sovxozun ərazisində şərab zavodunun tikilməsinə yer tapa bilmədiniz? Gərək qəbiristanlığı uçurdub yerində tikəydiniz. Sağ olsun, yoldaş Əfəndiyev vaxtında öz haqq səsinə qaldırıb, qəbiristanlığı uçurmağa qoymayıb. Siz fikir verin, yoldaş Petrosyan, zaldakı camaat necə həyəcanlıdır.

Sonra Rayon Partiya Komitəsinin katibi sol yanında oturan Dmitrova müraciət etdi:

- Mənə belə gəlir ki, hər şey aydındır. Bu işi yekunlaşdırmaq. Rayon Partiya rəhbəri kimi təklif edirəm. Ləmbəli sovxozunun direktoru Nerses Petrosyan işində verdiyi əyintilərə, xüsusilə iki millət arasında göstərdiyi ədavətə görə vəzifəsindən azad edilsin və partiya sıralarından xaric edilsin. Kim bu təklifə razıdır? Xahiş edirəm münasibətini bildirsin.

Hamı bu haqlı təklifi bir nəfər kimi bəyənilib, əl çalıb razılıq etdilər.

Nerses Petrosyan tezliklə bürorun qərarı ilə sovxoz direktoru vəzifəsindən azad edilir.

* * *

1953-cü il martın 5-də "ellər arabası İosif Stalin" öldü. Bir az sonra onun silahdaşları Lavrentii Beriya və Mir Cəfər Bağırov əsabələri ilə birgə cinayətkar kimi güllələndilər. Solovetsk adalarında aylarla günəş üzünə həsrət qalan, şaxtalı Sibirdə, Karaqandanm, Qazaxıstanın otsuz, susuz çöllərində milyonlarla insan həlak oldu. Sağ qalanların xeylisini, nisbətən yumşalan Xruşov rejimi azad etdi. Onda haqsız olaraq on bir il sürgün əzabı çəkən Məhəmməd dayının da üstünə günəş doğdu, evinə - üç oğlunun, bir qızının və vəfalı Mələk bibimin yanına qayıtdı.

Yay aylarını Çubuxlu, Dilican yaylaqlarına istirahətə gedərdi. Bir gün alaçıqda lampanın nöyütünün az olduğunu görüb qonşu Atan kəndinə nöyüt dalınca getdi. Mağazadan çıxanda erməni Aşotla üzbəüz gəldi.

- Oho, köhnə dost, allaha min şükür sağ-salamat qayıtmısan, - deyən Aşot onu səmimiyyətlə qucaqladı. - Evə gedəcəyik, vəssalam! - deyib əl çəkmədi. - Evi də tanıyırsan, budur yaxındadır. Əziz dostum Məhəmməd, sən Dilicanda müdir olanda mənə o qədər yaxşılıq eləmişən ki, başımızın tükü sanı...

Aşotun evinə girəndə divarda qulaqkəsik Andronik Ozanyann şəklini görən Məhəmməd Əfəndiyev hirs ilə irəli yeriyib şəkə tüpürdü. Həyəcanlanan Aşot qorxa-qorxa dedi:

- Məhəmməd kirvə, sən nə edirsən, bizim indiki cavanlar görsələr səni öldürərlər.

Məhəmməd Əfəndiyev isə Aşotun dediyini eyninə almayıb hirs ilə:

- A qanmaz erməni, - dedi, - bu qulağı kəsik erməni sizin də, bütün türk xalqlarının da əli qanlı düşmənidir. Mən arzu edirəm ki, erməni anaları yenə bir daşnak Andronik doğsunlar, qalanınızı da o qırğına versin, kökünüz kəsilsin.

- Düz deyirsən Məhəmməd, bu murdar İrəvanda, Zəngəzurda, Qars və Ərdahanda minlərlə ermənin qırğına bais oldu. İndiki cavanların yanında bu əclafı söymək olmur. Başa düşmərlər. Bu şəkli də uşaqlar gətirib asıblar. Bu namərd bizi qapıbir qonşumuzla düşmən elədi. Özü də qaçıb para qulağı ilə xaricə getdi. Allaha şükür, dünya düzəlib, dostluğumuz davam edir.

Hələ də hirsli soyumadan Məhəmməd Əfəndiyev:

- Aşot, - dedi, - heç əl-ayağa düşüb eləmə. Mən sənə evində nə çay içəcəm, nə də çörək yeyəcəm. Mən heç bilməzdim ki, sən də daşnaksan. Axı, sən otuzuncu illərdə mənimlə dostluq eləyəndə deyirdin ki, onlardan deyilsən. Hətta mənin yanımda neçə dəfə Androniki söyməyin yadımdadır. - deyib. Aşotdan aralandı.

Həyəətə çıxanda birdən sərt hərəkətlə geri dönüb:

- Aşot, - dedi, - biz müsəlmanların ulu babalarından qalma misalı var: "Canavann balasını nə qədər bəsləyib böyütsən də yenə girəvə tapanda qapıdakı heyvana hücum edib parçalayacaq. Sonra meşəyə qaçacaq...". Siz ermənilər ömür boyu daşnak olmusunuz, daşnak da qalacaqsınız.

ÖMÜR VƏFA ELƏSƏYDİ...

Məhəmməd dayı çoxlu el bayatısı, qoşma, dastan və zərb-məsəl bilirdi: Bizim tərəflərin aşığıları onu görəndə özlərini yığışdırardılar. O olan məclisdə hər aşiq saz çalib, söz oxuya bilməzdi. Məhəmməd dayını tanıyan aşığılar kənddə məclisi aparmaq üçün qabaqcadan gəlib ondan “icazə” istərdilər. Müdrik bir ağsaqqal kimi ona ehtiram göstərərdilər. Klassik ədəbiyyatın, həm də aşiq sənətinin mahir bilicisinin cavan bir aşığa verdiyi kəskin cavabı camaat hələ də danışır.

Bir dəfə onun iştirak etdiyi məclisdə cavan bir aşiq oxuyurmuş. Aşığın oxumağı, özünü yekəxana aparmağı onun xoşuna gəlmir. Məsələni başa düşən cavan aşiq Məhəmməd dayının xoşuna gəlmək üçün bir el bayatısı oxuyur. Bəndin sonunda “ölürəm, ölürəm, ay aman, ay aman” sözlərini bir neçə dəfə təkrar edir.

Buna dözə bilməyən Məhəmməd dayı üzünü aşığa tutub deyir:

– Ölmə, ölmə, ay oğul, cavansan, hayıfsan, qoy səni buraya gətirən ölsün.

Məşhur el aşığıları - Hüseyn Saraclı, Əkbər Cəfərov, İmran Həsənov onun yanına tez-tez gələr, ondan aşiq sənətinin sirlərini öyrənərdilər. İmran ona ata, o da İmrana oğul deyərdi.

O, hər aşığa axıracan qulaq asmazdı. Əvvəlcə aşığın saz tutmağına, geyiminə, davranışına fikir verərdi. Sonra yanına çağırır deyərdi:

– Aşiq, hansı ustada qulluq etmişən, kimdən dərs alıbsan?

– Elə ki, aşiq, Ələsgərin, aşiq Şenniyn, Mirzə Bayramovun, Hüseyn Bozalqanlının, Əsədin və şair Ağacanın adını çəkib bir bənd də onlardan ayaqüstü dedi, Məhəmməd dayının:

– Hə, başla, elin yaraşığı, başla görək - kəlmələri aşığın rəngini-ruhunu özünə gətirərdi, dizinə, sözünə təpər verərdi.

Məhəmməd dayı Qərbi Azərbaycanın Noyembəryan rayonunun qədim Ləmbəli kəndində yaşayırdı. O, 1909-cu ildə Bakıda türk Əhməd Kamalın “Nəşri-maarif” məktəbində, 1910-1917-ci illərdə isə Zaqafqaziya müftisi Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin təşəbbüsü ilə Tiflisdə açılmış dörd sinifli ruhani məktəbində təhsil almışdır.

Seminariya və gimnaziya sözlərini çox uşaqkən ondan eşitmişəm. Mələk

Məhəmməd İsmayıl Əfəndi oğlu Əfəndiyev (1896-1971), Mələk xanım Omar ağa qızı və oğlu Əfəndi

bibimin əri Molla Məhəmməd Əfəndiyev hər dəfə bizə qonaq gələndə inqilabdan əvvəlki təhsildən, müəllif nüfuzundan hörmət və ehtiramla söhbət açardı. Gecədən xeyli keçənə kimi nə Mehralı, Məmiş, nə İmran əmim, nə də Hübət dayım onun söhbətindən doymazdılar. O, tez-tez Firidun bəy Köçərlinin, Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbovun, Rəşid bəy Əfəndiyevin, Alay bəy Şıxlınskinin adını ehtiramla çəkər və Qori seminariyasında olan əhvalatlardan danışardı.

Məhəmməd dayı özü Tiflisdə “Müfti məktəbi”ndə oxumuşdu. Yadımdadır, fəxrlə nəql edərki ki, xəttim yaxşı olduğuna görə Mirzə Hüseyn Əfəndi Qayıbovun “Azərbaycanda məşhur olan şüəranın aşarına məcmuədir” kitabının üzünün köçürülməsində iştirak etmişəm. O, bir də heyfslənərək danışdı ki, böyük qardaşım Mustafa məni yoxlamağa gəlmişdi. Müftinin evinin yanında bir kişi ilə xeyli söhbət elədi. Ayrılanda mənə dedi ki, indi söhbət elədiyim adam Firidun bəy Köçərli idi. Bu ötəri görüşdən eşitdiklərini son nəfəsinəcən, özü demişkən, qanan adamlara danışmaqdan ləzzət alardı.

Az danışan ilk baxışda qaraqabaq görünən Məhəmməd dayı yalan söyləyən, boşboğazın üzünə qarşı sözünü deməklə yerində oturdardı. Onun olduğu məclisə yad adam gələndə ev yiyəsi xəbərdarlıq edərki ki, ehtiyatlı ol, burda Molla Məhəmməd var, elə otur, elə danış ki, abırını ətəyinə bükməsin.

Məhəmməd dayı “bıgı bəyin” - Stalinin bıgına söydüyünə görə on bir il Sibirə sürgün olunmuşdu. Sürgündə olmazın əzab çəkən Məhəmməd dayı dəmirçilik və dülgərlik öyrənmişdi. Amma elmin heç bir sahəsində, heç bir ali təhsilli müəllim onun söhbətlərinə irad tutmağa cəsarət edə bilməzdi. Aşiq ədəbiyyatını, folkloru o qədər gözəl bilirdi ki, onun olduğu məclisdə aşiq özünü yığışdırardı.

Kişi sürgündə olanda Mələk bibim onun şəxsi kitabxanasından Firidun bəy Köçərlinin 1925-26-cı illərdə nəşr olunmuş dörd hissəli “Azərbaycan

ədəbiyyatı tarixi materialları” kitabını bir nadana hədiyyə eləmişdi. O nadan da kitabı ucuz qiymətə satmışdı... Hər dəfə o kitabdan danışanda yanib-yaxı-lan Məhəmməd dayı Stalinlə birgə bibimin də qarasınca deyirdi:

– Boynu sınmışın əli quruyaydı, kitabı verəndə, - deməklə ürəyini boşal-dardı. 1970-ci ilin qışında ona qonaq getmişdim. Kitab rəfindən götürdüyü Firidun bəy Köçərlinin “Balalara hədiyyə” və Rəşid bəy Əfəndiyevin 1907-ci ildə İstanbulda nəşr olunmuş “Bəsürətül-ətfal” adlı kitabından maraqlı par-çalar oxudu.

Məhəmməd dayı Vaqif, Natəvan və Sabir şeirinin alovlu pərəstişkarı idi. Evinin lap yuxarı başında, divara vurulmuş xalçanın üstündə üç nəfərin bö-yüdülmüş şəkli vardı. Bunlar Sabirin, Natəvanın və Məhəmməd dayının ki-çik oğlu Söhrabın şəkli idi. O gecə Məhəmməd dayı Sabirlə Balaxanıdakı təsadüfi görüşündən, nakam şeyx Sənandan, yanıq Kərəmdən, Nəriman Nə-rimanovla Tiflisdəki söhbətindən və aşiq Şennyin Qars səfərindən danışdı.

– Borçalı mahalının Qasımlı kəndindən olan Səməd bəy adlı bir qoçaq kişini çar Sibirə sürgün eləyibmiş. O, Sibirdən qaçıb Türkiyəyə pənah gətirir. Başında da bir dəstə yaraqlı-yasaqlı, özü kimi qoçaq, vuran-tutan igidləri.

Türkiyənin bir kəndində Kərim adlı kişinin evinə qonaq düşürlər. İgidlər Kərimə deyirlər ki, bu qış bizi evində saxla. Görünür, Kərim ya xəsis olub, ya da kasıb. Odur ki, etiraz edib deyir:

– Mən sizi necə saxlayım, bu qədər at, adam, məndə bunlara yem hardandır?

Səməd bəy cavab verir ki, Kərim qardaş, sən bizim burada qalmağımıza razı ol. Yemək sarıdan fikir eləmə. Mənim igidlərim Türkiyədən, Ursiyyət-dən, İrandan çalib-çapıb gətirəcəklər. Sənə də bəs edər, bizə də.

Bu zaman aşiq Şennik də gəlib həmin kəndə çıxır. Xəbər Səməd bəyə gəlib çatır. O, Kərimi çağırır deyir:

– Eşitmişəm, aşiq Şennik sizin kənddədi. Get onu gətir, bu gecə bizə bir söhbət eləsin. Qürbət eldə kefinizi açsın.

Kərim gedib aşığı gətirir. Çuğulun evi yıxılsın, adamın şirin söhbətini yarımçıq qoyandı. Dabanını bərkidib ajana xəbərə qaçır. Aşiq çalib-çağırır vaxtı Kərimin evi üzük qaşı kimi araya alınır. Mühasirəni görən Səməd bəyin adamları türk aj anları ilə atışmaq istəyirlər. Bunu görən qeyrətli igid Səməd bəy yoldaşlarına deyir:

– Aya, ay uşaqlar, elə eləyin ki, bircə damcı insan qanı tökülməsin. Din-bir, dilbir qardaşlarınızı öldürməyin. Taqqıltı-tuqqultu salın, bir təhər aradan çıxaq.

İgidlər mühasirədən çıxandan sonra türk zabiti başında da əsgərləri evə girir. Görür ki, burada əli sazlı bir adam var. Əmr verir, ki, tez tutub qollarını bağlayın. Aşığı qolları bağlı türk paşasının yanına gətirirlər. Paşa soruşur:

– Yavrum, sən də qaçaqmısan?

– Yox, əfəndim, mən yanşağam.

– Bəs onda söylə, görək bu qarapapaqlar kimdi, sən bunlara niyə qoşu-lubsan?

– Əfəndim, əmr ver, qollarımı açsınlar, sazla deyim.

Aşığın qollarını açırlar. Şennik sazını sinəsinə sıxıb deyir:

*Səməd bəy, İsmayıl seyrinə vardım,
Bu diyarı gəzə-gəzə, əfəndim.
Səməd bəy namında bir kişi gördüm,
Vəsfini qaldırdım sözə, əfəndim.*

*Alosman elinə talan saldılar;
Cəlalı kürdünə qılınc çaldılar.
İran ölkəsindən xərac aldılar;
Şahı da qoydular yasa, əfəndim,*

*Səməd bəy, İsmayıl qoşun başları,
Yanında vardı igid yoldaşları.
Mehralı deyilən şahin quşları
Qalır Koroğludan nəsə, əfəndim.*

*Səməd bəy bənzərdi Rüstəmi-Zala,
Mahmudoğlu əzəmətli bir qala.
İsmayıl da boyun əyməz kralla,
Qıymadılar bircə fəsa, əfəndim.*

*Çovuş oğlunun da zəhmi ağırdır;
Mahmudoğlu yüz kazakın dağıdır.
İsmayıl ki, urus üçün yağıdır;
Düşmə, onlar ilə bəhsə, əfəndim.*

*Səməd bəy ki, getdi Sibir yerinə
Nəcə min bəlalər gəldi sərinə.
Fərmansız şah olub qılınc zoruna,
Hökm edir Qazaxa, Tiflisə, əfəndim.*

*Şennik mədh edər qoç igidin pirini,
Hər nadana açmaz gizlin sirrini.
Səməd bəylə İsmayılın yerini
Tutan olmaz bu dünyada, əfəndim.*

Bu qoşmanın bir bəndini Məhəmməd dayı unutmuşdu. Nə illah-billah elədisə kişi yadına sala bilmədi. Bir də baxdım ki, sakitcə ağlayır. Öz gözəl hafizəsilə aşıqlara, ədəbiyyatşünaslara, tədqiqatçılara dar gündə kömək əli uzadan Məhəmməd dayı ağlayırdı.

Səhər-səhər Məhəmməd dayını həyətyanı bağçada gördüm. O, tək idi. Ağac dibi belləyirdi, həm də nəsə dodaqaltı zümzümə edirdi. Ayaq saxlayıb ona qulaq asdım. Bir azdan o, oxumağına ara verib qəddini düzəltdi.

– Molla Pənah Vaqifdən oxuyursunuz, - deyib ona yaxınlaşdım. O, mənalı- mənalı, bığaltı gülümsünüb:

– Səhv eləyirsən, bacıoğlu, - dedi, - bu qoşma Vaqifin yox, Həsən bəy Zərdabinindir.

- Həsən bəy Zərdabinin?! Axı, mətbuatda heç kəs Zərdabinin qoşmasına rast gəlməyib. O, qoşma yazmayıb, - deyə mən etiraz etdim.

- Yazıb, oğul, məhəbbət haqqında hamı yazıb. Gəncliyində şeir yazmayan adam quru ağaca bənzəyir. Bu qoşmanı dəftərçənə yaz. Bir gün gələr, lazım olar.

Mən də elə oradaca oturub həmin qoşmanı yazdım.

*Bu necə bəzakdi sən bəzənmisən?!
Bu nə şuxi, bu nə nəzakət indi.
Sallanıban çıxdın hərəmxanadan
Günəş çəkir səndən xəcalət indi.*

*O ala gözlərə çox-çox həvəsəm,
Can çıxdı cəsəddən, quru qəfəsəm,
Görüşün bu görüş bir də görməsəm
Niyə qopmur görən qiyamət, indi.*

*Ey Kəbəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm,
Canan, sən bilirsən, mən Həsən bəyəm.
Qiblə: deyəm, qaşlarına baş əyəm,
Hər görəndə verəm salavat indi.*

HƏSƏN BƏY ZƏRDABİNİN ŞEİRİ

Bizim Qafqaz müsəlmanlarına heç bir yazı və dil ilə deyilən söz o qədər əsər etməz, necə ki, şeir ilə deyilən söz. Ələlxüsus nəğmələr ilə ki, xoş sövq ilə oxunur. Bunun səbəbi odur ki, Qafqaz yerlərinin xüsusiyyəti belədir. Bizim, cənnətin bir guşəsinə oxşayan vətənimizin dağları, çayları, ab-havası və hər bir cəhətdən səfalı və dilguşa olmağı, onun az zəhmət ilə bol məhsul götürən əhalisini cuşa götürüb bu hala salır.

Bir baxın bizim aşıqlar toylarda oxuyanda onlara qulaq asanlara. Bu zaman bu qulaq asanlar elə hala gəlirlər ki, bə istilahi-türk ətin kəssən də xəbəri olmaz

Həsən bəy Zərdabi

İlk ali təhsilli müəllim, Azərbaycan milli mətbuatının, milli teatrının, xeyriyyə cəmiyyətinin banisi və görkəmli ictimai xadim.

Bu şerin həqiqətən Həsən bəy Zərdabiyə aid olduğunu təsdiq edə bilmərəm. Ancaq bir şeyi bilirəm ki, bəzi elmi mülahizələrdə Həsən bəy Zərdabinin şeir yazmasını qeyd edən nüfuzlu alimlərimiz var. Heç də təsadüfi deyil ki, Həsən bəy 1906-cı ildə 6-8 yanvar tarixində "Həyat" qəzetində dərc etdiyi "Bizim nəğmələrimiz" məqaləsində yazırdı: "Şeir bir böyük alətdir ki, onunla yuxuda olan qardaşlarımızı ayılmaq çox asandır".

Fəlsəfə elmləri doktoru, professor İzzət Rüstəmov "Həsən bəy Zərdabi" adlı kitabında (Bakı, 1969-cu il) "Gap" sərlövhəli şeirinin Zərdabi qələminə məxsus olduğunu qeyd edir.

Həsən bəy Zərdabi yazırdı ki, şeir bir böyük alətdir ki, onunla bizim yuxuda olan qardaşlarımızı ayılmaq çox asandır. Bəlkə elə buna görə də o, özü həm şeir yazıb, həm də xalq yaradıcılığı folklorunu toplayıb. 1901-ci ildə Həsən bəy Zərdabi "Türk nəğmələrinin məcmuəsi" adlı kitab da nəşr etdirmişdir. Həmin kitab onun ölümündən sonra 1909-cu ildə ikinci dəfə nəşr olunub.

Zərdabişünas İ. Rüstəmov həmin kitabında yazır: "Çox maraqlıdır ki, bu məcmuədə Həsən bəy Zərdabi tərəfindən imzalanmış "Gap" şeiri verilmişdir. Görünür, həqiqətən Zərdabinin qələminə məxsusdur.

Həsən bəy "Türk nəğmələrinin məcmuəsi"ni nəşr etdirib Bakı məktəblərinin şagirdlərinə pulsuz paylamışdır. Əlavə olaraq müsəlman şəhərlərinə də göndərmişdir ki, müəllimlər bu nəğmələri şagirdlərə öyrətsinlər.

Mən bu şeir haqqında sağlığında görkəmli alimimiz və zərdabişünas Ziyəddin Göyüşovla da görüşüb söhbət etdim. Ziyəddin müəllim dedi ki, şeiri Zərdabiyyə istinadən çap elətdirmək olar. Qoy, geniş oxucu kütləsinə məlum olsun.

Zərdabişünas professor Ziyəddin Göyüşovla növbəti görüşümüzdə o, mənə professor Vaqif Vəliyevin 30 mart 1963-cü ildə "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzetində (№13/124) dərc etdirdiyi "Həsən bəy Zərdabinin iki şeiri" məqaləsini də verdi:

- Vaqif müəllim - dedi, bu şeiri arxivdən tapıb. Bu da Zərdabinin şeir yazmasına ən yaxşı əyani sübutdur...

- Ziyəddin müəllim onu da dedi ki, mən sənin Məhəmməd dayının keçmiş ziyahlarımız barədə çox məlumatlı olması haqqında eşitmişdim. Ona görə bir dəfə Tibilisdən qayıdanda Ləmbəli kəndinə gedib onun iki gün qonağı oldum.

Onun yaddaşından "Şeyx Sənan" dastanı yazdım. Bundan başqa Aşıq Şenlik, Ağ aşıq haqda məlumatları və çoxlu folklor nümunələrini onun yaddaşından yazıb götürdüm.

Professor Vaqif Vəliyev yazır: "Türk nəğmələrinin məcmuəsi" kitabında vətən və millət haqqında bir neçə şairin, o cümlədən: Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid və başqalarının şeirləri ilə yanaşı xalq ədəbiyyatından da bəzi nümunələr verilmişdir. Lakin bizim nəzərimizi kitabçanın 42-44-cü səhifələrində dərc olunan iki şeir daha çox cəlb etdi. Bu şeirlərin birincisi "Gap", ikincisi isə "Ayıl, qardaşım!" adlanır, hər iki şeirin müəllifi Həsən bəy Zərdabidir.

Həsən bəy Zərdabinin bu şeirlərinin ideyası, qayəsi maarifçi bir alimin ideyalarının bədii inikasıdır".

*Ey arif olan, söylə o nadanə nəsihət
Kim, getsə dəm əldən dəxi düşməz ələ fürsət.
Keçsə belə dəmlər, belə günlər, belə illər;
Dünya olacaq başımıza təng deyirlər!*

*Dünya qurulub çünki ülum ilə binası,
Rövnəq tapıb elmilə hamı millət əsası.
Zülmət məgər bizlərə irsiylə ətadır?
Bu qəflətə uymaq məgər islamə rəvadır?*

*Düşdü qabağa elmlə hər firqeyi-naşı,
Kim saldı bizim bu başımıza bəs belə daşı?
Qaldıq geri, göz bağlı, ürək dağlı, dili lal;
Heç firqə üçün olmasın Allah belə əhval.
Keçsə belə dəmlər, belə günlər, belə illər,
Dünya olacaq başımıza təng deyirlər!*

Həsən bəy böyük ürək ağrısı ilə "gözü bağlı, ürəyi dağlı, dili lal" bığərə millətin acı taleyinə yanır.

Həmin ilin sentyabrında Məhəmməd dayıdan bir məktub aldım. O mənə aşıq Şennikdən unuduğu bəndi, bir aşıq bağlamasını, bir də Lələ adlı bir türk şairinin "Əyri" gəraylısını göndərmişdi.

*Bilirsənmi insan oğlu,
İstəyir yolu vara əyri.
Quyu qazan kəndi düşər
Hər kəs quyunu qazar əyri.
Namərdin suç sözündən,
Salam ver, qaç üzündən.
Düşər mövlanın gözündən
Baxar ona nəzər əyri.
Lələ minib əcəl atı,
Gedib görüb qiyamət.
Bir iyidin olmasa zati,
Gəzər leyli nahar əyri.*

Aradan illər keçsə də, o müdrik ağsaqqalla. Məhəmməd dayı ilə son görüşümü yaxşı xatırlayıram. Şeirin bir bəndini yadına sala bilməməyi ona ağır təsir eləmişdi. Durub-oturub, yanıqlı-yanıqlı:

- Eh... qocalıq, qocalıq, sən də gücünü gördüm, - deyib ağacdən yapışaraq ayağa durdu. Sonra üzünü mənə tutub kövrək-kövrək:

- Sənəmdə belə sözlər çox idi, oğul, çoxusunu bu zalım qocalıq, Sibirdəki ağır sürgün illəri unutdurdu, - dedi.

Ayrılanda ona təsəlli vermək istədim. Düzü, ürək eləmədim. Axı, hamının məsləhətçisi, ağsaqqalı, sinəsi xalq yaradıcılığı nümunələri ilə dolu insana

necə təsəlli verim.

– İnşallah, yazda gələcəm, ona kimi yadınıza düşər, - dedim.

Bir müddət dinmədi. Sonradan-sonraya:

- Oğul, ömür vəfa eləsə, - dedi.

Çox keçmədi, bir gün amansız ölüm onun da qapısını döydü. Ömür vəfa eləsəydi, Məhəmməd dayı çox şey danışardı...

İşıqlı dünyamızı tez tərk edən Məhəmməd dayı kimi görkəmli ziyalı və zəngin şəxsiyyətlər haqqında xalq şairi Osman Sarıvəlli yazırdı:

*Vaxtsız ölənlərə biz ağlasaq da,
Təbiət ah çəkib ağlamamışdır;
Ömrün uzunluğu haqda bizimlə
Əcəl müqavilə bağlamamışdır.*

Bilməz

*Xalq şairi Mirvarid xanım Dilbaziyə: –
Aldanma, ey könül, zərri zibaya
Hər üzünə gülən yar ola bilməz.
Duman-çiskin gəlib tuta dünyanı,
Hər yağan da yağış, qar ola bilməz.
Qulaq verdim şairlərin şeirinə,
Qafiyəsi uyuşmur bir-birinə,
Afərin, səd afərin Dilbazi şeirinə,
“Tərən oylağına sar ola bilməz!”
Məhəmməd, yaz fəsli əzizdir, əziz,
Çoxları sənətdə salmadı bir iz,
Mirvarid dediyi ləzizdir, ləziz,
Hər açan çiçəkdə bar ola bilməz.*

Molla Məhəmməd Əfəndiyev

MOLLA MƏHƏMMƏDİN BEŞ HAZIRCABABLIĞI

1971-ci il sentyabrın 18-də rəhmətə getmiş Molla Məhəmməd Əfəndiyevi Körpülü, Ləmbəli, Qazax və Borçalı elinin camaatı bu gün də hörmət və ehtiramla xatırlayır. Hər dəfə xeyir-şər məclislərində adı anılan Məhəmməd dayının hazırcabablıqları da yada düşür. Ləmbəli kəndində o vaxtlar azərbaycanlılarla yanaşı ermənilər də yaşayırdı.

Bir gün Məhəmməd dayı sovxoz bağından ot biçib gətirmiş. Ot gətirdiyi eşşəyin yanında ayağına qırmızı bağlanmış qoduq da varmış. Sovxoz direktoru Sərkis Azatyan və partkom Sərkis Abovyan bağ yolunda onunla rastlaşırlar. Partkom direktora deyir ki, soruşacam görüm bu kişi qoduğun baldırına qırmızı ipi niyə bağlayıb. Direktor nə qədər deyir ki, lazım deyil, tanımırısan, buna da Molla Məhəmməd deyərlər, elə cavab verər ki, yeddi qatından keçər.

Partkom Sərkis isə dinc durmayıb yaxınlaşan Məhəmməd dayıdan soruşur:

– A kişi, siz musurmanlar bu qoduğun ayağına qırmızı ipi niyə bağlayırsınız

Hazırcavab Məhəmməd dayı hiss edir ki, namərd erməni ona sataşmaq istəyir.

– Görürsən ki, - deyir - qoduq hələ balacadır, pionerdir. Böyüsün sən boyda olanda partiyaya keçirəcəm. Onda qırmızı ipi də açacam.

Məhəmməd dayının iştirak etdiyi məclisdə cavan bir aşiq oxuyurmuş. Aşığın oxumağı, özünü məclisdə yüngül aparmağı onun xoşuna gəlmir. Məsələni başa düşən cavan aşiq onun xoşuna gəlmək üçün bir el bayatısı oxuyur. Bəndin sonunda “ölürəm, ölürəm, ay aman, ay aman” sözlərini bir neçə dəfə təkrar edir.

Buna heç dözə bilməyən Məhəmməd dayı üzünü aşığa tutub deyir:

- Ölmə, ölmə, ay oğul, cavansan, hayıfsan, qoy səni buraya gətirən ölsün.

Məhəmməd dayının bacısı qızı Ayna eşidir ki, dayısı nasazdı. Ona baş çəkməyə gəlir. Hal-əhvaldan sonra:

– Ay dayı, - deyir, inəyim süddən kəsilib, ona bir dua yaz, heyvan südə gəlsin.

– A bacım qızı, Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bu milləti dini cəhalətdən qurtarmaq üçün ömür sərf elədilər. Haray saldılar ki, fırıldaqçı mollalara cadu-pitik yazanlara inanmayın. Demək cadu yazan fırıldaqçı mollalara inananlardan biri də sənsən, bacı qızı. İndi mən quru kağıza yalan-yanlış yazmaqla sənə inəyin südə gələcək? Heç vaxt?

Get ferma müdirinə beş-üç manat ver. Bir-iki kisə kombikorm yemi al, ver inək yesin, südə gəlsin.

Bir dəfə Ləmbəli Molla Məhəmmədin qapısına cavan bir molla gəlib çıxır.

– Ata, - deyir, - icazə ver bir ağız Quran oxuyum.

– Oxu, - deyər, - Molla Məhəmməd razılıq verir.

Cavan molla beş-on dəqiqə oxuyandan sonra üzünü ona tutub:

– Ata, kimə bağışladım? - deyir. - İcazə ver bu cavana bağışlayım, yəqin oğlundur?

– Yox, ona yox, buna bağışla, deyər Molla Məhəmməd ayaqlarına dolanan küçüyü göstərir.

– Küfr danışma, ata, cəhənnəmə gedərsən.

– Haradan oxumusan indi dediklərimi?

– Qurbanı olduğum Qurani-şərifdən.

– Hansı qurandan? Quranda elə şey yoxdur, qələt eləmə.

– Öz canım üçün, oradan oxumuşam, özü də Daşkənd çapından.

Molla Məhəmməd üzünü oğluna tutub:

– Qaç, - deyir, - sarı üzlü Quranımı gətir.

Uşağın gətirdiyi Quranı cavan mollaya verib:

– Al, - deyir, - bu da Daşkənd çapı. Tap görüm, burda elə şey yazılıbmı?

– Onda səhv eləmişəm, İstanbul çapındadır.

– Qaç oğlum, qəhvəyi rəngli Quranımı da gətir.

Uşaq o kitabı gətirir. Məlum olur ki, molla oxuduğu İstanbul çapında da yoxdur. Cavan molla ələcsiz qalib deyir:

– Hörmətli ata, məni bağışla, indi anladım ki, kimin qapısına gəlmişəm, - deyib arxasına baxmadan uzaqlaşır.

Hansı Atana?

Molla Məhəmməd dua verib ayağa durdu.

– Allah rəhmət eləsin, - dedi, son qəminiz olsun. Mərhum haqq dünyasına qovuşur. Bu dünya vəfasızdı, insanın gələni də var, gedəni də. Müdrik Şirvan şairi Seyid Əzim yazır:

Dünyaya gələn getmək üçündür, bu nə qəmdir,

Bir fikir elə, bu xilqəti - aləm nə üçündür?

İnsan torpaqdan, sudan və havadan yaranıb, ona da qayıdır.

Hüzdə iştirak edən şərqşünas alim isə:

– Səhviniz var, molla əmi, - dedi, insan nə torpaqdan, nə sudan, nə də havadan yaranmayıb. İnsan meymundan əmələ gəlib. Bunu biz alimlər çoxdan sübut etmişik.

Müdrik Molla Məhəmməd təmkinini pozmadı. Gözucu alimə baxıb, “lənət şeytana” - dedi, qonaq olduğuna xətrinə dəymədi.

– Görünür, məni tanımır. Yəqin başqa məclislərdə nadan mollalara çox rast gəlib, onları pərt eləyib. Məni də belələrindən hesab edir.

Meyit dəfn olunandan sonra camaat yenidən həyatə yığıldı. Molla Məhəmməd müharibədə şəhid olanlara, qütbətdə həlak olanlara, Məhəmməd peyğəmbərə və cəmi dünyadan gedənlərə dua verib salavat çəkdi.

Qonaq alim yenə öz təklifi ilə mollaya irad tutaraq dedi:

– Molla əmi, bəs atalarımızı niyə unutdunuz, bir salavat da onlar üçün deyin. Hazırcavab Molla Məhəmməd:

– Hansı atana salavat deyim, oddan, sudan, havadan yaranana, yoxsa meymundan əmələ gələndə... - deyib alimin cavabını verdi.

NƏZİRLİ OCAĞININ ÖVLADLARI

Köksüz bir ağacın meyvəsi varmı?

İnsan da əslini heç unudarmı?

Səməd Vurğun,

xalq şairi

*Öz qohum-qardaşını unutma, ailə və tayfanızın qocalarına hörmət elə!
Ağlı başında olan hər övlad heç vaxt ata və ana haqqını unutmaz.*

“Qabusnamə”dən

Tarixin amansız, sərt qanunları var. Onu nə unutmaq olar, nə də təhrif etmək. Unutsan gələcək nəsi səni lənətləyər, üstəlik də düşmənin yanında gözü kölgəli olarsan. Allahın varlığını hiss etməyib olmuşları təhriflə yazsan, bu dünyada vicdanın, o dünyada isə ruhun rahatlıq tapmaz.

Bir nəslin tarixi şəxsi tarix deyil. O millətin tarixinin zərrəsidir. Damlalardan ümman yarandığı kimi, kiçik fakt və hadisələrdən də tarix yaranır.

Nəslimin tarixini yazmaq məni çoxdan düşündürürdü. Onun yetirdiyi çoxsaylı ziyalı oğul və qızları keçmiş və bugünkü fəaliyyətləri ilə mənə onları tarixləşdirmək hüququ veriblər.

Beş yüz evli Körpülü kəndində ilk məktəb direktoru, ilk həkim, ilk alim, ilk hərbiçi, ilk ali təhsilli mühasib, ilk yazıçı bizim nəslin nümayəndələri olub. Maarifçi babalarım, əmilərim, dayılarım bizə qızıldan saray qoyub dünyasını dəyişməyiblər. Onlar bizə elm və bilik xəzinəsi bir də ən vacibi yaxşı ad qoyub gediblər.

Bəzən düşünürsən ki, niyə mən babamın babasını tanımamalıyam. Niyə dünyanın böyük dövlətləri altı yüz, yeddi yüz əvvəl yaşamış ulularının haqqında yazır və təxmini də olsa babalarının portretlərini çəkdirib tarixi şəxsiyyət kimi yaşadır. Biz isə yüz, iki yüz il əvvəl yaşamış nənə və babalarımızı tanımırıq. Niyə nəslimizin şəcərəsini tərtib edib onu gələcək nəsle yadigar qoymayaq? Bu unutmazlıq haqqını bizə kim verir? Əlbəttə, bütün bunlar tənbelliyimizdən və etinasızlığımızdan yaranan mənfi keyfiyyətlərdir.

Mərd babalarımızın yaxşı əməllərini, torpaq təəssübkeşliyini, qəhrəmanlığını yaşatmaq müstəqil Azərbaycanımızda bizə qismət olub. Tarixi faktlar

göstərir ki, 1918-1920-ci illərdə də ilk Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucuları, sərkərdələri nəcib, əsilzadə nəsilərin oğul və qızları olub.

Zamanın ab-havası qara buludları ölkəmizin üstündən qovub apardı. Bütün sərt qadağalar, yersiz təhrif və təriflər də o qara buludlarla uçub getdi. İndi günəş şimaldan yox, mavi Xəzərimizin qırçınlı ləpələrinin arxasından doğur. Daha ulularımız haqqında küncdə-bucaqda, məclislərdə səsimizi qısa-qısa danışırıq. Bu gün yazılan hər bir sağlam nəslin tarixi, canı və qanı ilə millətinə xidmət edib dünyasını dəyişmiş oğulun, qızın fəaliyyəti ümum Azərbaycan tarixinin səhifəsinə daxil olmalıdır.

* * *

1953-cü il martın 5-də “ellər atası İosif Stalin” öləndə mən ikinci sinifdə oxuyurdum. Müəllimlər, yuxarı sinifdə oxuyanlar, hətta süpürgəçilər də ağlaşdılar. Dərs keçilmədi, bizi evə buraxdılar. Kənd dükanın qabağında keçib evə gedirdim. Əmim oğlu Süleyman institutu təzə qurtarıb gəlmişdi. Məktəbdə fizika-riyaziyyat müəllimi idi. Məni yanına çağıraraq dedi:

– Al, bu pulu get Aşağı Körpülü mağazasından mənə “Kazbek” al gətir. Bizim dükanda yoxdu. Əvvəlcə get, kitab-dəftərini evə qoy, sonra get.

Evə gəldim, çantamı evə qoydum. Evimizin qabağında Zeynəb Nəzir qızı ilə rastlaşdım.

Dərsdən niyə tez gəldin, hara tələsirsən?

– Nənə, Stalin ölüb, dərs olmadı, bizi evə buraxdılar. Süleyman əmioğlu məni Aşağı Körpülüyə “Kazbek” almağa göndərir.

Məni yaxına çağıraraq sağ qolunu əsasına dirədi, əlini irəli uzadıb boynumdan qırmızı pioner qalstukunu açmağa başladı.

– Ay nənə, - dedim, - məktəbin və idarənin qabağında keçəcəm, məni qalstuksuz görüb müəllimlər danırlar.

– Danlamazlar, o boyda ölkənin padşahı ölüb bu gün qırmızı bağlamazlar - deyib boynumdan qalstuku açıb önlüyünün cibinə qoydu. - İndi gedə bilərsən...

Bunu deyən nənəmin iki cavan oğlunu - 27 yaşlı İsanı və 30 yaşlı İsmayılı 1922-ci ilin payızında Sovet hökuməti ağa övladları olduğu üçün güllələmişdi. Səbəbi də bu olur ki, onlar Süleyman ağanın oğlu kimi hökumətə boyun əymirlər.

*1918-ci il iyulun 10-da Qazax qəzasının Şıxlı kəndindən keçən
Türk ordusunun 5-ci Qafqaz fırqəsi (Camal paşanın alayı)*

Sovet hökuməti ikinci bir əsas da tapmışdır. Əmilərim İsa və İsmayıl 1918-ci il iyunun 8-də Türk generalı Camal Paşanın 5-ci Qafqaz alayı bizim kəndin yanından keçib, Azərbaycanı daşnak və bolşevik işğalından xilas etməyə gedəndə onlar Camal Paşanın alayını qarşılayıb əsgər və zabitlərə nahar yeməyi vermişdilər. Sonra alayı İkinci Şıxlı kəndindən keçirib Qazaxa qədər müşayiət etmişdilər. Bu barədə fotosəkil də qalıb. Onu mən Türkiyə "Askeri-tarix və strateji etüd başkanı" (ATACE) arxivinə məktub yazıb oradan aldım.

İki cavanın yasında bütün el-oba, kənd ağlayırmış. Amma Zeynəb nənəm heykəl kimi donub qalıbmış. Bu məğrur qadın şübhəsiz ki, Tiflisdə gimnaziya və seminariya qurtarmış oğlanlarının ölümündən sarsılmışdı.

Ağlaşmada qadınların biri üzünü Zeynəb nənəmə tutub təəccüb və hey-rətlə deyir:

– Ay Zeynəb xanım, niyə ağlamırsan, ana deyilsənmi? Günahsız öldürülən bu cavanlar sənə deyilmi?

Göz yaşının qəlbinin dərinliklərində boğan nənəm:

– Oğlanlarım məndən dünyaya gəlib, eldən gedir. El də onları ağlayır, - deyir.

- Xoşbəxtəm ki, oğlanlarımı el ağlayır. Onlar mənə yox, el-obanın bala-larıdır. Onları mən itirməmişəm, el-oba itirib.

Az sonra nənəm iki oğlunun əvəzinə Daş Salahlı igidi İsrafilin köməkliyi ilə əmilərimi satanları qanma qəltan elətdirir. Bəyimə oğlu İsrafil, əmilərimin intiqamını düşmənlərdən alanda döyüşdə həlak olur. Ona görə də Zeynəb nənəm onu kəndimizin qəbristanlığında tikdirdiyi məqbərədə oğlanları İsa və İsmayıl ilə yanaşı dəfn etdirir.

Yüz bir yaşında (1857-1958) vəfat edən Zeynəb xanım cavan həlak olmuş oğlanlarını yada salanda bu bayatını həmişə kədərlə zümzümə edərdi:

*Bağların divarından,
Şaxta gəlir qarından.
Təzə meyvə yetirdim,
Yemədin nübarından.*

Nənəmin üçüncü oğlu Musa Süleyman ağa oğlunu isə Sovet hökuməti 1937-ci ildə Vorkutaya sürgün eləmişdi. O, 1942-ci ildə Vorkutada həlak oldu.

Nənəmin dördüncü oğlu Qoca Süleyman ağa oğlu kənddə mühasib işləyirdi.

Ayda bir dəfə orqan onu rayona çağırıb sorğu-suala tuturdu:

- Sən ağa oğlu olmusan, nə haqla Sovet hökumətində belə məsul vəzifədə işləyirsən? Özün də nə komsomolçusan, nə də partiyaçı, sən kim təyin edib bu vəzifəyə?.. - ağla gəlməyən qarayaxma suallar verirdilər.

Belə hədə-qorxulardan ehtiyat edən Qoca əmim kənddən baş götürüb getdi, iyirmi il sonra üzə çıxan Qoca əmim bir daha kəndə qayıtmadı. Sən demə o, Gürcüstanın Dmanisi rayonuna gedib uzaq dağ kəndində işləyirmiş. Elə orada da evlənilib, ailə qurdu, 1989-cu ildə dünyasını dəyişdi.

KÖRPÜLÜ HƏSRƏTİ

(və ya onun tarixi haqqında bilgilərdən)

Eləsi var, dünya tarixini əzbər öyrənir, ancaq öz kəndini yaxşı tanımır, nəinki tanımır, onun həyatı, tarixi ilə heç maraqlanmır da. Bu, nadanlığın ən geniş yayılmış növlərindən biridir.

Yazırıq ki, heç kəs unudulmayıb, heç nə yaddan çıxmayıb. Ancaq görək, bizə həyat vermiş əcdadlarımızı tanıyırmı? Babamızın babasının adını bilirlikmi? Axı, bizim yaddaşımız məhz onlardan başlayır.

Vasli Belov,
rus yazıçısı

İnsan iki əzizini itirəndə illərlə yuxusu ərsə çəkilir, rahatlığı pozulur. Onlardan biri anadır, digəri isə qoynunda dünyaya gəldiyi yurd-yuva, torpaq. Ana itkisini başa düşmək olur, çünki dünyaya gələn getmək üçündür. Bu, həyatın yazılmamış əzəli və əbədi qanunudur. Dahi şairimiz Məhəmmədhüseyn Şəhriyar (1906-1988) demişkən:

*Bir kəsə nə ata qalar, nə əmi,
Bicilməyə əkilibdi bu zəmi.*

Bəs yurd-yuva, torpaq itkisi? Bax, bunu başa düşmək, bu itkinin həsrətini qəbul etmək və ona dözmək olmur.

Bizim itirdiyimiz yurdun intizarı beş-on adamı yox, beş yüz evli Körpülü camaatının yuxusunu ərsə çəkib. Bu ağrı xeyir-şər məclisinə yığışan hər bir kəsin bitib-tükənməyən söhbət mövzusuna dönüb. Aradan illər keçsə də, böyükdən- kiçiyə - bütün Körpülü camaatı doğulduğu yerin, dədə-baba yurdunun intizarı ilə yaşayır. Orada baba, nənə və ata-ana qəbri qoyub gələn oğul, qız dünyanın hansı guşəsində fəravan yaşasa da, qəlbinin dərinliyindəki, varlığında Körpülü odu ilə qovrulur.

Ötən əsrin səksəninci illərinin ab-havası Vətəni siyasətin qurbanı elədi, bu gün kəndi-kəşəyi olmayan bizim nəslə də cəlayi-vətən elədi.

Təməli 1841-ci ildə qoyulmuş Körpülü kəndinin mərd oğulları ömrü boyu ətrafındakı namərd ermənilərlə mübarizədə olublar.

Süleyman ağa Alı oğlu (*el-obada Nəziroğlu Süleyman adı ilə məşhur olub*), Mehralı Məmmədoğlu, Şəkər İsmayıl oğlu, İsa koxa oğlu Məmməd, Baba Xəlilov, Şamil Adıgözəloğlu, Əsgər Nəziroğlu, Qara Omar Ah oğlu, Abutalıb Zeynaloğlu ötən əsrin əvvəllərində erməni daşnaklarına qarşı döyüşlərdə adsan qazanıblar. Bu gün ədəbi aləmdə, elmin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində öz dəsti-xətilə tanınan əməkdar müəllim Nadir Nəzirov, İmran Qandalı oğlu, Mehralı Nəzirov, yazıçı Nəriman Süleymanov, alimlər Seyfəddin Nəzirov, Rəhim Zeynalov, Sədi Əbdürrəhmanov, Əbdürrəhman Mehdioglu, – Eldar Əhmədov, Şahin Xəlilov, Şamil Vəliyev, yazıçı-jurnalist Möhbəddin Səməd, Elşad Qoca, və başqaları Körpülü kəndinin yetimləridirlər:

Loru vadisinin girəcəyində, kiçik Qafqaz sıra dağlarının ətəklərində təpələr qardaş kimi çiysin-çiyinə dayanıblar. Üzü ulu Ləlvər və Babəkər dağlarına baxan təpələr arasında iki kənd vardı: Yuxarı Körpülü və Aşağı Körpülü idi onların adı. Onun hüsnünü vaxtilə Molla Əsgər Nəziroğlu (1880-1953) belə vəsf eləmişdi.

*Ləlvərdir cənnət ocağı,
Cövhərnən dolub qucağı,
Pir olub Yusif ocağı,
Elə gözələ nə deyim?
Talasına gül düzülür;
Çeşməsindən can süzülür;
Əsgər kədərdən üzülür;
Belə gözələ nə deyim?*

Tarixi mənbələr göstərir ki, hələ XV-XVI əsrlərdə Ağtala, Loru və Qazax sancığında məskun olanlar Qızılbaş tayfaları idi. Bu türk tayfalarının əksəriyyəti Azərbaycanın şimal-qərb hissəsində, Xram, Kür və Ağstafa çaylarının axarı boyunca yerləşirdi. "Hələ üçüncü və dördüncü yüzilliklərdə (*bəlkə də daha əvvəl*) Alban-Arran çarlarının qış iqamətgahı olmuş Xalxal şəhəri Kürlə Xram çayları arasındakı sahədə imiş. 1700-1800 il bundan qabaq şəhərlərimizin Xalxal (*yəni qışlaq*), Hunan (*Hun qalası*) adlanması o deməkdir ki, Azərbaycan dili Urmiya gölündən tutmuş Qazax - Tovuz - Balakən - Abşeron zonasına qədər böyük bir ərazidə ümumişlək dil idi. Əks təqdirdə nə bu adlar, nə də onları daşıyan qədim şəhər və qəsəbələr olardı. Elə Qazağın özü də yeni

şəhər deyil, onun 1270 il əvvəl də şəhər kimi mövcudluğu barədə IX-X əsr qaynaqlarında maraqlı məlumatlar var" (Bax: Q. Voroşil "Tariximizin yadigarı" məqaləsi, "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 12 iyul, 1985-ci il).

On altıncı yüzilliyin səksənci illərində güclü Türk ordusunun təzyiqi ilə qızılbaşlar ordusu Azərbaycandan çıxarıldı. Qacar, Qaramanlı və Boyat tayfalarının bir parçası Azərbaycandakı ərazilərini tərk edib İrana köçdülər. Yalnız Qazaxlı tayfası öz məskənindən çıxmayıb Osmanlı hakimiyyətini tanıdı. Qazaxlıların başçısı Nəzər xan bundan əvvəl iki dəfə Qızılbaşların hakimiyyəti altında olsa da, yenə öz yurdunu tərk etməmiş, ona sadıq qalmışdır.

1583-cü il aprelin 13-də Osmanlı ordusunun sərdarı Fərhad paşa Zaqafqaziyaya hücumla keçdi. O, Loru və Dmanisi qalaları bəylərbəyi elan etdi. Qalalarda qarnizon saxladı. Bu yerlərdə işini qurtaran Sərdar Fərhad paşa öz ordusu ilə Qori qalasına yaxınlaşdı. Burdan o, azsaylı dəstə ilə Tiflisə hücum edən, Sinan paşaya bir neçə müvəffəqiyyətli zərbə endirən Qazax xanı Nəzər bəyin ünvanına məktub göndərdi. Məktubunda bacarıqlı sərkərdə kimi tanıdığı Nəzər bəyə Sərdar təklif edirdi ki, Osmanlı ordusuna xidmətə keçsin. Az müddət fikirləşən Qazax xanı Sərdarın təklifini qəbul edib, onun hüsuruna gəldi. O vaxtdan Osmanlılar Nəzər bəyə Nəzər paşa-general rütbəsi verdilər. Onu Osmanlı imperiyasının dostu kimi qəbul etdilər (*Bu barədə daha ətraflı bax: "В сокровищнице рукописей" mətnəsi, VII-cild, A.M.Fərzəliyev "Укрепление османов на территории Сефевидского Азербайджана (1579-1583)" məqaləsi*).

Nəzər xanın vərəsesi Şəmsəddin Qazaxlı 1605-ci ildə I Şah Abbasdan xan titulu almışdı. İgid el başçısı kimi Şirvan şahlığından ona torpaq da bəxş edilmişdi.

Tarixi sənədlər şahidlik edir ki, 1628-ci ildə Şəmsi xan Qazaxlı hələ sağ idi və Loru nahiyyəsinə hakimlik edirdi.

Tarixi məxəzlərdə belə bir fakt da mövcuddur. "Çar salnaməsi"nin müəlifli Molla Məhəmməd əl-Cari 1735-ci ildə Loru qalası uğrunda gedən döyüşlər haqqında yazır: "Rəcəb ayında, yəni noyabrda Təhməzqulu xan Gəncəni mühasirədə saxlayarkən Abdulla paşa bin Körpülü (*Köprülü*) başda olmaqla, İslam ordusu Qarsa gəlir və Məhərrəm ayınadək burada qalır. Təhməzqulu xan ordusu ilə onun üzərinə yollanır və Sınıq körpünün yanında dayanır. Sonra Loru qalasına gəlir və buradan İslam ordusuna qarşı gedir. Gecə ikən gizlicə Arpa çayını keçərək Qars tərəfdə yerləşir. Səfər ayının əvvəlində iki

ordu görüşür. İslam ordusunun başçısı Abdulla paşa öldürülür".

Məhz bu faktlar da əyani olaraq göstərir ki, Loru vadisi türk torpağı olub. Əgər türk torpağı olmasaydı, həmin ərazidə yerləşən yaylağın adı Altuntaxt dağın adı Ləlvar - yəni qızılı olan dağ olmazdı. Əgər türk torpağı olmasaydı, həmin nahiyyədəki şəhərlərin adı Allahverdi, Həməzəçimən, Hallavar, Cəlal oğlu, Gümrü və Qarakilsə olmazdı. Yaylağına Çubuxlu, çayına Suqovuşan, Gərgər kimi qədimdən türk adları qoyulmazdı. Qismətə bax ki, bu gün adı bizim, dadı düşməndir.

Salnaməçi Molla Məhəmməd əl-Cari məşhur türk sərkərdəsi Abdulla paşanın doğulduğu yerin adını əvvəlcə bin Körpülü yazır, sonra isə mötərizədə yenə Köprülü sözünü də əlavə edir. Deməli, Türkiyədə belə bir nəsil, tayfa olub. Bunu təsdiq edən daha bir mənbə də var. Görkəmli türk alimi Məhəmməd Fuad Köprülüzadə (1890-1966) köprülülərin böyük bir sülalə olduğunu iftixarla yazır. O da məlumdur ki, körpü sözünün türkcəsi köprüdür.

Bu, gələcəkdə çox ciddi tədqiqat, araşdırma tələb edən məsələdir. Bu tarixi faktlardan ona görə istifadə etdik ki, mənfur ermənilər qeydsiz-şərtsiz haray salırlar ki, guya Loru nahiyyəsi qədim erməni torpağı olub. Bu nahiyyənin, daha doğrusu Debet çayının sağ və solunda salınmış kənd və şəhərlərin əksəriyyətində hələ qədimdən Türk-Azərbaycan soydaşlarımız məskunlaşmışdılar. Qoşabulaq, Altuntaxt, Bayat, Uzundərə, Allahverdi, Cəlal oğlu və Qarakilsə şəhərləri, Axtala, Ayrım, Loru-Pənbək, Ləmbəli, Mədən, Gərgər, Hamamlı kəndləri azərbaycanlılara məxsus idi.

Sovetlər dövründə erməni daşnaklarının iş-gücü ancaq bu yerlərin adını dəyişdirib özünü küləşdirmək idi. Ona görə də nə Azərbaycan, nə Gürcüstan, nə də Ermənistanın xəritəsində Körpülü adlı kəndin varlığı göstərilirdi. Nəinki təkcə xəritələrdə, heç imperiya və Sovetlər dövründə buraxılan ensiklopediyalarda belə Körpülü adlı kənd yoxdur. Üç respublikanın qovşağında yerləşən Körpülü aprel çevrilişindən əvvəl Borçalı qəzasının tabeliyində olub. Sovetləşmədən sonra Loru nahiyyəsindəki Azərbaycan kəndləri ilə birgə o da 1922-ci ildə Zaqafqaziyada sərhədlər bölünəndə Ermənistanla ilhaq olunub. 1897-ci ilin payızında əhalinin siyahıya alınmasında Körpülü ayrıca kənd kimi yox, plemya-tayfa kimi İkinci Şıxlı sakinləri ilə bir sayda göstərilir. Ona görə ki, XVI-XVIII əsrlərdə bu torpaqlar Qazax Sultanlığının tabeliyində olub. Baxmayaraq ki, onların məskun olduğu yer Borçalı Yedigərov bəylərinin idi. 1886-cı ildə isə Körpüludə əlli yeddi ailədə üç yüz on nəfər

sakinin yaşadığı qeyd olunur.

On altıncı yüzillikdə Osmanlı imperiyasına tabe olan Qazax sultanlığı və onun Loru nahiyəsinin sancaq siyahısında hər iki yerin kəndləri göstərilir. Burada Salahlı, Kəsəmən, Dəmirçilər, Daş Salahlı, Axtala, Mədən və başqa kəndlərin adı, ərazisi, əhalisinin sayı və ayrı-ayrı bəylərin soyadı var. Bu sancaqda nə Körpülü, nə də onun sakinləri barədə məlumat yoxdur.

Bu da səbəbsiz deyil. Gürcüstan Dövlət Mərkəzi Arxivinin sənədlərinə əsasən araşdırmalar apardıqda belə qənaətə gəlmək olur ki, İkinci Şıxlıdan ayrılan Körpülünün təməl daşı ilk dəfə 1841-ci ilin payızında qoyulub.

1846-cı ilin may ayında Qafqaz canişini general-knyaz M.S.Vorontsov raportla imperator İ Nikolaya bildirir ki, Loru dərəsindəki kəndlərin Sadıq bəy Yadigarovun¹⁵ ixtiyarında qalmasına icazə versin. Canişin qeyd edir ki, bu torpaqlar general A. P. Yermolov dövründə, 1819-cu ildə əlahəzrət tərəfindən Yadigarovlu Sadıq bəyə bağışlanmışdır. Daha sonra canişin M. S. Vorontsov yazır: “Əvvəllər (1800-1841-ci illər nəzərdə tutulur - Ş. N.) Körpülü kəndində erməni qaxtağanlanın müvəqqəti məskunlaşmasına baxmayaraq, gürcü çarları II İrakli və Georgi tərəfindən bu kəndin Sadıq bəy Yadigarova bağışlanması haqqında ona fərman təqdim olunmuşdu. Bununla bərabər, çarlar ətrafdakı xristian və Azərbaycan kəndlərini də onlara bağışlamışdı və indiyədək də həmin kəndlər tamamilə Yadigarovların ixtiyarındadır”.

Həmin il dekabrın altısında imperator M.S.Vorontsova cavab məktubunda yazır ki, Loru nahiyəsindəki torpaqların Gürcüstanda yaşayan əsilzadə Yadigarovların ixtiyarında qalmasına etiraz etmir.

Bəli, ayrı-ayrı rəsmi arxiv sənədlərində qaxdağan ermənilərin 1839-cu ildə indiki Körpülü ərazisində müvəqqəti məskunlaşması barədə məlumat var.

... 1839-cu ildə Cəlalovlu şəhərinin yaxınlığındakı Uzunlar kəndinin iki erməni məhəlləsi ətrafdakı türk kəndlərinin təzyiqindən köçüb Sadıq bəy Yadigarovun tabeliyində olan torpaqda məskən salıblar. Xəyalovlu talasında və o tay Qabaqdöş deyilən təpədə özlərinə dam-daş tikib yaşayan qaxdağan ermənilərinin getdikcə artdığını görən Sadıq bəy bərk narahatlıq keçirirdi.

1841-ci ildə Şıxlı-Salahlı ərazisində bərk quraqlıq olduğundan Çubuxlu yaylağından qayıdan beş məhəllə Mustafa ağanın icazəsi ilə indiki Körpü-

ludən bir az aşağıda, Xram çayının sağ sahilindəki Quruçay adlı yerdə məskunlaşırlar, Həmin ili Təkəli kəndinin sahibi Mustafa ağa Yadigarovun, general-mayor ƏsədullabəyYadigarovun (1844-1903) atasının başçılığı ilə Sadaxlı və Borçalının say-seçmə igidlərinin köməyi ilə Xəyalovlu talasında və Qabaq döşdə müvəqqəti məskun olan qaxdağan erməniləri döyüb qovurlar. Sınıq Körpünün yanından qopub gəldiklərinə görə kəndə Körpülü adını verib oturaq həyat keçirirlər. Onlar birinci və ikinci Şıxlı kəndlərindəki İşələr, Sarvəllilər, Nəzirlər, Omaragallılar və Aşıqlar məhəllələrindən idilər. Aradan yüz yetmiş altı ildən çox keçsə də, bu məhəllələrin birinci və ikinci Şıxlıda qan və süd qohumları qalır.

* * *

Ötən əsrin yetmişinci illərində Azərbaycan Dövlət Universitetində təhsil alırdım. Hər il yay və qış tətillərində kəndə gedəndə ağsaqqal müəllim Məmiş Əhməd oğlu (1906-1984) ilə görüşər, bir stol arxasında saatlarla, günlərlə üzbəüz oturardıq. Zəngin məlumatlı Məmiş əmi kəndin tarixindən, nüfuzlu nəsilərdən danışar, mən də qeydlər götürərdim. Bu söhbətlərində o, çox vaxt yüz bir yaşında vəfat etmiş, mərhum bibisi Zeynəb xanım Nəzir qızının (1857-1958) xatirələrinə əsaslanırdı. Beş şagird dəftərində elədiyim qeydləri, əhvalatları bu günədək qoruyub saxlamışam. Bunlar nəsil, kəndimizin ayrı-ayrı şəxsiyyətləri haqqında qocaman müəllim Məmiş Əhməd oğlu Nəzirovun yaddaşından mənə əvəzsiz yadigardır.

Şair təbiətli, zəngin söz ehtiyatlı Məmiş əmi şer də yazardı. Amma nə onları dərc etmək üçün təşəbbüs göstərməz, nə də şairliyi ilə öyünməzdi. Yalnız gənclərin toy məclisində arıq qamətini şax tutar, gur və məğrur səslə özünün “Mahir” təxəllüsü ilə yazdığı qoşmaları, gəraylı və divaniləri var səsilə oxuyardı. Şerin ahəngindən məst olan məclis əhli dönə-dönə onun sağlığına bədə qaldırırdı. Təvazökar şair Mahir isə sərt, bir az da ötkəm səslə:

– Dostlar, - deyərdi, - gəlin unutmayaq ki, biz cavanların xeyir-duasına gəlmişik. Onların sağlığına bədə qaldırmalıyıq, onlara xoşbəxtlik diləmək borcumuzdur... Nə yapışmısınız bu qoca müəllim babadan - deyə zarafat edərdi.

1972-ci ildə söhbət elədiyim Məmiş Əhməd oğlunun yaddaşından bir parça: – Babamız Nəzir Abdulla oğlu İkinci Şıxlı kəndinin Sarıvəlli məhəlləsində 1820-ci ildə anadan olub. Müfti Məhəmməd əfəndi Molla Osman oğlu

¹⁵ Bu, sovetləşməyə qədər yaşayan Sadıq bəy Yadigarov deyil, onun adı qoyulan əmisidir. - Ş.N.

Vidadovun (1805-1872; XVIII əsrin iki klassik şairi - Molla Vəli Vidadinin oğlu, Molla Pənah Vaqifin isə qız nəvəsidir - Ş.N.) məktəbində dini təhsil almışdır. Hələ gənc yaşlarında o, iti ağı və fərasəti ilə eldə, obada nüfuz qazana bilmişdir. Ona görə də hələ gənc yaşında - 1850-ci ildə Nəzir Abdulla oğlu Körpülü, Ləmbəli və Beytərəfçi kəndlərinin kəndxudası təyin olunur. İstər ümumi kənd işlərində, istərsə də bəzi ailə və nəsilər arasında olan mübahisəli məsələlərin yoluna qoyulmasında onun müdrik məsləhətləri gərəkli olmuşdur. Rəhmətlik Zeynəb mamam danışardı ki, Yadigarogulları öz torpaqlarından bizim kəndə payı məhz atam Nəzirin xətrinə veriblər. O, Mustafa bəy və general-leytenant İsrəfil bəy Yadigarovla çox yaxın dost olub. Sonralar bu dostluğu Sadıq bəylə Nəzirin qardaşı oğlu Süleyman ağa Ah oğlu davam etdirmişlər.

Nəzir babanın həyat yoldaşı Daş Salahlı qızı Salya xanım olub. O, məşhur mülkədar Məmməd koxanın xalası idi. Cavan ikən vəfat edən Salya xanımdan iki qız övladı qalır. Nəzir bir müddət evlənmiş. Bir gün yaylaqdan qayıdan Nəzirdən qayınanası soruşur ki, niyə evlənmirsən, bu qədər dul yaşamaq olmaz, bu, şəriətlə də günahdır. Cavansan, mən qayınana kimi sənə icazə verirəm...

– Mən o vaxta qədər dul qalacağam ki, kiçik qızım Fatma xanım ərə gədsi olsun.

– Nəzir, oğlum, onda gərək ən azı iki il gözləyəsən.

– İki il nədi, lap dörd-beş il də gözləyərəm, təki mənim qızlarım analıq üzü görməsin, yad qapazı yeməsinlər.

Sonralar Fatma xanımla evlənen Nəzir Abdulla oğlunun üç oğlu, üç qızı - Əhməd, Əsgər, Mahmud, Zeynəb, Yetər və Cəvahir adlı övladları olur.

Gürcüstan Mərkəzi Dövlət Arxivinin sənədləri şahidlik edir ki, Süleyman ağa Alı oğlu 1849-cu ildə Körpüludə anadan olub. O, ayrı-ayrı illərdə iki dəfə - Ləmbəli, Şınıx, Qalaça, Beytərəfçi və Körpülü kəndlərinin katdasi seçilib. Onun anası Kirənc Muğanlı kəndindən olan dəli Əhmədin qızı Salya xanım idi. Həmin illərdə Körpülü Borçalı qəzasının tabeliyində olsa da, nə Süleyman ağa, nə də kəndin əhalisi Şıxlı və Daş Salahlı kəndlərilə əlaqələrini kəsməmişlər. Xüsusilə, həmyaşıdı Məmməd koxa Mahmud oğlu (1859-1933) ilə Süleyman ağa arasında qohumluq və dostluq möhkəm olmuşdur. El şairi Mirzə Səmədin, Şıxioğlu Vəkilin və Məmiş Əhməd oğlunun şahidliyinə görə onlar bir-birinə “xalaoğlu” deyər müraciət edərmişlər. 1918-ci ildə də ermə-

ni daşnakları Körpülüyə hücum edəndə körpülülərə köməyə gələn şıxlılılar, Daşsalahlılılar, Borçalının Qasımlı və Qaçğan kəndləri olmuşdur...

Həmin ilin payızında daşnaklar Gürcüstanın tabeliyində olan Loru vadisinə iddiaçı oldular. Gürcü menşevik hökumətilə savaşıdılar. İki aya qədər davam edən döyüşlərdən sonra ingilislər ermənilərlə gürcü menşeviklərinin arasındakı mübahisəli olan Loru vadisini “bitərəf zona” elan etdilər. İngilis polkovnikini də Loruya qubernator qoydular.

1921-ci ildə bolşeviklər Gürcüstanı istila edəndə ermənilərin fitvası ilə əsaslandırdılar ki, guya Loru vadisindəki Allahverdi (onda Noyembəryan rayonu yox idi. Əvəzində balaca Barana kəndi vardı. Əllinci illərdə ora rayon mərkəzi oldu - Ş. N.), Mədən, Pənbək və Cəlaləli şəhəri ərazicə Ermənistanə daha çox uyğundur. Beləliklə, Borçalının cənub hissəsindəki Loru nahiyyəsi bolşevik təzyiqiylə Ermənistanə qatıldı. Yuxarı Körpülü və Ləmbəli də Ermənistan ərazisində qaldı.

İndi illər keçir. Körpülü düşmən əlində, biz sakinləri isə onun həsrət və intizarındayıq. Hələlik bircə təsəllimiz var. O da Qazax rayonundakı Pirli kənd ərazisində Körpülü kəndi məskunlaşıb onun adını yaşadırlar.

Bir para Körpülü sakini Balakən, Şəmkir, Gəncə, Bakı, Şamaxı və digər kənd və şəhərlərdə də məskunlaşıblar. Nə qədər ki, Körpülü camaatı var, kəndin adı itib-batmayacaq. Onun adı bizim nəsildən-nəslə keçib varlığımızda yaşayacaq.

Hec bir Körpülünün keçmişini unutmayacağına əminəm. Çünki keçmişinə kor baxanın, onu unudanın gələcəyi olmur. Bəzən düşünürsən ki, ata-babasını unudanın yaşamağa haqqı varmı? Əlbəttə, yox! Keçmiş və şöhrətli nəslə ilə fəxr edib onu yaşatmayan şəxs qaranlıq gecədə öz çırağını söndürən əfəl məxluqdur.

Xalq şairi Hüseyn Arif büllur poeziyasında yaxşı deyib:

*Ata yurdumuzdan ilham almasaq,
Zaman ağac kimi qurudar bizi.
Bu gün babaları yada salmasaq,
Sabah nəvələr də unudar bizi.*

Məşhur el şairi Mirzə Səməd Daşsalahlı (1882-1965) isə müdrik babamız Nəzir Abdulla oğlunun Xram çayının sağ sahilində qara sal daşdan körpü saldırmasın, yaylaqdakı Nəzirli bulağını poeziyasında əbədiləşdirib.

*Nəzirli bulaqda lala, nərgizlər;
Armudludan gəlir şirin avazlar.
Ürküşür sonalar, çığırsır qazlar;
Zənzəmə bənzəyir göllərin, dağlar.*

* * *

“Lori vadisinin övladları” əsərimi uzun illər düşünmüşəm. Hadisələr, adamlar, kəndimin təbiət lövhələri gözümün önündən çəkilməyib. Hələ yetmişinci illərdən yuxusuz gecələrimi, narahat günlərimi nüfuzlu Nəzirli nəslimin tarixini arxiv sənədlərilə öyrənməklə məşğul olmuşam. Fikirləşmişəm ki, bu əsərimdə nəyi ön plana çəkməliyəm, nəyin üzərindən sükutla keçməliyəm, ya da öteri verməliyəm. Zəncirvari düzülən keçmiş hadisələrin hər biri bugünkü gəncliyimiz üçün ibrətamiz əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə heç nəyi diqqətdən kənarda saxlamaq mümkün olmayıb. İlk öncə mənə rahatlıq verməyən nəslimizin müdrik şəxsi kəndxuda Nəzir Abdulla oğlunun, Qara Omar Ah oğlunun və Süleyman ağa Ah oğlunun taleyi olub. Onlar haqqında ağsaqqal və ağ-birçəklərdən eşidib qeydə aldığım əhvalatları bir daha dəqiqləşdirmək üçün Gürcüstanın Mərkəzi Dövlət Arxivində araşdırmalar apardım. Yaddaşların arxiv sənədləri ilə eyniliyinə heyran qaldım. Elə o anlarda uzaq-uzaq yol gəlmiş yorğun səyyahlar kimi sonu görünməyən “hadisələr dənizinin sahilində”ndə dayanıb nəfəs dərdim. Fikirləşdim ki, bu dəryanı “üzüb keçməliyəm”. İlahi bir səs isə deyirdi: “üzüb keçmək azdır, sən yüz yetmiş altı, iki yüz il əvvəl bu dəryaya atılmış ləl-cavahiratı tapmalı və bugünkü nəslə çatdırmalısan”.

Qarşımda dərya təlatümə gəlib çalxanır, mən isə susurdum. Fikrim, düşüncəm əsrlərin burulğanlarında cövlan edirdi. “Dillən və hərəkətə gəl, sükut-zəiflik, qorxaqlıq və ölümdür”. Bu, ulu babalarım Süleyman ağanın, Osman xozeyinin, el şairi Molla Əsgərin, igid Qara Omarın və nəsil-nəcabətimin hökm verən səsi idi. Mən onları eşidib nə sükutu, nə də ölümü qəbul etdim. Əgər qəbul etsəydim nə bu günümüdə, nə də əbədiyyətimdə rahatlıq tapardım. Allahın bir olan adını anıb, gücümü sınağa çəkdim. Yaşadığım əsri tərk edib, bütün varlığım ilə babalarımın on səkkiz, on doqquzuncu əsrinə, illərinə qayıtdım. Dahi Vilyam Şekspirin: “öz kökünə xor baxan bir varlıq öz-özünü uçuruma atmış olur. Canlı gövdədən kəsilmiş budaqlar ancaq çırpı kimi yandırılmağa yararlar” - deyimini əsərimi yazmağa güc verdi.

Əfsanələr yurdu türk torpağı Lori vadisini Körpülü kəndində nənə və babalarımızın ölməz ruhu yaşayır.

Onların müasiri olan naməlum bir şairin poetik səsi xəyalən mənə o yurdda baş vermiş hadisələri unutmamağa çağırır:

*Bitib-tükənməyir dərd, qüssə burda,
Qəm mənə çağırır o köhnə yurda.
Geniş qanadilə xəyal baş vurur,
Məni doğma yurda tərəf uçurur.
Orda nə zaman ki, qış axşamı bax!
Közərir ortada yanan bir ocaq,
Oturub mehriban o mənimkilər
İntizar içində yolumu gözlər.
Dalır fikirlərim, xəyalım yenə,
Bu doğma ellərin əsatirinə.
Necə ki, Loridə qədim zamanlar,
Deyirlər - yaşardı tunc qəhrəmanlar.
O yerlər gözləyir mənə yenidən,
Ocaq qarşısında nə vaxtdan bəri,
Orda ki, Lorinin igidlərindən
Söhbət eləyirlər, qış gecələri...*

İKİ NƏSLİN QAN DAVASI

*Mən də oturmuşdum bir gün, dünyada,
Olub keçənləri salırdım yada.
Ölənlərin qəmi qəlbimə doldu,
Gözlərimin yaşı dönüb sel oldu.*

Nizami Gəncəvi

Yekə Rahim qəfil atılan güllə səsinə çıxdı. Günorta çağı atılan bu güllə onu çox şübhələndirdi. Evdən çıxan kimi üzü yuxarı Aveyn yamacına doğru boylandı, amma heç nə görmədi. Aşağıda, yolun ortasında qoşulu arabanın yanında dəli kimi kişnəyən kəhəri görüb tələsik üzü aşağı endi.

Ərəş bəy al-qan içində uzanmışdı. Yanında heç kəs yox idi. Sağ əlini bərk-bərk sol döşünə sıxan bəyin rəngi-ruhu dümağ ağarmışdı. Barmaqlarının arasına qan içində idi. Yekə Rəhim: "Səni kim vurdu", - deyərək neçə dəfə soruşdusa Ərəşdən səs çıxmırdı. Həm ağrıdan, həm də hirsindən dinməyə təqəti qalmamışdı. Rəhim kişi onu uzun qolları üstünə alıb ehmallica arabadakı otun üstünə qoydu. Ərəş bəyin atı kişnəyə-kişnəyə gah arabanın arxasına keçir, gah da yandan boğazını uzadıb sahibi üçün gülmədənirdi.

Arabanı üzü yuxarı evinə sürən Rəhim kişi yarımcan olan Ərəş bəyi evinə gətirdi. Alına boynuna, boğazına yaş əski qoyub üzünə su çilədi. Axan qanı saxlaya bilmirdi. Ərəş bəyin əldən getdiyini görüb təlaşla bağırırdı:

– Əy, tərs oğlu, tərs, heç olmasa, de, görüm, səni kim bu kökə saldı? Qanın yerdəmi qalacaq?!

Ərəş bəy heydən düşmüş əlini qaldırdı. İşarə ilə "yaxın otur", - dedi, arvad-uşağı eşiyyə çıxartdırdı.

– Atam Mansur ağaya deyərsən ki, qanıma qarşılıq qan almasın, öz gülləm, özümə dəydi. O kişini mən məcbur elədim.

– Kimi deyirsən, əzizim, kimi, səni kim vurdu?

Ərəş bəy dodaqlarını gəmirib dikəlmək istədi. Bacarmadı. Onun iri, ala gözləri zorla açılırdı. Ağrının şiddətindən inildəyən bəy zorla başını tərpətib, - mənə haqq oldu, günah mənə dədi, deyirdi.

Yekə Rəhim təlaşa düşmüşdü:

*İsrafil Bəyim oğlunun bacısı oğlu, professor
Rəşid Həmid oğlu Məmmədov
və İsrafilin bacısı Nigar xanım*

– Əy, bu araba Bəyim oğlu İsrafilindir. Səni İsrafilmi vurdu, niyə?..

Bəyin gözləri yavaş-yavaş qapanırdı. Üzünü yana döndərərək, bircə dəfə başı ilə "hə" işarəsi verdi.

Omaroğlu Mansur, oğlu Ərəş bəyin son nəfəsinə çatmadı. Oğlunun meyitini görüb eyvana çıxdı bir müddət yerində quruyub qaldı. Qəfil faciədən özünü itirmişdi. Yekə

Rəhimin eyvanında dirəyə söykənib ağlamaq istədi, nitqi kimi göz yaşı da qurumuşdu. Hadisə elə qəfil, gözlənilmədən olmuşdu ki, yanındakı beş-on adamın da dili gəlmirdi Mansur ağaya təsəlli versin.

Mansur ağa damın qabağında hələ də boyunduruq altında gövşəyən İsrafilin öküzlərinə nifrətlə baxdı çiyindəki Osmanlı beşaçılanım ehmallica endirib dalbadal iki güllə atdı. Güllə dəyən kimi öküzlər böyürüşüb dizi üstə çökdülər. Dalbadal atılan güllə səsinə içəridən çıxan Yekə Rəhim bircə onu dedi ki, "A bəy, ağzı otlu heyvanların günahı nəydi?"

Mansur ağa heç nə olmamış kimi geri dönüb soyuqqanlıqla dedi:

– Meyiti çıxardın, aparaq evimizə.

Rəhim kişi irəli yeriyib onunla üzbəüz durdu.

– Bəy, yara isti ikən onu da deyim ki, oğlun Ərəş bəy vəsiyyətlə elədi ki, atama deyərsən heç kəsdən qanıma-qan almasın...

– Nə dedi oğlum? - deyib Mansur ağa bar-bar bağırırdı. Yox bir, öpüb gözümün üstünə qoyacam, əyri baldır köpək oğlunu. Bir Ərəş bəyimə əvəzinə beşinin qanını tökməsəm, bu papaq mənə arvad ləçəyi olsun! - deyib papağını əlinə alıb Rəhim kişinin gözü qabağında silkələdi.

Yekə Rəhim təmkinlə:

– Bəy, bir şey demirəm, amma sevimli balan Ərəş bəyin mənə dönə-dönə təvəqqe ilə dedi ki, vəsiyyətini çatdırdım.

Həmin axşam Məmməd koxa adam göndərərək Yekə Rəhimi evinə çağırırdı. Ərəş bəyi God yolunda öldürən İsrafil uzaq da olsa koxanın qohumu idi. O

kəndin koxası kimi Rəhim kişini dindirib, əhvalatı təfəsilatı ilə öyrəndi.

İki nəsil arasında düşən qan davasının adamları susmuşdu. Heç kəs asıb-kəsmirdi. Hər kəs öz qınına çəkilmişdi. Mansur ağa da susurdu. İmperiya dağılmışdı. Ölkədə anarxiya hökm sürürdü. Qəza mərkəzinin divan-dərəsindən də sorğu-suala gələn yox idi.

İsrafil isə Ərəş bəyi öldürəndən sonra dağlara daşlara düşmüşdü, yerini-yatağını bilən yox idi. Kənddə söz-söhbət gəzirdi: kimi deyirdi arvad məsələsidir. Kimi də günahı Ərəş bəydə görürdü.

Rəhim kişi əhvalatı gördüyü kimi Məmməd koxaya danışdı. Koxa onu səbirlə dinləyib susdu. Rəhimi yaxşı tanıdığından heç bir əlavə sorğu-sual eləmədi. Bilirdi ki, Rəhim kişi mərd və düz danışan adamdı. Dərin sükutdan sonra:

– Bəs, ay, Rəhim, sən İsrafilə hadisə vaxtı heç görmədin? Görəsən, o, indi harda olar?

– Harda olacaq, nə çoxdur, qalın meşələr, Aveyn mağaraları, Atan yaylağı yəqin ki, onların birindədi, bəlkə də o tay Qarayazıya, Ceyrançölə keçib. A Koxa, mən onu balaca vaxtından tanıyıram. Od parçasıdır, qorxubilməz cavandır. Bizim tərəflərə qoyun, quzu gətirib otarardı. Oğul istəyirəm tüfəng götürüb, onun üstünə getsin, hamısını qanuna qəltan eləyər. Beş qardaş, iki bacıdırlar. Onlar körpədirlər. Hamısını da İsrafil dolandırır. Qardaşı Cəfər deyir ki, dağ kəndinə gedirdi ki, kartof alıb gətirsin, Qazax bazarında satıb çörək pulu ələsin.

– Axı, İsrafil tək imiş, qardaşlarından heç biri onun yanında olmayıb.

– A Koxa, mən o körpə yetimləri tanıyıram. Onlar gecə-gündüz qorxu bilməzlər. İnanıram ki, onlar dağa-daşa düşüb, hər yeri ələk-vələk eləyib İsrafilə görüşüblər. Onu ac-susuz qoymazlar.

Koxa çox fikirləşdi, çox götür-qoy elədi. İsrafilədən kiçik olan qardaşı Cəbrayılı çağıraraq ata-bala kimi söhbət elədi.

– Mən istəyirəm İsrafilə üzə çıxardıb bunları barışdıram. Qardaşına çatdır, qoy bir etibarlı yer desin, mən onunla görüşüb, ona qulaq asım. Rəhim kişinin və bir neçə adamın dediyinə görə günah rəhmətlik Ərəş bəydə olub. Ona görə də özü iki dəfə Rəhim kişiylə deyib ki, atam Mansur ağaya deynən qanıma-qan almasın.

Amma İsrafil Məmməd koxaya da o qədər inanıb bel bağlaya bilmirdi. Koxanın onu öz evinə çağırmağından şübhələnirdi ki, ya tutub divan-dərəyə verəcək, ya da Omar uşağının əlinə. Məmməd koxanın adından nə qədər andaman eləyib inandırmaq istəyirdilərsə, İsrafil hər dəfə deyirdi: “İkisi də bəydi, ilan ağma da lənət, qarasına da. İnanmıram. Nə olsun uzaq da olsa qohumuq. Sağ olsun, bir neçə dəfə aclıq vaxtı bizə taxıl da göndərüb. Kölgəsini biz yetimlər həmişə üstümüzə hiss eləmişik. Məni görüb söhbət eləmək istəyir gəlsin Yaylaq yolunda görüşək. Əhvalat necə olub özüm danışım”.

İsrafilin sözlərini Məmməd koxaya çatdırdılar. O, çox xoşal oldu.

– Düz eləyir, - dedi, - ehtiyatlı oğlun anası ağlamaz.

Arvadı Bahar xanım da koxanın fikrini təsdiq elədi:

– A kişi, özün get, görüş, heyifdi, elə cavanı itirmək olmaz. Sabah o da sənə dayaq olar. O qədər yetim-yesirə, arxasız, köməksizlərə əl tutmusan. Bu da biri, həm də qohumundu, axı...

Məmməd koxa fikirləşirdi ki, bunları barışdırma bilməsəm, İsrafilə göndərəm Körpülüyə xalam oğlu Süleyman ağanın yanına, orada sağ-salamat, təhlükəsiz yaşayar.

İsrafil cavandı, qoçaqdı, vurub-tutandır. Ərəş bəy kimi igidi öldürərsə, demək, bundan adama dar gündə yaxşı dayaq olar.

Məmməd koxa, doğrudan da, onu divan-dərədən qurtarmağa əl qoymuşdu.

Yaylaq yolunun döngəsində Cəbrayılın gözətçiliyi ilə atlı göründü. İsrafilin pişik kimi cəld atdan düşüb, Məmməd koxaya doğru ürəklə gəlişi onun xoşuna gəldi. Enlikürəkli, ortaboşlu İsrafil otuz yaşma yenidən girmişdi. Buğdayı sifətini sıx qara tük basmışdı. Ədəb-ərkanla tüfəngini çiyindən endirib, lüləsini sol ovucu ilə qapadı. Koxa hələ də onun dolu bədənindən, iti baxışlarından gözünü çəkmirdi. Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar. Rəhmətlik ataları İsa kişi də qoçaq adam idi.

Koxa indiyə kimi onun boy-buxununa, qanacağına fikir vermədiyinə təəssüf elədi. Nəhəng gövdəli palıdın dibindəki sal qayanı göstərdi.

– Oturaq, oğul. - deyib qabaqca özü “ya Allah” eləyib yerə oturdu. Ata ərkilə: - Gəl otur, danış, görüm, başına gələn bu qəziyyəni...

– Nə danışım, ay ağa, özün eşitməmiş olmazsan, yəqin, Cəbrayıl da danışmış...

– Bura bax, oğul, - deyən Məmməd koxa onun sözünü kəsdi. Mən çox adamdan, çox şey eşitmişəm. Bunların hamısı bir yana qalsın. Mən sənin dilindən eşitmək üçün gəlmişəm. Bir ilə yaxındır bu qan düşüb. Omar uşağı qan-qan deyir. İnan o bircə Həmidimin başına and olsun, onları toxtadan mənəm. İkicə günlüyə Gəncəyə getmişdim, qayıdanda gördüm ot tayanızı yandırılar. Boyunlarına almırlar. Mənim də əlimdə dəlil-sübut yoxdur ki, onları məhşər ayağına çəkəm. Mənim məqsədim səni Omar uşağı ilə barışdırıb üzə çıxartmaqdır. İndi işdir, hadisə də olub, qəza baş verib, keçənə güzəşt deyirlər. Gəlmişəm əhvalatı mənə danışasan, görüm, günah kimdədir. Görüm, əlim girən, gücüm çatandırısa onda sizi barışdırım.

İsrafil xəcalətlə başı aşağı düşünür, uşaq kimi tufənginin qayığını əlində oynadırdı. Gecdən-gec:

– Nə deyim, a Məmməd əmi, o bircə Həmidin canına and verirəm ki, necə olub elə də danışacam. İstər inan, istərsə inanma, öz işindi. Bir də ki o kişi Ərəş bəy haqq dünyasındadır, mən nahaqda, - deyər bir-iki dəfə yüngülvarı öskürüb irəlində var-gəl eləyən qardaşı Cəbrayıl baxdı.

– Həmin günü iki qardaş qapıda oturmuşduq. Elə bil, durduğum yerdə şeytan məni qurdaladı. Dedim a qardaş, mən Goda getməliyəm. Bu kənddə atamın bir dostu var, sən tanıyırsan, Məmməd əmi. Atamın ölümündən sonra get-gəlimiz azalıb. Bir az meyvə aparım, kartofa dəyişib gətirim, qış azuqəsi olsun. Arabanı qoşub içinə də bir-iki yaba ot atdım. Otun üstünə uzanıb züm-zümə eləyə-eləyə gedirdim. Yekə Rəhimin evinin bərabərində öküzlər dayandı. Başımı qaldıranda gördüm atlı Ərəş bəy arabanın qabağını kəsib. Elə yek kəlmə ilə:

– Düş, - dedi, - əyri baldır oğlu, əyri baldır.

Düzü, mən xoşluqla:

– Nə olub, ay bəy, niyə əsəbləşirsən, düş deyirsən düşərəm, nə olub məni niyə vurursan, sənin rəiyyətin-zadam?!

Elə mən arabadan düşən kimi atını hirsə ilə sürüb başı aşağı bir qamçı da ilişdirdi.

– Nə böyük zibilsən, mənim rəiyyətimdən artıq köpək oğlusan? - deyib birini də vurdu.

Bərk hirsləndim. Bir az özümü toxtadıb durdum.

– Nə aparırsan? - dedi, - tufəng aparırsan erməniyə satmağa ki, gəlib bizi qırınsınlar. Arabanı geri sür, aparıb səni Şəkərin qalasına saldıracam.

– Ərəş bəy, - dedim, - Quran haqqı tufəng zad aparmıram, odur araba, özün bax!

Qamçının üçüylə otun içini eşələdi, bir şey tapa bilmədi. Yox idi, axı, hardan tapa bilərdi. Arabada iki çuval, bir xurcun və bir kisə vardı. Atı yenə üstümə sürüb, bir qamçı da vurdu:

Arabanın ağzını geri döndərüb öküzləri döydü. Yenə qayıtdı məni söyə-söyə:

– Naqanı ver deyirəm, yoxsa meyitini bu ata ayaqladacam.

– A kişi, - dedim, - sən ölülərinin goru məndən əl çək, verən deyiləm. Kişi də silahını əlindən verərmidi? Məni bu çölün düzündə xəta-bəlaya salma.

– Əyri köpək oğlu, sən nə vaxtdan kişi olmusan, naqanı ver, demirəmmi? - eləyib yenə hirsə atını üstümə sürdü.

Səbrim tükəndi, hirsləndim, qan beynimə vurdu. Naqanı belimdən çıxarıb:

– Geri dur, - dedim, - yaxın gəlmə, vuracam.

Atı qamçılayıb yenə üstümə sürəndə sol əlimlə yüyənindən bərk yapışıb düz ürəyinin başına bir güllə atdım.

* * *

İsrafil susdu. Hirsindən, yoxsa başına gələn qəzanı xatırladığına görə onu bərk ağlamaq tutdu. Titrəyən əlinin dalı ilə gözlərini sildi. Bir-birinin dalınca gilələnilib gələn yaş damcılarım saxlaya bilmədi. Sel kimi axan göz yaşında boğula-boğula:

– Qoymadım atının ayağının altına düşməyə, ehmallıca götürüb yerə qoydum. Son anda Ərəş bəy nəfəsi tənkiyə-tənkiyə:

– Özüm-özümə atdım, sənin gülləni - dedi, - səndə günah olmadı.

– Rəhmətlik məni qana saldı, özünü də heyf elədi. Məni niyə döydü, məndən nə istəyirdi? Adam kasıb olanda onu başaşağı mal kimi budayarlar. Mənim arxam, köməyim yoxdur ona görə döydü məni.

Bayaqdan susub qəm dəryasına qərq olan Məmməd koxa canıyananlıqla dedi:

– Sən İsrafil, nə arxasızsan, nə yiyəsiz. Onu bil ki, hələ mən ölməmişəm. Südəmər uşaq kimi göz yaşı tökmə. Mən də sənə yerində olsaydım, hələ səbirlisən, elə birinci dəfə atını üstümə sürəndə vurub öldürərdim.

– Məmməd əmi, bir ildir çaqqal, tülkü deşiyində yatmaqdan cana doymu-

şam. Qaçaqçılıq da həyatdımı, bundansa ölüm yaxşıdır. Mən heç, qardaşlarımdan və kiçik bacılarımdan nigaranam.

– Onlardan qəti nigaran qalma, yarısını göndərdim Körpülüyə - xalam oğlu Süleyman ağanın himayəsinə. Həmidlə, Telli Əmirxan ikisi apardılar. Nigar, Mikayıl, bir də Cəfərə Pəri xalan baxacaq. Dəlləkli qızı Bahar xanımın gəlib- gedən qonaq-qaradan başı açılmaz.

Yaxşı, bu əhvalatdan qabaq aranızda elə bir şey olmayıb ki, hardasa sözünüz çəp gəlib, bəlkə, toyda-zadda güləşib eləmisiniz, bəlkə arada qız haqq-hesabı olub. Bilirsən niyə belə deyirəm? Kənddə hərə bir zurna çalır. Ağzına gələni danışanlar yaman çoxalıb.

– Yox, Məmməd əmi, elə bir şey olmayıb, amma bu qan düşəndən yarım ay əvvəl Tutlu dərinin ayağında öküzlərimi otarırdım. Tüfəng səsi eşitdim. Gəldim gördüm sizin oğlunuz Həmid, Qocamanoğlu Tapdıq, Eyyub ağa, Ərəş bəy və atası Mansur ağa da burdadı. Nişangaha yumurta qoymuşdular. Qıraqla durub baxırdım. Hamısı atırdı, amma heç kəs yumurtanı vura bilmirdi. Hardansa kef məclisindən gəlmişdilər. Deyəsən, içkili idilər. Eyyub ağa lağla mənə dedi ki, bəlkə sən də atasan, ay İsrafil. Ərəş bəy gülə-gülə:

– Biz vura bilməyəndə, bu vura bilər? - deyib şaqqanaq çəkib güldü.

– Mən heç atmaq fikrində deyildim. Çıxıb getmək istəyirdim. Həmid qağam:

– A qohum, getmə, - dedi, gəl mənəim əvəzimdən sən də bir dəfə at.

Eyyub ağa tərs-tərs mənəi başdan-ayağa kimi süzüb:

– Bah, - dedi, - bunun qohumuna bax, cındırından cin hürkür. Qaçın ağalar, biz tüfənglə vura bilmədiyimizi İsrafil cındırıyla vuracaq.

Həmid qağa əlini kürəyimə qoyub sakitcə:

– Qohum, əzizim, özünü topla, bir sərrast atəş aç, - dedi. - Bilirəm, sən uşaq vaxtından atansan.

Mən ürəkləndim, bircə dəfə nişan alıb yumurtanı vurdum. Gülüş, qəhqəhə xırıp kəsildi. Elə bil, qurbağa gölünə daş atıldı. Həmid qağam mənə qucaqlayıb öpdü:

– Bu da mənəim qohumumun Osmanlı “Aynalı”sı - dedi. - Sizin isə on dəfə atdığınız, min manata aldığınız rus “Berdanka”sı...

Üzü aşağı gedə-gedə eşitdim ki, Eyyub ağa əmisi oğlu Ərəş bəyə deyir:

– Əy, bu əyri baldır köpək oğlu gəlib bizi xar elədi.

Ərəş bəy də kinayə ilə dedi:

Eybi yoxdur, bir gün bunu o, rəiyyət köpək oğlunun gözündən tökərəm. Məmməd koxa gözlərini İsrafilə zilləyib xeyli baxdı. Ayağa durub sərt səslə:

– Ərəş bəyi sən öldürməsən də hansı mərd oğlusa onu qanına qəltan edəcəkdi. Bu paxıllıq, nadürüstlük ki, onda varmış, demək o, çoxdan öldürülməli imiş.

İsrafil, sən özünü qoru, indi müxənnət zamanəsidir. Sən Fərəhli qaçaq Mustafanı tanıyırsanmı?

– Adını və igidliyi barədə eşitmişəm. Amma şəxsi tanışlığım yoxdur.

– Mən qayıdıram kəndə, gecə-gündüz səni onlarla barışdırmaq məsələsi ilə məşğul olacam. Sənin danışdıqlarından hər şey mənə aydın oldu. Amma ehtiyatla sabah da bu tərəflərdə hərəkət, qoruyucum Telli Əmirxan gəlib səni aparıb fərəhli qaçaq Mustafaya tapşıracaq mənəim adımdan.

* * *

İsrafil Bəyimə oğlu bir il qaçaq oldu. Omar oğlu Mansur ağa bu müddətdə fikrində intiqam almaq üçün ələltindən çox tədbirlər gördü, amma onu öldürdü bilmədi. Salahlı qaçaq Matusa, Ayrım qaçaqlarına nə qədər pul-para, qızıl təklif elədisə, heç kəs əlini nahaq qana bulamaq istəmədi. Hamı eyni sözü deyirdi: “oğlunun günahı olub öldürülüb. Bir də özü vəsiyyət edib ki, atama deyin qanıma-qan almasın, öz gülləm özümə dəydi”

Əslində, İsrafilin öldürülməsi istər Ayrım qaçaqlarının, istərsə də Salahlı qaçaq Matusun əlində bir içim su idi. Amma onlar biləndə ki, İsrafil Qaragözlü nəslindəndir, Məmməd koxanın qohumudu, heç kəs koxanın xətir-hörmətini, duz-çörəyini ayaqlamağa cəsarət eləmədi.

* * *

İl də tamam oldu. İki nəsiləndən heç biri o birinin ayağına getmirdi. Mansur ağa fikirləşirdi ki, Qaragözlülər tayfasının ağsaqqalı Məmməd koxadır. Onların adamı mənəim əziz oğlumu öldürüb. Nə zülm olubsa, mənə olub. Onlar xahiş-minnətə, barışığa gəlməlidirlər.

Məmməd koxa isə başqa cür düşünürdü. O, deyirdi günahı olmadan heç kəs, heç kimi öldürməz. Qoy, Omar oğlu Mansur mənəim ayağıma gəlsin. Mansur ağa barışığa gələrdi. Amma gözləyirdi ki, Daşqaya kəndinin ağası, hökmlü Məmməd X; koxa qabaqca gəlsin. O, oğlunun ölümündən çox öz nüfuzunu yüksəltmək istəyirdi. Mansur ağa bilirdi ki, bütün el-obaya, hətta,

Gəncəbasara və Borçalıya yayılacaq ki, Məmməd koxa kimi ağır taxtalı, vuran-tutan, qorxmaz bir kişi Mansur ağaya xahişə, minnətə gəlib.

Mansur ağa və bütün Omar uşağı Məmməd koxadan qorxub çəkinirdilər. Bilirdilər ki, onun bütün orqanlarda, Dərbənddən ta Bakı, Tiflisə qədər vəzifəli, sadıq dostları var. Ona görə də İsrəfil nə divan-dərəyə verirdilər, nə də onu sui-qəsdlə öldürmək üçün casus göndərə bilmirdilər. Məmməd koxa Daşqaya kəndinin beş nüfuzlu kişisi yanında demişdi ki, əgər Omar uşağı cəsarət eləyib mənim yetim qohumum İsrəfilə xətər yetirsə, qapılarına beş meyiti bir gündə göndərməyən kişi deyil. Bunu aravuran şugullar Mansur ağaya çatdırmışdılar. Ona görə də susurdular. Bilirdilər ki, Məmməd koxa dediyini eləyən sərt və inadkar kişidir.

Omaroğlu Mansurun İsrəfil qaçqlara öldürtdürmək xəbəri Məmməd koxaya çatanda o, kiçik qardaşı Abdü ilə onlara belə bir xəbər göndərdi: “Əgər siz tərəfdən İsrəfilin başına bir iş gəlsə, məndən inciməyin”.

Mansur ağa Məmməd koxadan belə xəbər gözləyirdi. Amma bu qədər sərt yox. Ona görə də Məmməd koxanın qardaşına and içib demişdi:

– Əzizim, koxaya çatdır ki, biz elə fikrə düşməmişik, biz barışıq istəyirik. Başqa heç nə.

Məmməd koxaya da belə bir xəbər lazım idi.

* * *

Günortaüstü hamı kənd məscidinin qabağına yığıldı. Aşırlıdan Mustafa ağa, Həmid bəy, Koxanın xalası oğlu Süleyman ağanın, yarlı-yaraşlı İlya bəy, Mahmud ağa Vəkilov, Abdü bəy, cavan şair Mirzə Səməd və Məmməd koxanın qohumları bir tərəfdə durmuşdular.

Məscidin qabağında, tən ortada stol üstünə yəhərlikdən bir xeyli böyük xalça salınmışdı. Üstünə Quran kitabı qoyulmuşdu. Stolun arxasında uzun saqqallı, tanınmış din xadimi Qazi İsmayıl Hələbi narahat əyləşmişdi. Onunla yanaşı oturan təbiətən sakit, ağ nurani şimalı Molla Adıgözəl idi. Hər ikisi Məmməd koxanın dəvəti ilə gəlmişdi.

Sağ tərəfdə isə Mansur ağanın adamları, oğlu Əsgər bəy, Allahverdi, Eyub ağa, Qocaman oğlu Tapdıq və başqa kənd ağsaqqalları dayanmışdılar.

Məmməd koxanın işarəsi ilə Molla Adıgözəl ayağa durdu. Hər iki tərəfə göz gəzdirdi:

– Hamı gəlibsə, başlaya bilərik. Lillahul-Həmd tək olan Allahımız yığış-

mağımıza şükür deyib, ağır işimizə xeyir-dua verir - dedi.

Camaat, bəni insan yer üzünə gələndə Allah ona şüur və dil verib dedi ki, ey məxluq, səni yaratdım yaşamaq və yaratmaq üçün, yer üzündəki canlılara can vermək üçün, yaratmadım ki, biri-birinizi al qana qəltan edəsiniz.

Molla Adıgözəl insan və yaşayış haqqında öz “fəlsəfəsini” üyüdüb tökdü.

– İnsan insana mehr və ülfətlə salam verib salam almalıdır. Əgər məxluq biri- birini didərsə, onun çöldə gəzən canavardan heç bir fərqi yoxdur. - Molla təsbehlə əlini yuxarı qaldırıb: - Qurbanı olduğum o bir Allahın yaratdığı Adəm övladı canavar kimi ağız ağıza yatmamalıdır. Odlu silah, iti qılınc gəzdirməməlidir. Düşünən, arif alimlər odlu silahı vətən təhlükədə olarsa, düşməni qırmaq, məhv etmək üçün yaratmışdır.

Əgər İsrəfil Bəyim oğlu üstündə daima silah gəzdirməsəydi, günün günorta çağı Ərəş bəy kimi növcəvanın qızıl qanı qara torpağa axmazdı. Əgər mərhum Ərəş bəy xoş lisanla İsrəfil dindirib-danışdırsaydı, bu nahaq ədavət və qan davası iki nəsil arasında yaranmazdı. Atalar demişkən, tikanı basmasan, ayağına batmaz.

Məmməd koxa mollam dinlədikcə düşünürdü: “Molla Adıgözəl nə uzun çərənledir. Qorx ki, bu qəliz cümlələri ilə yeni qan salacaq. Avazı çox uzaqdan gəlir...”.

Molla, elə bil Məmməd koxanın dediyini eşitdi. Ona görə də əsas mətləb üstə gələn Molla Adıgözəl: - Günahkar bəndəmiz İsrəfil Bəyim oğlu, üç addım qabağa çıx. Gəl bura üzün camaata sarı dayan - deyib, sağ yanını göstərdi. - orada yox, orada olmaz, “Qurani-Şərif” ə arxa çevirmək olmaz. Burada, yanımda dayan, - deyib İsrəfilin qolundan tutub özü ilə yanaşı saxladı və davam etdi:

– Mərhum Ərəş bəyin atası, Mansur ağa, siz də həmin hərəkəti edin, amma, sol yanımda dayanın.

-Camaat! Hamınıza məlumdur ki, İsrəfil Bəyim oğlu heç bir qərəz-filan olmadan, bir təsadüfdən Ərəş bəyi öldürüb. İnsan əsəbi olanda özündən asılı olmayaraq onun saf qəlbinə şeytan girir. Bu anda ağılı, şüuru namərd şeytan idarə edir. İnanıram ki, o anlarda İsrəfil kimi saf qəlbli cavan hirsinin toruna düşüb. İndi İsrəfil balamız bütün günahlarını boynuna alır və onu cavanlığına bağışlamağı Siz camaatdan, şəxsən Mansur ağadan təvəqqe edir. Söz verib and içir ki, bir daha qan tökməyəcək, Allahın yaratdığı, ona nəfəs, şüur, ağıl verdiyi canlıya əl qaldırmayacaq. Allah böyükdür - dedi, - onun səbri də var,

rəhmi də. Məhəmməd peyğəmbər (ə.s) də onun rəsuludur. İnsanın dəryaca ağılsa da, yenə əsəbə, dəliliyə qalib gələ bilməz. Dünyada nəyinsə dərmanı tapılsa da, dəliliyə çarə tapılmaz. Çalışın o həddə çatmayasınız. İsrəfil tərəfdən ona zəmin durur: hörmətli-izzətli Məmməd koxa, qardaşı Cəbrayıl, Aşırılı ağsaqqal Mustafa bəy, şair Mirzə Səməd və qeyri-kənd ağsaqqalları.

Molla Adıgözəl kəsik-kəsik öskürüb sözünə bir az ara verdi. İki dəfə təsbehini cütləyib başa çıxdı. Ağlamsınırmış kimi kövrək, qəmli səslə:

– İşıqlı dünyamızı çox cavankən tərk etmiş mərhum Ərəş bəyə Allah min rəhmət eləsin! Qəzavü-qədər onun sağ qalan bacı-qardaşlarından, hörmətli izzətli atası Mansur ağadan uzaq olsun. Ağanın yerdə qalan balalarına Allah şadlıq, toy qismət eləsin. Xeyirxah Mansur ağa bir həmkəndli kimi İsrəfilin günahlarını cavanlığına bağışlayır. Onunla barışmaq arzusunda olduğunu bildirir. Bu işə zəmin duranlar: Eyyub ağa, Əsgər bəy və cəmi Omar uşaqlarıdır.

Sonra molla üzünü yenidən İsrəfilə tutub:

İsrəfil bala, al bu “Quran”ı üç dəfə öp, üzünü camaata tutub de ki, mən Allahın bu müqəddəs, pak evi qarşısında söz verirəm ki, bir daha qan tökməyəcəm, heç vaxt Omar uşağı ilə ədavət saxlamayacam. Sonra isə, Mansur ağanın əlindən öp, səni bağışlamağını təvəqqe elə.

İsrəfil molla Adıgözəlin dediyi kimi elədi, yenə qayıdıb yerində başaşağı dayandı. Molla Adıgözəl üzünü Mansur ağaya tutdu:

– Ağa, siz də “Qurani-Şərif”i öpüb, günahkar İsrəfil Bəyimoglunu bağışladığınızı camaata əyan edin.

Mansur ağa İsrəfil kimi eləmədi. O, “Quran”ı dərhal öpmədi. Camaat qarşısında ağsaqqallığını əyani göstərdi. “Quran”ı əlinə almamışdan qabaq, bir ağsaqqal, müdrik adam kimi salavat çevirdi. Ona baş əydi. Dodaqaltı qısa barışıq duası oxudu. Sonra “Quran”ı əlinə aldı. Üç dəfə öpüb gözünün üstünə qoydu. Üzünü məclis əhlinə tutub, yazıq və qısıq səslə:

– Mən, oğlum Ərəş bəyin vəsiyyətinə əməl edirəm. Bu hadisənin yeganə şahidi Rəhim kişi olub. Mən onun dediyinə inanıram. Qana-qan almıram. Oğlumun öz gülləsi özünə Qəhər Mansur ağanı boğdu. Qocanın ata ürəyi vəznəli çuxa altında titrədi, od tutub yandı. Gözünün qabağında xəyalə dönmüş Ərəş bəyin şumal, yup-yumru, yaraşıqlı sifəti canlandı. Yanaşı dayanan Əsgər bəy, Eyyub ağa hönkürüb ağladı. Mansur ağa özünə toxtaxlıq verib:

– Bağışlayıram - dedi - Bəyim oğlunu. İnanıram ki, onun ağsaqqalı, hörmətli-izzətli Məmməd koxa ilə münasibətimiz heç vaxt pozulmayacaq.

– Böyük Allah, Cəlallı-Allah canlı məxluq üçün rəhimlidir, bağışlayandır. Xo Rəbbi-Cəmilin fikirlərini dəyişdirə biləcək bir kimsə yoxdur. O, hər şey eşidən, biləndir.

Sırada dayananlardan kimsə dilini dinc saxlaya bilmədi:

– Zalım oğlunun kədəri, dərdi başından aşır, yenə Məmməd koxaya yal-taqlandı. RHATC-

Başqa birisi:

– Mansur ağa düz eləyir. Sabahını düşünən ağsaqqaldır. Bilir ki, günü sabah kəndin ağası Məmməd koxaya işi düşəcək. Hələ söhbət var ki, Məmməd koxa bu gün-sabah Qazax qubernatoru təyin olunacaq.

Molla Adıgözəl ayağa durub:

– Sakit camaat! - dedi, üzünü Mansur ağaya tutub - çox sağolun, iltifatınız artıq olsun. Allah Ərəş bəyə də rəhmət eləsin, torpağı samı yaşayasınız. Ağa, zəhmət olmasa Məmməd koxa ilə də görüşün. İki nəslin ağsaqqalı kimi, bununla da, barışıq məclisimizi bitirək...

Köhnə yaranın faciəsi

Demədiyim sözdən heç vaxt peşman olmamışam, lakin çox olub ki, dediyimdən qan və torpaq içində yatmışam.

Əbdürrəhman Cami (1414-1492)
fars-tacik şairi

Əgər Şildir Tanrıverdi barışıqdan beş ay sonra yalançı camyanalıqla Ərəş bəyin qardaşı Əskərin azqala unudulan qan düşmənciliyi haqqında söz salmasaydı, faciə yenidən başlamazdı. Ona görə də köhnə yaraları xatırlamayın onun ağrısı nəşəsindən çoxdur.

Daşqaya kəndində bu barışığa hamı sevinirdi - qoca da, cavan da Allaha şükür eləyirdilər ki, kəndimizdən düşməncilik yox oldu.

Artıq beş aydan çox idi, kənddə bu mövzuda söhbət kəsilmişdi. Payızın son ayı idi. Kənd dükəninin qabağında Borçalıdan iki nəfər yemiş, qarpız gətirib satırdı. Cavanlar ikibir, üçbir olub qarpız, yemiş alıb elə dükənün həyə-tindəki ağacın kölgəsində kəsib yeyirdilər. Ərəş bəyin qardaşı Əskər də buradadır. O, Şildir Tanrıverdi ilə söhbət edirdi.

At ayağının tappılısına geri dönməyən Şildir Tamverdi yəhərdə şax oturmuş

silahlı İsrafil görüb saxta canıyananlıqla:

- Can, can Ərəş bəy - dedi - heyf ki, sən qara torpaqda çürüyürsən, düşmənin İsrafil isə kəhər at üstündə gəzir.

Hələ də qaysaq bağlamayan yarasına toxunulan Əskər diksindi. Dükana girib pəncərəyə söykəndi. Ötüb keçməkdə olan İsrafil nişan aldı. Dalbadal iki güllə atdı. Birinci güllədən at dərhal yıxıldı. İkinci güllə İsrafilin çiyinini sıyrıb keçdi.

Cəld atdan düşən İsrafil cavab atəşi atdı. Onun atdığı güllə on dörd yaşlı Həmid adlı oğlanı öldürdü. İsrafil yaxınlıqdakı qalın çəpəri basıb Hacı Rəhman ağanın həyatındakı atı minib çapdı. Birbaşa Avey dağının yaxasındakı Mansur ağanın çöl binəsinə çapdı.

Binələrin sol yanındakı çox da hündür olmayan təcədə oturub üzəşəgi kəndə baxan Əskərin qardaşı İlyas, atının qaçaraq gəlməyindən şübhələndi. Bir az da yaxınlaşan atının üstündə İsrafil tanıyıb səksəkəli qaçıb dəyəyə girdi. İsrafil dəyəyə çatar-çatmaz əli tufəngli dəyədən çıxan İlyası güllələdi. Onun dalınca çıxan Fərruxu da öldürdü. Cəld atdan düşüb dəyəyə girdi. Beşikdə babası Mansur ağanın adı qoyulan balaca Mansurun xəncərlə başını kəsmək istədi. Uşağın anası Söylü iki əlilə saçından bir dəstə qoparıb fəryad elədi!

- Oğlum Fərruxu öldürdün - dedi - qurbanın olum, bunusa da mənə bağışla, amandı mənə sonsuz qoyma...

Ana fəryadından təsirlənən İsrafil:

- Anasan, - dedi - körpə balanın günahsız ölümünə dözməzsən. Onu sənə bağışlayıram.

Atma suvar olub, birbaşa Çinqıl yaylağına tərəf sürdü.

Elə həmin gün Məmməd koxa hadisədən xəbər tutdu.

Qoruyucusu Dəllək Kömürü və Telli Əmirxanı - hər ikisini çağırırdı.

Şəmistan Nəzirli

Ş. Nəzirli Xəzər dənizindəki Bulla adasında

- Atlanın, çapın İsrafilin dalınca, o, mütləq Çinqıldan keçib Şırsıra gedəcək. - dedi - Onu yolda haqlayın, aparın Körpülüyə xalam oğlu Süleyman ağaya tapşırıb gəlin.

Klassik Nümunə

Mahmud Mahmudov

*BDU-nun jurnalistika nəzəriyyəsi və
təcrübəsi kafedrasının dosenti*

Görkəmli yazıçımız mərhum Qılman İlkin tanınmış tədqiqatçı Şəmistan Nəzirliyə səngərdəki şücaətli əsgərə bənzədib. Akademik, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti İsa Həbibbəyli onu mənəvi mədəniyyətimizi, elm və tariximizin "canlı heykəli" adlandırır. Adımı qətiyyənlə onlarla yanaşı çəkmək niyyəti ilə yox, sadəcə olaraq fakt mənasında xatırladım ki, elə mən də haqqındakı kitabımda, "Bibliografiya"sına yazdığım geniş müqəddimədə, həmçinin ayrı-ayrı məqalələrimdə keçmiş tələbəməizin yaradıcılığındakı bəzi mətləblərə analitik təhlillərimlə qüvvəm, imkanım qədər aydınlıq gətirməyə çalışmışam.

Belə hallarda Şəmistan Nəzirlinin qələm məhsullarım öz həmkarlarından ayıran maraqlı bir məsələ də diqqətimi cəlb edib. Bu da onun bədii yaradıcılığa meyildir. Belə ki, tədqiqatçı ictimai dəyər baxımından çox qiymətli, həm də təkzibolunmaz faktları bizə heç də quru dillə təqdim etmir. Əksinə, qabaqcadan müvafiq süjet və kompozisiya barədə düşünür. Yalnız onların həllinə nail olduqdan sonra əhvalat və hadisələri dinamik ardıcılıqla, maraqlı, təsirədici bir dillə bəyan edir. Nəticədə biz oxucular ikitərəfli qazanmış oluruq. Hərblə bağlı, həmçinin mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət tariximizə aid, çox zaman ilk dəfə məhz onun titanik əməyi, cəfakəşliyi, fədakarlığı sayəsində ortaya çıxarılmış nadir faktlar qəlbimizdə qürur hissi oyadır, digər tərəfdən bədii, bədii-publisistik sözün estetik təsir gücü bir də xoş təsir yaradıb mövzunu, ideyanı daha güclü şəkildə şüurumuza, yaddaşımıza həkk edir.

Bu hekayə bir-birini üzvi şəkildə tamamlayan misilsiz keyfiyyətlərinə, mənəvi dəyərinə görə bütövlükdə əfsusladığı mənə... Doğrudur, zövq məsələsində mübahisə ola bilməz. Ancaq hekayənin çoxlarının xoşuna gələcəyinə inanıram. Buna başqa bir əsasım da var və əslində, məqalənin yazılmasına elə o səbəb olub...

Bəli, irili-xırdalı 40-a yaxın kitabında bunları görür, hiss edir, ancaq baş vermə səbəbi, hansı amillərlə əlaqədar olması barəsində, doğrusu, fikirləşmirdim. Bu yaxınlarda səbəb təsadüfən aydınlaşdı: Şəmistan Nəzirli gənclik illərində yazıb heç birini çap etdirmədiyi üç hekayəsini tanış olub rəy söyləmək üçün mənə göndərəndə diqqətlə oxuyub gördüm ki, onların hər birində maraqlı məzmun, süjet və kompozisiya var, dil canlı və cəlbedicidir. Bütün bunlar isə o deməkdir ki, ürəyində tədqiqatçılıqla yazıçılıq həvəsi vəhdət halında - birgə yaranıb. İxtiyarsız olaraq ağıma gəldi ki, bilavasitə yazıçılıq yolunu seçmədiyindən biz gözəl bir qələm sahibindən məhrum olmuşuq, lakin

əvəzində əvəzsiz tədqiqatçının xidmətlərindən bəhrələnməkdəyik.

Nə isə, mətləbdən uzaq düşməyim. Xatırladığım kimi, əvvəlcə mütaliə etdiyim iki hekayə çox xoşuma gəlmişdi. “Gözəl qız axtarırdım” adlı üçüncü hekayə isə bir-birini üzvi şəkildə tamamlayan misilsiz keyfiyyətlərinə, mənəvi dəyərinə görə bütövlükdə əfsuslandı məni. Dönə-dönə mütaliə etdiyim kiçik bir hekayədə hansıdır onlar? Hər şeydən əvvəl mövzunun böyüklüyü, əzəməti, əgər belə demək mümkünsə, müqəddəsliyi. İkincisi, maraqlı cəlbedici süjet xətti. Sonra təbii və dərin psixoloji sarsıntıların, “alt qatların” məharətlə təsviri, inandırıcı dil və üslub, şirin və ürəyəyatan təhkiyə tərz, bir-biri ilə ilk dəfə təmasda olan insanların ürək yaxınlığı, daxili aləmlərinin zənginliyi. Məhz bu kimi əlamətlər qənirsiz gözəl axtaran lirik qəhrəmanın fiziki cəhətdən şikəst bir qıza ürəkdən, el ifadəsi ilə demiş olsaq, bir könlükdən min könlü vurulmasına imkan yaradır və həmin hərəkətə oxucunu inandırır. Bütün bu keyfiyyətlərin vəhdəti isə qələm məhsulunun klassik nümunə adlandırmağa əsas verir.

Deməli, qələm məhsulu humanizm baxımından da çox yüksək qiymətləndirilməlidir. Hekayədə bir də xoşuma gələn odur ki, müəllif hər fikri sözlə söyləmir, hərəkətin təsviri ilə bəzisinin əlamətini yaradır. Nümunəyə nəzər salaq:

“...Dizinin üstündəki qəzet az qala sürüşüb düşəcəkdə... Qız cəld qəzeti tutub qara çantasını onun üstünə qoydu...”. “Qəzeti tələsmədən götürüb səliqə ilə qatladı...”.

Yalnız hekayənin sonunda məlum olur ki, qız həmin qəzetdən qıçının şikəstliyini gizlətmək üçün istifadə edirmiş və hətta belə bir fiziki qüsurlu oğlanı dərin məhəbbətlə sevməkdən çəkindirə bilməyib, əksinə, sanki sehrə, qarşısıalınmaz bir qüvvətlə yaxınlaşdırıb qıza.

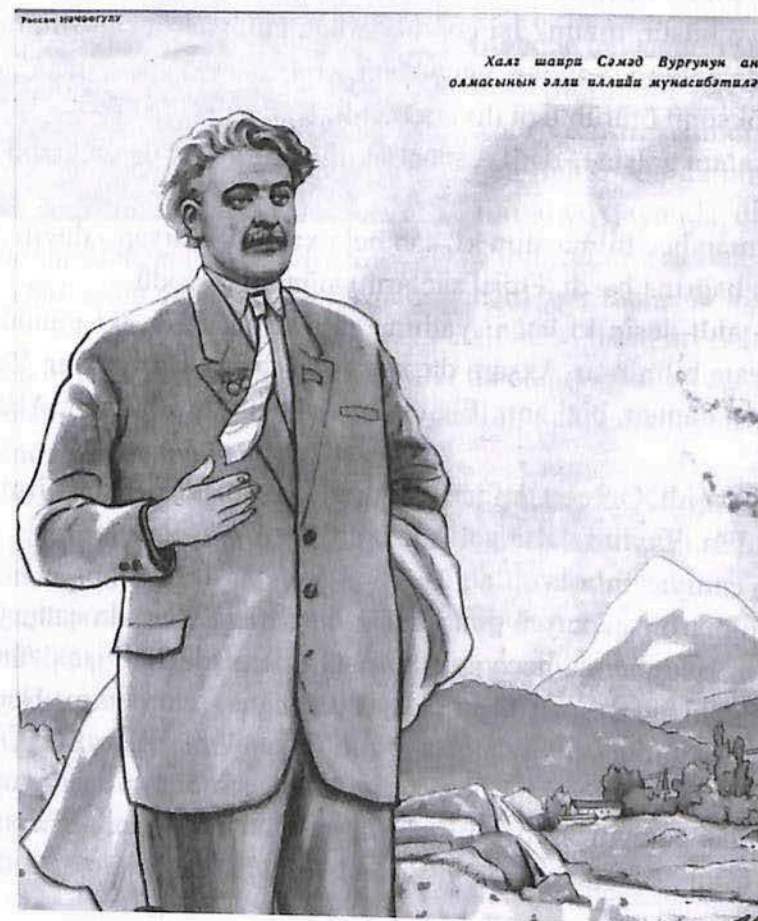
Bəli, ailə qurmağa hazırlaşan gənclərə qarşı tərəfin yalnız zahiri gözəlliyinə, boy-buxununa yox, həm də zəngin daxili aləminə, yüksək əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərinə diqqət yetirməsinə humanist, don dərəcə humanist bir çağırışdır bu.

Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində biz, gələcəyin jurnalist və publisistlərini hazırlayır, bu mənada onlara nəzəri bilikləri aşılayır, həm də qələm məhsullarını müzakirə edir, kütləvi informasiya vasitələrində araya-ərsəyə gətiririk. Lazım gələndə bəzi yazılarını da oxuyub fikir deməli oluruq. İkinci kurs tələbələrindən biri bu yaxınlarda həmin məqsədlə mənə

müraciət etmişdi. Hekayəsini diqqətlə oxuyub məzmunu barədə tənqidi fikrimi söylədim. Dedim ki, onsuz da həyatdan küskün, şikəst bir qızı nahaq yerə sən özün də bu qədər ağır bəlalara düşər etməsən. Olmazdımı ki, sonrakı yolunda “yaşıl işıq” yandırır oxucuya bədbin yox, xoş ovqat aşılaysan.

Hiss etdim ki, öz məntiqimlə, düşüncə tərzimlə onu inandırma bilmədim. Ancaq Şəmistan Nəzirinin bu hekayəsiyaman yerdə karıma gəldi. Hekayəni tələbəyə verərək diqqətlə oxuyub fikir söyləməsinə xahiş etdim. Nəticə gözlədiyimdən də təsirli oldu və axırda səmimi etirafına görə razılığımı bildirdim. Sonra o, oxucu kimi öz təşəkkürünü bildirmək üçün məndən yazıçının telefon nömrəsini də istədi.

İnanmıram ki, Şəmistan Nəzirinin “Gözəl qız axtarırdım” hekayəsini oxuyanlar arasında belələri çox, dedikcə çox olacaq...

BİR GECƏNİN QONAĞI

(sənədli-hekayə)

İlk gəncliyimin yaddançıxmaz insanı, şən və şux təbiətli, ailə faciəsi yaşayan mərhum Bahar Məhəmməd qızının əziz xatirəsinə.

“Ana, yuxum gəlmir...”

-Gözünü yum, onda yuxun gələcək - deyib, ana balaca Baharını qucaqlayıb başını sıgalladı.

-Gözümü yumanda atamı görürəm, elə bilirəm evimizdədir, amma mənə öpüb-qucaqlamır. Atam bizdən küsüb?

-Yox, niyə küsür, qızım? İş çoxdu, sırağa gün zəng eləmişdi, dedi bəlkə bu yaxınlarda gəldim. Sən yat, gecə keçir, yoxsa dərəcə gecikərsən.

Bahar köksünü ötürüb üzünü divara baxdı. Kədərlə:

-Eh, kaş atam gəlsin, - dedi, - səhərə kimi yatmasam da məktəbə hamıdan tez gedərəm.

-Qızım, mən heç bilməzdim ki, sən belə xəyalpərvərsən - deyib ana yenidən balasını bağrına basdı. Ətirli saçlarını sıgallayıb öpdü.

Ana az qaldı desin ki, atamı yadıma salma, onsuz da iki gündür yerimə qor dolub, yata bilmirəm. Axşam da, sabah da səsi qulağımdadır. Yəqin o da tez-tez bizdən danışır, bizi anır. Eh, elə hey gözüm də yol çəkir, Allah xeyirə calasın.

Ana narahat idi. Əri son dəfə zəng vuranda demişdi ki, bəlkə İrəvana eza-miyyətə getdim. Vaxtım qalsa gəlib sizə dəyəcəm.

Gəlin də canıyananlıqla:

-Uzaq yoldu, bir gecə yol gəlib əldən düşərsən. Kənd də qatar yolundan uzaqdı, qışın çovğununda necə gələcəksən? - demişdi. İndi isə özünü danlayırdı; səsinə eşidəndə ağlım başımdan çıxdı, nahaq elə dedim. Heç olmasa bir günlüyə, üç-dörd saatlığa da olsa ərinin gəlməyini arzulayırdı. Öz-özünə: ay Allah, bu uzun qış gecəsini necə yatacam. Kaş möcüzə baş verəydi bircə saatlığa da olsa gələydi. Ehtiraslı gəlinlik şəhvəti onu odsuz-ocaqsız yandırır. Sahib kimi əri hələ məktəb yaşlarından sevib-seçməkdə özünü xoşbəxt

soldan Bahar Məhəmməd qızı Arazova, Qızbala Əmiraslan qızı Süleymanova.

sanırdı. Ailə taleyindən çox razı idi. Bircə ayrı yaşamaqları onu fikirdən-fikrə salırdı. Sahib isə jurnalistik peşəsinin vurğunu idi. Onu atıb, gəlib kənddə müəllim işləməyi ağlına belə gətirmirdi. Axı, deməzlərmə beş il jurnalistika fakültəsində zəhmət çəkib oxudun, redaksiyada yaxşı da hörmətətin vardı, niyə onu atıb kəndə qayıtdın?

Bəturə özü də ərinin kəndə qayıtmağına yarıkənül razı idi. Bir yandan da ayrı yaşamaq cavan gəlini üzürdü. Məktəbə qoşa gəlib-gedən cavan ər ilə arvadı görəndə həsrətlə onlara baxmaq Bəturəyə əzab verirdi. Altıncı sinifdə oxuyan Sahib adında bir oğlan vardı. Jurnal yoxlayanda, dərəcə soruşanda Sahib adını çəkmək Bəturə üçün həm xoş, həm də ağır idi. Oğlan sifətdən onun əri Sahibə oxşamırdı.

Amma oğlanın üzündəki xırdaca çillər də ona doğma və əziz idi.

Bu hüsn-rəğbət oğlana qarşı ərinə görə idi. Sahib adını çəkəndə əri gözünün önündə nur dağı kimi durardı.

On bir yaşlı yeganə körpəsi mışıl-mışıl yatmışdı. Xəyalın dumanları ilə əlləşən gəlin yavaşca sürüşüb körpəsinin yanından durdu. Ehtiyatla xalçanın üstündə addımlayıb güzgünün qabağına qoyduğu Sahibin şəklini götürüb dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Tıppıltı eşidib duruxdu. “Qulağım səse düşüb deyəsən?”. Qapıya boylandı. Bu dəfə qapısının döyüldüyünü yenidən eşitdi. Geri qayıdıb qızı yatan otağın aralı qalmış qapısını örtüdü. Çöl qapısına yaxınlaşıb diqqət kəsildi, ürəyi tir-tir əsirdi. Sol əlini ürəyinin başına qoyub, azca çiyindən düşmüş gecə köynəyini düzəltdi.

-Kimdi? - deyə, kal, qorxaq səslə soruşdu.

Ərinin səsinə tanıyıb qapının zəncirini dərhal aşağı saldı. İlk gözüne sata-

şan Sahibin ayazdan qızarmış sifəti oldu. Onu qucaqlayıb odlu nəfəsilə buz kimi üz-gözündən öpdü. Gəlinin gülüş sifəti daha da işıqlandı. Qəfil görüşdən özünü itirən gəlin qapının girəcəyində ərinin qabağında durmuşdu.

-Qoy içəri keçim, - deyən Sahib dərhal qızını soruşdu. Gəlin ağzını ərinin qulağına yaxınlaşdırıb:

-Yavaş danış, - dedi, - zorla yatırtmışam. Bu gün səhərdən "atam gələcək" deyib durur. Sənin balaca "Sərçən görücü olacaq". Dediği düz çıxdı.

Ayaqqabılarını çıxarıb, paltosunu soyunan Sahibin qızının otağına tərəf getdiyini görən gəlin asta addımlarla ona çatdı. Pıçıltı ilə:

-Hara belə?

-Qızımı öpüb gəlirəm, - dedi.

-Yox, getmə sən Allah, oyanacaq, səhərə kimi yatmayacaq. Səhər dərsdən qalar...

Həsərlə ərinin boyunu qucaqlayan gəlin:

-Əvvəlcə mənə öp... Həsərləni çəkməkdən öldüm, ay insafsız, gözümüz yollarda qalıb. Soyun yerini də salmışam. Elə bilmə təkcə sənin qızının görüclüyü var mənə də əyan olmuşdu, sənin gəlməyin. Birdən ac olarsan, yol gəlibsən?

-Yox, qatarda yemişəm. Bircə sənin həsrətinə iştahım var - deyib gəlini bağrına basdı.

Xeyli vaxt ərinin həsrətini çəkən gəlin də yenidən onu öpüşlərə qərq etdi. Beş-üç dəqiqə rəngi-ruhu çiçək kimi açılan Bəturə:

-Ay insafsız, - dedi, - bir az yavaş, mənə xurd-xəşil elədin ki, səhər işə gedəcəm. Üz-gözüm qaralar.

-Onsuz da səhər kəndə hay düşəcək ki, sənin ərin gəlib. Camaat hərif deyil, hər şeyi başa düşəcək. Çək əlini, qoy həsrətimi öldürüm.

-Həsərlə çəkən kişi gərək arvadının yanında yaşaya. Nə qədər sən Bakıda, biz kənddə bir-birimizin həsrətini çəkəcəyik, - deyən gəlin kövrəldi. Şahənə görkəm alıb ərinin çılpaq bədənini var gücü ilə özünə tərəf çəkdi.

-Bir, iki, bu da üç ay dadi-bidad on bir, on iki... Bəturə, gör başında nə qədər ağ saç var? - Sahib həyretlə, niyə belə tez ağardı, əzizim?

Kədərlə gülümsünən gəlin:

-Yəqin ərim qürbətdə olduğuna xiffət eləyirəm, - deyib, üz-gözünə dağılmış ipək saçlarını geri eləyib özünə təsəlli verdi.

-Ər yolu gözləyən arvada - o da bir yaraşıqdı - cavabını verdi. Döşəyin üstündə ağzı üstə uzanan Sahibin kürəyinə, boynuna sığal çəkdi. Od tutub

yanan üzünü ərinin çiyinə qoydu. -Necə də ətirli bədən var, ondan gül iyi gəlir. Lap balamız Baharın ətri kimi. Ömür keçir, əzizim, biz hələ də biri-birimizin həsrətilə yaşayırıq, ay insafsız...

-Bəturə, özünə arvad demə, sən mənim gözümdə həmişə gəlinsən. Anam rəhmətlik sənə sular sonası gəlinim deyərdi. Yadından çıxıb?

Sahib üzünü gəlinin ağ mərmər sinəsinə qoyub:

-Yaxın vaxtlarda sənin də, mənim də, hətta qızım balaca sərçənin də həsrətinə son qoyulacaq.

-Burax, sən Allah, belə zarafatı, ildə bir dəfə gəlirsən, hər dəfə də bu sözləri deyirsən. Qayıdıb gəlirsən? Kənddə müəllim işləməyə, yer də var, çıx gəl də direktor özü də neçə dəfə soruşub, deyir bircə Sahib gəlsin dərs verərik.

Sahib dinmirdi. Bəturə əyilib odlu nəfəsini onun üz-gözündə gəzdirdi.

-Hə, - dedi - indi təzə nə fikirləşirsən?

-Mən yox, yuxarıda oturanlar fikirləşiblər.

-Sir deyilsə de, biz də bilək nə fikirləşiblər? - deyərək Bəturə şən səslə soruşdu.

-Burda, Qərbi Azərbaycanda yaşayan bizim millətin hamısını köçürəcəklər.

-Nə, köçürəcəklər bizi, hara? - deyən gəlin şəstlə onun üzünə baxdı. Ərini itələyib yerində dik oturdu. Təəccüb və həyəcanla: - Sahib, ağzından araq iyi də gəlmir deyəm ki, içmisən. Sən nə danışırısan, kimi, hara köçürürlər?

-Bilirsən Bəturə, dünya yaman qarışıb, Sovet hökuməti dağılır. Mənə də İrəvana bu məsələ ilə bağlı göndərmişdilər. Tək mən deyildim. Bakıdan yeddi-səkkiz nümayəndə vardı. Guya belə qərara alınıb ki, hər millət öz dindaşları ilə birgə yaşasın. Azərbaycanda olan ermənilər də Ermənistan deyilən torpağa köçəcəklər. Hələ üstəlik xaricdən gələn daşnaklar Qarabağı da istəyirlər. Ona görə yığış, Sizi Bakıya aparacam. Burda möhkəm qarışıqlıq olacaq...

Bayaqkı şən, gülümsər sifətli gəlini təəccüb hissi bürüdü. Özünü toxdadıb:

-Sahib, gecə bəvaxt gəlişinlə mənə sevindirdin. İndi bu nə danışırıq. Düz deyirlər ki, siz jurnalistlər hap-gopsunuz. Ayə, ulu babalarımızdan tutmuş dədələrimizə qədər bu torpaqda doğulub, burda yaşayıblar. Biz də, hələ nəvə-nəticələrimiz də bu Qərbi Azərbaycan torpağında min illər belə yaşayacağıq. Sən nə danışırısan? Mən bu ağ otaqlarımı, evimi-çşiyimi qoyub heç yerə gədən deyiləm. Burda ata-babamm, əcdadlarımla ruhu yaşayır. Səhər kəndin içinə çıxanda da belə şeylər danışsan, səni daş-qalaq eləyərlər.

-Bəturə, sənə mən sözümün əvvəlində dedim ki, dünya qarışıb. Sovetlər

İttifaqı deyilən bu quruluş dağılır. Deyirlər, daha doğrusu ölkə başçısı Qorbaçov köpək oğlu Amerikaya satılıb. Məhz Amerikanın və kapitalist dövlətlərinin fitvası ilə bu quruluşu dağıdır. Ona görə də Qorbaçova Nobel mükafatı verdilər. Bunun sonu yaxşı olmayacaq, mütləq Qarabağ torpağına görə müharibə olacaq. Ermənilər ruslara arxalanıb qan-qan deyirlər.

-Niyə məhz Qarabağ torpağına görə. Bəs hökumət qoyarmı, iki millət bir-birini qırsın.

-Elə hökumətdi Qarabağa görə aranı qızıışdırın. Çünki, xallı baş Qorbaçovun böyür-başındakıların çoxusu erməni daşnaklarıdır. Torpaq - Qarabağ Azərbaycanındır. Azərbaycan da heç vaxt öz qədim torpağı olan Qarabağı daşnaklara verməz. Ona görə də sənə deyirəm, yığış gedək. Ara qarışıb məstəb itəcək. Bu da müharibənin labüd olması deməkdir.

Bəturə yenə ərinin dediklərinə inanmır və eşitmək belə istəmirdi.

-Yox, - deyirdi, qızımız məktəbə gedir, ev eşiyimi qoyub hara gedək?... Bəs mən gecə-gündüz sənə kəndə qayıtmağının havasına uçuram. Sən də...

Sahib gəlinin çılpac çiyinini qucaqlayıb üz-gözündən öpdü. Bir az əvvəlki, ehtirasla, şövq və həsrətlə ərinə düz kimi yalayan Bəturənin od kimi isti bədəni də ərinin sözlərindən soyuyub buza dönmüşdü. Ağlamsınıb :

-Yox, - dedi - Sahib sən gedirsən get. - duruxdu. Yuxudan kal oyanmış adamlar kimi: mənə bax, ha, deyib - ərinin əllərini əvvəlki məhəbbətlə sığalladı. Gör nə qədər axmağam ki, bir gecəliyə qonaq gələn doğmaca ərimi evdən qovuram, dilim qurusun hələ az qalmışdı deyəm ki, çıx get. Aylarla həsrətini...

-Bəturə, burda günah nə səndədi, nə məndə, nə də Qərbi Azərbaycanda yaşayan bizim dindaşlarımızda. Mənim şəxsən günahım ondadı ki, bu məsələni sənə açdım. Düz elədim, axı, səndən və qızından başqa bu həyatda mənim kimim var ki...

Fikir-xəyal içində dayanan Bəturə ərindən soruşdu:

-Sən neçə günlüyə gəlmisən, icazən neçə gündü...

-Günü sabah qayıtmalıyam. Əgər getsəniz bir gün də qalaram.

-Yox, Sahib, əzizim, sən get işindən qalma, istəmirəm sənə söz gələ. Biz də gözləyək, hələ buralarda köçmək, köçürülmək söhbəti yoxdu, bəlkə sən dediyin şaiyədir. Camaat necə, mən də elə. Mən elimi-obamı atıb getsəm, camaat mənə nə deyər. İki ildə sənə ayrılığına dözüərəm, canım çıxar, yenə dözüərəm.

Sahib əsas mətləbi, əsas söhbəti arvadından gizlədirdi. Açıb ona deyə bilmirdi ki, Qarabağda artıq qarışıqlıq idi. Daşnaklar ayağa qalxıb, Sumqayıtda çaxnaşma olub. Amma Azərbaycan hökuməti bunları xalqa demirdi, xalqdan gizlədirdi.

Sahib icazə alıb ailəsini Bakıya aparmağa gəlmişdi. Uzağı iki günə Şuşaya və Xankəndinə gedəcək heyətin tərkibində o da olmalı idi. Azərbaycana yeni təyin olunan birinci katib zəif olduğuna görə ona "düdəmə" ayaması vermişdi.

İrəvandakı mitinqə görə Sahib narahat idi. Burda respublikanın rəhbərləri də ayağa qalxıb mitinqə dəstək verirdilər. Bizdə isə birinci katibdən tutmuş bəzi aşağı vəzifələr də ermənilərlə dostluqdan, qardaşlıqdan danışmışdılar. Meydana çıxan xalqa qoşulmaq əvəzinə cəbhəçiləri həbslərlə hədələyirdilər. Dalbadal dəyişən yeni birinci katib Milli Məclisdə çıxış edib sevinclə "şad xəbər" verdi:

-Sevinin, mənim xalqım, Azərbaycandan köçüb gedən erməni qardaşlarımız geri qayıdırlar.

Bir gün sonra məlum oldu ki, geri, Azərbaycana qayıdan ermənilər yox, Qəbələ və Oğuzda yaşayan etnik udinlərdir. Qorbaçovun ölkəyə birinci rəhbər göndərdiyi taxtadan yüngül hələ də dərk eləməmişdi ki, əgər ermənilər qayıdırsa, bəs nə üçün Zəngəzur, Göyçə və İrəvanda yaşayan Azərbaycanlıları qovub çıxarırlar. Vartana kəndindəki azərbaycanlıları su borusuna yığib ağzını qaynaqla bağlamışdılar. Göyçə mahalının əhalisi köçüb gəlib Gəncə yaxınlığında çadırlarda, üzüm bağlarının arasında məskunlaşmışdılar. Göyçənin iki-üç kənd əhalisi ermənilərin qaçıb getdiyi Şuşa və Xankəndi ərazisində məskun olmuşdu. Məhz birinci katibin əmri ilə göyçəliləri milis gücünə geri qaytarırdılar. Minlərlə insan, ailə sərgərdar gəzirdi. Əsl-nəcəbəti bilməyən respublikanın rəhbəri haqqında xalq anekdotlar, gülməcələr danışdı. Azərbaycanın bu ağır günündə ətrafdakı özü kimi yüngül, rüşvətxor, yaltaq dəstəsini iməcliyə çıxarıb ağac əkdirəndə fəxrlə demişdi:

-Görürsünüz, necə gözəl qoz ağacı əkirik, vaxt gələcək bunlar bar verəndə mənim qoz bağından yeyib, mənə də yada salacaqsınız.

Doğma ana dilini bilməyən bişüur rəhbər Füzuli rayonuna gedib camaatla görüşəndə üzünü yaltaq nazirlərinə tutub demişdi:

-Bax, burada yeni evlər tikməkdənsə, çoxlu hamam tikin, hamam - deyə özünü "ağıllı" sərəncamını vermişdi.

Sumqayıt zavodunda fəhlələrlə söhbət zamanı üzünü qabaqcıl fəhləyə tutub soruşdu:

-Arvad var?

-Bəli, var.

-Uşaq da var?

-Bəli, üç oğlum var, yoldaş birinci katib.

-Arvad da işləyir?

-Bəli, o da zavodda işləyir.

-Bəs uşaqlar kimdəndi?

Mat-məəttəl qalan fəhlə təəccüblə:

-Bu nə sözdü, yoldaş birinci katib, əlbəttə məndəndi.

-Aha, bu çox yaxşıdır.

Belə məlum oldu ki, bu dilbilməz, tanrı tanımaz demək istəyirmiş ki, sən də, arvadın da işdə olursunuz, bəs uşaqlara kim baxır?

Bütün Azərbaycanda anekdota dönmüş bu sualı indi də görüşən iki nəfər bir-birindən lağla soruşur: - "Uşaqların kimdəndir?"

Sahib bunları yada saldıqca Azərbaycanı idarə edən belə dayaz düşüncəli rəhbərin idarəçiliyindən çox narahat idi.

Qəm, kədər içində boğulan, fikri-fikrə çalayan Bəturə lal kimi ərinə baxır, az qala hönkürüb ağlamaq istəyirdi. Özünü ağlamaqdan güclə saxlayan gəlin o biri otaqda yatan qızı Baharı oyadacağından qorxurdu. Özünü toxdadıb gözünün yaşını yarıkədərli, yarı şən olan ürəyinə, qəlbinə axıdırdı.

-Ay insafsız, - dedi, demək Allah qoysa, sabah yola düşürsən eləmi? Quş kimi gəldin, huş kimi də gedirsən.

Sahib yorğun da olsa gülümsünüb xoş əhvalla:

-Bəturə, - dedi, yola düşürsən demə, yola düşürük desən yaxşı olar. Üçümüz də, mən, sən və şeytan balamız. Mənim sizdən başqa kimim var? Elə bilirsen vətəni, ata-ana məzarını qoyub getmək mənə asandı. Mən də sən kimi bu kənddə doğulmuşam. Yadından çıxıbı, orta məktəbdə birgə oxumağımız? Sən yeddinci sinifdə, mən də səkkizincidə.

-Yadımdadı, lap yaxşı yadımdadı. Dəcəlliyinlə müəllimlərin canını boğazına yığmışdın. Doqquzuncu sinifdən sonra Bakıya oxumağa gedəndə müəllimlərin sevindi... Yalnız bir adam qəm, kədər içində həsrətini çəkirdi.

Allahıma şükür elədim ki, mənə unudub şəhərli qızlara ilişmədin. Yoxsa dəli olardım. Mənim gecə-gündüz elədiyim dualar səni o şalvarlı qızlardan xilas elədi. Nə yaxşı bir-birimizə urcah olduq, demək qismətim sənsənmiş, a vəfasız. Eh, indi o vaxtdan da pis həsrət çəkirəm, gözüm-könlüm yollardan yığışmır. Məktəbdə müəllimlər mənə bəxtəvərləyir ki, xoşbəxtsən, Sahib kimi ağıllı, ziyalı ərin var.

-Yenə mənə məktəb illəridə olduğu kimi vəfasız deyib danlayırsan, Bəturəm. Eybi yox dözərəm.

Bəturə zərif əlini onun ağzına uzadıb dodaqlarını yumdu. Ətli dodaqları ilə Sahibin hər iki üzündən ehtirasla öpdü.

-Vəfasız, - dedi, sözümü kəsmə, səhər az qalır, yenicə əlimə keçmişən, qoy ürəyimi boşaldım. Mənim ilk və əziz məhəbbətim, klassik şairlər demiş, nuri-didəm, sənə yaxşı şeir deməyin var. Yadındamı, əsgərlikdən də mənə şeirlər yazıb göndərirdin. Məktublarını da, şeirlərini də saxlamışam. Nişan gətirilən çamadanımdadı. Eşit, gör nə deyirəm, həmişə mənə görəndə Nizaminin bir rübaisini bədahətən deyərdin. Onu astadan elə oxu ki, balamız oyanmasın.

Sahib az qaldı desin ki, mən nə halda, sən nə... Demədi, susdu. Bəturə elə bildi ki, Sahib fikir-xəyal içində durmaqda rübaini yadına salmaq istəyir. Sahib isə bu dəmdə İrəvanda daşnaklardan xalqımıza qarşı gördüyü soyuq düşmən münasibətinin sonunun nə ilə qurtaracağını, "Qarabağ bizimdir" - deyib yığıncaqda hay-küy salan dığaların səsini eşidirdi.

Bəturə dözməyib ərinin qolunu silkələdi:

-Nə oldu, əzizim, sən heç vaxt mənim sözümü cavabsız qoymazdın. Mür-güləyirsən, gözümün nuru, başımın tacı. Başa düşürəm səni yorğunsan...

-Bəturə, hansı rübaini deyirsən, mənə bağışla, son günlərdə elə bil yaddaş-sızlaşıram. Sən məndən hafizəlisən, de, ötən günləri yada salaq.

-Sənə "Vəfasız" ayamasını deyəsən yerində vermişəm. Qoy deyim, yadı-na düşəcək.

*Məni naqis sanırsan, nə qəm, elə o cür san,
Ey qeydimə qalmayan, eşqimə laqeyd insan!
Öləcəyəm dərdindən, bircə qorxum var ancaq:
Heç qəbrim üstündə də gəlib dayanmayasan.*

-Bəturə, əzizim, bu gecənin qaranlığında belə kədərli şeiri niyə deyirsən? Özün də rübaini düz oxumadın. Axı, mən dahi şeyx babamız Nizami Gəncəvidən üzr istəyib birinci misrada dəyişiklik eləmişdim, sənə məhəbbətin xatirinə, yadında deyil?

-Yadımdadı, ona görə də mən o misranı sənə dilindən eşitmək istəyirdim. Amma görürəm o qədər yorğunsan ki, halın özündə deyil. Al, bu da sənə dəyişdiyin misra: "Vəfasızam deyirsən, nə qəm, elə o cür san".

Bəturənin indi bircə arzusu, diləyi vardı. Səhər gec açılsın. Ərinin gedəcəyini fikirləşəndə səksənir, bədəni uçunurdu. Yorğanı sinəsi boyu çəkib bir az ərinin qoynunda, onun ətrində nəfəs almaq mürgüləmək istədi. Yerində dikəlib Sahibin boynunu qucaqlayanda əli pəncərənin uzun pərdəsinə toxundu. Pərdə aralananda otaq o başdanın nuruna qərq oldu. Həyəcanla:

-Sahib, - dedi, - get qızınla görüş, bir azdan yola düşəcəksən. Qızımız da məktəbə getməli idi. Heç bilmirəm, necə ayrılacaqsınız. Amma ay vəfasız, bizi yetim qoyub gedirsən. Özündən muğayət ol, dediklərin düzdü, od-alov saçan yerlərdən uzaq ol. Deyirlər Bakıda mitinq başlayıb...

Sahib özünü toxdadıb inamla dedi:

-Çalışaram "Vəfasız" adımı üstümdən götürdüm, Bəturə. Biki halda gülümsünüb dinmədi. Fikirli-fikirli dağılmış saçını düzəldib - Bəlkə bir neçə gün Bakıda olmadım, zəng eləməsəm nigaran qalmayın. Yenə ezamiyyətə getməliyəm. Qızımdan və özündən muğayət ol.

Toppuş Bahar yataq otağından çıxıb çaşqın halda bir an qapıda dayandı.

Gözlərini övkələyib sevinclə, ata - deyə elə qışqırdı ki, səsi evdə əks-səda verdi. Özünü atasının qucağına atdı.

-Ana, gördün mən deyən oldu? Dedim ki, atam mütləq gələcək. Ata, anam da mənə deyirdi ki, qızım, sən xəyalpərvərsən. Mən səni bu gecə yuxumda görmüşdüm, ata. Yox ey, elə hər gecə görürəm.

Mətbəxdə səhər yeməyi hazırlayan Bəturə zarafatla:

-Yaxşı, atanla az mənim dalımca danışın, - dedi, - Qızım, gəl, əl-üzünü yu, çayımızı içək. Vaxt keçir, atan da... "Gedəcək" sözünü dilinə gətirmədi. Qorxdu ki, Bahar hay-küy salar, dərəcə də getməz. - Nə oldu qızım, atanla öpüşüb qurtarmadın? Gəl əl-üzünü yu....

-Gəlirəm, ancaq bir şərtlə, atam mənim yanımda dursun, ona çoxlu-çoxlu

baxmaq istəyirəm.

Ərinə səhər yeməyi gətirəm Bəturə ana ərki ilə qızma təpindi:

-Dur, dur get üzünü yu, gəl sonra nə qədər istəsən öp, qucaqla, atan qaçmır. Dərsə gecikirsən.

-Ana, icazə versən də, verməsən də, məktəbə atamla gedəcəm. Qoy hamı görsün ki, atam gəlib. İndi gedib üzümü yuyaram.

-Yaxşı, yaxşı icazə verirəm, - deyən Bəturə dirsəyi ilə Sahibə toxundu: "Sərçə" qızın görürsən sənə üçün necə darıxıb. Sən də bizi atıb qaçırsan, heç olmasa üçcə gün qalardın, bu tifil də sevinərdi.

-Daha mən ona sərçə qızım deməyəcəm. Maşallah, böyüyüb, tərən quşuna oxşayır. Telli-toqqalı qız olub. Səkkiz ayda necə də dəyişib, böyüyüb...

-Sən gedəli altı ay on bir gündür, - deyib Bəturə ərinin səhvini düzəltdi. Məni dərd götürüb ki, nə təhər ayrılacaqsınız. Apar məktəbə qoy, tez qayıt. Müəllimlərlə ağız-ağıza verib tarixi-nadir danışma. Sən gələndə kimi mən də yoluna yemək hazırlayım. Məktəbdə də, kənddə də hamı deyir ki, qız atasına bu qədər oxşayar, elə bil cüt almadılar. Bilirsən Sahib, qızın bu sözlərdən necədə fərhlənir.

-Yox, zənnimcə sənə oxşarı daha çoxdu, Bəturə. Onun qas gözünə baxıram, sənə məktəbdə oxuyan illərin yadıma düşür. O da sənə kimi ağ zanbaq gülü deyim, yoxsa Səmərqənd kağızı...

Bəturə çaydan bir hortum içib, stəkanı yerə qoydu:

-Yanımda elə demə, sən Allah, səndən inciyər. Deynən mənim ağıllı balam, özümə oxşayır. Bircə onu təriflə...

Bahar dəsmalı divanın üstünə atdı.

-Qızımız üz-gözünü yudu daha da gözəlləşdi. Balamız kimə oxşayır atası? - deyib Bəturə ciyərpərəsini ilk dəfə görürmüş kimi ona diqqətlə başdan ayağa baxdı.

Atası dinənə qədər Bahar şəhadət barmağı ilə Sahibi göstərirdi.

-Atama, atama, yenə də atama oxşayıram, - deyib Sahibin sol yanında oturub onu dönə-dönə öpdü. Hamı deyir ki, bu qız atası Sahibnən bir almadı, yarı bölünüb.

Onların ikiotaqlı mənzili "dövlət evi" deyilən binada idi. Oradan ancaq müəllimlərə və qulluqçulara mənzil verilmişdi. Sahib saat bir üçün maşın

çağırtırıb qatara getməyə tələsirdi. Yola salmağa Bəturə də həyəətə düşdü. Günorta konserti verilir. Kənd klubu yaxınlıqda olduğundan radioda oxuyan aşığın səsi bütün məhəlləni bürümüşdü. Sahib maşına minmək istəyəndə doluxsunmuş Bəturə onun biləyindən tutub saxladı:

-Dayan, bir eşit, gör aşıq nə oxuyur.

*Abbas ağlar arsız-arsız,
Dünya olub etibarsız,
Deyirdin, dözərim yarsız,
Döz, bağı daş olan könlüm!*

Bəturə iki əli ilə üz-gözünü örtmüşdü. Sahib onun əllərini aşağı salanda gözlərindən sel kimi axan yaş gözü sarsıldı. Özünü toxtadı gücnən də olsa gülümsündü:

-Ay gözəl insan, - dedi, - bəs uzaq yola gedən əri də belə yola salarlar. Bu nə göz yaş idi axıdır? Yaxşı, özünü ələ al, qayıt evə. Amandı, qızım gəlib səni gözü yaşlı görməsin, - deyib maşına oturdu.

Evə qayıdan Bəturə üzü üstə düşüb hönkürürdü.

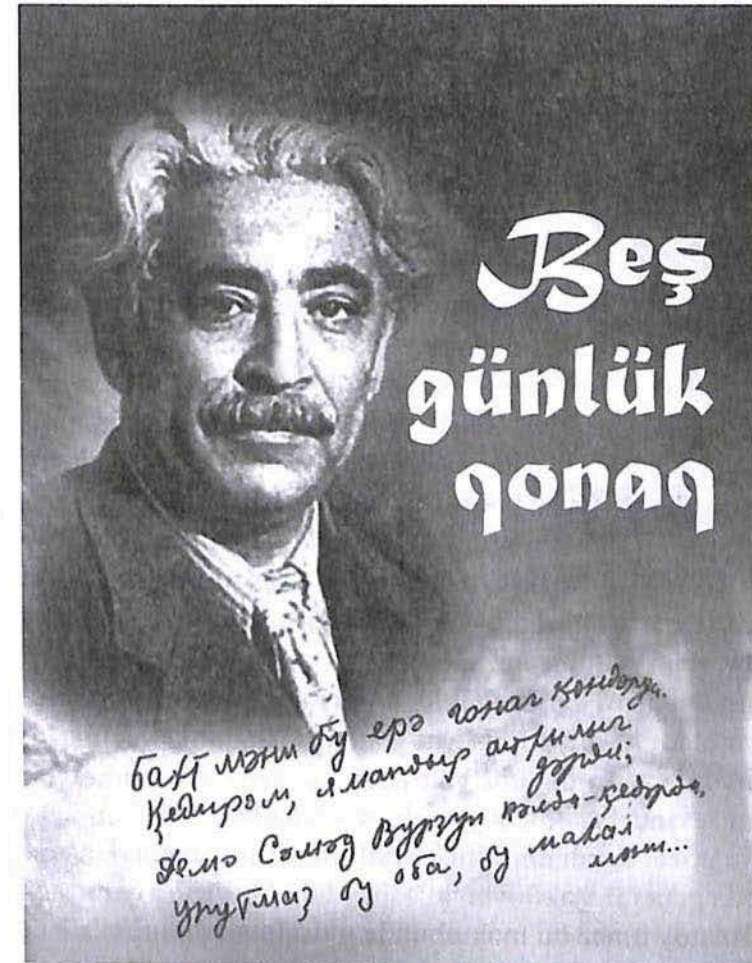
Sahib gedəndən sonra Bəturə həmişəki kimi qəzetləri izləyir onun yazılarını oxuyurdu. Bir həftə keçər-keçməz onun Qarabağdan, Şuşadan "Erməni məkri, erməni iştahı" vətənpərvərlik ruhunda yazdığı silsilə yazılarını oxuyurdu. Bəturə ürəyinə, varlığına hakim kəsilən səksəkəni, qorxunu qova bilmirdi. "Ermənilər - deyirdi - müxənnət millətdi, ona xətər yetirərlər, durub gözü yol çəkdi özü-özünü danlayırdı. Dilim-ağzım qurusun, gör bir nə fikirləşirəm...". Balaca Bahar isə atasının qəzetdə çıxan şəklini gündə on dəfə öpməkdən doymurdu.

Bir ay on gündən sonra tovuzlu zabıt Sahibdən məktub gətirdi. Bəturə onun xəttini zorla tanıdı. Bəzi hərflərin yanakı yazılışından oxşadı ki, əri yazıb. Sahib yazırdı: Bəturə, əzizim, mən hələ də Qarabağdayam. Daşaltı kəndi uğrunda aramsız döyüşlər aparırıq. Keyfini pozma, fikir də çəkmə, hər şey yaxşı olacaq. Bu torpaq dığalara qismət olmayacaq. Bizim könüllü dəstəmiz on iki nəfərdir, hamısı da qələm əhlidir. Hamımız son nəfəsimizə qədər vuruşmağa and içmişik. Orduya köməyə gəlmişik.

Sən qızım Bahardan muğayət ol! Qismət olsa onu oxut, qoy ali təhsil alsın. Harada olmaq xəbəriniz mənə çatıb. Xeyli arxayın oldum.

Daha nə yazım, öpürəm səni və şirin-şəkər balamız Baharı. Sən Allah, gələndə mənə danlama, sənə yalan danışdığımı görə. İşdi, başıma bir iş gəlsə Nizami babamızın sənin xoşuna gələn rübaisini baş daşıma yazdırarsan. Bağışla, səni qəmləndirdiyimə görə... Sizi sevən Sahib".

Yanvar ayında hər axşam hava-məlumat bürosunun xəbərlərinə qulaq asan Bəturə Qarabağda havanı necə olmasını izləyir, orada qışın daha sərt keçməsindən narahat idi. Son günlər "Daşaltı əməliyyatı"ndan çox danışırırlar. Qəzetlərdə Sahibin reportajları olmurdu. "Yəqin Bakıya qayıdıb, - deyə fikirləşən Bəturənin qəlbində bərk narahatçılıq var idi: əgər qayıtsaydı, gəlib bizə baş çəkərdi, axı Mingəçevir Bakıya yaxındır..."

Yanvarın iyirmi altısında "Xəbərlər" verilişində iki zabıt "Daşaltı əməliyyatı"ndakı uğursuz döyüşlərdən danışır, mübahisə edir, az qala dalaşacaqdılar, müdafiə nazirini və hökuməti günahlandırırırlar. Sonra bu döyüşdə qəhrəmanlıqla həlak olanların siyahısını oxudular. Bu siyahıda jurnalist Ağabəyli Sahib Qədir oğlunun adı birinci idi...

27 yanvar
2012-ci il

ŞƏMİSTAN NƏZİRLİ: “MƏNİM ÜÇÜN ƏN QİYMƏTLİ MÜKAFAT GENERAL ŞIXLİNSKİ MÜKAFATIDIR...”

Tam artilleriya general Əli ağa Hacı
İsmayıl oğlu Şıxlinski
(1865-1943)

*-Şəmistan müəllim, əvvəlcə mü-
kafata layiq görülməyiniz münasibə-
ti ilə Sizi təbrik edirik.*

-Çox sağ olun. Mükafat və ya hər hansı təltifat bəzi adamlarda arxayın-çılıq yaradır. Xoşbəxtlikdən bu mən-
də yoxdur. Mənim üçün ən əziz, ge-
neral Şıxlinski mükafatıdır. Onu alan-
da sevindim. Amma tənbəl olmadım.
Ondan sonra daha yaxşı işlədim.

*-İlk qələm məhsulunuz, ilk təd-
qiqat əsəriniz hansıdır?*

-Hərb tarixindən soruşursunuz, yoxsa Səməd Vurğundan?... Əlbət-
tə, general Əli ağa Şıxlinski və ilk təyyarəçimiz Fərrux ağa Qayıbov-
dan yazdığım oçerklərdir. Hərb ta-
rixi barədə ilk kitabım 1982-ci ildə
“Gənclik” nəşriyyatında 10 min tiraj-
la nəşr olunub. Bu kitabımda ilk to-
poqraf-general İbrahim ağa Vəkilov,
4 dəfə “Georgi” ordenli Sayad bəy

Zeynalov haqda və partizan Mehdi Hüseynzadə barədə sənədli hekayələrim
və oçerklərim nəşr olunub. Partizan Mehdi-dən başqa adı çəkilənləri Azərbay-
can oxucusuna ilk dəfə mən tanıtmışam. Ən çox da topoqraf-general İbra-
him ağa Vəkilov haqqında başım ağrılar çəkib. O vaxtkı sensor “qılıncı” az
da olsa, bu oçerkimi yaraladı ki, niyə müsəvat generalı haqqında yazmışam.
Rəhmətlik əmioğlu Knyaz Nəzirli dadıma çatmasaydı, “sensor” onu tamam
məhv edərdi. Kitabımın sevinci isə çox böyük və əvəzsiz oldu. Mərhum xalq
yazıçısı İsmayıl Şıxlı və gözəl ziyalı alimimiz İsrail Mustafayev məndən çox
sevinirdi. Axı, bu kitabda general Vəkilovun ailəsinə dahi Lev Tolstoyun yaz-
dığı məktub da vardı. Tolstoy məhz bu məktubunda müsəlman dinini misilsiz

dərəcədə ağıllı, elmi din adlandırır. Bu hadisə indi də bizim din xadimləri
arasında böyük iftixarla danışılır. Və nəhayət, müharibədə həlak olmuş atam
Əmiraslan haqqında da böyük silsilə hərbi oçerklərim nəşr olunub. Bəlkə də
ona görə “Qəribə talelər” kitabım mənə çox əzizdir...

*-Xahiş edirik tam samimi olasınız. Həyatınızın bir çağında şeir yazmı-
sınız?*

-Yazmışam, ilk gəncliyimdə. Amma üzə çıxması deyil o şeirlər. İlk şeirimi
əməm İmran Qandalı oğluna həsr etmişəm. O, Krımda topuğundan yaralan-
mışdı. Müharibədən çox sonra da o yaraların sızıltıları onun canını göynədir-
di, ağrıdırdı. Mən uşaq da olsam, bütün bunları görür və hiss edirdim. Uşaq
vaxtı da, sonralar da qohumlarım arasında onun kimi ikinci xeyirxah adam,
təmənnəsiz yaxşılıq edən şəxsiyyət görməmişəm. Onun məndə əziz bir fo-
toşəkli var. İmran əməm 1955-ci ildə Gürcüstanın Sadaxlı kəndində böyük
Səməd Vurğunla görüşüb, bu şəkil ordan yadigar qalıb. Dünyasını dəyişən
yaxşı adamları xatırlamaq, yada salmaq insana can yangısı gətirir. Əzizinin
ruhunu da şad edir. Bunları sizə danışsam, mənə ağlagəlməz kövrək hisslər ağışuna alır.
İndi İmran əməm və Nəzirli nəslim haqqında ciddi düşünürəm, Allah qoysa onlara layiq
bir şeir yazmalıyam...

Gürcüstan ezamiyyətindən təzəcə qayıt-
mışam. Azərbaycan hərbi tarixi və sərkər-
dələrimiz haqqında xeyli yeni material gə-
tirmişəm. Uzun illər axtardığım Borçalı
general Yadigarov qardaşlarının sənəd və
fotoşekillərini tapdım. Babam Süleyman ağa
Ah oğlu Nəzirinin fotosəklini həmin fonda
tapmağım mənim üçün ölçüyə gəlməz dərə-
cədə sevindirici oldu.

Babam Süleyman ağanın, Nəzir Abdul-
la oğlunun general Yadigarov qardaşları ilə
dostluğunu hələ uşaq vaxtı nənəmdən, anam-
dan və əməmlərindən çox eşitmişdim. Nə
yaxşı, tələbə vaxtı yay və qış tətillərində kəndə gedəndə mərhum Məmiş əmə-
min nəslimiz haqda danışdığı əhvalatları yazıya almışdım. Beş şagird dəftə-
ri həcmindədir. Süleyman ağanın ermənilərlə döyüşü, çətin illərdə el-obaya
dayaq olması, nəslim haqda hadisələr, olmuşlar böyür-başımda fırlanır. Mənə
dinclik vermir...

Nəzir Abdulla oğlu
(1820-1905)

-Mütaliəniz necədir? Son vaxtlar hansı ədəbi əsərləri oxumusunuz?

-Elə əsərlər var ki, onları ildə bir dəfə oxusam da doymuram. Qəribədir, elə bil ilk dəfə oxuyuram. Məsələn, Anatoli Zöhrabbəyovun "Odlu diyar", Y.V. Çəmənzəminlinin "Qan içində", Lev Tolstoyun "Hacı Murad", R. Co-vanyolinin "Spartak", İ. Şıxlının "Dəli Kür", Ç. Hüseynovun "Fətəli Fəthi" və sairə. Bunlar mənim dönə-dönə oxuduğum əsərlərdir. Hətta L. Tolstoyun "Hacı Murad"ını oxuyandan sonra gündəliyimdə yazmışam ki, belə əsəri ancaq və ancaq fəvqəlbəşər bir adam yazsa bilər. Bu, mənim şəxsi fikrimdir. Kim etiraz etsə, qoy əsəri oxuyub oradan bir səhv tapsın. Bu əsərdə səhv yoxdur, yalnız düz yolu göstərir... Tolstoy da və adımı çəkdiyim başqa yazıçılar da, "Ovod"un müəllifi Etel Lilian Voyniç də bizə sənədli əsəri səhvsiz, şişirtməsiz yazmağı tövsiyə edirlər. Bu mənada "Dəli Kür"ü və "Qan içində"ni ədəbiyyatımızın zirvəsi sanıram. Bu əsərlərdə yersiz söz, artıq gərəksiz epizodlar yoxdur...

Son illərdə pullu adamların yazdığı şeir və nəsr "əsərlərini" oxuya bilmirəm. Onlarda ağız tamı yoxdur... Ona görə ancaq və ancaq klassikləri oxuyuram. Məsələn, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bircə hekayəsini son illər yazılan 20 "kitaba" dəyişməyəm.

-Jurnalists-yazıçı Şəmistan Nəzirli daha çox hərbi tədqiqatçı olaraq tanınır. Yəqin buna televiziya da hazırladığınız "hərb tariximizdən" verlişinin əhəmiyyətli təsiri olub. Siz kimsiniz - jurnalist-yazıçı, yoxsa hərbi tədqiqatçı?

-Birinci növbədə jurnalistəm. Bu sənətimə vəfasız ola bilmərəm. Mənə oxucularım görüşlərdə çox epitetlər deyirlər. Hətta alim deyənlər də var. Bir neçə dəfə məktəblilərlə görüşdə müəllimləri inandırma bilmədim ki, mən alim deyiləm, müdafiə-zad eləməmişəm...

İkinci növbədə hərbi tarixinin görkəmli Azərbaycan oğulları və Səməd Vurğunun ömrünün tədqiqatçısıyam. Yazıcının romanları və povestləri olar. Mənim isə iki povestim - "Qoridən gələn qatar" və "Qarxunlu Əşrəf bəy" sənədli povestlərim var. Qalanı sənədli hekayələr, tədqiqat əsərləri və oçerklərdir. İndiyə kimi 16 kitab yazmışam bu mövzuda...

-Əsərləri stolüstü kitab hüququnu qazanmış ("Azərbaycan generalları" və "Cümhuriyyət generalları" kitablarınızı nəzərdə tuturuq) tədqiqatçı kimi Vətən, yəni Qarabağ müharibəsi haqqında nə deyə bilərsiniz?

-Bircə qənaətim var: silaha sarılmasaq, düşmən bizə torpaq verməyəcək. Donuz damdan özbaşına çıxmaz, onu döyməklə çıxartmaq olar. Mən Qafqaz qartalı, yenilməz sərkərdə Şeyx Şamil haqqında çox mütailə edirəm. İnamlı deyərəm ki, mərhum akademik İmam Mustafayevdən sonra bəlkə də yeganə adamam ki, Şamil haqqında güclü ədəbiyyata malikəm. Hansı şəhərə eza-

miyyətə gedirdimsə (sovetlər vaxtı), bukinist kitab mağazasında Şeyx Şamil haqqında kitab almaq üçün dönə-dönə Dərbəndə getmişəm, son illərdə...

Demək istəyirəm ki, Şeyx Şamil yazır ki, silahla zəbt olunan ana torpağı qanla qaytarmaq olar...

-Dediklərinizdən sonra çağdaş Azərbaycan xəritəsini necə görürsünüz?

-İnləyən bir torpağı görürəm. Onun əzabını, iniltisini ürək ağrısı ilə eşidirəm. Mən Qacarlar nəslinin tarixini yenidən yazmışam, çap prosesindədir. Qismən də olsa, bu sualınızın cavabı orda var. Oxucu özü də görəcək ki, 70 il qarasınca deyib bəyənmədiyimiz Qacarların hərbi oğulları nələrə qadir olub.

-Siz Azərbaycan hərbi mətbuatı tarixinə də yaxşı bələdsiniz...

-Hərbi tariximizin dünəni var, onun general Şıxlinskiyin və C. Mehmandarovun 1918-1940-cı illərdəki çıxış və məqalələrindən öyrənməliyik. Bu gün isə polkovnik-leytenant, tarix elmləri namizədi Mehman Süleymanov ciddi məşğul olur. O illərin ikinci cəfəkeş tədqiqatçısı Həsən Səmədoğludur ki, ona ciddi qayğı lazımdır. Belə ki, pis çap olunur. Təəssüf ki, indiyə kimi tədqiqatı kitab şəklində nəşr olunmayıb. Pis çap olunmaq yaradıcılıqda və tədqiqatda durğunluq yaradır. Yalnız "Hərbi bilik"də çap olunmaqla oxucu qazanmaq olmaz...

-Siz "Hərbi bilik" jurnalına da toxundunuz. "Hərbi bilik" bir hərbi və oxucu kimi Sizi qane edirmi? Ümumiyyətlə, "Hərbi bilik" jurnalı haqqında təəssüratınız...

-Mən son iki ildə "Xalq qəzeti"ndə, "İki sahil"də, "Səhər" və başqa mətbuat orqanlarında verdiyim mühasibələrdə "Hərbi bilik" haqqında müsbət rəyimi demişəm. Ən çox televiziyaadakı çıxışlarımda və ayrı-ayrı görüşlərdə bu jurnal haqqında rəyimi bildirmişəm. Və əlavə eləmişəm ki, jurnal pis yayılır, baxmayaraq maraqlı materiallar dərc edir... Bu jurnal mənə çox doğmadır. Ona görə ki, 1992-ci ildə ilk dəfə mən təklif eləmişəm ki, belə jurnal nəşr edək.

Onu 1922-ci il sentyabrın birində dünya şöhrətli sərkərdəmiz Əli ağa Şıxlinski yaradıb. Onda mənə etiraz edənlər də oldu ki, belə bir jurnal azərbaycanca yox, rusca Moskvada nəşr olunub. Mən də arxivdən bir illik nömrələrin hamısını alıb gətirdim, sübut üçün. İlk sayında (1993-cü il № 1 -də) 4 yazı ilə çıxış etdim. Bu jurnalın yeni nəşri general Əli ağa Şıxlinskiyin ruhuna böyük ehtiram oldu.

Jurnalda qüsurlar görə bilmirəm. Mən ona Əli ağa Şıxlinskiyin gözü ilə, övladım kimi baxıram. Axı, mən həm də jurnalın redaksiya heyətində varam... İnanıram ki, bu təriflər jurnalın əməkdaşlarında arxayınçılıq yaratmayacaq...

-Şəmistan müəllim, Azərbaycan hərbi tarixinin açılmamış səhifələri, qarantlıq məqamları hələ də qalmaqda davam edir. Bu haqda nə deyə bilərsiniz?

-İşləmək, axtarmaq gərəkdir. O məxfiləri açmaq, qaranlıqlara işıq salmaq biz nəslin payına xoşbəxtlik kimi düşüb. Məni narahat edən son illərdə elmə, ədəbiyyata və biliyə etinasızlıqdır. İndi "bakuş" satan məktəbli gələcəkdə elmlə, tədqiqatla məşğul ola biləcəkmə? Çətin sualdı, elə deyilmə? Beş ildən sonra Abdulla Şaiq gərək olacaq ki, "Məktub yetişmədi"nin təzəsini yazsın...

-Sizin hər b tariximizin araşdırılmasında xidmətləriniz danılmazdır. Oxucu üçün maraqlıdır ki, bu gün nə üzərində işləyirsiniz?

-“Arxivlərin sirri açılır” kitabım hazırda. Redaktorlar Rəşid Faxralı və Nuriə Qılınclı oxunuşu qurtarıblar. Yaxşı redaktor kitabın yarımmüəllifidir. Hər ikisi ilə “Cümhuriyyət generalları” və “Tam artilleriya generalı C. Mehmandarov” kitablarımı da birgə işləmişik.

Bu kitab “Azərbaycan generalları” və “Cümhuriyyət generalları” kitablarımın davamıdır, yəni üçüncü hissəsidir. Burada sovetlər vaxtı Leninqrada, Moskva, Tiflisdən sərkərdələrimiz haqda topladığım materialların bir qismini işləmişəm. Açıqlanmamış səhifələr, naməlum qalmış sərkərdə oğullarımız haqqında bu kitabda çox mətləblər açılır...

Sizə məlumdur ki, Azərbaycanda hər bçi nəsillər olub. Onlardan Qacarların, Vəkilovların, Şıxlinskiyərin, Novruzovların, Borçalı Yedigərovların, Qayıbovların, Təlxənovların, Mehmandarovların, Rəfibəyovların, Kəngərlilərin hər b tarixini yazmışam. Bir neçəsini və yenə də yazıram.

Mən eləmədiyim, ya da başlamadığım iş haqqında danışmağı sevmirəm. Amma bir işə başlamışam: o barədə danışa bilərəm. Dünya şöhrətli, “artilleriyanın Allahı” olan sərkərdəmiz Əli ağa Şıxlinskiyənin iki cildliyini çapa hazırlayıram. Ömür vəfa eləsə, bu nəhəng sərkərdənin əsərlərini və tədqiqatlarını möhtərəm oxuculara təqdim edəcəm. İnanıram ki, bu toplu Azərbaycan hər b tarixinə ən yaxşı töhfə olacaq. Generalın külli miqdarda fotosəklini, əlyazmalarını toplaya bilmişəm. Hələ bu günə kimi Əli ağa Şıxlinskiyənin mülki geyimdə fotosəklini oxucular görməyib. Arxivdən 1942-ci ildə Əli ağa Şıxlinskiyənin mülki geyimdə fotosəklini tapmışam. Bu sevincin nə demək olduğunu tədqiqatçılar yaxşı duya bilər.

Əli ağa Şıxlinski tək cə general yox, hər b tarixinin böyük alimi olub.

Siz Azərbaycan Dövlət Mərkəzi Arxivində də işləmişiniz. Belə deyək, gənc tədqiqatçı burada işləməklə nəyəsə nail ola bilərmi?

-Əlbəttə, nail ola bilər. Bir şərtlə ki, o gənc tədqiqatçının arxiv tozu ud-

maq, sənədləri oxumaq səbri və ən başlıcası, araşdırmaya istedadı varsa. Bəzi adamlar elə fikirləşir ki, nə böyük şeydir. Şəmistan oturur arxivdə, yüz il əvvəlin sənədinin üzünü köçürüb verir mətbuata. Unutmaq lazım deyil ki, tədqiqatla məşğul olmaq iynə ilə gər qazmağa bərabər əzəbli bir işdir. Hər vaxt tədqiqatçı ilk əldən tapdığı sənədi qəzet səhifəsinə çıxartmamalıdır. Hətta elə sənəd, fotosəkil və fakt var ki, bir müddət tədqiq eləyəndən sonra oxuculara çatdırmaq lazımdır.

Sovet dövründə belə bir fikir tez-tez işlənirdi: jurnalist gərək hər sahədə yazmağı bacarsın. Mənim zənnimcə, elə deyil, səhv fikirdir. Jurnalist də alim kimi gərək özünü bir mövzuda tapa və o sahənin kamil tədqiqatçısı ola. Yoxsa bu gün sənayedən, sabah elmdən, o birisi gün kənd təsərrüfatından yazan jurnalist hər vaxt yaradıcılığında kamil sənətkar ola bilməz. Hər bir jurnalist, qələm əhli ilk öncə ona doğma olan mövzuda püxtələşməlidir. Konkret bir sahədə Azərbaycan elminə əsərlərlərlə töhfələr verən Salman Mümtaz, Qulam Məmmədli, Mikayıl Rəfili, unudulmuş Mirzə Şəfi Vəzəhin tədqiqatçısı Əliəjdər Seyizadə və başqaları buna canlı misaldır. Sonuncunun əvəzsiz tədqiqatdan E. Bertles kimi məşhur şərqşünas belə bəhrələnməmişdir. Xalqın böyük şəxsiyyətlərini tədqiq etmək, onların ömür yolunu öyrənmək elmdir, bütöv akademiya.

Şəmistan müəllim, Siz həm də Səməd Vurğun irsinin yorulmaz tədqiqatçısıdır. Bu haqda fikriniz də oxucularımız üçün maraqsız olmaz.

-Məni ədəbi aləmdə tanıdan və tədqiqata cəlb edən Səməd Vurğun şəxsiyyəti olub. Bu mövzuda beş kitabım çıxıb - “Vurğun keçib bu yerlərdən” (1 və 2-ci kitab), “Ellər Vurğunu”, “Yaddaşlarda yaşar Vurğun” və “Vurğun ömrü məktublarda”. Mən bu əvəzsiz insanı mənəvi ata, amalım, idealım kimi qəbul eləmişəm. Siz elə bilərsiniz ki, bu beş kitabım çap olundu, bununla Vurğun haqqında sözüm qurtardı? Yox! Mən son nəfəsimə qədər bu kişi haqqında yazacağam. Hazırda yeni - “Vurğun çələngi” kitabı üzərində işimi davam etdirirəm. Sual oluna bilər cəmi əlli il ömür yaşamış Səməd Vurğundan nə qədər yazmaq olar. Cavab verirəm: Səməd Vurğun 50 ildə 150 illik fəaliyyət və yaradıcılıq dövrü keçib. Orada hər şey var, insanlara qayğı, xeyrxahlıq, nadir istedad, hazırcavablıq... Xülasə, böyük şəxsiyyətlərə məxsus qeyri-adi. Tək mən yox, məndən sonra gələn neçə-neçə tədqiqatçı Vurğun ömrünün humanizmini yazıb tədqiq edəcək. Mən buna əminəm. **Səməd Vurğun yazır: “Ölməz bu cahan mülkünə idrakla gələnələr”. Bəli, bu müdrik fikri şairin**

özünə tam mənada şamil etmək olar.

Heç kəs bu işi mənə tapşırmaıyb, heç kəs də məcbur etmir ki, Vurğundan yazım. Mən ondan yazmaya bilmərəm. Səməd Vurğun haqqında oba-oba, kənd-kənd və bütün keçmiş Sovetlər İttifaqından yığdığım fakt və materialları ömrümün axırma kimi yazsam, qurtara bilməyəcəm. Hələ qarşıda mənə "Səməd Vurğun ensiklopediyası" gözləyir. Bu işi, ağır, çox ağır işi mən şairin sevimli qızı Aybəniz xanım Vurğun qızı ilə birgə eləyəcəyəm, Allah qoysa. Çünki o, Vurğun ömrünü addım-addım bilir. "Vurğun ömrü məktublarda" kitabımın elmi redaktoru olanda gördüm ki, ölkəmizdə ən yaxşı vurğunşünas Aybəniz xanımdır.

-Söhbətimizin əvvəlində qeyd edildiyi kimi, Siz general Şıxlinski adına mükafata layiq görülmüsünüz. Bu haqda ətraflı danışmağınızı xahiş edirəm.

-Keçmişin mərd kişilərindən yazmaq, tədqiqat aparmaq mənim şəkərimdir. Neçə illərdi arxivlərdə işləyəndə Qarxunlu mərdi Əsrəf bəyin adma rast gəlirdim. 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan parlamentinin üzvü, Ərəş mahalının bəylərbəyi və erməni daşnaqlarına qarşı alay yaradıb vuruşan Əsrəf bəyi 1930-cu ildə bolşeviklər güllələyiblər. Bu mərdin ömür yolunu izlədim. Gedib çıxdı 1918-ci ilə, məlum oldu ki, onun Yevlaxın Qarxun kəndində 98 yaşında əsgəri Qeys Məmmədov indi də yaşayır. Nuru Paşanın 1918-ci il iyun ayında Əsrəf bəyin qonağı olmağını yaxşı xatırlayır. İlk dəfə "Nuru paşanın Qafqaz yürüşü"nü yazdım. Akademianın fəlsəfə institutu kitabın müzakirəsini keçirdi. Və "İlin ən yaxşı kitabı"na layiq görüldü... Mənim əməyimi qiymətləndirdiyinə görə "Elm fondu"na minnətdaram.

- Ömrünün bu çağında Şəmistan Nəzirli özünə hansı sualı verərdi?

- Şəmistan Nəzirli, ilk dəfə "Azərbaycan generalları" və "Cümhuriyyət generalları" kitabını sən yazdın. Bəs necə oldu ki, Cümhuriyyət və Milli Ordunun yaranmasının 80 illiyinə bu sahədə xidməti olmayan bir adam təltif olundu?

"Hərbi bilik" jurnalı.

Müəhibəni Həmzəli İlyas almışdır.

1999, № 3.

YADİGAROĞLU MUSTAFA AĞANIN XEYİR-DUASI

"Ey Vətən, sənin üzündən başqa mənim bir qibləm yoxdur. Allaha and içirəm ki, əgər Kəbə sənə astanan olmasa, ona əyilməzdim. Peyğəmbər Vətən məhəbbətini imana bərabər tutdu. Səni yaxşı qiymətləndirdi, lakin bu sənə bir tükünün də qiyməti deyildir. Ey Vətən, hər ləhzə sənənin adın mənim dilimdədir."

Əbdürrəhman bəy Talıbov

(1834-1911)

Портрет Ген.-м. Исрафил бекка Идигарова.
Место съёмки [Тифлис?]
Фотограф [Э. Вестли]

Körpülüdən səhər tezdən çıxan Nəzir və həmkəndlisi Pertalıoğlu günortaya az qalmış dağ cığırlarından keçib Babəkər dağının üstünə çatdılar. Buradan Lori vadisinin gözoşayan mənzərəsi ovuc içi kimi görünürdü. Dərin yarıqların arasından axıb gələn Xram çayını, Səngər dağını, irili-xırdalı talaları görüb Nəzir atını saxladı. O, gözlərini Ayırım çökəyinə qədər görünən Ləlvar dağının yaxasına şəfəq saçan nə doğma çaydan, nə də dağın əzəmətindən ayıra bilmədi. Çubuqlu yaylalarından axıb gələn Xram çayı dərin yarıqların ətəklərini yuyaraq haray-həşirlə axıb dağ Borçalıdan keçir, qədim Sadaxlı kəndinin ətəyində dinclik tapırdı. Yarıqların sağ və solunda qaynayan böyükklü-kiçik bulaqlardan daha güclü bir çay olurdu. Dirilik suyu kimi artan çay Borçalı vadisinin ətəklərinə, saysız-hesabsız bağlarına can verib insanlara fərəh gətirir, xoş güzəran bəxş edirdi. Gecə-gündüz dinclik bilməyən Xram çayı Sınıq körpünü də sürətlə keçib ana Kürə qovuşurdu. Başından duman-çən əskik olmayan Ləlvar dağı vüqarla göylərə yüksəlib vadinin əbədi keşiyini çəkirdi.

Nəzir Abdulla oğlu
(1820-1908)

Doğma yerlərin gözəlliyindən təsirlənən Nəzir:

– Pertalıoğlu, bir sən də diqqətlə bax, gör belə gözəlliyin yer üzündə tayı-bərabəri varmı? - Başını astadan silkələyib özü də sualına cavab verdi. - Yox, inanmıram, bu qoca Qafqazın harasındasa belə misilsiz gözəllik olsun. Bax, gözümü, könlümü o yerlər yaman oxşayır.

Pertoğlu qaşının üstünə düşmüş saçaqlı papağını dala itələyib xırıltılı səslə:

Hə, - dedi, doğrudan, gözəldir bu yerlər. Qardaş, sənın zövqünə əhsən. Kaş ağanın qəlbinə rəhm gələydi, insafılı olaydı bircə Səngər dağının yanındakı yamyaşıl talanı məskunlaşmaq üçün bizim camaata verəydi.

– Sol əlini günçıxan səmtə uzadıb, arxası meşə, sağ yanında xam olan

yerləri göstərdi. - Elə oralarda da camaatımız yer əkib, taxıl səpər abadlıqla yaşayırıq. Nəzir, o yerləri sən gəzib-görmüş olarsan, yaqın orada bulaqlar da var?

– Gəzmişəm. Bir-iki dəfə əmioğlularla qaban ovuna gəlmişik. Ötən ildə Çubuqlu yaylağından qayıdanda atamın və İsa koxanın məsləhətilə beş tayfa - Omarağalılar, Pertalılar, Gözəllilər, İsalılar, bir də bizimkilər Səngər dağının yanında köçümüzə dinclik verdik. İki həftədən çox orada qaldıq. Bir gün atam tüfəng götürüb dedi ki, oğul, gəl üzüyuxarı gedək, görək belə gözəl yerlərdə niyə insan yaşamır? Ata-bala gəzə-gəzə gəlib dərənin boğazındakı çinarlığa çatdıq. Gördük meşənin ətəyindəki balaca talada on-on iki qaxtağan erməni ailəsi məskun olub. Atam onlardan soruşdu ki, siz haradan gəlib bura düşmüşünüz? Məlum oldu ki, Türkiyənin Van əyalətindən köçüb gəliblər. Atam bərk əsəbiləşdi. Dedi ki, qaxtağan ermənilər bizim torpağın bəhrəli yerlərində icazəsiz-filansız yaşayır. Biz isə əməlli-başlı otu-suyu olmayan

güney yerində əzab çəkirik. Bu torpaqlar keçmişdə Qazax sultanlığının olub. On beş, iyirmi il əvvəl Qafqaz canışını Təkəli Mustafa ağaya hədiyyə verib. Onunla görüşüb razılığını alaı, o quraq yerdən Körpülünü buraya köçürək. Niyə erməni gəlib bizim dədə-baba torpaqlarımızda yaşasın?!

– Ata, bəlkə heç Mustafa ağanın xəbəri yoxdur, qaxtağan ermənilərin burada yaşamağından.

– Ola da bilər. Mustafa ağa qeyrətli kişidir, inanmıram ki, ermənilərə burada yer versin.

– Pertalı, sən bayaq oralarda bulaqlar olub-olmadığını soruşurdun. Bax, dərənin sağ və solunda istədiyin qədər buz bulaqlar qaynayır. Hamısının da ətrafı zoğallıqdır, cır armud, fıstıq, yemişən ağaclarıdır. Meşəyə girirsən havasından ətir yağır.

Gedək, görək, Mustafa ağanın qərarı necə olacaq? Ya qismət...

Babəkər dağından sürətlə aşağı enən Nəzirlə Pertalıoğlu atlarını birbaşa Təkəli kəndinə Mustafa ağanın ikimərtəbəli mülkünə sarı sürdülər. Çalğı əlində həyəti süpürən nökrər yarıcaıq darvazanın ağzında dayanan Nəziri görən kimi tanıdı. Nökrər bilirdi ki, Nəzir bu ailəyə çox yaxın adamdır. Aralarında yaş fərqi olmasına baxmayaraq, qoca Mustafa ağa onun xətrini çox istəyirdi. Darvazanın o biri tayını da açıb, xoş gəlibsiniz elədi. Atların cilovundan yapışib talvarın altına apardı.

– Ağan evdədirmi? - Nəzir soruşdu.

Nökrər:

– Bəli, evdədir, təsərrüfata baş çəkməyə getmişdi, yenicə qayıdıb, - deyən nökrər ağasına xəbər verməyə qaçdı. Evdən çıxan ağası ilə üzbəüz gəldi.

– Ağa, qonağıımız gəlib Körpülü Nəzir dostunuzdur, yanında da... Ağa şən və şux səslə:

– Görürəm, - dedi, - sən keç hazırlıq gör, öz işində ol!

Nəzir addımlarını iri atıb Mustafa ağa ilə pilləkənin başında əl tutdu.

– Vəfalı dostumun etibarlı oğlu Nəzir balam, xoş gəlib səfa gətirib, - de-

Polkovnik Vəli bəy
Sadıqbəy oğlu Yadigarov
(1898-1973)
Borçalı, Təkəli kəndi

*Paruçik Nadir bəy Yadigarov
(1889-cu ildə çəkilib)*

yığılıb düzəlttik.

Dörd-beş gündür yağışlar səngiyib.

- Atan sərkar Abdullanın canı möhkəmdir. Mənim dostum xalis poladdan tökülmüş qaya kimidir. Beş il bizim sürünün sərkarı olanda bir dəfə də azarlamadı.

- Ağa, artıq əvvəlki sərkar Abdulladan yarıbayarı əzəmət qalıb. Düzdür, özünü sındırmır, amma yaş öz işini görür.

Ağa hörmət hissi ilə, təfərinclə dostunun oğluna baxdı. Köksünü ötürüb, zorla sezilən kədərle:

- Hə, oğul, yaş öz işini görür. Biz neyləsək də...

Mən atan sərkar Abdulladan səkkiz yaş böyüyəm. Buradan bura Sarvana atla gedib-gələndə yoruluram. Qocalıq binəvalıq, kürkünə düşər yamalıq, - deyib atalarımız.

- Ağa, hələ tezdir şikayət eləməyə haqqınız yox...

- Dayan, dayan sən qonşu kəndçin rəhmətlik şair Molla Vəli Vidadi qocalıq barədə nəhaq deməyib ki. Nəzir, onu sən bilərsən, yanında olar, bir de görüm.

yib birgə evə keçdilər. Mustafa ağa köksünü ötürüb və ağır-ağır kətilin üsütündə oturdu. - Ay saqqalı ağarmış, hardasınız bütün yayı gözümüz yolda qalıb. De görüm, atan Abdulla, mənim dostum necədir, yaylaqdan qayıtdınız mı?

- Hamı yox, ağa, mən bir az tez gəldim, yazbaşı danışdığımız yurd məsələsinə görə. Atamgil yarım aydan sonra üzü arana tərəf yola düşəcəklər. Subay mal-qara hələ payızın sonuna kimi qalacaq.

- Havalər necədir, yaqın ki, yaylaqda yağışlar başlayıb. Suqarışanın qıjıltısı, gurultusu Çubuqlunu lərzəyə salıbmı?

- Bəli, hər gün axşamüstü yağır. Göy-dən tökülən yağışla çayın qıjıltısı bir-birinə qovuşur. Arada elə güclü yağışlar oldu ki, Qanuçan döngəsində yolu uçurub bərbad hala saldı. El-oba var olsun,

*Elə ki, taxıldı burnuna çeşmək,
Qocalıq əl verib dəxi nə şişmək...
Uşaqlar içinə düşər gülüşmək,
Sənin də acığın tutar ağlarsan.*

Ağanın yaraşılıq üzünə kədərqarışıq təbəssüm qondu. Təsbəhinin dənələrini bir-bir cəldliklə ötürüb pıçıltılı ilə Vidadini tərifləməyə başladı:

- Adam belə şeyləri eşidəndə yüngülləşir, - deyib kürəyini divara söykədi. - Cənnət məkan olmuş xəstə Vidadı yaman deyib ha... Rəhmətlik özü də xeyli dövrən sürüb yaşadı. Qocalığın da, cavanlığın da dadını-tamını görüb getdi. Zarafat deyil "bu cahan bir səsdür", - yazan Molla Vəli yüz iki il ömür sürdü. Vidadı ölməzdi. Onu Qarabağda günahsız qətlə yetirilən Molla Pənah Vaqifin dərdi çərənlədir öldürdü. Mənə, oğul, Tiflisdə Vaqiflə həmsöhbət olmaq qismət oldu. Allah pis adamın - Məmməd bəy Cavanşirin bəlasını verdi. Şirvanlı Mustafa xan da onu zülmə qətlə yetirdi. Şair Vaqifin qanı yerdə qalmadı.

Qapı qəfildən açıldı. Əvvəl Reyhan xanım, dalınca da qulluqçu Şeşəbiğ gəldi. Nəzir və Pertalıya salam verib ərlə kişisini tənbəh etdi.

- Ay ağa, bu da təzə çıxdı? Bir saatdır yoldan gələn qonağı ac-susuz söhbətə tutmusan. - Sonra hökmlə:

- A Şeşəbiğ, - dedi, - çayları qoy yerə qaç, məcməyiye yığmışam yeməkləri də gətir.

Mustafa ağa günahkar adamlar kimi:

- Reyhan xanım, - dedi, - üç aya yaxındır Nəzir bəlamı görmürəm. Əlimə keçmişkən ona cavanlığımdan danışırım, dostum sərkar Abdullanı soruşuram. Sən get, Şeşəbiğlə bizə kağız-qələm də göndər. Söhbətimizin əsas məğzi bundan sonra olacaq.

Qulluqçu bir azdan məcməyidə yeməkləri gətirdi. Qələm və kağızı ağanın qabağına qoydu. Dal-dala qapıya tərəf gedəndə - Daha nə lazımdır, ağa? - soruşdu.

Mustafa ağa dinmədi, sağ əlilə "get" işarəsini verdi,

Bayaqdan dinib-danışmayan, ədəb-ərkanla oturan Pertaoğlu Aliya baxıb:

- Ay Nəzir, a bala, bu cavanı tanıya bilmədim. Bu da Körpülüdümü? Kimin oğludur?

Reyhan xanım Yadigarova

- Bəli, ağa, həmkəndlimizdir, bizim elin törəməsidir. Qoçaq cavandır, Onunla bir neçə dəfə yoldaşlığımız olub, etibarlı dostdur. Qarakilsəyə, Cəlaloğluyla səfərimiz olub. Gavurların dilində - həm gürcücə, həm də rusca sərbəst danışa bilir. Özümü götürdüm ki, Tiflisə getməli olsaq, yoldaşlı gedib-gələk.

Ağa, yaxşı eləmişən, Alı uşağı dəlisov tayfadır, ona görə də igiddirlər, - deyib, nökrin gətirdiyi kağızı da, qələmi də Nəzirin qabağına itələdi.

- Sənə söz vermişəm, indi istəyirəm ona əməl edəm. Demişdim payızda gələrsən yurd, torpaq məsələsi mənim boynuma. Bilirəm, sizin kənd camaatı indiki yerində, Sarvəllidə çətin dolanır. Orada əkib-biçmək yeriniz çox

azdır. Sən də ağıllı iş görüb bu işə qoşulmusan.

Nəzir əlini kağızın üstünə qoydu. Qələm götürməmiş:

- Ağa, icazə versən soruşardım.

- Buyur, oğul, o bir Allah bilir ki, mən səni oğlanlarımdan ayırmıram. Sənin diribaşılığın, ağıllı danışığın bir eloğlu kimi məni çox sevindirir. Səni mən körpəlikdən tanıyıram. Kaş analar sənin kimi fərasətli oğulu dünyaya çox gətirəydi.

- Çox sağ olun, ağa, nökriniz olan mən də çalışıram ki, sizə həmişə sadıq olum. Aramızdakı ata-oğul doğmalığımı itirməyim. İstəyirəm soruşam ki, bu barədə oğlanlarınızın razılığı varmı? Axı, siz məndən də yaxşı bilirsiniz ki, indiki zamanda bütöv bir kəndə yurd vermək hər oğulun işi deyil. Özü də kimə, dostla, yaxın qohuma da yox.

Mustafa ağa gülümsünüb əlini qaldırdı:

- Dayan, oğul, neçə illərdir biz ailəvi dostuq, atanla qardaşlıq eləyirəm. Bəs qardaşa köməyimiz dəyməyəcəksə, bu nə kişilik oldu. Mənim dədə-babadan qalma ixtiyarında on min desyatın torpağım var. Oğlanlarımdan hamısı bir nəfər kimi orduda xidmətdədir. Bu boyda torpağı idarə etmək də çətin-dir. Bu barədə övladlarımla, hətta Reyhan xanımla da məsləhət-məşvəratimiz olub. Onlar yek kəlmə ilə: "Ata özünüz bilirsiniz", - deyiblər. İnsan çiy süd

əməb deyirlər. Ona görə də işimi ehtiyatlı tutub sənə rəsmi olmaq üçün sənəd verəcəm. Qoy hər şey qanunla olsun. Mən dünyanı tutub duran deyiləm. Birdən məndən sonra balalarım arasında söz-söhbət ola bilər.

İndi isə götür qələmi canişinə mənim adımdan məktub yaz. Mən özüm yazardım. Zalım qocalıqdan əlim əsir, gözü də xeyli zəifləyib. Allaha şükür yaddaşım hələ mənə namərdlik eləmir. Sən savadlısan bilirəm ki, şair Vidadinin oğlu Osman əfəndinin məktəbində oxumusan.

Tiflisə özüm aparardım səni canişinin hüzuruna, amma uzaq yola dözə bilmirəm. Səni böyük oğlum, rotmistr İsrəfil ağa qarşılayıb canişinin hüzuruna aparacaq. Hər şeyi də özü danışib həll edəcək.

Nəzir Mustafa ağanın səmimi danışığına heyran qalmışdı. Atası Abdullanın və həmkəndlilərinin bir təklifini ağaya demək istəyirdi, amma bərk çəkiniirdi, ehtiyat edirdi ki, birdən ağanın xətrinə dəyər. Dərhal ağlına gələn fikirdən ürəyində özü də sevindi. "Atamın adından soruşaram" - deyə cürətləndi.

- Ağa, atam tapşırırdı ki, bu işin məzəndəsini, xərcini də sizdən öyrənirəm.

Mustafa ağa başını bulaya-bulaya dedi:

- Eh Nəzir, olmadı oğlum, belə şeyləri soruşmaqla xətrinə dəyirsən. Bəs bayaqdan mən sənə bir kitablıq dastan danışaram. Dönə-dönə demədim ki, dost var qohumdan da irəlidir. Sadıq dostum sənin atan Abdulla kimi. Bilirəm, bəzi ağalar, bəylər bunu eşidəndə məni qınayacaqlar ki, torpaqdan pay olmaz, deyəsən Mustafa ağa qocalıb, aqlını itirib. Qoy onlar da bilsinlər ki, torpağı kim becərir onundur.

Mən sizin camaata o torpaqları icarəyə vermirəm. Əkin-səpininizdən də bəhrə almayacağam. Torpaqdan istifadə etmək ixtiyarını "Quran" da təsdiq edir. Məhəmməd peyğəmbərin (ə.s.) öz sözlərinə görə, "Torpaq ancaq onu əkib-becərənin və onu dirildəcək kəslərə məxsusdur".

Torpağımın bir ucu Sınıq Körpüdən başlayır, Cəlaloğlu və Gümrüdə qurtarır. Atalar demişkən, sizin camaata yurd yeri və əkin-biçin torpağı hədiyyə eləməklə ata-babama və özümə rəhmətlik qazanıram. Arzum budur ki, dolaşığınız yaxşı olsun. O torpaqlardan bir qoyub, min götürəsiniz.

Mən və oğlanlarım hökumətə sadıq-ürəklə xidmət etdiyimizə görə təkə torpaqla yox, hökumət bizi orden-medalla da təltif edib. Qafqaz canişinin yanında ixtiyar sahibi olmuşam. Sözü keçən bir şəxs mərtəbəsinə yüksəlmişəm. Nəslə-nəcabətimə zadəganlıq bəxş edib.

- Ağa, sirr deyilsə bu boyda torpaqları necə əldə etmişiniz? - Pertalı soruşdu.

- Niyə sirr olur, oğul. Mənim ulu babalarım Borçalıdakı bizim türklərə məxsus torpaqları əldə saxlamaq üçün üç yüz il bundan əvvəl gürcü çarları ilə dostluq edib onlara sidq-ürəklə xidmət ediblər. Çar birinci İrakli, ikinci David, ikinci Teymuraz ulu babalarımıza etibar edib, sarayda onlara yüksək vəzifə veriblər. Sən cavansan bilmirsən. Elə mən özüm də bilmirdim.

Ata-babam söyləyib onlardan eşitmişəm. Mən uşaq olanda evimizdə qızılı ərəb əlifbası ilə yazılmış kitab vardı, orada bizim nəsil haqqında yazılmışdı. Babam o kitabı tez-tez oxuyardı. Onda mən çox kiçik idim. Yeddi il Peterburqda oxuyub qayıdanda evi ələk-vələk elədim o kitab tapılmadı, onda atam ölmüşdü.

Deyirsən, bu qədər torpaq hardandır? Hələ çar ikinci İrakli zamanında ulu babam Məhəmməd Sadıq bəy Loridəki Ağöyünün sultanı olub. Oğlu Ağacan bəy isə Baydarın sultanı idi. Türk torpağı Çələbili obasını idarə edirdi. Sınıq körpülərdən bəri Borçalı ərazisindəki kəndlərin hamısı gürcü çarları tərəfindən mənim ulu babalarımıza hədiyyə olunub. Ana babamın əmisi oğlu Bahadır bəy Yadigarovlu 1700-cü illərdə Gürcüstan sarayında eşik ağası- yəni vəzir olub.

İndi bildin, haradandır mülk-torpaqlarımız? Onu da bil ki, sərvətindən, var-dövlətindən yaxşı dost, qohuma pay verməyən sonsuz ata-ana kimidir. Heç kəs bu dünyanı tutub durmayacaq. Heç kəs dedikdə çox qızılı olanları nəzərdə tuturam. Gec-tez insan var-dövləti itirəcək, özü də yox olacaq.

Mustafa ağa əlini sağ tərəfə uzadıb üstü zərif naxışlarla bəzədilmiş bir sandığı göstərdi.

- Nəzir, oğlum, dur o sandığı aç, sağ küncündə qalın kitab var onu mənə ver. - Ağa kitabı alıb o üz-bu üzə vərəqlədi. Arasından çap hərfləri ilə ayrıca iri kağıza yazılmış sənədi Nəzirə qaytarıb dedi:

- Al bunu oxu, qoy Perətaloğlu eşitsin.

“Əgər yolunuz Gəncəyə düşsə oradakı müqəddəs İmamzadəyə baş çəkin. Giriş divarının içəri tərəfində ağ mərmər lövhədə bu sözləri oxuya bilərsiniz: “Bu yüksək məqamlı yerin təmir olunmasını tiflisli zabit İsrəfil bəy Yadigarzadə öz xərcinə təmir etdirmişdir”.

Orada, müqəddəs məkanda bizim nəsiləndən Cəlal bəy və oğlu İsmayıl bəy Vəzirzadələr, Hüseynağa bəy və əmim qızı Əsmət xanım Yadigarovlar dəfn olunmuşdur. Bayaq dedim ki, mən Peterburqda oxumuşam. Heç soruşma-

dınız Borçalı hara, Peterburq hara, necə gedib çıxdınız ora? Onu da bilin ki, Peterburq Universitetinin professoru məşhur şərqşünas alim Mirzə Cəfər Əlimərdan bəy oğlu Topçubaşovun(1790-04.02.1869) biz doğma dayısı uşaqlarıyıq. Bir yay Mirzə Cəfər məzuniyyətə gələndə ata-anamdan icazə alıb mənə və əmim oğlu Ağa bəy Yadigarovu Peterburqa oxutmağa apardı. Ağa bəy universitetin şərqşünaslıq şöbəsinə daxil oldu. Mən isə kənd təsərrüfatı şöbəsini seçdim. Mənim arzum təhsil alıb Borçalıya qayıtmaq idi. Elə də oldu. Şəhərlər mənə çəkmirdi...

Oxuduğum illərdə görürdüm ki, şəhərlərdə abır-həya azdır, azğınlar çoxdur, ona görə də qala bilmədim...

Mustafa ağa susub təfərinclə hər iki qonağına baxdı. Eynəyini çıxarıb stolun üstünə qoydu. Şən əhvali-ruhiyyə ilə gülümsünüb dedi:

- Nəzir, sənə bir zəhmət də verəcəm. Reyhan xanımda yaşıl məxmər parçaya bükülmüş “Quran” kitabı var, onu al gətir.

Bir azdan Nəzirlə birgə Reyhan xanım da gəldi.

- Ay ağa, burada nə dəftəraq açmısan. Oğlumun amanatını neynirsən?

- İstəyirəm uşaqlar görsün ki, mənim oğluma müqəddəs “Quran” kitabı ithaf olunub.

Reyhan xanım gülümsünüb:

- Nəzir, sizi görüb kişinin kefi Alosmana çıxıb, evdə yaxşı nə var hamısını sizə göstərmək istəyir, - deyib getdi.

Mustafa ağa oturmaqdan keyimış qılçalarını ovuşdurub dərinədən nəfəs aldı. Qocalıqdan gileyləndi. Əlini uzadıb yaşıl məxmərə bükülmüş kitabı Nəzirdən aldı. Əllərini yuxarı qaldırıb dua elədi, salavat çekdi. Gözlərini yumdu, qaşları çatıldı. Üzünə ciddi bir ifadə qondu. Peyğəmbəri ilə dodaqaltı danışdı. “Allah heç kəsi dost-tanış yanında xar eləməsin. Qoy bu müqəddəs kitab uğura gedən balalarımıza kömək olsun” - deyib kitabı vərəqlədi. Yarıya çatmamış geri qayıdıb ikinci səhifəni açdı. Kitabı Nəzirlə Pertalıya tərəf çevirib özü oxudu. Rus dilində iri çap hərflərilə yazılmışdı: **“Коран Магомета. В память Исафиля Беку Ядигарову от В.Н.Дмитриева”**.

Oğlum İsrəfil bəy Peterburqda çarın xas qoşununda xidmətdə olanda onunla dostlaşıb. Şərqşünas V.N.Dmitriyev “Quran”ı tərcümə edib, ona ithaf yazıb.

- Nəzir, götür qələmi dediklərimi canişinə yaz!

“Əziz dostum, əlahəzrət general knyaz Mixail Semyonoviç!

Sizin əhvalınızı soruşmaqla özümü xoşbəxt hiss edirəm. Mənim bu kiçik məktubumu Siz əlahəzrətə yetirən qardaş dediyim sədiq dostumun oğlu Nəzir Abdulla oğludur. Gənc olmasına baxmayaraq, Nəzir elə bir şərəfli nəsiləndir ki, özünün biliyi, eldə-obada ali davranışı ilə böyük hörmət və ehtirama layiqdir.

İcazənizlə Xram çayının sağ sahilindəki, Səngər dağının yanında mənə məxsus olan, əkilib-biçilməyən xam torpaqları Qızıl qayaya kimi onun adına rəsmiləşdirməyi Siz əlahəzrətdən təvəqqe edirəm. Hazırda Şıxlı-Körpülü kəndinin üst yanında məskun olan Siz əlahəzrətin səxavəti ilə köçüb orada yerləşsin. Ona görə ki indiki yerdə su çox zəifdir, nə meşə var, nə də mal-qara saxlamağa otlaq sahəsi. Heç taxıl əkib, bostan salmağa da yer yoxdur. Əhali əzab-əziyyət çəkir, dolanacaqları ağırdır. Ötən il Siz əlahəzrət bizdə qonaq olanda bu barədə ötrə söhbətimiz olmuşdu. Mən Sizə arxalanıb Körpülü kəndinin sakinlərinə söz vermişəm ki, şəxsi mülk torpaqlarımdan təbəələrimə pay vermək şərəfinə nail olum”.

Sizin sədiq dostunuz Yadigar oğlu Mustafa ağa.

Pertalının gözü Nəzirin baxışlarını izləyirdi. O isə ağanın söhbətindən ayrılı bilmirdi. Pertalı inanmırdı Nəzirin erməni məsələsini unutmağına. Ağa təkidlə onların bu gecə qonaq qalmalarını, səhər tezdən buradan Tiflisə getmələrini istəyirdi. Nəzir üzrxahlıq edib, axşama xeyli var - dedi. İstəyirəm sizdən aldığım razılığı şad xəbər kimi həmkəndlilərimə çatdırım. Bütün Körpülü camaatı intizarla bizi gözləyir. Əgər rüsxət versəydiniz kəndə qayıdardıq.

Mustafa ağa xoş təbəssümlə:

- Nəzir, oğlum, bəlkə siz Tiflisdən qayıdandan sonraya qalsın bu şad xəbər?

- Ağa, Allah sizə ömür versin, siz ki böyük səxavətlə bu işə razılıq verirsiniz, məndə elə bir inam var ki, Sizin məktubdan sonra canişinin də razılığı olacaq. İnanıram ki, sizin kimi nüfuzlu ağanın sözünü yerə salmaz.

Nəzir fürsəti əldən vermədi, Pertalıoğlu intizarla gözlədiyi mətləbi də açdı:

- Yadıma bir məsələ də düşdü. Az qala unutmuşdum. Ağa, sizin Çınarlı talasında qaxtağan ermənilər yaşayır. Onlara özünüz icazə vermisiniz?

Mustafa ağa heyrtlə:

- Nə, mənim torpağımda ermənilər yaşayır? Haradan gəlib çıxıb onlar?

- Soruşduq ki, bu torpağın yiyəsi sizə icazə veribmi, burada yaşamağa.

Dedilər, yazıq, yurdsuz-yuvasız millətlik. Cəmi on beş ailəlik, Türkiyənin Van əyalətindən qaçıb gəlmişik.

Ağa hirslə qışqırıb:

- Əyə Şeşəbiği, meşəbəyi Novruzunu tez bura çağır, görüm, nə məsələdir? Nökər tez həyəətə cumdu. Meşəbəyini tapıb gətirdi.

- Əyə, pota Novruz, Çınarlı talasında ermənilərin yaşamasına kim icazə verib?

Meşəbəyi eşitdiyi xəbərdən beyni uğuldadı. Gözünü döyə-döyə mat-dım-matdım ağaya baxırdı.

- Dillənsənə, karsan, yoxsa lal. Bəlkə mənə qoca görüb torpağımı ermənilərə satmışan?

Meşəbəyi iki qatlanıb yazıq görkəmə düşdü.

- Ağa, atamın ərvahına and olsun, mənim orada erməni yaşadığından xəbərim yoxdur.

- Bəs sən meşəbəyi deyilsən, meşəni beləmi qoruyursan, burnundan gəlsin yediyin çörək.

- Ağa, başına dönüm, mənim nə ixtiyarım var, elə qələt eləyəm. O Çınarlı talası elə yerdədir ki, dörd tərəfi sıx qalın kolluqdur. O fıızılığa yaxın getmək olmur. At da hürkür, “tır” eləyib dayanır, bir addım irəli getmir. Ora qaban, canavar yuvasıdır. Hələ deyilənə görə orada ayı da görün olub. Düzü, qorxuram oraya yaxın getməyə. Ora çatanda adamı vahimə basır.

- Günümə bax! Meşəbəyi meşədən qorxur. Eşitdin, Nəzir. Əyə, belə filan oğlu sənə tufəng və at alıb vermişəm ki, axşam-səhər kəndin içində at səyirdəsən? Bu saat Şeşəbiği, dəli Bayramı, Zeynalı, kənddən də iki-üç cavanı götür apar. Silahlı gedin, unutmayın ki, müxənnət erməni üstünə gedirsiniz. Döyə-döyə onları mənim torpağımdan qovub çıxardın. Pənbək dərəsinin boğazında erməni kəndi Sanahin var, oradan o yana ötürüb qayıdın. Bir o qalmışdı mənim pak torpağımda murdar erməni yaşasın. Onlar elə həyasız millətdir ki, bu gün on beşi gəlibsə, sabah yüz, iki yüz olacaqlar.

Hələ də qapı ağzında iki qat dayanan meşəbəyi:

- Baş üstə, ağa, baş üstə, - deyə-deyə özünü eşiyə atdı.

Hirsi hələ də soyumayan Mustafa ağa əsasını bərkədən yerə vurub, xeyli susdu. Handan-hana:

- Atalar haqlı deyib ki, malını yeməyən... Bu it uşaqları iy bilirlər. Gör necə də gəlib tapıblar otu, suyu bol olan yeri. Canişinlikdə o qədər vəzifəli erməni var ki, sabah yığışib onların köməyi ilə öz adlarına da keçirdərlər. Nə isə,

oraları boş saxlamaq olmaz. Nəzir, mən fikrimdə Çinarlını da sizin kənd üçün məsləhət bilmişəm. Deyirdim, bunların hamısını siz Tiflisdən qayıdanda kəndinizə gəlim xeyir-duasını verim, - gülümsünüb - meşədən qorxan Novruzu da oraya göndərim ki, bəlkə sizin qoçaq camaatınıza baxıb ürəkli ola... Onda bu bilirsən nəyə oxşayacaq, qızıl gül üstündə də qaratikan kolu.

* * *

Həyatə düşdülər. Mustafa ağa əsasını yerə dirəyib bir az aralıda dayandı. Zəndlə baxıb talvarın qabağında atları tumarlayan Pertalıoğluna ağır addımlarla yaxınlaşdı. Əsasını qaldırıb kül rəngli kəhər ürgəni göstərdi:

- Nəzir, bu Pertalının atıdır, yoxsa sənin?
- Mənimdir, ağa.
- Bu türkmən cinsidir, xalis türkmən, bunu haradan almısan, mən at tanıyanam.
- Ağa, Kəsəmən kəndində çovdar İdris ağa var. O, ildə bir-iki dəfə dəryanın o tayına keçib türkmən atları gətirib Qazax bazarında satır. Amma yaman baha verir, gözümlə düşdü, xoşuma gəldi baha da olsa aldım.
- Neçəyə aldın, oğul, sağlıqla işlət, əsl bəylərə layiq kəhərdir.
- Yüz tümənə deyirdi, səksən beşə ala bildim.
- Kişinin atı da arvadı kimi etibarlı olarsa ona ölüm yoxdur. - Ağa bir-iki addım da irəli gəlib ata zəndlə baxa-baxa zəhmli səslə: "Hey, hey, çər dəyməsin sənə" - deyib təpindi.

Kürən dal ayaqları üstə qalxıb qamçı kimi nəzildi. Gözlərini geniş açıb, qarnını yığdı, qız kimi zərif vücudunu göstərdi. İki-üç dəfə kəsik-kəsik gülmədənib, səkili qabaq ayağı ilə yeri döyəclədi.

- Neçə yaşı var, bu şeytanın?
- Üç ay bundan qabaq dörd yaşı oldu.
- Görünür, körpə vaxtı ona arpa verməmişən, ona görə nərmə-nazikdir.
- Atam qoymadı. Dedi, körpə at dörd yaşma qədər arpa yeməməlidir. Arpa versən qabaq qolları tutular, yerişini itirər. Dörd yaşına qədər madyanın yemi ot və inək südü olmalıdır.

Kefi durulan Mustafa ağa gülümsünüb dedi:

- Elin sınaqdan keçirdiyi belə bir deyim var: "At dörd yaşında həddi- bulğa çatır, dördüdə yoxla, beşdə atdı, yeddində ya saxla, ya sat!"

At on yaşına girdi, demək, dona girdi. Bu göyçəyə dil bilməyi kim öyrətdib?

- Nökəriniz öyrədib, ağa. Əlbəttə, dostunuz sərkər Abdullanın məsləhətilə...

- Sənə məsləhətim, olmaya-olmaya bu ceyran atmı canışın görsün. O da yaman at həvəskarıdır. Görsə mütləq gözü düşəcək. Şəhərə girəndə sövdə-gərlər üçün "Tamaşa" (*Tamamşev karvansarasını 1835-1840-cı illərdə gürcü sahibkarı Qabriel Tamamşev tikdirib. Qafqazın müsəlman əhalisi ora "Tamaşa" karvansarası deyirdi. 1930-cu illərdə Lavrenti Beriya Gürcüstanda rəhbər olanda onu uçurtdurdu. O vaxtlarda Tiflisdə 170 min əhali yaşayırdı. Onun 30 minindən çoxu Azərbaycan əhalisi idi. - Ş.N.*) karvansarası var. Atlarımızı həmin karvansarayla saxlamağa verin. Şəhərə piyada gedin.

- Ağa, atları "Tamaşa" karvansarasına verib, Alını da yanında qoyacam. Özüm İsrail ağanın da, canışının da qəbuluna tək gedəcəyəm.

Mustafa ağa çəliyi yerə bərkdən vurub:

- Di Allah amanında, sizə bir daha uğur olsun deyirəm. Şad xəbərlə qaydasınız. Nəzir, oğlum, atalar deyib ki, cəhd qəza, istək də bəla, deyib bu xeyirxah işə əl qoymusan. Cəsarətli ol. Canışının hüsurunda da belə dilli-dişli danış. Canışın da insandır. O, səni başa düşəcək. Bilirsən ki, əsas mənim razılığımıdır. Bunun üçün sənə sənəd də verdim. - Bir anlıq fikrə gedib ağalığ təşəxxüsü ilə gülümsünüb:

- Yaxın gəl, səni öpüm - deyib, çəliyinə bərk-bərk söykəndi. - Sağ əlini irəli uzadıb - Sənin kimi ağıllı, müdrik oğulun alnından öpərlər...

Uğurlu səfər

"İnsanlar arasında hər kəs çox bilikli və işbilən olsa, həmişə hörmətli olar. Deməli, gərək iş bilmək və yaxşılıq etmək qaydalarını o adamlardan öyrənmək lazımdır ki, onlar həyatda təcrübəli və qabiliyyətli olmuşlar. Belə adamların bacarığı və sözləri bizə nəsihətdir"

Abbasqulu ağa Bakıxanov

Tiflisə çatan kimi Nəzir, Nikolayev küçəsindəki 88 nömrəli mülkdə yaşayan rotmistr İsrail ağanın evinə getdi. Amma onu evdə tapmadı. Arvadı Səidə xanım dedi ki, komandan onu bir neçə zabitlə ongunluya Qars şəhərinə

ezam edib. Səidə xanım onu da dedi ki, sənin gələcəyini İsrafil ağa bilirdi. Qayınatam Mustafa ağa bir Borçalı bəyindən xəbər göndərmişdi. İsrafil ağa da mənə tapşırırdı ki, siz gedərsiniz canişinlikdə qeydiyyat katibi Mirzə Mustafa ağanın yanına, o ağa hər şeydən halıdır. Mirzə sizə canişinin qəbuluna girməyə kömək edəcək.

Günəş günorta yerinə çatmışdı. Nəzir Kür qırağındakı mərkəzi yola çıxıb xeyli fikirləşdi. Rotmistr İsrafil ağanın Tiflisdə olmamasına görə ürəyi ümid-sizliklə çırpınırdı. Öz aləmində ilk uğursuzluğu onu məyus etmişdi. İki fikir arasında qalmışdı: bundan sonra canişinliyə gedib-getməməyi öz-özlüyündə götür-qoy edirdi. "Bəlkə gözləyim İsrafil ağa qayıtsın, sonra...". Mirzə Mustafa ağanı yerində tapıb-tapmayacağımdan bərk narahat idi. Fikir-xəyalında dumanlı, bir az da əsəbi narazılığı vardı. Bəlkə heç getməyim bu gün mənim tikəm ovsanata düşmür, fikrini özündən qova bilmirdi.

Bir-iki addım aralıda qoşa atlı bərbəzəkli konka zəngi çapıb dayandı. Dərhal ona tərəf cumdu. Konkanın canişinliyə tərəf getdiyini konkadan düşən əli çəlikli kişidən soruşdu. "Hə" cavabı alan kimi konkaya minib Qolovinsk prospektindəki Qafqaz canişinliyinin sarayı yanındakı dayanacaqda düşdü. Sarayın qabağındakı kiçik bağçanın tinində rus mundirli və furajkalı bir neçə kişi söhbət edirdilər. Sarayın giriş qapısı taybatay açıq idi. Qapının sağ və solunda əli silahlı iki cavan zabit dayanmışdı. Zabitlərdən biri irəli durub Nəzirin qabağını kəsdi. Ona başdan ayağa təəccüblə baxıb:

- Hara, - dedi. Burada nə işiniz var?

Onun eyhamla soruşmasından hiss olunurdu ki, belə bir ali sarayda türk kəndlisinin nə işi ola bilər.

- Əlahəzrət canişinə məktub gətirmişəm. Məni qeydiyyat katibi Mirzə Mustafa ağa çağırıb.

- Dayan, çəkil qırağa, gözlə, indi xəbər verərik, - deyən zabit yerinə qayıdıb, hərbi qaydada dimdik dayandı. Bir az sonra saraydan çıxan yaxasında Georgi xaç ordeni, kəməmindən xəncər sallanan kazaka zabit amiranə səsle dedi:

- Get, polkovnik Mirzə Mustafa ağa cənablarına de ki, bir kəndli dindaşınız gəlib, onu çağırırsınız mı?

- Xəbərdaram, məni polkovnik həzrətləri göndərüb, bu kəndlini onun hüzuruna aparmalıyam.

Üzünü Nəzirə tutub, - dalımca gəlin, - deyib birgə geri qayıtdılar.

Düz qamətli, qumral gözlü polkovnik Mirzə Mustafa ağa ayağa durub arıq, damarları çıxmış əlini uzadıb Nəzirlə səmimi görüşdü. Hörmətlə ona əyləşməyə yer göstərdi. Nəzir dərindən nəfəs alıb oturdu. "Demək Səidə xanım yalan demirmiş. Yoxsa məni belə hörmətlə qəbul eləməzdilər" fikirləşən Nəzir özünə də xeyli toxtaqlıq verdi.

Polkovnik şəvə kimi ağı-qaralı saçlarını geriye sığallayıb amiranə səsle dedi:

- Bir daha xoş gəlmisiniz, demək, rotmistr İsrafil ağanın qohumu Nəzir sizsiniz?

- Bəli, ağa, mən dünəndən gəlmişəm...

- Bilirəm, xəbərim var. Axşam Səidə xanım uşaq göndərüb məni xəbərdar eləmişdi. De görüm, ağsaqqal dostum Yadigaroglu Mustafa ağanın kefi necədir, canı-başı salamatdır mı?

- Çox yaxşıdır, sizin cavan canınıza dua-səna edir. Ərz etdi ki, səmimi salamlarını sizə çatdırım.

Polkovnik "Limanni" popirosuna bir qullab vurub xoş əhvali-ruhiyyə ilə:

- Minnətdaram, - dedi, - salam göndərən də sağ olsun, gətirən də. Təəssüf ki, bu gün canişin əlahəzrətlərinin qəbuluna düşə bilməyəcəksiniz. Üç gün əvvəl çoxdan axtarılan bir hərbi canının məsələsinə baxılır. Ona görə də qraf həzrətləri bərk məşğuldur.

Cavan bir zabit yaxınlaşıb mətləbini demək üçün üzr istədi:

- Mirzə, Nijni-Novqoroddan bir anadan məktub almışdıq Rus-türk müharibəsindən qayıtmayan oğlu haqqında məlumat istəyir, nə cavab verək?

- Maraqlanıb məlumat toplamısan mı özünün son taleyi necə olub, sağdır yoxsa...

- Həlak olub, Mirzə.

- Onda həmişə nə yazırsan: padşah, Vətən və provoslav dini uğrunda şəhid olub. Vəssalam! Elə də cavab yaz.

Sonra üzünü Nəzirə tutub sözünə davam etdi:

- Bu gün səhər ertə sizin məsələni qrafa məruzə etdim. Mənə tapşırırdı ki, Mustafa ağanın məktubunu sizdən qəbul edim. Əlahəzrətin Peterburqdan gələn iki hörmətli qonağı da var, onlarla da məşğuldur. Siz isə sabah günortaüstü təşrif gətirməyi ərz elədi. Siz tək gəlmisiniz?

- Xeyr, ağa həmkəndlim Pertalıoğlu ilə uğura birgə çıxmışdıq. Sövdəgərlərin "Tamaşa" karvansarasına düşmüşük, atlarımız da oradadır. Bunu kənddən

yola salanda adaşınız Mustafa ağa məsləhət bildi.

- Mustafa ağa elə təklif edibsə, demək, atlarınız çox qiymətlidir. Ora bahalı dayanacaqdır. Çox vaxt ora ağalar, bəylər düşür.

- Bəli, ağa, düz buyurursunuz atlarımız türkmən kəhəridir.

- Olarmı buradan çıxanda birgə gedək sizin və hamının tərəflədiyi türkmən atlarını mən də görüm. İndiyə kimi görməmişəm.

- Əlbəttə, olar - az qaldı desin ki, qurbandır sizə türkmən kəhəri. Dərhal ağsaqqal Mustafa ağanın tapşırığı yadına düşdü: "Amandır Nəzir, sən kəhərini canişin görməsin..."

- Onda həyətdəki bağçada bir az gözləyin. Əlimdə vacib işim var. Qurta-rım birgə gedərik.

Nəzir pilləkənləri endikcə fikirləşirdi: "Bu ağamın səmimiyyəti çox xoşuma gəldi. Əgər işimiz düzəlsə, kəhəri ona bağışlayacam. Hiss elədim ki, Mustafa ağanın hörmətini saxlayan adamdır. Götürməyə, deyəcəm mənim belə bir kəhərim kənddə də var, peşkəş edirəm, siz ağaya. Bu, Qafqazda yek idarədir. Gələcəkdə yenə işim düşə bilər. Həm də belə ali idarədə adamın sözükeçən tanışı olsa yaxşıdır".

Yarım saat keçər-keçməz Mirzə gəldi. Yol gedə-gedə söhbət edən Mirzə birdən soruşdu:

- Nəzir, sizin kənddə nə qədər əhali var?

- Yüz iyirmi, yüz otuza yaxın olar.

- Belə çıxır ki, kəndinizin bütün qayğısını, dərd-sərini fikirləşən oğulsan. Bu, çox yaxşı keyfiyyətdir. Sırr deyilsə neçə yaşın var?

- Bu yaz iyirmi beş olacaq.

- Tiflisdə çox olmusan?

- On dörd yaşında bir dəfə atamla gəlmişəm. Az da olsa şəhərə bələdliyim var.

- Bilirsən niyə soruşdum? Bir az ehtiyatlı olun, pul-paranızı cibinizdə möhkəm saxlayın. Böyük şəhərdir, burada hər zümrədən insan var. Bu şəhərdə gözdən kirpik çəkən kintolar, anasının kələfini satan biclər, oğrular var. Hər yetənin söhbətinə inanmayın. Adı sövdəgər məskəni olsa da, həm də alış-veriş məkanıdır. Tuşetiyadan gəlib alver edən, cibə girən, içki düşkünü sərxoş ruslar, şəhərdə gəzdiiyən yerdə başından papağını götürüb qaçan kintolar çoxdur. Onlardan uzaq olun.

Bu yaxınlarda qarabağlı bir bəy dostum yanıma gəldi. Gördüm başında papağı yoxdur:

- Bəy, dedim, bu soyuq havada niyə başıaçıq gəlmisən. Cavanlıq eşqinə düşmüşsən, nədir?

- A kişi, gör sizin şəhərdə başıma nə gəldi. Müctəhid bağında oturub yorğunluğumu almaq, həm də bağın gözəlliyinə tamaşa etmək istədim. Fikirləşdim ki, durub bir az da şəhəri gəzəyəm. Dezertir bazarının yanından üzünə sağ gəlirdim. Bir nəfər yolun o tayından qışqıra-qışqıra sürətlə mən tərəfə keçdi. Həyəcanla deyirdi:

- Ağ, yuxarı bax, ev uçu, qaç ağ, qaç!

Dayanıb yuxarı boylandım. Bina uçub eləmirdi, yerində durmuşdu. Bir də gördüm papağım yoxdur, kinto götürüb qaçır.

- Nəzir, kintolar o qədər ayıqdırlar ki, şəhərə təzə gələnləri yerindən tanıyırlar. Axı, şəhərə ilk dəfə gələn kənd adamı sağa-sola boylana-boylana gedir. Bunu ona görə dedim ki, ehtiyatlı olun. Qarabağlı bəy dostum kimi papağı əldən verməyin.

Qarabağlı dostumdan soruşdum ki, o bağ bilirsən niyə müctəhid adınadır? Xristian şəhərində müctəhid adına bağ təəccüblüdür, elə deyilmi?

- Yox, - dedi.

- Bildiyimi deyim siz də eşidin. 1828-ci il aprelin 28-də Cənubi Azərbaycanda müsəlman rühanilərinin başçısı Ağ Mir Fəttah Təbrizə yaxınlaşan rus ordusu və rus imperatoru haqqında haray salıb qara camaatı inandırır ki, mənə rusların ədalət və mərhəmət sahibi olduğu məlumdur. Müctəhidin təbliğatı ilə rus ordusu heç bir yerdə müqavimətə rast gəlmədən Təbrizə daxil olur.

Müctəhid car çəkib elan edir ki, İran şahı Fətəlidən Rusiya imperatoru birinci Nikolay artıq dərəcədə ədalət və mərhəmət sahibidir. Xəzinəyə çatacaq vergi və xalq idarəsi məsələlərində, din, məzhəb fərqi qoymur. Rusiyada bütün millətlər bir gözdə idarə olunur. Hər millət musavidir, hüququ eynidir. Hər millət öz dini adəti və qanunu üzrə idarə olunur.

Rus ordusu Təbrizi alandan sonra müctəhid Ağ Mir Fəttahın tərəfdarları olan ruhanilərin özlərini qalib kimi sərbəst aparmaları çar Nikolaya çatır. Onların özbaşınalığı çarın xoşuna gəlmir. Ona görə Qafqaz canişini general Paskeviçə xüsusi qərar göndərir. Ruhanilərin hüquqlarını məhdudlaşdırmaq barədə...

Müctəhidi əshabələri ilə bu taya gətirirlər. Bu xidmətlərinə görə ona Göy-

çay qəzasmdakı Qəzyan kəndini və ətrafındakı bir neçə kəndin illik gəlirini ona hədiyyə edirlər. Lakin müctəhid İranda olduğu kimi Azərbaycanda da sərbəst fəaliyyət göstərmək istəyirdi. O, İrandan gətirdiyi əshabələri üçün boş mülklər və qəsəbə tələb edirdi. Onun feodallıq iştahası, iddiası burada daha da artır. Özü hakimi-mütləq kimi yaşamaq istəyirdi. Müctəhid canişin- General Paskeviçə yazdığı məktubda deyirdi:

“Heç kəs biz ruhanilərin işinə, əməlinə qarışmasın. Mənim ruhanilərimin bir qüsuru olarsa, mənə bildirin, mən özüm onlara cəza verim”.

Müctəhid Şəki, Şirvan, Qazax, Qarabağ, Borçalı və başqa mahallarda yeni müsəlman dövləti olmasını və dövlətin ancaq və ancaq İslam şəriəti üzrə qurulmasını tələb edirdi.

General Paskeviç gördü ki, müctəhid cızığından çıxıb baş aparır. Ona görə də 1829-cu ildə ruslara tabe olmayıb. Mustafa xan ilə Şirvandan İrana qaçan böyük qardaşı Qasım bəyin Tiflisdəki mülkünü müctəhidə vermək üçün çar birinci Nikolaydan razılıq aldı. Müctəhid öz yaxınına gətirdi. Paskeviç müctəhidin qol-qanad açmasının, cızığından çıxmasının qarşısını aldı.

Nəzir, onu da deyim ki, Şirvanlı Qasım bəyin mülkü yalnız Şirvanda yox, bütün Azərbaycan xanlıqlarında gözəlliyinə görə birinci yeri tuturdu. Mülk çox zəngin və əzəmətli idi.

Müctəhid gördü ki, hər bir hüququ əlindən alınır. Heç yerdə sözü keçmir. O taydan gətirdiyi din xadimləri yanında rüsvay olur, birdən-birə yoxa çıxdı. Hara getdi, hara qaçdı bu günə qədər bilən yoxdur. Ayılan o tay camaatı və Fətəli şah onun öldürülməsinə fitva vermişdi. O, İrana gedə bilməzdi. Deyirlər Hindistana qaçıb. O gözəl mülk bu gün də qalır. Təəssüf ki, yerli əhali ora “Müctəhid mülkü”, “Müctəhid bağı” deyirlər. Şirvanlı Qasım bəy kimi mərd kişinin adı çəkilmir.

Nəzir, bayaqdan söylədiyim müctəhid əhvalatını eşitdin, görürsən necə namərd adamlar varmış bu dünyada?

Eşitdiklərindən təsirlənən Nəzir kədər qarışıq səslə dedi:

- Bəli, ağa, eşitdim, amma çox, lap çox kədərləndim. Belə məlum olur ki, müctəhid vətəni satmaqla var-dövlət sahibi və hakimi-mütləq olmaq eşqində imiş. Şüuru çatmayıb ki, dərk etsin, ağılla dövlət qazanmaq olar, amma var-dövlətlə ağıl qazanmaq olmaz. Bu, qeyri-mümkündür. Pis əməllərin axırı insanı həmişə faciəyə gətirib çıxardır. Müctəhid kimi insanlar ən çox düşkünlük və satqınlıq üzündən cəhənnəmə gedirlər. Biz müsəlmanların ana şəhəri olan Təbrizi yadlara satıbsa, demək, onun yeri o dünyada cəhənnəm olacağı-

na şübhə yoxdur.

Mirzə Mustafa ağa dedi:

- Nəzir, dostum, heç soruşmursan mən bunları haradan oxumuşam, haradan bilirəm? Bütün bunları görməmişəm, yaşım da buna imkan vermir. Bu barədə müfti Mirzə Hüseyn əfəndi Qayıbzadənin şəxsi ev arxivində və onun özündə yaxşı məlumatı var. Müfti sizin mahaldandır. O, şair Vidadinin nəvələrindəndir. Çox vətənpərvər, millətini sevən və bilikli şəxsdir. Onunla yaş fərqimiz çox olsa da, dostam. Nə isə söhbət çox uzun oldu, sizi yordum.

- Yox, ağa, yorulmadım, indi bildim ki, həyatda necə müxənnət adamlar varmış. Belə naşükür, nanəcib adamları Allah eləməsin bizim analar bir də doğsun.

- Ağa, bayaq dediniz ki, bütün kəndinizin qayğısını çəkmək yaxşı, xeyirxah işdir. Yox, ağa, tək mən yox, bütün kənd əhli yerini dəyişmək, daha yararlı torpağı olan əraziyə köçmək istəyir. Əvvəla hamının gəlmək imkanı yoxdur. Bir də əsas odur ki, ağsaqqal Mustafa ağa bu xeyirxah işə qol qoyub, xeyir-dua verib. Biz bir ailənin üzvü kimi yox. Ona görə də mənim gəlməyimi məsləhət bildilər. Mən ağanın məsləhəti ilə qabağa düşmüşəm. Bu, bizim Körpülü camaatının çoxdankı arzusudur.

- Nəzir, mən ağanın canişin həzrətlərinə yazdığı məktubu oxudum. Hətta səni də tərifləyir, bu balaca məktubunda. De görüm, sənin üçün belə ciddi işə tək-tənha qoşulmaq çətin deyilmi?

- Yox, ağa, niyə tək oluram? İndi sizi tanış edəcəyəm. Həmkəndlim Pertalıoğlu, bu xeyir işin dalınca gəlmişəm. Bütün Körpülü camaatının xeyir-duası ilə gəlmişik. Atalar gözəl deyib ki, pis adam odur ki, tək yeyir, atı yəhərsiz minir, hələ üstəlik öz nökrəni də döyür.

“Tamaşa” karvansarasında Pertalıoğlu ilə görüşən Mirzə Mustafa ağa türkmən kəhərinə heyranlıqla baxa-baxa Yadigar oğlu kimi o da tərif tərif dalınca yağırdı.

Təriflərdən xoşhallanan Pertalıoğlunun eyni açılib, üzü gülürdü, fəxrli dedi:

- Ağa, belə at Qafqazda hər adamda ola bilməz. Bu, Xəzər dəryasının o tayından gəlmə yek cinsdir.

Nəzir Pertalı oğluna yaxın durub sol qoluna toxundu. Üzünü Mustafa ağaya döndərüb:

- Ağa, sizə peşkəşdir, bu kəhər...

Mirzə Mustafa ağa Nəzirə hüsnü-rəğbətlə baxıb gülümsündü:

- Yox, dostum, belə at mənə yox, xaqanlara, padşahlara layıqdır. Əgər doğrudan da sənin kənddə bu kəhərdən biri də varsa, onu mənə yox, Qafqazın canişini əlahəzrət, qraf Mixail Semyonoviç Vorontsova hədiyyə eləsən yaxşıdır. Əlahəzrət belə göyçək, ceyran atların ölçüyəgəlməz dərəcədə vurğundur.

- Ağa, bu sözləri adaşınız Mustafa ağa da demişdi. İşimiz düzəldi-düzəlmədi əlahəzrət qrafa peşkəş eləyirəm bu kəhəri.

- Düzəlmədi kəlməsini fikrindən çıxart. Elə hesab et ki, doxsan doqquz faiz sizin kəndin Mustafa ağanın dediyi əraziyə köçməyi baş tutub. Siz sabah günün ikinci yarısına kimi gözləyin. Mən əlahəzrətlə bir də danışım. Çalışaram, sizi qəbul edəndə mən də orada olum.

Mirzəni yola salıb qayıdan kimi Pertalıoğlu düşdü Nəzirin üstünə:

- Aya, qardaş, bu nə məsələdir, bu nə səxavətdir. Mustafa ağa demədi ki, kəhəri onlara göstərmə? Əksinə sən özün onu qrafa hədiyyə elədin.

- Pertalıoğlu, el-oba doğru deyir ki, yedirtməsən yeməzsən. Rus millətinin gözü ömrü boyu biz qafqazlıların var-dövlətində olub. Rusiya başdan-başa bataqlıqdır, çeyillikdir. Hələ ağ çar Pyotr dövründən onların iştahası dünyada hər cür nemət yetirən Qafqazda olub. Sənə asan gəlməsin bu boyda torpağa sahib olmaq həmkəndlilərimizin xoş güzəranı deməkdir. Bircə Allah eləsin canişinin razılığı olsun. Bəli, sən düz deyirsən Mustafa ağa dedi ki, çalışın kəhəri əldən verməyin. Olsaydı, üstəlik, bir kəhər də verərdim. Bircə kəndə kor-peşman qayıtmayaq. Özün bilirsən dostdan çox düşmən var. Ağzı göyçəklər deyəcəklər ki, heç canişinin qəbuluna düşə bilməyiblər, gedib Ortaçalada dəli Müseyibin draxdınında yeyib-içiblər, Şeytanbazardan da tuman-köynək alıb bəri qayıdıblar. Dalımızca daha nə bilim nələr uyduracaqlar. Sən bir fikirləş, iş düzəlməsə nə üzlə kəndə qayıdırıq? Atdı da, canın sağ olsun, Ulaşçı İdris ağadan pulum olanda gələn il birini də alacağam.

Nəziri diqqətlə dinləyən Pertalıoğlu könülsüz soruşdu:

- Bəs kəndə nə ilə qayıdacaqsan?

- Necə yəni nə ilə, sənin tərəkində, qohum deyilik - xoş təbəssümlə zarafat elədi- Narahat olma, belə odur ey, Hallavar mal bazarında çərkəzlərin satdığı atla. Bir kəhər atı dağlılar ehtiyac üzündən beş-altı manata yalvarıb verirlər. Kəndə iki günə yox, qoy lap üç günə çatırıq. Bircə işimiz düzəlsin el-obanın içinə üzüağ qayıdaq. Qohum, belə şeylərin fikrini çəkmə.

Nəzirin yerli-yataqlı müdrik ağsaqqal kimi danışığına heyran qalan Pertalıoğlu dedi:

- Qardaşım, Təkəlidə Mustafa ağa ilə söhbətdə fikir verdim. Kişi oturub-durub elə hey səni tərifləyirdi. Hələ bir neçə dəfə "ağıllı, müdrik Nəzir balam" sözlərini də işlətdi. Deməli, Mustafa ağa səhv eləməyib, bu günə kimi sənə belə yaxınlığım olmamışdı, eşitmişdim bu yaşda ağsaqqal kimi kimlərə öyüd-nəsihət verməyini, haqqı nahaqa qurban verməməyini, indi şahid oldum çox sevindim.

Sənə ad qoyan atan Abdulla kişi də səhv etməyib. Bir dəfə bizim molla Usubdan soruşdum:

- "Nəzir" sözünün mənası nədir? Yəqin xeyirxah, əliaçıq, nəzir-niyaz verən deməkdir.

- Yox, oğul, deyib molla etiraz etdi. "Nəzir" ərəbcə doğru yola, haqq yoluna çağırən, tayı-bərabəri olmayan deməkdir.

- Yaxşı, yaxşı Pertalıoğlu, tərifini saxla işimiz düzələndən sonraya, indi gedək Ortaçalada dəli Müseyibin draxdınında nahar edək, oradan da gedib Hallavar mal bazarından at alaq...

Qafqaz canişini M.S.Vorontsov iyirmi gün sonra Mustafa ağa Yadigar oğlunun adma möhürlü, surquclu məktub göndərdi. Əvvəla salam-kəlamdan sonra yazırdı:

"Möhtərəm dostum, Mustafa ağa, əgər sən məndən külli Qafqazın yarısını da istəsən, sənə peşkəş verməyə hazıram. Nəinki Lori vadisində kiçik bir kəndin yerləşməsi üçün bir parça torpağı bəxş etmək.

Əziz dostum, göndərdiyin göyçək türkmən kəhərinə görə çox sağ ol! Onu tərifləməyə söz tapmıram...

Zəti-alinizin şərəfinə 1845-ci il zilhiccə ayının 11-də (yəni iyulun 18-də) Lori vadisindəki istifadəsiz 20 verst meşə və onun ətrafındakı, keçmiş Qazax sultanlığına məxsus torpaqlar Səngər dağından ta Qızıl qayanın şirtına qədər olan ərazi Körpülü camaatının əbədi məskunlaşması üçün verilsin.

Kəndi idarə etmək üçün kəndxudanın seçilməsini sizin ixtiyarınıza verirəm.

Baqi-Allah amanında yaxın günlərdə Qazax-Borçalı elində görüşəndək.

Sizin sadıq dostunuz Qafqaz canişini general-feldmarşal, qraf M.S. Vorontsov".

“Canişin ” fars sözüdür. İmperatoru Qafqazda əvəz edən hakim və sərdar vəzifəsidir. M.S.Vorontsov 1844-cü ildən 1856-cı ilə qədər Qafqazın canişini və Qafqazda yerləşən rus ordusunun Ali Baş Komandanı olmuşdur. Vorontsov öz ağılı, təhsili və liberal ruhlu olması ilə başqa çar inzibatçılarından fərqlənmişdir. O, elmə, ədəbiyyata və mədəniyyətə hamilik etmişdir. Onun vaxtında Tiflisdə ilk teatr, “Qafqaz kalendarı” məcmuəsi, “Qafqaz” qəzeti, qadın pansionu, Yerölçən məktəbi, kütləvi kitabxana, observatoriya, opera teatri açılmışdır. O, həm də yolların abadlaşmasına və mərkəzi Tiflisdə ilk dəfə iki və üçmərtəbəli evlərin tikilməsinə də kömək göstərmişdir.

Böyük dramaturqumuz M.F.Axundovun pyesləri onun sifarişi ilə səhnəyə qoyulmuşdur.

1855-ci ildə M.S.Vorontsova bağışladığı kitabının ikinci səhifəsində M.F.Axundovun belə bir avtoqrafı vardır: “Əmiri-əfxəm və supəhsala rı-əzəm, sərkari-şərifəmətdar knyaz Mixail Semyonoviç Vorontsova kəmalı-xülus ilə bu beş təmsili hədiyyə və müəzzəmileyhin ismi-şərifilə dibaçəsini müzəyyən etdim və basdırdım min iki yüz yetmiş sənəsində, şəhri-Tiflisdə.

Təmsilati-kapitan Mirzə Fətəli Axundzadə həmməsləki-üləmayi- məcməi-coğrafiyayi-Qafqaziyyə” (M.F.Axundov əsərləri, 3-cildə, I cild, səh. 405-də, Bakı, 1958-ci il nəşri).

Arxiv sənədlərindən məlum olur ki, canişin M.S.Vorontsovun Azərbaycan əhalisinə çox böyük hüsnü-rəğbəti olmuşdur.

Belə təmənnəsiz yaxşılığı unutmayan Mirzə Fətəli Axundov 1845-ci ilin mart ayında “Tərcümeyi-hal”nda yazır:

“Bu günə qədər Qafqaz sərdarlarının yanında Şərq dilləri mütərcimi vəzifəsində çalışıram. Onların hər birisindən cürbəcür iltifatlar, mərhəmətlər görmüşəm. Yaxşı güzəranım vardır. Kolonnelik rütbəsinə malik olmuşam. Baron Rozendən sonra mənim ikinci nemət verənim olan mərhum general-feldmarşal knyaz M.S.Vorontsovdan xüsusilə razıyam ki, bu işgüzar və ağıllı əmirin iltifatı sayəsində, məndə yazıçılıq qabiliyyəti özünü göstərdi. Azərbaycan türkcəsində altı komediya, yəni təmsil yazıb, ona məlumat verdim. Böyük təqdirə, çoxlu ənamə nail oldum. Bu xeyirxah əmirin tikdirdiyi Tiflis teatrında “Təmsilat”ımı tamaşaya qoydular. Teatr salonunda olanlardan afərinlər, təriflər eşitdim.

Sonra “Yusif şahın hekayəsi”ni yenə də türk dilində yazdım. Bu yeddi əsər rus dilinə tərcümə edilib çap olunmuşdur. Bu əsərlər haqqında Peterburq

və Berlin jurnallarında təriflər yazılmışdır.”

Dahi şairimiz Nizami Gəncəvinin nəslindən olan Şeyx İbrahim şeyx Həsən oğlu Şeyxzamanlı 1845-ci ildə Tiflis gimnaziyasında “Qurani- şərif”dən imtahan verərkən Qafqaz canişini knyaz Mixail Semyonoviç Vorontsov da imtahanda iştirak edirmiş. Şeyx İbrahimin imtahan vaxtı verdiyi cavablara, elm və kamalına heyran qalıb dönə-dönə ona “afərin” deyib çox bəyənen canişin Vorontsov öz qızıl saatını ona bağışlamışdır.

Şeyx İbrahim Qüdsi Gəncəvi (1816-1865) Tiflis gimnaziyasını əla qiymətlərlə bitirdikdən sonra Gəncə gimnaziyasında müəllim işləmişdir. Şeyx İbrahim ilk təhsilini Mirzə Fətəli Axundovun oxuduğu mədrəsədə, Gəncənin məşhur din alimi Axund Hüseynədən almışdır. Qüdsi təxəllüsü ilə fars və Azərbaycan dilində ulu babası Nizami Gəncəvi kimi şeirlər yazan Şeyx yüz əllidən çox qəzəl, qəsidə müəllifi olub. Ədəbiyyatşünas-alim Firidun bəy Köçərli yazır ki, Şeyx İbrahim həm də “Tarixi-müqəddəs” divanını və general Lev Lazarevin xahişi ilə “Gəncənin müxtəsər tarixi”ni yazmışdır. Onun “Gəncə” məqaləsi vəfatından sonra 1876-cı ildə “Qafqaz” qəzetində dərc olunub.

Pak və alim şəxs olan Şeyx İbrahimin nəvəsi 1906-cı il iyun ayının 30-da yaranmış Gəncə Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin ömürlük fəxri üzvü Məmmədbağır bəy Şeyxzamanov olmuşdur. Cümhuriyyət dövründə - 1918- 1920-ci illərdə əks-kəşfiyyət idarəsinin rəisi əvvəlcə Məmmədbağır, sonra onun kiçik qardaşı Nağı bəy Şeyxzamanlı olmuşdur. 1920-ci il aprelin 27-də ölkəmizə soxulan XI Qırmızı ordunun bolşevik-daşnak əsgərləri Məmmədbağır bəyi həmin gün güllələdilər. Nağı bəy bolşevik təzyiqindən Türkiyəyə mühacirətə gedə bildi. Uzun illər Türkiyədə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin yaxın silahdaşı kimi fəaliyyət göstərən Nağı bəy (1883-1967) orada vəfat etdi.

Nağı bəy mühacirətdə yaşadığı zamanda Vətəni Azərbaycanı unutmamış, yaddaşına arxalanıb 1964-cü ildə “Azərbaycan istiqlal mücadiləsinin xatirələri” adlı çox maraqlı, irihəcmli əsər yazmışdır. Əsərdə ulu babası Nizami Gəncəvi haqqında qısa da olsa belə məlumat verir:

“Şeyx Nizaminin bizim ailədən olduğuna dair dəlillərim bunlardır: Ailəmizdən babam Şeyx Həsən oğlu əmim Şeyx İbrahim Qüdsi, onun oğlu Nağı isə ailəmizin digər qollarından Şeyx Əli Şövqi kimi şairlər ədəbiyyatımızda yer tutublar. Şeyx Nizaminin qəbri, türbəsi qədimdən bəri sahibi olduğumuz mülkümüzdə olması eyni ailədən olmasını göstərməkdədir.

Gəncənin mövcud olmasının şahidi İmamzadə qəbiristanlığı və “Göy imam” məqbərəsidir. Məqbərənin günbəzinin daxili səthində tikinti daşının üstündə yazılmışdır: “Bu şərəfli cənnət bağçası yüz iyirmi il babasının - ona salam olsun - hicrətindən sonra vəfat etmiş İmam Məhəmməd Bağır oğlu - ona salam olsun - Mövlana İbrahimin türbəsidir. Hicrətin yüz iyirminci miladi təqvimin 740-741-ci illərinə uyğun olduğunu nəzərə alsaq, Gəncənin səkkizinci yüzilliyin əvvəllərində mövcud olması məlum olur”.

Xalq həyatı inciləri

Müdrək Nəzir babanın əhvalatları

Qazax mahalının Şıxlı obasının yaylaq yerləri olan Körpülüdə yaşamış müdrək, el qeyrəti çəkən, düşmən qabağına mərdanə çıxan kişilərin həyatından xəbər verən hikmətli hadisələr sonrakı nəsillərin tərbiyəsində örnək sayılırdı, ibrətli əhvalatlar dildə-ağızda dolayırdı. Belə kişilərdən biri olmuş “Nəzir baba” adı ilə tez-tez xatırlanan Nəzir Abdulla oğlu (1820-1908) barədə oxuculara təqdim elədiyim bu 4 əhvalatı əmim Məmiş Əhməd oğlu Nəzirovun (1906-1984) yaddaşından qələmə almışam.

Nəzir baba ortaboy, enlikürək, hazırcavab, işbilən və müdrək bir kişi, əsl el ağsaqqalı imiş. İlk gəncliyindən mahalın sayılıb-seçilən cavanlarından olduğuna görə çox yüksək nüfuz qazanmış. Yaşa dolduqdan sonra kənd camaatı arasında baş verən narazılıqları dinciliklə, halallıqla yoluna qoyurmuş və ədalətli yanaşması ilə çətin məsələlərə asanlıqla aydınlıq gətirmiş. Obada hamı ona inanır, kimin dolayışq işi olarmışsa gəlib ona gənəşərmiş. Ona görə də 1885-ci ildə elin başbilənləri yığılıb Nəzir babanı özlərinə kəndxuda seçiblər.

Nəzir babanın ədaləti

Bir dəfə kənd çobanı otardığı sürüdəki qoyunu vurub öldürür. Sahibi ödəməyi tələb edir. Çoban razılaşmır. Mübahisəni araşdırmaq üçün Nəzir babaya müraciət edirlər.

Kəndxuda Nəzir çobandan soruşur:

- Çoban, sən qoyunu nə ilə vurdun? Ağacla, yoxsa daşla?
- Nəzir baba, çomağımla vurdum.
- Çomağı əlində tutub vurdun, yoxsa atdın?
- Qoyun bir az aralıda taxıl zəmisinə girmişdi, çomağı atıb qaytarmaq istədim.
- Sonra o çomağı gedib götürdün, yoxsa orada qaldı?
- Əlbəttə, gedib götürdüm.
- Onda kişinin qoyununu ödəməlisən. Əgər sonra çomağın dalınca gedəcəydinsə niyə atırdın? Onda nə qoyun öldürdün, nə də sən cəriməyə düşərdin. Sən bir çomağından keçməmişən, bəs bu kişi niyə o boyda qoyununu əvəzsiz qoymalıdır?

Nəzir babanın uzaqgörənliyi

Bir dəfə Nəzir babanın oğlu Əhməd qoyun sürüsü Çaqqalı yaylağından arana enəndə davarı saymağa başlayır, hesab düz olur. Aranda bir ay sonra yenə sayanda sürüdən 30 qoyun əskik gəlir. Gəlib atası Nəzir kişiye deyir:

- Ay ata, qoyunu saydım sürüdən 30-u əskik gəldi. Qonaqlara kəsiloni çıxdım, azara düşüb ölənleri çıxdım, qurd-quş aparani da çıxdım, yenə 30 qoyun çatmır.

Nəzir baba soruşur:

- İndi nə eləmək istəyirsən, oğul?
- Məhkəməyə verib 30 qoyunumuza alacağam.
- Onda sabah iti bir dəhrə götürüb Gəndərə meşəsinə get.
- Nə üçün, orada mənim nə işim var?
- Özünə zoğal ağacından yaxşı bir çomaq kəs, düzəlt.
- Çomaq mənim nəyimə lazımdır?
- Qoyunumuza otarmaq üçün.
- Mən çoban ha deyiləm.

Söhbətin bu yerində Nəzir baba qınayıcı baxışla deyir:

- Ay oğul, sən çobana əskik gələn qoyunları ödədəndə, hansı köpəkoğlu sənə sürünü otarar? Sən istəyirsən ki, el-oba sabah arxamda töhmət eləsin ki, Abdulla oğlu Nəzir çobana qoyun ödədib...

Ağlını başına yığ, oğul, bizi el-obaya qınaq yeri eləmə!

Nəzir babanın səxavəti

Ötən əsrin əllinci illərində Quşdanoğlu Mustafa danışmış: “Keçəl təpə-də Nəzir babanın sürüsünü otarırdım. Bir dəfə, yalan olmasın, dana boyda bir qoç qəflətən partlamaya düşdü. Murdar olmamaq üçün tez kəsdik. Çoban yoldaşım “dəli” Əsgərlə qoçu soyub təmizlədik. Xurcuna qoyub kəndə, Nəzir babagilə gətirdim. Kişi həyətdə özünü payızın ilıq günəşinə verirdi. Məni görüb soruşdu:

- A Mustafa, o nədir gətirdiyin?
- Ay baba,- dedim,- bir kök qoç ölürdü, kəsdik. Gətirdim ki, evdə uşaqlar bişirib yesinlər. Soyub-təmizləmişik...

Nəzir baba heç soruşmadı ki, qoç niyə, nədən ölüb. Dərhal dedi:

- Ayıbdır a bala, qaytar apar, nuşcanlıqla özünüz yeyin. Bir də belə hərəkət eləməyin. Onu da bilin ki, haqqınızdan çıxmıyacağam. Amma qoyunun yerdə qalanına yaxşı baxın.

Nəzir babanın mərdliyi

Bir dəfə Çaqqalı yaylağında Nəzir babanın qoyununu otaran çoban mür-güləyib yatır. Sürü arxadan yellənib gedir. Canavar sürüdən 17 qoyunu tələf eləyir. Çobanlar qoyunların qanlı cəmdəklərini yığıb gətirirlər. Ələ gələn-lərini itlərə verirlər, yerdə qalanını da basdırırlar.

Sürü arxaca enəndə Nəzir baba görür ki, çoban oturub ağlayır. Kişi ona yaxınlaşıb soruşur:

- Niyə ağlayırsan, a bala?
- Çoban dinmir, Nəzir baba yenə soruşur:
- Dillən, görüm, ay oğul, niyə ağlayırsan?
- Çoban gözündən yaş süzə-süzə dillənir:
- Necə ağlamayım, ay baba, başıma iş gəlib, bu qədər qoyunu canavar candan eləyib.

Nəzir baba çobana ürək-dirək verib deyir:

- Oğul, nə qorx, nə də ağlayıb-sızla. Olan yerdən ölər də, itər də. Sən qəs-dən eləməmişən ki, gecə olub, yuxu basıb. Ya yatdın, ya öldün- fərqi yoxdur. Sizə tapşırıram ki, gecə tək olmayın. Biriniz yatanda biriniz oyaq qalın.

Qəzadır baş verib, get sürünü otar, həmişə yoldaşlı ol. Sizdən bu ziyanlığa görə heç bir ödək-zad almayacağam...

Biri insafsız bir iş görəndə, namərdlik eləyəndə mal-pul davası eləyəndə Nəzir babanın bu mərdliyi yada düşürdü və kişinin bu ürəyiymışaqlığı, ağ-saqqal nüfuzunu dünya malından üstün tutması yerindəcə misal çəkirdi.

Mən həmişə fəxr eləmişəm ki, belə bir kişinin nəticəsiyəm və onun adma, yoluna layiq olmağa çalışmışam. Babamızın ruhuna oxunan rəhmət nəslimizi xeyirxahlığa və müdrikliyə dəyər verməyə səsləyib.

Quşdan Mustafanın Yekəpər pəhləvana qalib gəlməsi

1912-ci il idi. Payız fəslinin səfalı bir günündə Körpülü kəndinə haray düşdü ki, Borçalının Xramlı kəndindən iki nəfər qoluzorlu cavan gəlib. On-lardan biri - ucaboşlu, enlikürəkli olan yanında yığışanlara deyirdi:

- Kəndinizdə güləşməyi bacaran varsa, çıxsın meydana güləşək. Onu da bilin ki, nə bizim Borçalı çökəyində, nə də Qazax - Şəmşəddil mahalında məni dizə gətirən, kürəyimi yerə vuran oğul hələ anasından olmayıb, ona görə də el-oba mənə “yekəpər pəhləvan” ayaması verib.

Camaat yığışana qədər beş-on adamla söhbət edən pəhləvan bir saatlıq söhbətində on dəfədən çox özünün yekəpər ayamasını təkrar-təkrar işlətmış-di. Elə bil camaatın gözüünü qorxudurdu.

Camaat axşamüstü işdən qayıdıb meydana yığışdı. Bu xəbər kəndin kənd-xudası Süleyman ağaya da çatdı. Gələn yekəpər pəhləvan qolunu dirsəyindən yuxarı çırmalayıb fisqıra-fisqıra meydanda hərlənirdi. Hələ ki onun qabağına çıxıb güləşən yox idi. Süleyman ağa o yerdə çatdı ki, yekəpər pəhləvan üçil-lik buğa kimi ortalıqda fırlanırdı.

“Güləşməyi bacaran, özündən dəyən oğlunuz varsa, yenə meydan verirəm gəlsin güləşək”, - deyib meydanda fir-fır fırlanırdı. Dünya görmüş Süleyman ağa onun dediyini eşidəndə qeyri-ixtiyari fikirləşdi: belə lovğa pəhləvanın on beş-iyirmi yaşında cavan da kürəyini yerə vurur. Atalar haqlı deyib: birinci addımda lovğalanan ikinci addımda yıxılacaqdır.

Süleyman ağa nökrəri dovşangöz İsmayıl dedi:

- Bizim quzuçu Quşdan oğlu Mustafanı tap gətir yanıma.
- Budur ey, ağa, səndən iki adam arxanda dayanıb.

Süleyman ağa geri dönüb Quşdan Mustafanı çəkib yanına gətirdi.

- Niyə durmusan? - dedi. - Sən ki güləşənsən, çıx qabağına, Allah ya ona verər, ya da sənə. Yekəliyinə baxma, içi boş çəlləyə oxşayır.

Alçaqboylu quzuçu Quşdan Mustafa altdan yuxarı ağasına baxıb:

- Ay ağa, - dedi, - bu zırpının biridir, bir az ehtiyat eləyirəm.

Zəhmli səslə Süleyman ağa:

- Qorxma, elə belə zırpıların, kərgədanların içi boş olur, yekəxana danışanların ovqatı olmur. Sənin qabiliyyətinə bələdəm. Körpülü sarmasına sala bilsən içi çürük qoca palıd kimi kürəyi yerdə olacaq. Bunu mən sənə deyirəm, cəsarətli ol. Özüm buradayam...

Quşdan Mustafa qalın pencəyini çıxardıb meydana atıldı. Yerdən bir ovuc torpaq götürüb ovuclarında övkələdi. Hərlənə-hərlənə ovcunu möhkəm quruladı. "Sənə güvənib çıxmışam bu yekəpərin qabağına ay anamın, atamın müqəddəs torpağı məni peşman eləmə"...

Yekəpər ona qıyğacı baxıb kinayə ilə qımışdı. Görünür, Mustafanın orta-boylu olmasına rişxənd eləyirdi...

Quzuçu Mustafa ley kimi fırlanırdı. Əl atırdı ki, cılpaq qolundan yapışib onu başı üstündən atsın. İki dəfə bu fəndə əl atdı, alınmadı. Kötük kimi ağır olan yekəpəri qaldıra bilmədi. Süleyman ağa bircə dəfə zəhmli qışqırıb dedi:

- A Quşdanoğlu, özünü çətinliyə salma, sarmaya güc ver, Körpülü sarmasına!

Şər qarışmışdı. Kəndə toran qarışıq qaranlıq düşmüşdü. Güləş hələ də davam edirdi. Quşdanoğlu onu yormuşdu. Yekəpər ləhləyirdi, üz-gözündən tər axırdı.

Ha çalışırdı pişik kimi cəld olan Quşdanoğlunun nə ayağından, nə də boy-nundan yapışa bilmirdi. Quşdanoğlu cəld əl atıb onun sol qabırğasının ətli yerindən möhkəm yapışdı. Dərhal sağ ayağını onun sol dizinə qədər doladı. "Ya Allah" deyib yekəpəri Körpülü sarması ilə yerə yıxdı. Meydandan toz qalxdı, yaxındakılar geri durdular. Quşdanoğlunun altında çabalayan yekəpər qışqırıb deyirdi: "Yox, düz deyil, kürəyim hələ yerə deyməyib". Onun sinəsində möhkəm oturan Quşdanoğlu da tövşüyə-tövşüyə deyirdi:

- A camaat, çırağı yaxın tutun, kürəyi də yerdədir, hələ başı da, çıxırmağına baxmayın.

Süleyman ağa çırağı özü götürüb irəli yeridi. Çırağı aşağı əyib diqqətlə baxdı:

- A camaat, Quşdanoğlu düz deyir, gəlin, yaxın gəlib baxın, kürəyi də

yerdədi, hələ başı da. Quşdanoğlunu yekəpərin üstündən qaldırıb, yenidən üzünü həmkəndlilərinə tutub dedi:

-Camaat, bilmirsiniz ki, Quşdanoğlu mənim təsərrüfatımda quzuçudur? İndiyə kimi mənim sürümdən neçə quzumu yalandan-doğrudan yeyibse, ona halal eləyirəm. Bugünkü qoçaqlığına görə də ona öz naxırımdan yanı buzovlu inək bağışlayıram. - Onu bağrına basıb alından öpdü. - Kəndimiz Köprülü-nün adına şərəf gətirən quzuçu Quşdanoğlu Mustafaya eşq olsun, - deyib gur və şən səslə onu alqışladı.

Süleyman ağa yekəpərə çox təklif elədi ki, qal, qonağımız ol, bir tikə çörəyimizi kəs. Qəm eləmə, oğul, iki güləşənin biri yıxar, biri də yığılar. Yekəpər əlilə yox, yox eləyib talvarın altındakı atına yaxınlaşdı...

İllər keçdi. Yekəpəri bir də Körpüludə görən olmadı.

SƏMƏD VURĞUNUN YENİ TAPILMIŞ ŞEİRLƏRİ

Respublika Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (Arx. 46) Səməd Vurğun əsərlərinin heç bir nəşrinə düşməyən ayrı-ayrı o bəndləri və şeirləri saxlanılır.

*Demə ki, boş yerə çöllər gəzirəm.
Oymaqlar dolanıb ellər gəzirəm.
Bu günün, sabahın fikri başımda
Arzutək, gələcək illər gəzirəm*¹⁶.

* * *

*Sən də səhralara bir ana kimi
Döşündən süd verib şirin yuxu yat.
Qazaxdan başlamış Muğana kimi
Odlar ölkəsində bir cənnət yarat.*

“Aygün” poemasının on beşinci fəslə üç səhifədə, iki nüsxədə (Arx. 46. Q-20/127) arxivdə saxlanılır. Altında Səməd Vurğunun öz dəsti-xətilə yazılma tarixi də qoyulub: “Şüvəlan, 15 iyun 1949-cu il”.

Birinci nüsxə üzərində şair özü düzəlişlər aparıb, heç bir ixtisar və qaralama etməyib. Amma nədənsə fəslin dörd bəndi indiyədək Səməd Vurğun əsərlərinin heç bir nəşrinə daxil edilməyib. Bu fəsildə şair uzun qış keçəsində qəhrəmanı Aygünün təbii iztirablarını, həyəcanlarını təsvir edir. Aygün intizardadır, keçədən xeyli keçməsinə baxmayaraq Əmirxan evə qayıtmamışdır.

¹⁶ Bu bəndin üstündə şairin öz dəst-xətilə belə bir qeydi var: “Muğan poemasına ricət” Sonra qırmızı karandaşla həmin bəndin aşağısında yazıb: “Muğanda boş-boşuna gəzmirəm”. Hər iki bənd “Muğan” poemasının “On birinci nəğmə”sinin sonundan düşmüşdür. İkinci bəndi Səməd Vurğun:

*“Ey könül, Kür ilə söhbəti qurtar,
Uzundur onsuz da bu dastanımız;
Sabah da Bozdağa səfərimiz var,
Orda küllüq vurur qəhrəmanımız...”* –

müraciətindən əvvəl yazılıb. (Ş. P.).

*Arabir də Aygün çıxır qarlı eyvana,
Bir də baxır, yenə baxır yollara sarı.
Ürəyindən alov tutub o yana-yana,
Həsrət ilə salamlayır yenə yolları.*

*Sinəsində yumruq kimi sıxılır ürək,
Üşüməyir, istiləşir qar yağa-yağa.
Bu vaxt ağac bir beşikdə ağlayır çağa.
Anasının doşlərindən süd istəyərək.*

*O hardadır? O gəlmədi açılır sabah...
Bəlkə yaman bir xata var onun başında?
Bəlkə ona travmayda, ya da maşında
Bir müsibət üz vermişdir?*

– Yox, olmasın ah.

*Ona gələn xata-bala canıma gəlsin;
Odur mənim ağzımdakı şirincə dilim.
Sağ-salamat, deyə-gülə, yanıma gəlsin,
Yaman gövdən uzaq olsun mənim sevgilim.*

* * *

Respublika Əlyazmalar İnstitutunun arxivində (Arx. 46/151) Səməd Vurğunun on misra (iki bənddə) sərlövhəsiz bir şeirinə də rast gəldim. Şeir parçası “Aygün” poemasının əlyazmaları; saxlanan qovluqdadır, Məzmunundan “Aygün” poemasının on səkkizinci fəslinə uyğun gəlir.

*Görürsən tovlayır qəlbi ehtiras,
Kor kimi gedirik onun dalınca.
Hardasa nəşimiz köklənir bir az.
Sonra da soyuyub nəyus qalınca.
Min lənət deyirik iradəmizə,
Kefimiz sonradan dərd olur bizə...*

*Şair! Nə üçündür bu sayaqlanan,
Kim qulaq asaçaq bu nəsihətə?
Beş günlük dünyanın qonağı insan
Rəvamı qul olsun bir məhəbbətə?
Dəymə! Öz kefindən qalmasın heç kəs,
Həyat bir qəlibə sığışa bilməz.*

* * *

Səməd Vurğunun vəfatından sonra iki şəxsin – şairin qardaşı Mehdixan Vəkilovun və yaxın dostu Osman Sarıvəllinin ünvanına çoxlu məktublar gəlib. Bu məktublarda Səməd Vurğun haqqında xatirələr, yaddaşlarda qalan şeirlər, fotosəkillər və əlyazmaları göndərilib.

1960-cı ildə Səməd Vurğun əsərlərinin altı cildliyi nəşr olunmağa başlayanda hər iki şəxsə göndərilən oxucu məktubunun sayı daha da artmışdır. Qazax rayonunun Kirovkənd orta məktəbinin müəllimi Züleyxa xanım Qiyasbəylinin 1961-ci il, oktyabrın 22-də göndərdiyi məktub bu cəhətdən çox qiymətlidir. Züleyxa xanım Səməd Vurğun əsərlərinin birinci cildində təhriflə və ixtisarla dərc olunmuş “Matəm nəğməsi” şeirinin tam variantını yazıb Mehdixan Vəkilova göndərib. Züleyxa xanım şeirin 1928-ci il, aprelin 24-də Gəncədə nə münasibətlə yazıldığından ətraflı söhbət açır. O, yazır:

“Hörmətli Mehdixan qağa. Salam!

Mən Səmədin əsərləri toplanmış birinci cildin 49-cu səhifəsində “Matəm nəğməsi” adlı şeirini oxudum. Bu şeiri mən ilk dəfə 1928-ci il aprelin axırlarında Səmədin özündən alıb yazmışam. O vaxt mən Gəncə Pedaqoji seminariyasında oxuyurdum. Səməd də yeddi nömrəli orta məktəbdə müəllim işləyirdi. O, biz qazaxlı uşaqların yanına və ən çox sizin qohumunuz Səyyarə Əhməd qızı Vəkilovanın yanına tez-tez gəlirdi. Bir gün mənim atam Qayıbalı kişi yanıma gəlmişdi. Biz seminariyanın qabağında dayanmışdıq. Səməd yolnan keçərkən atamı gördü. Dayanıb hal-əhval tutdu. Atam dedi: “Səməd, səninlə ikinci Şıxlıda müəllim işləyən Mirzə Həsəni gecə yatdığı yerdə öldürüblər. (O zaman Mirzə Həsən Qaymaqlı kəndində müəllim idi). Bu xəbər Səmədə çox pis təsir etdi, Səməd küçədəki böyük çinar ağacına söykənib, bu şeiri yazdı. Sonra həmin şeiri atama verdi. Mən onun üzünü köçürüb yenə atama qaytardım. Kitabda şerin hamısı verilməyib, həm də səhv verilib. həmin şeri indi bütövlükdə sizə göndərirəm.

Matəm nəğməsi

*Gedərkən, sükuta gecənin qəlbi,
Eşitdim sulardan matəm nəğməsi.
Bilmədim nəymiş o qətlin səbəbi,
Bu hadisə heyran qoydu hər kəsi¹⁷.*

*Bu səs mənə birdən yandırır-yaxdı,
Gözümdən qəlbimə damcılar axdı,
Buludlar oynadı, şimşəklər çaxdı,
Bir ağlaşma qurdu göyün nərəsi.*

*Ölən bir deyildir, eşit ay cəllad.
Yaşıl bir yuvanı sən etdin bərbad.
Aman, nədir o səs, nədir o fəryad?
Dul qalan gəlinin odlu naləsi?*

*Ey insan! O yazıq, o tökülən qan,
Duyğusuz daşmıdır, deyilmidir can?!
Bu alçaq işləri duyduqça vicdan,
İnsanın həyata qalmır həvəsi.*

*Sən ölmədin, qardaş! Ölmədin inan!
Haqqın intiqamı yaşar hər zaman.
Nədir qələmindən axan bu dastan
Yenə də çalxanır qəm piyaləsi.*

*Necə qıydı sənə o xain, düşkün,
Həsən! Matəmindən quruldu düğün.
Qanını yerlərdən yığacaq bir gün,
Şuraların doğru, düz məhkəməsi.*

Gəncə, 1928-ci il, 24 aprel

¹⁷ Bu bənd Səməd Vurğun əsərlərini 6-cildliyinin 1-cildində, səh. 49-da “Matəm nəğməsi” şerində verilib. İkinci cildə isə bundan sonrakı bəndlə birlikdə “Natamam parçalar” bölməsində səhvən, ayrıca, sərlövhasız təkrar nəşr olunmuşdur. Bax: Səməd Vurğun əsərləri 6 cildə, 1960-cı il (Ş. N.).

Məndə olan şeir bu cür yazılmışdır. Şairin özü öz cib dəftərinin vərəqəsinə belə yazmışdı. Sonra şeiri kim dəyişibse o düz deyil. Bu qədər, sağlqla qalın.

İmza:

Züleyxa Qiyasbəyli¹⁸, Qazax rayonu,
Kirovkənd orta məktəbinin müəllimi

Bu günlərdə (5 oktyabr 1995-ci ildə) bu sətirlərin müəllifi Respublika Əlyazmaları İnstitutunun 1606 nömrəli fondundan həmin "Matəm nəğməsi" şeirinin kirill əlifbası ilə yazılmış pərakəndə variantını da tapdı. Əlyazmalardan hiss olunur ki, o Səməd Vurğuna məxsus deyil. Hələ 1928-ci ildə şair kirill əlifbası ilə yazı bilməzdi. O da aydın olur ki, kimsə şeiri yaddaşından köçürüb və hansı bir şairə onu redaktə edib. Vərəqlərdən birində yazılmış iki misranı şeirə daxil etməyiblər, halbuki bu iki misra Səməd Vurğun dəsti-xətinə daha çox oxşayır:

*Dedilər, dəryada qərq oldu kəmin,
Dedilər qaralar deyil həmdəmin.*

Hazırda: Züleyxa xanım Qiyasbəyli Sumqayıtda yaşayır.

* * *

Yenə Respublika Əlyazmalar İnstitutunda 27 nömrəli fondunun iyirmi səkkizinci saxlama vahidində əziz şairimiz Səməd, Vurğunun "Mıs-mıs" adlı satirik şeirinə rast gəldim. 1943-cü il sentyabrın 6-da yazılan şeir indiyədək Səməd Vurğun əsərlərinin heç bir nəşrinə düşməyib. Şeir şairin öz dəst-xətilə əski əlifbada yazılıb.

¹⁸ Müəllimə Züleyxa Qiyasbəylinin tam variantda göndərdiyi "Matəm nəğməsi" şeiri Səməd Vurğun ruhuna daha yaxındır. Əvvəla o, şeirin nə münasibətilə və kimə yazıldığı barədə şahid kimi inandırıcı məlumat verir. Şeirin Səməd Vurğun külliyyatında verilən yarımçıq variantda təhriflər sayagəlməz dərəcədədir. Şeiri orijinaldan köçürən Z.Qiyasbəyliyə: "Yaşıl bir yuvanı sən etdin bərbad". Kitabda isə: "Min bir yuvanı, bax, sən etdin bərbad". Qiyasbəyliyə: "Aman, nədir o səs, nədir o fəryad?" Kitabda: "İnsan Nədir o səs. Nədir o fəryad?" – Qiyasbəyliyə: "haqqın intiqamı yaşar hər zaman", Kitabda: "Eşqin intiqamı yaşar hər zaman". Qiyasbəyliyə: "Nədir" qələmindən axan bu dastan? Yenə də çalxanır qəm piyaləsi", Kitabda: "Qəlbimdən axan, bu kiçik dastan. Arar qaranlıqda ədalət səsi? və s. təhriflər getmişdir.

Qiyasbəylinin əlyazmasında həm də şeirin dəqiq yazılma tarixi göstərilir. Səməd Vurğun külliyyatında dörd bənd verilən şeir onda altı bənddir.

*Ağzı dolu bircə dəfə
Danışmadın niyəsə,
Mıs-mıs – deyib dayanırsan.
Hər kəlməni yeyərək.
Hər bir sözü hicca-hicca,
Uda-uda deyərək.*

*Sən özünü ağır təbli
Göstərirsən nəzərə.
Yüz sözündən bir söz belə
Anlamadıq bir kərə...*

*Nə yazıq ki, doğrudan da,
Gülməlisən zavallı.
Məncə ölüm şərəflidir
Yaşamaqdan bu hallı.*

1973-cü ildə Vurğunun izilə Qubada olarkən beş nömrəli səkkizillik məktəbin qocaman müəllimi Seyfəddin Rəcəbovun yaddaşından yazdığım bir bəndi Səməd Vurğun 1927-ci ildə bədahətən deyib:

*Sizə şərh olmadı ey-vah əməlim,
Qumlu bir sahilə bağlandı gəhim.
Bu daşa yaşlarla yazılsın qəhim,
Məni torpaqlara qərq etdi bu dərd.*

Seyfəddin müəllim deyirdi ki, bu altı bəndlik "Dərd" adlı bir qoşma idi. Heyif ki, qalanını unutmuşam. Həmin günü Səməd müəllim Qazaxdan məktub aldı. Orada Dürrənin ərə getməsinə yazmışdılar.

* * *

Xalq şairinin bağbanı İbrahim Cəfərovla 1974-cü ilin iyununda görüşdüm. On yeddi il şairin bağbanı olan İbrahim əminin sinəsi maraqlı xatirələrlə dolu idi. Onunla görüşümdən "Bağbanın sözü" adlı sənədli hekayə yazdım. Söhbət zamanı İbrahim əmi dedi ki, 1947-ci ildə Londondan yenicə qayıdan

Səməd Vurğun Şüvəlandakı bağında füsunkar Muğan çölləri üçün qərib-səyərək bədahətən dedi:

*Muğan çöllərindən ceyran qaçmayır,
Turac pırıldayıb koldan uçmayır,
Başımın üstündən durna keçməyir,
Mənsiz pərişanlar Muğan çölləri.*

* * *

BİR ŞEİRİN TARİXİ

Bir neçə il əvvəl (1979-cu il) Qazaxda odanda Səməd Vurğunun bibisi qızı Qızxanım Axundova ilə görüşdüm. Acılı-şirinli xatirələr Qızxanım ananın gah qəddini düzəldir, gah da yumağa döndərirdi. Səməd Vurğunun uşaqılıq illərindən maraqlı, ibrətamiz hekayətlər Danışan Qızxanım ana söhbətarası dedi ki, bizim Vaqıfdə Səməd Vurğunun çap olunmamış bir şeiri var.

Bakıya qayıdanda filolokiya elmləri doktoru, professor. Vaqif Vəliyevlə görüşdüm. Vaqif müəllimdən şeiri yazıb götürdüm.

– Şərin maraqlı yaranma tarixi var, – Dedi – onu şairin qızı Aybəniz xanım dəqiq bilir. Onunla görüş.

Aybəniz xanım nəql elədi ki, 1955-ci ilin fevralında Mehdixan əmim bizi ailəliklə qonaq çağırmışdı. Süfrə gözəl nemətlərlə bəzədilmişdi. Həmişəki kimi çox az yeyən atam şəkiliblərə məxsus yeməklərin hazırlanmasını və adını tez-tez soruşurdu.

– Bu hardandı, a qardaş, bunun adı nədi?

Mehdixan əmim stoldakı nemətlərin adını bir-bir sayır və hər dəfə də deyirdi:

– Şəkidəndi qardaş, payınız var...

Qonaqlıqdan bir müddət keçmişdi. Düzü biz unutmuşduq, pay-ürüş gözələmirdik. Sən demə, atam unutmayıbmış. O vaxt mən universitetdə oxuyurdum. Əmim Mehdixan da universitetin tarix fakültəsinin müəllimi idi. Bir səhər dərəcə gəndə atam məndən soruşdu ki, qızım, bu gün əmin Mehdixanın sizə dərsi varmı?

– Bəli, – dedim, – var.

– Bu kağızı ona verərsən.

Mən fasilə vaxtı, foyedə atamın kağızını əmimə verdim. Mehdixan əmim kağızı açıb elə orada oxudu və bərkdən güldü.. Sən demə həmin “Gəlmədi” şeiri imiş. Şeirin əsli indi Mehdixan əmimin şəxsi arxivindədir.

*Yığıldıq evinə vurduq araqdan,
Çox vədlər verdin haqdan-nahaqdan.
Gözümüz yoldadır, qardaş, o vaxtdan,
Mürəbbənin heç sorağı gəlmədi.*

*Zəyzidin düyüsü yaman dardadır,
Ruqiyyə bərk tutub, torbalardadır.
Xavərin iştahı intizardadır,
Torbası cəhənnəm, bağı gəlmədi.*

*Körüm abad olsun Şəkinin adı,
Ağzımızda qaldı urufun dadı.
Bizə beçə-plov qismət olmadı,
Düyüsü gəlmədi, yağı gəlmədi.*

*Görünür, bu yalan sizə adətdir,
Badımcan turşusu böyük nemətdir.
Onu da göndərmək bir səxavətdir.
Saraldı gözümün ağı, gəlmədi.*

*Yenə tərlən təbim çoxub qan eylər,
Plov həsrətilə min tufan eylər.
Vurğun Gühənsala can qurban eylər,
Süfrəmizin təm-tərağı gəlmədi.*

Oxucu üçün aydın olsun deyə: şeirdə adı çəkilən Ruqiyyə xanım (əslə Şəkildir) Mehdixan Vəkilovun həyat yoldaşdır. Xavər xanım isə Səməd Vurğunun. Zəyzid Şəkiddə kənddir. Uruf Şəkiddə hazırlanan ən ləziz yeməklərdən biridir.

Mehdixan Kūhənsal – Səməd Vurğunun ana babasıdır. Daha doğrusu, anası Məhbub xanımın atası Kūhənsal (yaşlı, qoca, müdrik) təxəllüsü ilə şairlik etmişdir. O, həm də şair Səməd Vurğunun atası Yusif ağanın əmisi olub. Mehdixan Kūhənsal vaxtsız vəfat edəndən sonra Yusif ağa böyük oğlunun adını Mehdixan qoyur. Səməd Vurğun da buna görə şerdə Mehdixana Kūhənsal deyə müraciət etmişdir.

Mehdixan Vəkilov Səməd Vurğun şeirinə “Gələcək” adlı beş bəndlik cavab yazmışdır.

*Sənə qurban olsun ev də, eşik də,
Arvad düyü saxlar küncdə, deşikdə.
Mürəbbə, badımcın, yatır yeşikdə,
Mən gözlərim, atam haçan gələcək.*

“Atam haçan kələcək” eyhamında Mehdixan müəllim o vaxt Moskvada təhsil alan Səməd Vurğunun böyük oğlu Yusif Səməd oğlunun qayıtmasını arzulayır.

1995-ci il

“ÖLÜM SEVİN MƏSİN...”

*Əgər həyatda Mirqasım və Mehdixan olmasaydı,
mən nə düzlüyə, nə sədaqətə, nə də insanpərvərliyə inanmazdım.*
Səməd Vurğun

Çox yerdə eşidirdim ki, Səməd Vurğunun filan kənddə, filan şəhərdə yaxın bir dostu yaşayır. Onlarla görüşmək, şairi keçdiyi yerləri qarış-qarış gəzmək, ürəklərdə yaşayan xatirələri vərəqləmək, onunla bağlı hadisələr barədə söhbət açmaq fikri məni rahat buraxmırdı. Çox adamın dilindən dəfələrlə eşitmişdim ki, Səməd Vurğunun qardaş dediyi Mirqasım adlı, bir müəllim də var. Lakin onunla hələ görüşə bilməmişdim...

Hətta “Qalacaqdır dünyada” kitabına yazdığım resenziya ilə əlaqədar şairin dostu Osman Sarıvəlliyyə zəng edib ondan bəzi şeyləri öyrənəndə söhbətarası Osman müəllim soruşdu ki, Mir Qasımın xatirələrini oxumusanmı? Yəqin ki, o kitabda ən maraqlı xatirə onunkudur. Mən kitabda elə bir adamın xatirəsi olmadığını söylədim.

Osman müəllim:

- Çox təəssüf, - dedi, - çox - Səmədin ən sadıq dostu, qardaşı Mirqasım idi.

Biz Qazax seminariyasında bir qırda oxumuşuq.

...Təqribən yarım il olardı ki, mən həftədə heç olmasa bir dəfə Səməd Vurğunun Fəxri Xiyabandakı qəbrinə baş çəkərdim.

...Bir dəfə trolleybusdan düşüb, Fəxri Xiyabana getdim. İlk dəfə nəzərimə çarpan qara rəngli dəmir darvaza oldu.

...Səməd Vurğunun qəbrüstü bəlyefinin gözləri hər gün saat doqquzdan açılıb, axşam saat on doqquzda bağlanan həmin qara darvazaya zillənib. Daha doğrusu, onun görüşünə gələnlərin yoluna. O, sanki baxışları ilə gələnləri qarşılayıb, gedənləri gözdən itincəyədək yola salır...

Səməd Vurğunun şəkillərinin demək olar ki, əksəriyyətini görmüşəm. Çap olunanları da, olunmayaları da. Lakin ha çalışıram, müəyyən edə bilmirəm ki, bu şairin hansı şəkildən götürülüb. Deyərdim ki, heykəltəraş Cəlal Qarayağdının ən kədərli əsəri bu bəlyefdir. Burda Səməd Vurğunun baxışları

həddindən artıq kədərli təsvir olunub. Alt dodağı geriye dartılıb, geniş alnı qırıqla doludur. Abidədə ağır kədər, ölüm sükutu, bir də şairin sarsılmaz siması çox qabarıq verilib...

Bəlkə də bu, şairin son anıdır. Vaxtsız ölümü qarşılayarkən varlığını bürüyən acı kədər, bir də mərdlik, cəsarət... Onun tərlən baxışları kiminsə intizarındadır, dostlarının, qohumlarının, yoxsa şer-sənət sevənlərinmi?..

O, həyatda olduğu kimi burda da “dost-tanışsız” deyil. Səməd Vurğunun qələm dostları onunla yanaşı dəfn olunub: sağ tərəfində görkəmli müğənni Bülbül, xalq yazıçısı Mehdi Hüseyn, Abdulla Şaiq, sol tərəfində isə akademik Yusif Məmmədəliyev...

Akademik Y.Məmmədəliyevin qəbrinə baxa-baxa geriye dönürəm. Yüz nömrəli qəbrin üstündə Möhsün Poladovun ad-familiyasını oxuyur və gözlərimə inanmıram. Qəbrin üstündəki büstün üzü azca şimal-qərb istiqamətinə baxır. Dostu Səməd Vurğunun yüz on yeddi nömrəli qəbrinə tərəf.

Yəqin büstü qoyanlar onların dostluğundan xəbərdar imişlər, halbuki mən Möhsün Poladovun görüşünə getməyə hazırlaşmışdım. Dostu Səməd Vurğun haqqında ondan bəzi şeyləri öyrənmək istəyirdim. Şair Osman Sarıvəlli ilə telefon söhbətindən öyrəndim ki, Möhsün Poladov bir neçə il bundan əvvəl vəfat edib.

Ancaq onunla burada “görüşəcəyimi” heç ağıma belə gətirməzdim. Mənə elə gəlirdi ki, o, Qazaxda, ya da Bakının başqa bir qəbiristanlığında dəfn olunub.

Səməd Vurğunla dostu Möhsün Poladovun qəbrinin arası beş-altı addım olar. Həyatda onların amalları, arzuları bir idi. Möhsün Poladov da şer yazıb, ədəbiyyata, poeziyaya marağı olub. Səməd Vurğun on dörd yaşında olarkən onların arasında başlanan dostluğa otuz altı ildən sonra amansız ölüm son qoyub. Həyatda yaxşı-yamanın, ağır və xoş günün birgə şahidi olublar. Böyük Vətən müharibəsinin ağır illərində Səməd şerilə, Möhsün silahı ilə vuruşub.

*Mirqasim Omar oğlu Əfəndiyev
və Səməd Vurğun,
1941-ci il iyul ayı.*

Həmin illəri xatırlayan M.Poladov yazırdı ki, ... Küçədə otuz iki dərəcə şaxta var idi. Mən çarpayıya yaxınlaşıb, beş dənə adyala bürünüb yuxulmuş Səməd Vurğunu gördüm. Adyalı onun üstündən götürən kimi gözlərini açdı və mənə görüb dərhal çarpayıdan dik atıldı. Mənə qucaqladı, heç cürə bir-birimizdən ayrılma bilmirdik...

Mən bunları xatırladıqca fikirləşirdim ki, Novorossiysk ilə Bakını min kilometrlik bir məsafə ayırır. Təsədüf o ağır müharibə ilində - 1941-ci il dekabr ayının iyirmi doqquzunda, - şairi 24-cü tankçı alayının siyasi rəhbəri Möhsün Poladovla görüşdürüb.

1973-cü ilin 16 sentyabrı. Nə Səməd Vurğun var, nə də onun dostu Möhsün Poladov.

İndi onlar ancaq barelyeflərdən bir-birinə “baxır”. Təbiətin işinə bax, beş-altı addımlıq məsafədən dostun dostu əli çatmır ki, qucaqlaşsınlar...

Bir azca aralıda dayanan yaşlı bir kişi əlində bir dəstə gül tutmuşdu. Nuranı qocanın gözlərində yaş donmuşdu.

Bu, Mirqasim Əfəndiyev idi. Səməd Vurğunun yaxın dostu. Biz onunla Səməd Vurğunun “nəzərləri” altında xiyabandan bir çıxdıq. Mirqasim müəllimin xiyabanın nəzarətçisi ilə səmimi xudahafizləşməsindən hiss etdim ki, o, tez-tez dostuna “baş çəkir”.

Mirqasim müəllim sözünə belə başladı:

Seminarıyada bizim qrup on altı nəfərdən ibarət idi. Sınıfədə ən balaca, nadinc, cılız və ariq uşaq Səməd idi. O, qabiliyyətli, dostu sadıq, ən çətin riyaziyyat məsələlərini işdən asanlıqla gələn bir tələbə idi..

Beş il birgə oxuduq. Mən onu bir dəfə də olsun dərs oxuyan, dərs hazırlayan görmədim. Onun konspekt yazmaqla arası yox idi. Müəllim dərs danışanda, əlini üzünə dayayıb diqqətlə qulaq asardı. Axşamlar məktəbdə əli cibində məsələ-misal həll eləyən uşaqların arasında gəzinə-gəzinə deyərdi:

- Ayə, kimin çətin məsələ-misalı var, versin bəri. Bu qara lələşiniz sinəsinə gərsin.

Elə ki, çətin məsələ-misalı həll etdi, “tapdım, a Mirqasim”, - deyib, yüyürə- yüyürə gələrdi. Biz məsələ-misal üzərində birgə çalışırıq. Dostluğumuzun təməli də elə burdan qoyuldu. O vaxtlar Səməd riyaziyyatçı olmaq istəyirdi. Amma şer yazmaqdan da qalmırdı. Balaca Səmədin riyaziyyatdakı, şerdəki bu qələbələri bizim “Ekonom” əminin - Yusif ağanın (Səməd Vurğunun atası - Ş.N.) qulağına çatanda kişinin sevinci yerə-göyə sığışmırdı. Yusif

ağa bizim seminariyanın təsərrüfat müdürü idi. Biz tələbələr onu çox sevər və hörmət edərdik. Hamı - hətta müəllimlər də ona "Ekonom" əmi deyərdi. Yusif ağa ucaboylu, çalsaçlı, sakit-təbiətli bir kişi idi. Dumağ bığlarının ucu papirosdan saralmışdı.

Mirqasım müəllim danışığına ara verib nəzərlərini bir nöqtədə xeyli saxladı. Onun üzünə baxdıqca adama elə gəlirdi ki, o qarşısında rəngi saralıb solmuş 1920- 25-gi illərin salnaməsi yazılmış bir dastanı vərəqləyir.

- 1923-cü ildə olan bir hadisəni daha yaxşı xatırlayıram, - deyib o, söhbətini davam etdirdi. - Əli əfəndi (Əli Hüseynov - xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin atası - Ş.N.) bizə tarixdən və coğrafiyadan dərs deyirdi. O həm də sinif rəhbərimiz idi Bir gün Əli əfəndi təzəcə sinfə girmişdi, astadan qapı döyüldü. Gələnlər Tiflisdən qayıdan Azərbaycan nümayəndələri idi. Onlar yeniçə təşkil olunmuş Zaqafqaziya Federasiyasının sessiyasından qayıdırdılar. İyirmi nəfərədək olardılar. Əksəriyyəti maarif işçisi və dövlət xadimi idi. Nəriman Nərimanov, Mirzə Davud Hüseynov, Əliheydər Qarayev, Qəzənfər Musabəyov, Mustafa Quliyev, Dadaş Bünyadzadə, Muxtar Hacıyev və başqaları. Onlar yol üstü seminariyaya baş çəkməyə, dərslərə qulaq asmağa gəlmişdilər.

Əli əfəndi bir-neçə uşaqdan dərs soruşdu. Sonra "İngiltərədə çartizm hərəkatı" mövzusunda yeni dərsə başladı. Müəllim dərsi danışib qurtaranda N. Nərimanov bütün sinfə müraciətlə dedi ki, kim bu yeni dərsi danışa bilər?

Uşaqların əksəriyyəti əl qaldırdı. Nərimanov bir anlıq sinfə göz gəzdirdi. Mənimlə yanaşı oturan Səməd Vəkilovu çağırırdı. Səməd Əli əfəndinin dərslərini yüksək səviyyədə danışdı. Nərimanov çox razı qaldı. İrəli gəlib Səmədin saçlarını sığıllaya-sığıllaya:

- Çox sağ ol, oğul, çox sağ ol, - dedi, - sən böyük gələcəyin var.

Sonra Əli əfəndidən icazə istəyib qiymət jurnalının qeyd yerinə belə yazdılar:

"- Zaqafqaziyada iştirak edən nümayəndələr Qazax seminariyasında müəllim Əli Hüseynovun tarix dərslərinə qulaq asdıq. Müəllimin yüksək səviyyədə keçdiyi dərs və həmin dərslər şagirdlər tərəfindən əl üstü mənimlənilməsi bizi məmnun etdi. Ona görə də müəllim Əli Hüseynov və bütün sinif şagirdlərinə öz izhəri-təşəkkürümüzü bildirib getdik".

Nümayəndələrin hamısı bu yazının altında imza qoydular. Sonralar həmin jurnalı seminariyanın arxivində tapa bilmədim. Burada Firudin bəy Köçərli-nin məktubları, Qori seminariyasından gətirilmiş Azərbaycan şöbəsinə məx-

sus sənədlər və zəngin bir kitabxana da tamam məhv edilmişdi.

1924-cü ilin mayında İsmailiyyə binasında Gəncə, Bakı və Qazax seminariyalarının buraxılış gecəsi oldu. Adət üzrə hər seminariyadan bir tələbə çıxış etdi. Bakı seminariyasının məzununu sırf Osmanlı ləhcəsində, Qazax seminariyasından çıxış edən isə xalis Azərbaycan dilində danışdı. Buraxılışda iştirak edən Nəriman Nərimanov dedi:

- Burada mənim qarşımda iki aləm üz-üzə gəldi. Qazax - Bakı seminariyasının yetirdiyi məzunlar. Biri xalis ana dilimizdə, o biri isə osmanlı ləhcəsində danışdı.

Əziz balalar! Siz bunu bilin ki, bizim xalq tarix boyu torbasını götürüb heç kəsin qapısına çörəyə getməyib. Qoy, qapımıza gələn çörəyi bizim dilimizdə istəsin.

Sonra tələbələrin təyinatı oldu. Mustafa Quliyev dedi ki, Nəriman Nərimanovun göstərişi var. Qazax seminariyasının tələbələrinin əksəriyyəti Gəncəyə göndəriləcək. Mehdiqan Vəkilovu, Aslan Əfəndiyevi, Həsən Rəsulovu, Süleyman Seyidovu və mənə Gəncəyə, Səmədi isə Qazaxın İl Şıxlı kəndinə məktəb müdürü göndərdilər. Səməd orada bir il işlədi. Sonra Qazax maarifi tərəfindən Köçəsgər kəndinə məktəb müdürü təyin edildi. Yanvar müşavirəsində Qazax maarif müdürü Osman Əfəndiyev Səmədi və onun işlədiyi məktəbi kəskin tənqid etdi.

Səməd də ona kəskin cavab qaytardı.

Bundan sonra Səməd Gəncəyə gəlib əhvalatı mənə danışdı. O, Gəncədə qalıb işləmək istəyirdi. Mən məsləhət görmədim. Səmədə bir az xərclik verib 1926-cı ilin yanvarında Qubada qəza maarif müdürü işləyən Mehdiqanın yanına göndərdim.

...Söhbət edə-edə gəlib nə vaxt dəniz sahilinə çatdığımızı hiss etmədik.

Mirqasım müəllim skamyaların birində əyləşdi. Nəzərləri dənizin sakit suları ilə birləşsə də deyəsən fikri uzaqlarda idi. Bir azdan dənizdə güclü külək başlandı. Mən təbiətdəki bu qarışıqlığı görəndə qeyri-ixtiyari Mirqasım müəllimin xeyli əvvəl şairin son günlərindən danışdığı bir epizodu xatırladım.

1956-cı il mayın altısında Mirqasım ağır xəstə olan Səməd Vurğuna baş çəkməyə gəlir. Dostunun gəlişinə sevinən şair həyat yoldaşına deyir:

- A Xavər, mənim pencəyimi gətir, geyinəcəm. Mirqasım qağamla otu-

rub söhbət eləmək istəyirəm.

Şair geyinir. Ancaq qərar tutub bir yerdə otura bilmir. Evin içində o yana-bu yana gəzişir. Bayırda güclü külək odduğundan çölə çıxma bilmir. O, pəncəsinin altından əlini belinə qoyub dənizə baxan pəncərə qabağında dayanır. (O vaxt bu pəncərə birbaşa dənizə baxarmış, sonralar onun qarşısında yeni bir bina da tikildi. - Ş.N.). Xeyli beləcə fikirli dayanan Səməd Vurğun qəmli-qəmli deyir:

- A Mirqasım, bu da dünyanın sonu. Demək dünya elə bu imiş, yaşadığ, gördük.

Səməd Vurğun xəstələnən gündən özünün ələcsiz bir dərddə düşər olduğunu, öləcəyini hiss edibmiş. Ona təsəlli verənlərə şair belə cavab verirmiş:

- Mən özüm canımdakını yaxşı bilirəm.

Xalq arasında danışılan bir əhvalat da bunu təsdiq edir: deyirlər ölümünə yarım saat qalmış onun yanına toplaşanlardan biri soruşur:

- Necəsən, ay Səməd, özünü necə hiss edirsən?

- Necə olacam, siz sağ olun, mən artıq gedirəm, sağlamlığınızı qoruyun, o, ictimai bir sərvətdir.

- Səməd, qardaş, niyə belə qəmli danışırısan? Sənə nə oldu? Sən ki həmişə mübariz olmusan, böyük ideallar uğrunda vuruşmusan, həyata, insanlara xoş və nikbin ruhla baxmısan. Nə tez bədbinləşdin?

- A Mirqasım, mən həyatı bədbinlik nöqtəyi-nəzərinə yox, fəlsəfi baxışdan görüb, duyub deyirəm. Fərz edək ki, bir on beş il yenə yaşadım. Onun da yenə beşi xoş, beşi pis, axır bir gün sonu olacaq, yoxsa yox, - deyər Səməd cavab verir...

Səma topa-topa qalın, qara buludlarla dolub. Onların bəzisi yavaş-yavaş harasa sürünür. Bəzisi də nəhəng bir dağ olub səmanın yaxasından asılır. Payız xəzrisi bizi yuxa, ağ köynəkdə üşütdü. Mən bu mənzərəyə baxdıqca uşaq vaxtı quzu otardığım günlər yadıma düşdü. Hava belə tutqunlaşmağa başlayanda dərhal Kürə tərəf boylanardıq - Səməd Vurğunun anadan olduğu Yuxarı Salahlı kəndinə tərəf. Belə yağışlar Kür sahilində yerləşən bu kənddən dəfələrlə ev, qız-gəlin, mal-qara aparmışdı. Qocalarımızdan eşitdiyimiz bir sözü heç vaxt unutmurduq: "Əgər səma Kür tərəfdən bulanıbsa, demək mütləq yağacaq...". Bu doğrudan da belə idi... Biz dərhal quzeyin tikanlıqları arasından quzularımızı toplayıb - o taya, güneyə addayırdıq - ayağı quru yerə...

Mirqasım müəllimlə yenə görüşdük. O, Səməd Vurğunla əlaqədar bəzi

sənədləri göstərmək üçün məni evinə dəvət etdi. Mənə elə gəlir ki, onun evindəki "Səməd Vurğun guşəsi" indiyə qədər gördüklərimin ən zənginidir. Onun əmi nəvəsi Qüdsi Sadıqovun şairin altmış illik yubileyinə hazırladığı "Səməd Vurğun" büstü (Q.Sadıqov bu büstü şəxsən Mirqasım müəllim üçün hazırlayıb) qonaq otağının fəxri yerində qoyulub. Divarlarda şairin müxtəlif illərdə çəkilmiş çoxlu fotosəkli var.

Onların əksəriyyəti çap olunmayıb. Mirqasım müəllim deyir ki, bu büst hazırlanmamışdan əvvəl evdə qərar tuta bilmirdim. Buna baxanda elə bilirəm Səmədin səsinə eşidir, üzünü görürəm.

Mirqasım müəllim böyük bir albom gətirdi. Biz onu birgə vərəqləyirik. Bu albomda ancaq Səməd Vurğunun şəkilləri, məktubları, teleqramları toplanıb, şerləri yazılıb.

Budur, şəkillərdən birində şairin cənazəsi qarşısında Möhsün Poladov, Mirqasım Əfəndiyev, professor Yusif Yusifov, Mehralı Poladov və Şamil Vəkilov dayanıblar. Üzlərdə sonsuz kədər, gözlərdə ağır yaş damcıları, ürəklərdə nisgil. Bir zamanlar "Ovçuluğa meyl salan, gecə-gündüz çöldə qalan" alovlu, nəhəng şair balaca bir tabutda sakitcə uzanıb. Gözlərini abədi olaraq yuman Səməd Vurğunun üzü də saç kimi ağarıb. Daha bir şəkil. Bu, 1939-cu ildə, avqustun 16-da Kislovodsk şəhərində çəkilib. Şəkildə doqquz adam təsvir olunub. Bunların hamısı Səməd Vurğunun və M.Əfəndiyevin ailə üzvləridir. Şəkildə balaca Yusif çərgəzi formadadır. O, qılıncının dəstəyindən bərk-bərk yapışmış. Sanki rəqib axtarır, meydanda məğlub eləməyə...

Balaca Aybəniz, Roza, Xavər xanım və Lütviyyə xanım bir ağacın- kölgəsində, daşın üstündə oturublar. Arxada isə üç nəfər ayaq üstə durub, qol-qola tutublar.

Bu, Səməd Vurğun, Mirqasım və Nazimdir. S.Vurğun bu şəkildə lap cavan görünür. Ömrün qayğısız və şən günləri, sən nə dadlı, nə şirinsən! Onun sinəsini 1936-cı ildə aldığı Lenin ordeni bəzəyir.

Sonra Mirqasım müəllim "S.Vurğun guşəsi"ndən bir bağlama da çıxarıb açır. Bu, görkəmli türk şairi Nazim Hikmətin 1957-ci il oktyabrın on doqquzunda Bakıda olarkən Səməd Vurğunun qəbrini ziyarətə gələndə gətirdiyi gül dəstəsinin üstündəki qara lentdir. Lentin üstündə qızıl hərflərlə türk dilində belə yazılıb:

"Sevgili kardaşımız, böyük şairimiz Səməd Vurğuna - Türk eli şairləri adından".

- Səmədin xəstəliyi ilk dəfə 1955-ci ildə Gürcüstanın Marneuli rayonunun Sadaxlı kəndində yaşayan xalası oğlu Hüseynalının evinə qonaq düşəndə özünü göstərmişdi. - Mirqasım müəllim yenə də yanıqlı-yanıqlı əziz dostu Səməd Vurğunun son günlərindən danışır. - Yoldan gəlmiş Səməd əl-üzünü yuyanda bərkdən öskürür. Bu vaxt onun ağzından bir parça qan düşür.

Mirqasım müəllim bunları danışdıqca fikir məni 1955-ci ilin yayına qaytarır.

Xatırlayıram ki, yolda mənə rast gəlib yenicə qırılmış başımı qayğılı-qayğılı sığallayan Səməd Vurğun kimin evinə gedirmiş, Marağımı gizlədə bilməyib, Mirqasım müəllimdən soruşuram:

- Səməd Vurğun hansı fəsildə Sadaxlıya getmişdi?

- Yayda, iyulun əvvəllərində. O bu səfərə məni də dəvət etdi. Səfər "planı" belə idi. Ağstafa, Qazax, Dilican, Borçalı, İstisu, Kəlbəcər. Mən onunla ancaq Ağstafada ola bildim. Qalan yerlərə getməyə imkanım olmadı. O vaxt mən Mərdəkandakı yüz əlli altı nömrəli məktəbin direktoru idim. Onun əl çəkmədiyini görüb belə bir bəhanə tapdım:

- Ay Səməd, - dedim, - vallah gedə bilmərəm. Bu gün-sabah dərslər başlanır. Məktəbi təmir elətdirməliyəm. Sənə qoşulub gedərəm, qayıdana kimi əmrimi verib işdən çıxararlar. Uşaqlara bir parça çörək pulu qazanmaq lazımdır. Sənə nə var, allaha şükür, şerini yazıb uşaqlarını saxlayırsan.

Səməd gülümsünüb zarafatla:

- Ayə, gəl gedək, bir şer də sənə adına yazaram, - dedi. - Səməd "Pobeda"-ni xalası oğlu Hüseynalıya bağışlayıb. Dilicanı, Kəlbəcəri gəzdirdi, yayı Şuşada keçirib Bakıya qayıtdı. Səfərdən qayıdandan bir neçə gün sonra maşını birbaşa məktəbin həyətinə sürdü. Məni qucaqlayıb öpə-öpə:

- Ayə, a Mirqasım, gedək sənə bir qoç kəsəcəm. Sən mənə Qazaxda çox qoç kəsibsen. Oğul istərəm Bakıda kəssin. Qazaxda nənəm də kəsər.

O, Şüvəlandakı bağında bir qoç saxlayırdı. Onu kəsdi. Yeyib-içdik. Söhbət zamanı üç sözümdən ikisi Kəlbəcər idi.

- Səfərim çox uğurlu keçdi, qardaş. Nahaq gəlmədin. Orda bir aşığa rast gəldim. Hərçənd ki, qoca idi... Amma çox yaxşı ustad sənətkardı. Elə bilirdim Ələsgər ölüb, indi öz gözümlə gördüm ki, o kişi sağmış.

Sonra Səməd odlu bir səslə aşıq Şəmşirlə deyişməsini oxudu:

Bəxt məni bu yerə qonaq göndərdi, Gedirəm, yamandır ayrılıq dərdi, Demə Səməd Vurğun gəldi-gedərdi, Unutmaz bu oba, bu mahal məni...

* * *

Oktyabrın ortalarında Səməd dedi ki, məni Vyetnama göndərirlər. Bil-mirəm necə eləyim. Yaman ağrıyıram. Bədənimin hər yeri sızıldayır. Son vaxtlar da gecələr pis yatıram, çox işləyirəm. Elə bil harasa tələsirəm.

- Məcburi deyil ki, - dedim, - indi də getmə.

- Yox, a Mirqasım, necə olur-olsun canımı dişimə tutub gedəcəm. Çoxdandır Şərq haqqında böyük bir əsər yazmaq istəyirəm. Mənə gəzib-görmək lazımdır. Bir də ki, havanı dəyişəndə yaxşılaşıram. Keçər gedər, - dedi.

Yolda xəstələnən Səməd on səkkiz gün Pekində xəstə yatdıqdan sonra birbaşa Moskvaya gəlir. Sonra Bakıya qayıdıb bir neçə gün evdə qalır və xəstəxanada yatır. Səmədi xəstəxanaya aparən günü Abdulla Şaiq də orda xəstə yatırdı. Onlar görüşəndə Səməd dedi:

- Şaiq əfəndi, biz bacanaqlara nə oldu belə, ikimiz də birdən xəstələndik. Abdulla Şaiq canıyananlıqla:

- Ay Səməd, - dedi, - mənə nə olur-olsun, eybi yoxdur, cavansan, sənə bir şey olmasın.

Təxminən ay yarım Səməd burda xəstə yatdı. Noyabrın axırında konsilium təşkil olundu. Konsiliumda məşhur professorlardan Emin Əfəndiyev, Fuad Əfəndiyev, Mustafa Topçubaşov, Ginzburq iştirak edirdi. Ən yaxın adamı kimi Mehdişan da konsiliuma dəvət olunmuşdu. Mehdişan konsiliumdan çıxanda məni qucaqlayıb ağladı. Həkimlər Səməddə xərcəng xəstəliyi müəyyən etmişdilər. Sonra onu yenidən Moskvaya aparıb sağ qabırğasının altından təşrih etdilər. Xəstəliyin qol-budaqlarının ürəyə və nəfəs borusuna yayıldığını görən akademik Petrovski ümitsizliklə onu yenidən tikmişdi. Həkimlər də, biz də Səmədi aldadırdıq ki, səndə heç nə yoxdur. Xəstəliyin qorxulu deyil. Soyuqdəymədir, keçib gedər. Bunları Səməd özü də təsdiq edirdi. Amma onun baxışında, şahin gözlərində ölümün əlamətləri hiss olunurdu. Onu Kreml xəstəxanasından ümitsiz halda Bakıya qaytardıq. Yenə bir xeyli evdə xəstə yatdı, müalicə olundu. Sonralar öyrəndik ki, Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) bir çex qadını yaşayır. O, xərcəng xəstəliyini müalicə edə bilir. Mən Leninqrada getdim. Vera Exini Leninqraddan xeyli aralıdakı Qorki rayonunun Melniçni-rucyo kəndində, yüz iyirmi üç nömrəli evdə tapdım. Onu böyük bir çətinliklə Bakıya gətirdim. Vağzalda məni Mehdişan qarşıladı. Dedi ki, sən evə get, bir az dincəl, mən həkim Səmədin yanına apa-

rib deyəcəm ki, bu həkim qadını dövlət səni sağaltmağa göndərib. Biz onun xəstəliyinin ağır olmasını, ümitsizliyimizi və təlaşlarımızı mümkün qədər Səmədə bildirmək istəmirdik...

Axşamüstü mən onlara getdim. Səməd məni görüb gülə-gülə:

- Ayə, hardasan, neçə gündür ki, yoxa çıxmısan. A Mirqasım, dövlət məni sağaltmağa bir qadın göndərib, ağlın nə kəsir? - dedi. - Ayə, bəs deyirsiniz ki, məndə heç nə yoxdur. Yaxşı, bu hökumət niyə belə təşvişə düşüb hə?..

Mən özümü bilməməzliyə vurub dedim:

- Hanı, barı göyçəkdimi?

- O biri otaqda Xavərlə söhbət eləyir. Bir get onunla danış, gör nə yuvanın quşudur. Amma bir şeyi də deyim. Bu arvad loğmandı, ya da şeytan, adi adam deyil. Yarım saat bundan əvvəl mənə bir dərman verib lap yaxşılaşmışam.

Doğrudan da onun verdiyi dava-dərman Səmədi bir az yaxşılaşdırdı...

* * *

Mayın altısını da şairin xəstəliyi daha da gücləndi. Bu dəfə Mirqasım müəllim bir başqa həkim tapıb gətirir. O çox çalışır, lakin bu ələcsiz xəstəliyə heç nə edə bilmir. Yaşamaq, yaratmaq aşiqi olan şair üzünü ona tutub deyir:

- Həkim, artıq demirəm, məni sağalt, üçcə il yaşayım. Özüm bilirəm nə eləyəcəm. Sənə söz verirəm ki, indiyədək yazıb-yaratdığımından da çox əsər yazacağam. Sinəm doludu, həkim...

Xəstə Səmədin qeyri-adi mətanəti, dözümlü vardı. O nə qaş-qabağını sallayar, üz-gözünlü turşudar, nə də ah-uf eləyib buram, ya da oram ağrıyır deyirdi. Göz görə-görə xərcəng amansızcasına onu içəridən yeyirdi. Dağ boyda Səməd əriyib, candan düşürdü. Lakin yenə də şikayətlənmirdi. Mehdixan, Osman və Mirqasım gecə-gündüz onun yatağının yanından əl çəkmirdi.. Ölümündən əvvəlki gecə onların üçü də şairin yanında idi. Gecə saat bir-də Mehdixan və Osman yatmağa getdi. Mirqasım onu tək qoymaq istəmədi. Bir azdan oyanan şair dedi:

- Ay həkim, lap boğuluram, elə bir dərman yoxdurmu verəsən, içəm, nəfəsim açıla.

Səməd Vurğun həkimin tutulduğunu görüb, rus dilində kədər qarışıq zarafla:

- Niçeqo, niçeqo, proydet, - dedi.

Professor Mirqasımı o biri otağa çağıraraq tapşırırdı ki, onu tək buraxmayın, hər yarım saatdan bir süni hava verin və şəfqət bacısına tez-tez iynə vurdurun.

Professor Emin Əfəndiyev: - 1955-ci ildə Səməd Çindən qayıdanda onu bir neçə gün elə-belə müayinə elədim. Sonra rentgendən keçirdim. Rentgen göstərdi ki, şairin ağciyərində ilkin xərcəng var. Mən Səmədin özünə heç nə demədim.

Dilim gəlmədi. Belə ağır xəbəri tərlən təbli şairə deyib ürəyini sıxmaq, qəlbini sındırmaq istəmirdim. Fikirləşdim ki, bu onun yaradıcılığına da mane ola bilər. Bir xeyli "snimka"-nı dandım, Səməd xəstəlikdən danışanda mən tamam başqa mövzudan söhbət açdım. Gördüm inadkar Səməd əl çəkmir, dedim:

- Moskvaya getməyin məsləhətdir, get bir özünü yoxlat...

Səməd Moskvadan qayıdanda ona saxta xəstəlik kitabçası düzəlttik...

Yalançı xəstəliyin adı belə idi: "Xronik-bronxit və ağciyər emfizeması". Onu ruhən yaşatmaq naminə bu saxtakarlığa əl atmalı olduq. Bircə şeyi xüsusilə qeyd etmək istədim,, Mən hələ bu qədər həkimlik təcrübəmdə ağrıya belə möhkəm, mətanətlə tab gətirən xəstəyə rast gəlməmişəm. Bu adamda qorxu; deyilən şey yox idi. Elə bil ki, ölümün gözüne düz baxırdı. Nə qədər iradəli bir adam idi! Ölümünə bir ay qalmış Səməd çox gözəl bilirdi ki, xəstəliyinə çarə yoxdur. Yenə gülür, danışır, şer oxuyurdu. Səməd ikinci dəfə Moskvadan qayıdanda hər gün mən onun yanında olurdum.

Yadımdadır, onun son dəqiqələri idi. Səməd can verirdi. Mən onun dərdsinin ələcsizliyini bilə-bilə yenə ölümünə inanmırdım. Tab gətirməyib bayıra çıxdım. Yol gedə-gedə gözümdə hər şey məhv olmuş kimi idi. Fikirləşirdim ki, belə gözəl insanı bu qara torpaq neçə udacaq. Özü demişkən: "Evə gəldim can pərişan".

Rahatlıq tapmayıb Səmədgilə zəng elədim. Dəstəyi bir qadın götürdü. "Öldü" - deyib hönkürdü. Onun:

"Bir də görürsən ki, açılan solur, Düşünən bir beyin, bir torpaq olur..." - misralarını xatırladım.

* * *

- Ölümünə on beş dəqiqə qalmış Səməd oyandı, - deyə Mirqasım müəllim göz yaşı içində sözünə davam edir. - Xeyli bir-birimizə baxa-baxa qaldıq.

Bilmirəm nə sözü vardsa dinib-danışa bilmədi. O anlarda, o dəqiqələrdə

nə fikirləşdiyimi indi də xatırlaya bilmirəm. Qorxumdan nə nəfəs alırdım, nə də gözü-mü ondan çəkə bilirdim. Elə bilirdim ki, bircə dəfə gözü-mü ondan yayındırsam, ya da nəfəs alsam Səmədi əbədlilik itirəcəyəm. Hönkürtü ilə özü-mü onun üstünə salıb qucaqladım...

Mirqasım müəllim “heyf, heyf, Səmədə” - deyib susdu. Yaşamaq, yaratmaq istəyən bir sənətkar dostu itirmək - bundan da ağır itki, ağır kədər olarmı? Bütün həyatı boyu heç kəsə yalvarmayan mərd bir insanın yalvarışına, ümitsizliyinə mən hələ də inana bilmirdim. Lakin nə etməli, bu, sadıq bir dostun böyük şair haqqında açıq söhbəti idi..

Ölüm, sənətkar ölümü, dost ölümü. Bu dörd hərfdən ibarət ölüm kəlməsinin dəhşətini əziz bir adamının yoxluğunu duyanda hiss edirsən.

Səməd Vurğunun özü deyirmiş ki, biz üç qardaş: Mehdixan, Mirqasım, bir də mən. Amma mən bilmirəm bunların hansını çox istəyirəm. Allah eləməsin bunlardan biri ölüb-eləsə mən dəli olaram. Əgər həyatda Mirqasım və Mehdixan olmasaydı, mən nə düzlüyə, nə sədaqətə, nə də insanpərvərliyə inanmazdım. O, Mirqasım müəllimin oğlu Nazimi lap çox istəyirmiş. Şair Nazimi qucaqlayıb deyərmiş:

- Üç qardaşın böyük oğlu, sənin toyunu özüm eləyəcəm.
- Həqiqətən də şair Nazimin toyunda üzünü məclisdəkilərə tutub demişdir:

Çox toylarda məni tamada seçmək istəyiblər, razı olmayıb boyun qaçırmı-

şam. Camaat, bu gün oğlumun toyunda özüm özümü tamada seçirəm.

Səməd Vurğunun 1927-ci il yanvarın on beşində Qubadan qardaşı Mehdixana yazdığı məktubun son sətirləri:

“Məktubunu gözləyirdim. Mirqasıma, Məmmədiyyəyə, Mehdi və başqalarına salam... Öpürəm...”.

Şairin qızı Aybənizin 1953-cü il mayın on beşində Soçidə, atasına yazdığı məktubdan sətirlər:

“Mayın birində Mehdixan əmi ilə nümayişə getmişdik. İkisində hamımız Mehdixan əmigidə idik. Osman əmi də, Mirqasım əmi də orada idilər. Ay, sənin cavanlığından danışib gülüblər ha...”.

Səməd Vurğunun Mirqasım müəllimin özünə də məktubları çox olub. Çox təəssüf ki, Mirqasım müəllim onların heç birini saxlaya bilməyib.

Bir müddət heç birimiz dinmədik. Mən bu ağır sükutdanmı, yoxsa Səməd Vurğunu qızgın bir məhəbbətlə, həqiqi qardaşlıq hissiylə sevən Mirqasım müəllimin göz yaşını görməmək üçün mü çıxıb getmək istəyirdim. Ayağa durub müsahibimə əl uzatdım. Lakin onun əl işarəsindən başa düşdüm ki, o da çıxmaq istəyir.

Bayırda qaranlıq düşmüşdü. Biz “Gənclik” metrosunun yanında görüşüb ayrıldıq. Qulaqlarıma hələ də Səməd Vurğunun səsi gəlirdi: “- Sinəm doludu, Həkim, üçcə il...”.

Düşünürəm, məgər qəlbi gözəl arzularla dolu şairə ürəyindəkilərin hamısını deməyə üç il çatardımı? Əlbəttə, yox! Bu, yaşamaq, yaratmaq eşqilə dolu şair qəlbinin vaxtsız ölümə üsyanı idi. Lakin böyük şairin özünün dediyi kimi:

*“Ölüm sevinməsin qoy!.. Ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər”.*

Son illərdə yazdıqlarım

BÖYÜK “ƏKİNCİ”LƏR AİLƏSİ

Bakı şəhər Bələdiyyə rəisi N.V. Rayevski bildirdi ki, burada təzə adam olmasına baxmayaraq, onun haqqında çox oxuyub, çox eşidib. Həsən bəyin tükənməz enerjisinə, düzlüyünə, sabitliyinə heyran qalıb. Mərhumun xarakterini açan ən gözəl ştrix budur ki deyə natiq sözünə davam etdi, - qırx il əvvəl Həsən bəy yoxsul adam kimi Bakıya gəldi. Bu qırx il ərzində Bakı milyonlar şəhərinə çevrildi. Onun gözünü qabağında dünən bir tikə çörək tapmayanlar milyonçu oldular. Həsən bəy isə hamıdan daha çox milyon qazanmaq imkanına baxmayaraq, bu dünyanı qırx il əvvəlki həmin yoxsul adam kimi tərk etdi. Onun nəyi vardısı, hamısını cəmiyyətə verdi. Həsən bəyin amalı belə idi: özüm üçün heç nə, cəmiyyət üçün hər şey! - deyə natiq sözünü tamamladı.

“Kaspi” qəzeti, 1 dekabr 1907-ci il, № 266. “Həsən bəy Məlikovun dəfn mərasimində” çıxışından.

Tale Həsən bəy və Hənifə xanım Zərdabiləri böyük amal və əməllər üçün qovuşdurmuşdu. Həsən bəy Zərdabi son əsr yarımliq tariximizin ən bənzərsiz şəxsiyyəti, xidmətləri ölçüyə gəlməyən məf-kurə sahibidir. Vətən tarixində maarifçilik dövrü olan XIX yüzillik Həsən bəylə bitir, demokratiya zəmanəsi olan XX yüzillik bu böyük amal və əməl mücahidi ilə başlanır. Həsən bəy Zərdabi sivil tariximizdə sözdən işə, xəyaldan gerçəkliyə keçidin özülüdür. Müasir mədəniyyətimizdə milli teatrın, mətbuatın, məktəbin, ilk xeyriyyə cəmiyyətinin yaradılması bu tərəqqi aşiqinin adı ilə bağlıdır.

Həsən bəy həm də yeni tipli ailə-

General leytenant Fərəc bəy Ağayev

nin gözəl nümunəsini qurmuşdu. Onun həyat yoldaşı, maarifpərvər qadın Hənifə xanım Abayeva-Zərdabi (1856-1929) öz ərinə layiq xanım olmuş, onunla birlikdə hər mərhumiyyətə dözmüş, azərbaycanlı qızların təhsil və tərbiyə almasında, ictimai həyata qoşulmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Görkəmli ictimai xadim Əlimərdan bəy Topçubaşov kürəkəni olduğu bu ailənin qurulması barədə sonralar belə yazır: “Artıq Həsən bəy tək deyildi: Hənifə xanımın şəxsində o, kədərini də, sevincini də bölüşən həqiqi dost, güclü köməkçi, dəyərli əməkdaş qazanmışdı. Bu gənc ər-arvadın əməkdaşlığı tam həyatı gücü və uğurların cazibəli mənzərəsi ilə xalq naminə birgə səyin nəticəsi olaraq ümumi məqsədlər uğrunda nailiyyətlər qazanmaqda yeni perspektivlər və təzə üsullar yaradırdı”.

Həsən bəylə Hənifə xanımın tale yollarında bir-birinə qovuşması çox təsirli və ibrətli bir tarixcə olub, təfərrüatı ilə öyrənilməyə layiqdir. Təəssüf ki, 35 il birlikdə mübarizə aparmış bu iki millət fədaisinin bir-birinə arxa-dayaq olmasından, bütöv bir ordu qədər iş görməsindən çox az danışılıb, yazılıb. Həsən bəyin millət üçün gördüyü tarixi işlərdə Hənifə xanım onun ən yaxın silahdaşı olmuşdu. O, 1925-ci ildə yazdığı xatirələrində qısaca da olsa bu tarixcəyə toxunmuşdu: “1872-ci ildə Tiflisdə müqəddəs Nina məktəbini bitirən qızların siyahısı “Qafqaz” qəzetində dərc olunmuşdu. Məktəbi bitirən qızlar içərisində Tersk vilayəti Nalçik şəhərindən olan Hənifə xanım Abayevanın da adı var idi. Həsən bəy müsəlmanlar içərisində yeni ailə qurmaq arzu etdiyindən çoxdan bəri ziyalı bir qız tapıb, evlənmək fikrində idi. O, siyahını görün-cə təhsilli müsəlman qızı ilə tanış olmaq üçün dərhal Tiflisə getdi. Həsən bəy Abayeva ilə tanış olarkən, onunla həmfikir olduqları anlaşıldı. Onlar evlənmək və bir yerdə işləmək qərarına gəldilər”.

Ə. Topçubaşov bu məqamı nəzərdə tutaraq yazmışdı: “Beləliklə, gənc Hənifə xanım Məlikova-Zərdabi sevimli Balkariyası və onun möcüzəli dağlarının yerinə Xəzər dənizi sahillərinə gəlib düşdü. Burada onu tale yoldaşı ilə birgə iş və şan-şöhrət gözləyirdi”.

Həsən bəy Zərdabinin o dövrdə başqaları üçün mümkün olmayan işlərin öhdəsindən gəlməsinin bir qaynağı onun millətinə sevgisi idisə, digər mənbəyi ailəsindəki yüksək ziyalı mühit idi. Yenə təəssüflənmək lazım gəlir ki, mədəniyyət tariximizdə seçilən, yeri və xidməti olan Zərdabilər ailəsinin tarixcəsi hələ də layiqincə öyrənilməyib. Bu istiqamətdə aparılmış axtarırların bir məcaraya yönəltməyin, nəcabətli ailənin taleyini sonadək öyrənib sis-

temləşdirməyin, hələlik sonuncu məqamıdır. Tədqiqatçı-jumalist Şəmistan Nəzirinin vaxtilə apardığı axtarışlar və topladığı məlumatlar bu baxımdan olduqca maraqlı və gərəklidir. Milli mətbuatımızın təntənə ilə qeyd edildiyi günlərdə ilk qəzetimizin yaradıcısı Həsən bəy Zərdabının şəxsiyyəti, mühiti, təbii ki, ailəsi yenidən diqqət mərkəzində olduğundan Şəmistan müəllimlə müsahib olduq. Həmkarımın Zərdabilər ailəsi barədə qeydlər dəftərçəsini birlikdə vərəqlədik.

-Şəmistan müəllim, necə oldu ki, Həsən bəyin və onun xanımı Hənifə xanımın həyatı ilə dərinlən maraqlandınız, bizə bəlli olmayan xeyli mətləbləri aşkar etdiniz?

-Ötən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan televiziyasının "Gənclik" baş redaksiyasında çalışırdım. Hər ay 3500-dək məktub alırdıq. 1974-cü ildə Zərdab və Göyçaydan bir qrup qız-qadın bizə məktub yazıb soruşdular ki, nə üçün Həsən bəy Zərdabının xanımı barədə bir veriliş hazırlayıb Hənifə xanım Abayeva-Zərdabini xalqımıza geniş tanıtdirmirsiniz. Görünür, Həsən bəyin səhərədək çap maşınının ağır çarxını zərif vücudu ilə fırladıb "Əkinçi"nin işıq üzünü görməsini tezləşdirmişdi.

Vətənimdə hələ də o nurlu, nəcib, xeyirxah qadını unutmamışdılar. Məktub məni çox təsirləndirdi. Jurnalistika fakültəsində oxuyanda müəllimlərimiz bu qadın barədə az da olsa bizə danışmışdılar. Yadımda qalmışdı ki, "Əkinçi" qəzetini hazırlamaqda Hənifə xanım Həsən bəyə hər cür kömək göstərmiş, hətta gecələr səhərədək çap maşının ağır çarxını zərif vücudu ilə fırladıb "Əkinçi"nin işıq üzünü görməsini tezləşdirmişdi.

Ətraflı material toplamaq üçün axtarışlara başladım. O vaxt tanınmış jurnalist, keçmiş barədə geniş məlumatı olan Hacıağa Cümşüdlü ömrünün son illərini televiziyada keçirirdi. Bir gün ondan Zərdabi ailəsi barədə soruşdum. Məlum oldu ki, onun Zərdabilər barədə xeyli məlumatı var. Ən qiymətli isə o oldu ki, Hacıağa müəllim Həsən bəyin və Hənifə xanımın oğlu Midhət bəyin qızı Fatma xanımın M. F. Axundov adına Mərkəzi Dövlət Kitabxanasında işlədiyini mənə bildirdi. Dərhal kitabxanaya gedib Fatma xanımla görüşdüm. Eşidəndə ki, Hənifə xanımla maraqlanıram, çox təəccübləndi. Dedi ki, babam barədə az-çox nəşə soruşublar, amma bu vaxtadək nənəmi bir dəfə də yada salan olmayıb.

Fatma xanım bildirdi ki, onun altı yaşınadək nənəsi Hənifə xanım sağ imiş. Nənəsini yaxşı xatırlayır. Dedi ki, nənəm evdə məktəb açıb savadsızlığın ləğvinə kömək edirdi. O, Şəfiqə xanım Əfəndizadə ilə birlikdə qadın

cəmiyyəti də yaratmışdı. Çar dövründə isə Hənifə xanım H. Z. Tağıyevin açdığı ilk qızlar məktəbinin müdürəsi olub. Mən ondan Hənifə xanımın ata-baba yurdu, Balkar qohumları barədə soruşdum. Fatma xanım dedi ki, nənəmin sağlığında qohumları gəlib-gedirdilər, hətta, Bakıda oxuyanları da var idi. Nənəm öləndən, ailəmizin başına müsibətlər gələndən sonra get-gəl kəsildi. Atam Midhət bəy 1937-ci ildə güllələndi. Yaxın qohumlar Orta Asiyaya sürgün olundular.

Tezliklə Hənifə xanım barədə televiziyanın "Səadət" qadın proqramında bir veriliş hazırladım. Fatma xanım da çıxış edib xatirələrini söylədi. Hacıağa müəllimin isə çıxışına rəhbərlik icazə vermədi. O vaxt arxivdə, Əlyazmalar Fondunda da oldum. Hənifə xanımın rusca yazdığı və əlyazma şəklində xatirələrini də oxuduğum. Yeri gəlmişkən deyim ki, siz çox yaxşı iş görürsünüz ki, yubiley münasibətilə o xatirəni tərcümə edib "Həsən bəy Zərdabi və "Əkinçi" kitabına daxil etmisiniz. Bu xatirə Zərdabilər ailəsi barədə qiymətli mənbədir. Mən arxivdə general Abdulla ağa Bakıxanovun "Əkinçi"nin çapı üçün Həsən bəyə 1000 manat pul göndərməsi barədə məktubla da tanış oldum. Abdulla ağa Abbasqulu ağa Bakıxanovun kiçik qardaşıdır. Ümumiyyətlə, Abdulla ağa çox xeyirxah adam olub. Qoy onu da deyim ki, arxivdə Əhməd bəy Ağə oğlunun Həsən bəyin dəfnində yana-yana dedi ki, çox qısa-ça çıxışına rast gəldim. O, demişdir: *"Ey müqəddəs ruh, sən ki, gedirsən o dünyaya bizdən babalarımıza salam deyərsən və sonra tutub yaxalarından soruşarsan: - A kişilər, bu nə vətəndir bizim üçün qoymuşunuz? Vəzifəlisi rüşvətxor, məmuru oğru, beş-altı ziyalı var, onlar da bir-biri ilə didişirlər"*.

Bu qısa çıxışdan sonra böyük fədakar Həsən bəyin nələr çəkdiyi, hansı əzablarla və maarif uğrunda çalışdığı məlum olur. Bundan sonra Həsən bəyin şəxsiyyətinə marağım daha da artdı.

-Bəs Hənifə xanımın doğma auluna necə gedib çıxdınız?

-Həmin il Səməd Vurğunla bağlı axtarışlarımı da davam etdirirdim. Payızda məzuniyyət götürüb Səməd Vurğunun dostlarından məşhur Balkar şairi Qaysın Quliyev və Mixail Şoloxovla görüşməyi qərara aldım. Oktyabr ayında Nalçikə Qaysın Quliyevin yanına yola düşəndə ağıma gəldi ki, Balkar yada Hənifə xanımın qohumlarını da axtarım, bəlkə, nəşə tapa bildim. Bu niyyətimi Balkar yazıçılarının ağsaqqalı, rəhbəri Qaysın Quliyevə bildirəndə o dedi ki, Abayevlər balkarlann tarixində çox böyük yer tuturlar. Mənim də onlarla uzaq qohumluğum var. O sayadan olanlara böyük ehtiram gösərirəm. Onların qızı Hənifə xanım bizim xalqı Azərbaycanla qohum eləyib. Onsuz da

biz bəlkərlərlə siz azərbaycanlılar dinibir, dilibir qardaşıq. Hənifə xanımla Həsən bəyin saf izdivacı aramızdakı uzaq məsafəni tam mənasında tarixə çevirib. Biz də sizin kimi müsəlman dünyasında ilk qəzet nəşiri olan Həsən bəylə fəxr edirik.

Səhərişi gün Qaysın Quliyev məni Tarix muzeyinə gətirib Abayevlərin tanınmış nümayəndəsi olan direktor müavini Teymur Şaxanovla tanış etdi. Teymur dedi ki, 1917-ci ildə doğulub, onu Hənifə xalası oxudub. Bakıda Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirib. Bir neçə il Azərbaycan Tarix Muzeyində elmi işçi olub. Tarix və fəlsəfəyə aid elmi-publisistik jurnallarda məqalələri dərc olunub. Əməkdar incəsənət işçisidir. Məlum oldu ki, Teymur Hənifə xanımın bacısı oğludur. Teymur Fatma xanıma da xatırladı. Mən Teymurdan Hənifə xanımın bir neçə şəklini aldım. Şəkillərdən birində Hənifə xanım, onun əmisi, məşhur hərbi və tarixçi Misos Abayev, qızları Qəribə Sultan və Pərisə Sultan, ikinci oğlu Sifət təsvir olunmuşdu. Əldə etdiyim materiallar məni elə sevindirdi ki... Elə bil itirilmiş bir aləmi kəşf etmişdim. Başqa bir şəkildə isə Hənifə xanım iyirminci illərdə bağda bir qrup qız-gəlinlə, ailə üzvləri ilə təsvir olunmuşdu.

Qəribə Sultanın götürüb öz qızı kimi saxladığı, böyük bəstəkar Rauf Hacıyevin anası Nənəxanım da onların arasında idi. Zərdəbilər ailəsi çox belə yetimlərə analıq, himayədarlıq etmişdi.

O vaxt bəstəkar Rauf Hacıyev Bakıda deyildi. Əlcəzairdə uzun müddətli yaradıcılıq ezamiyyətində idi. Fatma xanım mənə söylədi ki, Rauf Hacıyevin bəstəkar olmasının səbəbkarı Həsən bəyin qızı Qəribə Sultan (1886-1967) olmuşdur. Raufun anası Nənəxanım Qəribə Sultanın əmisi qızı idi. Ana-bala Qəribə Sultanın himayəsində yaşamışdılar. O da atası Həsən bəy və anası Hənifə xanım kimi bütün ömrünü gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə həsr etmişdir. Qəribə Sultan inqilabdan əvvəl Bakıdakı üçüncü rus-tatar qız məktəbində müəllimə işləmişdir. Ona Azərbaycanın "Əməkdar müəllimi" kimi şərəfli ad verilmişdir.

Balaca Raufun musiqi istedadını duyan Qəribə Sultan xanım onun əsərlərini Üzeyir bəy Hacıbəyliyə təqdim edir. Üzeyir bəy onun fortepiano üçün yazdığı instrumental pyesləri dinlədikdən sonra istedadına heyran qalır və onu himayəsinə götürüb məşğul olmağa başlayır.

Teymurla xeyli söhbət etdim. O, mənə xalası Hənifə xanımdan eşitdiyi əhvalatları danışdı:

-Xalam, - dedi, - çox kövrək, uşaqcanlı, ürəyi təmiz bir qadın idi. Ən çox Həsən bəydən danışar, cavanlıqda Zərdəbda keçirdikləri ağırılı-acılı günləri tez- tez xatırlardı. Xüsusilə, Həsən bəyin gəncliyindən söhbət edəndə xalamın üz-gözü nura boyanar, şövq və həvəslə kişini yada salardı.

Həsən bəy 1861-1865-ci illərdə Moskva Universitetinin fizika-riyaziyyat fakültəsinin təbiətşünaslıq şöbəsində oxuyanda rektor Solovyonun oğlu Vladimirlə qrup yoldaşı olub dostlaşıbmış. Tez-tez şair Aleksey Pleşeyevin (1825-1893) və Sergey Mixayloviç Soloviyovun (1820-1879) ailəsinin qonağı olarmış.

Hər ikisinin - tarixçi-alim Soloviyovun və şair Pleşeyevin Qafqaz xalqlarına və İslam dininə güclü marağı varmış. Xüsusilə Soloviyov Həsən bəyin Qafqaz xalqlarının adət-ənənələri haqqında söhbətlərini maraqla dinləyib qeydlər aparırdı. Həsən bəy həmişə deyirdi: "Soloviyovdan soruşanda ki bu qeydləri kimin üçün yazırsınız? Onun bircə cavabı vardı: "Mənim elədiyim tarixi qeydlər mənim övladlarım üçündür, məsləhət bilsələr başqaları da oxuyarlar".

1880-ci ildə Həsən bəy Sergey Soloviyovun haqqında "İstoriçeskiy vestnik" jurnalında nekroloq-yazını böyük kədərlə oxudu. Nekroloqda Bestujev-Ryumin yazmışdı: "Biz həmişə şikayət edirik ki, içərimizə sərt xarakterli işgüzar insan yoxdur. Bax, elə son günlərə qədər bizimlə birgə yaşayıb, bütün ömrünü rus torpağına, rus tarixinə öyrənməyə həsr edən alimi bu günlərdə torpağa tapşırdıq. Onun elmi fəaliyyəti XIX əsrin böyük alimləri sırasında əbədi olaraq yaşayacaq".

Bu yerdə Hənifə xalam dərinədən nəfəs alıb deyirdi: "Mən Həsən bəyin ilk məhəbbəti deyiləm. Onun ilk məhəbbəti tarixçi Sergey Soloviyovun qızı Vera olub. Soloviyovlar ailəsinə gedib-gələndə onların qızı Veraya bərk aşıq olub. Vera da Həsən bəyi çox sevirmiş. Həsən bəy deyirdi ki, ilk məhəbbətim ona görə baş tutmadı ki, mənim arzularım tamam başqa idi. Fikirləşdim ki, əgər mən rus qızına evlənsəm, Qafqaza qayıdanda müsəlman əhli məndən üz döndərər. O vaxt mənim maarifçilik arzularım məhv olar, xalq "şapkalı urus" deyib məni lağa qoyar, heç kim mənə yaxın gəlməz. Ona görə varlığımda ilk məhəbbətimi boğdum, amma öldürə bilmədim.

Veranın atası və qardaşı da deyirdilər ki, qalib Moskvada elmi işlə məşğul olsan yaxşı olar. Amma bu mümkün olmadı. Təhsilimi başa vuran kimi ata-baba vətənimə qayıtdım".

Vera və qardaşı sonralar da Həsən bəyə məktub yazırdılar...

Məni isə Həsən bəylə evləndirən 1872-ci ildə “Qafqaz” qəzeti oldu.

Aradan uzun illər keçəndən sonra görkəmli təbiətşünas alim, professor Mirəli Axundov 1958-ci ildə “Həsən bəy Zərdabinin təbiətə aid əsərləri haqqında” kitabında yazacaqdı:

“Həsən bəy Moskvada qalıb müəyyən elm sahəsində tədqiqat işi aparsaydı, daha yaxşı olmazdı? Söz yox ki, Zərdabi bu yolu seçmiş olsaydı, o da böyük kəşflərilə şöhrət qazanmış alimlər sırasında ilk yerlərdən birini tutardı. Biz Zərdabinin Moskvada qalıb müəyyən elm sahəsində çalışmadığına görə təqsirləndirə bilərikmi? Əlbəttə, yox! Həsən bəy öz ölkəsinə qayıtmalı və öz xalqının dərdlərinə çarə axtarmalı idi. O, xalqı boğan cəhalət və nadanlıq qarşı mübarizə aparmağı, öz xalqının savadlanması yollarını düşünməyi və buna nail olmağı daha zəruri sayırdı. Əlbəttə, bu böyük cəsarət tələb edən ağır mübarizə yolu idi. Onun bu yolda əldə etdiyi görkəmli nailiyyətlər, xüsusi ilə də “Əkinçi” qəzetinin o dövrdəki müstəsna xidmətləri, zülm və əsarət altında boğulan Azərbaycan xalqı üçün, hər hansı bir alimə bütün dünya miqyasında şöhrət qazandıran bu və ya başqa bir elmi kəşfdən heç də az əhəmiyyətli olmamışdır”.

-Şəmistan müəllim, Abayevlərin nəsil tarixi haqqında məlumat öyrənə bildinizmi?

-Mənşəcə türk olan Abayevlərin tarixi Balkaryada on ikinci əsrdən başlayır. Dil-ədəbiyyat müəllimi Dalxad Taukenov söylədi ki, bu nəsil Azov və Qara dəniz sahillərindən gəlib. Çox kübar və nüfuzlu nəsil olublar. Balkarların əsas tayfası Teymurcanovlar, Urusbiyevlər, Şahmanovlar və Abayevlər olub. Onların ən şöhrətli tarixi şəxsiyyət kimi tanınan Hənifə xanımın atası Aslan bəy və oğlu Sultan bəy Abayevlərdir. Aslan bəy mahal başçısı kimi çarın qəbulunda da olmuş, xalq arasında sözü keçən knyaz imiş.

O illərdə Qafqazda yaşayan ağa, bəy, xan və knyaz nəslindən olan gənclər kimi knyaz oğlu Aslan bəy Abayev də çar ordusuna “əmanət” verilib. 1823-cü ildə Əlahiddə Qafqaz ordusunun baş komandanı general Aleksey Yermolov dağlı gənclərin rusca kamil təhsil alması üçün məhəllə məktəbi açıb. Aslan bəy ilk dəfə rusca təhsili burada alıb.

1834-cü ildə Aslan bəy Qafqaz leyb-qvardiya eskadrosunun sıralarında hərbi xidmətini davam etdirmək üçün Peterburqa ezam olunur. Burada hərbi xidmətlə yanaşı bir qrup dağlı gənc zabıtlar üçün kurs təşkil edilir. Onlara

rus və türk-tatar dilləri öyrədilir. Peterburqda dörd illik hərbi qulluqdan sonra mayor Aslan bəy Abayev yenidən Əlahiddə Qafqaz korpusunda xidmətini davam etdirir. Bir neçə dəfə hərbi yürüşlərdəki fəal iştirakına görə 1839-cu ildə medalla təltif olunur. Bir il sonra dördüncü dərəcəli “Müqəddəs Anna” ordeninə layiq görülür. 1846-cı ildə isə hərbi xidmətdən mayor rütbəsində istefaya çıxıb, doğma auluna qayıdır. Onu mahal başçısı təyin edirlər. Altı övladının təlim-təhsili ilə məşğul olur. 1868-ci il oktyabrın 22-də ağır xəstəlikdən sonra vəfat edir.

-Necə olub ki, Abayevlər qızlarını Tiflisə oxumağa göndəriblər?

-Teymur Hənifə xanımın oxumağa necə getməsinə mənə danışdı. Abayevlər elmə, təhsilə Zərdabinin ata-babaları kimi yüksək qiymət verir, uşaqlarını oxudub gözüaçıq böyüdürdülər. 1861-ci ildə Aslan bəy və oğlu Soltan bəy Şimali Qafqazı idarə edən Tersk vilayətinin hərbi rəisi general Vaxtanq Orbelianiyə məktub yazır ki, ailənin iki qızının Tiflisdəki Nina Qızlar Gimnaziyasında oxumasına kömək etsin. O vaxt Qafqaz əsilzadələrinin qızlarının oxuduğu həmin gimnaziyaya Qafqaz canişinin arvadı hamilik edirdi. Orbeliani Tiflisə məktub yazıb Aslan bəyin qızlarının orada təhsil almasına icazə istəyir. Canişin ilk müsəlman qızlarının oxumasına rəğbətlə yanaşır.

Aslan bəyin arvadı Fatma xanım böyük qızı Hənifənin Tiflisə getməsinə razı olur, kiçik qız Paşaxanımı isə gözündən qoya bilmərəm deyib buraxmır. Hənifə Tiflisə tək getməsin deyər hadisənin üstünə gəlib çıxan praporşik Omarxan öz qızı Fuza Şahmanovanı Hənifəyə qoşur. Onu deyim ki, Fuza 10 il Hənifə ilə bir yerdə oxumuşdu. O da Bakıda yaşamış, bir dağlıya ərə getmişdi. Mən o qadını çox yaşlı vaxtlarında görmüşdüm. Təəssüf ki, artıq çox şeyi xatırlaya, danışa bilmirdi. Yaşı yüzü ötmüşdü.

-Həsən bəy isə 1872-ci ildə Bakıda ailə qurmağa oxumuş bir müsəlman qızı tapa bilmədiyi bir vaxtda “Qafqaz” qəzetində tiflisdə Nücabə Qızlar Gimnaziyasını bitirən iki müsəlman-türk qız familiyasına rast gəlir. O dərhal Tiflisə gedib direktor qadınla tanış olur, məqsədini söyləyir. Həsən bəy Hənifə xanımı bəyənir, qız da kübar və ziyalı oğlana könül verir. Bu tarixçənin motivləri Rauf Hacıyevin “Ordan-burdan” operatəsində əksini tapıb.

-Bu iki insanı Tanrı bir-biri üçün yaratmışdı. Onların həyatı xalq uğrunda mübarizə nümunəsidir.

-Balkaryada Abayevlər barədə daha nə öyrəndiniz?

-Teymurdan onu da öyrəndim ki, Hənifə xanımın qardaşı Soltan bəy də məşhur ziyalı olub. O, Peterburq Konservatoriyasında Henrix Venyavskinin sinfində bəstəkarlıq təhsili alıb, professional Balkar musiqisinin əsasını qoyub. Bu istedadlı bəstəkar qırx iki yaşında vəfat edib. Teymur onun haqqında yazılmış bir kitabçanı mənə verdi. Kitabçada Hənifə xanımın və Həsən bəyin də şəkli var. Həmin şəkil Bakıda Fatma xanımda da var idi.

Sonra mən Nalçikdən Abayevlərin vətəni Yuxarı Balkarıya getdim. Hənifə xanımın doğulduğu "Günnümyurt" ("Günəşli yurd") aulu rayon mərkəzində yeddi-səkkiz kilometr dağlara doğru mənzərəli bir yerdə yerləşir. Üç tunel keçib kəndə gəldik. Burada Abayevlərin orta əsrlərdə tikilmiş qalası olduğu kimi dururdu. Mən orda Şamil Battayev adlı balkarla Abayevləri soruşdum. 115 yaşlı bağ gözetçisi Muxajir Tetuyev ötənlərdən danışdı. Dedi ki, Hənifə xanım hər gələndə biz uşaqlara konfet paylayar, dəftər qələm verərdi. Tapşırırdı ki, yazıb oxumağı öyrənin. Abayevlər barədə bildiklərini mənə söylədi. Məlum oldu ki, elə mənim adımda da bu kəndin adı ilə eynidir: Şəmistan da "günəşli yurd" deməkdir.

Bizim olduğumuz yer yeni kənd idi. Köhnə kənddə isə yuxanda Abayevlərin qalası qalmışdı. Qalaya qalxdım, eskizlərini bloknotuma çəkdim. Sonra Nalçikdən həmin qalanın açıqca kimi satılan fotosunu da əldə etdim. Öyrəndim ki, XI əsrdən sovet dövrünə qədər Yuxarı Balkarıya Abayevlər başçılıq ediblər.

Bu nəsil də repressiyadan yaxa qurtara bilməyib. Əksəriyyəti məhv edilib, yerdə qalanı da qərən-pərən düşüb. Türkiyə və Almaniyaya mühacirətə gediblər.

Hənifə xanımın vətəninə ziyarət etməyim həyatımın ən unudulmaz hadisələrindən biridir. Bu qadının həyatına bələd olduqca onun nəcabəti, fədakarlığı, xalqımız qarşısında hədsiz xidmətləri, ən əsası isə böyük olması barədə yeni-yeni faktlarla rastlaşdım.

-Hənifə xanım barədə bu gün hər şeyi bilirikmi?

-Hələ çox şey öyrənilməmiş qalır. Zərdabişünaslar bu işə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Sonra bircə faktı da deyim: Hənifə xanım Azərbaycan xalqı üçün ziyalı qadınların böyük bir nəslini tərbiyələndirib. Ayna Sultanova, Xavər Şabanova, Şərəbanu Zeynalova, Sonaxanım Axundova, Rəhilə xanım Terequlova, Mina Mirzəyeva kimi onlarla görkəmli qadın Hənifə xanımın yetirməsidir. O, tək məktəbdə deyil, illərboyu evində də kasıb balalarına, ye-

timlərə dərs demiş, qayğılarını çəkmişdi. Hənifə xanım yaxşı bilirdi ki, milləti yalnız yüksək təhsilli və əxlaqlı-ziyalı anaların tərbiyələndirdiyi uşaqlar irəli apara bilər.

Üfüqlərin açıldığı dövrə kimi yaşamışam".

1929-cu il mayın 2-də Hənifə xanım Abayeva-Zərdabi dünyasını dəyişdi.

Ona görə də Hənifə xanım Məlikova iyirminci illərdə xatirələrində yazırdı. "Həyatımın məqsədi - avam kütlənin, xüsusən də qadınların hüquqları və istismara qası mübarizədə türk qadınlarının mədəni səviyyəsini qaldırmaq olmuş və olacaqdır. Xoşbəxtəm ki Türk qadınlarının əsarətdən qurtarması üçün bütün üfüqlərin açıldığı dövrə kimi yaşamışam".

1929-cu il mayın 2-də Hənifə xanım Abayeva-Zərdabi dünyasını dəyişdi.

Həyat yoldaşı Həsən bəy Zərdabi kimi onu da bütün Bakı əhalisi son mənzilə dərin hüzn və ehtiramla yola saldı. Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Qəzənfər Musabəyov dəfn mərasimində demişdi: **"Biz bu gün ağsaçlı ananı son mənzilə yola salırıq. Onun tərbiyə etdiyi, təhsil verdi övlad bir deyil, beş deyil, on da deyil minlərlədir. Xalqımız Hənifə xanımın elədiyi xeyirxahlığı, təmənnəsiz yaxşılığı heç vaxt unutmayacaq"**.

Doğurdan da, Həsən bəy kimi Hənifə xanım da xalqımıza təmənnəsiz xidmət göstərmiş, bu yolda hər əzaba, hətta təhqirə dözmüş, hədsiz əziyyətlər çəkmişdi.

İstər Həsən bəy və Hənifə xanım ömürlərinin sonuna qədər xalqımızı alovlu bir məhəbbətlə sevmişlər. 1907-ci il noyabrın 28-də iflicdən ağır xəstə olan Həsən bəy vəsiyyəti edib demişdir: **"Sizdən xahiş edirəm: təntənəli dəfn mərasimi düzəltməyin, mənə çox sadə dəfn edin. Dəfn üçün xərclənməsi lazım gələn vəsaiti müsəlmanlar arasında savad yayan cəmiyyətə verin. Bu mənim başı bəlalər çəkmiş xalqım üçün daha faydalı olar"**.

-"Əkinçi" qəzetinin ərsəyə gəlməsində də Hənifə xanımın bilavasitə rolu, xidməti olmuşdu.

-Qəzetin nəşrinə icazə verən Bakının General-qubernatoru Dmitri Semyonoviç Staroseleki (15.05.1832 - 11.03.1884) Həsən bəylə dost idi, gürcü qızı olan arvadı Yekaterina Tateozovna Quramaşvili isə Hənifə xanımın rəfiqəsi idi. Bu iki ailənin yaxınlığı "Əkinçi"ni düşmən hücumlarından qorumuşdu. Maraqlısı bilirsiniz nədir? Özümüzünkülər qəzetin nəşrinə pul verib abunə yazılmayanda general-qubernator Dmitri Staroselski Həsən bəyə demişdir: *"Nə qədər ki, mən Bakıda qubernatoram, borcumdur ki, hər il müsəlman*

“Cəmiyyəti-xeyriyyə”sinə yüz manat verim.

Bu təmənnəsiz yaxşılığı unutmayan Həsən bəy Zərdabi 1905-ci ilin yanvar ayında “Rusiyada əvvəlinci türk qəzeti” məqaləsində yazırdı: “Bizim qubernator mütəvəffi general Staroselski doğrudur xalis rus idi, amma övrəti gürcü qızı idi. Ona görə Qafqazın yerli əhalisini daha artıq dost tuturdu. Mən ona dərdimi deyəndən sonra məsləhət gördü ki, qəzetin adını “Əkinçi” qoyum ki, guya məhz əkin və ziraətdən danışacaq və özü də boynuna çəkdi ki, senzoruğu qəbul eləsin. Bu tövr ərizə verib, izin aldım...”. General Staroselski Bakıdan gedən kimi qəzetin başı üstünü qara buludlar almışdı və tezliklə onun nəşri dayanmışdı.

Hənifə xanım qəzetə gələn məktubları çapa hazırlamaqdan tutmuş mətbəədə şrift düzməyədək hər işdə Həsən bəyə kömək etmişdi, bu qəzetə doğma balası kimi baxmışdı.

-Şəmistan müəllim, doğrudan da, əsası “Əkinçi” ilə qoyulan milli mətbuatımızın 140 illik yubileyi günlərində Həsən bəylə yanaşı, Hənifə xanımı da yad etməmək mümkün deyil. “Əkinçi”nin ilk nömrəsinin işıq üzü gördüyü gün Həsən bəyin və Hənifə xanımın Həyatlarının ən xoşbəxt anları olmuşdu. Hənifə xanım xatirələrində özü bu barədə belə yazır: “Bu kiçik qəzet təmiz çıxanda Həsən bəyin gözləri sevincdən yaşarmışdı. O, əlində qəzet çox həyəcanlı halda evə gəlmişdi. Onun həyatının ən xoşbəxt bir günü idi”.

140 ilin o başında bu iki tale yoldaşının, məsləkdaşın nurlu siması qoşa canlanır. Hər ikisinin ruhu şad olsun!

Tahir Aydınoglu

Səməd Vurğuna

Təbriz “Şairlər məclisi”nin qərara gəldiyi təsmimə görə, Azərbaycanın bərcüstə (seçilmiş görkəmli Ş.N) simalarından Səməd Vurğuna dəvətnamə şeri.

*Ey sözləri şahin kimi göylərdə açan pər!
Xam təbi olan gün kimi ülvyyəmə məzhər:
Sən şer səmasında təcəllali günəşsən,
Səndən yeni ilham alır eşq əhli sərəsər.
Min nizadən artıq qələmin yıxdı faşizmi
Saldı o sitəm varlığını torpağa yeksər
Vaqiflərə, Sabirlərə heykəl tikən ölkə
Mütləq tikəcək heykəlin onlarla bərabər:
Sənsən vətənin eşqli qəhrəman oğlu
Yüzlərlə olan qəhrəman övladına sərvər.
Qəlbən sevirik biz səni hər yerdə olarkən,
Ustadı-qələmsən, sayılırsan bizə rəhbər.
Şairlərimiz gəldi dünən böylə qərara,
Lütf eyləyəsən Təbrizə məclis tapa zivər.
Çünki dilimiz bir, sözüümüz bir, elimiz bir
Həm bir atadan, bir anadandır iki gövhər.
İnci saçan əfkarini görsünlər ümumən
Dərya kimi coşdurur o sinəndəki sözlər.
Səslənsin adın, fəxr eləsin qoy qoca Təbriz,
Olsun bağımız, bağçamız ətrinə müəttər.
Öpsün üzünü, söyləsin əhsən sənə oğlum!
Aslan anadan xalqımız aslanlığı gözlər!*

*Şairlərimiz feyz ala odlu nəfəsindən,
Olsunlar ürəkdən hamısı şadü-müzəffər.*

Təbriz şəhəri, “Şairlər məclisi”nin üzvləri adından:

Məhəmməd Buriya, Mir Mehdi Etimad, Əli Fitratı, Mir Mehdi Çavuşı, Sədi Zaman, Hüseyn Suhaf, Məhəmmədbağır Niknam.

1.Şer ilk dəfə “Ədəbiyyat qəzeti”nin 9 yanvar 1946-cı il Tarixli nömrəsində dərc olunmuşdur. Təkrar nəşri: Şəmistan Nəzirinin “Vurğun ömrü” kitabı, Azərnəşr, 1982-ci il, səh-66-da.

*Təbrizin şairlər məclisinə
1946-cı il, fevral ayı*

*Əzizlərdən gələn məktub gül açdı mehr-ülfətilə
Onun hər sətirinə mən də baş əydim hüsn-hörmətlə .
Nələr gəldi, nələr keçdi mənim sevdalı qəlbimdən,
Bir ah çəkdim, ahım yandı sinəmdə həsrətilə...
Uçub səyyar xəyalımla dolaşdım xake-Təbrizi.
Hər üzdə bir boran gördüm döyür əflakı hiddətilə,
Nədir şahin baxışlarda qopan tufan, çıxan şimşək
Alovlar odlar ovladı barışmaz yerdə zülmətilə...
Var olun məslək eşqilə qılınca qurşanan ərlər
Vətən dünyası fəxr eylər bu gün bir şanlı millətə.
Bir anlıq ömrə dəyməzmiş yüz illik nalənin ömrü,
Hünərdir varlığa zinət... günəşi parlar cəsarətilə,
Görün nazəndə bir məclis öz eşqin, “Etimad”ımla1.
Məmin də “Buriya”2. qəlbim dil açdı bir məhəbbətilə
Əzəldən loğman olmuşdur sual et: “Azərin oğlu”3.
Günəş Zərdüşt diyarından ucalmış ərşə “Fitrəti”lə4.
Düşər bir gün yolum şəksiz, düşər Təbrizə qardaşlar.
Salamlar Vurğunun qəlbi sizi min sazla, söhbətlə.*

Səməd Vurğun.

1.1946-cı ildə “Təbriz şairlər məclisi”nin üzvləri M.Buriyanın M.Etimadın, Əli Fitrətin, M.Çavuşinin S.Zamanın, C. Suhafin, M. Niknamın mənsum məktubuna Səməd Vurğunun cavabıdır.

2.Mir Mehdi Etimad (1900-...) 1945-1946-cı illərdə “Təbriz şairlər məclisi”nin üzvü.

3.Məhəmməd Buriya (1914-1985) Cənubi Azərbaycan şairi.

4.Balaş Azəroğlu (1923) Azərbaycan xalq şairi. “Təbriz şairlər məclisi”nin üzvü.

5. Əli Fitrət (1890-1946) Cənubi Azərbaycan şairi.

Süleyman Rüstəm danışır ki, Səməd Vurğunun Təbrizə getmək məsələsi MK-da müzakirə olunub. M.C.Bağırov da S.Vurğunun Təbrizə getməsinə razılıq verib. Lakin orada duru suyu bulandıranlar Vitali Səmədov, Həsən Həsənov M.C Bağırova çatdırıblar ki, guya S.Vurğun rəsmi bir məclisdə deyib ki, Təbrizə getsəm qayıtmayacam.

Ona görə də ömrünün axırına kimi o taydan söz düşəndə Səməd Vurğun böyük ürək ağrısı ilə deyərmiş **“heyif ki, Təbrizi görə bilmədim”**

Vurğunun izi...

Dahi insan, odlı şair, layiqli vətəndaş, qayğıkeş yoldaş! Sənin ev muzeyini ziyarət etdim. Səninlə görüşdüyüm anlar bir daha qəlbimdə canlandı. Sənin mənə verdiyin nəsihətlərə sadıq qaldığım üçün özümü xoşbəxt sanıram. Çalışacağam, nə qədər canımda can var, o böyük etimadını doğruldum. Sən əməksevər adamların coşğun əməyini, təbiətlə döyüşünü nəğməyə çevirdin. Məhz buna görədir ki, sənin adın və yaratdığın əsərlər xalqımızın dilindən düşmür.

Sarvan SALMANOV

“Muğan” poemasının qəhrəmanı

1986-cı il oktyabr ayının ilk günləri idi. Azərbaycanın hər yerində Səməd Vurğunun anadan olmasının səksən illiyi münasibətilə görüşlər, yığıncaqlar keçirilirdi. Mingəçevirdə keçiriləcək tədbirə də iki yazıçı dəvət olunmuşdu. İsmayıl Şıxlı və Bayram Bayramov. Gənclər şairin şerlərindən parçalar oxudu, qocalar xatirələrindən, görüşlərindən danışdı. Məclisin qiblə edilməli bir qonağı vardı, o da şairin “Muğan” poemasının qəhrəmanı Sarvan Salmanov idi.

Çay süfrəsinə oturmazdan əvvəl İsmayıl Şıxlı Sarvandan xahiş elədi ki, Səməd Vurğunla ilk dəfə görüşüb tanış olduğu yeri onlara göstərsin. İki yazıçı, bir qəhrəman maşına oturub həmin yerə baxmağa getdilər. Sarvan onları Mingəçevir bəndinin üstünə gətirdi. Piyada yarganın ən uca yerinə çıxdılar. Sarvan əlini dənizin ortalarına uzadıb sol tərəfdə günəşin mavi sulara bərq vurduğu zolağı göstərdi:

– Mən ilk dəfə Səməd Vurğunu görəndə oralarda işləyirdim, – dedi. – Ekskavatorun çalovunu qaldırıb sulu qumu kənara tökəndə üç nəfərin mənə sarı gəldiyini gördüm. Yaxınlaşdılar. Maşını saxladım. Hoppanıb yerə düşdüm. Ortadakı adamı dərhal tanıdım: Səməd Vurğun idi. Məktəbdə oxuyanda

kəndimizə gəlmişdi! Məktəbdə şairlə görüş keçirilirdi. Mən də bir şerini əzbər söylədim.

Səməd Vurğun ərlə mənim mazutlu əlimi sıxdı, qoluma girib motorun tırıltısından aralandı. İş-gücümə maraqlandı. İsmayılı rayonundan gəldiyimi eşidəndə özünəməxsus şirin ləhcə ilə mənə sataşdı:

– Ayə, – dedi, – sizin tərəfləri mən yaxşı tanıyıram, necə olub ki, o gözəllikdə dağları, o Xocalı bulağının suyunu qoyub bu çılpq qayaların arasına gəlmisən? Qoyub qaçmayacaqsan ki?

– Yox, qalıb işləyəcəyəm, kişi olub qayıdacağam kəndə!

Şair papirosunun tüstüsü arasından sınaıçı baxışlarını mənə dikdi. Araya qərribə, möhtəşəm bir sükut çökdü. Haçandan-haçana Vurğunun inam dolu səsinə eşitdim:

– Biz sənə ilə dost olacağıq, balaca Sarvan.

Gəldiyi adamlarla dəstəyə sarı dörd-beş addım atıb birdən geri qayıtdı və bir də təkrar etdi:

– Eşitdinmi, balaca Sarvan? Mənə elə gəlir ki, biz sənə ilə dost olacağıq. Özü də əbədi dost...

Bu sözlərin mənası uzun müddət mənə qaranlıq qaldı. Səməd Vurğun bir xeyli sonra yenə Mingəçevirə gəlmişdi. İş elə gətirdi ki, təntənəli iclasın rəyasət heyətində şairlə yan-yanə oturdum. O mənə zorla tanıdı:

– Mənim Sarvanım budur? – deyərək heyrlə soruşdu.

Mən yenə heç nə anlamadım. Neçə yəni “mənim Sarvanım?!”. 1949-cu ilin iyununda “Kommunist” qəzetində “Muğan” poeması hissə-hissə çıxanda hər şeyi anladım və sevincimdən gözlərim yaşardı. “Biz sənə ilə dost olacağıq” – deyəndə yaqın ki, ilk misralar şairin qəlbində yazılmış.

Sarvan susdu. Qartal baxışları ilə uzaqları seyr edən İsmayıl Şıxlı dönüb ona qıbtə ilə baxdı. Fikirli-fikirli:

– A Vurğunun Sarvan balası, deyirsən ilk dəfə şairlə harada görüşmüşsən?

Sarvan əlini dənizin ortalarına uzadıb günəşin şəfəq saçdığı göy dalğaların gur yerini göstərdi.

– Heyif, Vurğunun izi suyun altında qalıb, – deyən İsmayıl Şıxlı kədərlə köks ötürdü.

Dostu Bayram Bayramov yazıçı hazır cavablığı ilə onun fikrini tamamladı:

– İsmayıl, – dedi, – Vurğunun izi suyun altında qalıb, amma şöhrəti göyün yeddinci qatına qalxıb.

“Xalq qəzeti”, 9 iyul 1996-cı il

QAÇAQ KƏRƏMİ DOĞAN ANA

İgidi qılinc yox, qeyrət yaşadar.
Qaçaq Kərəm
(1860-1910)

*O, əfsanə və nağılların qəhrəmanıdır...
O, ədalət mücəssəməsidir. Qaçaq Kərəm
haqqında eşitdiklərim o qədər əfsanəvidir ki,
o, hazırda sağ olmasaydı, onun, həqiqətən,
yaşadığına insan heç cür inana bilməzdim.*

Maksim Qorki,

“Nijeqorodskiy listok” qəzeti

23 noyabr 1896-cı il.

1913-cü ilin fevral Romanovlar sülaləsinin 300 illiyi bayram kimi imperiyanın hər yerində qeyd olunurdu. Bu münasibətlə çar II Nikolay Rusiyanın mühüm şəhərlərinə gedir, təntənəli ziyafətlər keçirirdi. Tiflisə gələn çar şəhərin görməli yerlərini gəzdirdi, məktəblərə getdi. Bir aya yaxın bal-ziyafətlərdə eyş-işrətdə olan çar, Dərbənd yolu ilə Peterburqa qayıtmalı oldu. Qatır Gürcüstan ərazisini keçəndə soruşur ki, indi hansı mahalın, hansı stansiyadan keçəcəyik?

– Əlahəzrət, Qazax mahalından və Ağstafa stansiyasından keçəcəyik.

İmperator duruxur və bir neçə dəfə:

– Kazaklar, yoxsa Qazaxstan... demək istəyirsiniz, – deyərək soruşur.

– Çar sağ olsun, bura nə Kuban kazaklarının, nə də Orta Asiya qazaxlarının yurdu. Burada Qafqaz tatarları, azərbaycanlılar yaşayır. Bir azdan keçib kədəcəyimiz yerin, mahalın adı Qazaxdır.

– Aha, xatırladım! Qafqaz igidi Qaçaq Kərəmin vətənidir?

– Bəli, bəli, Əlahəzrət, özüdür ki, var...

Azacıq fikrə gedən çar deyir:

– Maraqlıdır, görəsən, Qaçaq Kərəmin nəslindən qalan varmı? Məmnuniyyətlə görüşüb kəlmə kəsərdim.

Qatar Ağstafada dayananda Kərəmin anası Fəxrənnisə xanımı ehtiramla imperatora təqdim edirlər. Çar böyük bir səmimiyyətlə ananın əlindən öpüb:

- Ana, - dedi, - oğlun Kərəmin igidliyi, adı külli-ələmə bəllidi. Qəlbən etiraf edirəm ki, onun adı gələndə yasovuldan tutmuş Qafqaz Canişininə kimi rütbəli şəxslər qorxudan tir-tir əsirdilər. Bizim hökumətə qarşı vuruşdu. Heç kəsə boyun əymədi. Təəssüf ki, Tehrandə dünyasını tez dəyişdi. Şəxsən mən onun qorxmazlığını yüksək qiymətləndirirəm. Ana, möhtərəm ana, indi de görüm, Kərəm kimi igidi yenə doğa bilərsənmi?

İmperatorun oğlu haqqında dediyi tərifdən qürurlanan ana qəddini daha da sax tutub:

- Kərəm kimi oğlu yenə doğaram, dərdin alım, niyə doğmaram. Əgər ərim Molla Zal oğlu İsgəndər kimi kişini mənə qaytara bilsən. Karvan getdi, igidlər öldü, zaman dəyişdi dərdin alım...

Sadə kəndli qadından bu müdrik cavabı gözləməyən çar heyrətlə geri çəkilib:

- İnanıram, - dedi, - inanıram ki, belə hakimənə cavab verən ana Qaçaq Kərəm kimi igid doğa bilər.

8 oktyabr 1997-ci il

KAPİTAN-ŞAİR MUSTAFA AĞA HƏSƏN AĞA OĞLU QIYASBƏYOV

(1824-1873)

Əbədi yaşayır yaxşı adamlar,
Ölsə də şöhrəti dillərdə qalar.

Zeynalabidin Marağayi

(1837-1910)

Əlahiddə Qafqaz Qoşunlarının Müsəlman süvari alayında xidmət edib. 1863-1864-cü illərdə Polşada baş vermiş “Yanvar üsyanı”nı yatırmaq üçün rus komandanlığının Qafqazdan aparılan bəylərə məxsus Müsəlman süvari alayında Mustafa ağa Qiyasbəyov da olmuşdur. Üç il Varşavada hərbi xidmətdə olan Mustafa ağa fransız, polyak və rus dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Üç ildən sonra Qafqaza qayıdan Mustafa ağa dağlılara qarşı döyüşlərdə hünərlə vuruşaraq kapitan rütbəsi alıb.

Məşhur ədəbiyyatşünas-alim Firidun bəy Köçərli onun haqqında yazır: “Mustafa ağanın hünər və sədaqətləri dövlət nəzərində qədrü-qiymətsiz qalıb və hətta onun haqqında aşkarən ədalətsizlik vüqə gəlməyə görə, Mustafa ağa öz vətəninə (Qazax qəzasının Dağkəsəmən kəndinə - Ş.N.) müraciət edib və üzlətüyü (tənha yaşayan) fərağət guşəsini ixtiyar qılıb, vaxtlarını ibadətdə və təhsili-ülumi maarifdə keçiribdir”.

1804-cü ildən 1917-ci ilə kimi imperiya ordusunda xidmətdə olan azərbaycanlı zabitlər, bu gün bəzilərinin dediyi kimi rus təəbəliyini “Ura” ilə qəbul etməyiblər. Onların arasında elə qeyrətli zabitlər olub ki, milli dilini, adət-ənənəsini, milli vüqarını saxlayaraq ata-babalarına sadıq qalıblar.

İşğalçı rus ordusunun sıralarında xidmətdə olarkən müsəlman əyalətlərində zor siyasəti aparıb silah işlədənlərə qarşı etiraz səslərini qaldırıblar. Rus ordusunun 1800-cü ildən sonra silah gücünə işğal etdiyi Axalski, Qars, Axal-Təkin, Dağıstan, Şimali Qafqaz və başqa ərazilərdə döyüşməkdən imtina edib ordudan tərxis olunmağı tələb ediblər.

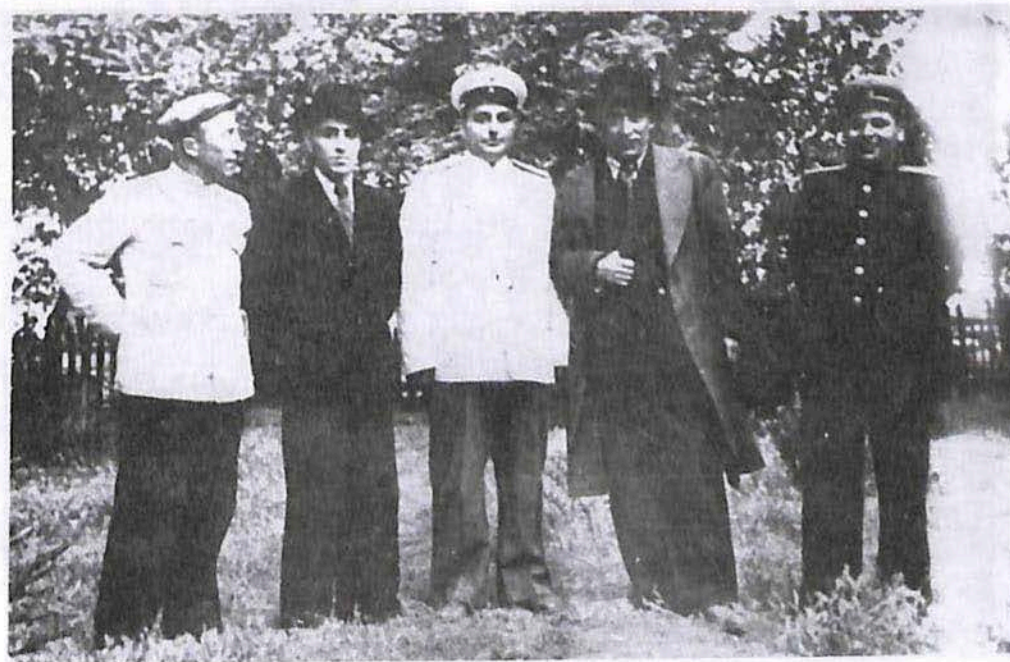
General-mayor Daniyal bəy İlisulu, şamaxılı podpolkovnik Omar bəy və Osman bəy Qasımخانov qardaşları, polkovnik Süleyman xan Şəkinski, şuşalı

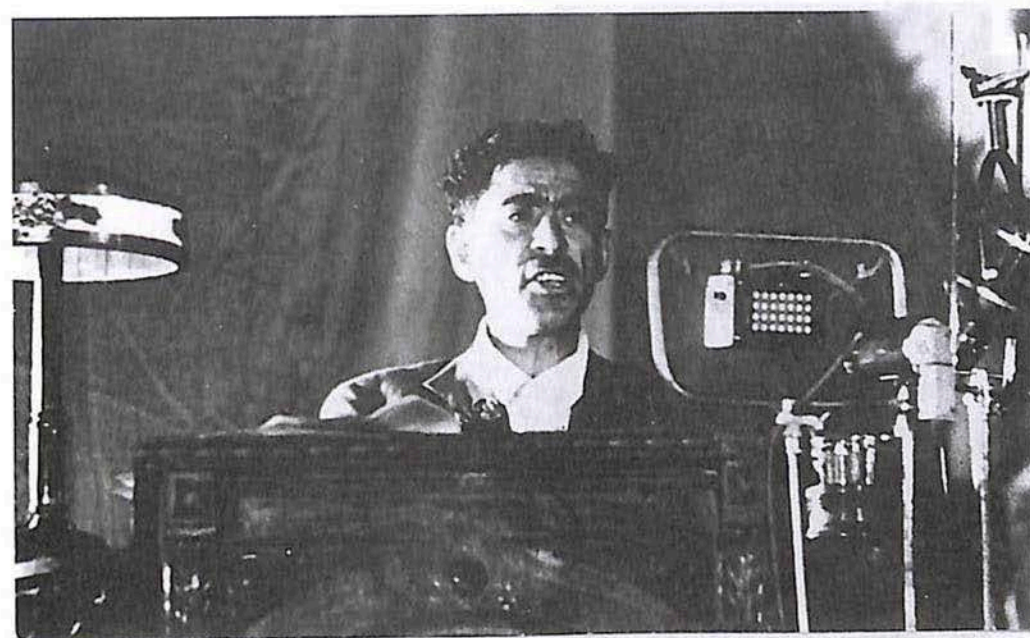

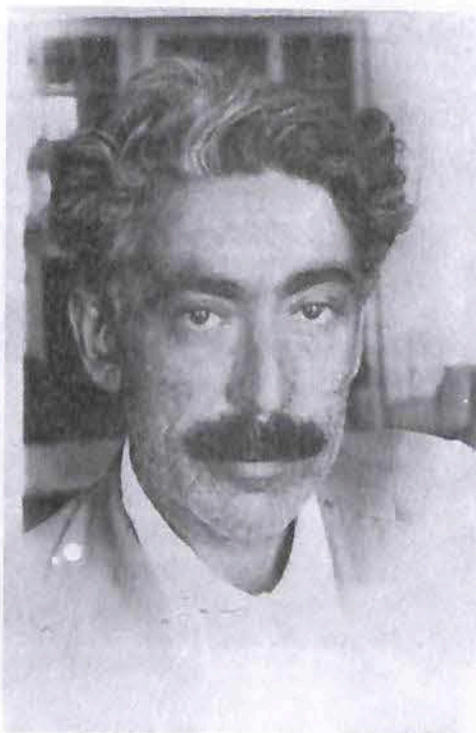
Народный артист СССР.
Узеир Гаджибеков.

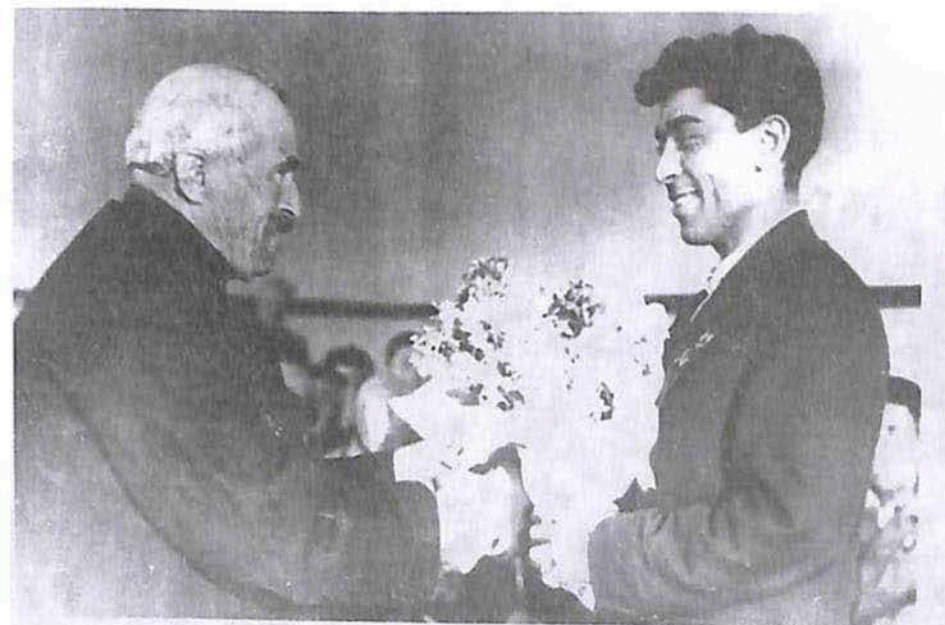

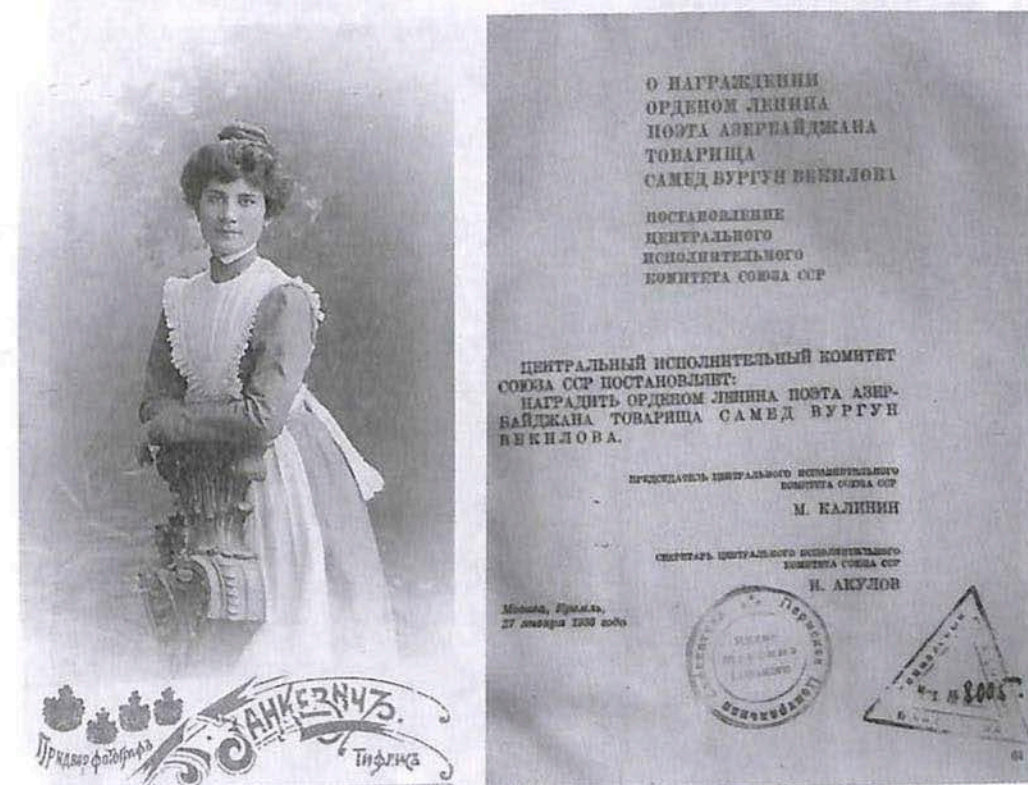
Пост-орденоносец
Самед Вурğun.

Төрмәтәи бә һәг дәмән зүддәләгә М.В.Вихан
Вәкилов! Тәр шәйдән әввәл, Сизин һәдсиз кәд-
ринизә үрәкдән шәрик әддәләгә билдирәдәи.
Иһанасыһиз ки, бу кәдәр өз һәдсәи бәг
кәддүһи бүтүн кәддәләрик һәмһиндән гәт-
һәт артыг һәмһи рүһуһи, һәмһи бә
һәмһи дәрбә бузду.

Сизин һәмһиһинизә әддәләгә билдә-
ләһин һәмһи һәмһи бә һәг хәбәр һәмһи
һәмһи әддә. Бу һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи
һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи...

Төрмәтәи М.В.Вәкилов, һәмһи һәмһи
һәмһи һәмһи һәмһи, һәмһи һәмһи һәмһи...

Сизә бә бүтүн һәмһи үзәләрикә үзәк
һәмһи бә һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи...

Төрмәтәи

Һәмһи һәмһи.

Һәмһи, 31 һәмһи 1956.

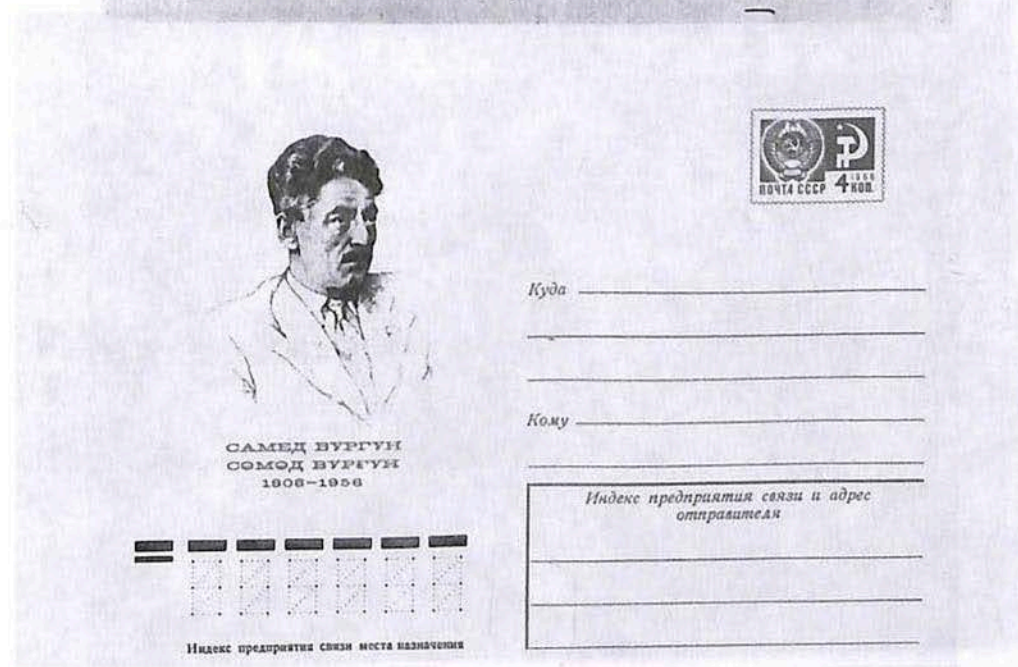
Мәс (№ 226)

М.В.В. (11/12)

Озәләрик һәмһи һәмһи үзәләрик
Һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи
Һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи
Һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи

Һәмһи һәмһи бу һәмһи һәмһи
Һәмһи, һәмһи һәмһи
Һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи
Һәмһи һәмһи һәмһи һәмһи

Прошение жителя с. Салахлы Казахского у. Ю. Векилова директору Горийской учительской семинарии о допуске его сына Самеда к баллотировке для поступления в Татарское начальное училище при Семинарии

15 мая 1916 г.

Ввиду своей несостоятельности я не имею никаких средств воспитывать сына своего, Самеда Агу, на свой счёт, и желая определить его на казенный счет в Татарское начальное училище при вверенной Вам Учительской семинарии, покорнейше прошу в. п. допустить моего сына, Самеда Агу, к баллотировке. При этом докладываю, что я подал прошение⁶ и в прошлом 1915 г., но в просьбе моей в. п. отказало за не производством в 1915 г. баллотировки о принятии детей на казенный счет. При сем представляю следующие документы: 1) свидетельство метрическое за № 2306, 2) свидетельство о привитии оспы за № 137 и 3) свидетельство о происхождении за № 44.**

Юсуф Ага Векилов

Помета: Отос[лано] уезд[ному] н[ачальнику] с отказом за № 52.

"Дружба" во името "Звезда"
издана 16 январа 1981 чл.

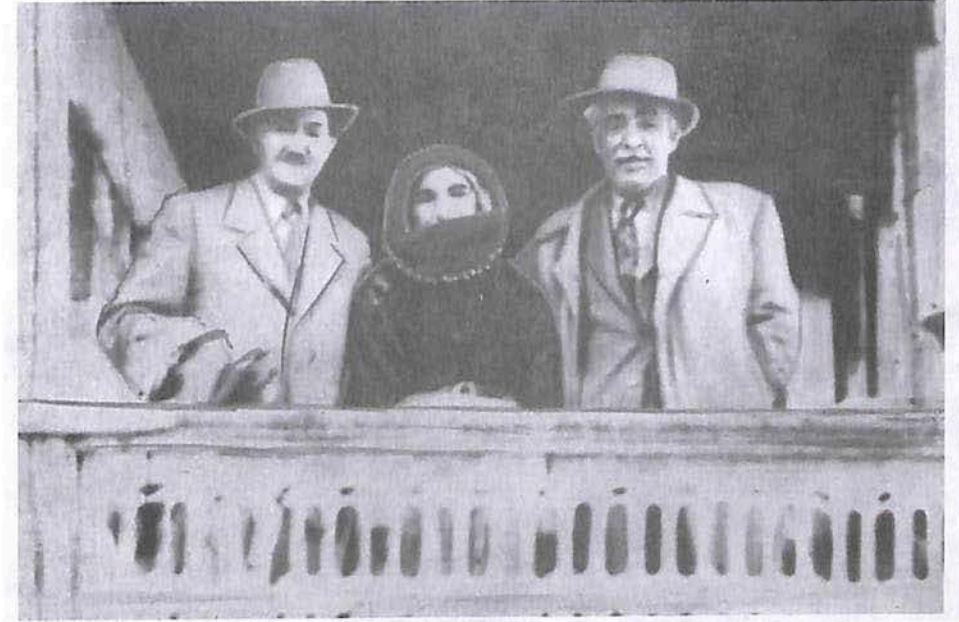
ДИКАРЫ

Молдаи Мусаева!

Мен Москвада сизин келин Молда-
ишкун во моёму көңүлүмө мөңгү
Молдаишкуну келмәйини илө көңүлүм
кош мад олду. О илди келди ороу
сырасында өз вийонданын вондо-
-сими иди эдир. Озунун элван
Во зам сазмын кош көңүлдир. Бир
нег дээр бир илөдө тиләшмө ара
илдик. Анда о сиздин мөңгү
алмашыр во ниләрандыр. Ола
төз-төз мөңгү дым! О, келин
көрмөдүм балада келди кош сел.

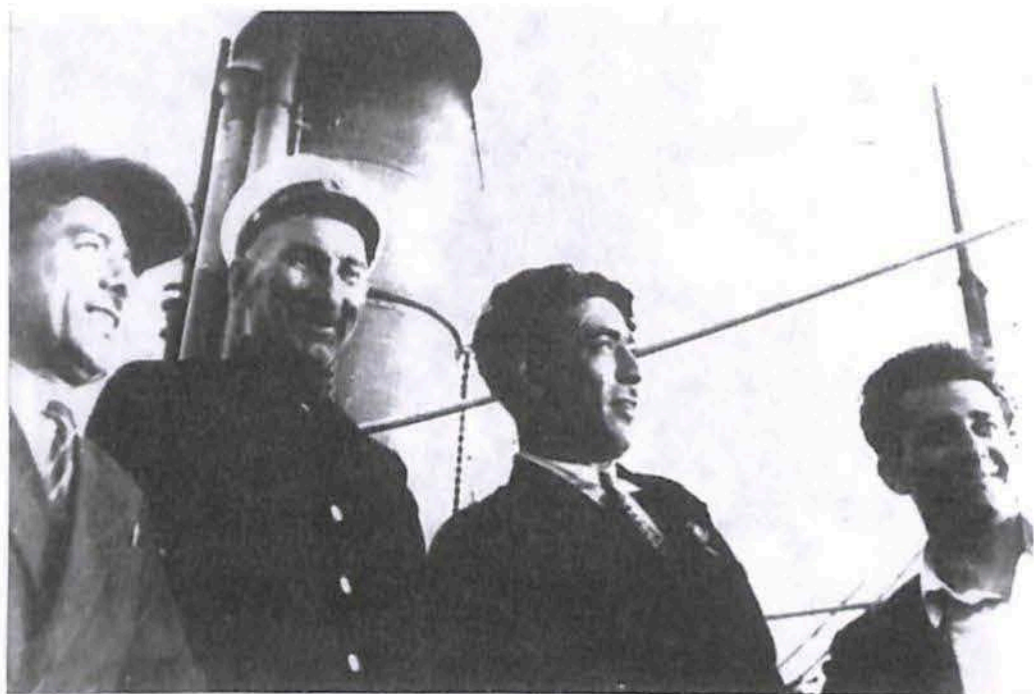
С. Вургунун әлжәмесындан бир парча.

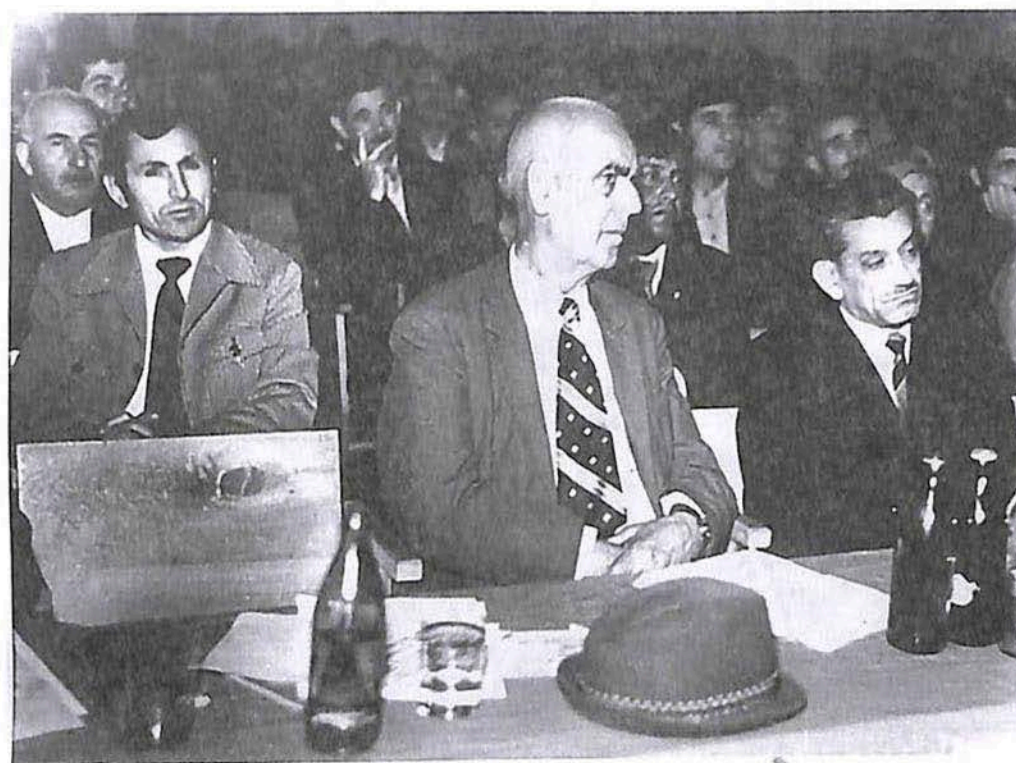
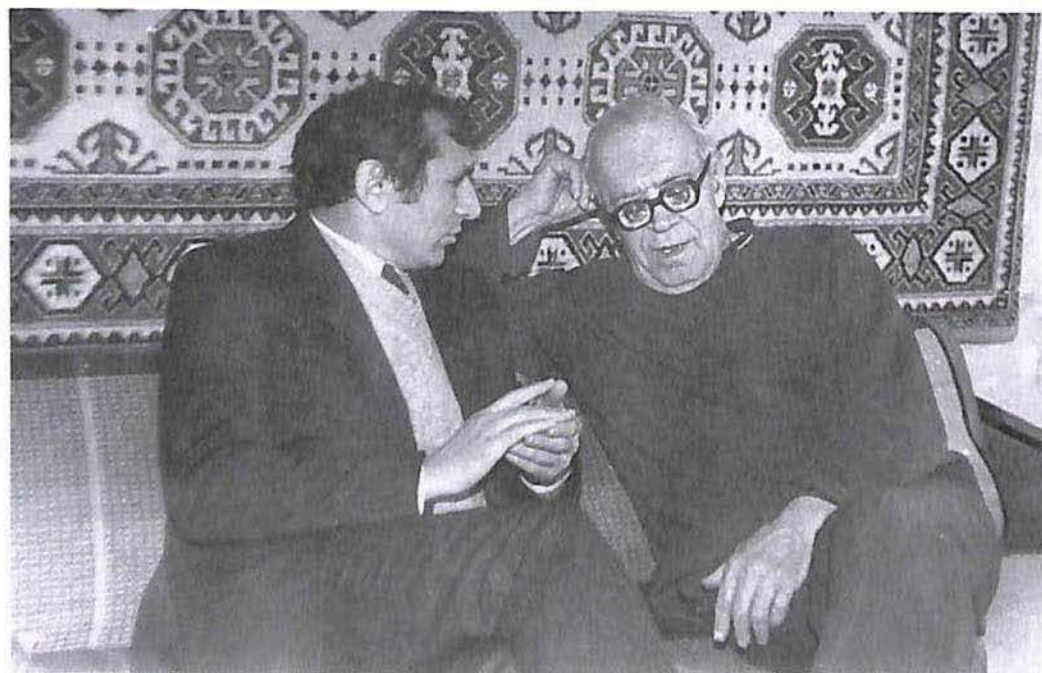
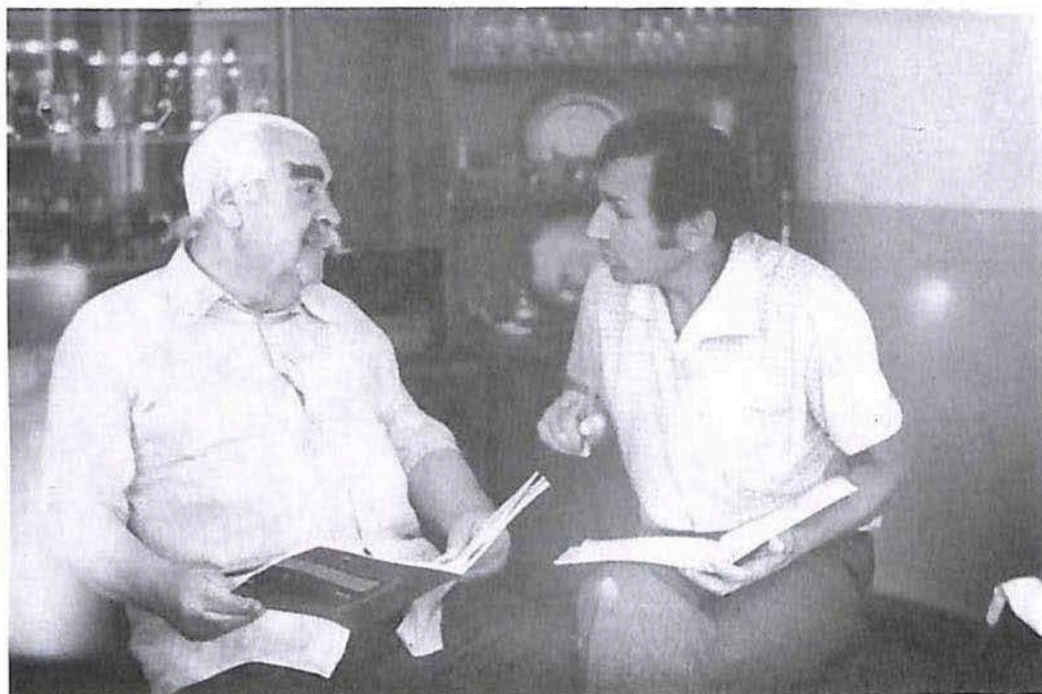

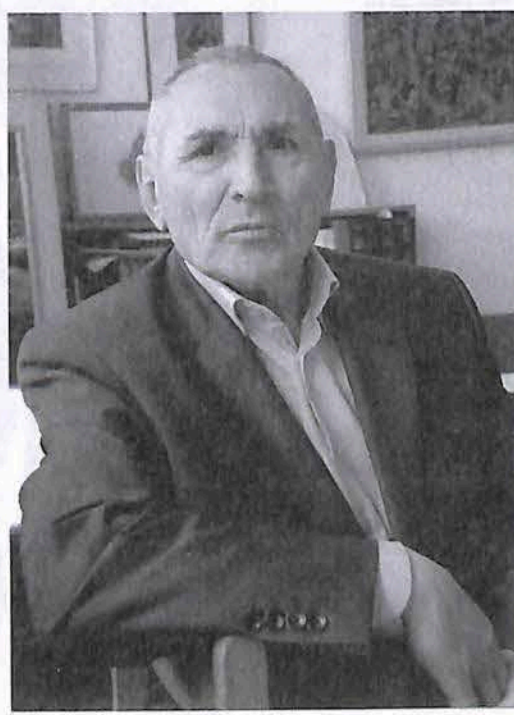
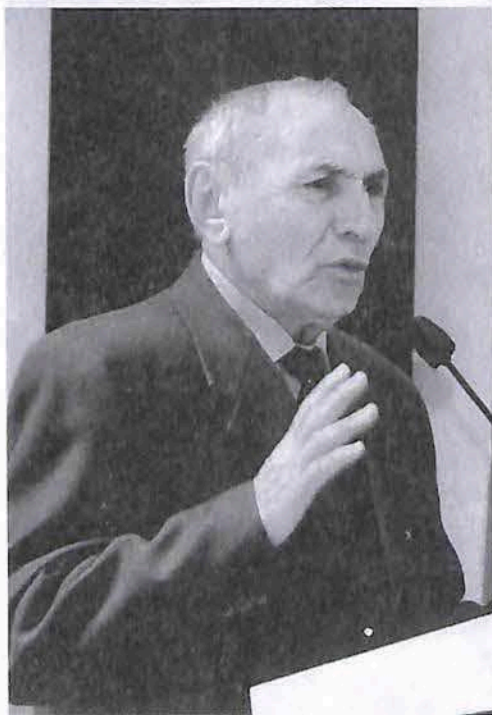

Mündəricat

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti	
Heydər Əlirza oğlu Əliyev:.....	3
İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti	
Müzəffər Ali Baş Komandan.....	5
Müəllifdən.....	6
Mehdixan Vəkilova.....	8
Ellər Vurğunu.....	9
Şuşalı Əbdüləhəd müəllimin hədiyyəsi	16
Bir görüşdən xatirə	18
Arzunun işığında.....	29
Ata sevinci	34
Halallıq.....	40
Səməd Vurğun Qori seminariyasında oxuyubmu?.....	46
Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti.....	53
Görünmə gözümə.....	79
Mən Səməd Vurğunu görmüşəm.....	94
Məhəd bəy Vəkilovun dəftəri	97
Beş günlük qonaq.....	105
Ailə xoşbəxtliyi.....	134
Veşenskida Mixail Şoloxovla görüş.....	137
Meşəbəyi Cəfəroğlu	146
Borcumuzdur bu ehtiram	157
Qoca Şairin düşüncələri	166
Fikirlər toqquşanda	175
Elçilik.....	178
Ovçuluğa meyl saldım	183

Ömrün bir yarpağı.....	196
Səməd Vurğun gecəsi.....	200
Vurğun keçib bu yerlərdən.....	204
Arabaçı.....	210
Aftab xalanın düşüncələri	216
Bağbanın sözü.....	221
Arxasıza arxa ol ki... ..	227
Qəribə təsadüf.....	236
Paşa yadigarı.....	240
Məmməd Aşurovun muzeyi.....	253
İki görüş	261
Vurğunun izilə.....	267
Vurğun ömrü məktublarda	273
Səməd Vurğun ömrü məktublarda	276
Xalqın qəlbində yaşayan Səməd Vurğun	296
İsmayıl Şıxlı ilə söhbət.....	299
Bizim elli şairlər	304
XVIII-XIX əsrlərdə və XX əsrin əvvəllərində yaşamış-yaratmış Qazaxlı şairlərin şeirlər məcmuəsi.....	305
Zinhar Kəsəmənli.....	312
Yəhya bəy Məhəmmədəğa oğlu Qazağı	315
Şair Mirzə Nəbi Əfəndi Qaibov.....	320
Şairin dostu	338
Vurğun dünyası	341
Vurğun keçib bu yerlərdən.....	343
“Qürbət eldə can vermərəm ölümə”	359
Çatmayan məktub	362
Səməd Vurğunun eyni mövzuda iki şeiri.....	365
Tarixi faktın təhrifi	368

Xəyanət	371
Əzablı ömür	375
Erməni şəri, sürgün	381
Ömür vəfa eləsəydi... ..	388
Həsən bəy Zərdabinin şeiri	393
Molla Məhəmmədin beş hazırcavablığı.....	397
Nəzirli ocağının övladları	400
Körpülü həsrəti.....	404
İki nəslin qan davası.....	414
Bir gecənin qonağı	430
Yadigaroglu Mustafa ağanın xeyir-duası	449
Səməd Vurğunun yeni tapılmış şeirləri.....	478
“Ölüm sevinməsin...”	487
Son illərdə yazdıqlarım	500
Böyük “Əkinçi”lər ailəsi.....	515
Qaçaq Kərəmi doğan ana	517
Kapitan-şair Mustafa ağa Həsən ağa oğlu Qiyasbəyov.....	523
General Kamil Məmmədov.....	529
Ağır illərin əzabı	547
“Günyazı xatırla barı”	554
Uğursuz ov.....	561
Molla Pənah Vəqifin faciəli qətli.....	567
“Ay çiçək” müəllifi ilə görüş.....	574
Vurğun ömrü fotolarda	

Ömrün bir yarpağı.....	196
Səməd Vurğun gecəsi.....	200
Vurğun keçib bu yerlərdən.....	204
Arabaçı.....	210
Aftab xalanın düşüncələri	216
Bağbanın sözü.....	221
Arxasıza arxa ol ki... ..	227
Qəribə təsadüf.....	236
Paşa yadigarı	240
Məmməd Aşurovun muzeyi.....	253
İki görüş	261
Vurğunun izilə.....	267
Vurğun ömrü məktublarda	273
Səməd Vurğun ömrü məktublarda	276
Xalqın qəlbində yaşayan Səməd Vurğun	296
İsmayıl Şıxlı ilə söhbət.....	299
Bizim elli şairlər	304
XVIII-XIX əsrlərdə və XX əsrin əvvəllərində yaşamış-yaratmış Qazaxlı şairlərin şeirlər məcmuəsi.....	305
Zinhar Kəsəmənli.....	312
Yəhya bəy Məhəmmədəğa oğlu Qazağı	315
Şair Mirzə Nəbi Əfəndi Qaibov	320
Şairin dostu	338
Vurğun dünyası	341
Vurğun keçib bu yerlərdən.....	343
“Qürbət eldə can vermərəm ölümə”	359
Çatmayan məktub	362
Səməd Vurğunun eyni mövzuda iki şeiri	365
Tarixi faktın təhrifi	368

Xəyanət	371
Əzablı ömür	375
Erməni şəri, sürgün	381
Ömür vəfa eləsəydi... ..	388
Həsən bəy Zərdabinin şeiri	393
Molla Məhəmmədin beş hazırcavablığı.....	397
Nəzirli ocağının övladları	400
Körpülü həsrəti.....	404
İki nəslin qan davası.....	414
Bir gecənin qonağı	430
Yadigaroglu Mustafa ağanın xeyir-duası	449
Səməd Vurğunun yeni tapılmış şeirləri.....	478
“Ölüm sevinməsin...”	487
Son illərdə yazdıqlarım	
Böyük “Əkinçi”lər ailəsi.....	500
Qaçaq Kərəmi doğan ana	515
Kapitan-şair Mustafa ağa Həsən ağa oğlu Qiyasbəyov.....	517
General Kamil Məmmədov.....	523
Ağır illərin əzabı	529
“Günəyazı xatırla barı”	547
Uğursuz ov.....	554
Molla Pənah Vəqifin faciəli qətli.....	561
“Ay çiçək” müəllifi ilə görüş.....	567
Vurğun ömrü fotolarda	574

Qeyd üçün

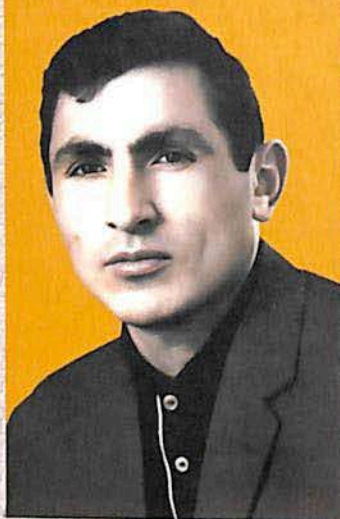
Şəmistan Nəzirli

Vurğun keçib
bu yerlərdən

Mətbəənin direktoru: Elman Qasimov
Dizayner: Azər Aydın
Üz qabığı dizaynı: İlham Əhmədov

Çapa imzalanmışdır: 14.02.2025.
Formatı 70x100 1/16.
Həcmi 40.5 ç.v. Sifariş № 26. Tiraj 300

«Zərdabi Nəşr» MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi
Tel: (012) 514-73-73, mob. (050; 070) 344 76 01
e-poçtu: zerdabi_em@mail.ru

Şəmistan Nəzirli

Əbədiyyətə qovuşan ömür

Həyatımın düz qırx ilini Səməd Vurğunun ömür yolunu araşdırmağa həsr etmişəm. Heç vaxt bundan peşman olmamışam, əksinə, qürur duymuşam! Çünki Səməd Vurğun təkcə bir şair, bir dramaturq deyildi – o, xalqın ruhu, Vətənin dil açmış vicdanı idi. Onun misraları dağları titrədib, çayları coşdurub, insanların ürəyinə sevgi, qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik toxumları səpib.

Səməd Vurğun, hələ sağlığında təkcə Azərbaycan torpağında deyil, bütün sovet məkanında, hətta onun hüduqlarından çox-çox uzaqlarda da tanınır, sevilirdi. Onun dostları, yol yoldaşları tək-

cə Azərbaycan ədəbiyyatının deyil, dünya ədəbiyyatının zirvələrində dayanan insanlardı. Nalçıkda Qaysın Quliyev, Veşenskida Mixail Şoloxov, Tbilisidə Karlo Kaladze, Sandro Şanşaşvili, İrakli Abaşidze, Daşkəntdə Qafur Qulam, Moskvada Nikolay Tixonov, Konstantin Simonov, Pavel Antokolski və daha neçə-neçə nəhəng sənətkar! Həmçinin, həmyerlimiz, keçmiş SSRİ Qaz İstehsalı Sənayesi naziri Sabit Orucov da onun dostları arasında idi. Onlar Səməd Vurğunun poeziya səltənətində ucalan bir zirvə olduğunun şahidləri idilər. Mənim üçün o böyük şəxsiyyətlərlə görüşmək, Səməd Vurğun haqqında onların dilindən eşitmək, onun möhtəşəmliyinə bir də onların gözündən baxmaq misilsiz bir xoşbəxtlik olub.

Səməd Vurğun Azərbaycanın hər bir guşəsində, hər bir insanın qəlbində özünə yer tapmışdı. Qarabağ yaylalarında, Şirvan çöllərində, Gəncə bağlarında, Naxçıvan qayalarında, Bakı küçələrində onun səsi, onun sözü yaşayırdı. O, xalqı ilə nəfəs alırdı. Və xalq da onu nəfəsi kimi sevir, öz övladı, öz qardaşı, öz dostu bilirdi. Hələ sağlığında əfsanəyə çevrilən Səməd Vurğun ömrü bu gün də xalqımızın yaddaşında, xatirələrində, nəsillərin qan yaddaşında yaşayır. Və əminəm ki, yüzillər keçsə də, o ömür, o nur, o poeziya sön-məyəcək, Səməd Vurğun adı gələcək nəsillərə bir ulduz kimi yol göstərəcəkdir!

